SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST 2015

OTÁZKY A VÝZVY

SBORNÍK PŘÍSPĚVKŮ

Brno, 9.–11. září 2015

Masarykova univerzita
Brno 2016

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické knihy nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možno kontaktovat na adrese – Nakladatelství Masarykovy univerzity, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno.

Pořádající instituce:
Psychologický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Spolupořádající instituce:
Psychologický ústav Akademie věd České republiky
Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied, Košice
Ústav experimentálnej psychológie Slovenskej akadémie vied

Editoři:
Katarína Millová
Alena Slezáčková
Pavel Humpolíček
Mojmír Svoboda

Recenzenti:
Kateřina Bartošová, Jana Bašnáková, Marek Blatný, Sylvie Brustmannová, Tomáš Čech, Jiří Čeněk, Marek Dobeš, Jaroslava Dosedlová, Katarína Dudeková, Denisa Fedáková, Jana Marie Havigerová, Anton Heretik ml., Martina Hřebíčková, Pavel Humpolíček, Martin Jelínek, Michal Kentoš, Helena Klimusová, Irena Komendová, Lenka Kostovičová, Katarína Žiaková Košíková, Tatiana Malatincová, Katarína Millová, Alena Slezáčková, Čeněk Šašinka, Tomáš Urbánek, Dalibor Vobořil, Jozef Výrost

© 2016 Masarykova univerzita
ISBN 978-80-210-8298-4

OBSAH

Presvedčenia o príčinách depresie u laickej verejnosti.....7
Silvia Aziriová, Kristína Krajčírovičová
Základní psychometrické vlastnosti a testová-retestová reliabilita české verze dotazníku TCI-A…….....13
Lucie Bajnarová, Anton Heretik ml.
Účinok tréningu s využitím HRV techniky na zlepšovanie pozornosti detí v školskom veku – prípadové štúdie.....20
Andrea Baranovská, Dominika Doktorová, Zuzana Mičková
Mapovanie vzdelávacích potrieb u zamestnancov samostatnej rozpočtovej organizácie verejnej správy.....27
Alena Bašistová, Martina Ferencová
Osobnostné koreláty rizikového správania v kyberpriestore.....33
František Baumgartner
Kvalita života dětí a adolescentů po léčbě onkologického onemocnění: výsledky druhé etapy longitudinální studie QOLOP……..38
Marek Blatný, Veronika Koutná, Martin Jelínek, Tereza Blažková, Tomáš Kepák
Štýly humoru vo vzťahu k emočnému prežívaniu.....44
Veronika Boleková
Gender and gender roles in the context of the perceived safety…….…49
Miroslava Bozogáňová
Teoretický koncept "individualismus - kolektivismus" a jeho meze v interkulturním výzkumu……...…56
Jiří Čeněk
Sebalicencovanie v na cieľ orientovanom správaní.....62
Radka Čopková
Vývoj metody pro posouzení sociální kognice……..……67
Kristína Czekóová, Zuzana Pokorná, Beáta Špiláková
Prežívanie strachu zo šikanovania v súvislosti s percepciou sociálnej opory od učiteľov a spolužiakov.....73
Mária Dědová
Diferenciálně-diagnostické využití kresby postavy……..79
Terézia Dlhošová, Katarína Šafárová
Diferenciálna diagnostika porúch autistického spektra u detí s Downovým syndrómom: kazuistika.....84
Diana Filčíková, Mária Vidošovičová, Gabriela Kvasničková, Daniela Ostatníková
Atributy sociálních kategorií: Kvalitativní studie……89
Veronika Francová
Možnosti predikcie kognitívnych omylov v manažérskej práci.....95
Miroslav Frankovský, Zuzana Birknerová
Päť veľkých faktorov osobnosti a lokalizácia kontroly správania ako prediktory štýlov rozhodovania……100
Katarína Hájková, Martin Sedlár
Možnosti intervence a podpory u sourozenců dětí s postižením – skupinové terapeuticko-edukační programy……106
David Havelka
Sebaposúdenie temperamentových a charakterových čŕt a ich posúdenie druhou osobou (dospelé dieťa-rodič) s použitím TCI-R……..…112
Anton Heretik ml., Michaela Maruniaková, Michal Hajdúk

Stress coping in patients with inflammatory bowel diseases…….…119
Pavel Humpolíček, Lucie Adolfová
Osobnost, kreativita a komplexita myšlení…….…124
Lucie Chadimová, Tomáš Urbánek
Akulturační stres a osobnostní rysy Vietnamců žijících v České republice……130
Petra Chvojková, Martina Hřebíčková
Dostupnosť alkoholu a požívanie alkoholu na pracovisku.....136
Iveta Jeleňová, Stanislava Kozelová
Vplyv procedurálneho a supraliminálneho primingu na riešenie úlohy lexikálneho rozhodovania v kontexte na cieľ orientovaného správania.....142
Pavol Kačmár
Psychometrické vlastnosti krátkej formy dotazníka črtovej emocionálnej inteligencie pre adolescentov (TEIQue-ASF).....147
Lada Kaliská
Demografické a psychologické prediktory vnímania bezpečia…….152
Michal Kentoš
Vplyv kognitívneho vyčerpania na sylogistické usudzovanie.....157
Ľubica Konrádová, Jakub Šrol
Vnímanie bezpečia v kontexte vnímania rizika, kontroly a frekvencie sociálnych aktivít.....163
Miroslava Kopaničáková
Sebaregulácia, depresivita a problematické používanie internetu……...169
Viktória Kopuničová
Kyberstalking z pohledu oběti a agresora u studentů středních a vysokých škol……...175
Viktória Kopuničová, Šárka Nevařilová, Barbora Kocábová
Emočné schémy a spracovávanie emócií v prístupe Roberta L. Leahyho.....179
Jana Kordačová
Viac hláv, viac racionality? Vplyv počtu rozhodovateľov a konzultantov na výskyt intuitívnych odpovedí.....184
Lenka Kostovičová, Katarína Dudeková
Porovnání osobnosti dětí s poruchami chování a zdravých dětí s pomocí TCI-A……..190
Irena Košíčková
Chybovosť v rozhodovaní záchranárov pri nehode hromadného postihnutia osôb.....196
Katarína Žiaková Košíková
Globálne súvislosti dôvery a príjmovej nerovnosti……201
Martin Kráľ
Osobnost a text: Kvantitativní psycholingvistická analýza stylisticky diferencovaného českého textu……..206
Dalibor Kučera, Jiří Haviger
Predikcia ťažkostí v emočnej regulácii na základe osobnostných a sociálnych zdrojov integrovaného fungovania: úloha všímavosti, vnímanej emočnej inteligencie, sebadeterminácie a dôležitých druhých osob…….212
Veronika Látalová, Ľubor Pilárik
Analýza obchodného správania a obchodného vyjednávania u zamestnancov……..217
Anna Lelková, Tatiana Lorincová
Feelings of deceived people and the role of deceiver's machiavellianism in instant messenger communication……...224
Václav Linkov

Osobná zaangažovanosť na cieli a na budúcnosť orientované emócie……229
Ladislav Lovaš, Nikola Fabiny
The effect of affective valence and anxiety on cognitive flexibility.....234
Martin Marko, Rastislav Letnický
„Ešte je na to skoro a aj tak nemám čas“: intervencia zameraná na zvýšenie záujmu stredoškolákov o školu a ďalšie štúdium.....239
Radomír Masaryk, Dominika Vajdová, Mária Tunyiová
Modulating effects of acute stress on cognitive flexibility in semantic search paradigms.....245
Drahomír Michalko, Anton Kováč, Martin Marko
Osobnostné, rodinné a situačno-motivačné faktory pravidelného pitia u vysokoškolákov.....250
Zuzana Mičková, Zuzana Rojková
Generativita v mladé dospělosti: pilotní studie……..257
Katarína Millová, David Lacko, Ivona Pástorová, Anna Pecková
Dárcovství krve a dimenze pětifaktorového modelu osobnosti……264
Zdeněk Mlčák
Představa Boha a prožívání spirituality u praktikujících katolíků. Kvalitativní výzkumná studie……270
Pavel Moravec, Lenka Tenklová
Smysluplnost práce, životní spokojenost a osobnost……..……276
Karel Paulík
Vnímaná emočná inteligencia a osobnostné črty ako prediktory stratégií kariérového rozhodovania……282
Ľubor Pilárik
Štýly rozhodovania nesprostredkúvajú vzťah medzi percipovaným stresom a subjektívne hodnotenou efektivitou rozhodovania……289
Lukáš Pitel, Jitka Gurňáková, Peter Halama
Škála sebaregulačných vlastností vysokoškolákov……296
Vladimír Poliach, Michaela Almaská
Copingové stratégie, hardiness a fyziologická reakcia v podmienkach akútneho stresu u vysoko úzkostlivých jedincov……...303
Jakub Rajčáni, Silvia Harvanová, Petra Soláriková, Igor Brezina
Overovanie a modifikácia Dotazníka situačno-motivačných faktorov alkoholového správania……308
Zuzana Rojková, Zuzana Mičková
Spokojnosť s partnerským vzťahom v súvislostiach senzitivity voči nespravodlivosti..315
Denisa Rovenská
Úloha serendipity vo vedeckom myslení……321
Imrich Ruisel
Črtová emocionálna inteligencia vo vzťahu k životnej spokojnosti……..…325
Vladimír Salbot, Edita Slušná
Sú rodičia vnímaví na prejavy autizmu u svojich detí? Porovnanie výsledkov diagnostických nástrojov ADOS-2 a ADI-R.....333
Lenka Siklenková, Gabriela Kvasničková, Aneta Kubranská, Diana Filčíková, Mária Vidošovičová, Daniela Ostatníková

Vliv metody kartografické vizualizace na zapamatování a přesnost prostorové lokalizace cílových objektů: empirická studie ověřující možnost užití smíšeného výzkumného designu.....339
Čeněk Šašinka, Markéta Kukaňová, Zdeněk Stachoň , Michal Sedlák, Stanislav Popelka, Kamil Morong
Funkčnosť rodinného systému z pohľadu adolescentov z klinickej a neklinickej populácie……347
Gabriela Šeboková, Mária Halamová
Význam vnímanej sociálnej opory od rodičov a spolužiakov v súvislosti s prežívaním strachu zo šikanovania.....353
Jana Štrbková, Mária Dědová
Metakognícia vo vzťahu k dimenziám osobnosti.....359
Jarmila Takáčová
Analýza vzťahovej väzby u adolescentiek s poruchami príjmu potravy.....366
Jana Uhláriková, Veronika Bizubová, Mária Halamová
Optimizmus a sociálna opora seniorov vo vzťahu k ich správaniu súvisiacemu so zdravím.....372
Eva Vargová, Jaroslava Dosedlová, Martin Šmíra
Ako je komu „sveta žiť“: poznámky k psychológii chudoby.....378
Jozef Výrost
Vývinové ciele v období nastupujúcej dospelosti v kontexte adaptívnej sebaregulácie.....384
Veronika Zibrinyiová, Beáta Ráczová

Presvedčenia o príčinách depresie u laickej verejnosti

Lay beliefs about causes of depression

Silvia Aziriová, Kristína Krajčírovičová

silvia.aziriova@gmail.com

Ústav patologickej fyziológie, Lekárska fakulta UK, Bratislava

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo zistiť na laickej populácii presvedčenia o príčinách depresie a či má vplyv na hodnotenie závažnosti príčin depresie odborné zameranie, skúsenosť s človekom s duševnou poruchou, vek a pohlavie.

Výskumu sa zúčastnilo 131 respondentov (98 žien a 33 mužov). Presvedčenia o príčinách depresie sme zisťovali 77-položkovým dotazníkom hodnotiacim jednotlivé príčiny depresie z hľadiska závažnosti pomocou Likertovej škály. Výsledky sa štatisticky spracovali pomocou jednorozmernej analýzy rozptylu, Mann-Whitney U a Kruskal-Wallisov test.

Za najzávažnejšie príčiny depresie považovali respondenti závažné životné udalosti týkajúce sa straty a traumy a za najmenej závažné príčiny týkajúce sa životosprávy. Na hodnotenie závažnosti jednotlivých príčin depresie mali najväčší vplyv skúsenosti s človekom s duševnou poruchou.

Kľúčové slová: laické presvedčenia, príčiny depresie

Abstract

The aim of the research was to find out the lay population beliefs about the causes of depression and whether it has an impact on the assessment of the seriousness of the causes of depression professional interests, experience with a person with mental disorder, age and sex.

The sample consists of 131 respondents (98 women and 33 men). Beliefs about the causes of depression we investigated 77-item questionnaire evaluation single cause of depression in severity by Likert scale. Results were statistically processed using One-way ANOVA, Mann-Whitney U test and Kruskal-Wallis test.

For the major causes of depression respondents considered serious life events related to loss and trauma and the least serious grounds related to lifestyle. To assess the severity of the individual causes of depression had the largest effect of experience with a man with a mental disorder.

Key words: lay beliefs, causes of depression

Úvod

Za posledných 20 rokov vzniklo množstvo štúdií zaoberajúcich sa laickými presvedčeniami ohľadne duševných porúch, príčin ich vzniku, spôsobov ich liečby ako aj ich vzťahu k postojom vedúcim k stigmatizácii ľudí s duševným ochorením.

Zisťovanie týchto presvedčení okrem iného slúži aj na to, aby sa následne cielene, formou kampaní, vzdelávala laická verejnosť v oblasti duševného zdravia. Čo by malo viesť nielen k lepšej informovanosti ohľadne duševných porúch, k lepšiemu rozpoznávaniu príznakov duševných ochorení a vyhľadávaniu adekvátnych spôsobov liečby, ale aj k znižovaniu stigmatizácie ľudí s duševným ochorením (Schomerus, Matschinger, & Angermeyer, 2006).

Štúdie zaoberajúce sa skúmaním príčin depresie zistili, že v európskych krajinách dominuje presvedčenie, že depresia je dôsledkom pôsobenia psychosociálnych stresorov. Depresia je teda dôsledkom dlhodobého stresu zažívanom či už v práci, alebo doma, v medziľudských vzťahoch (Lauber, Falcato, Nordt, & Rössler, 2003). Oproti tomu biologizujúci prístup k vysvetleniu vzniku duševných porúch prevláda u laikov v USA (Kuppin & Carpiano, 2008). Čo má následne vplyv na typ liečby, ktorý je vyhľadávaný resp. odporúčaný a teda psychosociálne podmienenú depresiu odporúčajú liečiť psychoterapiou,

alebo inými psychosociálnymi intervenciami a biologický podmienenú depresiu odporúčajú liečiť medikamentózne. Ak sa typ terapeutickej intervencie zhoduje s osobnými presvedčeniami o príčinách danej duševnej poruchy, pacienti tento typ liečby považujú za efektívnejší (Iselin & Addis, 2003). Presvedčenia však ovplyvňuje aj typ podstúpenej liečby, kedy podstúpenie biologicky orientovanej liečby (elektrokonvulzívna terapia, antidepresíva) podmieňovalo vysvetlenie príčin depresie pomocou biologických príčin a podstúpenie KBT vyzdvihovalo vplyv depresogénnych presvedčení (Budd, James, & Hughes, 2008). Tieto presvedčenia ovplyvňujú aj to, do akej miery bude človek s duševnou poruchou stigmatizovaný, pretože psychologické príčiny vzniku ochorenia sa spájajú so zodpovednosťou za tento stav, oproti biologickým výkladom, ktoré pacienta za jeho stav nevinia (Goldstein & Rosselli, 2003). Ľudia, trpiaci depresiou, udávajú, že sú stigmatizovaní tým, že ich okolie „viní“ za ich stav, vyhýba sa im a považuje ich za nebezpečných (Barney, Griffiths, Christensen, & Jorm, 2009) čo autori považujú za dôsledok označenia depresie ako duševnej choroby. Tieto tendencie ovplyvňujú aj správanie človeka s duševnou poruchou, kedy presvedčenia o psychosociálne podmienej depresii vedú k aktívnejšiemu vyhľadávaniu odbornej pomoci (Goldstein & Rosselli, 2003; Inselin & Addis, 2003).

Cieľom práce bolo zistiť presvedčenia o príčinách depresie u laickej verejnosti a porovnať ich s predošlými výskumami uskutočnenými na populácii anglických pacientov (Budd et al., 2008) a slovenských študentov medicíny a psychológie (Aziriová & Heretik, 2015).

Metódy

Výskumu sa zúčastnilo 131 participantov - laikov (pohlavie: 98 žien a 33 mužov, vzdelanie: ZŠ=16, SŠ=50, VŠ=65, odbor: humanitné=42, technické=49, ekonomické=21, všeobecné=19, vekové kategórie: do 20r.=9, 21-25r.=61, 26-30r.=30, 31-40r.=18, 41 a viac=13, priemerný vek respondentov bol 28,4±9,9). Kritériom výberu bolo, aby respondenti neabsolvovali formálnu výučbu a nemali pracovné skúsenosti v oblasti psychológie, psychiatrie, psychopatológie. Rozdiely medzi pohlaviami v dosiahnutom vzdelaní ($U=1464,5$; $p>0,05$), v odbore ($U=1432,5$; $p>0,05$), vo vekových kategóriách ($U=1452$; $p>0,05$) a v skúsenostiach s človekom s duševnou poruchou ($U=1358$; $p>0,05$) neboli štatisticky významné.

Na zistenie presvedčení o príčinách depresie sme použili 77 položkový dotazník od Budd et al. (2008), ktorý obsahuje 77 rôznych príčin depresie vychádzajúcich z biologických, psychiatrických, psychologických a psychoterapeutických koncepcií etiopatogenézy depresívnej poruchy. Respondentom bol na začiatku dotazníka ilustrovaný stav pacienta v depresii, ktorý spĺňal kritéria pre „veľkú“ depresiu podľa DSM-III-R prevzaté od Lauber, Nordt, Sartorius, Falcato a Rössler (2000).

Výsledky boli spracované deskriptívnou štatistikou, Shapiro-Wilkovým testom normality, Mann-Whitney U testom, Kruskal-Wallisovým testom, jednorozmerná analýza rozptylu s Bonferoni post hoc testom.

Výsledky

Participanti hodnotili zo 77 príčin depresie ako najzávažnejšie úmrtie dieťaťa (s priemerom 1,5) a životného partnera (1,5) nasledované znásilnením (1,7) a sexuálnym zneužívaním (1,8). Ako najmenej závažné považovali narodenie dieťaťa (5,4), alergiu (intoleranciu) na potraviny (5) a nedostatok fyzickej aktivity (4,9) (graf 1). Z kategórií príčin depresie hodnotili ako najzávažnejšie traumu a stratu zažitú v detstve a dospelosti a ako najmenej závažné príčiny spadajúce do kategórie životospráva ($p<0,05$).

Graf 1. Najzávažnejšie a najmenej závažné príčiny depresie z pohľadu laikov vyjadrené v priemerných hodnotách. 1=najzávažnejšia; 7 = najmenej závažná.

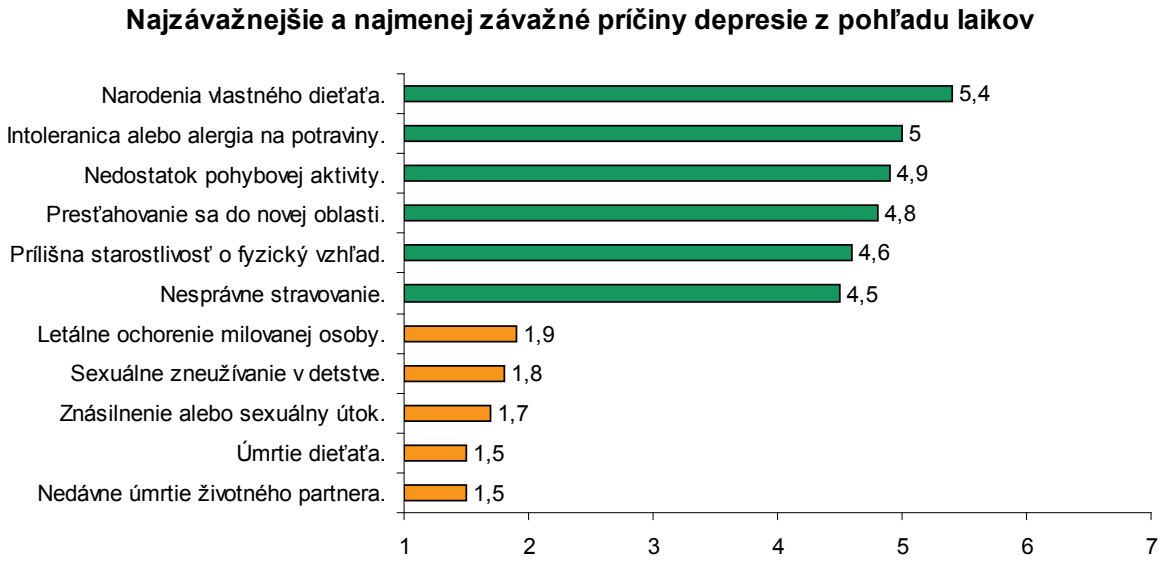

Medzi pohlaviami sme zisťovali rozdiel v hodnotení Mann-Whitney U testom pre dva nezávislé výbery, pretože data neboli normálne rozložené (SW=(131)=0,909; $p<0,05$). Rozdiel bol len v kategórii trauma a strata zažitá v dospelosti, ktorú ženy priemerne hodnotili 28,7±11 a muži ju hodnotili o 6 % viac (U=1112,0; $p<0,05$) (graf 2). Nakoľko neboli signifikantné rozdiely medzi pohlaviami v dosiahnutom vzdelaní, veku, odbore ani skúsenostiach s duševne chorými a ani navzájom nekorelovali, nepredpokladáme, že vzniknutý rozdiel mohol byť spôsobený inými faktormi

Medzi vekovými skupinami, v stupni dosiahnutého vzdelania ako aj v profesijnom zameraní neboli výrazné rozdiely v hodnotení príčin depresie.

Graf 2. Rozdiely v hodnotení závažnosti príčin depresie medzi mužmi (N=33) a ženami (N=98).*p<0,05; 0=najzávažnejšie, 100=najmenej závažné.

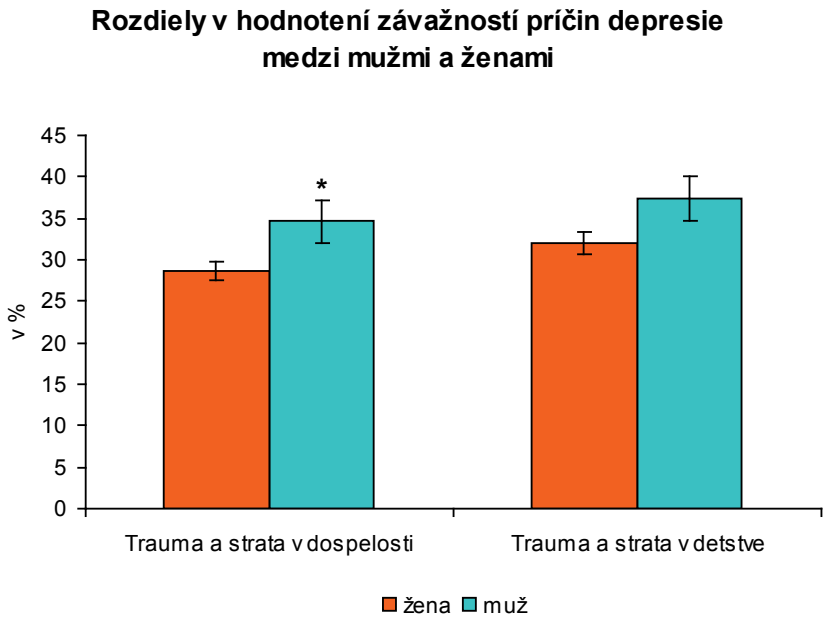

Medzi skupinami s rozdielnymi skúsenosťami sme zisťovali rozdiely v hodnotení v depresogénnych presvedčeniach, biologických príčinách a životospráve jednorozmernou analýzou rozptylu s Bonferoniho post hoc testom, nakoľko sa potvrdilo normálne rozloženie (SW=(131)=0,968;p>0,05). V kategóriách vzťahy, sociálne stresory a trauma v detstve sa nepotvrdilo normálne rozloženie (SW=(131)=0,855; p<0,05), preto sme použili neparametrický Kruskal-Wallisov test s Mann-Whitney U testom ako post hoc testom.

Najvýraznejšie rozdiely v hodnotení príčin depresie boli medzi participantmi so skúsenosťou s duševne chorým v rodine a bez skúsenosti s duševne chorým človekom. Pričom prvá skupina hodnotila ako závažnejšie príčiny depresie spadajúce do kategórií depresogénne presvedčenia (41,2±13,4; rozdiel o 12,98%; F=7,572; p<0,05), biologické príčiny (40,7±12,3; rozdiel o 9,55%; F=6,244; p<0,05), životospráva (54±15,6; rozdiel o 8,37%; F=3,177; p<0,05), sociálne stresory (40,4±15; rozdiel o 8,29%; U=615; p<0,05), vzťahové problémy (38,5±12,5; rozdiel o 7,33%; U=728; p<0,05) a trauma a strata zažitá v detstve (28,6±11,8; rozdiel o 6,44 %; U=669; p<0,05) (graf 3). Medzi skupinami neboli signifikatné rozdiely vo veku ani pohlaví. V dosiahnutom vzdelaní bol signifikantný rozdiel medzi skupinami „pozná a nemá“ a „bez skúsenosti“ (U= 731; p<0,05), avšak daný rozdiel mohol ovplyvniť len hodnotenie depresogénnych presvedčení, v ostatných kategóriách neboli výrazné rozdiely v hodnotení u oboch skupín. Skupiny so skúsenosťou s duševne chorým, ktorí mali alebo nemali niekoho v rodine s duševnou poruchou sa výraznejšie líšili v hodnotení príčin týkajúcich sa traumy a straty zažitej v detstve (28,6±11,8; rozdiel o 6,89%; U=476; p<0,05), vzťahov (38,5±12,5; rozdiel o 6,33%; U=525; p<0,05) a sociálnych stresorov (40,4±15; rozdiel o 6,43%; U=455,5; p<0,05).

Graf 3. Rozdiely v hodnotení závažnosti príčin depresie na základe skúsenosti s ľuďmi s duševnou chorobou. *vs. pozná a má, p<0,05; #vs. pozná a nemá, p<0,05; 0=najzávažnejšie, 100=najmenej závažné; pozná a má (N=40), pozná a nemá (N=37) a bez skúsenosti (N=54).

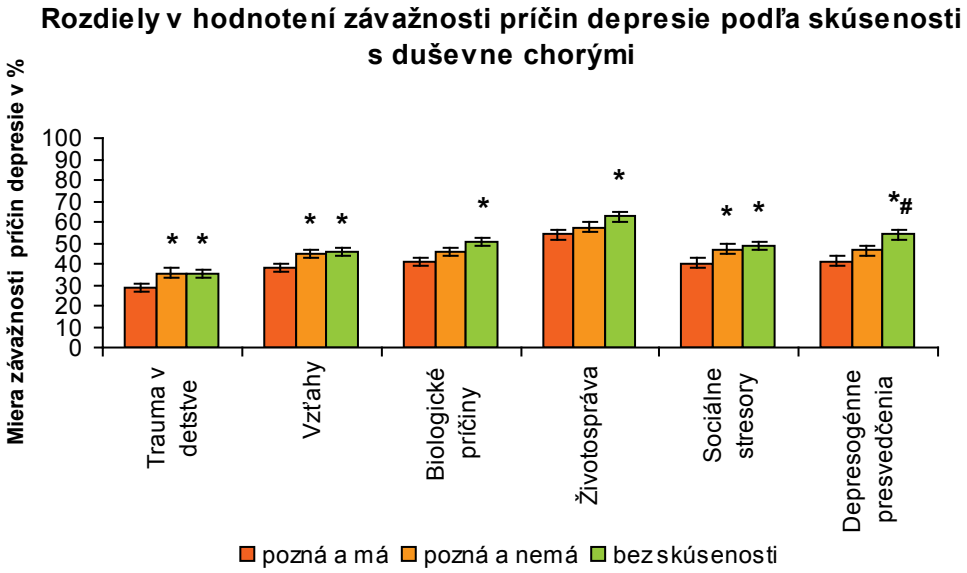

Diskusia

Respondenti hodnotili ako najzávažnejšie príčiny vedúce k depresii úmrtie životného partnera alebo dieťaťa, zažitie znásilnenia prípadne sexuálneho zneužívania v detstve a letálne ochorenie milovanej osoby. Výsledky vyšli podobne ako v predchádzajúcich výskumoch u študentov medicíny a psychológie (Aziriová & Heretik, 2015) ako aj u pacientov liečených na depresívne ochorenie (Budd et al., 2008). Pacienti vo väčšej miere vyzdvihovali ako príčinu nerovnováhu neurotransmiterov v mozgu oproti slovenským laikom, alebo študentom medicíny a psychológie. Čo by mohlo súvisieť v prípade pacientov aj s formou podstúpenej intervencie, kedy sa presvedčenia o príčinách depresie ovplyvňujú typom podstúpenej liečby (Budd et al., 2008).

Vek ani profesijne zameranie neovplyvňovalo hodnotenie respondentov. Medzi pohlaviami bol najvýraznejší rozdiel len v kategórii „trauma zažitá v dospelosti“, ktorej ženy pripisovali väčšiu váhu, podobný rozdiel zaznamenali aj Aziriová a Heretik (2015).

Najvýraznejšie rozdiely sa prejavili u respondentov so skúsenosťou s duševne chorými vo svojom okolí aj v rodine a u respondentov bez takýchto skúsenosti. Participanti bez skúsenosti s duševne chorými pripisovali menšiu závažnosť príčinám depresie najmä v oblastiach depresogénnych presvedčení, biologických príčin, sociálnych stresorov, životospráve, vzťahových problémov a traume a strate zažitej v detstve. Vplyv osobnej skúsenosti na hodnotenie závažnosti príčin ako aj vzťahu k samotným ľuďom s duševným ochorením sa výrazne prejavil aj u študentov medicíny, psychológie alebo ošetrovateľstva (Aziriová & Heretik, 2015; Šupa, 2006).

Podhodnocovanie biologických príčin sa môže prejaviť nepriaznivo vo vzťahu k duševne chorým, pretože to môže viesť k presvedčeniu, že duševne chorý je za svoj stav zodpovedný, „vinený“ (Miresco & Kirmayer, 2006) a do značnej miery ovplyvňuje aj skúsenosť s človekom s duševnou chorobou.

Použitá literatúra

Aziriová, S., & Heretik, A. ml. (2015). Laické teórie o príčinách depresie u študentov medicíny a psychológie. In: Bozogáňová, M., Kopaničáková, M., & Výrost, J. (Eds.), *Sociálne procesy a osobnosť 2014 : človek a spoločnosť* [elektronický zdroj]. (pp. 20-27). Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.

Barney, L.J., Griffiths, K.M., Christensen, H., & Jorm, A.F. (2009). Exploring the nature of stigmatising beliefs about depression and help-seeking: Implication for reducing stigma. *BMC Public Health*, *9*, 61.

Budd, R., James, D., & Hughes, I. (2008). Patients' Explanations for Depression: A Factor Analytic Study. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 15*, 28-37.

Goldstein, B., & Rosselli F. (2003). Etiological paradigms of depression: The relationship between perceived causes, empowerment, treatment preferences, and stigma. *Journal of Mental Health, 12(6)*, 551-563.

Iselin, M., & Addis, M.E. (2003). Effects of etiology on perceived helpfulness of treatments for depression. *Journal Cognitive Therapy and Research, 27(2)*, 205–222.

Kuppin, S., & Carpiano, R. (2006). Public Conceptions of Serious Mental Illness and Substance Abuse, Their Causes and Treatments: Findings from the 1996 General Social Survey. *American Journal of Public Health, 96*, 1766-1771.

Lauber, C., Falcato, L., Nordt, C., & Rössler, W. (2003). Lay beliefs about causes of depression. *Acta Psychiatrica Scandinavica, 108(418)*, 96-99.

Lauber, C., Nordt, C., Sartorius, N., Falcato, L., & Rössler, W. (2000). Public acceptance of restrictions on mentally ill people. *Acta Psychiatriaca Sandinavica*, *102 (407),* 26-32.

Miresco, M.J., & Kirmayer, L.J. (2006). The persistence of mind-brain dualism in psychiatric reasoning about clinical scenarios. *American Journal of Psychiatry, 163*, 913–918.

Schomerus, G., Matschinger, H., & Angermeyer, M.C. (2006). Public beliefs about the causes of mental disorders revisited. *Psychiatry Research*, *144,* 233-236.

Šupa, J. (2006). Sociální reprezentace duševně nemocného u budoucích profesionálních pracovníků jako proměnná v léčebném procesu. *Česká a slovenská psychiatrie, 102(6)*, 299-306.

Základní psychometrické vlastnosti a testová-retestová reliabilita české verze dotazníku TCI-A

Psychometric properties and test-retest reliability of Czech version of Temperament and Character Inventory for Adolescents

Lucie Bajnarová, Anton Heretik ml.

383155@mail.muni.cz, 234723@mail.muni.cz

Psychologický ústav FF MU, Brno

Abstrakt

Práce ověřuje základní psychometrické charakteristiky české verze Cloningerova osobnostního dotazníku pro adolescenty (TCI-A). Výzkumný soubor tvořilo celkově 211 adolescentů ve věku 13-18let, z toho 104 se účastnilo pilotní studie a 107 hlavní studie. Míra vnitřní konzistence hlavních škál byla uspokojivá (α = 0,79 – 0,91). Nicméně problematická byla vnitřní konzistence některých faset (NS4, RD4). Testová-retestová reliabilita byla rovněž uspokojivá. Metodou analýzy hlavních komponent jsme extrahovali pouze 6 faktorů s eigenvalue ≥1, což je v rozporu s předkládaným teoretickým modelem. Faktorová řešení pro temperament a charakter samostatně však Cloningerovu modelu odpovídají. Souhrnem lze říci, že reliabilita dotazníku TCI-A byla potvrzena. Před použitím inventáře v praxi je potřeba ověřit jeho validitu.
Klíčová slova: TCI-A, reliabilita, adolescence

Abstract

The aim of this paper is to inquire psychometric properties of Cloninger's Temperament and Character inventory for adolescents (TCI-A). The Sample is the group of 211 adolescents from which 104 people participated in the pilot study and 107 participated in the main study. The internal consistency was satisfactory, the Cronbach's alpha varied from 0,79 to 0,91. However, the consistency of some subscales (NS4, RD4) emerged as problematic. The test-retest reliability as a time consistency indicator was also found to be satisfactory. We have extracted only six factors with eigenvalue ≥1 using the Principal Component Analysis which is in contrast to the assumed theoretical model. But the factor solution, computed separately for temperament and character reflected approximately the Cloninger's model. In general, the reliability of TCI-A was confirmed. Further investigations concerning the TCI-A's validity need to be made.
Key words: Cloninger's Temperament and Character Inventory, TCI-A, reliability, adolescence

Úvod

Cloningerův model osobnosti bývá označován jako model psychobiologický. Je podložen výzkumy genetické struktury lidské osobnosti, neurologickými studiemi, i fylogenetickými analýzami. Podle Cloningera je osobnost tvořena jak složkami temperamentovými, tak charakterovými.

Temperamentové složky jsou vrozené, stabilní a neovlivnitelné prostředím. Temperment je nevědomý a tvořený „*automatickými asociativními odpověďmi na jednoduché emocionální podněty, které determinují rozdíly v habituálním chování a emocionálních odpovědích jako je strach zlost a znechucení*" (Cloninger, 2004). Určuje, který podnět nás upoutá a jak intenzivně zareagujeme. Dimenze temperamentu jsou: vyhledávání nového (Novelty Seeking), vyhýbání se poškození (Harm Avoidance) a závislost na odměně (Reward Dependence). Později byla přidána perzistence (Persistence).

Charakter ovlivňuje, jak se jednotlivec se svým temperamentovým profilem vyvíjí v rámci sociokulturního prostředí. Zahrnuje vědomou reflexi a volní chování. Určuje způsob sebeřízení jedince a odráží jeho cíle a hodnoty (Zohar, 2007). Charakterové dimenze

odpovídají třem kombinacím subjekto-objektových vztahů. Sebeřízení (Self-Directedness) odpovídá představám o nás samých a zahrnuje seberegulační mechanismy. Kooperace (Cooperativeness) představuje naše pojetí vlastních vztahů s ostatními. Konečně sebepřesah (Self-Transcendence) reprezentuje představu o našem zapojení ve světě (Cloninger, 2004).

Původní varianta Cloningerova dotazníku TPQ (Tridimensional Personality Questionaire) dokázala rozlišovat temperamentové rysy, ale nebyla vhodná pro určování poruch osobnosti (Cloninger, 2004). Proto byl rozšířen o tři charakterové dimenze jako dotazník Temperament and Character Inventory (TCI). Tato varianta dotazníku se stala rozšířenější než TPQ. V České republice se jí věnovali Kožený a Tišanská, kteří ověřovali psychometrické vlastnosti u adolescentů a osob ve výkonu trestu (Kožený & Tišanká, 1998). Preiss vytvořil české percentilové normy a doporučil jeho používání v klinické praxi, především pro diagnostiku poruch osobnosti (Preiss & Klose, 2001).

Nejaktuálnější verzí pro dospělé je Temperament and Character Inventory – Revised (TCI-R), který se od přechozích liší použitím Likertovy škály, má lepší vnitřní konzistenci hlavních škál i faktorovou strukturu (Preiss, Kuchařová, Novák, & Štěpánková, 2007). Pro děti od 9 let je určen dotazník Junior Temperament and Character Inventory, který tvoří sebeposuzovací škála a škála pro rodiče (Luby, Svrakic, McCallum, Przybeck, & Cloninger, 1999). U předškolních dětí je možné využít rodičovskou posuzovací škálu Preschool Temperament and Character Inventory (Snopek, Hublová, Porubanova, & Blatný, 2012).

Předmět studie

Naším cílem bylo ověření základních psychometrických vlastností dotazníku TCI-A u adolescentů ve věku od 13 do 18 let. V České republice tento dotazník prozatím ověřován nebyl. Současně probíhá jeho ověření také na Slovensku a v Maďarsku.

Metoda

Výzkumný soubor

Sběr dat byl realizován v období od ledna do dubna 2015 na základních a středních školách v Jihomoravském a Moravskoslezském kraji. V první fázi proběhlo pilotní testování, kterého se zúčastnilo celkem 127 adolescentů, následně jsme reformulovali znění několika položek a novou verzi dotazníku předložili 107 adolescentům ve věku 13 – 18 let. Většina z nich (71) patřila dívkám. Průměrný věk probandů byl 15,2 let, modus 16 let.

Nástroje

Použitá verze dotazníku je určena adolescentům od 13 do 18 let. Dotazník tvoří 165 položek rozčleněných do 7 škál a 31 faset. V textu jsou fasety označeny zkratkou originálního názvu škály a pořadím v rámci škály (např. ha1 pro první fasetu škály Harm Avoidance). Dotazník vychází z verze TCI–R, se kterou se shoduje většina položek. Proto jsme použili Preissův překlad TCI-R, a zbylé položky přeložili dvojitým zpětným překladem. Na základě zkušeností s pilotní studií jsme pro druhou fázi zjednodušili znění některých položek.

Metoda analýzy

Na základě stavby daného dotazníku jsme se rozhodli pro odhad reliability jako vnitřní konzistence škál a ověření stability dotazníku v čase tedy testové-retestové reliability. Pro tuto studii jsme zvolili interval v rozpětí 6-10 týdnů. Rozdíl v průměrných skórech mezi chlapci a dívkami jsme porovnávali sérií t-testů. Pro ověření faktorové struktury dotazníku byla provedena explorační faktorová analýza zvlášť pro dimenze temperamentu, zvlášť pro charakterové dimenze a konečně i pro dotazník jako celek. Pro dílčí analýzy byla použita metoda základní analýzy komponent s ortogonální rotací Varimax. Z předchozí analýzy víme, že charakterová dimenze sebeřízení relativně silně koreluje s temperamentovými dimenzemi vyhýbání se poškození a perzistence. Pro analýzu celého dotazníku jsme tedy použili šikmou rotaci Oblimin.

Výsledky

V tabulce 1 předkládáme přehled průměrných skórů jednotlivých škál. Chlapci a dívky se lišili pouze v charakterové dimenzi sebepřesah, kde chlapci dosahovali signifikantně nižších skórů. Na základě hodnoty koeficientu Cohenovo d (0,989) můžeme říci, že se jedná o významný efekt. V jednotlivých fasetách byly mezi chlapci a dívkami rozdíly ve fasetě rd1, kde chlapci skórovali signifikantně níže, dále ve fasetách st2, st3 a st5. I zde chlapci dosahovali signifikantně nižších hodnot. Výrazný efekt byl zjištěn pouze pro fasetu RD1.

Tabulka 1: Průměrné hodnoty hlavních škál dotazníku TCI-A

Škála (počet položek)	Celkem (n=107)		Chlapci (n = 36)		Dívky (n = 71)				Cohen's d
	Průměr	SD	Průměr	SD	Průměr	SD	t	df	
Vyhledávání nového (23)	70,6	12,3	69,0	13,0	71,8	11,5	-1,140	104	
Vyhýbání se nebezpečí (20)	60,2	14	57,4	12,6	61,1	14	-1,316	104	
Závislost na odměně (24)	79,4	11	77,6	11,8	79,8	7,9	-1,031	52	
Perzistence (20)	61	12	62,7	12,1	61,1	10,8	0,657	103	
Sebe-řízení (25)	79,4	13,5	80,9	10,6	79,1	14,1	0,706	104	
Kooperace (25)	86,7	13,3	83,7	13,2	88,3	13,2	-1,697	105	
Sebepřesah (26)	**64,2**	**17**	**53,6**	**12,6**	**67,6**	**15,7**	**-4,488**	**102**	**** 0,989**

**p < 0,001 (2-tailed).

Vnitřní konzistence škál

V tabulce 2 jsou zobrazeny hodnoty Cronbachova alfa pro hlavní škály i jednotlivé fasety dotazníku. U všech hlavních dimenzí dotazníku byla hodnota Cronbachova koeficientu alfa vyšší než 0,7. Nejmenší hodnota byla zjištěna pro škálu závislost na odměně ($\alpha = 0,79$), nejvyšší pro vyhýbání se nebezpečí ($\alpha = 0,91$).

Tabulka 2: Vnitřní konzistence škál a faset dotazníku TCI-A

Škála (počet položek)	Cronbachovo α			
	Celkem (n = 107)	Chlapci (n=36)	Dívky (n = 71)	Cohenovo d
Temperament				
Vyhledávání nového	0,84	0,85	0,82	0,13
Ns1 8	0,75	0,76	0,74	0,05
Ns2 5	0,84	0,83	0,82	0,04
Ns3 5	0,87	0,91	0,85	0,32
Ns4 5	**0,43**	**0,1**	**0,56**	**0,45**
Vyhýbání se nebezpečí	0,91	0,91	0,91	
Ha1 6	0,75	0,79	0,73	0,16
Ha2 4	0,74	0,76	0,73	0,07
Ha3 5	0,86	0,86	0,86	
Ha4 5	0,74	0,67	0,78	0,26
Závislost na odměně	0,79	0,82	0,77	0,17
Rd1 5	**0,50**	0,50	0,34	0,16
Rd2 5	0,71	0,74	0,69	0,11
Rd3 5	0,70	0,60	0,74	0,27
Rd4 9	**0,37**	0,47	0,31	0,18
Perzistence	0,89	0,92	0,87	**0,33**
Ps1 5	**0,64**	0,70	0,58	0,21
Ps2 5	0,72	0,77	0,68	0,21
Ps3 5	0,76	**0,83**	**0,69**	**0,38**
Ps4 5	0,79	0,83	0,77	0,19
Charakter				
Sebe-řízení	0,86	0,75	0,89	**0,57**
Sd1 5	**0,68**	0,56	0,73	0,31
Sd2 5	**0,66**	**0,29**	**0,76**	**0,69**
Sd3 4	**0,51**	0,56	0,50	0,08
Sd4 6	**0,62**	**0,38**	**0,70**	**0,47**
Sd5 5	0,70	0,68	0,71	0,06
Kooperace	0,87	0,86	0,87	0,05
Co1 6	**0,56**	0,45	0,62	0,24
Co2 4	**0,60**	0,59	0,61	0,03
Co3 5	**0,57**	0,63	0,49	0,2
Co4 5	0,84	0,83	0,84	0,04
Co5 5	**0,55**	0,45	0,58	0,17
Sebepřesah	0,90	0,90	0,88	0,13
St1 6	0,73	0,64	0,76	0,26
St2 5	0,71	0,75	0,63	0,25
St3 5	0,81	**0,88**	**0,75**	**0,45**
St4 5	0,77	0,69	0,80	0,28
St5 5	**0,56**	0,63	0,48	0,22

U jednotlivých faset dotazníku se hodnoty Cronbachova alfa pohybovaly od 0,37 (rd4) do 0,87 (ns3). Celkem 13 z 31 faset dosahovalo hodnoty menší než 0,7. Pro temperament jsou takové hodnoty celkem 4 a to fasety ns4, rd1, rd4 a ps1. Dvě z nich ns4 a rd4 mají hodnotu Crobachova koeficientu alfa menší než 0,5. Co se týká charakterových faset, zde má hodnotu Cronbachovy alfa nižší než 0,7 celkem 9 faset (sd1 až sd4, co1 až co3, co5, st5). Žádná z nich nenabývá hodnoty nižší než 0,5.

Nezávislost škál

Celkem 8 korelačních koeficientů dosahovalo hodnot vyšších než 0,3. Z toho 2 byly stejné či vyšší než 0,5, v tabulce 3 jsou vyznačeny červeně. Jedná se o korelaci škál sebeřízení (SD) a vyhýbání se poškození (HA) (r =-0,619) a škály sebeřízení (SD) se škálou perzistence (PS) (r = 0,5).

Tabulka 3: Pearsonovy koeficienty korelace pro hlavní škály dotazníku TCI-A.

	NS	HA	RD	PS	SD	CO	ST
HA	-0,361**						
RD	0,356**	-0,368**					
PS	0,106	-0,451**	0,028				
SD	-0,027	**-0,619****	0,242*	**0,5****			
CO	-0,082	-0,168	0,324**	0,134	0,289**		
ST	0,161	-0,089	0,252**	0,228*	0,056	0,408**	

**p < 0,001 (2-tailed).

Testová–retestová reliabilita

Do opakovaného testování bylo zapojeno 74 studentů z toho 26 chlapců (35%). V souboru byly zastoupeny všechny věkové skupiny. Nejčastěji byli zastoupeni 16letí studenti, průměrný věk byl 15,4 let. Korelační koeficienty pro všechny hlavní škály dotazníku byly vyšší než 0,7. Nejmenší hodnota (r = 0,78) byla zjištěna pro škálu sebepřesah, nejvyšší (r = 0,92) pro vyhýbání se poškození. Pro 3 fasety temperamentu (ns4, rd3, rd4) byly zjištěny korelační koeficienty v rozmezí 0,6-0,7. Z charakterových faset se rovněž tři korelační koeficienty (co3 ,st3, st4) nachází v intervalu 0,6–0,7. Nejnižší hodnota (r = 0,47) byla zjištěna pro fasetu st5.

Faktorová struktura

Pro temperament jsme na základě Kaiserova kritéria identifikovali 4 faktory, které vysvětlují celkem 64,1% rozptylu proměnných. Faktory přibližně odpovídají 4 temperamentovým dimenzím dotazníku. Faktor 1 přibližně odpovídá dimenzi vyhýbání se nebezpečí, faktor 2 dimenzi perzistence, faktor 3 vyhledávání nového a faktor 4 závislosti na odměně. Pro fasety ns1, rd2 a rd3 byly identifikovány poměrně vysoké zátěže i u dalšího faktoru. To naznačuje dvojznačnost zasazení těchto faset v rámci faktorové struktury. Pro dimenze charakteru jsme stejným způsobem extrahovali celkem 4 faktory, které vysvětlily 68,5% rozptylu proměnných. Faktor 1 přibližně odpovídal škále kooperace, faktor 2 sebeřízení, faktor 3 sytí všechny fasety škály sebepřesah krom fasety st1, kterou vysoce sytí faktor 4. V případě, kdy byl počet faktorů pevně fixován na 3, rozložení faset odpovídalo postulovaným dimenzím. Při ověřování faktorové struktury dotazníku jako celku jsme identifikovali 6 faktorů s hodnotou eigenvalue ≥ 1, které vysvětlují 65,6% rozptylu proměnných. Rozložení faset k jednotlivým faktorům neodpovídá jednotlivým škálám dotazníku. Rozložení položek se příliš nelišilo ani v případě kdy jsme počet faktorů fixovali na 7. Jeden z faktorů sytil položky dvou dimenzí současně, fasety závislosti na odměně sytilo několik faktorů a fasety ns2, sd4 a st1 byly syceny jiným než předpokládaným faktorem. Přidaný sedmý faktor výrazně (0,73) sytil pouze jednu fasetu ns2 a slaběji (0,34) fasetu st2.

Diskuze

Naším hlavním cílem bylo ověřit základní psychometrické vlastností dotazníku TCI-A, především jeho reliabilitu. Vnitřní konzistence všech hlavních škál byla vysoká. Hodnoty Cronbachova alfa se pohybovaly v intervalu 0,79(RD) – 0,91(HA). Výsledky jsou srovnatelné s dosud nepublikovanou maďarskou studií (Rózsa, 2015). Vnitřní konzistence hlavních škál se i zde ukázala jako relativně vysoká. Hodnoty Cronbachova koeficientu alfa pro hlavní dimenze se pohybují v rozmezí 0,75(NS) – 0,89 (PS). Koeficienty pro jednotlivé fasety jsou v obou studiích také srovnatelné. V maďarské studii se pohybovaly od 0,47 (rd4) po 0,85 (ns3). Problémových faset ($\alpha < 0,7$) bylo celkem 20, což je více než v naší studii, ale kromě fasety rd4 jsou všechny tyto koeficienty v rozmezí 0,6 – 0,7. Fasety, které vykazovaly nízkou vnitřní konzistenci, měly nízké hodnoty Cronbachova koeficientu i v maďarské studii (Rózsa, 2015). Snopek et al. (2012) ověřoval použití dotazníku TCI-R u patnáctiletých, dospěl k velmi podobným hodnotám jako v naší studii. Fasety, které identifikoval jako problematické (ns4, rd4), nabývaly nejnižších hodnot i v našem případě. Jak bylo výše zmíněno dotazník TCI-A z velké části vychází z TCI-R, Snopek jej navíc ověřuje na velmi podobné populaci jako my.

Rozlišovací hodnotu jednotlivých dimenzí dotazníku vyjádřenou vzájemnými korelacemi považujeme za přijatelnou. Nejvyšší pozitivní korelace byly zjištěny mezi škálami sebeřízení a perzistence ($r = 0,5$) a sebeřízením a vyhýbání se poškození ($r = -0,62$). K podobným výsledkům dospěl také Snopek et al. (2012), který navíc zjistil výrazné korelace mezi kooperací, sebeřízením a závislostí na odměně. Faktorovou strukturu dotazníku jsme ověřovali metodou analýzy hlavních komponent. Struktura temperamentu v zásadě odpovídala teoretickému modelu, tedy 4 faktorům reprezentovaným škálami vyhledávání nového, vyhýbání se nebezpečí, závislost na odměně a perzistence. Tři fasety (ns1, rd2, rd3) byly syceny dvěma faktory současně, což však vypovídá spíše o nejednoznačnosti zařazení faset než o jeho chybném definování. Co se týká struktury charakteru, datům lépe odpovídalo řešení s fixovaným počtem faktorů na 3. V tomto případě rozložení faset odpovídalo Cloningerovu modelu, s výhradou u fasety sd4, kterou sytí navíc i faktor odpovídající dimenzi kooperace. Modelu odpovídá řešení zvlášť pro temperament a zvlášť pro charakter, ale analýza všech škál 7 faktorovou strukturu nepotvrdila. Bylo extrahováno pouze 6 faktorů, ale za zásadní považujeme rozložení jednotlivých faset, které se neupravilo ani při fixaci počtu faktorů. Faktorová struktura různých variant dotazníku TCI je obecně problematická. Žádná ze studií na české populaci postulovanou strukturu nepotvrdila (Kožený & Tišanská, 1998; Kožený & Höschl, 1999; Preiss et al., 2007; Snopek et al., 2012).

Adolescentní verze dotazníku je nová. Pro tento věk se dosud používaly dotazníky TCI/TCI-R, přičemž Cloninger jako spodní věkovou hranici pro použití doporučuje 15 let. Přestože Snopek při ověřování na populaci 15letých dosáhl uspokojivých výsledků, přiklání se k tomu, aby u 15letých a mladších adolescentů byla používána verze JTCI. Hlavním důvodem je zkušenost, že navzdory ukazatelům vysoké reliability metody děti položkám dotazníku často nerozumí (Snopek et al., 2012). Podobnou zkušenost jsme získali i při pilotní studii s TCI-A. Po přeformulování otázek probandi méně často vyžadovali vysvětlení otázek a méně často některé položky vynechávali. To, zda se porozumění položkám skutečně zlepšilo, je ale potřeba ještě ověřit.

Limitem práce je velikost a složení výzkumného souboru, který by v ideálním případě byl vyrovnanější z hlediska počtu chlapců a dívek. V návaznosti by kromě již zmíněné validity bylo vhodné ověřit faktorový model dotazníku s využitím většího vzorku a konfirmační faktorové analýzy. Vzhledem k tomu, že se jedná o sebeposuzovací škálu, je namístě také porovnání se škálou vyplněnou rodiči či vrstevníky.

Literatura

Cloninger, C. R. (2004). *Feeling good: The Science of Well-Being.* New York: Oxford University Press.

Kožený, J., & Tišanská, L. (1998). Formální vlastnosti dotazníku TCI testované na datech adolescentu. *Československá psychologie*. 38, 75-83.

Kožený, J., & Höschl, C. (1999). The temperament and Character Inventory: Psychometric integrity of the Czech version. *Studia Psychologiga,* 41, 123-132.

Luby, J., Svrakic, D. M., McCallum, K., Przybeck, T., & Cloninger, C. R. (1999). The Junior Temperament and Character Inventory: Preliminary Validation of a Child Self-Report Measure. *Psychological Reports.*84, 1127-1138.

Preiss M., & Klose J. (2001). Diagnostika poruch osobnosti pomocí teorie C. R. Cloningera. *Psychiatrie*. 5, 226-231.

Preiss, M., Kuchařová, J., Novák, T., & Štěpánková, H. (2007). The temperament and character inventory-revised (TCI-R): a psychometric characteristics of the Czech version. *Psychiatria Danubina.* 19, 27-34.

Rózsa, S. (2015). *Data maďarských adolescentů.* Nepublikovaný rukopis.

Snopek, M., Hublová, V., Porubanova, M., & Blatný, M. (2012). Psychometric properties of the Temperament and Character Inventory-Revised (TCI-R) in Czech adolescent sample. *Comprehensive Psychiatry*. 53, 71-80.

Zohar, A. H. (2007). The Blatt and Cloninger Models of Personality and their Relationship with Psychopatology. *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences.* 44(4), 292-300.

Účinok tréningu s využitím HRV techniky na zlepšovanie pozornosti detí v školskom veku – prípadové štúdie

The effect of training using CRV technology to improve the attention of children of school age - case studies

Baranovská Andrea, Doktorová Dominika, Mičková Zuzana

andrea.baranovska@gmail.com, dominikka.doktorova@gmail.com, mickova1@gmail.com

Katedra psychológie FF UCM, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo overiť účinnosť tréningu pozornosti s využitím HRV prístroja u detí v školskom veku. V našom výskume sme sa zamerali na kvalitatívne posúdenie schopností troch detí s poruchou pozornosti. Realizovali sme dva merania kognitívnych schopností detí - test a retest - pred a po absolvovaní tréningu. V rámci meraní sme použili batériu testov - Ravenove progresívne matrice, Číselný štvorec, Test laterality, Stroopov test a B-Jepi. Tréning bol zameraný na stimulovanie schopnosti udržať pozornosť a znížiť emočné a behaviorálne problémy detí. V rámci tréningu sme sa zamerali na inhibíciu celkového nabudenia a reaktivity detí, nácvik modelového správania a zvyšovanie motivácie ku kooperácii. V re-teste sme zaznamenali pozitívny nárast kognitívnych schopností detí, čím sme potvrdili účinnosť tréningu pri reedukácii detí.
Kľúčové slová: HRV, pozornosť, školský vek, kognitívne schopnosti.

Abstract

The aim of our research was to verify the effectiveness of the training focus using the device HRV in children of school age. In our research, we focused on the qualitative assessment of the abilities of three children with attention deficit disorder. We implemented two measuring cognitive abilities of children - test and retest - before and after completing the training. Within the measurements we used a battery of tests - Raven's Progressive Matrices, Numeric Square, laterality test, Stroop test and B-JEPI. Training was aimed at encouraging the ability to maintain attention and reduce emotional and behavioral problems of children. As part of the training we focused on the inhibition of overall arousal and reactivity children, training modeled behavior and increasing the motivation of cooperation. The re-test, we recorded positive growth of cognitive skills of children, which we confirmed the effectiveness of the training in the re-education of children.
Key words: HRV, attention, school age, cognitive ability

Úvod

Výchovno-vzdelávací proces je zložený a pôsobia v ňom rôzne faktory, ktoré sa prejavujú nielen v zapamätávaní a pri osvojovaní si nových informácií, učiva a zručnosti detí, ale tiež v správaní dieťaťa a jeho pozornosti. Školské prostredie a kolektív majú veľmi silný formatívny vplyv na dieťa. V prípade porúch pozornosti sa dieťa stretáva s negatívnymi reakciami so svojho okolia a preto býva často frustrované práve z potreby získať sociálny kontakt a byť akceptované. Deti s poruchami pozornosti si vyžadujú vysokú mieru porozumenia, individuálny prístup, ktoré spôsobujú napätie a vyčerpanie u jeho okolia. Toto napätie, ktoré vzniká pri dlhodobom kontakte je rušivé, dráždivé a vyvoláva negatívne pocity nielen v kolektíve, ale aj u učiteľa dieťaťa.

Vo všeobecnosti sa predpokladá, že dieťa v školskom veku by malo vedieť ovládať svoje správanie a udržať pozornosť na činnosti, ktorú vykonáva. Porucha pozornosti je potom chápaná ako rušivý element a nestretáva sa s pochopením ani u učiteľov ani u rodičov detí Nepokojné a nesústredené dieťa vyčerpáva svoje okolie, rodičia sú sklamaní a často po určitej dobe rezignujú a viac, ako citovú podporu a prijatie prejavujú odmietavý postoj voči

správaniu dieťaťa. Ak sa tieto problémy vyskytujú aj vo vzťahu dieťaťa s kolektívom spolužiakov, narúšajú sa všetky citové väzby a vzťah dieťaťa a ono stráca podporu a nemá nikoho, s kým by sa podelilo o svoje problémy, ale aj pocity radosti a nadšenia z detských hier.

V školskej praxi si učitelia väčšinou neuvedomujú symptómy vyplývajúce z tejto poruchy, ktoré spôsobujú negatívne hodnotenie žiaka vo výchovno-vzdelávacom procese. Charakteristickým prejavom správania u detí s poruchami pozornosti je vysoká miera impulzívnosti a znížená miera sebaovládania. Porucha pozornosti sa výrazne prejavuje ťažkosťami s koncentráciou. Dieťa je zvýšene unaviteľné čo znemožňuje dlhodobú koncentráciu na prácu. Z hľadiska pozornosti dieťa nie je schopné selekcie – každý aj najmenší podnet ho rozptyľuje. Dieťa je nesystematické a nedokáže plánovať a organizovať svoj priestor, čas a seba samého. S tým súvisí nízka motivovanosť dieťaťa, ktorá sa znižuje aj opakovanými neúspechmi a vlastnou neschopnosťou dosiahnuť stanovený cieľ – čo vedie k rezignácii a bezmocnosti. Dieťa často zlyháva – z dôvodu percepčno-motorických porúch – v úlohách vyžadujúcich priestorovú orientáciu a predstavivosť – napr. v geometrických úlohách, počítačových hrách apod. Inteligencia nebýva postihnutá ani uvedomovanie si seba samého. Nedostatky v zrakovom vnímaní, znížená schopnosť analýzy a syntézy v myslení znemožňuje dieťaťu adekvátne reagovať v bežných aj výchovno-vzdelávacích situáciách (spracované podľa DSM-IV). Podľa Kondáša (2002) sa môže porucha prejavovať aj v poruchách pracovnej a verbálnej pamäti.

Výskum

V našom výskume sme sa zamerali v rámci prípadových štúdií na tri deti, ktoré ich učiteľky označili ako problémové z dôvodu neschopnosti zamerať pozornosť. Žiadne dieťa nebolo predtým diagnostikované a tiež nevykazovalo známky hyperaktivity. Podľa učiteliek sa poruchy pozornosti u detí prejavovali v tom, že boli ľahko unaviteľné, nedokázali sa koncentrovať na svoju prácu počas hodiny, pôsobili ako „duchom neprítomné“.

Výskumná vzorka

Našu výskumnú vzorku tvorili 3 deti – 2 dievčatá a 1 chlapec. Dievčatá boli 10 a 11 ročné, chlapec bol 9 ročný. Výber probandov bol príležitostný. Deti boli označené učiteľom ako deti s narušenou koncentráciou. Všetky deti boli z miest – Trnava, Bratislava.

Cieľ výskumu

Cieľom nášho výskumu bolo na vzorke troch detí začať overovanie tréningu s účelom stimulovať schopnosti dieťaťa udržať pozornosť s cieľom znížiť ich emočné a behaviorálne problémy, aby došlo k inhibícii celkového nabudenia a reaktivity detí. V rámci programu sme sa zamerali na nácvik žiaduceho modelového správania a zvyšovanie motivácie detí ku kooperácii.

Výskumná otázka

Ako sa prejaví účinok tréningu v jednotlivých oblastiach meraných testovou batériou u sledovaných detí?

Metódy výskumu

Na zodpovedanie výskumnej otázky sme použili batériu psychodiagnostických testov:

Ravenove farebné matrice – merajú intelekt dieťaťa, percepčnú nezrelosť, poruchy koncentrácie, organickú deterioráciu;

Číselný štvorec – meria úroveň príjmu a spracovania informácií, pohotovosť dieťaťa a koncentráciu pozornosti;

Stropov test – sleduje motorické problémy, poruchy pozornosti, nízku motiváciu pre prácu, dysfunkcie frontálneho laloka, koncentráciu pozornosti;

B-Jepi – osobnostný test obsahujúci tri dimenzie – neuroticizmus, extraverziu a psychoticizmus a pridanú škálu L – škála úprimnosti. Je štandardizovaný na vekové obdobie 9-14 rokov.

Nakoľko sa jednalo o kvalitatívny výskum realizovaný na vzorke 3 detí nepočítali sme štatistickú signifikantnosť zmien.

Tréning, ktorého sa deti zúčastnili bol zložený z:

Program KUPOZ - je program zameraný na rozvíjanie pozornosti detí v mladšom školskom veku, teda 8-12 rokov. Ťažiskom sú domáce cvičenia. Rodič spolu s dieťaťom pracuje denne na predpísaných domácich cvičeniach. Pod dohľadom odborníka preberú cvičenia a dieťa plní 4 úlohy denne. Tie sú orientované na rozvíjanie zrakového a sluchového vnímania, pozornosti a pojmového myslenia. Jedna lekcia trvá týždeň a úlohy z každej oblasti sa opakujú v denných intervaloch. Postupne sa zvyšuje náročnosť. Program KUPOZ je prioritne určený pre deti s poruchami pozornosti, úzkostlivé a vývinovými poruchami učenia (Žáčková, Jucovičová, 2005);

HRV – biofeedback - biofeedback variability srdcovej frekvencie – nám prostredníctvom techniky umožňuje monitorovať a kontrolovať reakcie autonómneho nervového systému, ktoré meria prostredníctvom tepu srdca (HRV - Heart Rate Variability). HRV biofeedback prebieha v nasledovných krokoch:

- pokojový záznam HRV
- záznam HRV pri kognitívnej záťaži,
- edukácia (vysvetlenie princípu biofeedbacku, vysvetlenie vplyvu dýchania na srdcovú frekvenciu),
- nácvik pomalého, plynulého diafragmatického dýchania s predĺženým expíriom a kontrolou“ (Guľášová, 2008).

Z hier ponúkaných HRV biofeedbackom sme do nášho programu vybrali dve úlohy, prvá v trvaní 3 minúty (v tabuľkách označená ako 3´) a druhá v trvaní 10 minút (označená 10´). Za úspešnú koherenciu považujeme % hodnoty v súčte strednej a vysokej koherencie (modrá a zelená farba v grafe a v príslušnej tabuľke).

Popis prvej hry – Záhrada. Tréningová hra s vizualizáciou záhrady. Na začiatku hry je záhrada čierno-biela, dieťa ju postupne vyfarbuje aktuálnym stavom autokoherencie a tým sa farebne dopĺňa premietaný obraz rôznymi prvkami (zvieratá, kvety, dúha, jazero) podľa toho, aký výkon v koherencii dosahuje. Čím lepší % výsledok, tým viac elementov dokáže dieťa do záhrady doplniť. Hra končí po uplynutí doby 3 minút.

Popis druhej hry – Let balónom. Tréningová hra s vizualizáciou letiaceho balóna. Balón letí ponad rôzne krajiny (hory, púšť, mestá, more, lesy, krajina počas búrky). Hudba, ktorá sprevádza hru je rôznorodá: relaxačná, veselá, pomalá a nostalgická. Dieťa absolvuje „let“ nielen príjemnou časťou krajiny, ale i nepríjemnou, akou je búrková krajina, či močariská. Čím je koherencia vyššia, tým rýchlejšie balón letí. Úspešne zvládnutá hra končí doletom do cieľa – červená vlajka. Trvanie hry je 10 min.

Celkový čas trvania programu - 10 týždňov.

Výsledky

Všetky tri deti boli otestované pred aj po absolvovaní tréningu všetkými testami.

V B-Jepi – osobnostnom teste nás zajímala najmä dimenzia neuroticizmu (labilita vs. stabilita). Všetky tri deti vykazovali v tejto dimenzii vyššie hodnoty ako bol priemer v populácii. Táto hodnota sa neznížila ani v re-teste.

Číselný štvorec – porovnanie výsledkov prinášame v obrázku č. 1 – na osi x sú zaznamenané opakované hľadanie čísel a na osi y dosiahnuté skóre.

Obr. č.1 Porovnanie výsledkov v Číselnom štvorci u sledovaných detí v teste a reteste

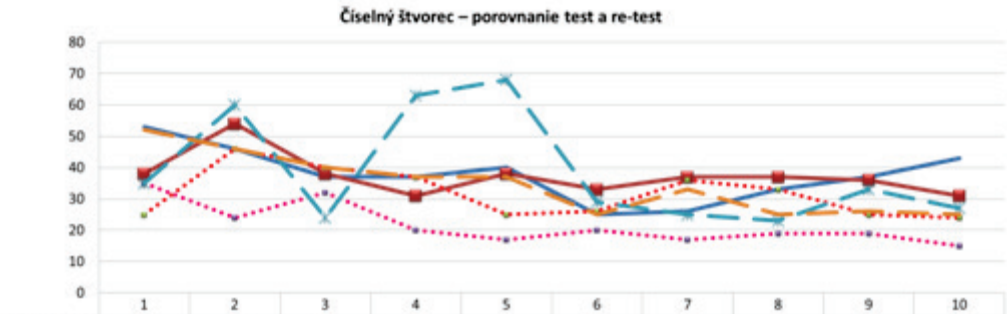

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
test D10	53	46	37	37	40	25	26	33	37	43
retest D10	38	54	38	31	38	33	37	37	36	31
test D11	25	46	40	37	25	26	36	33	25	24
retest D11	35	24	32	20	17	20	17	19	19	15
test Ch9	35	60	24	63	68	29	25	23	33	27
retest Ch9	52	46	40	37	37	25	33	25	26	25

V rámci prvého testovania respondentov v Číselnom štvorci bolo vidieť nerovnomerný výkon detí v jednotlivých opakovaniach. Oproti testu v re-teste došlo k zlepšeniu výkonu detí. Deti sa lepšie sústredili – zlepšenie však mohlo byť spôsobené aj vďaka výbornej pamäti, ktorú mali všetky tri deti.

Ravenove matrice - všetky tri deti sa nachádzali pri oboch testovaniach v prvom stupni, čo znamená, že deti sú intelektovo nadpriemerné. Zmena nastala v čase, ktorý deti potrebovali na dokončenie testu, ktorý sme merali aj keď test nie je časovo obmedzený. Rozdiel medzi časom potrebným úspešné vyriešenie úloh v teste a re-teste bol v priemere asi 15 minút. U Ch9 bol prvý čas 20 minút v re-teste 7 minút. D11 prvý čas bol 27 minút a v re-teste 15 minút. D10 prvý čas bol 38 minút a re-test 17 minút.

Stroopov test – v tomto teste sme vychádzali z dosiahnutých hrubých skóre a rozdielov, ktoré deti dosiahli medzi jednotlivými subtestami, pretože test nie je štandardizovaný na populáciu našej sledovanej vekovej skupiny. Všetky tri deti aj v teste aj v reteste dosiahli v prvom subteste najvyššie skóre (D11 – test 67, re-test 74, D10 test 60, retest 68, Ch9 test 60, retest 70). V ďalších dvoch subtestoch bolo to skóre nižšie a nižšie (II. subtest – D11 test 65, retest 75, D10 test 24, retest 40, Ch9 test 54, retest 67, III. subtest – D11 test 40, retest 49, D10 test 11, retest 20, Ch9 test 8, retest 17). Rozdiel medzi testom a re-testom bol v zmenšení sa rozdielu medzi dosiahnutým skóre v subteste Farebné slová a očakávaným skóre v tomto subteste. Výrazné zlepšenie nastalo u D11, kde v re-teste dievča dosiahlo kladné interferenčné skóre (11,75). Obe ďalšie deti mali v oboch testovaniach interferenčné skóre záporné, ale v re-teste (D10 -5,18, Ch9 -17,23) bolo nižšie ako v teste.

HRV biofeedback. V nasledujúcich tabuľkách prinášame porovnanie výstupov u probandov z HRV biofeedbacku, kde môžeme vidieť rôznu frekvenciu a výsledky, ktoré dosahovali deti.

Tab. 1 Hodnoty koherencie u D11 v 3 aj 10 minútovej hre

	Koherencia % pri sedení 3´			Koherencia % pri sedení 10´		
Sedenie	nízka	stredná	vysoká	nízka	stredná	Vysoká
1.	84	13	3	77	14	9
2	68	13	19	91	13	6
3	71	16	13	89	6	5
4	78	14	8	70	25	5
5	72	20	8	74	10	16
6	66	25	9	90	8	2
7	78	10	12	79	13	8
8	62	25	13	58	28	14
9	50	28	22	70	24	6
10	41	20	39	49	20	31

Tab. 2 Hodnoty koherencie u D10 v 3 aj 10 minútovej hre

	Koherencia % pri sedení 3´			Koherencia % pri sedení 10´		
Sedenie	nízka	stredná	vysoká	nízka	stredná	Vysoká
1.	67	33	0	77	21	2
2	62	20	18	77	16	7
3	47	5	48	93	5	2
4	74	5	21	60	13	27
5	70	30	0	72	12	16
6	62	20	18	66	22	12
7	72	11	17	70	20	10
8	59	22	19	69	5	26
9	16	17	67	60	30	10
10	25	31	44	50	15	35

Tab. 3 Hodnoty koherencie u Ch9 v 3 aj 10 minútovej hre

	Koherencia % pri sedení 3´			Koherencia % pri sedení 10´		
Sedenie	nízka	stredná	vysoká	nízka	stredná	Vysoká
1.	65	20	15	55	33	12
2	85	9	6	77	18	5
3	73	17	10	76	12	12
4	75	6	19	72	16	12
5	53	17	30	66	22	12
6	56	16	28	86	11	3
7	42	23	35	75	22	3
8	41	28	31	73	14	13
9	65	13	22	80	10	10
10	40	44	16	61	24	15

Napriek nášmu očakávaniu, že tréning HRV biofeedbacku bude mať rovnomerne narastajúcu tendenciu, sme zistili, že namerané hodnoty v tomto tréningu boli silne

ovplyvnené aktuálnym psychickým a fyzickým stavom detí, bol teda intermitentný. Môžeme teda konštatovať, že úspešnosť v HRV biofeedbacku závisí od mnohých vonkajších faktorov, ako je únava, aktuálny psychický stav, aktuálny zdravotný stav dieťaťa (nauzea, prechladnutie, atď.).

Pri prvom stretnutí a testovaní všetky deti najskôr vykazovali známky záujmu o predkladané úlohy, ktorý však veľmi rýchlo zmizol. Ich pozornosť bola nerovnomerná. Ak ich niečo zaujalo vydržali pri činnosti v prípade nezáujmu mali problémy sústrediť sa a dokončiť začaté úlohy. Záujem sa líšil vzhľadom na pohlavie aj vek. Pri porovnaní s re-testom môžeme konštatovať, že deti boli schopné udržať svoju pozornosť na dlhšie obdobie. K podobným záverom dospeli aj rodičia a učiteľky detí, ktoré pri neštrukturovanom hodnotiacom rozhovore konštatovali, že deti sa dlhšie sústredia na činnosť, nepodliehajú svojim emóciám a únave v takej miere ako na začiatku tréningu. Rodičia všetkých detí aktívne spolupracovali s nami – vodili deti na tréning, rovnako ako s nimi doma cvičili a pripravovali sa. Rovnako sa aktívne zaujímali o prebiehajúce aktivity a referovali o činnosti detí doma a zmenách, ktoré sa udiali. Motivovanosť rodičov mohla výrazne vplývať na dieťa, avšak tieto závery nie sú potvrdené výskumne, nakoľko v tejto časti sme sa týmto nezaoberali.

Diskusia

Dobrovolný, Kuchtová, Naďová (2013) uvádzajú, že EEG biofeedback je metóda založená na princípe sebaučenia (pomocou operačného podmieňovania) a vychádza a Thorndikeovho zákona efektu (teória posilnenia) – teda, že správanie, ktoré vedie k odmene a k pozitívnej spätnej väzbe, sa bude opakovať s väčšou pravdepodobnosťou ako správanie, ktoré k odmene nevedie. S nadväznosťou na EEG biofeedback v jednoduchosti môžeme povedať, že keď mozog vyprodukuje aktivitu, ktorá je požadovaná a dostane za ňu odmenu, zažije úspech, bude sám od seba chcieť produkovať danú aktivitu, aby zažíval pocit úspechu, radosti a šťastia a následne po neustálom, dlhodobejšom pôsobení tejto vyvolanej aktivity dokáže prispôsobovať, meniť vlastné biofyzické a elektrofyziologické operácie. Vo všeobecnosti možno spolu s Tylom, Tylovou (2003) konštatovať, že efektivitu EEG biofeedbacku môžeme vidieť v zlepšení kognitívnych funkcií a v niektorých prípadoch u detí s ADD/ADHD zvýšenie bodov v IQ testoch. Pri poruchách spánku postupne dochádza k vymiznutiu problémov so zaspávaním a nespavosťou, u detí miznú nočné desy a nočné pomočovanie. Pri chronických bolestiach hlavy, chrbta a podobne, príznaky postupne ustupujú a miznú. Pri úzkostných a depresívnych stavoch dochádza k zlepšeniu nálady, znížia sa pocity únavy a slabosti, zlepší sa kontakt s okolím a pamäť. Pri strese sa stav po terapii celkovo upokojí. Zrýchľujú sa výkony (pamäť, rozhodovanie, plánovanie), posilňuje sa vôľa. Pri epilepsii (ako prvá z diagnóz, na ktorej bol EEG biofeedback odskúšaný) sa znižuje frekvencia záchvatov, v niektorých prípadoch záchvaty úplne miznú.

HRV a to sme dokázali aj v prípade našich probandov pozitívne pôsobí na výkon, koncentráciu pozornosti, sebaregulácia správania a je možné ho využiť v školskej praxi u detí s poruchami hyperaktivity a pozornosti, u detí s poruchami učenia. Munden, Arcelus (2008) uvádzajú, že tieto deti majú špecifické problémy, ktoré sa odrážajú v ich výkonoch. Neschopnosť sústredenia sa nadväzuje na osvojovanie si nového učiva a zapamätávanie si pokynov a vedie k neúspechu, zlému hodnoteniu a frustrácii dieťaťa. Lokšová, Lokša (1999) tvrdia, že stupne koncentrácie pozornosti sa u rôznych jednotlivcov líšia. Koncentrácia je duševným stavom a je závislá na rôznych podmienkach: celkový telesný stav, únava, nesprávny životný štýl, choroba psychické stavy a nálady, depresie, pocit strachu, frustrácia a naopak schopnosť udržovať pozornosť na určitom objekte, ak je objekt, či predmet zaujímavý vyvoláva v jedincovi pozitívne emócie a zvyšuje sa tým aj sústredenie na stupeň náročnosti úlohy.

Technika dychového cvičenia ovplyvňuje okysličovanie krvi a výmenu všetkých dýchacích plynov, tak isto pozitívne pôsobí na srdcovú frekvenciu. Ak dieťa učíme upokojovať dych, zároveň ho učíme upokojiť aj myseľ (Žáčková et al., 2007,). V rámci tréningu a cieleného precvičovania a zlepšovania s využívaním HRV biofedbacku podľa Javorku a kol. (2008) spočíva účinnosť v tom, že podporuje udržiavanie a návrat jednotlivca do stavu, ktorý je charakterizovaný zníženým vnútorného chaosu a navodením rovnovážneho stavu.

Tréningový program je potrebné dodržiavať vždy v určitom čase. Základný počet sedení je desať a môže sa zvyšovať pohybovať podľa závažnosti poruchy. V prípade ak koncentrácia pozornosti a jej poruchy súvisia so stresom a nie sú spôsobené organickým poškodením (demencia, vedľajšie príznaky iných somatických ochorení), zníženie aktivácie sympatického nervového systému (SNS) pomocou biofeedbacku HRV prispieva k zvýšeniu rovnováhy autonómneho nervového systému a tým aj k zlepšeniu koncentrácie pozornosti“ (Záskalan, 2013).

Z výsledkov nášho výskumu môžeme konštatovať, že HRV biofeedback je prínosným a efektívnym prostriedkom, ktorej efektivita sa zvyšuje úmerne s tým, koľko úsilia, pozornosti a osobnej zainteresovanosti dokážeme vložiť do práce s dieťaťom a jeho motivácie. Môžeme konštatovať, že HRV biofeedback je efektívnou podpornou metódou na zvýšenie koncentrácie pozornosti najmä v kombinácii s ďalšími reedukačnými programami, do ktorých sú zainteresovaní aj rodičia dieťaťa. Zároveň si však uvedomujeme, že náš výskum bol realizovaný na malej vzorke detí a preto nie je možné získané výsledky zovšeobecniť na celkovú populáciu.

Literatúra

Dobrovolný, J.,&Kuchtová, L.,&Naďová. B. (2013). *Vademecum terapeuta*. Stonařov: Biofeedback Institut s.r.o.

Guľašová, I. (2008) *Bolesť ako ošetrovateľský problém.* Martin: Osveta.

Javorka, K.&a kol. (2008). *Variabiita frekvencie srdca. Mechanizmy, hodnotenie, klinické využitie.* Martin: Osveta.

Kondáš, O. (2002) *State z klinickej psychológie.* Trnava: UCM.

Lokšová, I.&Lokša, J. (1999). *Pozornost, motivace, relaxace a tvořivost dětí ve škole*. Praha: Portal.

Munden, A.&Arcelus, J. (2008). *Porucha pozornosti a hyperaktivita*. Praha: Portál.

Tyl, J.&Tylová, V. (2003). *Nové metódy nápravy: Komplexní příručkapropedagogy, lékáře, psychology… i rodičedětí s LMD*. [online]. Praha : AAPB ČR – Biofeedback Institut. [cit. 2015-09-05]. Dostupné na internete: http://www.eegbiofeedback.cz/ke_stazeni.

Záskaľan, J. (2013) *EmWave desktop*. [online]. [cit. 2015-09-05]. Dostupné na internete: http://www.mindsolutions.sk/

Žáčková, H.&Jucovičová,D. (2005). *Metody práce s dětmi s LMD(ADHD,ADD) především pro učitele a vychovatele: aktualizované a rozšířené vydání.* Praha: Nakladatelství D&H.

Žáčková, H.&Jucovičová, D.&Srholcová,S. (2007). *Relaxácia nielen pre nepokojné deti*. Vydavateľstvo: D&H.

Mapovanie vzdelávacích potrieb u zamestnancov samostatnej rozpočtovej organizácie verejnej správy

Mapping the learning needs of employees of the separate budget public administration organization

Alena Bašistová[1], Martina Ferencová[2]

alena.basistova@gmail.com, mferencov@gmail.com

[1]*UPJŠ v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra sociálnej práce*

[2] *UPJŠ v Košiciach, Fakulta verejnej správy, Katedra sociálnych štúdií*

Príspevok vznikol s podporou projektu KEGA č. 13UPJŠ-4/2013

Abstrakt:

Príspevok je zameraný na mapovanie vzdelávacích potrieb zamestnancov samostatnej rozpočtovej organizácie verejnej správy, ktorá sa venuje prednostne cielenému využívaniu finančných prostriedkov, zabezpečeniu dôslednej kontroly zmysluplnosti činností, financovaných z prostriedkov občanov Slovenskej republiky. Dotazník pre potreby ďalšieho vzdelávania bol elektronickou formou administrovaný vzorke 91 zamestnancov. Respondenti uvádzali odhadovanú úroveň svojich vedomostí a zručností a vyjadrovali sa k miere záujmu o ďalšie vzdelávanie v deviatich vybraných oblastiach. Projektoví manažéri uvádzali signifikantne vyššiu úroveň vedomostí a zručností v 5 sledovaných oblastiach v porovnaní s ostatnými zamestnancami. V lineárnom regresnom modeli pre priemerné hodnotenia miery záujmu o ďalšie vzdelávanie, berúc do úvahy iba odbory, na ktorých pracujú projektoví manažéri, boli zistené významné vzťahy iba v dvoch oblastiach, Právo a Verejné obstarávanie.
Kľúčové slová: vzdelávacie potreby, samostatná rozpočtová organizácia, verejná správa

Abstract:

The paper is aimed at mapping out the training needs of employees of separate budget public organization, which dedicate primarily targeted use of funds to ensure consistent control meaningfulness of activities funded by the citizens of the Slovak Republic. Questionnaires for further education was electronically administered a sample of 91 employees. Respondents reported an estimate of the level of their knowledge and skills and to reflect the level of interest in further education in nine selected areas. Project managers reported significantly higher levels of knowledge and skills in 5 study areas in comparison with other employees. The linear regression model for the average assessment rate of interest in continuing education, taking into account only the departments in which they work, project managers, were found significant relationships only in two areas, law and public procurement.
Keywords: education needs, separate budget public organization, public administration

Úvod

Jednotlivé rezorty v rámci SR majú isté špecifiká. Jedným z nich je to, že pod ne patria aj samostatné rozpočtové a príspevkové organizácie. Na ich čele stojí generálny riaditeľ, podliehajúci v rámci organizačnej štruktúry priamo ministrovi, ale niektoré procesy ovplyvňujú i ďalší vedúci zamestnanci rôznych sekcií rezortu prostredníctvom rôznych splnomocnení, nariadení, smerníc a ďalších právne záväzných aktov, vyplývajúcich z dohôd medzi Slovenskou republikou (SR) a Európskou úniou (EÚ). Najväčšiu bariéru pri riadení spomínaných procesov predstavuje kategória navzájom prepojených právnych regulatívov rôznej právnej sily. Tieto mnohokrát komplikujú nastavenie procesov, ktoré sa týkajú vzdelávania zamestnancov.

Vzdelávanie možno definovať ako cielený a systematický rozvoj zručností a schopností, postojov a vlastností a prenos vedomostí, ktorý je nevyhnutný pre zlepšenie

stavu ekonomiky krajiny (Bakar, Islam, & Lee, 2015). Na území SR je potreba i povinnosť zamestnávateľa aktívne participovať na vzdelávaní zamestnancov v rámci ochrany práce a sociálnej politiky zamestnávateľa podľa príslušných zákonov. „Zvýrazňuje sa nimi úloha prevencie, stáleho zlepšovania pracovných podmienok a spolupráce v oblasti ochrany práce." (Demek, 2010, s. 148). Formálne učenie zabezpečované organizáciou sa realizuje v presne stanovenom čase a jeho výsledky sú často špecifikované vopred (Malcolm, Hodkinson, & Colley, 2003). Organizácia však môže vytvoriť priaznivé podmienky aj pre neformálne učenie svojich zamestnancov (Baert, De Witte, Govaerts, & Sterck, 2011). Potreby rozvoja zamestnancov vedú k vzdelávacím potrebám a k aktívnemu participovaniu na procesoch učenia pre úspešné uplatnenie v práci (Kindt, Baert, 2013).

Cieľom príspevku bolo zmapovať vzdelávacie potreby zamestnancov vybranej samostatnej rozpočtovej organizácie verejnej správy, konkrétne identifikovať úroveň vedomostí a zručností zamestnancov a mieru ich záujmu o ďalšie vzdelávanie v 9 kľúčových oblastiach činnosti organizácie. Zaujímala nás aj miera ochoty vzdelávať sa na rôznych odboroch v rámci organizácie.

Vzhľadom na to, že projektoví manažéri musia pri výkone svojej práce rešpektovať permanentné zmeny usmernení a smerníc zo strany rezortu a sekcie Európskeho sociálneho fondu, najmä v oblasti legislatívy, mať aktuálne informácie, potrebné vedomosti o daných zmenách a flexibilne im prispôsobiť výkon svojej práce (viac a rýchlejšie, ako iní zamestnanci), predpokladali sme, že existujú významné rozdiely v hodnotení úrovne vedomosti a zručností medzi projektovými manažérmi a inými zamestnancami v rámci organizácie. Ide o manažérske pozície, v prípade ktorých možno s rastúcou mierou špecializácie a individualizácie očakávať i dôraz na individuálnu iniciatívu zamestnanca v zmysle sebarozvoja (Koubek, 2013).

Metódy

Prieskum bol realizovaný vo vybranej samostatnej rozpočtovej organizácii verejnej správy, ktorú tvorilo 7 organizačných útvarov. Organizácia sa prednostne venuje cielenému využívaniu finančných prostriedkov a zabezpečeniu dôslednej kontroly zmysluplnosti činností, financovaných z prostriedkov občanov SR. Oslovených bolo všetkých 110 zamestnancov danej organizácie. Z nich na položky v dotazníku odpovedalo 91 zamestnancov (návratnosť 82,7 %). Projektových manažérov bolo 75 (68,2 %). Z toho 27 pracovalo na Odbore komunitného rozvoja (OKR) a 48 na Odbore sociálnej inklúzie (OSI). Ostatní respondenti (35) pracovali na iných pracovných pozíciách (OST).

Dotazník pre potreby ďalšieho vzdelávania bol vytvorený vedením organizácie. Tvorili ho dve sady po 87 položiek, zoskupené do deviatich oblastí: projektový manažment (11 položiek); teória sociálnej práce (17 položiek); metódy sociálnej práce (23 položiek); sociálne, komunikačné a manažérske spôsobilosti (12 položiek); právo (9 položiek); ekonomika a účtovníctvo (6 položiek); verejné obstarávanie (2 položky); metodika (8 položiek); informačno-komunikačné technológie (IKT; 7 položiek). Úlohou respondentov bolo pomocou sedembodovej škály od „veľmi nízka úroveň" do „veľmi vysoká úroveň" ohodnotiť úroveň svojich vedomostí a zručností pri každej položke. Tie isté položky boli respondentmi posudzované pomocou sedembodovej škály od „určite nemám záujem" po „určite mám záujem" vzhľadom na ich záujem o ďalšie vzdelávanie v danej oblasti. Odpovede boli pri štatistickej analýze prekódované na hodnoty od -3 (veľmi nízka úroveň/určite nemám záujem) po 3 (veľmi vysoká úroveň/určite mám záujem).

Dotazník bol administrovaný elektronickou formou. Zber dát sa uskutočnil začiatkom roku 2014. Pri štatistickej analýze boli využité metódy deskriptívnej štatistiky, lineárny regresný model a na zisťovanie rozdielov bol použitý neparametrický Kruskal-Wallisov test.

Výsledky

Na základe porovnania seba posúdenej úrovne vedomostí a zručností boli v 5 oblastiach zistené významné rozdiely medzi projektovými manažérmi (OKR, OSI) a ostatnými zamestnancami (OST). Vo všetkých kľúčových oblastiach, v ktorých sa preukázali významné rozdiely (Tab. 1), hodnotili projektoví manažéri svoju úroveň lepšie ako ostatní respondenti z ostatných organizačných útvarov, na ktorých nepracujú projektoví manažéri.

Tab. 1: Výsledky porovnania úrovne vedomostí a zručností v rámci kľúčových oblastí (Kruskal-Wallisov test)

					manažéri OKR	manažéri OSI	Ostatné pozície – OST
Oblasť	Effect size	chi-squared	p-hodnoty	DF	priemer (SD)	priemer (SD)	priemer (SD)
Projektový manažment	0,24	20,90	0,00003***	2	0,47 (2,47)	0,60 (0,76)	-0,57 (1,28)
Teória sociálnej práce	0,26	23,21	0,000009***	2	0,84 (3,81)	0,52 (1,78)	-0,85 (1,44)
Metódy sociálnej práce	0,29	26,19	0,000002***	2	0,75 (1,59)	0,34 (1,83)	-1,28 (2,40)
Sociálne komunikačné a manažérske spôsobilosti	0,24	21,64	0,00002***	2	0,93 (0,20)	0,99 (0,49)	0,08 (0,16)
Metodika	0,10	9,27	0,0097**	2	0,26 (2,33)	0,68 (1,05)	-0,44 (6,49)
Právo	0,04	3,14	0,21	2	-0,09 (0,65)	-0,01 (0,68)	-0,41 (0,93)
Ekonomika a účtovníctvo	0,003	0,24	0,86	2	-0,24 (4,82)	-0,31 (2,56)	-0,57 (2,59)
Verejné obstarávanie	0,002	0,15	0,93	2	-0,53 (3,25)	-0,42 (1,67)	-0,26 (5,57)
IKT	0,03	2,23	0,33	2	0,60 (2,45)	0,92 (0,75)	0,58 (1,32)

Pozn.: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Použitím lineárneho regresného modelu sme zisťovali či existuje lineárna závislosť medzi hodnotením úrovne vedomostí a zručnosti (v Tab. 2 a 3 skrátene Úroveň vedomostí) a príslušnosťou k organizačnému útvaru organizácie na determináciu miery záujmu o ďalšie vzdelávanie v rámci hodnotených kľúčových oblastí.

Ak bola zistená významnosť regresného koeficientu na hodnotu vysvetľovanej premennej (v tomto prípade na mieru záujmu vzdelávať sa v danej oblasti). Znamienko koeficientu označuje povahu vzťahu (kladný/záporný) a hodnota mieru vplyvu. Koeficient determinácie "adjRsquared" označuje % variability vysvetľovanej premennej (v tomto prípade miera záujmu o vzdelávanie), ktorú sa nám daným modelom podarilo vysvetliť. Pre overenie správnosti modelov sme testovali splnenie predpokladu homoskedasticity rezíduí, (respektíve neprítomnosť heroskedasticity). Ak White-ho test preukázal prítomnosť heroskedasticity rezíduí (na hladine významnosti $p < 0,05$) urobili sme konzistentný odhad modelu, a tak sme upravili odhady pre hladiny významnosti regresných koeficientov.

Tab. 2: Výsledky lineárneho regresného modelu pre mieru záujmu vzdelávať sa, so započítaním všetkých dopytovaných zamestnancov organizácie

	Konš.: OST	p-hodnoty	OSI	p-hodnoty	OKR	p-hodnoty	Úroveň vedomostí	p-hodnoty	adjRsquared	White	p-hodnoty
Projektový manažment	0,12	0,71	-0,01	0,98	0,60	0,23	0,22	0,17	0,06	4,91	0,56
Teória sociálnej práce	-0,73	0,047*	0,81	0,08	1,22	0,06	-0,03	0,88	0,07	16,58	0,01*
Metódy sociálnej práce	-0,94	0,02	1,08	0,03*	1,84	0,001**	-0,02	0,91	0,16	16,18	0,01*
Sociálne komunikačné a manažérske spôsobilosti	0,24	0,44	0,27	0,53	0,83	0,10	-0,10	0,64	0,03	12,38	0,054
Právo	0,25	0,36	0,35	0,29	0,72	0,06	0,37	0,012*	0,12	9,37	0,15
Ekonomika a účtovníctvo	-0,09	0,78	0,64	0,08	0,68	0,17	0,28	0,09	0,10	16,96	0,01
Verejné obstarávanie	-0,47	0,22	1,16	0,008**	1,68	0,001**	0,12	0,45	0,13	13,00	0,04*
Metodika	-0,33	0,28	0,66	0,11	1,12	0,03*	-0,02	0,89	0,07	16,70	0,01*
IKT	0,21	0,59	0,33	0,45	0,66	0,27	-0,43	0,11	0,10	34,77	0,000**

Pozn.: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Do prvého modelu (Tab. 2) sme započítali všetkých zamestnancov, pričom odpovede zamestnancov, ktorí nepracujú na pozícií – projektový manažér (skratka OST) sme zahrnuli v konštante.

Tab. 3: Výsledky lineárneho regresného modelu pre mieru záujmu vzdelávať sa, so započítaním iba projektových manažérov

	Konš.: OSI	p-hodnoty	OKR	p-hodnoty	Úroveň vedomostí	p-hodnoty	adjRsquared	White	p-hodnoty
Projektový manažment	0,79	0,03*	-0,60	0,14	0,09	0,62	0,04	7,74	0,10
Teória sociálnej práce	0,55	0,30	-0,43	0,40	-0,10	0,70	0,02	14,77	0,005**
Metódy sociálnej práce	0,97	0,006**	-0,80	0,04*	-0,12	0,46	0,06	7,95	0,09
Sociálne komunikačné a manažérske spôsobilosti	1,12	0,005**	-0,55	0,16	-0,15	0,51	0,04	1,88	0,76
Právo	0,97	0,000***	-0,37	0,23	0,37	0,02*	0,09	7,33	0,12
Ekonomika a účtovníctvo	0,61	0,17	-0,04	0,93	0,34	0,12	0,09	15,27	0,004**
Verejné obstarávanie	1,32	0,000***	-0,54	0,21	0,32	0,05	0,08	6,76	0,15
Metodika	0,78	0,02*	-0,49	0,21	0,03	0,85	0,02	8,17	0,09
IKT	0,84	0,17	-0,34	0,48	-0,38	0,29	0,09	31,62	0,000***

Pozn.: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

V druhom modeli (Tab. 3) sme sa sústredili iba na odpovede projektových manažérov. Po zjednodušení modelu a započítaní tých organizačných útvarov, na ktorých pracujú iba projektoví manažéri (Odbor komunitného rozvoja – OKR a Odbor sociálnej inklúzie – OSI) koeficient determinácie (adjRsquared) bol naďalej príliš nízky, a preto zrejme existujú aj iné, možno dôležitejšie faktory, ktoré determinujú mieru záujmu o vzdelávanie.

Diskusia

Cyklus vzdelávania zamestnancov predstavuje model aktivít, ktorého východiskom je identifikácia skutočných potrieb vzdelávania (Kachaňáková et al., 2007). Tá vychádza z viacerých analýz v organizácii a tiež z prieskumu vzdelávacích potrieb konkrétnych zamestnancov (Čihovská, 2010). Výsledkom je určenie zamestnancov, ktorí majú byť vzdelávaní a obsahu vzdelávaného programu (Dvořáková et al., 2007).

Vzdelávanie úzko súvisí s príležitosťami, ktoré preň organizácia vytvára (Kyndt, Baert, 2013). V Prešovskom kraji až 60% zo 48 manažérov organizácií súhlasí s tvrdením, že ich organizácia vytvára prostredie podporujúce vzájomné učenie a zamestnanci sú dostatočne motivovaní a vedení k spoločnému vzdelávaniu a novým spôsobom myslenia. Na druhej strane až štvrtina opýtaných (25%) nesúhlasila s výrokom, že organizácie, v ktorých pracujú, podporujú trvalý rozvoj zamestnancov, napr. organizovaním vzdelávacích programov (Ali Taha, Sirková, 2011).

My sme výskumom potvrdili predpoklad, že existujú významné rozdiely v hodnotení úrovne vedomostí a zručností medzi projektovými manažérmi a ostatnými zamestnancami organizácie. Z 9 kľúčových sledovaných oblastí bolo 5 s významnými rozdielmi: projektový manažment; teória sociálnej práce; metódy sociálnej práce; sociálne komunikačné a manažérske spôsobilosti; metodika. Článkom sme ukázali na úlohu použitia lineárneho regresného modelu pri mapovaní vzdelávacích potrieb u zamestnancov samostatnej rozpočtovej organizácie verejnej správy. Z výsledkov usudzujeme, že determinovanie miery záujmu o ďalšie vzdelávanie vyžaduje poznanie viacerých faktov, ako pracovná pozícia a hodnotenie úrovne vedomostí a zručností zamestnanca.

Výskumy v zahraničí potvrdzujú potrebu vzdelávania zamestnancov v oblasti verejnej správy (Sarnovičs, 2010) a tiež potrebu akademického vzdelávania ľudí pracujúcich v spomínanej oblasti. Absolventi 2. stupňa štúdia verejnej správy pracujúci vo verejnej správe vo veľmi vysokej miere ohodnotili znalosti a zručnosti získané počas štúdia vo viacerých vybraných oblastiach, ktoré úspešne využívajú pri plnení svojich povinností v zamestnaní (Blace, 2015). Vzdelávanie zamestnancov vo verejnej správe sa uskutočňuje aj s cieľom zvyšovať kvalitu poskytovaných služieb. V rámci EÚ ide o spoločný systém hodnotenia kvality (model CAF) s cieľom riešenia úloh v prospech zákazníka/občana a umožňovania rozvoja zamestnancov pracujúcich vo verejnej správe. Mapovanie vzdelávacích potrieb je východiskom pre rozhodnutia o ďalšom vzdelávaní v prospech zamestnancov a v konečnom dôsledku i v prospech ich klientov.

Zoznam literatúry

Ali Taha, V., Sirková, M. (2011). Vzdelávanie a rozvoj zamestnancov. *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2011*, 15-27.

Baert, H.. De Witte, K., Govaerts, N., & Sterck, G. (2011). Werken maken van leren. *Strategisch VTO-beleid in organisations.* Making learning work: Strategic HRD policy in organizations. Belgium: Garant.

Bakar, R., Islam, M. A., & Lee, J. (2015). Entrepreneurship Education: Experiences in Selected Countries. *International Education Studies*, 8(1), 88-99. doi: 10.5539/ies.v8n1p8

Blace, N. P. (2015). The Relevance of Public Administration Education: Towards Professional Development of Men and Women in Public Organizations. *Public Administration Research*, 4(2), 52-62. doi: 10.5539/par.v4n2p52

Čihovská, V., Hasprová, M., Matušovičová, M. (2010). *Manažment ľudských zdrojov*. Bratislava: Ekonóm

Demek, P. (2010). Zákonník práce – komentár. *Personálny a mzdový poradca podnikateľa*, 1(10), 148.

Dvořáková, Z. et al. (2007). *Management lidských zdrojů*. Praha: C. H. Beck.
Kachaňáková, A. et al. (2007). *Riadenie ľudských zdrojov*. Bratislava: Elita.
Kindt, E., Baert, H. (2013). Antecedents of Employees' Involvement in Work-Related Learning: A Systematic Review. *Review of Educational Research*, 83(2), 273-313. doi: 10.3102/0034654313478021
Koubek, L. (2013). Psychologie v řízení lidských zdrojů. Brno: Masarykova univerzita.
Malcolm, J., Hodkinson, P., & Colley, H. (2003). The interrelationships between informal and formal learning. *Journal of Workplace Learning*, *15*, 313–318. doi:10.1108/13665620310504783
Sarnovičs, A. (2010). Human resource development in public administration: a case of Latvia *Human Resources Management & Ergonomics, 4*(1), 1-12.

Osobnostné koreláty rizikového správania v kyberpriestore

Personality correlates of risk behavior in cyberspace

František Baumgartner

frantisek.baumgartner@osu.cz

Katedra psychologie, Filozofická fakulta OU, Ostrava

Príspevok je podporený projektom „Rizikové chování v kyberprostoru“ (projekt SGS12/FF/2015)

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na niektoré prejavy problematického používania internetu, konkrétne takých foriem správania vo virtuálnej komunikácii, ktorými jednotlivec ohrozuje iných alebo naopak sám je ohrozovaný inými (zasielanie, resp. prijímanie správ so zámerom ublížiť druhému). Realizovaný empirický výskum sa venoval otázke vzťahu osobnostných charakteristík a miery výskytu problematických javov v elektronickej komunikácii v období adolescencie a mladšej dospelosti. Bol súčasťou širšie koncipovaného projektu, účastníkmi ktorého boli študenti stredných a vysokých škôl z regiónu Ostravy. Ako nástroje merania boli použité Hexaco, ktorý umožňuje zistiť šesť osobnostných čŕt a Dotazník rizikového správania v kyberpriestore. Výsledky poukazujú na určité súvislosti skúmaných premenných a sú diskutované v kontexte podobne orientovaných výskumov.
Kľúčové slová: rizikové správanie, kyberpriestor, osobnostné črty, adolescencia, mladšia dospelosť

Abstract

The paper focuses on some forms of problematic internet use, mainly to those forms of behavior in virtual communication, which represent a danger for others and/or for oneself (sending or receiving messages with the intent to harm). The empirical research was devoted to relation between personality characteristics and frequency of problematic behavior in the electronic communication in adolescents and young adults. This research was part of the broader concept of the project, whose participants were students of secondary schools and universities from Ostrava region. As measurement instruments were used Hexaco scale for measuring six personality traits and Questionnaire of Risk Behavior in Cyberspace for measuring some forms of problematic internet use. The obtained results indicate a relation between variables and they are discussed in the context of current research.
Key words: risk behavior, cyberspace, personality traits, adolescence, young adulthood

Úvod

Model HEXACO predstavuje šesťfaktorový prístup k osobnosti a je určitou alternatívou voči známejšiemu päťfaktorovému modelu (Ashton, Lee, & de Vries, 2014). Na základe lexikálnych štúdií sa objavil šiesty faktor najskôr v maďarčine (prídavné mená ako poctivý, spravodlivý), neskôr v taliančine (dôveryhodnosť) a kórejčine a ďalších jazykoch (Ashton, et al., 2004). Šiesty faktor dostal názov Poctivosť – Pokora (Honesty – Humility). Názov modelu HEXACO je odvodený z prvých písmen šiestich faktorov (s jednou výnimkou): Honesty-Humility (H), Emotionality (E), Extraversion (X), Agreeableness (A), Conscientiousness (C), Openness to Experience (O). Šesťdimenzionálny model teda obsahuje dimenzie: Poctivosť – Pokora, Emocionalita, Extraverzia, Prívetivosť, Svedomitosť a Otvorenosť voči skúsenosti.

Štruktúra šesťfaktorového chápania je blízka ponímaniu známejšej koncepcie Veľkej päťky. Faktory extraverzia, svedomitosť a otvorenosť ku skúsenosti sú v podstate rovnaké ako ich proťajšky v Big Five. Ako uvádzajú autori modelu Ashton a Lee (2007) vysoké hodnoty

v dimenzii poctivosť-pokora dosahujú ľudia autentickí, skromní a nenároční, nepovažujúci sa za nadradených iným. Na opačnom póle sú ľudia, ktorí sú ochotní podvádzať, používať manipuláciu a lichôtky, aby dosiahli svoje ciele. Emocionalita v rámci HEXACO je porovnateľná s neuroticizmom, ale nezahŕňa charakteristiky hnevu a zároveň obsahuje prvky citlivosti, ktoré sú v Big Five skôr súčasťou prívetivosti. Prívetivosť neobsahuje citlivosť a zahŕňa hnev, konkrétne jeho nízku úroveň u vyššej prívetivosti. Okrem toho faktory poctivosť – pokora a prívetivosť sú dvoma komplementárnymi aspektami recipročného altruizmu a faktor emocionalita je spojený s príbuzenským altruizmom (Ashton & Lee, 2007).

Rizikové správanie na internete sa chápe ako forma rizikového správania, ktoré sa vo všeobecnosti používa ako strešný pojem pre rozmanité formy správania. Sú identifikované ako tie prejavy, ktoré spôsobujú zdravotné, sociálne alebo psychologické ohrozenie ako samotného jednotlivca, tak aj jeho sociálneho okolia, ohrozenie pritom môže byť reálne alebo predpokladané (Širůček, Širůčková, & Macek, 2007). V súvislosti s internetom sa môžeme stretnúť s termínom problematické používanie internetu, ktorým sa majú na mysli kognitívne, emocionálne a behaviorálne príznaky odzrkadľujúce problémy s manažovaním života jednotlivcov v reálnom svete (Caplan, Williams, & Yee, 2009). K závažným formám rizikového správania na internete patrí kyberšikanovanie. Vymedzuje sa ako zneužívanie informačných a komunikačných technológii k opakovanému nepriateľskému správaniu jednotlivca alebo skupiny, ktorého cieľom je ublížiť inému človeku (Belsey, 2005). Problematické používanie internetu môže facilitovať vznik a prejavy kyberšikanovania.

V uskutočnenom výskume sme sa sústredili na zisťovanie vzťahu medzi osobnostnými charakteristikami a mierou výskytu kyberšikanovania a kyberviktimizácie. Ďalej boli sledované vzťahy osobnostných charakteristík k problematickému používaniu internetu a tiež súvislosti kyberšikanovania, kyberviktimizácie a problematického používania internetu. Výsledky výskumu sú zároveň príspevkom k overovaniu 60-položkovej českej verzie dotazníka HEXACO. Doposiaľ totiž bola používaná iba dlhšia 100-položková verzia (Záškodná & Plháková, 2013). Bol vyslovený predpoklad, že osoby, ktoré sa vyznačujú vyššou úrovňou poctivosti-pokory, ale tiež emocionality a prívetivosti, v menšej miere využívajú také prejavy správania, ktoré sa označujú ako kyberšikanovanie. Táto hypotéza sa opiera o teoretickú analýzu autorov Ashton, Lee a de Vries (2014), podľa ktorej konzekvenciou nízkej miery dimenzie poctivosti-pokory je v interpersonálnom správaní jednotlivca tendencia k využívaniu až zneužívaniu iných. Autori tiež chápu poctivosť-pokoru v spojitosti s emocionalitou a prívetivosťou ako osobnostnú dispozíciu k altruistickému správaniu (Ashton & Lee, 2007). Z toho vyplýva, že osoby málo poctivé-pokorné, málo prívetivé a emocionálne tak môžu viac inklinovať ku kyberšikanovaniu, ako spôsobu ubližovania a poškodzovania (opak prosociality).

Metóda

Skúmaný súbor pozostával z 279 osôb, ktorými boli študenti stredných škôl (n=200) a študenti vysokých škôl (n=79). Prevažne pochádzali z Ostravy a jej okolia. V súbore prevažovali ženy, ktorých bolo 223, naopak mužov len 56. Respondenti boli vo vekovom rozpätí 13 až 27 rokov, pričom ich priemerný vek bol 18,5 rokov (hodnota smerodajnej odchýlky je 2,7). Zber dát bol realizovaný elektronicky s využitím databázy survio.com v júni 2015. Študenti vybraných stredných a vysokých škôl v Ostrave boli oslovení e-mailom s informáciou o realizácii výskumu a o možnosti zúčastniť sa ho prostredníctvom internetového zberu dát. Ich účasť vo výskume bola anonymná.

V príspevku sú analyzované údaje získané troma dotazníkmi. Prvým z nich je Dotazník rizikového správania v kyberpriestore, ktorý vytvorila Kopuničová. Ide o rozsiahlejší dotazník, sledovali sa položky týkajúce sa výskytu kybernetického šikanovania,

a to jednak z pozície aktéra tohto správania a jednak z pozície obete (označuje sa termínom kyberviktimizácia). V oboch prípadoch išlo o 8 položiek, ktoré hovoria o zasielaní, resp. obdržaní správ predstavujúcich poškodzovanie vo virtuálnom prostredí. Frekvencia výskytu daného správania sa posudzuje na 4-bodovej škále. Hodnotili sa súčty odpovedí z pozície aktéra a obete.

Ďalším použitým nástrojom bola Škála problematického správania na internete (GPIU2 – General Problematic Internet Use 2, Caplan, 2010 in Kopuničová, Orosová, & Benka, 2012). Je zostavená z 15 položiek, ktoré sú zoskupené do 5 komponentov problematického používania internetu. Sú to: preferencia online sociálnych interakcií, používanie internetu na regulovanie nálady, kompulzívne používanie internetu, kognitívne zaujatie internetom a negatívne dôsledky používania internetu. Mieru súhlasu s tvrdeniami vyjadrujú respondenti na 8-bodovej škále.

Tretím dotazníkom bol osobnostný inventár HEXACO 60. Je to skrátená verzia 100 položkového HEXACO PI-R. Táto verzia HEXACO dotazníka má teda 60 položek (Ashton & Lee, 2009), pričom vždy 10 položiek pripadá na každú osobnostnú dimenziu (poctivosť-pokora, extraverzia, emocionalita, prívetivosť, svedomitosť a otvorenosť voči skúsenosti). Mieru svojho súhlasu vyjadrujú respondenti na 5-bodovej Likertovej škále (od 1 – nesúhlasím po 5 – súhlasím). Autorkou českého prekladu je Záškodná.

Získané dáta boli spracované v programe PSPP 0.8.5. Uplatnená bola deskriptívna štatistika a na základe overenia normality rozdelenia parametrické metódy testovacej štatistiky, konkrétne výpočet súčinových korelácií.

Výsledky

Tabuľka 1 informuje o výsledkoch v dotazníku HEXACO 60 v celom súbore a uvádza aj porovnanie hodnôt vnútornej konzistencie dimenzií s výsledkami zistenými inými autormi.

Tabuľka 1: Popisné štatistiky a vnútorná konzistencia dimenzií dotazníka HEXACO

Osobnostné dimenzie	M	SD	Alfa	Alfa (A-L)	Alfa (Z-P)
Poctivosť-pokora	32,1	6,1	0,65	0,74	0,83
Emocionalita	31,5	5,5	0,60	0,73	0,82
Extraverzia	31,9	6,6	0,75	0,73	0,88
Prívetivosť	30,4	5,1	0,54	0,75	0,81
Svedomitosť	32,7	5,4	0,63	0,76	0,81
Otvorenosť voči skúsenosti	31,7	5,9	0,63	0,80	0,76

Pozn. Alfa – Cronbachova alfa ako ukazovateľ vnútornej konzistencie, A-L (Ashton & Lee, 2009), Z-P (Záškodná & Plháková, 2013)

Hodnoty vnútornej konzistencie šiestich dimenzií osobnostného dotazníka HEXACO 60 sú nižšie v porovnaní s hodnotami z výskumov Ashtona a Leeho (2009) a Záškodnej a Plhákovej (2013). Je potrebné sa tomu ďalej venovať, výsledky však mohlo ovplyvniť, že vzorka bola tvorená jednak adolescentmi, jednak mladšími dospelými. Priemerné hodnoty dimenzií sú blízko nad hodnotou 30, ktorá je stredom intervalu možných skóre (10-50 bodov). Výrazne rozdielne nie sú ani hodnoty variability.

V nasledujúcej tabuľke 2 sú uvedené štatistické charakteristiky výskytu kyberšikanovania, kyberviktimizácie a problematického používania internetu, ako aj korelácie medzi týmito premennými.

Tabuľka 2: Kyberšikanovanie, kyberviktimizácia a problematické používanie internetu

	Kyberviktim	Probl. použ. internetu	M	SD	Alfa
Kyberšikana	0,61***	0,19**	12,2	4,9	0,86
Kyberviktim		0,27***	15,0	6,2	0,91
Probl. použ. internetu			46,8	19,6	0,90

** p<.01, *** p<.001

Priemerné hodnoty ukazujú o niečo vyššiu mieru viktimizácie oproti šikanovaniu na internete. Preukázala sa signifikantná súvislosť medzi kyberšikanovaním a kyberviktimizáciou, pričom vzťah je pomerne silný. Osoby šikanujúce sú teda zároveň obeťami. Takisto súvislosť oboch premenných s problematickým používaním internetu je štatisticky významná, hoci hodnoty korelácií sú nízke.

Napokon tabuľka 3 uvádza vzťah šiestich osobnostných dimenzií ku kybernetickému šikanovaniu, viktimizácii a problematickému používaniu internetu.

Tabuľka 3: Súvislosti osobnostných dimenzií s kyberšikanou, kyberviktimizáciou a problematickým používaním internetu

	Poctivosť-pokora	Emocionalita	Extraverzia	Prívetivosť	Svedomitosť	Otvorenosť voči skúsenosti
Kyberšikana	-,32***	-,13*	,05	-,16**	-,12*	-,10
Kyberviktim	-,15*	,00	-,08	-,14*	-,07	,03
Probl. použ.	-,23***	,19**	-,22***	,01	-,37***	-,04

* p<.05, ** p<.01, *** p<.001

Ako môžeme zaznamenať, zistila sa negatívna signifikantná súvislosť poctivosti-pokory, prívetivosti, emocionality a svedomitosti s kyberšikanovaním (u prvých dvoch menej výrazne tiež s kyberviktimizáciou). Problematické používanie internetu súvisí negatívne so svedomitosťou a poctivosťou-pokorou, naopak pozitívne s introverziou a vyššou mierou emocionality.

Diskusia

Výsledky potvrdili hypotézu o spojitosti vyššej miery poctivosti-pokory, prívetivosti a emocionality s nižším výskytom prejavov kyberšikanovania v správaní. Skutočnosťou však je, že hodnoty korelačných koeficientov sú zväčša nízke a ukazujú len slabú súvislosť. Stredne silná mieru vzťahu bola zistená iba v prípade poctivosti-pokory. Tento výsledok je v súlade s teoretickým predpokladom Ashtona, Leeho a de Vriesa (2014) o spätosti nižšej miery poctivosti-pokory s hostilnejším interpersonálnym správaním. Porovnateľný výsledok zaznamenali Book, Volk a Hosker (2012) vo výskume šikanovania v škole, keď nižší výskyt agresívneho správania charakterizuje dospievajúcich vyznačujúcich sa skromnosťou

a čestnosťou, teda znakmi dimenzie poctivosti-pokory. Súvislosti osobnostných charakteristík a problematického používania internetu sú blízke výsledkom, ktoré uvádzajú Kopuničová, Orosová a Benka (2012). Autori použili NEO FFI a zisťovali teda päť faktorov, pričom zistili pozitívnu súvislosť introverzie a emocionálnej lability s problematickým používaním internetu.

Analyzované výsledky poukazujú na existenciu súvislostí medzi osobnostnými charakteristikami a sledovanými prejavmi správania v kyberpriestore a umožňujú uvažovať o tom, že niektoré z nich môžu fungovať protektívne, iné naopak rizikovo vo vzťahu k nežiadúcemu správaniu na internete. Je pritom zrejmé, a to aj na základe zväčša nižších hodnôt korelácií, že osobnostné vlastnosti sú len jedným z činiteľov rizikového a problematického správania na internete a že pri objasňovaní ich úlohy je potrebné prihliadať na celý rad ďalších faktorov (miera sebaregulácie, situačné aspekty a pod.).

Literatúra

Ashton, M. C., & Lee, K. (2007). Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure. *Personality and Social Psychology Review*, *11(2)*, 150-166.

Ashton, M. C., & Lee, K. (2009). The HEXACO–60: A short measure of the major dimensions of personality. *Journal of Personality Assessment*, *91(4)*, 340–345.

Ashton, M. C., Lee, K., & De Vries, R. E. (2014). The HEXACO honesty-humility, agreeableness, and emotionality factors: A review of research and theory. *Personality and Social Psychology Review, 18(2)*, 139-152.

Ashton, M. C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., De Vries, R. E., Di Blas, L., Boies, K., & De Raad, B. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: Solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology, 86,* 356-366.

Belsey, B. (2005). *Cyberbullying: An emerging threat to the „Always On“ generation.* Získáno z: http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf

Book, A. S., Volk, A. A., & Hosker, A. (2012). Adolescent bullying and personality: An adaptive approach. *Personality and Individual Differences*, *52(2)*, 218-223.

Caplan, S., Williams, D., & Yee, N. (2009). Problematic internet use and psychosocial well-being among MMO players. *Computers in Human Behavior*, *25(6)*, 1312-1319.

Kopuničová, V., Orosová, O., & Benka, J. (2012). The relationship between resilience, problematic internet use and personality among university students. *Psychology & Health*, *27(suppl. 1)*, 251-252.

Širůček, J., Širůčková, M., & Macek, P. (2007). Sociální opora rodičů a vrstevníků a její význam pro rozvoj problémového chování v adolescenci. *Československá psychologie, 51(5),* 476-488.

Záškodná, T., & Plháková, A. (2013). Sociální inteligence ve vztahu k šesti dimenzím osobnosti. In D. Heller, J. Kotrlová, & I. Sobotková (Eds.), *XXX. Psychologické dny 2012: Prostor v nás a mezi námi - respekt, vzájemnost, sdílení* (pp. 477-489). Olomouc: Univerzita Palackého.

Kvalita života dětí a adolescentů po léčbě onkologického onemocnění: výsledky druhé etapy longitudinální studie QOLOP

Qualty of life of childhood cancer survivors: Results of the second stage of longitudinal study QOLOP

Marek Blatný[1], Veronika Koutná[1], Martin Jelínek[1], Tereza Blažková[2], Tomáš Kepák[2]

blatny @psu.cas.cz

[1]*Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.*

[2]*Klinika dětské onkologie Fakultní nemocnice Brno a Lékařské fakulty Masarykovy univerzity*

Abstrakt

The Brno Quality of Life Longitudinal Study of Paediatric Oncology Patients (QOLOP, N = 225) je prospektivní longitudinální studie kvality života dětí a adolescentů po léčbě onkologického onemocnění v dětském věku, která byla započata v r. 2006. Příspěvek shrnuje hlavní výsledky z druhé etapy této studie. Ze tří studií, které se zabývaly longitudinálními trendy v kvalitě života, změnami v úrovni depresivní symptomatologie a prediktory posttraumatického stresu a posttraumatického růstu, vyplynulo, že větší úlohu, než objektivní lékařské ukazatele (typ diagnózy, závažnost následků léčby), hrají faktory osobnostní (negativní emocionalita) a faktory výchovy, tedy faktory, které primárně nesouvisejí s onemocněním a mohou být vhodným způsobem ovlivňovány.
Klíčová slova: Bývalí dětští onkologičtí pacienti; longitudinální studie; kvalita života; depresivita; posttraumatický stres; posttraumatický růst

Abstract

The Brno Quality of Life Longitudinal Study of Paediatric Oncology Patients (QOLOP, N = 225) is a prospective longitudinal study of the quality of life of children and adolescents after treatment of pediatric cancer, which was started in 2006. This paper summarizes the main results of the second stage of this study. Three studies that dealt with longitudinal trends in quality of life, changes in the level of depressive symptoms and predictors of posttraumatic stress and posttraumatic growth, showed that more important than objective medical data (type of diagnosis, severity of late effects) are personality characteristics (negative emotionality) and parenting factors, i.e. factors that are not primarily related to the disease and can be suitably influenced.
Key words: Childhood cancer survivors; longitudinal study; quality of life; depressivness; posttraumatic stress; posttraumatic growth

Úvod

Se vzrůstajícím počtem vyléčených dětí a mladistvých s nádorovým onemocněním se vedle parametru celkového přežití dostávají do popředí zájmu pozdní následky protinádorové terapie a s nimi související kvalita přežití. Nemoci, které byly ještě v 60. letech 20. století nazírány jako nevyhnutelně nevyléčitelné, jsou dnes považovány za léčitelné a v řadě případů za vyléčitelné. Zlepšení léčebných výsledků bylo dosaženo zejména díky zavedení chemoterapie do léčby dětských nádorů a díky zařazování dětí do prospektivních léčebných protokolů, kombinujících chemoterapii, radioterapii a operační léčbu pro jednotlivé typy dětských malignit. Všechny tyto léčebné postupy však mají řadu závažných vedlejších účinků, které negativně ovlivňující zdravotní stav nemocného a s ním související kvalitu života (KvŽ). Děti a dospělí v dlouhodobé remisi nádorového onemocnění dětského věku proto představují rostoucí, rizikovou skupinu populace se speciální potřebou zdravotní péče a také, s velkou pravděpodobností, i s potřebou psychologické pomoci.

Projekt QOLOP

Projekt QOLOP (Quality of Life Longitudinal Study of Peadiatric Oncology Patients) je prospektivní longitudinální studie KvŽ dětí po léčbě nádorového onemocnění, která byla započata v roce 2006 v Brně. Výzkum provádí Klinika dětské onkologie Dětské nemocnice FN Brno ve spolupráci s Psychologickým ústavem AV ČR, v.v.i. V rámci projektu je sledováno široké spektrum psychosociálních proměnných se vztahem ke KvŽ, což umožňuje podrobně popsat, v jakých oblastech je KvŽ dětí s nádorovým onemocněním snížena a jaké faktory KvŽ ovlivňuji.

Do studie jsou zařazovány děti ve věku 8-18 let, které jsou 2 až 5 let v remisi onemocnění. V rámci první etapy (2007 – 2010, GAČR 406/07/1384) bylo vyšetřeno 225 bývalých pacientů a 869 dětí a adolescentů z běžné populace. Vzhledem k tomu, že na onkologická onemocnění je v současné době nahlíženo jako na onemocnění chronická, byla sestavena i kontrolní skupina 154 chronicky nemocných dětí a adolescentů (asthma bronchiale, poruchy hybnosti). Vzhledem k nízkému věku nebo vysokému stupni kognitivního postižení 34 participantů vyplnilo pouze základní metodu zjišťující KvŽ související se zdravím (MMQL; Bhatia et al., 2004), kompletní dotazníkovou sadu vyplnilo 191 osob. Souhlas se vstupem do studie vyjádřilo 98% oslovených rodin. V r. 2011 byla zahájena opakovaná vyšetření (status k 6/2015: 96 osob) a také dosběry dat, neboť v souboru dosud převažují děti s diagnózou extrakraniálních solidních nádorů (51%); cílem je získat do studie dostatečný počet dětí a adolescentů v dalších dvou kategoriích diagnóz – leukemie a tumory CNS.

Výsledky první etapy studie QOLOP

Z první etapy studie především vyplynulo, že v porovnání s dětmi z běžné populace není KvŽ bývalých onkologických pacientů výrazně snížena. V některých oblastech dokonce děti po léčbě vypovídaly o lepší KvŽ – uváděly nižší míru depresivních symptomů, lepší školní výkon a psychologické fungování (ve smyslu nepřítomnosti negativních emocí) a vyšší míru celkové životní spokojenosti (Blatný et al., 2011). Sníženo bylo naopak jejich zapojení do běžných denních aktivit a u mladší věkové skupiny fyzický výkon (Blatný et al., 2011). Podle očekávání byly nejvíce zasaženou skupinou děti po léčbě tumorů CNS (Kepák et al., 2012). Nejvíce rozdílů v KvŽ mezi skupinami diagnóz i v porovnání se zdravými dětmi bylo nalezeno u starší věkové skupiny (13-18 let) a také závažnost následků snižovala KvŽ pouze u starší věkové skupiny (Blatný et al., 2013). Vysvětlujeme to tím, že adolescenti již uvažují o nemoci jako dospělí a uvědomují si možné následky léčby a případná budoucí rizika.

Výsledky druhé etapy studie QOLOP

Ve druhé etapě longitudinální studie QOLOP jsme se zaměřili na tři okruhy problémů:

1) Hlavním cílem projektu bylo opakovat měření KvŽ z první etapy a prozkoumat změny v KvŽ a okolnosti těchto změn.

2) V rámci první etapy jsme zjistili, že úroveň depresivity je u bývalých onkologických pacientů signifikantně nižší, než je tomu u dětí chronicky nemocných i somaticky zdravých. Nízká míra depresivity je překvapující vzhledem k množství problémů, s nimiž se děti po léčbě onkologického onemocnění setkávají. Zaměřili jsme se proto na další sledování tohoto fenoménu.

3) Výsledky současných studií ukazují, že KvŽ bývalých dětských onkologických pacientů nemusí být nutně snížena, naopak, v některých případech se prodělané onkologické onemocnění může stát zdrojem osobního růstu. V další etapě výzkumu jsme se proto zaměřili i na otázku posttraumatického rozvoje.

V následujícím textu uvádíme přehled hlavních, již publikovaných výsledků druhé etapy studie QOLOP.

Longitudinální trendy v kvalitě života a v úrovni depresivity

Ačkoliv dvě třetiny bývalých dětských onkologických pacientů trpí alespoň jedním chronickým zdravotním problémem (Hudson et al., 2009), současné studie poukazují na dobré přizpůsobení přeživších a podávají důkazy o tom, že subjektivní KvŽ bývalých pacientů je srovnatelná s KvŽ dětí a adolescentů z běžné populace (např. Brice et al., 2011; Gerhardt et al., 2007). Tyto novější studie KvŽ se zabývaly, i když longitudinálně, adaptací po léčbě v krátkém časovém intervalu (1 – 2 roky od ukončení léčby, Brice et al., 2011), případně, pokud tento odstup byl delší, pouze v jednom časovém bodu (7 let od ukončení léčby, Gerhardt et al., 2007). Lehmann a kol. (2014) však upozornili na to, že v průběhu dětství a adolescence, kdy kognitivní a osobnostní vývoj ještě není ukončen, si mohou bývalí pacienti začít uvědomovat další důsledky onemocnění, pozitivní i negativní. S rostoucím věkem se objevují existenciální úvahy o životě a újmách způsobených nemocí, obavy o vlastní plodnost a obecně obavy o zdraví.

Z výsledků naší současné studie (Blatný et al., 2016) vyplynulo, že nejsou výraznější rozdíly v úrovni subjektivně udávané KvŽ v prvním a druhém měření a že tedy dobrá KvŽ bývalých pacientů zůstává zachována i v delším časovém odstupu po ukončení léčby. Jedině v celkové životní spokojenosti došlo k signifikantnímu poklesu mezi prvním a druhým měřením, nicméně úroveň životní spokojenosti ve druhém měření je stále srovnatelná se zdravou populací (Blatný et al., 2011). Výzkum tedy podpořil závěry předchozích studií o dobrém přizpůsobení bývalých pacientů po ukončení léčby a dále naznačil, že i v delší časové perspektivě zůstává subjektivní KvŽ přeživších srovnatelná s běžnou populací.

McDougall a Tsonis (2009) ovšem upozornili na existenci určitých osobních a environemetálních faktorů, které mohou subjektivní KvŽ bývalých pacientů snižovat. Patří k nim vyšší věk v době stanovení diagnózy, delší doba od stanovení diagnózy, určité typy rakoviny a její léčby (tumory CNS, autologní transplantace kostní dřeně, celotělové ozařování), příslušnost k ženskému pohlaví a také socioekonomické faktory (např. etnicita – Brice et al., 2011).

V další studii (Blatný et al., v tisku) jsme proto provedli shlukovou analýzu na datech ze dvou opakovaných měření s cílem identifikovat skupiny přeživších s různou úrovní depresivní symptomatologie, případně skupiny, u nichž dochází ke změnám depresivity v průběhu dospívaní. Identifikovali jsme tři skupiny bývalých pacientů: osoby, jejichž depresivní symptomy jsou trvale nízké (68 %), osoby, u nichž došlo ke zvýšení depresivních symptomů (17 %), a osoby, u nichž došlo dokonce ke snížení depresivity (15 %). Identifikované typy byly rovnoměrně zastoupeny z hlediska pohlaví a nelišily se ani z hlediska věku v době stanovení diagnózy. Také v aspektech výchovy jsme nenalezli statisticky významné rozdíly mezi typy. Roli ovšem hrají proměnné spojené s léčbou: zjistili jsme průkazný rozdíl mezi typy u proměnné typ diagnózy. Osoby s diagnózou extrakraniálních nádorů a leukémie příslušejí převážně k typu s trvale nízkou depresivitou, osoby s diagnózou tumorů CNS jsou do jednotlivých typů zařazeni více méně rovnoměrně s nejvyšším zastoupením v typu se zvýšením depresivních symptomů.

Potvrzuje se tedy, že nejvíce rizikovou skupinou jsou osoby s diagnózou tumorů CNS. Tito lidé zažívají především dlouhodobé následky (somatické, kognitivní – deficity v IQ), které výrazně zasahují do jejich každodenního života ještě dlouho po skončení léčby, snižují jejich sociální kompetence a vedou k vyšší míře úzkostných a depresivních symptomů (Lim, Lange, King, 2010).

Posttraumatický růst a posttraumatický stres

Studium psychosociálních důsledků onkologického onemocnění v dětském věku se ale nezaměřuje jen na sledování negativních dopadů na KvŽ a výskytu symptomů posttraumatického stresu (PTS) či posttraumatické stresové poruchy. Tento pohled byl v poslední době doplněn zájmem o možné pozitivní důsledky této zkušenosti. Nejen že se děti a adolescenti po léčbě onkologického onemocnění na svou situaci většinou adaptují poměrně dobře, někteří v této zkušenosti spatřují dokonce přínos v odborné literatuře označovaný jako posttraumatický rozvoj (PTR) (Tedeschi, Calhoun, 2004).

Cílem další studie (Koutná et al., 2014) bylo proto analyzovat souvislosti a prediktory PTS a PTR u přeživších a porovnat vztahové vzorce těchto dvou proměnných mezi sebou. V korelační části studie jsme analyzovali souvislost PTS a PTR se sebehodnocením, negativním prožíváním, depresivní symptomatologií, závažností následků a věkem při diagnostikování, v longitudinální části studie jsme na základě regresní analýzy hledali prediktory PTS a PTR mezi objektivními faktory souvisejícími s nemocí a její léčbou (závažnost pozdních následků, doba od ukončení léčby), faktory rodinného prostředí (inkonzistence výchovy, rodičovský zájem, kontrola, vřelost ve výchově) a negativním prožíváním.

Podle očekávání PTR souvisí s vysokým sebehodnocením a nízkou úrovní depresivní symptomatologie, PTS je naopak spojen s nízkým sebehodnocením a s vysokou úrovní negativního prožívání a depresivních symptomů (Arpawong et al., 2013; Davis, Siegel, 2000). PTR dále souvisí s věkem dítěte při diagnostikování onkologického onemocnění. Tento vztah je v souladu s teoretickými předpoklady o nutnosti určité kognitivní zralosti pro zpracování traumatické události, podle kterých u starších dětí a adolescentů dochází k PTR častěji než u mladších dětí. PTR ani PTS nekorelují se závažností pozdních následků hodnocenou lékaři. Ačkoli některé studie vztah mezi závažností a počtem pozdních následků léčby a PTS (případně PTSD) prokázaly, uvádí se, že významnější než objektivní posouzení zdravotního stavu lékaři je pro rozvoj PTS/PTSD subjektivní hodnocení a prožívání samotného pacienta (Taïeb et al., 2003).

PTR je možné predikovat na základě rodičovské vřelosti, což odpovídá poznatkům o tom, že vřelost rodičovské péče se významně podílí na resilienci a úspěšné adaptaci dětí na nepříznivé události (Wyman et al., 1999). Také k predikci PTS nejvíce přispívají proměnné výchovy (nízká vřelost a konsistence) a dále negativní prožívání. Negativní emoční stavy mohou PTS doprovázet, což potvrzují i výsledky korelační studie. Ovšem DSM-V negativní emoční stavy doplňuje jako čtvrtý cluster symptomů PTSD k původním třem rozlišovaným v DSM-IV (reexperiencing, avoidance, arousal). Negativní emocionalita může být tedy spíše součástí PTS/PTSD než jejich nezávislým prediktorem.

V predikci PTS ani PTR se mezi prediktory neuplatnily medicínské proměnné závažnost pozdních následků léčby a doba od ukončení léčby. Můžeme tedy konstatovat, že PTR i PTS jsou více než objektivními medicínskými údaji ovlivňovány faktory výchovného stylu a emočním prožíváním bývalých onkologických pacientů.

Závěry

KvŽ přeživších srovnatelná s KvŽ dětí z běžné populace, zjištěná v první vlně studie QOLOP, zůstává zachována i v rámci druhého měření. Rizikovou skupinu představují pouze osoby po léčbě tumorů CNS. K PTR a PTS přispívají spíše faktory výchovy a v případě PTS negativní prožívání, než objektivní lékařské ukazatele (typ diagnózy, závažnost následků léčby). Výsledky ukazují na význam harmonického rodinného prostředí, opory v sociálních vztazích a nízké negativní afektivity pro dobré přizpůsobení po léčbě onkologického

onemocnění v dětském věku, tedy faktory, které primárně nesouvisejí s onemocněním a mohou být vhodným způsobem ovlivňovány.

Literatura

Arpawong, T. E., Oland, A., Milam, J. E., Ruccione, K., & Meeske, K. A. (2013). Post-traumatic growth among an ethnically diverse sample of adolescent and young adult cancer survivors. *Psycho-Oncology, 22,* 2235-44.

Bhatia, S., Jenney, M. E. M., Wu E., Bogue, B. M., K., Rockwood, T. H., et al. (2004). The Minneapolis-Manchester Quality of Life Instrument: Reliability and validity of the Youth Form. *Journal of Pediatrics, 145,* 39-46.

Blatný, M., Jelínek, M., & Kepák, T. (v tisku). Longitudinální trendy v emoční pohodě (well-being) adolescentů po léčbě onkologického onemocnění a jejich ovlivňující faktory. *Česká a slovenská psychiatrie.*

Blatný, M., Jelínek, M., & Kepák, T. (2016). Subjektivně vnímaná kvalita života dospívajících a mladých dospělých po léčbě dětského onkologického onemocnění v dlouhodobé perspektivě: předběžné výsledky longitudinální studie QOLOP. *Československá psychologie, 60,* 82-87.

Blatný, M., Jelínek, M., Sobotková, V., Kepák, T. (2013). The influence of developmental stage on the relationship between severity of late effects of anticancer therapy and perceived quality of life of childhood cancer survivors. *SAGE Open Aug 2013; 3 (3)* DOI: 10.1177/2158244013500678.

Blatný, M., Kepák, T., Vlčková, I., Jelínek, M., Tóthová, K., et al. (2011). Quality of life of childhood cancer survivors: handicaps and benefits. *Československá psychologie, 55,* 112-125.

Brice, L., Weiss, R., Wei, Y., Satwani, P., Bhatia, M., et al. (2011). Health-related quality of life (HRQoL): The impact of medical and demographic variables upon pediatric recipients of hematopoietic stem cell transplantation. *Pediatric Blood & Cancer, 57,* 1179-1185.

Davis, L., & Siegel, L. J. (2000). Posttraumatic stress disorder in children and adolescents: A review and analysis. *Clinical Child and Family Psychology Review, 3,* 135-54.

Gerhardt, C. A., Vannatta, K., Valerius, K. S., Correll, J., & Noll, R. B. (2007). Social and romantic outcomes in emerging adulthood among survivors of childhood cancer. *Journal of Adolescent Health, 40,* 462.e9–462.e15.

Hudson, M. M., Mulrooney, D. A., Bowers, D. C., Sklar, C. A., Green, D. M., et al. (2009). High-risk populations identified in childhood cancer survivor study investigations: Implications for risk-based surveillance. *Journal of Clinical Oncology, 27,* 2405-2414.

Kepak, T., Blatny, M., Jelinek, M., Tothova, K., Heklova, R. et al. (2012). The impact of cancer diagnosis on psychosocial health in childhood cancer survivors – single institutional longitudinal study QOLOP. *Pediatric Blood & Cancer, 59,* 1122-1123.

Koutná, V. Blatný, M., Kepák, T., & Jelínek, M. (2014). Correlates and predictors of benefit finding and post-traumatic stress in childhood cancer survivors. *Psycho-Oncology, 23,* 351-351.

Lehmann, V., Gronqvist, H., Engvall, G., Ander, M., Tuinman, M. A., et al. (2014). Negative and positive consequences of adolescent cancer 10 years after diagnosis: an interview-based longitudinal study in Sweden. *Psycho-Oncology, 23,* 1229-1235.

Lim, A. N., Lange, B. J., & King, A. A. (2010). Rehabilitation for survivors of pediatric brain tumors: Our work has just begun. *Future Neurology, 5,* 135-146.

McDougall, J., & Tsonis, M. (2009). Quality of life in survivors of childhood cancer: a systematic review of the literature (2001-2008). *Supportive Care in Cancer, 17,* 1231-1246.

Taïeb, O., Moro, M. R., Baubet, T., Revah-Lévy, A., & Flament, M. F.(2003). Posttraumatic stress symptoms after childhood cancer. *European Child & Adolescent Psychiatry, 12,* 255-64.

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. *Psychological Inquiry, 15,* 1-18.

Wyman, P. A., Cowen, E. L., Work, W. C., Hoyt-Meyers, L., Magnus, K. B., & Fagen, D. B. (1999). Caregiving and developmental factors differentiating young at-risk urban children showing resilient versus stress-affected outcomes: A replication and extension. *Child development, 70,* 645-59.

Štýly humoru vo vzťahu k emočnému prežívaniu

Humor styles and their relationship to experience of emotions

Veronika Boleková

veronika.bolekova@gmail.com

Fakulta psychológie PEVŠ

Abstrakt

Cieľom príspevku je priblížiť výsledky výskumu, ktorý sa zaoberal štýlmi humoru a ich vzťahu k emočnému prežívaniu vysokoškolských študentov. Výskumný súbor tvorilo 131 vysokoškolských študentov Fakulty psychológie Paneurópskej vysokej školy. Vo výskume sme použili Dotazník štýlov humoru (HSQ), ktorý umožňuje rozlíšiť adaptívne a maladaptívne štýly humoru. Vybrané ukazovatele emočného prežívania sme zisťovali prostredníctvom Škály depresie, úzkosti a stresu (DASS 42) a Škály pozitívnych a negatívnych emócií (PANAS). Výsledky lineárnej regresie ukázali, že sebaposilňujúci štýl humoru je prediktorom úrovne depresie, úzkosti, pozitívnych aj negatívnych emócií. Z úrovne sebaponižujúceho a agresívneho štýlu humoru je možné predikovať úroveň depresie. Kolektívny štýl humoru predikoval úroveň pozitívnych emócií. Výsledky výskumu naznačujú, že sebaposilňujúci štýl humoru najviac súvisí s prežívaním emócií a emočnou pohodou jednotlivca.
Kľúčové slová: štýly humoru, depresia, úzkosť, pozitívne emócie, negatívne emócie

Abstract

Aim of this paper is to present the results of a study about humor styles and their relationship to experience of emotions. The sample included 131 undergraduate students of the Faculty of Psychology at Pan-European University. We used the Humor Styles Questionnaire (HSQ), which helps to differentiate between adaptive and maladaptive styles of humor. Selected indicators of emotional well-being were determined by the Depression Anxiety Stress Scale (DASS 42) and the Positive and Negative Affect Schedule (PANAS). Results of linear regression showed that self-enhancing style of humor is a predictor of the depression, anxiety, positive and negative emotions. On the basis of the level of self-defeating style and aggressive style of humor it is possible to predict the level of depression. Affiliative style of humor predicted level of positive emotions. The research results indicate that self-enhancing style of humor is most closely connected with experience of emotions and emotional well-being.
Key words: humor styles, depression, anxiety, positive emotions, negative emotions

Úvod

Emočné prežívanie humorných podnetov je väčšinou späté s navodením pozitívnych emócií, radosti a veselosti. Vyššia miera adaptívnych štýlov humoru, ktoré sú prostriedkom posilnenia vlastného self (sebaposilňujúci štýl) a vzťahov s druhými ľuďmi (kolektívny štýl), preto súvisí s nižším výskytom depresie a z dlhodobého hľadiska prispieva k prežívaniu dobrej nálady a osobnej pohody (Martin, 2007). Naopak, tzv. maladaptívne štýly humoru vedúce k ponižovaniu iných ľudí (agresívny štýl) alebo seba samého (sebaponižujúci štýl) fungujú ako filter prichádzajúcich informácií, aktivujú schémy slúžiace k zachovaniu negatívnych presvedčení a negatívne ovplyvňujú emocionálne reakcie na aktuálnu situáciu (Dozois, Martin, & Bieling, 2009). Ľudia preferujúci vtipné, no ponižujúce poznámky a komentáre preto vykazujú viac depresívnych symptómov (Hugelshofer et al., 2006).

Význam adaptívneho humoru spočíva tiež v odstupe od bezprostredného ohrozenia či averzívneho podnetu, čo má za následok redukciu prežívanej úzkosti (Berk & Nanda, 2006). Na druhej strane, ak jednotlivec prežíva nadmerné a chronické obavy a úzkosť, interpretuje aj bežné zážitky ako nejednoznačné, následkom čoho nevyjadruje humor adaptívnym spôsobom (napr. spontánnym a veselým žartovaním). To vedie k nárastu generalizovanej úzkosti v rôznych oblastiach (budúcnosť, financie a pod.) a k preferencii maladaptívnych stratégií, vrátane sebaponižujúceho humoru. Empirická evidencia vzťahu štýlov humoru a emočného

prežívania však nie jednoznačná (Maiolino & Kuiper, 2014; Düşünceli, 2011). Cieľom nášho výskumu bolo preto zistiť, či existuje pozitívny vzťah medzi uvedenými adaptívnymi štýlmi humoru a prežívaním pozitívnych emócií (H1) a negatívny vzťah medzi týmito štýlmi a depresiou (H2). Predpokladali sme pozitívny lineárny vzťah medzi maladaptívnymi štýlmi humoru (agresívny, sebaponižujúci) a prežívaním negatívnych emócií (H3) a depresiou (H4). Cieľom výskumu bolo tiež zistiť, ako a do akej miery súvisí úroveň úzkosti s úrovňou jednotlivých štýlov humoru (O1).

Metódy

Výberový súbor

Výskumu sa zúčastnilo 131 študentov Fakulty psychológie Paneurópskej vysokej školy v Bratislave vo vekovom rozpätí 18 – 52 rokov (Mdn= 21). Oslovení participanti boli študentmi bakalárskeho štúdia psychológie navštevujúci prvý (41.2%), druhý (24.4%) alebo tretí (34.4%) ročník v dennej alebo externej forme. Výskumný súbor tvorilo 103 žien a 28 mužov.

Metódy zberu dát

Dotazník štýlov humoru HSQ (Martin et al., 2003) meria úroveň adaptívnych (kolektívny, sebaposilňujúci) a maladaptívnych (agresívny, sebaponižujúci) štýlov humoru prostredníctvom 32 položiek so sedemstupňovou škálou. V subškále agresívneho štýlu humoru sme zistili pomerne nízku úroveň vnútornej konzistencie (α= .593); ostatné subškály dotazníka HSQ boli dostatočne vnútorne konzistentné: α= .807 pre kolektívny humor, α= .710 pre sebaposilňujúci humor a α= .734 pre sebaponižujúci humor.

Na meranie dispozičnej afektivity sme vo výskume použili Škálu pozitívnych a negatívnych emócií PANAS (Watson, Clark, & Tellegen, 1988), ktorá pozostáva zo zoznamu 20 prídavných mien vyjadrujúcich pozitívne (α= .828) a negatívne emócie (α= .853). Participant vyjadruje mieru súhlasu na 5-stupňovej škále v závislosti od zvyčajnej intenzity daného emocionálneho zážitku. Vysoké skóre v škále pozitívnych emócií sa spája s entuziazmom, angažovanosťou či vitalitou, zatiaľ čo vysoké skóre v škále negatívnej afektivity naznačuje prežívanie osobnej nepohody, viny, úzkosti či strachu (Watson, Clark, & Tellegen, 1988).

Prostredníctvom dvoch vybraných subškál Škály depresie, úzkosti a stresu (DASS 42, Lovibond & Lovibond, 1995) sme zisťovali úroveň dysfórie, beznádeje, anhedónie, sebapohŕdania, nečinnosti, nedostatku záujmu (subškála depresie), ako aj mieru situačnej úzkosti a fyziologických reakcií sprevádzajúcich úzkosť (subškála úzkosti). Subškály sú vnútorne konzistentné (α = .939 a α = .865) a navzájom pozitívne korelujú (ρ = .727, p < .001).

Výsledky

Participanti v našom výskumnom súbore preferujú adaptívne formy humoru, najmä kolektívny humor (Mdn= 48) a sebaposilňujúci humor (Mdn= 38). Nižšie skóre sme zistili v škálach agresívneho (Mdn= 28) a sebaponižujúceho humoru (Mdn = 26). Oslovení študenti psychológie tiež prežívajú viac pozitívnych emócií (Mdn= 36) v porovnaní s negatívnymi emóciami (Mdn= 20). Najintenzívnejšie zvyčajne prežívajú stav zaujatia a aktivity, ale tiež rozčúlenosť a podráždenosť. Z depresívnych symptómov participanti najčastejšie v poslednom období prežívali smútok a skľúčenosť. Naopak, položky týkajúce sa

nezmyselnosti života, vlastnej bezcennosti či výrazných prejavov úzkosti (ťažkosti s prehĺtaním, strata vedomia, problémy s dýchaním) pre nich takmer vôbec neplatili.

Prostredníctvom korelačnej analýzy (Tab. 1) sme overovali predpoklad o pozitívnom vzťahu adaptívnych foriem humoru a prežívania pozitívnych emócií. Zistili sme, že tak kolektívny ($\rho = .286$, $p < .01$), ako aj sebaposilňujúci ($\rho = .285$, $p < .01$) štýl humoru pozitívne korelujú s prežívaním pozitívnych emócií a zároveň negatívne ($\rho = -.191$, $p < .05$, resp. $\rho = -.441$, $p < .01$) s prežívaním negatívnych emócií. Maladaptívne formy humoru (sebaponižujúci a agresívny štýl) podľa našich zistení nesúvisia s negatívnym prežívaním. Agresívny štýl humoru pozitívne koreloval s mierou pozitívnych emócií ($\rho = .181$, $p < .05$). Kolektívny štýl je v zápornom vzťahu s depresiou ($\rho = -.208$, $p < .05$) a úzkosťou ($\rho = -.224$, $p < .05$). Sebaposilňujúci štýl humoru tiež koreluje s depresiou ($\rho = -.463$, $p < .01$) a úzkosťou ($\rho = -.329$, $p < .01$) záporne.

Tab. 1: Matica korelácií medzi štýlmi humoru a vybranými ukazovateľmi emocionálneho prežívania

	Depresia	Úzkosť	Pozitívne emócie	Negatívne emócie
Kolektívny štýl	-.208*	-.224*	.286**	-.191*
Sebaposilňujúci štýl	-.463**	-.329**	.285**	-.441**
Agresívny štýl	-.170	-.095	.181*	-.102
Sebaponižujúci štýl	-.043	.087	.035	.000

* p < .05; ** p < .01

Úroveň pozitívnych emócií možno predikovať z úrovne adaptívnych štýlov humoru. Zvýšenie úrovne týchto štýlov humoru je späté s nárastom pozitívnych emócií ($R^2 = .132$). Sebaposilňujúci humor bol tiež prediktorom menej častého prežívania negatívnych emócií ($R^2 = .194$). Úroveň depresie môžeme podľa našich zistení predikovať z úrovne sebaposilňujúceho, agresívneho a sebaponižujúceho štýlu humoru. Zvýšenie sebaposilňujúceho a agresívneho humoru je späté s poklesom depresie, zatiaľ čo zvýšenie úrovne sebaponižujúceho humoru je späté s jej nárastom. Výsledný model vysvetľuje 26.2% variancie dát. Prediktorom úzkosti bol v našom výskume sebaposilňujúci humor ($R^2 = .095$). Výsledky krokovej regresnej analýzy uvádzame v Tab. 2 a 3.

Tab. 2: Výsledky krokovej regresnej analýzy so závislou premennou pozitívne a negatívne emócie

	Neštandardizované koeficienty		Štandardizované koeficienty	t	Sig.
	B	Štd. chyba	Beta		
Závislá premenná: pozitívne emócie					
Konštanta	21.584	3.658		5.901	<.001
Sebaposilňujúci humor	.197	.070	.246	2.803	.006
Kolektívny humor	.170	.077	.194	2.208	.029
Závislá premenná: negatívne emócie					
Konštanta	36.868	2.839		12.985	<.001
Sebaposilňujúci humor	-.411	.074	-.440	-5.569	<.001

Tab. 3 Výsledky krokovej regresnej analýzy so závislou premennou depresia a úzkosť

	Neštandardizované koeficienty		Štandardizované koeficienty	t	Sig.
	B	Štd. chyba	Beta		
Závislá premenná: depresia					
Konštanta	34.704	4.720		7.353	<.001
Sebaposilňujúci humor	-.605	.098	-.481	-6.175	<.001
Agresívny humor	-.316	.113	-.231	-2.796	.006
Sebaponižujúci humor	.231	.115	.168	2.001	.048
Závislá premenná: úzkosť					
Konštanta	23.514	3.433		6.849	<.001
Sebaposilňujúci humor	-.330	.089	-.309	-3.690	<.001

Diskusia

Výsledky výskumu naznačujú, že s emočnou pohodou človeka súvisí najmä sebaposilňujúci štýl humoru, prostredníctvom ktorého je pravdepodobne možné „potlačiť" negatívne emócie (Dozois, Martin, & Bieling 2009) a nachádzať potešenie aj vo všedných udalostiach. Človek, ktorý takýto štýl humoru uprednostňuje, je veselý, iniciatívny a zaujíma sa o okolité dianie. Rovnako aj v interpersonálnom kontexte môže humor prispievať k prežívaniu pozitívnych emócií (Kuiper et al., 2004; Martin et al., 2003).

Geislerová et al. (2009) uvádzajú, že humor je efektívnym nástrojom regulácie emócií. Na základe našich zistení dodávame: za predpokladu, že je vyjadrený spôsobom, ktorý neznižuje vlastnú hodnotu. Práve sebaponižujúci štýl humoru je často prostriedkom skrývania skutočných dôvodov negatívnych emócií (Kazarian & Martin, 2006) a môže viesť k prehlbovaniu depresie, nakoľko slabé stránky jednotlivca sú opakovane predmetom diskusie a výsmechu.

V rozpore s väčšinou záverov zahraničných autorov (Frewen et al., 2008; Martin et al., 2003; Yue, Hao, & Goldman, 2010; Kuiper et al., 2004) sme zistili, že agresívny humor súvisí s pozitívnym prežívaním a je prediktorom nižšej úrovne depresie. Predpokladáme, že človek preferujúci sarkazmus, ironiu, kritiku či inú formu vyjadrenia agresívneho humoru prežíva v situácii výsmechu z iných nadradenosť a pozitívne emócie. Takéto vysvetlenie je v súlade s teóriou superiority, podľa ktorej je humor prostriedkom zvyšovania vlastnej sebaúcty (Stokenberga, 2008), a teda nevedie k negatívnemu prežívaniu. Rovnako vo výskume Düşünceliho (2011) nebol agresívny humor prediktorom miery symptómov afektívnych a neurotických porúch.

Maladaptívne štýly neboli na rozdiel od zistení Kuipera et al. (2004) či Martina et al. (2003) prediktorom prežívania úzkosti. Výsledky môžu závisieť aj od zvoleného nástroja merania (Škála depresie, úzkosti a stresu), ktorého položky sú zamerané takmer výhradne na telesné symptómy (suchosť v ústach, búšenie srdca, potenie rúk a pod.) a menej na jej psychické prežívanie.

Na základe našich zistení konštatujeme, že sebaposilňujúci a kolektívny humor sú vo vzťahu s pozitívnym prežívaním a možno ich považovať za indikátor optimálneho emočného prežívania. Príspevok zároveň poukazuje na „odvrátenú" stránku humoru v podobe sebaponižujúceho štýlu, ktorý bol prediktorom vyššej úrovne depresie a tiež na možný význam agresívneho humoru. Vzhľadom k uvedeným zisteniam by sme v budúcnosti chceli

bližšie objasniť podstatu agresívneho štýlu humoru, a to prostredníctvom použitia viacerých nástrojov merania a skúmania vzťahu medzi agresívnym štýlom humoru, gelotofíliou a katagelasticizmom, t.j. potešením z ponižovania druhých.

Literatúra

Berk, R. A., & Nanda, J. (2006). A randomized trial of humor effects on test anxiety and test performance. *Humor: International Journal of Humor Research*, *19*(4), 425–454.

Dozois, D. J. A., Martin, R. A., & Bieling, P. J. (2009). Early Maladaptive Schemas and Adaptive/Maladaptive Styles of Humor. *Cognitive Therapy & Research*, *33*(6), 585–596.

Düşünceli, B. (2011). The effect of humor styles on psychopathology: Examination with structural equation model. *International Journal of Academic Research*, *3*(5), 224–231.

Frewen, P. A. et al. (2008). Humor styles and personality-vulnerability to depression. *Humor: International Journal of Humor Research*, *21*(2), 179–195.

Geisler, F. C. M. et al. (2009). What coping tells about personality. *European Journal of Personality*, *23*(4), 289–306.

Hugelshofer, D. S. et al. (2006). Humour's role in the relation between attributional style and dysphoria. *European Journal of Personality*, *20*(4), 325–336.

Kazarian, S. S., & Martin, R. A. (2006). Humor styles, culture-related personality, well-being, and family adjustment among Armenians in Lebanon. *Humor: International Journal of Humor Research*, *19*(4), 405–423.

Kuiper, N. A. et al. (2004). Humor is not always the best medicine: Specific components of sense of humor and psychological well-being. *Humor: International Journal of Humor Research*, *17*(1/2), 135–168.

Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scale (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviuor Research and Therapy, 33*(3), 335-343.

Maiolino, N. B., & Kuiper, N. A. (2014). Integrating Humor and Positive Psychology Approaches to Psychological Well-Being. *Europe's Journal of Psychology*, *10*(3), 557–570.

Martin, R. A. et al. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality*, *37*(1), 48-75.

Martin, R.A. (2007). *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*. London: Elsevier.

Stokenberga, I. (2008). Humorous Personality: Relationship to Stress and Well-being. *Baltic Journal of Psychology*, *9*(1/2), 70–84.

Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the PANAS scales. *Journal of Personality And Social Psychology*, *54*(6), 1063–1070.

Yue X. D., Hao, X., & Goldman, G. L. (2010). Humor Styles, Dispositional Optimism, and Mental Health Among Undergraduates in Hong Kong and China. *Journal of Psychology in Chinese Societies*, *11*(2), 173–188.

Gender and gender roles in the context of the perceived safety

Miroslava Bozogáňová

bozoganova@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

This article is part of the solution of VEGA grant, project No. 2/0172/15 titled "The Perceived Safety in the Context of the Personality and Work."

Abstract

Perceived safety is a multidimensional construct that encompasses emotional, cognitive and behavioural dimension. Part of the perceived safety is a cognitive evaluation of safety, fear of crime and preventive behaviour. The aim of this study is to make a detailed analysis of the perceived safety with respect to gender itself and gender roles of respondents (masculinity, femininity, androgyny, undifferentiated). Until now the theme of gender roles in the research of perceived safety has appeared more in theoretical spheres. The first research sample consisted of 316 respondents from the population of the Slovak Republic (63,6% women and 36,4% men). The average age of respondents in the sample is M = 35.38 (SD = 15,84) years (15-83 years). The second research sample consisted of 1847 respondents (59,5% women and 40,5% men) from the Slovak Republic's population aged from 15 to 91 years (M = 49,28, SD = 16,53). In order to determine the distribution of respondents in terms of gender roles a questionnaire PAQ - Personal Attributes Questionnaire (Spence, Helmereich, &Stapp, 1974) was used. We found that women showed a lower level of perceived safety in all its dimensions. The results indicate a significant impact of masculinity and feminity on the level of individual's perceived safety.
Keywords: perceived safety, masculinity, feminity, gender, gender roles

Introduction

Safety is an expression of the objective situation and/or the individual's subjective beliefs about the state of conditions that ensure the protection of its integrity (physical, social, psychological etc.) from the negative consequences (damage, accident, mistake, failure etc.). Thus, the consequences which are undesirable in terms of the subject. Subjective dimension e.g. perceived safety, expresses substantial relativity of safety (Výrost, 2012). Perceived safety is a multidimensional construct which consist of the emotional (fear of crime), cognitive and behavioural (preventive behaviour) dimension (Ferraro, 1995; Rader, 2004; Warr, 1990). The well-researched socio-demographic indicator in the literature regarding the perception of safety is gender. Studies have consistently shown that women have lower levels of perceived safety than men (e.g. Bozogáňová, 2014; Fetchenhauer &Buunk, 2005; Haynie, 1998; Lee, 2013).

Devlin (2000) focused on the comparison of the differences among respondents not only in terms of gender, but also in terms of gender roles. The research question was whether a gender role is associated with the predicted preventive behaviour. This idea emerged in previous investigations - Gilchrist, Bannister, Ditton, and Farrall (1998) reported that under certain conditions fear appears among men and fearlessness among women. The theory of gender roles (Bem, 1974) suggests that individuals can be categorized in four groups: masculine, feminine, androgynous and undifferentiated. It is assumed that masculine type of individual is analytical, independent and willing to take risks while feminine type is considered to be loving, compassionate and tender. Androgynous person has a high level of masculine and feminine characteristics, while undifferentiated individual is described as one that has little masculine and feminine attributes. Devlin (2000) demonstrated the effect of gender roles on preventive behaviour. Individuals who were categorized as feminine behaved

preventively more often than those who were categorized as masculine. The effect of gender in this research was not supported.

Aim

The aim of this paper is to analyse he perceived safety with respect to gender and gender roles of respondents (masculinity, femininity, androgyny, undifferentiated).

Methods

Samples

1. The survey sample respondents were chosen by the non-probability sampling method on the territory of the Slovak Republic. Data collection took place from May to October 2014 and was conducted by the interviewers. We managed to cover all the regions of the Slovak Republic. The research sample consists of 316 respondents (63.6% women and 36.4% men). The average age of respondents in the sample is M = 35.38 (SD = 15.84) years (15-83 years).

2. The research sample consisted of 1847 respondents (59.5% women and 40.5% men) from the Slovak Republic's population aged from 15 to 91 years (M = 49,28, SD = 16,53). Stratified multilevel selection was chosen in order to cover the population of the country. Data were collected in the time period from November 2012 to February 2013. The survey sample could be selected from all Slovak citizens aged 15 years and more (except for the homeless people, people working long outside the country, citizens living in localities with less than 10 dwellings).

Measures

Perceived Safety

The level of perceived safety of the respondents was measured in three dimension of perceived safety – cognitive, emotional (fear of crime) and behavioural (preventive behaviour). Cognitive dimension of the perceived safety was measured by five items on the scale from 1 =very safe to 4 =very unsafe (Cronbach´s alpha is ,808); the emotional dimension by four items on the scale from 1=not afraid at all to 4 =very afraid (Cronbach´s alpha is ,913) and behavioural dimension by five items on the scale from 1=never to 5=always (Cronbach´s alpha is ,793). The emotional dimension (fear of crime) was measured by perceived safety subscale from the Scale of Perceived Safety and Preventive Behaviour (Kentoš, 2014).

Examples:

Cognitive dimension: *How safe do you feel alone in your neighbourhood at night?*

Emotional dimension: *To what extent are you afraid of that ... someone broke into your flat/house and stole something?*

Behavioural dimension: *Locking the flat/house when you're home alone at night.*

Personal Attributes Questionnaire (PAQ)

PAQ assesses masculinity and femininity in terms of how respondents perceive it, whether they have various features, which are stereotypically assumed to distinguish the gender (Spence et al., 1974). PAQ consists of eight items that are considered socially desirable for both men and women, but more typical for men (range masculinity), eight items that are considered as socially desirable for both men and women, but more typical for women (range feminity) and eight items that are considered socially desirable for men or women, but not both (range masculinity - femininity). Respondents indicated that the extent to

which they describe each item on a five-point semantic differential scale, where A indicates the absence of feature and E indicates a very high presence of feature. Reliability of full PAQ scale for the sample is ,732; for the subscale of masculinity ,677; subscale of feminity ,806 and for the subscale of masculinity – femininity Cronbach´s alpha is ,482.

Analysis

Descriptive statistics was used for a description of the examined variables and Pearson correlation coefficient was used to explore the relationship between variables. Individual groups were compared using t-test for two independent samples and multivariate analysis of variance (MANOVA). The terms of use of each method in the analysis was respected (Pallant, 2010).

Results

Gender and Perceived Safety

First, we compared men and women in all dimensions of the perceived safety. We used t-test for two independent samples to compare groups.

Table 1: Perceived safety (cognitive, emotional and behavioural dimension) in terms of gender (t-test)

	Mean			SD			
Perceived Safety	**Female**	**Male**	$M_{female} - M_{male}$	**Female**	**Male**	**t**	**df**
Cognitive dimension	9,217	7,559	1,658	2,569	2,099	6,216**	277,11
Emotional dimension	10,309	7,893	2,416	3,42	3,235	-15,384**	1659,31
Behavioural dimension	17,134	14,168	2,966	3,906	4,099	6,300**	305

**p≤,01

Statistically significant differences (p≤,01) between men and women were demonstrated within the cognitive, emotional and behavioural dimensions of the perceived safety. Women show a lower level of perceived safety than men in all dimensions.

Gender Roles and the Perceived Safety

The relationship of gender roles to the dimensions of the perceived safety (cognitive, emotional, behavioural dimension) was tested based on theoretical assumptions. Firstly, we focused on the characteristics of masculinity and femininity. The correlation matrix of masculinity and femininity with dimensions of perceived safety is shown in Table 2. Pearson correlation coefficient was used.

Table 2 The relationship of masculinity/femininity and the dimensions of perceived safety (Pearson correlation coefficient)

	1.	2.	3.	4.
1.Masculinity	1			
2.Feminity	,260**	1		
3.Perceived safety – cognitive dimension	-,227**	-,069	1	
4. Perceived safety – emotional dimension	-,095	,015	,393**	1
5. Perceived safety – behavioural dimension	-,081	,163**	,345**	,293**

**p≤,01

It was found that cognitive dimension of perceived safety is in a negative significant relationship (r=-,227; p≤,01) with masculinity - the higher score respondent achieved in subscale of masculinity, the higher level of perceived safety he/she has. Behavioural dimension of the perceived safety is in the significant relationship (r =,163; p≤ 01) with femininity - the higher score respondent achieved in subscale of feminity, the higher rate of preventive behaviour was indicated.

Multivariate analysis of variance (MANOVA) was conducted to compare the respondents in all three dimensions of perceived safety due to their gender role (masculinity, femininity, androgyny undifferentiated). The three dependent variables - cognitive dimension, affective dimension and behavioural dimension of perceived safety were used. Independent variables were gender roles according to the results of the questionnaire respondents PAQ. It was found that there are statistically significant differences between masculine, feminine, androgynous and undifferentiated individuals based on a combination of dependent variables (F (3, 293) = 2,87, p = ,002; Wilks' Lambda = .917; partial eta squared = ,03). When the results of dependent variables were considered separately, cognitive dimension of perceived safety was found to be statistically significant (F (3, 295) = 4,594, p =,004; partial eta squared = ,045) and behavioural dimension of the perceived safety too (F (3, 295) = 3,200, p=,024; partial eta squared =,032). Results, where differences between the groups were statistically significant (p≤,05), are listed in Table 3.

Table 3 Post - hoc: Perceived safety and gender roles (Tukey HSD)

Dependent Variables			**Mean Difference**	**SE**	**p**
Perceived safety – cognitive dimension	feminity	androgynous	1,151*	,411	,028
		undifferentiated	-1,301**	,378	,004
Perceived safety – behavioural dimension	feminity	masculinity	2,180*	,770	,025

**p≤,01; *p≤,05

The post - hoc tests (Tukey HSD) have demonstrated statistically significant differences between respondents in the cognitive dimension of perceived safety, particularly feminine respondents have a lower level of the cognitive dimension of perceived safety than androgynous respondents (Mean Difference = 1,151; p≤,05); feminine respondents have higher levels of perceived safety than undifferentiated respondents (Mean Difference = -1,301; p≤ 01). Statistically significant differences were demonstrated also in behavioural dimension of perceived safety, where feminine respondents engage preventive behaviour to a greater extent than masculine respondents (Mean Difference = 2,180; p≤,05).

Discussion and Conclusion

We found that women show a lower level of perceived safety than men in all dimensions (cognitive, emotional and behavioural). It has been proven that women show a lower level of perceived safety than men (eg. Bozogáňová, 2014; Fetchenhauer &Buuk, 2005; May, Rader &Goodrum, 2010;), this was confirmed not only in the case of the Slovak Republic but it has been also regularly confirmed for different countries (British Crime Survey, ESS) (Lee, 2013). Based on these results we can argue that a lower level of perceived safety among women is not just a random local phenomenon but multicultural phenomenon. In regard of the preventive behaviour it was found that women engage more often in evasive and defensive behaviour than men (Bozogáňová, 2014; Hollander, 2001; May et al., 2010; Pain, 2001). Our result is also consistent with the findings of the authors May et al. (2010), who in their research found that women have a significantly greater fear of crime victimization and are more likely to perceive themselves in higher risk for victimization than men, moreover women avoidance behaviour occurred (avoiding certain activities because of fear of crime victimization) more often than among men. The fact that women fear violent crimes more than men, despite the fact that they are less often victims, is called the "paradox of fear of victimization" (eg. Fetchenhauer &Buunk 2005; Lee, 2013).

The difference in the level of perceived safety between the genders is also based on the assumption that women are considered more vulnerable to criminal acts not only because of the likelihood of victimization, but also because of their ability to manage the consequences of physical, psychological and economic losses resulting from their victimization (Pain 2001; Reid &Konrad, 2004). Also Ferraro (1995) perceived sexual danger and specific fear of rape as a root cause of the higher levels of fear of crime among women.

Rader, Cossman, Allison (2009) and Scott (2003) in the context of social learning theory of socialization of gender perception of safety by Rader and Hayes (2011) reported that women are exposed to information that they are physically vulnerable to victimization, particularly for sexual assault; that there is more likelihood of victimization by male attacker and more likely to be victimize in a public place during the night. They are exposed to this information just because they are women.

Behavioural dimension of the perceived safety is in relationship with femininity - higher the score respondent achieved in the subscale of feminity, higher the rate of preventive behaviour it indicates. The results of analyses showed that the cognitive dimension of the perceived safety is in the relationship with masculinity - higher the score respondent achieved in the subscale of masculinity, higher the level of the perceived safety. Possibility that a higher level of perceived safety among men may be a reflection of social pressure, not the actual level of fear began to emerge in the research concerning the level of perceived safety. Men do not wish to appear to be less masculine by confessing the fear of crime (Sutton &Farrall, 2005). Individuals learn and are exposed to gender-based "appropriate" reports from birth to adulthood, which involves many contexts, including the perceived safety. Exposure to

periodic reports results in differential gender associations – where masculinity is appropriate for men and feminity for women (Rader &Hayes, 2011).

Use of PAQ questionnaire (Spence et al., 1974) could be problematic because of its earlier date. The present study contributes to the current research by focusing on various dimensions of the perceived safety through the lens of gender roles. The results indicate a significant influence of masculinity and feminity on the level of perceived safety of individuals.

Gender roles - masculinity and femininity are an important constructs for explaining the level of perceived safety among men and women. Masculinity as typically male feature and femininity as typically female feature might help understand differences within the fear of crime and frequency of preventive behaviour among men and women.

References

Bem, S. L. (1974). The Measurement of Psychological Androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 2, 155- 162.

Bozogáňová, M. (2014). Vnímané bezpečie a jeho vzťah k veku, rodu a preventívnemu správaniu. *Sociálne procesy a osobnosť 2014 : človek a spoločnosť [elektronický zdroj],* Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 69-78.

Devlin, A. S. (2000). City Behavior and Precautionary Measures. *Journal of Applied Social Psychology,* 30, 10, 2158-2172.

Ferraro, K. F. (1995). *Fear of crime: Interpreting Victimization Risk.* Albany, NY: State University of New York Press.

Fetchenhauer, D., &Buunk, B. P. (2005). How to Explain Gender Differences in Fear of Crime: Towards an Evolutionary Approach. *Sexualities, Evolution & Gender*, 7, 2, 95 - 113.

Gilchrist, E., Bannister, J., Ditton, J., &Farrall, S. (1998). Women and the "Fear of Crime": Challenging the Accepted Stereotype. *British Journal of Criminology,* 38, 2, 283-298.

Haynie, D. L. (1998). The Gender Gap in Fear of Crime, 1973-1994: A Methodological Approach. *Criminal Justice Review*, 23, 1, 29-50.

Hollander, J. A. (2001).Vulnerability and Dangerousness: The Construction of Gender through Conversation About Violence. *Gender and Society,* 15, 1, 83-109.

Jackson, J. (2009). A Psychological Perspective on Vulnerability in the Fear of Crime. *Psychology, Crime & Law*, 15, 4, 365-390.

Kentoš, M. (2014). Vývoj Škály vnímania bezpečia a preventívneho správania. *Človek a spoločnosť – Individual and Society,* 17, 4, 30-35.

Lee, M. (2013). *Inventing Fear of Crime.* Routledge.

May, D. C., Rader, N. E., &Goodrum, S. (2010). A Gendered Assessment of the" Threat of Victimization": Examining Gender Differences in Fear of Crime, Perceived Risk, Avoidance, and Defensive Behaviors. *Criminal Justice Review,* 35, 2, 159 – 182.

Pain, R. (2001). Gender, Race, Age and Fear in the City. *Urban Studies,* 38, 5-6, 899-913.

Pallant, J. (2010). *SPSS Survival Manual: A step by step guide to data analysis using SPSS.* Open University Press.

Rader, N. E. (2004). The Threat of Victimization: A Theoretical Reconceptualization of Fear of Crime. *Sociological Spectrum*, 24, 6, 689-704.

Rader, N. E., Cossman, J. S., &Allison, M. (2009). Considering the Gendered Nature of Constrained Behavior Practices Among Male and Female College Students. *Journal of Contemporary Criminal Justice.*, 25, 3, 282-299.

Rader, N. E., &Hayes, S. H. (2011) Gendered Fear of Crime Socialization: An Extension of Akers's Social Learning Theory. *Feminist Criminology,* 6, 4, 291-307.

Reid, L. W., &Konrad, M. (2004). The Gender Gap in Fear: Assessing the Interactive Effects of Gender and Perceived Risk on Fear of Crime. *Sociological Spectrum,* 24, 4, 399-425.

Scott, H. (2003). Stranger danger: Explaining Women's Fear of Crime. *Western Criminology Review,* 4, 3, 203-214.

Spence, J. T., Helmreich, R., &Stapp, J. (1974*) The personal attributes questionnaire : a measure of sex role stereotypes and masculinity-femininity.* Washington: American Psychological Association.

Sutton, R., &Farrall S. (2005). 'Gender, Socially Desirable Responding and the Fear of Crime: Are Women Really more Anxious about Crime?'*British Journal of Criminology,* 45, 2, 212-224.

Výrost, J. (2012). Sociálne a osobné činitele vnímania bezpečia v práci v dátach EWCS 2010. *Človek a spoločnosť – Individual and Society*, 15, 1, 1 – 18.

Warr, M. (1990). Dangerous Situations: Social Context and Fear of Victimization. *Social Forces,* 68, 3, 891-907.

Teoretický koncept "individualismus - kolektivismus" a jeho meze v interkulturním výzkumu

"Individualism-collectivism" as a theoretical concept and its limitations in cross-cultural research

Jiří Čeněk

144946@mail.muni.cz

Psychologický ústav, FF MU Brno

Abstrakt

Dimenze kultury jsou jednou z nejčastěji citovaných teorií v interkulturním výzkumu. Interkulturní psychologie – disciplína, jejíž definicí je porovnávání kultur – využívá dimenze kultury jako referenčního rámce pro komparaci kultur, jejich psychologických podobností a odlišností. Koncept individualismu-kolektivismu mezi těmito dimenzemi zaujímá prominentní postavení, je v rámci disciplíny nejčastěji teoreticky i empiricky zpracováván. Přesto a možná právě proto je tento koncept obestřen řadou mýtů a nepřesností. Limity jeho využitelnosti v empirickém výzkumu jsou jak metodologické povahy, tak v samotném teoretickém ukotvení tohoto konceptu. Přesnější teoretické vymezení, tvorbu a validaci nástrojů pro měření individualismu-kolektivismu chápeme jako jeden ze zásadních předpokladů pro rozvoj interkulturního výzkumu ve středoevropském prostoru.
Klíčová slova: individualismus, kolektivismus, dimenze kultury, identita

Abstract

The cultural dimensions are the one of the most cited theories in cross-cultural research. Cross-cultural psychology – a discipline defined by comparison of cultures – uses cultural dimensions as a reference tool for comparison of cultures and their psychological differences and similarities. The concept of individualism-collectivism has a prominent place among cultural dimensions; it is probably the most frequently elaborated concept in both theoretical and empirical cross-cultural psychology. Despite the fact, the concept of individualism and collectivism is shrouded by many myths and inaccuracies. The limits of its usability in empirical research are both of a methodological nature and in its theoretical anchorage. We perceive its better theoretical anchoring and the development and validation of measurement tools of individualism and collectivism as one of the crucial requirements of the development of cross-cultural research in the Central-European region.
Keywords: individualism, collectivism, cultural dimensions, identity

Úvod

Dimenzionální přístupy ke zkoumání kultur představovaly od 80. let minulého století dominantní téma interkulturní psychologie. Dimenzionální přístupy si kladou za cíl porozumět rozdílům a podobnostem mezi kulturami prostřednictvím operacionalizace konceptu kultury pomocí smysluplných dimenzí. V této práci budou představeny základní modely individualismu a kolektivismu (dále I/K). Bude provedena jejich kritická reflexe a popsány limity těchto konceptů.

Průkopníkem dimenzionálního přístupu v interkulturní psychologii byl G. Hofstede. V 70. letech provedl výzkum na vzorku více než 88 000 zaměstnanců společnosti IBM ve 40 zemích světa, po navazujících výzkumech výzkumný soubor obsahoval data od cca 117 000 respondentů ze 72 zemí. Administrovaný dotazník obsahoval 63 položek týkajících se hodnot, které souvisejí se zaměstnáním (Matsumoto & Yoo, 2006). Na základě faktorové analýzy definoval dva faktory, které nazval „*individualismus*“ a „*maskulinita*“; následně provedl takzvanou eklektickou analýzu, kdy k sobě byly položky seskupovány podle teoretických předpokladů, a odvodil byly odvozeny další dvě dimenze kultury: „*vzdálenost moci*“

a „*vyhýbání se nejistotě*“ (Smith, Dugan, & Trompenaars, 1996). Později byl původně čtyřdimenzionální model rozšířen o další dimenze (viz Bond, 1988; Minkov & Hofstede, 2010).

Hofstedeho pojetí individualismu

V Hofstedeho pojetí se jedná o spojitou bipolární dimenzi. Důležité je na tomto místě poznamenat, že Hofstedeho dimenze kultury jsou agregovány na národní úrovni a Hofstede nedoporučuje jejich aplikaci na individuální úrovni (Hofstede, 1983). Dimenze individualismu[1] byla vytvořena na základě tří hodnot: čas pro sebe, svoboda a přijímání výzev. Druhý pól dimenze je tvořen hodnotami: využívání svých schopností, trénink a fyzikální podmínky na pracovišti (Bond M. , 2002). Na jednom pólu škály jsou společnosti, ve kterých jsou sociální vztahy rozvolněné, každý jedinec směřuje k naplnění svých vlastních cílů, což je v těchto kulturách umožněno značnou osobní svobodou. Na opačném konci spektra jsou kultury, pro něž jsou typické úzké vazby mezi jejich členy. Lidé se v těchto kulturách rodí do kolektivu či vztažné skupiny (Hewstone & Stroebe, 2006), jakou může být například širší rodina, kmen či vesnice. Každý člen vztažné skupiny je povinen pracovat na dosažení cílů vztažné skupiny a ztotožňovat se s jejími hodnotami.

Dimenze I/K je považována za jeden z nejvíce zkoumaných konstruktů v oblasti interkulturní psychologie (Schimmack, Oishi, & Diener, 2005) a Hofstedeho pojetí národních kultur dalo výzkumníkům k dispozici užitečný nástroj, jak strukturovat a měřit povahu jednotlivých kultur (Bond, 2002).

Triandisovo pojetí individualismu/kolektivismu

Druhým přístupem, kterým se zde budeme zabývat je přístup Triandisův (viz např. Singelis, Triandis, Bhawuk, & Gelfand, 1995; Triandis, 1996; Triandis & Gelfand, 1998). Ten se soustředil na vytvoření přesnějších nástrojů měření I/K; individualismus je zde definován šířeji a přesahuje organizační kontext Hofstedeho studií. Druhým cílem tohoto přístupu je diagnostika míry I/K na individuální úrovni a zjištění variability v míře I/K v různých kulturách (Schimmack et al., 2005). Triandis (Singelis et al., 1995) redefinuje koncept I/K z Hofstedeho (1983) původního pojetí jedné bipolární dimenze, kde se daná kultura nachází někde v rámci spektra I/K, na pojetí multidimenzionální. Atributy definující I/K jsou následující:

1. Kolektivisté se definují jako součást většího sociálního celku, individualisté se definují jako autonomní jednotky. Jedná se tedy o kontrast mezi nezávislým a vzájemně závislým sebepojetím (Markus & Kitayama, 1991).
2. Kolektivisté si stanovují osobní cíle, které se překrývají s cíli jejich vztažných skupin. Pokud jsou jejich osobní cíle a skupinové cíle v konfliktu, má přednost naplnění skupinových cílů. Oproti tomu osobní cíle individualistů se mohou či nemusejí překrývat s cíli skupinovými a v případě konfliktu mají přednost individuální cíle (Schwartz, 1990).
3. Chování je u kolektivistů nejlépe předpověditelné ze skupinových norem, závazků a povinností, u individualistů z postojů a dalších individuálních psychických procesů (Singelis et al., 1995).

Dalším Triandisovým přínosem k teorii I/K je rozlišení na vertikální a horizontální individualismus/kolektivismus, kde horizontální dimenze odkazuje k důrazu na rovnost a vertikální dimenze k důrazu na hierarchii. Koncept I/K se tak dále „tříští“ podle toho, zda příslušníci dané kultury zdůrazňují vzájemnou rovnost a jejich cílem není dosažení vysokého

[1] V původním Hofstedeho pojetí se dimenze nazývá „*individualismus*“ nikoliv dichotomicky „*individualismus-kolektivismus*“.

společenského statutu či zdůrazňují hierarchické vazby mezi svými členy a jejich cílem je získání vysokého statutu (Indie, USA; viz Triandis, 2001; Triandis & Gelfand, 1998).

O syntézu těchto přístupů se pokusili například Lu a Gilmour (Lu & Gilmour, 2007), kteří na základě existující literatury identifikovali celkem 2*7 facet I/K. V případě individualismu se jedná o: (a) být nezávislý, jedinečný a konzistentní, (b) sebevyjádření, (c) naplnění vnitřních rysů, (d) sledování vlastních cílů, (e) přímost a upřímnost, (f) spoléhání se na sebe sama a hédonismus, (g) separace od vztažné skupiny. U kolektivismu jsou to facety: (h) příslušnost ke skupině a zapadání do skupiny, (i) být na místě, které jedinci přísluší, (j) zabývat se tím, čím je vhodné se zabývat, (k) sledování cílů skupiny, (l) nepřímá komunikace, (m) integrovaná rodina, (n) vzájemná závislost a sociabilita.

Validita dimenze individualismu a kolektivismu

Levine (Levine et al., 2003) se zaměřuje na problémy validity výzkumů individualismu a kolektivismu. Za základní předpoklad teoretické a konstruktové validity považuje fakt, že individualismus je dominantní u příslušníků západních kultur a kolektivismus je dominantní u jedinců z kultur východních. Dále identifikuje čtyři možné zdroje nekonzistence výsledků zkoumaných studií, které ve svém důsledku způsobují jejich nedostatečnou validitu:

1. Stabilita konstruktů a vliv testové situace
2. Rozdílná variabilita skórů u různých populací
3. Defektní a konstrukce a validace škál
4. Zjednodušující konceptualizace

Výsledky studií využívající priming pro manipulaci s I/K jako závisle proměnnou (viz Gardner, Gabriel, & Lee, 1999; Oyserman & Lee, 2008) naznačují, že lze na individuální rovině primovat individualistické či kolektivistické tendence například pomocí I/K zabarvených příběhů, či vyhledávání zájmen. Manipulace pomocí primingu se ukázaly být natolik účinné, že dokázaly způsobit posun kulturních tendencí směrem k vyšší míře individualismu či kolektivismu (Levine et al., 2003).

Tyto výsledky naznačují, že I/K je značně citlivý na konkrétní situaci testování. V tom případě by skóry sebehodnotících škál I/K reflektovaly situační priming spíše než stabilní rysy. Porovnávání dvou a více kultur pomocí těchto škál by pak postrádalo smysl (Levine et al., 2003). V tomto závěru se Levine (2003) liší od závěrů metaanalýzy studií pracujících s primingem I/K Oysermanové (2008), která připouští, že I/K nebude zcela stabilní a bude závislý na situaci, ale nezpochybňuje validitu konceptu I/K jako takového.

Matsumoto (Matsumoto, Kudoh, & Takeuchi, 1996) navrhuje, aby byl I/K měřen souborem skórů, ve kterých by se odrážely jednotlivé sociální situace a kontexty. Z tohoto důvodu vytvořil techniku ICAI[2], která je založena na hodnocení položek týkajících se souboru relevantních postojů, hodnot a chování, hodnocených ve čtyřech rozdílných sociálních kontextech. Respondenti navíc položky hodnotí v rámci domény hodnot a domény chování. Podobné řešení navrhují i další autoři (Fiske, 2002; Heine, Lehman, Peng, & Greenholtz, 2002).

Na tomto místě je vhodně také zmínit kritickou studii Takana a Osaky (1999), kteří provedli metaanalýzu 15 studií, které porovnávaly míru I/K v Japonsku a USA. Uvádějí, že pouze jedna z 15 studií podporuje běžně tradovaný předpoklad, že Američané (Západ) jsou individualističtí a Japonci (Východ) kolektivističtí. Vzhledem k tomu, že Markus a Kitayama (1991) svou teorii vytvořili právě na základě výzkumů provedených v USA a Japonsku, autoři metaanalýzy zpochybňují validitu teorie I/K. K podobným závěrům dochází i Oysermanová (Oyserman, Coon, & Kemmelmeier, 2002). Za další zásadní problémy zpochybňující validitu

[2] Individualism-Collectivism Assessment Inventory

konstruktu I/K lze dále považovat (Bond M. , 2002; Fiske, 2002; Levine et al., 2003; Oyserman et al., 2002) absenci souběžné a diskriminační validity (replikace výzkumů využívající reliabilních škál produkují odlišné výsledky; výsledky závisí na použité škále; obrovská heterogenita výsledků bez toho, aby byly identifikovány její zdroje).

Reliabilita metod

Dalším bodem kritiky je problematika reliability měrných nástrojů I/K. Oysermanová (2002; Levine et al., 2003) upozorňuje na závažný problém výzkumů operujících s dimenzí I/K, kterým je množství různých typů škál, jejich nedostatečná validizace, a neexistence jednoho (nebo více) všeobecně přijímaného měrného nástroje. V metaanalýze bylo identifikováno celkem 27 škál, které byly navíc ad hoc modifikovány. Levine (2003) analyzoval tři nejčastěji používané škály I/K (Gudykunst, Matsumoto, Ting-Toomey, Nishida, Kim, & Heyman, 1996; Leung & Kim, 1997; Singelis, 1994) a to jak po obsahové stránce, tak z hlediska jejich psychometrických charakteristik. Překvapujícím faktem je nedostatečná či neuspokojivá validace škál, kdy se jak Gudykunst (1996), tak Leung a Kim (1997) spoléhají pouze na explorační faktorovou analýzu a jejich závěry tak nemohou být považovány za definitivní. Navazující studie (pro přehled Levine et al., 2003), které se pokoušely škály validovat pomocí explorační či konfirmační faktorové analýzy, nedosahovaly uspokojivých výsledků (nízká reliabilita položek; položky sytí jiné faktory; I/K se rozpadly do více faktorů bez možnosti smysluplné interpretace). Ani jedna ze tří škál není podle Levina (2003) vnitřně konzistentní a jejich faktorová struktura neodpovídá teoretickému modelu.

Diskuse se vede (Bond M. , 2002; Fiske, 2002; Schimmack et al., 2005) i o vhodnosti využívání numerických či verbálních škál. První a napohled zřejmým problémem je problematika ekvivalence překladu podnětového materiálu, kdy je velice obtížné, až nemožné vyhnout se posunům ve významu. Mimo roviny sémantické existují podstatné rozdíly v přístupu k vyplňování sebehodnotících škál. V souvislosti s odlišnými tendencemi k volbě odpovědí u respondentů s různým kulturním zázemím se mluví minimálně o dvou typech zkreslení (Bond M. , 2002), které se mohou u různých kultur projevovat různě silně.

1. Tendence k umírněnosti („moderation bias“): tendence dávat přednost umírněným odpovědím (ke středu škály).
2. Tendence vyhovět („acquiescence bias“) tendence respondentů souhlasit se všemi odpověďmi, která je motivována snahou vyhovět výzkumníkovi (Schimmack et al., 2005).

Závěr

Tento příspěvek se zabývá teorií individualismu a kolektivismu jako dimenzí využívaných v interkulturním výzkumu. Přestože se jedná o jeden z nejvíce využívaných konceptů, metaanalýzy studií zaměřených na individualismus a kolektivismus identifikovaly množství problémů týkajících se jejich reliability a validity. Zdá se, že zjednodušený pohled na koncept I/K, kdy jsou příslušníci severoatlantického civilizačního okruhu považováni za individualisty a příslušníci latinskoamerických, asijských a afrických kultur za kolektivisty, je nadále neudržitelný. Ze (středo)evropského úhlu pohledu by pro zvýšení využitelnosti konceptu I/K ve výzkumu bylo v první fázi potřeba vytvoření jedné všeobecně uznávané a reliabilní škály I/K a její normalizace pro jednotlivé evropské populace. Ve fázi druhé pak provedení výzkumů porovnávajících míru I/K Evropanů a příslušníků neevropských kultur.

Literatura

Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Breugelmans, S. M., Chasiotis, A., & Sam, D. L. (2012). *Cross-cultural psychology: Research and applications.* Cambridge: Cambridge university press.

Bond, M. (1988). Finding universal dimensions of individual variation in multicultural studies of values: The Rokeach and Chinese value surveys. *Journal of personality and social psychology. 55*(6), 1009-1015.

Bond, M. (2002). Reclaiming the individual from Hofstede's ecological analysis--a 20-year odyssey: comment on Oyserman et al. (2002). *Psychological bulletin, 128*(1), 73-77.

Fiske, A. (2002). Using individualism and collectivism to compare cultures--a critique of the validity and measurement of the constructs: comment on Oyserman et al.(2002). *Psychological Bulletin, 128*(1), 78-88.

Gardner, W., Gabriel, S., & Lee, A. (1999). "I" value freedom, but "we" value relationships: Self-construal priming mirrors cultural differences in judgment. *Psychological Science, 10*(4), 321-326.

Gudykunst, W. B., Matsumoto, Y., Ting-Toomey, S., Nishida, T., Kim, K., & Heyman, S. (1996). The influence of cultural individualism-collectivism, self-construal, and individual values on communicationstyles across cultures. *Human communication research*, *22*(4), 510-543.

Heine, S., Lehman, D., Peng, K., & Greenholtz, J. (2002). What's wrong with cross-cultural comparisons of subjective Likert scales?: The reference-group effect. *Journal of personality and social psychology, 82*(6), 903-918.

Hewstone, M., & Stroebe, W. (2006). *Sociální psychologie: Moderní učebnice sociální psychologie.* Praha: Portál.

Hofstede, G. (1983). The cultural relativity of organizational practices and theories. *Journal of international business studies, 14*(2), 75-89.

Leung, T., & Kim, M. S. (1997). *A revised self-construal scale.* Honolulu: University of Hawaii at Manoa.

Levine, T., Bresnahan, M., Park, H., Lapinski, M., Wittenbaum, G., Shearman, S., a další. (2003). Self-Construal Scales Lack Validity. *Human Communication Research, 29*(2), 210-252.

Lu, L., & Gilmour, R. (2007). Developing a new measure of independent and interdependent views of the self. *Journal of Research in Personality, 41*(1), 249-257.

Markus, H., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological review, 98*(2), 224-253.

Matsumoto, D., & Yoo, S. (2006). Toward a new generation of cross-cultural research. *Perspectives on Psychological Science, 1*(3), 234-250.

Matsumoto, D., Kudoh, T., & Takeuchi, S. (1996). Changing patterns of individualism and collectivism in the United States and Japan. *Culture & Psychology, 2*(1), 77-107.

Minkov, M., & Hofstede, G. (2010). Hofstede's fifth dimension: New evidence from the World Values Survey. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 43*(1), 3-14.

Oyserman, D., & Lee, S. (2008). Does culture influence what and how we think? Effects of priming individualism and collectivism. *Psychological bulletin, 134*(2), 311-342.

Oyserman, D., Coon, H., & Kemmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological bulletin, 128*(1), 3-72.

Oyserman, D., Kemmelmeier, M., & Coon, H. (2002). Cultural psychology, A new look: reply to Bond (2002), Fiske (2002), Kitayama (2002), and Miller (2002). *Psychological bulletin, 128*(1), 110-117.

Schimmack, U., Oishi, S., & Diener, E. (2005). Individualism: A valid and important dimension of cultural differences between nations. *Personality and Social Psychology Review, 9*(1), 17-31.

Schwartz, S. H. (1990). Individualism-Collectivism: Critigue and proposed refinements. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 21*(2), 139-157.

Singelis, T. (1994). The measurement of independent and interdependent self-construals. *Personality and social psychological bulletin*, *20*(5), 580-591.

Singelis, T., Triandis, H., Bhawuk, D., & Gelfand, M. (1995). Horizontal and vertical dimensions of individualism and collectivism: A theoretical and measurement refinement. *Cross-cultural research, 29*(3), 240-275.

Smith, P., Dugan, S., & Trompenaars, F. (1996). National culture and the values of organizational employees a dimensional analysis across 43 nations. *Journal of cross-cultural psychology, 27*(2), 231-264.

Takano, Y., & Osaka, E. (1999). An unsupported common view: Comparing Japan and the US on individualism/collectivism. *Asian Journal of Social Psychology, 2*(3), 311-341.

Triandis, H. (1996). The psychological measurement of cultural syndromes. *American Psychologist, 51*(4), 407-415.

Triandis, H. (2001). Individualism-collectivism and personality. *Journal of personality, 69*(6), 907--924.

Triandis, H., & Gelfand, M. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of personality and social psychology, 74*(1), 118-128.

Sebalicencovanie v na cieľ orientovanom správaní

Self-licensing in goal directed behavior

Radka Čopková

radka.copkova@gmail.com

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Príspevok je podporený grantovým projektom VEGA 1/0924/15 Procesy sebaregulácie v dosahovaní distálnych cieľov

Abstrakt

Cieľom prezentovaného príspevku je vymaniť sa spod tradičného chápania sebalicencovania ako procesu, kde predošlé morálne správanie využíva jedinec ako oprávnenie uskutočniť v aktuálnej situácii správanie, ktoré je v rozpore s normami, štandardmi, pravidlami a to bez toho, aby to narušilo jeho pozitívny sebaobraz. V kontexte dosahovania cieľov sa na danú problematiku pozeráme z prospektívneho hľadiska, kde v záujme dosiahnutia cieľa dochádza k správaniu inkongruentnému so všeobecne platnými normami, pričom však samotná snaha dosiahnuť cieľ slúži jedincovi ako oprávnenie k takémuto konaniu. V záujme empirického overenia povahy skúmaného konštruktu prospektívneho sebalicencovania v oblasti dosahovania cieľov využívame machiavelistický, resp. utilitarisický pístup, pričom na danú problematiku nazeráme aj z hľadiska svedomitosti. Výsledné zistenia sú bližšie prezentované v príspevku.
Kľúčové slová: sebalicencovanie, machiavelizmus, svedomitosť

Abstract

The aim of research is presentation of different view on self-licensing, the process when past moral behavior provides the license to behave against some standards or norms without worrying about one´s moral self-image. In goal attainment context we brought a new view of prospective self-licensing, where trying to attain goal works as license to do something immoral, but the goal attainment is highlited as a good reason to do so. In terms of clarification the basis of examined term we have used machiavellian approach and we also examine the relationship of self-licensing in goal pursuit with conscientiousness. The result findings are discussed in paper.
Key words: self-licensing, machiavellianism, conscientiousness

Úvod

Ľudia sú od prírody predurčení k vyhľadávaniu potešenia. Pôžitkárske správanie však vedie k pocitu viny a s ním súvisiacej potrebe odôvodnenia. Preto sa ľudia s vyššou pravdepodobnosťou utiekajú k hedonickým zážitkom vtedy, keď im okolnosti umožňujú toto rozhodnutie obhájiť. Práve na tejto myšlienke je založený koncept sebalicencovania (Khan & Dhar, 2006; Kivetz & Zheng, 2006) vychádzajúci z výsledkov výskumu rozhodovania, ktoré poukazujú na to, že ľudia oveľa pravdepodobnejšie uskutočnia voľbu vtedy, keď je jednoduché ju opodstatniť (Shafir, Simonson & Tversky, 1993).

Aj pri dosahovaní stanovených cieľov sa ľudia prirodzene dostávajú do situácie, keď si musia vybrať medzi okamžitým potešením a jeho odrieknutím za účelom dosiahnutia dlhodobého cieľa (Metcalfe & Mischel, 1999; Mischel & Ayduk, 2011). Vychádzajúc z teórie sebalicencovania však neúspech v plnení dlhodobých cieľov nemusí byť spôsobovaný tým, že by ľudia disponovali nedostatkom pevnej vôle (Gollwitzer, 1999) alebo by boli prevalcovaní svojimi impulzívnymi tendenciami (DeYoung, 2010), ale skôr tým, že sami konštruujú odôvodnenia, prečo je v poriadku, že podľahnú pokušeniu. Nejedná sa pritom o stratu sebakontroly v pravom slova zmysle, ľudia za istých okolností jednoducho zvoľnia svoje sebaregulačné úsilie opierajúc sa o odôvodnenie, ktorým si povoľujú zakázané potešenie (De

Witt Huberts, Evers & De Ridder, 2014). Pôžitkárske správanie tak nie je vždy determinované len jedincovou kapacitou kontrolovať sa, ale skôr dostupnosťou dôvodov, ktoré má jedinec k dispozícii, aby si dokázal sám pred sebou obhájiť priestupok voči štandardom správania sa – vlastným alebo určeným zvonku. Preto v situácii keď je človek konfrontovaný s typickou sebaregulačnou dilemou gratifikácie okamžitých túžob oproti sledovaniu dlhodobých cieľov (Mischel & Metcalfe, 1999), v mnohých prípadoch inklinuje k hedonickejšej voľbe, ale s menšou pravdepodobnosťou tak urobí, keď mu situácia komplikuje možnosť túto voľbu pred sebou samým ospravedlniť (Okada, 2005). Ak sa na danú problematiku pozeráme takto, hovoríme o udeľovaní si výnimky na základe minulého morálneho správania (Monin & Miller, 2001). Predchádzajúce správanie aktivizujúce pozitívne sebahodnotenie tu predstavuje oprávnenie zvoliť v nadchádzajúcej situácii riešenie prinášajúce istý pôžitok bez ohľadu na obvyklé dodržiavanie štandardov (Fishbach & Dhar, 2005; Khan & Dhar, 2006; Kivetz & Zheng, 2006).

Nový závan do problematiky sebalicencovania priniesli Cascio a Plant (2014), keď otočili celú optiku nazerania na doteraz riešené súvislosti sebalicencovania na otázku, ako plánovanie uskutočnenia morálneho správania v budúcnosti ovplyvňuje morálnosť aktuálneho konania. Prospektívne (na cieľ zamerané) sebalicencovanie tak hovorí o oprávnení konať v rozpore so štandardmi na základe toho, že sa jedinec ocení za niečo, čo ešte nezrealizoval (Cascio & Plant, 2014). Tieto myšlienky vychádzajú aj z predpokladu, že príliš optimistické vyhliadky a očakávania týkajúce sa napredovania k cieľu vedú k nadhodnoteniu budúceho progresu a preto si ľudia v danej chvíli s vyššou pravdepodobnosťou vyberú správanie inkonzistetné s pravidlami a normami (Zhang, Fishbach & Dhar, 2007).

My sa na spomínanú problematiku pozeráme predovšetkým z pohľadu na cieľ orientovaného správania (Aarts & Elliot, 2012). Konkrétne nás zaujíma, čo všetko je človek ochotný urobiť pre dosiahnutie cieľa. V tejto súvislosti sa ponúka myšlienka machiavelizmu, resp. machiavelistickej osobnosti, pre ktorú je charakteristická prioritizácia osobných cieľov pred všeobecne platnými normami. Ide o ochotu nebrať do úvahy štandardy morálky a vidieť hodnotu v správaní, ktoré predstavuje dosiahnutie cieľa na úkor druhých (John & Paulhus, 2009). Nejedná sa o nemorálnosť v zmysle manipulácie a zrady, je to selektívna ochota upustiť od morálnych štandardov, keď sa naskytne príležitosť pre zisk (Dahling, Whitaker & Levy, 2009). Podobné posolstvo v sebe nesie aj myšlienka utilitarizmu, resp. prospechárstva, ktoré hovorí, že najsprávnejšie je to, čo prináša najviac úžitku (Mill, 2010). Vhodnosť správania je podľa tohto prístupu determinovaná pozitívnou alebo negatívnou hodnotou dôsledkov správania a nie povahou činov, ktoré k nim viedli (Broeders, Van Den Bos, Müller, & Ham, 2011).

Namieste je aj úvaha, či snahu dosiahnuť cieľ aj na úkor porušenia noriem je možné považovať za prejav svedomitého prístupu k plneniu stanoveného cieľa. Prikláňame sa k názoru, že porušenie normy na ceste za dosiahnutím cieľa je prejavom snahy uľahčiť si vzniknutú situáciu a to za prejav svedomitosti nie je možné považovať. Svedomitosť sa týka konformity a sociálne predpísanej kontroly impulzívneho správania (Paunonen & Ashton, 2001). Je tiež nepriamo úmerná nerozvážnemu správaniu a páchaniu trestnej činnosti a teda porušovaniu noriem (O´Gorman & Baxer, 2002), zachytáva individuálne rozdiely v sociálne predpísanej kontrole impulzov, čo uľahčuje úlohovo a cieľovo orientované správanie, okrem iného nasledovanie noriem a pravidiel (John, Naumann & Soto, 2008).

Za účelom zistenia, kombináciou akých charakteristík by sa dal čiastočne priblížiť charakter konštruktu prospektívneho sebalicencovania v kontexte na cieľ orientovaného správania, sme cieľ výskumu koncipovali ako identifikáciu jeho vzťahov s ďalšími, vychádzajúc z teoretického zázemia, potenciálne súvisiacimi premennými – machiavelizmom, svedomitosťou a sebakontrolou.

Metódy

Na výskume participovalo 114 respondentov vo veku 18 až 33 rokov (M_{vek}=23,03; SD=2,78), z toho 78% tvorili ženy (n=89; M_{vek}=22,9; SD=2,9) a 22% muži (n=25; M_{vek}=23,4; SD=2,1). Pri výbere vzorky bol využitý príležitostný a lavínový spôsob výberu.

Svojpomocne vytvorený dotazník *Sebalicencovanie v dosahovaní cieľa* obsahuje 12 položiek („Keď chcem niečo dosiahnuť, nezáleží mi na tom, akým spôsobom sa dopracujem k výsledku.“) hodnotených na 5-bodovej Likertovskej škále. Vnútorná konzistencia dotazníka počítaná pomocou Cronbachovej alfy predstavuje hodnotu 0,919.

Machiavellian Personality Scale (Dahling, et al., 2009). Škála obsahuje 16 výrokov („Som ochotný správať sa neeticky, ak verím, že mi to pomôže uspieť.“) reprezentujúcich machiavelistický typ osobnosti, ktoré sú hodnotené na 5-bodovej Likertovskej škále. Metodika sýti 4 faktory: Amorálnosť, Túžbu po kontrole, Túžbu po postavení a Nedôveru voči druhým ľuďom. Cronbachova alfa škály dosiahla hodnotu 0,854.

Škála svedomitosti (Ruisel & Halama, 2007) pozostáva z 12-tich výrokov („Svoj čas si dokážem dobre zorganizovať tak, aby som včas vybavil/a všetky nutné záležitosti.“), hodnotených na 5-bodovej Likertovskej škále.

Skrátená slovenská verzia dotazníka *Self-Control Scale* (Tangney et al., 2004) obsahuje 13 výrokov zameraných na hľadanie individuálnych rozdielov v sebakontrole (napr. „Dobre odolávam zvodom, pokušeniu.“). Úlohou respondentov je hodnotiť výroky na predloženej 5-bodovej Likertovskej škále. Cronbachov koeficient reliability preukázal hodnotu 0,827.

Vzhľadom na cieľ štúdie bol použitý korelačný typ výskumného projektu.

Výsledky

V rámci analýz získaného materiálu sme sa zamerali predovšetkým na charakter vzťahov medzi jednotlivými premennými s dôrazom na vzťah machiavelizmu, svedomitosti a sebakontroly k prospektívnemu sebalicencovaniu (Tab 1).

Tab. 1 Korelačná analýza prospektívneho sebalicencovania, machiavelizmu, svedomitosti a sebakontroly

	sebalicencovanie	machiavelizmus	svedomitosť	sebakontrola
sebalicencovanie	1	0,540**	- 0,331**	- 0,431**
machiavelizmus	-	1	- 0,051	- 0,257**
svedomitosť	-	-	1	0,680**
sebakontrola	-	-	-	1

Korelácia je signifikantná na úrovni p<0,01

Korelačná analýza, konkrétne Pearsonova korelácia potvrdila signifikanciu vzťahu prospektívneho sebalicencovania s machiavelizmom (r_{xy}=0,504), svedomitosťou (r_{xy}=-0,331) a sebakontrolou (r_{xy}=-0,431) a to na úrovni p<0,01. Vzhľadom na predložené výsledky môžeme konštatovať, že medzi prospektívnym sebalicencovaním a machiavelizmom existuje signifikantný vzťah pozitívneho charakteru, čo naznačuje, že jedinci vykazujúci machiavelistický prístup k životu sú náchylnejší na dosahovanie cieľov bez ohľadu na morálnosť ich aktuálneho správania nasmerovaného na dosiahnutie cieľa. Naopak, snahu dosiahnuť cieľ za každých okolností nemôžeme na základe našich výsledkov označiť ako prejav svedomitého prístupu, keďže vzťah medzi týmito premennými je síce signifikantný, ale

jeho valencia je negatívna. K rovnakému záveru sme dospeli aj pri vzťahu prospektívneho sebalicencovania so sebakontrolou.

Diskusia a záver

Východiskovou myšlienkou prezentovaného výskumu bolo nazeranie na koncept sebalicencovania z perspektívy budúceho, na cieľ orientovaného správania, nakoľko táto orientácia nemá zatiaľ v danej oblasti výskumu dlhodobú tradíciu. Prezentovaný výskum preto považujeme za pilotnú štúdiu, ktorej úlohou je priblížiť, v kontexte akých charakteristík môžeme koncept prospektívneho sebalicencovania chápať. V rámci stanovenej problematiky sme riešili otázku, akou úrovňou zvolených osobnostných dispozícií – machiavelistickými sklonmi, svedomitosťou a sebakontrolou – disponujú jedinci, ktorí sú na ceste za dosiahnutím cieľa ochotní porušovať normy a pravidlá a zároveň toto porušovanie obhajujú svojou snahou dosiahnuť vytýčený cieľ.

Výsledky potvrdili, že jedinci vysoko skórujúci v dotazníku prospektívneho sebalicencovania do značnej miery vykazujú charakteristiky machiavelistickej osobnosti, čo potvrdzuje predpoklad, že pri oboch javoch dochádza k selektívnemu upúšťaniu od morálnych štandardov, resp. sebaregulačných zdrojov (Dahling, et al., 2009; De Witt Huberts et al., 2014). Toto správanie však nemožno označiť za svedomité, resp. vysoko kontrolované, čo korešponduje s charakterom svedomitosti a sebakontroly v zmysle eliminácie impulzívneho a stimulácie na cieľ orientovaného morálneho správania (John et al., 2008; O´Gorman & Baxer, 2002; Paunonen & Ashton, 2001). Hoci by sa mohlo zdať, že títo jedinci majú dosahovane svojich cieľov pod kontrolou (keďže robia všetko pre ich dosiahnutie), nemajú pod kontrolou proces ich dosahovania a to vzhľadom na prítomnosť negatívnych dôsledkov v podobe porušovania noriem a pravidiel.

Prínos prezentovaného príspevku vidíme v snahe obohatiť výskum sebalicencovania a na cieľ orientovaného správania zmenou perspektívy, s akou sa doteraz na dané súvislosti nazeralo. Vzhľadom na to, že v aktuálnom výskume sme sa vo vzťahu k prospektívnemu sebalicencovaniu venovali charakteristikám na strane jedinca, v budúcnosti vidíme príležitosť pozrieť sa na to, akými charakteristikami by mali disponovať samotné ciele, kvôli ktorým je človek ochotný porušiť normy a to za účelom ich dosiahnutia.

Literatúra

Aarts, H., & Elliot, A. (Eds.). (2012). *Goal-directed behavior*. Taylor & Francis.

Broeders, R., Van Den Bos, K., Müller, P. A., & Ham, J. (2011). Should I save or should I not kill? How people solve moral dilemmas depends on which rule is most accessible. *Journal of Experimental Social Psychology, 47*(5), 923-934.

Cascio, J., & Plant, E. A. (2015). Prospective moral licensing: Does anticipating doing good later allow you to be bad now?. *Journal of Experimental Social Psychology, 56*, 110-116.

Dahling, J. J., Whitaker, B. G., & Levy, P. E. (2009). The development and validation of a new Machiavellianism scale. *Journal of management, 35*(2), 219-257.

DeYoung, C. G. (2010). Impulsivity as a personality trait. In: K. D. Vohs & R. F. Baumeister (Eds.). *Handbook of Self-Regulation: Research, Theory, and Applications* (Second edition, pp. 485–502). New York: Guilford Press.

Fishbach, A., & Dhar, R. (2005). Goals as excuses or guides: The liberating effect of perceived goal progress on choice. *Journal of Consumer Research, 32*(3), 370-377.

Gollwitzer, P. M. (1999). Implementation intentions: Strong effects of simple plans. *American Psychologist*, *54*, 493–503.

John, O. P., Naumann, L. P., & Soto, C. J. (2008). Paradigm shift to the integrative Big Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In: O. P. John, R. W. Robins,

& L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (3rd ed., pp. 265–286). New York: Guilford Press.

Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2009). "Chapter 7. Machiavellianism". In Leary, Mark R. & Hoyle, Rick H. *Handbook of Individual Differences in Social Behavior* (pp. 257–273). New York/London: The Guilford Press.

Khan, U. & Dhar, R. (2006). Licensing effect in consumer choice. *Journal of Marketing Research, 63*, 259–266.

Kivetz, R. & Zheng, Y. (2006). Determinants of justification and self-control. *Journal of Experimental Psychology: General, 135*(4), 572–587.

Monin, B., & Miller, D. T. (2001). Moral credentials and the expression of prejudice. *Journal of Personality and Social, Psychology, 81,* 33–43.

Metcalfe, J., & Mischel, W. (1999). A hot/cool-system analysis of delay of gratification: Dynamics of willpower. *Psychological Review*, *106*(1), 3-19.

Mill, J. S. (2010). *Utilitarianism*. Broadview Press.

Mischel, W., & Ayduk, O. (2011). Willpower In A Cognitive-Affective Processing System: The Dynamics Of Delay Of Gratification. In: R. F. Baumeister, K. D. Vohs (Eds.), *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications* (pp. 83–105). New York: Guilford Press.

O´Gorman, J., & Baxter, E. (2002). Self-control as a personality measure. *Personality and Individual Differences, 32*, 533–539.

Okada, E. M. (2005). Justification Effects On Consumer Choice Of Hedonic And Utilitarian Goods. *Journal of Marketing Research, 152*, p43–53.

Paunonen, S. V., & Ashton, M. C. (2001). Big Five factors and facets and the prediction of behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 81*, 524–539.

Ruisel, I., & Halama, P. (2007). NEO päťfaktorový osobnostný inventár (podľa NEO Five-Factor Inventory P.T. Costu a R.R. McCraeho). Praha: Testcentrum – Hogrefe, 45 s.

Shafir, E., Simonson, I., & Tversky, A. (1993). Reason-based choice. *Cognition, 49*(1), 11-36.

Tangney, J. P., Baumeister, R. F., & Boone, A. (2004). High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. *Journal of Personality, 72*(2), p271-320.

Witt Huberts, J. C., Evers, C. & De Ridder, D. T. (2014). Thinking before sinning: reasoning processes in hedonic consumption. *Frontiers in psychology, 5,* 1-6.

Zhang, Y., Fishbach, A., & Dhar, R. (2007). When thinking beats doing: The role of optimistic expectations in goal-based choice. *Journal of Consumer Research, 34*(4), 567–578.

Vývoj metody pro posouzení sociální kognice

Developing a method for assessment of social cognition

Kristína Czekóová[1], Zuzana Pokorná[1], Beáta Špiláková[1,2]

kristina.czekoova@ceitec.muni.cz

[1] *Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.,* [2] *Masarykova univerzita (CEITEC)*

Grantová podpora: studie je součástí řešeného grantu GAČR č. GA15-16738S s názvem: „*Individuální rozdíly v diferenciaci mezi reprezentací sebe a druhých lidí*“.

Abstrakt

Přiměřené chování v různých sociálních situacích vyžaduje sofistikované socio-kognitivní schopnosti. Prohloubení našich znalostí o těchto schopnostech vyžaduje nástroje, které nám umožní jejich rozřazení do jednotlivých sociálních a emočních složek. To platí zejména pro empatii, která podle dosavadních předpokladů obsahuje kognitivní a afektivní složku. Multifacetový test empatie (MET) se stále častěji využívá ve výzkumu empatického uvědomění a chování. Jedná se o metodu založenou na vizuálních podnětech, která umožňuje měření zvlášť kognitivní a afektivní složky empatie. Tato metoda však v České republice nebyla doposud formálně validizovaná. V tomto příspěvku popisujeme naše snahy vyvinout českou verzi MET – proces výběru podnětového materiálu, vývoj položek a validizaci na základě evaluace vzorku české a slovenské populace. Věříme, že výsledná podnětová sada bude na poli budoucího socio-kognitivního a socio-afektivního výzkumu užitečná.
Klíčové slova: Multifacetový test empatie, kognitivní empatie, afektivní empatie, validita, reliabilita

Abstract

Conducting ourselves accordingly in varying social situations demands sophisticated socio-cognitive capacities. Developing our understanding of such faculties demands tools that allow us to delineate them into their constituent social and emotional components. This is true particularly of empathy, believed to comprise a cognitive and affective component. The Multifaceted Empathy Test (MET) is used increasingly to investigate empathic awareness and expression. It is a picture-based measure designed to measure the dissociable cognitive and affective components of empathy independently. Currently, however, there exists no formal validation of the MET in the Czech Republic. To address this gap, this presentation describes the process behind stimulus selection, item development, and validation according to the subjective evaluations of Czech and Slovak sample. We believe that the resulting stimulus set will prove useful for future socio-cognitive and -emotion research.
Keywords: Multifaceted Empathy Test, cognitive empathy, affective empathy, validity, reliability

Úvod

Výsledky výzkumu v oblasti sociální kognice, realizovaného pomocí dotazníkových metod, jsou v mnohých případech ovlivněné desiderabilitou a/nebo inter-individuálními rozdíly na úrovni schopnosti introspekce. Díky tomu začíná být kladený důraz na vývoj behaviorálních úkolů, které by mapovaly tyto schopnosti objektivnějším a ekologicky validním způsobem. Jde jednak o specifikaci podnětového materiálu, který je u novějších metod zastoupen realistickými fotografiemi zobrazujícími výraz tváře, gesta a držení těla včetně zahrnutí kontextu (Multifaceted Empathy Test [MET]; Dziobek et al., 2008), filmovými ukázkami (Movie for Assessment of Social Cognition; Dziobek et al., 2006; Reading the Mind in Films; Golan et al., 2006), případně jsou použité paradigmata z příbuzných oborů (např. behaviorální ekonomie; Sanfey et al., 2003). Jelikož většina ze zmiňovaných metod není u nás dostupná v češtině nebo slovenštině, rozhodly jsme se vyvinout českou verzi MET. Cílem této pilotní studie bylo především ověřit reliabilitu a validitu podnětového souboru fotografií spolu s vytvořenými položkami tak, aby byla

v buducnosti použitelná jak pro studie behaviorálního, tak i psychofyziologického a neurofyziologického charakteru.

MET byl původně vyvinutý s cílem překonat omezení jiných, především dotazníkových metod. Dalším cílem bylo umožnit současné posouzení dvou hlavních složek empatie – kognitivní a afektivní (Dziobek et al., 2008). První verze metody diferencovala nejenom reakce na zobrazení lidí a kontextu, ale také implicitní a explicitní formu afektivní empatie. Úkolem respondenta je tedy: (1) posoudit mentální stav zobrazeného jedince výběrem ze 4 alternativ (kognitivní empatie); (2) na 9-bodové škále zhodnotit míru soucitu, kterou vůči danému člověku pociťuje (afektivní empatie explicitně); a (3) posoudit míru rozrušení, kterou při pohledu na fotografii prožívá (afektivní empatie implicitně). Každý podnět obsahuje jiné alternativy distraktorů. Výsledek kognitivní škály tvoří suma správných odpovědí, afektivní skóre se skládá z průměrného ratingu explicitní a implicitní složky. Prezentace podnětů není zpravidla časově omezená, i když některé studie uvádí limit 4.5 sekundy (Dziobek et al., 2011). Následně bylo vytvořeno několik dalších verzí testu (např. MET-CORE; Edele et al., 2013). MET se v minulosti osvědčil jako nástroj na měření empatie v různých klinických populacích – např. u pacientů s narcistickou a hraniční poruchou osobnosti, či frontotemporální demencí (Dziobek et al., 2011; Oliver et al., 2015; Ritter et al., 2011).

Fáze vývoje MET – např. výběr distraktorů – však nejsou v literatuře dostatečně popsány. Z tohoto důvodu jsme se rozhodly pro opakované ověřování metody na několika nezávislých populacích. Nejproblematičtějším aspektem vývoje bylo vytvoření alternativ emočních stavů, kterým jsme věnovaly nejvíce pozornosti.

Podněty

Zdrojem našeho podnětového materiálu byly fotografické databáze dostupné na internetu a podnětové sady standardně používané ve výzkumu emocí (IAPS; Lang et al., 2005; GAPED; Dan-Glauser, & Scherer, 2011). Příprava položek probíhala v následujících fázích:

I. výběr podnětů
II. definice správných (cílových) odpovědí a distraktorů formou volné výpovědi
III. ověření alternativ odpovědí u odborné a obecné populace
IV. revize, úprava a výběr finální podnětové sady

I. Vzhledem k tomu, že teoretická východiska empatie jsou asociovány primárně s negativní emocionalitou, byl náš podnětový materiál definován negativní valencí různé intenzity. Další kritéria pro výběr podnětů zahrnovala:

- zobrazení jedné osoby se zřetelně viditelným emočním výrazem
- prezentace komplexní informace (mentální stav je zasazen do specifického kontextu)
- barevné provedení
- co největší škála mentálních stavů

II. Nalezené fotografie (N=80) byli upraveny na velikost 1024 x 768 a prezentovány pomocí internetové aplikace naprogramované v jazyku HTML. Maximální doba prezentace nebyla stanovena, reakční čas byl však zaznamenán u kognitivní i afektivní škály. Podněty byly prezentovány 8 psychologům a 10 respondentům z běžné populace. Jejich úkolem bylo zhodnotit mentální stav osob na obrázcích formou volné výpovědi. Volná výpověď byla vybraná z důvodu našich snah o významově odstupňované distraktory. V Čechách (příp. na Slovensku) zatím neexistuje emoční slovník, ze kterého bychom mohly tyto informace čerpat. Tato data byla použita k počátečnímu návrhu alternativ emocí. Primárně jsme se řídily

odpověďmi psychologů, u kterých se předpokládá lepší schopnost rekognice emocí a též vyšší emoční granularita. Některé podněty se však ukázaly být příliš mnohoznačné na jednoznačné definovaní správných variant mentálních stavů. Variabilita odpovědí na tyto podněty byla poměrně široká a odpovědi se lišily také úrovní arousalu (např. bezmoc/ rozčilení/ ohromení/ zděšení/ zoufalství/ vztek). Po vyloučení problematických podnětů (viz Obrázek 1) bylo pro další fázi připraveno 63 fotografií, u kterých bylo možné definovat správnou odpověď na základě většinového konsenzu. Významově příbuzné distraktory byly vytvořeny také v této fáze.

III. Definované položky byly následně posouzeny 7 psychology a 3 psychiatry (8 žen; $M_{věk}$=38 let). Správné odpovědi byly v původní verzi MET vytvořeny na základě konsenzu 3 posuzovatelů z řad psychologů a psychiatrů (Dziobek et al., 2008), přičemž schopnost rekognice základních emocí byla posouzena na základě výsledků v testu Gnosis Facialis (Merten, 2005). Toto kritérium jsme považovaly za nedostatečné, a proto jsme vybraly posuzovatele, kteří dodrželi podmínku dokončeného psychoterapeutického výcviku se sebezkušeností a min. 5 let praxe v oboru klinické psychologie a psychoterapie, příp. psychiatrie. Jejich úkolem bylo stanovit správné odpovědi, zároveň byly s jejich pomocí odstupňovány distraktory. Podněty byly také prezentovány 3 respondentům z klinické populace (neuróza, hraniční porucha osobnosti, narcistická porucha osobnosti), k jejichž odpovědím bylo přihlédnuto při stanovování obtížnosti podnětů.

Obrázek 1. Příklady podnětů, které se do finální sady nedostaly z důvodu nedostatečného konsenzu

smutný/opuštěný/lhostejný?

polekaná/znechucená/zhnusená?

IV. Cílové odpovědi byly následně definovány z věcného a metodologického hlediska. Z věcného hlediska byly definované jako ty, u kterých bylo dosaženo minimálně 80% shody u odborné populace, zároveň jsme kladly důraz na zastoupení jak lehkých podnětů (většinová shoda odborné i neodborné populace), tak podnětů obtížnějších (častá chybovost v klinické a neodborné populaci, prodloužená latence odpovědí). Z hlediska statistického jsme postupně eliminovaly položky, které snižovaly reliabilitu škály. Do finální verze podnětového materiálu byly zvoleny fotografie, které ze statistického hlediska dosáhly akceptovanou úroveň vnitřní konzistence. U třech podnětů nebylo dosaženo shody z hlediska věcného i statistického, ale dobře diferencovaly mezi skupinou odborníků a klinické populace.

Pro měření afektivní složky empatie jsme z důvodu eliminace sociální deziderability zvolily implicitní verzi položky původního MET.

Obrázek 2. Ukázka podnětového materiálu

Instrukce:

Vyberte z přiložených čtyř možností tu, která podle vás nejlépe vystihuje, jak se osoba na obrázku cítí.

Rozčilená Apatická Vyděšená Šokovaná

Vyznačte na uvedené stupnici, jak obrázek působí na VÁS OSOBNĚ. Jak silné emoce ve Vás vyvolává?

1 2 3 4 5 6 7

ŽÁDNÉ VELMI SILNÉ

Pro ověření konvergentní a diskriminační validity byla použitá česká verze dotazníku Interpersonal Reactivity Index (IRI; Davis, 1983). IRI posuzuje kognitivní a afektivní složku empatie na 5-stupňové Likertovské škále ("Vůbec mě nevystihuje" – "Vystihuje mě velmi dobře") na těchto škálách: *Perspective Taking* ([PT]; motivace přemýšlet a spontánně odvozovat mentální stavy druhých lidí), *Fantasy* ([FS]; převtělení se do pocitů a činů fiktivních postav z knih, nebo filmů), *Empathic Concern* ([EC]; pocity soucitu a účasti zaměřené na ty, které se ocitli v neštěstí), *Personal Distress* ([PD]; mapuje pocity jako rozrušení, úzkost a znepokojení v napjatém interpersonálním kontextu).

Výsledky a diskuse

Do následujících analýz byli zařazení jen respondenti, kteří vyplnili kompletní testovou sadu. Výzkumný soubor se skládal ze 112 respondentů (71 žen) z Masarykové univerzity (MU), s průměrným věkem 25.1 roků (SD=4.1). 62% respondentů tvořili studenti a 25% zaměstnanci MU.

Vnitřní konzistence byla u škál dotazníku IRI velmi dobrá (PT: α=.75; FS: α=.87; EC: α=.78; PD: α=.75). U kognitivní škály MET byla reliabilita mírně nižší (MET_kog: α=.67) patrně z důvodu, že tato schopnost není unidimenzionální. Velmi dobré výsledky byly dosaženy u afektivní škály MET (MET_afe: α=.91). Rozsah hrubého skóre tvořeného počtem správných odpovědí byl u MET_kog: HS=8-29, průměrné skóre u MET_afe=3.31 (SD=.83). Průměrný reakční čas byl po odstranění zjevných outlierů 8.94 sek. Pro další fáze projektu

jsme se proto rozhodly (i s ohledem na plánovaný sběr dat u klinické populace) pro limitování prezentace podnětů na 10 sek.

Korelační analýzy prokázaly signifikantní vztah mezi kognitivním a afektivním aspektem empatie na obou úrovních měření. V souladu s předchozím výzkumem byly zjištěny významné asociace škál PT a EC (Davis, 1983). Na behaviorální úrovni nebyly podobné vztahy u neklinické populace v souvislosti s MET zatím popsány (Dziobek et al., 2011; Edele et al., 2013; Ritter et al., 2011); v našem vzorku však mezi oběma složkami byl významný vztah nalezen (viz Tabulka 1).

Tabulka 1. Asociace mezi škálami dotazníku IRI a testu MET

	IRI				**MET**	
	kognitivní		afektivní		kognitivní	afektivní
	PT	FS	EC	PD		
PT	-					
FS	.04	-				
EC	**.30***	.16	-			
PD	-.08	.17	**.30***	-		
MET_kog	.04	.12	**.36***	**.25***	-	
MET_afe	.11	.08	**.35***	**.33***	**.25***	-

*Pozn.**=$p < .01$

V souladu s existujícími daty jsme nezaznamenaly významnou asociaci obou nástrojů v případě kognitivních škál obou metod (PT a MET_kog), tento vztah byl však nalezen mezi afektivními škálami (EC a MET_afe, viz Tabulka 1). Neočekávaně se objevily signifikantní korelace mezi kognitivní škálou MET (MET_kog) a mírou soucitu (EC) a také oběma škálami MET a osobním distresem (PD). Vztah kognitivní škály a míry soucitu může poukazovat na vzájemnou provázanost složek empatie na obou úrovních (viz výše).

Závěry

Cílem této pilotní studie bylo vytvořit behaviorální nástroj na měření dvou aspektů empatie – kognitivního a afektivního. Výsledkem našich snah je sada 30 podnětů s uspokojivou vnitřní konzistencí a ověřenou validitou. Od původní metody se naše verze MET liší především způsobem stanovení cílových odpovědí a distraktorů, které jsou více či méně významově příbuzné správné variantě. Všechny položky byly opakovaně ověřovány na několika nezávislých vzorcích odborné i obecné populace. Ukazuje se, že vývoj ekologicky validní metody s dostatečnou diskriminací pro postihnutí různé míry empatie je poměrně komplikovaný. Nejnáročnější se jeví výběr podnětů s optimální mírou mnohoznačnosti. Za omezení naší pilotní studie považujeme také složení výzkumného souboru, který z převážné většiny tvořili studenti. V neposlední řadě je v budoucím výzkumu nutné ověřit dimenzionalitu kognitivní složky empatie.

Naše snahy momentálně směřují k další validizaci této verze MET na velkém vzorku respondentů, kterým bude administrována komplexní baterie behaviorálních a sebeposuzovacích metod používaných ve výzkumu sociální kognice. Cílem této studie bude zmapovat vztahy mezi jednotlivými nástroji, a taktéž postihnout inter-individuální rozdíly, příp. definovat odlišné profily respondentů nacházejících se v naší populaci. Do budoucna plánujeme použít MET také v experimentech, které budou zahrnovat psychofyziologické a neurofyziologické koreláty sociální kognice.

Literatura

Dan-Glauser, E. S., & Scherer, K. R. (2011). The Geneva affective picture database (GAPED): a new 730-picture database focusing on valence and normative significance. *Behavior research methods, 43*, 468-477.

Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology, 44*, 113-126.

Dziobek, I., Fleck, S., Kalbe, E., Rogers, K., Hassenstab, J., Brand, M., Kessler, J., Woike, J. K., Wolf, O. T., & Convit, A. (2006). Introducing MASC: a movie for the assessment of social cognition. *Journal of autism and developmental disorders, 36*, 623-636.

Dziobek, I., Preißler, S., Grozdanovic, Z., Heuser, I., Heekeren, H. R., & Roepke, S. (2011). Neuronal correlates of altered empathy and social cognition in borderline personality disorder. *Neuroimage, 57*, 539-548.

Dziobek, I., Rogers, K., Fleck, S., Bahnemann, M., Heekeren, H. R., Wolf, O. T., & Convit, A. (2008). Dissociation of cognitive and emotional empathy in adults with Asperger syndrome using the Multifaceted Empathy Test (MET). *Journal of autism and developmental disorders, 38*, 464-473.

Edele, A., Dziobek, I., & Keller, M. (2013). Explaining altruistic sharing in the dictator game: The role of affective empathy, cognitive empathy, and justice sensitivity. *Learning and individual differences, 24*, 96-102.

Golan, O., Baron-Cohen, S., Hill, J. J., & Golan, Y. (2006). The "reading the mind in films" task: complex emotion recognition in adults with and without autism spectrum conditions. *Social Neuroscience, 1*, 111-123.

Lang, P. J., Bradley, M. M., & Cuthbert, B. N. (2005). *International affective picture system (IAPS): Digitized photographs, instruction manual, and affective ratings*. Technical Report A-6. University of Florida. Gainesville, FL.

Merten, J. (2005). Culture, gender and the recognition of the basic emotions. *Psychologia, 48*, 306-316.

Oliver, L. D., Mitchell, D. G., Dziobek, I., MacKinley, J., Coleman, K., Rankin, K. P., & Finger, E. C. (2015). Parsing cognitive and emotional empathy deficits for negative and positive stimuli in frontotemporal dementia. *Neuropsychologia, 67*, 14-26.

Ritter, K., Dziobek, I., Preißler, S., Rüter, A., Vater, A., Fydrich, T., Lammers, C. H., Heekeren, H. R., & Roepke, S. (2011). Lack of empathy in patients with narcissistic personality disorder. *Psychiatry research, 187*, 241-247.

Sanfey, A. G., Rilling, J. K., Aronson, J. A., Nystrom, L. E., & Cohen, J. D. (2003). The neural basis of economic decision-making in the ultimatum game. *Science, 300*, 1755-1758.

Prežívanie strachu zo šikanovania v súvislosti s percepciou sociálnej opory od učiteľov a spolužiakov

Experiencing fear of bullying in relation to the perception of social support from teachers and classmates

Mária Dědová

maria.dedova@gmail.com

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

Príspevok vznikol v rámci grantového projektu Reg. číslo P 407/12/2325

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá prežívaním strachu a šikanujúcim správaním v školskom prostredí. Príspevok referuje o čiastkových výsledkoch výskumu, ktorý je súčasťou medzinárodného projektu Školní šikana jako proces – sociálně kognitivní analýza třídní šikany. Výskumu sa zúčastnilo 302 žiakov 6. ročníkov základnej školy (145 chlapcov a 157 dievčat). Poukazuje na súvislosť vnímania sociálnej opory a prežívania strachu zo šikanovania. Sociálna opora bola zisťovaná pomocou Škály Detskej a adolescentnej sociálnej opory (Child and Adolescent Social Support Scale-Revised; CASSS-R, Malecki et al., 2000), a pre analýzu šikanujúceho správania bola použitá skrátená verzia Dotazníka o šikanovaní pre žiakov základných škôl (Olweus, 2006) a adaptácia vrstovníckej nominácie Hádaj kto (Guess who, Coie & Dodge, 1988). Výsledky výskumu poukazujú, že učitelia a spolužiaci sú významnými osobami, ktorí ovplyvňujú mieru prežívania strachu zo šikanovania.
Kľúčové slová: sociálna opora, strach, šikanovanie

Abstract

The paper deals with survival, fear and bullying behavior in school environment. Post reports on partial results of the research, which is part of an international project bullying at school as a process - social-cognitive analysis of class bullying. The sample consists of 302 students 6th grade of elementary school (145 boys and 157 girls). It refers to the relationship of perception of social support and survival fear of bullying. Social support was measured using The scale of child and adolescent social support (Child and Adolescent Social Support Scale-Revised; CASSS-R, Malecki et al., 2000), and for analyzing bullying behavior was used a shortened version of the questionnaire on bullying for primary school pupils (Olweus, 2006) and adaptation in their peer nominations Guess Who (Guess who, Coie & Dodge, 1988). Research results suggest that teachers and classmates are important people who influence the survival rate fear of bullying.
Key words: social support, fear, bullying

Úvod

Šikanovaniu na základných školách sa venuje čoraz viac pozornosti, pretože stúpa počet obetí šikanovania (Farrington, 1993), znižuje sa veková hranica a zintenzívňuje sa brutalita agresorov šikanovania (Beale, Scott, 2001; Bendl, 2003). Šikanovanie je agresívnym správaním, v ktorom je obeť atakovaná jedným alebo viacerými jednotlivcami, pričom výskyt tohto správania je opakovaný (Olweus, 2007). Žiaci v škole sú šikanovaní rôznymi spôsobmi fyzickým napadnutím, vylučovaním, podpichovaním, obťažovaním (Fieldová, 2009), pričom prežívajú negatívne emočné dôsledky ako úzkosť, osamelosť, nízke sebavedomie, samovražedné tendencie (Kaltiala- Heino, et al., 1999), Jednotliví žiaci v triede zastávajú rôzne role ako agresor, obeť, asistent, prihliadajúci, obhajca, nezúčastnený (Salmivalli, 1999). Rola, ktorú jednotlivec v triede zastáva je spätá s odlišným prežívaním strachu zo

šikanovania. Chan a Ireland (2009) zistili, že strach zo šikanovania je najvyšší pre rolu agresor/obeť.

Ukazuje sa, že cestou z bludného kruhu byť obeťou šikanovania a následným strachom z jeho opakovania, je práve sociálna opora. Eslem et al. (in Matsunaga, 2011) uvádzajú, že jednotlivci, ktorí úspešne prekonali šikanovanie a aj strach z jeho opätovného návratu, sa odvolávajú často na sociálnu oporu svojej rodiny a priateľov. Naopak, obete šikanovania, ktoré zažívali nízku sociálnu oporu, stretli sa s ľahostajnosťou druhých, majú tendenciu trpieť oveľa viac a dlhšie. Žiaci v roli agresor/obeť prežívali najnižšiu úroveň sociálnej opory od učiteľov a kvôli strachu z opätovného šikanovania najčastejšie v škole absentovali (Berkowitz, Benbenishty, 2012). Sociálna opora je významne dôležitá, pretože agresori šikanovania si strategicky vyhľadávajú tie obete, ktoré nemajú stále sociálne postavenie alebo im chýbajú interpersonálne kompetencie, vyhľadávajú obete, ktoré nie sú schopné bojovať proti šikanovaniu (Matsunaga, 2011).

Cieľ výskumu

Príspevok sa zameriava na analýzu výskytu šikanovania vo vybraných základných školách u u žiakov 6. Ročníkov. Hlavným cieľom je preskúmať rozdiely medzi skupinami jednotlivých rol v súvislosti s prežívaním strachu zo šikanovania. Chceme zistiť, aký je vzťah medzi vnímaním sociálnej opory od učiteľov a spolužiakov a prežívaním strachu zo šikanovania. Zaujíma nás, aký je vzťah medzi prežívaním strachu zo šikanovania a počtom kamarátov, videním šikanovania v triede, škole u obetí, obrancov a žiakov, ktorí sa šikanovania nezúčastnili.

Metóda

Výskumný súbor bol tvorený 302 žiakmi šiestych ročníkov základných škôl z Bratislavy, Trnavy, Hlohovca a Banskej Bystrice, zo toho bolo 145 (48 %) chlapcov a 157 (52 %) dievčat.

Prostredníctvom adaptácie vrstovníckej nominácie *Hádaj kto* (*Guess Who* - Coie, Dodge, 1988) sme zisťovali rolu, ktorú žiak zohráva vo vzťahu k šikanovaniu v triede. Metodika pozostáva z 11 otázok, prostredníctvom ktorých žiaci vyznačujú mená spolužiakov, ktorí v triede šikanujú, sú viktimizovaní a vystupujú v roli obrancov. Analýzu jednotlivých rol šikanovania sme doplnili prostredníctvom sebaposudzovacieho *Dotazníka o šikanovaní* (*Olweus Bully/Victim Questionnaire* – Solberg, Olweus, 2003). V rámci výskumu bola využitá skrátená verzia s deviatimi položkami, prostredníctvom jednej z nich sme analyzovali prežívanie strachu pri šikanovaní. Vnímanú sociálnu oporu sme zisťovali pomocou revidovanej Škály detskej a adolescentnej sociálnej opory (*Child and Adolescent Social Support Scale – Revised*; CASSS-R – Malecki, Demaray, 2002). CASSS-R je 36 položková, multidimenzionálna škála, určená pre žiakov 3. až 6. ročníkov základných škôl. Zameriava sa na zistenie troch *zdrojov sociálnej opory*: od rodičov, učiteľov a spolužiakov.

Výsledky výskumu

Jedným z cieľov výskumu bola analýza výskytu šikanovania v škole. Z celkového počtu žiakov sme identifikovali 14, 6% agresorov, 14,9% obetí, 20,2% obrancov a 3,6% žiakov zastávalo viaceré role pri šikanovaní. Z hľadiska medzipohlavných rozdielov sa ukázalo, že chlapci sú 2,5 krát častejšie v roli agresora a tiež 1,5 krát častejšie v roli obete v porovnaní s dievčatami.

Hlavným cieľom výskumu bola analýza prežívaného strachu zo šikanovania najmä u obetí a obrancov šikanovania. Ukázalo sa, že obete prežívajú najvyššiu mieru strachu zo

šikanovania v porovnaní s ostatnými rolami, najmenšiu intenzitu strachu prežívajú obrancovia šikanovania. Výsledky poukazuje tabuľka 1.

Tabuľka 1: Priemerné skóre prežívaného strachu zo šikanovania podľa jednotlivých rol pri šikanovaní

		Prežívanie strachu zo šikanovania	
Skupina	N	AM	SD
agresor	44	1,6818	,95899
obeť	45	2,0444	1,12726
obranca	61	1,3934	,75892
nezúčastnení	141	1,4437	,77665
viac rol	11	1,8182	1,07872

Analýza rozdielov medzi skupinami poukázala, že obete prežívajú signifikantne vyššiu mieru strachu zo šikanovania než agresori, obrancovia šikanovania i nezúčastnení žiaci v triede (bližšie pozri Tabuľka 2).

Tabuľka 2: Významnosť rozdielov (p) v prežívaní strachu zo šikanovania medzi porovnávanými rolovými skupinami (LSD post-hoc test)

Skupina	agresor	obeť	obranca	nezúčastnení
obeť	**0,051**	–		
obranca	0,096	**0,000**	–	
nezúčastnení	0,115	**0,000**	0,707	–
viac rol	0,643	0,441	0,138	0,171

Na stredný, negatívny vzťah medzi percipovanou sociálnou oporou od učiteľov a spolužiakov a prežívaním strachu zo šikanovania poukazuje Tabuľka 3. Rovnako u obetí a obrancov šikanovania sa však nepotvrdili signifikantné rozdiely medzi skúmanými premennými. Významný vzťah sa potvrdil medzi zvolenými skupinami vo vnímaní celkovej sociálnej opory a prežívaním strachu zo šikanovania.

Tabuľka 3: Koeficient korelačnej analýzy medzi vnímanými zdrojmi sociálnej opory a prežívaním strachu zo šikanovania u obetí a obrancov šikanovania

Rola		**Zdroje sociálnej opory**	**Učitelia**	**Spolužiaci**	**Celková SO**
Obete	Strach zo šikanovania	Pearsonova korelácia	-0,230	-0,253	-0,406
		Sig.	0,129	0,093	**0,006**
		N	45	45	45
Obrancovia	Strach zo šikanovania	Pearsonova korelácia	-0,177	-0,242	-0,271
		Sig.	0,171	0,060	**0,034**
		N	61	61	61

Štatistická analýza výsledkov výskumu (pozri tabuľku 4) poukázala na nízky až stredný negatívny vzťah medzi strachom zo šikanovania u aktérov šikanovania, ako i nezúčastnených žiakov a počtom kamarátov, či videním šikanovania iných žiakov v triede. Ukazuje sa, že čím väčší počet kamarátov majú žiaci v triede, tým pociťujú menší strach zo šikanovanie a to platí nielen u obetí a obrancov, ale i žiakov, ktorí nie sú do šikanovania zaangažovaní. Rovnako signifikantný vzťah bol potvrdený medzi častým videním šikanovania a prežívaním strachu zo šikanovania.

Tabuľka 4: Korelačná analýza medzi prežívaním strachu zo šikanovania, počtom kamarátov a videním šikanovania v triede u obetí, obrancov a nezúčastnených žiakov

Rola			**Počet kamarátov**	**Vidieť šikanovanie**
Obete	Strach zo šikanovania	Pearsonova korelácia	-0,407	0,397
		Sig.	**0,005**	**0,007**
		N	45	45
Obrancovia	Strach zo šikanovania	Pearsonova korelácia	-0,276	0,273
		Sig.	**0,031**	**0,033**
		N	61	61
Nezúčastnení	Strach zo šikanovania	Pearsonova korelácia	-0,242	0,221
		Sig.	**0,004**	**0,008**
		N	141	141

Diskusia

Šikanovanie sa vyskytuje vo všetkých vekových obdobiach, vrátane dospelosti, avšak za vrchol šikanovania možno považovať obdobie medzi 9. a 15. rokom (Hazler, 1996). Práve v tomto období sú deti v kritickom veku ich sociálneho vývinu, kedy sa rozhoduje, či budú prijatí alebo neprijatí rovesníkmi (Carney, Merrell, 2001). Výsledky nášho výskumu odhalili u žiakov 6. ročníkov základných škôl 14, 6% agresorov, 14,9% obetí, 20,2% obrancov a 3,6% žiakov zastávalo viaceré role pri šikanovaní.

Hlavným cieľom výskumu bola analýza prežívaného strachu zo šikanovania najmä u obetí a obrancov šikanovania. Obete šikanovania prežívajú najväčší strach zo šikanovania v porovnaní s ostatnými rolami. Najnižšiu mieru strachu zo šikanovania prežívajú obrancovia šikanovania, čo vysvetľuje ich zaangažovanosť v ochrane obeti a v boji proti šikanovaniu. Obeť prežíva významne väčší strach zo šikanovania v porovnaní s agresorom, obrancom a nezúčastneným žiakom. Časté prežívanie strachu u obetí môže byť späté so zažívaním znepokojenia, precitlivelosti, neistoty, tichosti (Olweus in Kim, 2006), ako aj osamelosti, depresie (Juvonen, Graham, Schuster, 2003; Brockenbrough et a., 2002), či zvýšených obáv z opätovného šikanovania (Beale, in Smokowski, Kopasz, 2005). Strach zo šikanovania sa prejavuje hanblivosťou a správaním hľadajúcim podporu a pomoc (Nabuzoka, 2003), častým vyhýbaním sa situáciám, v ktorých môžu byť jednotlivci šikanovaní (Salmon et al., 2000) alebo vyhýbaním sa školskej dochádzke cez psychosomatické príznaky v podobe bolesti hlavy či žalúdka (Smokowski, Kopasz, 2005). Dokonca až 20 % šikanovaných žiakov prežíva tento strach počas celého dňa v škole (Glew et al., 2000).

Výsledky poukázali, že prežívanie strachu u obetí a obrancov významne nesúvisí s vnímaním sociálnej opory od učiteľov a spolužiakov. I keď predchádzajúci výskum (Dědová, 2015) potvrdil dôležitosť sociálnej opory od spolužiakov pre obete šikanovania, ukazuje sa, že to nie je významné v súvislosti s prežívaním strachu z opakovaného

šikanovania. Celkovo vnímanie sociálnej opory u obetí a obrancov súvisí s nižším prežívaním strachu zo šikanovania v triede, či skole. Sociálna opora pomáha šikanovaným obetiam a vedie ich ku konštruktívnemu zvládaniu a lepšiemu prispôsobeniu (Giannotta, et al., 2009). Spôsobuje výrazne nižšiu hladinu stresu, vykazuje zmeny v správaní šikanovaných obetí najmä v schopnosti prekonať strach a neuniknúť zo situácie, ktorá je pre nich potenciálne nebezpečná (Hunter, Borg, 2006). Obete šikanovania vykazujú nižšiu mieru samovražedných sklonov ako obete, ktorú sociálnu oporu nemajú (Rigby, Slee, 1999).

V súvislosti s počtom kamarátov a prežívaním strachu zo šikanovania sa ukázalo, že čím majú obete, obrancovia a žiaci nezúčastnení šikanovania väčší počet kamarátov, tým prežívajú menší strach zo šikanovania. Potvrdil sa i súvis prežívania strachu zo šikanovania a videním šikanovania v triede, škole. Čím častejšie obete, obrancovia a žiaci nezúčastnení šikanovania videli šikanovanie, tým viac prežívali strach zo šikanovania v škole.

V závere možno konštatovať, že rola, ktorú žiak pri šikanovaní zastáva zohráva významnú úlohu pri prežívaní strachu zo šikanovania. I keď vnímanie sociálnej opory od učiteľov a spolužiakov neeliminuje prežívanie obáv zo šikanovania, ukazuje sa, že počet kamarátov, dobré vzťahy, ako i percepcia celkovej sociálnej opory v triede napomáhajú zamedzeniu rozvoja šikanovania v škole.

Literatúra

Berkowitz, R., & Bebbenishty, R. (2012). Perceptions of teachers support, safety, and absence from schoop because of fear among victims, bullies, abd bully- victims. *American Journal od Orthopsychiatry, 82*, 67-74.

Beale, A. V., Scott, P. C. (2001). Bullybusters: Using drama to empower students to take astand against bullying behavior. *Professional School Counseling, 4*, 4, 300-305.

Bendl, S. (2003). *Prevence a rešení šikany ve škole.* Praha: ISV.

Brockenbrough. K. K., & Cornell, D. G., Loper, A. (2002). Aggressive attitudes among victims of violence at school. *Education and Treatment of Children, 25*, 273-287.

Carney, A. G., & Merrell, K. W. (2001). Bullying in schools: Perspectives on understanding and preventing an international problem. *School Psychology International, 22*, 364 –382.

Coie, J. D., & Dodge, K. A. (1988). Multiple sources of data on social behavior and social status in the school: A cross-age comparison. *Child Development, 59*, 3, 815–829.

Chan, J.P.K., & Ireland, J.L. (2009). Fear of bullying among adult, young and juvenile prisoners: Its association with perpetration, victimisation and behavioural predictors. *International Journal of Prisoner Health, 5,* 223-232.

Dědová, M. (2015). *Vnímanie sociálnej opory od spolužiakov a učiteľov v súvislosti so šikanujúcim správaním.* In M. Bozogáňová, M. Kopaničáková, J. Výrost (Eds.). Zborník príspevkov zo 17. ročníka medzinárodnej konferencie Sociálne procesy a osobnosť 2014, Človek a spoločnosť, konanej 18.- 19. 9. 2014 v Starej Lesnej. (s. 115-121). Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.

Fieldová, E. M. (2009). *Jak se bránit šikane*. Hradec Králové: Ikar.

Farrington, D. P. (1993). Understanding and preventing bullyiing. *Crime and justice, 17,* 381-458.

Giannotta, F., Settanni, M., Kliewer, W., Ciairano, S. (2009). Results of an Italian schoolbased expressive writing intervention trial focused on peer problems. *Journal of Adolescence, 32,* 1377–1389.

Hunter, S. C., Borg, M. G. (2006). The influence of emotional reaction on help seeking by victims of school bullying. *Educational Psychology, 26*, 813–826.

Juvonen, J., Graham, & S., Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: The strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics, 112*, 1231–1237.

Kaltiala-Heino, R., & Rimpela, M., & Marttunen, M., & Rimpel, A., & Rantanen, P. (1999). Bullying, depression, and suicidal ideation in Finnish adolescents: School survey. *British Medical Journal, 319,* 348–351.

Kim, J. (2006). The effect of ballying prevention program on responsibility and victimization of bullied children in Korea. *International Journal of Reality Therapy, 26,* 4-8.

Matsunaga, M. (2011). Underlying circuits of social support for bullied victims: An appraisal. Based percpective on supportive communication and postbullying adjustment. *Human Communication Research, 37*, 174-206.

Malecki, C. K., & Demaray, M. K. (2002). Measuring perceived social support: development of the Child and Adolescent Social Support Scale. *Psychology in the Schools*, *39,* 1, 1-18.

Nabuzoka, D. (2003). Teacher ratings and peer nominations of bullying and other behavior of children with and without learning difficulties. *Educational Psychology, 23*, 307–322.

Rigby, K., Slee, P. (1999). Suicidal ideation among adolescent school children, involvement in bully-victim problems, and perceived social support. *Suicide and Life-Threatening Behavior, 29*, 119–130.

Salmivalli, Ch. (1999). Participant role approach to school bullying: implications for interventions. *Journal of Adolescence, 22*, 4, 453-459.

Salmon, G., & James, A., & Cassidy, E. L., & Javaloyes, M. A. (2000). Bullying a review: Presentations to an adolescent psychiatric service and within a school for emotionally and behaviourally disturbed children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry, 5,* 563– 579.

Smokowski, P.R., & Kopasz, K. (2005). Bullying in shcool: An overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies. *Children and Schools, 27,* 101-110.

Diferenciálně-diagnostické využití kresby postavy

Figure drawing test in the context of differential diagnostics

Terézia Dlhošová [1, 2], Katarína Šafárová [1]

katas@mail.muni.cz

[1]*Psychologický ústav, Masarykova Univerzita,* [2]*Psychiatrická nemocnice v Opavě*

Abstrakt

Kresba postavy sa ako projektívna technika v klinickej psychologickej praxi používá v podstate každodenne. V priebehu používania kresby postavy v praxi sa objavila otázka, či môže táto metóda ponúknuť informácie, ktoré by od seba odlíšili rôzne patologické populácie. Chceli sme zistiť, či schizofrénne znaky v kresbách postavy, majú reálny diferenciálne diagnostický charakter. Vytvorili sme skórovací manuál zostavený zo znakov uvedených v literatúre ako najčastejšie sa vyskytujácich u diagnóz zo schizofrénneho okruhu. Ako materiál boli použité kresby psychiatrických pacientov s rôznymi diagnózami, medzi ktorými boli aj kresby schizofrénnych pacientov (24 z celkového počtu 35). Článok prezentuje naše doterajšie výsledky.
Kľúčové slová: kresba postavy, projektivní metody, diferenciální diagnostika, schizofrénia, validita

Abstract

The figure drawing test is a projective method widely used in the psychological diagnostics. There is a question raised from everyday clinical praxis asking wheter the method can be used to distinguish different groups within the pathological population. We wanted to find out whether it is possibile to identify schizophrenic patients by detecting schizophrenic signs in the drawings. We created a handbook for scoring the signs marked by previous researchers as bring characsteristic for schizophrenia diseases. We analysed the drawings of patients from psychiatric hospital in Opava with various diagnosis (24 schizophrenia patients and 11 with other diagnosis) and various number of hospitalization (m= 19,57). The poster presents our preliminary results.
Key words: Figure drawing test, projective methods, differential diagnostics, schizophrenia, validity

Teoretický úvod

V našej práci sme vychádzali z požiadavky, ktorá vznikla v priebehu klinickej praxe pri diferenciálnej diagnostike pacientov s diagnózou z okruhu porúch schizofrénneho spektra. Kresba postavy je v súčasnej dobe často používaný diagnostický nástroj naprieč rôznymi oblasťami psychologickej praxe.

Validita kresby postavy (a jej skórovacích a interpretačných postupov) je sporná a existuje mnoho prehľadov, ktoré systematicky podávajú výsledky jednotlivých štúdií zaoberajúcich sa sčasti znakovým prístupom (tzv. *sign approach*) a sčasti celkovým hodnotením kresieb (tzv. *global approach*). Kahilová (1984) na začiatku svojho článku cituje výsledky predchádzajúcich štúdií, ktoré však odmietajú kresbu postavy ako diagnostický nástroj bez podpory empirických dôkazov a radšej doporučujú používanie tejto techniky a jej výsledkov v kontexte iných diagnostických informácií (napr.Swensen, 1957). Otázkou potom však zostáva inkrementálna validita výsledkov projektívnych kresebných testov. K podobným záverom dochádzajú aj ďalší autori (Flanagan & Motta, 2007; Motta, Little & Tobin, 1993) s tým, že globálne skórovacie systémy dosahujú lepšie psychometrické hodnoty.

Pôvod znakového prístupu nájdeme v technike DAP (Draw a Person) od Machoverovej (1949), ktorý je založený na tzv, *body image hypotéze* - teda na myšlienke, že postava, ktorú klient nakreslil je stelesnením centrálnych psychologických a fyzických atribútov jedinca (autora obrázku). Jednotlivé znaky majú svoj význam a sú asociované so špecifickými osobnostnými charakteristikami a (väčšinou) psychopatologickými znakmi (napr. veľké oči = paranoja, alebo zvýraznené uši = sluchové halucinácie, atp.). Základom pre

prácu Machoverovej bola psychoanalytická teória (výklad snov, symboly, atď…). Badošek (2013) upozorňuje na mylný predpoklad, že monografia DAP by mala plniť úlohu plnohodnotného manuálu. Kritizuje malú a neštandardnú vzorku (7 kazuistík), generalizáciu významu na základe výskytu jednotlivých znakov u jednotlivých prípadov, absenciu definícií jednotlivých znakov atď. Koppitzová (1968) uvádza, že dielo Machoverovej ponúka skôr hypotézy, než empiricky overené dôkazy, a že jej manuál neobsahuje žiaden skórovací systém, alebo kontrolované štúdie, ktoré by podporili tieto psychoanalytické hypotézy.

Myslíme si, že prístup Machoverovej je v praxi pomerne často využívaný a psychológovia prikladajú jej navrhnutým vzťahom väčšiu dôležitosť, než je empiricky doložené. To sa odráža v diferenciálne diagnostickej praxi, kedy na základe prítomnosti či neprítomnosti určitého znaku majú tendenciu určiť, o akú diagnózu môže ísť.

Cieľom tejto štúdie bolo posúdenie validity jednotlivých znakov v kresbách postavy, ktoré boli uvádzané ako často sa vyskytujúce u schizofrenickej populácie cez zhodu posudzovateľov. Zároveň, sme sa zamerali na diferenciálne diagnostický potenciál týchto znakov. Pri tvorbe manuálu pre posudzovateľov sme vychádzali jednak zo zahraničnej literatúry (Kanchan, Khan, Singh, Jahan & Sengar, 2010; Koppitz, 1968; Robinson, 2011; Shukla, Ram & Sengar, 2012) a jednak z príručiek a textov českých a slovenských autorov (Obereignerů et al., 2011; Šturma a Vágnerová 1982).

Metóda

Výskumný súbor tvorilo 35 kresieb pacientok hospitalizovaných v Psychiatrické nemocnici v Opave. Išlo o 25 pacientok s diagnózou schizofrénneho okruhu (F20-F29) a 10 pacientok s inou psychiatrickou diagnózou (poruchu osobnosti, demenciu, abusus alkoholu..). Pacientky mali od 18 do 62 rokov (r=37, SD=13,27). Išlo o pacientky s minimálne 1. a maximálne 97. pobyt. V priemere to bola ich 9. hospitalizácia (SD=16,71), pričom behom pobytu už prekonali akútnu fázu ochorenia. U 18 bol ale ešte stále kontakt s realitou oslabený. U 10 pacientok sa vyskytovala centrovaná alebo difúzna paranoidita. 9 pacientok ešte trpelo sluchovými halucináciami, ale dokázali sa od nich dištancovať, formálne chápali, že ide o znak ochorenia. U 11 pacientok bola prítomná emočná plochosť. U 8 pacientok sa vyskytovali poruchy myslenia - najčastejšie bludná produkcia, ktorá už ale nemala emočné sýtenie. 9 sa nachádzalo v depresívnom ladení, 4 v hypomanickej nálade a 4 s výraznými výkyvmi nálad.

Zadávanie kresby prebiehalo v kancelárii psychológa, ale pacientky vedeli, že môžu túto činnosť odmietnuť, že to nie je súčasť ich vyšetrenia. Zadanie znelo: "*Nakreslite mi úplnou lidskou postavu*". Keď pacientka začala kresliť schematickú, paličkovú postavu, bola upozornená, že potrebujeme, aby to bola najlepšia postava, akú zvládne. Po dokreslení postavy bola pacientka požiadaná, aby povedala, či sa jedná o mužskú alebo ženskú postavu, na druhú stranu papiera potom nakreslila postavu druhého pohlavia. V prípade, že pacientka povedala, že ďalšiu postavu nakresliť nezvládne, nebola do tejto aktivity nútená. Na konci prebehlo krátke inquiry, kde pacientka priradila vek k postavám a doplňujúce informácie, ktoré ju napadli. Zadanie pri inquiry znelo: "*Teď mi zkuste říct, jak staré jsou ty postavy, co tak můžou dělat, jak se cítí a jestli se znají*". Všetky pacientky boli oboznámené s účelom kresby a vyjadrili písomný súhlas so zaradením kresieb do výskumného súboru.

Na analýzu kresby sme vytvorili manuál obsahujúci znaky, ktoré sa podľa dostupnej literatúry objavujú v kresbách postáv. Manuál rovnako obsahoval popis kritérií a definíciu znaku, aby bola stanovenie jej prítomnosti v kresbe, čo najobjektívnejšie. Každý znak bol hodnotený určitou číselnou hodnotou - skóre. Hodnotitelia boli vyštudovaní psychológovia, pričom 2 pracovali v klinickej sfére, 2 v akademickej a 1 v poradenskej.

Procedúra a výsledky

Získané dáta boli z dôvodu lepšieho rozlišovania jednotlivých diagnostických znakov prepísané do binárnej matice. Celkový počet diagnostických znakov bol 58. Následne boli spočítané súčty všetkých piatich hodnotení pre jednotlivé diagnostické znaky.

Okrem diagnostických znakov boli do matice dát pridané aj premenné týkajúce sa prítomnosti symptómov podľa ich dokumentácie. Išlo o prejavy ochorenia typu (paranoidita, hlasy, a pod). Výsledky boli spracované v programe SPSS. Kvôli nerovnomernému rozloženiu porovnávaných skupín sme zvolili neparametrické testy. Všetky výsledky sú posudzované na 5% hladine významnosti. Vo výsledkoch budeme popisovať iba štatisticky významné rozdiely u konkrétnych znakov.

Na zisťovanie rozdielov medzi jednotlivými skupinami a prejavmi ochorenia sme použili Mann-Whitneyho U-test. Štatisticky významné rozdiely sa objavili u viacerých diagnostických znakov (viď tabuľka č. 1), ale u schizofrenikov boli častejšie hodnotené iba dva: roztrasená čiara (U=67, z=-2,27, p=0,023) a prsty ako okvetné lístky (U=59, z=-2,56, p=0,01).

Tabuľka č. 1: Štatisticky významné rozdiely v Mann-Whitneyho U-teste pre jednotlivé prejavy schizofrénneho ochorenia.

premenná	priemer 1	priemer 0	U	Z	p	veľkosť účinku
	schizofrénia					
prerušovaná/ črtaná čiara	15,3	24,75	57,5	-2,634	0,008	-0,45
roztrasená čiara	20,32	12,2	67	-2,272	0,023	-0,38
veľmi malá kresba	15,9	23,25	72,5	-2,608	0,009	-0,44
objekty mimo postavy	16,5	21,75	87,5	-2,823	0,005	-0,48
bizarnosť	15,76	23,6	69	-2,112	0,035	-0,36
prsty ako okvetné lístky	20,64	11,4	59	-2,56	0,01	-0,43
	bludná produkcia					
kresba cez okraj	22,69	16,61	70,5	-2,667	0,008	-0,45
tlačí sa nadol	23,94	16,24	60,5	-2,011	0,044	-0,34
špicaté ostré prsty	24,44	16,09	56,5	-2,651	0,008	-0,45
	emočná plochosť					
detská kresba	23,36	15,54	73	-2,276	0,023	-0,38

	paranoidita					
kresba cez okraj	21,35	16,66	91,5	-2,214	0,027	-0,37
bezpohlavné postavy	12,8	20,08	73	-2,195	0,028	-0,37
zlyhanie integrácie	13,5	19,8	80	-2,149	0,032	-0,36
špicaté ostré prsty	22,25	16,3	82,5	-2,033	0,042	-0,37
neprepracovaná postava	12,3	20,28	68	-2,161	0,031	-0,37

Pre škálové premenné sme zvolili Spearmanove korelácie ($p<0.05$), pričom jednotlivé znaky boli korelované zvlášť pre schizofrenikov. Afekt koreloval so znakom (telesné) disproporcie (r=0,44) a prsty ako okvetné lístky (r=0,53). Kontakt s realitou kladne koreloval so znakom veľmi malá kresba (r=0,40) a záporne so znakom gestá bez emócií (r=-0,44). Kontakt (s ľuďmi) koreloval so zlyhaním integrácie častí tela (r=0,48). Vek pacientiek koreloval kladne so znakom vertikálne doľava (r=0,41) a negatívne so znakmi nahé figúry (r=-0,42) a inkongruentné emócie (r=-0,40). Na záver, dĺžka pobytu korelovala kladne so znakom pevne vedená čiara (r=0,45) a záporne so znakmi vynechané ruky (r=-0,41) a mimika bez emócií (r=-0,45).

Diskusia

Na základe uvedených výsledkov môžeme hodnotiť, že znaky uvádzané v literatúre ako často sa vyskytujúce v kresbách postáv u schizofrenických pacientov, nemôžu slúžiť ako diferenciálne diagnostické znaky. Niektoré štatisticky významné rozdiely medzi skupinami dokonca vyvracajú v praxi používané vodítka pri vyhodnocovaní kresieb.

Často uvádzaný znak pre psychotické ochorenie v kresbe postavy je bizarnosť (napr. Koubek, 2007). V našej vzorke bola bizarnosť podľa hodnotiteľov štatisticky významne viacej zastúpená v neschizofrénnej skupine psychiatrických pacientov v porovnaní so schizofrénnymi. Shukla et al. (2012) porovnávali kresby pacientov s diagnózou schizofrénie s kresbami pacientov s diagnózou mánie. Jeden zo znakov, na ktoré sa zamerali boli konkrétne bizarné vlasy. Tento znak v ich štúdii bol štatisticky viac prítomný v skupine schizofrénnych pacientov.

Ďalším znakom, ktorý autori hypoteticky predpokladali ako významne viac sa vyskytujúci v kresbách schizofrénnych pacientov, bolo vynechanie časti tela. V tomto prípade sa naše výsledky s ich výsledkami zhodujú. Tento znak sa neukázal štatisticky významným.

Veľmi malá kresba postavy spájajúca sa s oslabeným egom sa podľa Kanchan a spol. (2010) vyskytuje viac v schizofrénnych kresbách než u zdravej populácie. V našej vzorke bol tento znak ale častejšie prítomný u neschizofrénnych pacientov, čo môže naznačovať, že nemusí ísť ani tak o znak schizofrénneho ochorenia, ale iba o znak vyskytujúci sa častejšie u psychicky chorých ľudí.

Celkovo naše výsledky poukazujú na slabú rozlišovaciu schopnosť testu kresby pre jednotlivé znaky. V súlade s prehľadovou štúdiou Kahilovej (1984), ani my sme nenašli dostatočné dôkazy, ktoré by podporovali hypotézy Machoverovej o vzťahoch medzi symptómami a jednotlivými znakmi v kresbe postavy. Lilienfeld a kol. (2010) poukazuje na

ťažkosti pri vedeckých pokusoch o falizikovanie tvrdení o schopnosti kresby postavy diferencovať medzi normálnymi a patologickými jedincami. My sa v tejto štúdii snažíme poukázať na nedostatočné dôkazy pre schopnosť kresby postavy pomôcť v rámci diferenciálnej diagnostiky. Je tomu tak práve kvôli neprítomnosti očakávaných vzťahov medzi nakreslenými znakmi a symptómami (či diagnózou) pacienta.

Táto štúdia mala však zatiaľ charakter pilotného výskumu, s relatívne malou vzorkou, kvôli ktorej bolo nutné porovnávať širšie diagnostické okruhy (schizofrénne okruhy a neschizofrénne) a rozdiely v niektorých skupinách symptómov sa nemuseli objaviť. Jasnejšie závery budeme môcť predložiť po rozšírení vzorky. Naše výsledky sú tak síce orientačné, ale upozorňujú na možné nesprávne používanie tejto metódy v diferenciálne-diagnostickej praxi.

Literatúra

Badošek, R. (2013). Projektivní forma kresby lidksé postavy – domněky a fakta. *Československá psychologie, 57*(5), 496-504.

Flanagan, R. & Motta, R. W. (2007). Figure drawing: A popular method. *Psychology in the schools, 44*(3), 257-270.

Hárdi, I. (1992). *Dynamický test kresby postavy*. Nové Zámky: Psychoprof.

Kahil, S. (1984). Human figure drawing in adults: An update of the empirical evidence, 1967-1982. *Canadian Psychology, 25*(4), 269-292.

Kanchan, A., Khan, N. A., Singh, A. R., Jahan, M. & Sengar, K. S. (2010). Personality pattern of male and female schizophrenics on Human figure drawing test. *Journal of projective psychology & Mental health, 17,* 63-68.

Koubek, K. (2007). *Test kresby lidské postavy*. Praha: Testcentrum – Hogrefe

Koppitz, E. M. (1968). *Psychological evaluation of childrens´s human figure drawings.* New York: Grune & Stratton.

Lilienfeld, S. O., Wood, J. M., & Garb, H. N. (2000). The scientific status of projective techniques. *Psychological science in the public interest, 1*(2), 27-66.

Machover, K. (1949). *Personality projections in the drawing of the human figure.* Springfield, IL: Thomas

Motta, R. W., Little, S. G., & Tobin, M. I. (1993). The use and abuse human figure drawing. *School psychology quarterly, 8*(3), 162-169.

Obereignerů, R., Obereignerů, K., Gajdačková, R., Šmídová, M., Divéky, T., Čáp, D., & Praško, J. P. (2011). Projevy schizofrenie v testu kresby lidské postavy. *Psychiatrie pro praxi, 12*(3), 120–123.

Robinson, C. J. (2011). *A Validity Study of Projective Drawings* (doctoral dissertation). Fielding Graduate University, Santa Barbara, United States.

Shukla, P., Ram, D., & Sengar, K. S. (2012). Performance of schizophrenic and manic patients on human figure drawing: A comparative study. *Journal of projective psychology & Mental health, 19*, 66-70.

Šturma, J. & Vágnerová, M. (1982). *Kresba postavy*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

Swensen, C. H. (1957). Empirical evaluations of human figure drawings:1957-1966. *Psychological Bulletin, 70,* 20-44.

Diferenciálna diagnostika porúch autistického spektra u detí s Downovým syndrómom: kazuistika

Differential diagnostics of autism spectrum disorders in children with Down syndrome: case study

Diana Filčíková, Mária Vidošovičová, Gabriela Kvasničková, Daniela Ostatníková

filcikova3@uniba.sk

Fyziologický ústav, Lekárska fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Abstrakt

Dlho sa predpokladalo, že deti s Downovým syndrómom majú znížené riziko psychopatológie, avšak klinická i výskumná prax ukazuje, že u týchto detí je prítomná zvýšená incidencia porúch autistického spektra. Niektoré prejavy správania sú zdieľané medzi oboma poruchami, preto môže byť diferenciálna diagnostika značne náročná. V predkladanom príspevku uvádzame dve kazuistiky chlapcov s Downovým syndrómom vyšetrených metódami Autism Diagnostics Observation Schedule-2, Autism Diagnostic Interview-revised. V závere príspevku porovnávame prejavy porúch autistického spektra, Downovho syndrómu a ich vzájomné prekrývanie.
Kľúčové slová: Downov syndróm, autizmus, diferenciálna diagnostika, komorbidita

Abstract

It has long been assumed, that children with Down syndrome are at a reduced risk of psychopathology. However the clinical and research experience suggests, that incidence of autism symptomatology may be elevated in Down syndrome. Since both disorders share similar symptoms, differential diagnostics can be very difficult. In present paper, two case studies of boys with Down syndrome are presented. Both children were diagnosed using Autism Diagnostics Observation Schedule-2 and Autism Diagnostic Interview-revised. In the conclusion, overlapping of autism spectrum disorders and Down syndrome symptomatology is discussed.
Keywords: Down syndrome, autism, differential diagnostics, comorbidity

Úvod

Prítomnosť autistických charakteristík je známa u množstva genetických ochorení, okrem iných: Syndróm fragilného X, Rettov syndróm, alebo aj niektoré mikrodelečné syndrómy. V súvislosti s Downovým syndrómom sa v minulosti predpokladalo, že niektoré symptómy prítomné pri poruchách autistického spektra sa vyskytujú len ako súčasť mentálneho postihnutia (Howlin et al. 1995), prípadne že Downov syndróm môže byť dokonca „protektívny“ faktor inej psychopatológie (Stores et al. 1998). V súčasnosti sa však predpokladá komorbidita autizmu v 1-11% prípadov (Capone, et al. 2005; Kent et al. 1999). Zaujímavosťou je chýbajúci zvýšený podiel chlapcov voči dievčatám, ktorý je prítomný pri idiopatických poruchách autistického spektra, čo môže podľa Lowenthal et al. (2007) znamenať, že Downov syndróm je protektívny faktor pre chlapcov, alebo naopak rizikový faktor pre dievčatá. Napriek relatívne vysokej komorbidite v súčasnosti neexistujú štandardizované metódy, ktoré by umožňovali spoľahlivú diagnostiku, je len veľmi málo štúdií zachytávajúcich behaviorálne špecifiká autizmu u detí s Downovým syndrómom. Navyše kvôli trizomii 21 chromozómu sa deti s Downovým syndrómom vylučujú z väčšiny biomedicínskych výskumných štúdii autizmu. Diagnostika autizmu u jedincov s Downovým syndrómom môže byť aj pre skúsených odborníkov veľmi náročná, nakoľko je ťažké odlíšiť autistické prejavy od stereotypných prejavov, ťažkostí v komunikácii, či hre prítomných aj pri intelektových postihnutiach sprevádzajúcich Downov syndróm. Navyše poruchy autistického

spektra vytvárajú u detí s Downovým syndrómom jedinečný fenotyp, mierne odlišný od idiopatického autizmu. Diagnostika autizmu u detí s Downovým syndrómom preto býva zväčša vykonávaná oveľa neskôr, čím sa stráca čas potrebný pre intenzívnu ranú intervenciu. Neskorá, alebo chýbajúca diagnóza môže vyústiť do nesprávnych intervenčných a edukačných stratégií. Rovnako absencia správnej diagnózy predstavuje záťaž pre rodinu, nakoľko dieťa nemá prístup k správnym intervenciám, napriek tomu, že jeho potreby sa líšia od potrieb jedinca s Downovým syndrómom bez poruchy autistického spektra. V neposlednom rade ide aj o finančnú stránku, nakoľko finančná pomoc pre rodiny s oboma diagnózami sa môžu značne líšiť a zvýšiť prístupnosť správnych intervencií.

Metódy

ADOS-2

ADOS-2 je považovaný za „zlatý štandard“ v diagnostike autizmu (Molloy et al. 2011). Táto diagnostická škála sa zameriava na hodnotenie komunikácie, sociálnej interakcie a tvorivosti. Protokol sa skladá zo série štrukturovaných a semi-štrukturovaných rozhovorov a aktivít zahrňujúcich interakciu medzi administrátorom a vyšetrovaným subjektom (dieťaťom alebo dospelým). Pri ADOS-2 vyšetrení administrátor získa skóre zo 4 oblastí - jazyk a komunikačné schopnosti dieťaťa, vzájomná sociálna interakcia, hra, stereotypné prejavy a úzko vymedzené záujmy. Pre diagnózu autizmu alebo autistického spektra je najvýznamnejšie skóre pre komunikáciu a vzájomnú sociálnu interakciu. Ak súčet skóre z oboch oblastí dosiahne istú hranicu, u dieťaťa/dospelého ide o autistickú poruchu. Ak nepresiahne hraničné hodnoty, u dieťaťa/dospelého nejde o autistickú poruchu (Lord et al. 2000).

ADI-R

Ide o semi-štrukturovaný diagnostický rozhovor, ktorý je administrovaný odborníkom na základe informácií od rodičov, resp. primárneho opatrovníka. Otázky sa týkajú rôznych prejavov v minulosti i súčasnosti a výsledkom je miera narušenia sociálnej interakcie, komunikácie a predstavivosti. Podstatné je aj zistenie času nástupu poruchy vrátane prvých príznakov, ktoré vyvolali znepokojenie.

Kazuistika

M.K.

M.K je chlapec s Downovým syndrómom vo veku jedenásť rokov, ktorý bol diagnostikovaný pre podozrenie na poruchu autistického spektra v Akademickom centre pre výskum autizmu. Intelekt je na úrovni stredne ťažkého intelektového postihnutia. Okrem Downovho syndrómu mu bol diagnostikovaný oneskorený vývin reči a poruchy správania na podklade mentálneho postihnutia. Má hypotyreózu. V rodine sa autizmus vyskytol u jeho bratranca. M.K. navštevoval dva roky bežnú materskú školu spolu s matkou, od ôsmich rokov navštevuje špeciálnu základnú školu C variant. Rodičia si prvé zvláštnosti, ktoré by mohli súvisieť s poruchou autistického spektra všimli približne medzi 3-4 rokom. M.K. preferoval stereotypné aktivity, iné deti sa nesnažil kontaktovať. Chodiť začal v 4 rokoch, do súčasnosti má strach chodiť po schodoch smerom dole. Na noc nosí plienku. Prvé slová začal používať pred štvrtým rokom života, slovná zásoba pozostávala asi z 20 slov, avšak v 6 roku života stratil jazykové schopnosti a v súčasnosti využíva citoslovcia.

Porozumenie reči je zhoršené, má ťažkosti splniť aj jednoduché rutinné inštrukcie. Niekedy ukazuje na predmety pomocou matkinej ruky. Recipročné sociálne správanie je oslabené, vrátane úsmevu a očného kontaktu. Imitácia je do určitej miery prítomná, napodobňuje najmä známe rutiny a postavy v televízii. Výrazné deficity sú v oblasti záujmov a aktivít. Často od rodičov vyžaduje dodržiavanie rituálov, a máva ťažkosti s akceptáciou

zmien, čo výrazne ovplyvňuje život rodiny. Hra je značne repetitívna, rád točí kolieskami na autíčkach, alebo so šnúrkami. Hra je výrazne zameraná na senzorickú stimuláciu. Prítomné sú krátkodobé manierizmy rúk a prstov najmä pri hneve a tiež komplexné manierizmy celého tela, ako točenie sa dookola okolo vlastnej osi. Často sa vyskytuje aj agresívne správanie voči členom rodiny tak, že spôsobí modriny. Prítomné je aj deštruktívne správanie voči predmetom, hračky hádže o zem. Občas sa vyskytne sebapoškodzovanie. M.K. má svoje vyhranené hry a záujmy, ktoré ho zaujímajú a pri ktorých sa cíti spokojný. Jeho aktivita je zvýšená, reč nie je málo rozvinutá vzhľadom na jeho chronologický vek a mentálny vek. Vokalizácie, ktoré používa majú zvláštnu intonáciu. Najväčšie deficity má v sociálnej interakcii, tieto deficity obmedzujú jeho vzťahy s okolitým svetom. Symbolická hra sa u M.K. nevyskytuje.

V škále ADOS-2 modul 1 podľa algoritmu pre osoby, ktoré použili počas administrácie viac ako 5 slov dosiahol pre oblasť Sociálny afekt, kam patria oblasti Komunikácia a Recipročná sociálna interakcia skóre 16 a v oblasti Úzko vymedzené a repetitívne prejavy dosiahol skóre 3, celkové skóre bolo teda 19. Hraničné skóre pre diagnózu autizmu bolo 12. Komparatívne skóre bolo 7, teda v porovnaní s inými deťmi s poruchou autistického spektra má strednú mieru autistických príznakov

D.M.

D.M. je šesť ročný chlapec s Downovým syndrómom diagnostikovaný v Akademickom centre pre výskum autizmu. Rovnako má stredne ťažké intelektové postihnutie. Má hypotyreózu. V rodinnej anamnéze sa nevyskytuje nič pozoruhodné. Prvé ťažkosti, ktoré vyvolali znepokojenie rodičov a podozrenie na poruchu autistického spektra sa u boli u D.M. prítomné od druhého roku života. Po dvoch rokoch však D.M. stratil záujem o hračky, nerozumel emóciám druhých ľudí, veľmi ho rozrušoval plač staršej sestry. Rovnako v tomto období nastala stagnácia v osvojovaní si reči. D.M. používa niekoľko slov každodennej potreby, má dysláliu a na komunikáciu využíva výmenný obrázkový systém. Navštevuje od troch rokov špeciálnu materskú školu.

Medzi obľúbené predmety patria hudobné nástroje a kuchynské potreby. Veľmi rád má varenie, tanec, alebo kúpanie. Výrazná je radosť s hudby, rád hrá na klavíri. V sociálnej oblasti je váhavejší. S inými deťmi sa snaží nadviazať kontakt a upútať ich pozornosť. Na pokusy iných detí reaguje niekedy pozitívne, negatívne reaguje skôr na dospelých. D.M. pravidelne ukazuje rodičom predmety, ktoré ho zaujímajú a ukazuje čo sa mu podarilo (napr. hrá pre mamu na klavíri). Symbolická hra je do určitej miery prítomná, hrá sa aj so zástupnými predmetmi. Spontánne nepoužíva žiadne konvenčné gestá. Vyskytujú sa však viaceré rituály kompulzívneho charakteru (činnosti majú svoj presný postup, pri odchode zo škôlky sa musí rozlúčiť so všetkými spolužiakmi). Manierizmy rúk a prstov sa nevyskytujú, no sú prítomné zjavné manierizmy celého tela (točenie sa, prehýnanie sa dozadu). Predmety používa repetitívnym spôsobom (točenie koliesok, otváranie dvierok). U D.M. sa tiež prejavujú nezvyčajné senzorické záujmy.

V škále ADOS-2 modul 1 pre osoby, ktoré počas administrácie nepoužili slová dosiahol pre oblasť Sociálny afekt skóre 9 a v oblasti Úzko vymedzené a repetitívne prejavy dosiahol skóre 3, celkov skóre bolo teda 12. Pre diagnózu autizmu je hraničné skóre 16, pre iné poruchy zo spektra autistických porúch je hraničné skóre 11, teda dieťa sa nachádza na spodnej hranici porúch autistického spektra. Komparatívne skóre bolo 4, teda v porovnaní s inými deťmi s poruchou autistického spektra má nízku mieru autistických príznakov.

Diskusia

V literatúre sú zdokumentované viaceré špecifiká prejavov autizmu vzhľadom na etiologické činitele, ktoré treba v rámci diagnostického procesu brať do úvahy. Deti s Downovým syndrómom s komorbiditou autizmu si osvojujú funkčnú reč priemerne vo veku 40 mesiacov, v porovnaní s 14 mesiacmi u deti bez Downovho syndrómu. Zároveň tiež dochádza k regresii rečového vývinu v neskoršom období- priemerne v 5 roku života, na rozdiel od idiopatického autizmu, kedy je to približne v 16 mesiacoch života (Castillo et al. 2008). Deti s Downovým syndrómom s komorbiditou autizmu dosahujú aj nižšie hodnoty IQ, expresívna aj receptívna zložka reči je výraznejšie poškodená, majú menej adaptívnych zručností a viac disruptívneho správania a stereotypií. Je však pravdou, že niektoré deti splnia podmienky pre diagnózu autizmu len vzhľadom na ich kognitívne poškodenie, pretože súčasné diagnostické nástroje nie sú schopné spoľahlivo rozoznať a odlíšiť všetky behaviorálne symptómy nezávisle na miere intelektu. Mnohé charakteristiky zachytávané diagnostickými nástrojmi nie sú špecifické len pre poruchy autistického spektra (napríklad komplexné manierizmy celého tela, absencia priateľstiev, alebo ťažkosti s akceptáciou zmien) a vyskytujú sa sčasti aj u detí s Downovým syndrómom bez autizmu. Deti s kombináciou Downovho syndrómu a autizmu naopak skórujú menej v oblasti zníženej sociálnej reciprocity a mávajú väčší rozsah emočných výrazov než deti s idiopatickým autizmom. Naproti tomu významne rizikovým znakom pre prítomnosť autizmus je chýbajúca zdieľaná pozornosť a zdieľanie radosti, nakoľko sa u detí vyskytujú už v útlom veku a nemali by byť preto ovplyvnené nízkym mentálnym vekom. Deti s Downovým syndrómom bez autizmu tiež v diagnostických nástrojoch často dosahujú hraničné skóre v oblasti stereotypných prejavov vzhľadom na prítomné stereotypie a repetitívne spávanie, deti s kombináciou autizmu však majú väčší rozsah a intenzitu stereotypných prejavov. Často sa vyskytujú veľmi komplexné rituály (Krug et al. 1980), ktoré nie sú prítomné u detí s mentálnym postihnutím. Rovnako treba opatrne hodnotiť aj skóre týkajúce sa symbolickej hry a kreativity, nakoľko aj deti s DS bez autizmu majú v tejto oblasti ťažkosti. Vzhľadom na uvedené špecifiká je diagnostiku autizmu u detí s Downovým syndrómom potrebné vykonávať s vedomím, že niektoré kritéria nemusia byť pre danú populáciu dostatočne špecifické a môžu tak prispievať k falošnej diagnóze, na druhú stranu je však dôležité si uvedomiť väčšie riziko autizmu u týchto detí a správnou diagnózou im sprístupniť primeranejšiu a kvalitnejšiu starostlivosť.

Zoznam použitej literatúry

Capone, G. T., Grados, M. A., Kaufmann, W. E., Bernard-Ripol, S., & Jewel, A. (2005). Down syndrome and comorbid autism spectrum disorder: Characterization using the aberrant behaviour checklist. *Am J Med Genet*, *134*, 373–380.

Castillo, H., Patterson, B., Hickey, F., Kinsman, A., Howard, J. M., Mitchell, T., & Molloy, C. A. (2008). Difference in age at regression in children with autism with and without Down syndrome. *J Dev Behav Pediatr*, *29*(2), 89–93.

Howlin, P., Wing, L., & Gould, J. (1995). The recognition of autism in children with Down syndrome--implications for intervention and some speculations about pathology. *Dev Med Child Neurol*, *37*(5), 406–414.

Kent, L., Ivans, J., Paul, M., & Sharp, M. (1999). Comorbidity of autistic spectrum disorders in children with Down syndrome. *Dev Med Child Neurol*, *41*, 153–158.

Krug, D., Arick, J., & Almond, P. (1980). Behavior checklist for identifying severely handicapped individuals with high levels of autistic behavior. *J Child Psychol Psychiatry*, *21*, 1394–1395.

Lord, C., Risi, S., Lambrecht, L., Cook, E.H., Jr., & Leventhal, B.L., (2000) The Autism Diagnostic Observation Schedule-Generic: A Standard Measure of Social and

Communication Deficits associated with the Spectrum of Autism, *J Autism Dev Disord*, *30*(3), 205–23.

Lowenthal, R., Paula, C., Schwartzman, J. ., Brunoni, D., & Mercadante, M. . (2007). Prevalence of pervasive developmental disorder in Down's syndrome. *J Autism Dev Disord*, *37*(7), 1394–1395.

Molloy, C. ., Murray, D. ., Akers, R., Mitchell, T., & Manning-Courtney, P. (2011). Use of the Autism Diagnostic Observation Schedule (ADOS) in a clinical setting. *Autism*, *15*(2), 143–162.

Stores, R., Stores, G., Fellows, B., & Buckley, S. (1998). Daytime behaviour problems and maternal stress in children with Down's syndrome, their siblings, and non-intellectually disabled and other intellectually disabled peers, *42*, 228–237.

Atributy sociálních kategorií: Kvalitativní studie

Attributes of social cathegories: A qualitative study

Veronika Francová
veronika.francova@pedf.cuni.cz
Katedra psychologie, PedF UK v Praze

Text vznikl v rámci projektu GAČR č. GA14-22000S.

Abstrakt

Cílem studie je porozumění obsahu stereotypů etnických skupin v české společnosti. Kvalitativní studie, kterou předkládáme, je doplněním probíhajícího výzkumu stereotypů v české společnosti. V této fázi výzkumu užíváme dotazník, který poskytuje představy jedince o sociální kategorii skrze generování adjektiv jako vlastností jejich zástupců – prototypů. Kvalitativní část práce leží především v analýze těchto atributů a tendencí, jež se do nich promítají. Ukazuje se, že stereotypy etnických kategorií lze postihnout skrze specifické dimenze, založené především na percipované přijatelnosti a adaptabilitě jejich členů, na odpovědnosti vůči společnosti a na míře seberegulace a vychování. Užití deskripce nám umožňuje lépe porozumět kvantitativním datům a ukazuje též nutnost prozkoumat skutečný psychologický obsah stereotypu a diskutovat možnosti realizace výzkumu stereotypů.
Klíčová slova: stereotyp, obsah stereotypu, sociální kategorie, etnické skupiny

Abstract

The aim of the study is understanding the content of stereotypes in ethnic groups inside the Czech society. The qualitative study which we present is a supplement to now running research of stereotypes in Czech society. At this point we used a questionnaire that provides participants' representations about particular social cathegories through generating adjectives as the main traits to their prototypes. The qualitative study stands on the analysis of prototypes. The analyses concludes that both professional and ethnic categories produce data of the two commonly used dimensions: competence and warmth. Nevertheless, the variability of the descriptions shows methodological limitations of gathering data through presenting the two dimensions. Our approach reveals specific dimensions based mainly on acceptability and addaptability of the ethnic group, being responsible towards the society and self regulation/cultivation of its members. Using the descriptions enables us to understand the quantitative data better. It also shows the necessity to explore the actual psychological content of stereotypes and also to discuss the ways of realizing the research in intergroup relations.
Keywords: steretype, stereotype content, social category, ethnic groups

Úvod

V průběhu posledního čtvrtstoletí prošla česká společnost mnoha zásadními společenskými změnami. Tyto změny jsou spojeny mimo jiné s přijetím nových morálních hodnot a s ideologiemi, jež ospravedlňují nový systém. Jednou z cest, jak těmto změnám porozumět, je studium stereotypů ve společnosti. V našem výzkumném přístupu totiž vycházíme z předpokladu, že jednou z podstatných funkcí stereotypu je potvrzení stávajícího společenského žebříčku, sociální stratifikace. Ta je založena na morálních normách, které jsou dané společnosti vlastní, a jejich dodržování – nebo nedodržování – je ze strany společnosti odměňováno či trestáno sociálním statusem, který je jednotlivým kategoriím přiřazován.

Sociální status je tak současně vysvětlením postavení skupiny ve společenském žebříčku a současně jeho ospravedlněním. Vedle stereotypů osobních či sociálních existují stereotypy kulturní, jež nejsou založeny na osobní zkušenosti jedince s danou skupinou, ale jsou obecně sdílenou představou, bez zjevné souvislosti s vlastnostmi jednotlivců, kteří danou sociální kategorii tvoří (Hnilica, 2010). S určitou sociální kategorií jsou tak asociovány různé

atributy, které vytvářejí obsah konkrétního stereotypu. Předpokládáme však, že existují také témata, která můžeme identifikovat jako obsah stereotypu etnických skupin obecně.

Aby bylo možno interpretovat dále funkci stereotypu a jeho působení ve společnosti, je třeba seznámit se s jeho obsahem, a to jak konkrétně, tak na obecné rovině. Jaký je obsah stereotypu různých sociálních kategorií v české společnosti?

V naší výzkumné studii jsme se pokusili identifikovat dimenze, které obecně postihují obsah stereotypu. Použili jsme k tomu soubor šedesáti respondentů a pomocí otevřených otázek jsme sesbírali vlastnosti, které respondenti přisuzují daným etnickým kategoriím. Položili jsme otevřenou otázku, abychom tak lépe pronikli do podstaty daného jevu.

Cíle

Cílem prezentované výzkumné studie je:

1) identifikovat hlavní dimenze, které tvoří obsah stereotypů etnických skupin v české společnosti,

2) v rámci těchto dimenzí popsat obsah stereotypů tří výrazných etnických skupin, s nimiž se setkávají členové české společnosti (Rom, Vietnamec, Němec) a

3) připravit podklady pro další výzkum stereotypů v České republice.

Metody

Pro analýzu jsme využili data sesbíraná od šedesáti respondentů ve věkovém rozpětí 20 – 50 let. Výzkumný vzorek tvořili respondenti nejrůznějších profesních kategorií. Jednalo se bez výjimky o členy majoritní české společnosti.

Dotazník obsahoval otázky na více sociálních (etnických a profesních) kategorií. Pro účely tohoto textu vybíráme analýzu tří významných etnických kategorií, s nimiž se setkáme v české společnosti: Němec, Rom a Vietnamec.

Respondenti byli požádáni, aby ke každé sociální kategorii generovali pět atributů, které jim přijdou na mysl.

Výsledky

Postup analýzy dat

Celkem jsme získali 670 atributů. Mezi opakovaně zmiňované vlastnosti patřily například atributy, jako je *chytrý, inteligentní, vzdělaný*, případně *přátelský, společenský, komunikativní* nebo naopak *hloupý, nevzdělaný, málo bystrý* či případně *líný, lenivý, nepracovitý* apod. V průběhu prvního kódování jsme tyto atributy sdružovali do skupin podle jejich významové podobnosti.

Další analýza byla provedena s využitím postupů a technik metody zakotvené teorie. V této fázi výzkumu jsem významovou příbuznost jednotlivých atributů konzultovala s kolegy. Nejprve jsme vyhledávali slova podobného nebo stejného významu, bez ohledu na četnost, s níž byla uváděna. Na základě sémantické podobnosti tak bylo vytvořeno celkem 38 kategorií: skupin slov, jež se vyznačovaly významovou blízkostí. Dané kategorie pak byly s pomocí postupů selektivního kódování seskupovány tematicky do bloků, jež charakterizují některou oblast vlastností osobnosti a případně další oblasti, jež byly skrze atributy také pokryty. V rámci opakovaného prověřování tematické podobnosti jednotlivých kategorií byly atributy s pomocí tematické analýzy shrnuty do jednotlivých dimenzí, které představujeme v následujícím textu. Ta postihují základní témata, jež byla v oblasti spontánně generovaných atributů etnických kategorií identifikována.

Metodologicky byl náš postup založen na procesu tematické analýzy, s využitím některých prověřených technik metody zakotvené teorie (otevřené kódování a selektivní kódování) (Braun & Clarke, 2006; Strauss & Corbin, 1999).

Dimenze

Identifikovali jsme 6 klíčových dimenzí, které tematicky tvoří obsah stereotypu. Jedná se o dimenze *1. Kompetence a cílesměrnost, 2. Extraverze a orientace na druhé, 3. Kulturní přijatelnost a přizpůsobivost, 4. Seberegulace a vychování, 5. Odpovědnost vůči společnosti a 6. Hezký, nebo ošklivý?*.

V dimenzi *Kompetence a cílesměrnost* jsou zahrnuty v prvé řadě inteligence a vzdělání. Avšak analýza ukázala další důležitý rozměr této dimenze: vlastnosti, které znamenají schopnost dosáhnout cíle. Podrobněji se jim budeme věnovat v kapitole Diskuze.

Dimenze *Extraverze a orientace na druhé* obsahuje vedle laskavosti nebo chladu další klíčový rozměr: orientaci na druhé. Ukazuje se, že platí obzvlášť u etnických kategorií, kde se vyskytuje minimum pozitivních hodnocení vřelosti. Hlavní téma tvoří otázka pomoci druhým a na opačné straně stojí nepřátelství, agrese a vlastnosti skupiny, které majoritu v jejích očích ohrožují. Hlavní otázky této dimenze jsou: Je člen dané skupiny laskavý k druhým, nebo je chladný? Je ochotný pomoci, nebo je nepřátelský? Nebo je dokonce agresivní, budí strach a ubližuje?

Následující tři dimenze vystoupily z analýzy dat jako důležitý a neopominutelný rozměr obsahu stereotypu, s nímž se při výzkumu stereotypu dosud nepracovalo. Jedná se o atributy, které vystihují vztah dané etnické skupiny k majoritní společnosti a její kultuře. Sama skutečnost, že respondenti mají tendenci tuto stránku věci zmiňovat, naznačuje důležitost tohoto rozměru v obsahu stereotypu sociální kategorie jako takového.

Dimenze *Kulturní přijatelnost a přizpůsobivost* postihuje soulad mezi danou etnickou skupinou a majoritní kulturou. Hlavní otázkou této dimenze je: Je tato skupina schopná se přizpůsobit? Přijímá naše společenské normy? Obtěžuje nás, nebo nám nevadí?

Dimenze *Seberegulace a vychování* zahrnuje téma společenských způsobů, které spolu vždy nesou nutnost seberegulace. Ta je v západní společnosti klíčovou částí společenského chování. Regulují členové dané kategorie své chování podle norem? Nechávají se svázat předpisy? Nejsou svázáni až příliš?

Dimenze *Odpovědnost vůči společnosti* zahrnuje jakoukoli odpovědnost vůči druhým a vůči společnosti. Přináší daná etnická skupina společnosti nějaký benefit, je pro ni cenná? Nebo naopak není možné členům skupiny důvěřovat, nelze se na ně spolehnout?

Při studiu etnických i profesních kategorií se objevila také jedna specifická dimenze; nese název *Hezký, nebo ošklivý?*. Z kvantitativního hlediska se zdá být nepodstatná, avšak chceme-li ponechat obraz obsahu stereotypu kompletní, je třeba mít na zřeteli, že někteří respondenti označují Němce za staré a ošklivé, zatímco Romy za krásné.

Tabulka 1: Dimenze stereotypu etnických kategorií

	Němec	Rom	Vietnamec
Kompetence a cílesměrnost			
inteligentní	13	2	23
schopný	6	1	12
sebevědomý	12	1	7
dominantní a průbojný	7	0	0
ekonomicky efektivní	8	0	6
hloupý	0	8	0
necílevědomý	1	5	2
nevzdělaný	0	16	0
Extraverze a orientace na druhé			
vstřícný k druhým	9	0	7
chladný	20	0	3
povýšený	10	1	0
sobecký a vypočítavý	4	10	6
agresivní a konfliktní	6	17	1
nebezpečný	0	4	1
Kulturní přijatelnost a přizpůsobivost			
přizpůsobivý	0	0	8
neobtěžuje	0	3	18
neuznává místní hodnoty	0	5	0
nepřizpůsobivý	0	15	1
obtěžuje	12	18	4
Seberegulace a vychování			
vychovaný	9	0	2
přesný	45	0	3
nevázaný	1	9	0
spontánní	0	9	0
nekulturní	5	13	0
Odpovědnost vůči společnosti			
odpovědný a důvěryhodný	11	1	5
svědomitý	6	0	3
pracovitý	27	1	61
nezodpovědný a nespolehlivý	1	13	6
líný	0	35	0
zloděj	0	12	2
Hezký, nebo ošklivý?			
hezký	0	1	0
ošklivý	2	0	0

Tabulka 1 zobrazuje jednotlivé dimenze, jejich vnitřní obsah (kategorie pojmů, které byly vytvořeny v průběhu analýzy dat) a jejich zastoupení v celkovém souboru 670 atributů. V tabulce jsou označeny oblasti, v nichž můžeme jejich zastoupení u jednotlivých etnických kategorií považovat za signifikantní. Je zřejmé, že zatímco v oblasti kompetencí a cílesměrnosti jsou Němci považováni za inteligentní, schopné, dominantní a průbojné, v případě Vietnamců je ve stejné oblasti kladen důraz na inteligenci a schopnosti, nikoli na schopnost dosahovat cíle skrze výkon. Romové mají v téže oblasti zcela zanedbatelné zastoupení (pouze celkem čtyřikrát byli v této oblasti zmíněni v pozitivním smyslu); naopak veškeré atributy dané oblasti směřují ke kategoriím hlouposti, neschopnosti a chybějící cílevědomosti.

Obdobné rozdíly mezi vnímáním jednotlivých kategorií jsou zřejmé také v dalších dimenzích (viz tabulku). Mezi nimi je třeba zmínit důležitost dimenze Odpovědnost vůči společnosti, jež ukazuje viditelný rozdíl v hodnocení Němců a Vietnamců jako těch, kdo jsou v očích respondentů odpovědní vůči pravidlům a společenské morálce; a na druhé straně

Romů, kteří jsou hodnoceni jako nespolehliví, líní a porušující morální normy. Za pozornost stojí především důraz na pracovitost u kategorie Vietnamců.

Diskuze

Většina výzkumníků (např. Fiske et al, 2002; Cuddy et al., 2008) analyzuje nejrůznější podoby stereotypů skrze dvě základní dimenze: *kompetenci* a *vřelost.* Tento přístup vychází z přenesení implicitní teorie osobnosti na sociální kategorii; tedy z předpokladu, že o sociálních kategoriích uvažujeme stejným způsobem jako o jedincích (viz např. Rosenberg & Sedlak, 1972). My jsme se rozhodli pro odlišný úhel pohledu a z něho plynoucí odlišný metodologický přístup. Respondentům jsme položili otevřenou otázku, abychom zjistili, v jakých pojmech o etnických kategoriích uvažují a jaká témata lze v této oblasti identifikovat. Z našich zjištění vyplývá, že běžně užívaný model obsahu stereotypu SCM (Cuddy et al., 2008) je částečně problematický, neboť stereotyp etnické kategorie obsahuje zjevně více podstatných dimenzí, než je kompetence a vřelost.

Námi identifikované dimenze *Kompetence a cílesměrnost* a *Extraverze a orientace na druhé* do značné míry korespondují s dimenzemi *kompetence* a *vřelosti,* avšak i v tomto případě platí, že existuje značná vnitřní variabilita uvnitř těchto dimenzí, již je třeba analyzovat pro případ dalšího výzkumu stereotypů. V případě našich dat se jedná například o důraz na dominanci a průbojnost v případě Němce a naopak větší akcent na inteligenci na straně Vietnamce.

Jak je patrné z tabulky, v níž představujeme vybrané kategorie, Romům se obecně dostává negativního hodnocení napříč všemi dimenzemi. Jsou hodnoceni jako hloupí, nevzdělaní, nekulturní, ale také agresivní a nebezpeční. Současně jsou postaveni do kontrastu vůči Vietnamcům v oblasti přizpůsobivosti a kulturní přijatelnosti. Avšak i pozitivněji laděné hodnocení Vietnamců a Němců nese značné vnitřní rozdíly. Kromě již zmíněného rozdílu v hodnocení sebevědomí a dominance je to především převažující označování Vietnamců za pracovité. Pracovitost tak vystupuje z tématu obsahu stereotypu jako zcela zásadní atribut, jejž není možné při výzkumu stereotypů sociálních kategorií opominout. To potvrzuje také atribut lenosti, opakovaně připisovaný kategorii Romů.

Za zmínku také stojí silný důraz na emocionální chlad, průbojnost a současně často zmiňovanou přesnost v oblasti stereotypu Němců jako sociální kategorie. Ta je naopak v případě Romů komplementárně vyvážena atributy spontaneity a nevázanosti. Jedná se o příklad komplementárního streotypu, jak jej popisují např. Kay a Jost (2003).

V případě zmíněných stereotypů se potvrzuje existence kulturního stereotypu, jenž nevychází nutně z osobní zkušenosti, ale je vnitřně konzistentním souborem atributů, jež jsou daným kategoriím tradičně připisovány a jež jsou sdíleny napříč společností (Hnilica, 2010).

Prezentovaná studie má své zřetelné limity. Jedná se o první kvalitativní sondu do oblasti atributů sociálních kategorií. Šlo tedy o studii poměrně malého rozsahu, a to jak v počtu respondentů, tak v počtu analyzovaných kategorií. Přesto přinesla akcent na kulturní a společenský rozměr stereotypu etnických kategorií, jenž může být podkladem pro další zkoumání většího rozsahu. V rámci rozsáhlejšího výzkumného šetření, které bude následovat v příštím roce, se budeme soustřeďovat na ověření platnosti doposud identifikovaných dimenzí.

Závěr

V naší studii jsme identifikovali celkem šest dimenzí, které podle nasbíraných dat vystihují obsah stereotypu etnických kategorií v České společnosti. Vedle běžně užívaných dimenzí se jedná především o dimenze, hodnotící kulturní přijatelnost skupiny, její

odpovědnost vůči společnosti a míru seberegulace a „vychování“, tj. dodržování společenských mravů.

Ukázalo se, že studie založená na otevřené otázce, jež dovoluje respondentovi spontánně generovat atributy sociální kategorie, přináší odlišné výsledky než výzkum, jenž staví obsah stereotypu na existující teorii. Porozumění obsahu stereotypu se tak může stát základem pro přípravu rozsáhlejšího výzkumu stereotypů v kvantitativní podobě.

Literatura

Braun, V., & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3 (2),* 77-101.

Cuddy, A. C., Fiske, S. T., & Glick, P. (2008). Warmth and competence as universal dimensions of social perception: The stereotype content model and the BIAS map. In M. P. Zanna, M. P. Zanna (Eds.), *Advances in experimental social psychology, Vol 40* (pp. 61-149). San Diego, CA, US: Elsevier Academic Press.

Fiske, S. T., Cuddy, A. C., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal Of Personality And Social Psychology*, *82*(6), 878-902.

Hnilica, K. (2010). *Stereotypy, předsudky, diskriminace (pojmy, měření, teorie).* Praha, Czechia: Univerzita Karlova v Praze.

Kay, A. C., & Jost, J. T. (2003): Complementary justice: Effects of “poor but happy” and “poor but honest” stereotype exemplars on system justification and implicit activation of the justice motive. *Journal of Personality and Social Psychology, 85, 823–837.*

Rosenberg, S., & Sedlak, A. (1972). Structural Representations of Implicit Personality Theory. In L. Berkowitz (Eds.), *Advances in Experimental Social Psychology, Vol 6* (pp. 235 – 297). New York, US: Academic Press.

Strauss, A., & Corbin, J. (1999): *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie.* Boskovice, Czechia: Albert.

Možnosti predikcie kognitívnych omylov v manažérskej práci

Possibilities of predicting cognitive distortions in managerial work

Miroslav Frankovský, Zuzana Birknerová

miroslav.frankovsky@unipo.sk, zuzana.birknerova@unipo.sk

Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta manažmentu, Katedra manažérskej psychológie,

Príspevok je publikovaný v rámci riešenia vedecko-výskumného grantového projektu VEGA 1/0706/14 – Kognitívne omyly v myslení, ich identifikácia a hodnotenie v manažmente

Abstrakt

V prezentovanom príspevku je pozornosť sústredená na možnosti identifikácie a špecifikovania indikátorov, ktoré umožnia predikciu výskytu kognitívnych omylov v manažérskej práci. Návrh a overenie týchto prediktorov výskytu kognitívnych omylov vychádza z koncepcie Becka, ktorý popísal vznik a pôsobenie dysfunkčných schém a výskyt kognitívnych omylov v živote človeka. Empirické údaje potrebné pre overenie vyvíjanej metodiky PKO (predikcia kognitívnych omylov) boli zozbierané pomocou vlastného dotazníka. Výskumnú vzorku tvorilo 50 manažérov, z toho 28 mužov a 22 žien vo veku od 21 do 49 rokov, s priemerným vekom 32,68 roka. Dĺžka manažérskej praxe sa pohybovala od 1 roku do 20 rokov, s priemerom 6,82 rokov. Faktorovou analýzou pomocou metódy Principal Component Analysis s Varimax rotáciou bolo vyextrahovaných 6 faktorov, ktoré charakterizujú atribúty predikcie výskytu kognitívnych omylov. Tieto faktory spolu vysvetľujú 55,4% variancie. Faktory sme obsahovo charakterizovali ako skreslený výber faktov, čierno-biele myslenie, emocionálno-negatívne predvídanie, diskvalifikácia pozitívneho, neprimerané zovšeobecňovanie, čítanie myšlienok. V príspevku sú prezentované aj základné psychometrické parametre tejto metodiky. Nie všetky špecifikované prediktory kognitívnych omylov sú však a priori negatívne. Empatia sa radí medzi kognitívne omyly, no na druhej strane pomáha manažérom vcítiť sa do pocitov druhých. Preto je nevyhnutné vymedziť hranicu, kedy empatia začne pôsobiť ako kognitívny omyl. Podobne je možné uvažovať aj o aspekte čierno – biele myslenie, ktorý je spätý s určitým zjednodušením situácie, ktoré je nevyhnutné napríklad pri rozhodovaní v časovej tiesni. Ambíciou prezentovaného výskumu bolo poukázať na možnosti predikcie výskytu kognitívnych omylov v práci manažérov, ale aj v iných spoločenských kontextoch, napríklad už pri výbere ľudí na pracovné pozície, resp. pri ich vzdelávaní.

Kľúčové slová: Kognitívne omyly, Manažment, Manažér

Abstract:

Occurrence of cognitive distortions in the work of a manager is not rare. Ability to avoid these distortions is an important prerequisite for acceptance of the right decisions and strategies of a company development. Significance of cognitive distortions in accepting decisions by a manager is enhanced by the fact that these decisions influence not only the life of this manager, but also of the organization as a whole, i.e. all of manager's co-workers. The presented report focuses on the possibility to identify and specify the indicators enabling prediction of occurrence of cognitive distortions in managerial work. The proposal and verification of these predictors of cognitive distortion occurrence are based on the concept by Beck, who described formation and effects of dysfunctional schemes and cognitive distortions in human life. It is clear that these distortions or errors affect both the work and the personal life of a person. The report presents the findings and knowledge which enable prediction of the future occurrence of cognitive distortions in the work of managers on the questionnaire basis.

Key words: Cognitive distortions, Management, Manager

Kognitívne omyly

Aj keď kognície zohrávajú v manažérskej práci významnú úlohu (Slavkovský, 2013), výskyt kognitívnych omylov u manažérov nie je zriedkavý. Vyhnutie sa kognitívnym omylom je dôležitým predpokladom prijímania správnych rozhodnutí a stratégií rozvoja organizácie.

Význam kognitívnych omylov pri prijímaní rozhodnutí manažérom je umocnený aj tým, že tieto rozhodnutia ovplyvňujú nie len život manažéra, ale aj celú organizáciu a teda aj všetkých jeho spolupracovníkov.

Pojem omyl sa väčšinou spája s nesprávnou interpretáciou situácie. Ak sa opakuje, je identifikovaný inými ľuďmi (Klapatek, 2008). Podľa Baláža (2006) sa sklony k omylom delia na kognitívne a emocionálne. Uvedenú špecifikáciu je potrebné však interpretovať z hľadiska akcentu na kognitívnu alebo emocionálnu zložku kognitívnych omylov.

Kognitívny omyl môže vzniknúť na základe nesprávneho použitia informácie, emocionálny omyl je viac pod vplyvom pocitov a postojov. Ruisel (2012) tvrdí, že kognitívne omyly je zložitejšie detekovať, pretože pri nich dochádza k úmyselnému alebo neúmyselnému chybnému usudzovaniu alebo lživej argumentácii.

Výskyt kognitívnych omylov je úzko spätý s obsahom konkrétnej situácie, ale aj s osvojenými schémami. Podľa Becka (1989) schémy vyjadrujú stabilné organizovanie myslenia. Schémy sú často základné, občas aj nevedomé presvedčenia, ako vnímame svet, seba a ľudí. Schémy vznikajú skúsenosťami a sú založené na konkrétnych zážitkoch. Kognitívne schémy nie sú vedomé (Zibrínová, Birknerová, 2012). Kognitívne skreslenie vzniká z podvedomých postupov spracovania informácií (Heuer, 1999). Spôsob, akým ľudia vyhodnocujú a interpretujú informácie, je zásadne ovplyvnený ich subjektívnym názorom. U jednotlivcov, ktorí majú sklon ku kognitívnym omylom, dochádza k systematickému skresľovaniu informácií a dysfunkcii ich myslenia. Tento sklon následne tvaruje dysfunkčné presvedčenie a ovplyvňuje správanie (Beck, 2007).

Kognitívne omyly v manažérskej práci

V kontexte kognitívnych omylov venovali Penedo, Schneiderman (2008) pozornosť aj manažérskej práci. Podľa ich zistení sú manažéri často presvedčení, že ak nie sú dokonalí, tak úplne zlyhali. Myslia si, že ak ich rozhodnutie alebo názor nebol najlepší zo všetkých, tak bol úplne zlý. Tým, že sa boja urobiť akúkoľvek chybu, v ich živote sa môžu objaviť prejavy úzkosti alebo depresií. Následne všetky veci a situácie vyhodnocujú, ako úplne zlé alebo ako úplne dobré. K ďalším javom negatívneho myslenia patrí zdôrazňovanie jednej negatívnej situácie. Manažéri vidia jednu negatívnu situáciu ako porážku. Často dôjdu k záveru, že niečo negatívne, čo sa im stalo príde znova a znova. Celkovo im takéto myslenie bráni k seba rozvíjaniu a prijímaniu správnych rozhodnutí. Príliš veľké nároky manažérov na seba samého môže podľa autorov spôsobiť, že ich tieto nároky nemôžu reálne uspokojiť a preto sa začnú vnímať negatívne. Všetky tieto aspekty, ktoré sa v myslení manažérov prejavujú, môžu byť potenciálnym zdrojom kognitívnych omylov.

V práci manažéra sa môže podľa Dobelliho (2012) vyskytnúť aj kognitívny omyl, tzv. dôkaz davu. Pri tomto omyle manažér správne interpretuje svoje schopnosti a znalosti, ale je ovplyvnený prostredím a okolitými ľuďmi. Pôsobenie tohto typu omylu spôsobuje, že manažér nie je schopný vyjadriť svoj názor a v situácii, kedy sa musí rozhodnúť alebo vyjadriť svoj názor sa pripojí k väčšine. Manažér síce uvažuje za seba, ale v konečnom dôsledku sa pripojí k ostatným. Je dôležité si v práci manažéra uvedomiť možnosť pôsobenia aj tohto kognitívneho omylu.

Redukovať výskyt kognitívnych omylov v myslení manažérov je jedným v podstatných predpokladov zvyšovania efektívnosti manažérskej práci. Pri výbere ľudí na manažérske pozície je preto potrebné v rámci spektra rôznych prediktorov zvažovať aj tendenciu k možným výskytom kognitívnych omylov v ich práci. Navrhovaná metodika PKO (predikcia kognitívnych omylov) reprezentuje snahu vytvoriť nástroj pre takúto predikciu. V príspevku prinášame prvé informácie o vývoji tejto metodiky v jednom z možných prostredí jej aplikácie.

Metóda

Empirické údaje potrebné pre overenie vyvíjanej metodiky PKO (predikcia kognitívnych omylov) boli zozbierané pomocou vlastného dotazníka. Navrhovaná metodika obsahuje 33 položiek, ktoré boli vytvorené na základe popisu a kategorizácie kognitívnych omylov, ktoré vychádzajú z teórie Becka (1979). Respondenti odpovedali na jednotlivé položky s využitím 6 bodovej škály 1 – rozhodne áno, 2 – áno, 3 – skôr áno ako nie, 4 – skôr nie ako áno, 5 – nie, 6 – rozhodne nie.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 50 manažérov, z toho 28 mužov a 22 žien vo veku od 21 do 49 rokov, s priemerným vekom 32,68 roka (smerodajná odchýlka 7,844). Dĺžka manažérskej praxe sa pohybovala od 1 roku do 20 rokov, s priemerom 6,82 rokov (smerodajná odchýlka 4,521).

Výsledky výskumu

Faktorovou analýzou pomocou metódy Principal Component Analysis s Varimax rotáciou bolo vyextrahovaných 6 faktorov, ktoré charakterizujú atribúty predikcie výskytu kognitívnych omylov (graf 1). Tieto faktory spolu vysvetľujú 55,4% variancie. Faktory sme obsahovo charakterizovali ako:

1. Skreslený výber faktov – manažéri, ktorí vysoko skórujú v tomto atribúte si všímajú len tie fakty, ktoré utvrdzujú to, čo si myslia. Ostatné fakty prehliadajú. Reliabilita položiek pre faktor Selektívny výber faktov: Cronbachova Alpha – 0,733.
2. Čierno-biele myslenie – manažéri, ktorí vysoko skórujú v tomto atribúte sa rozhodujú v absolútnych hodnotách. Sú pre nich typické pojmy áno – nie, dobrý – zlý. Reliabilita položiek pre faktor Čierno-biele myslenie: Cronbachova Alpha – 0,676.
3. Emocionálno-negatívne predvídanie – vysoko skórujúci manažéri v tomto atribúte majú tendenciu pri hodnotení využívať negatívne emócie. Tieto emócie ich utvrdzujú a očakávajú najhoršie scenáre situácie. Reliabilita položiek pre faktor Emocionálno-negatívne predvídanie: Cronbachova Alpha – 0,727.
4. Diskvalifikácia pozitívneho – manažéri s vysokým skóre v tomto atribúte často premenia neutrálnu alebo pozitívnu situáciu na negatívnu. Reliabilita položiek pre faktor Diskvalifikácia pozitívneho: Cronbachova Alpha – 0,558.
5. Neprimerané zovšeobecňovanie – manažéri, ktorí vysoko skórujú v tomto atribúte majú tendenciu vyvodzovať ďalekosiahle závery. Reliabilita položiek pre faktor Neprimerané zovšeobecňovanie: Cronbachova Alpha – 0,564.
6. Čítanie myšlienok, empatia – manažéri s vysokým skóre v tomto atribúte majú pocit, že vedia, čo si druhí myslia aj na základe nejasných signálov. Reliabilita položiek pre faktor Čítanie myšlienok, empatia: Cronbachova Alpha – 0,584.

Túto štruktúru faktorov potvrdzuje aj Scree plot (graf 1) a hodnoty Cronbachovej Alpha, ktoré sme uviedli pri obsahovej charakteristike jednotlivých faktorov.

Graf 1: Scree plot extrahovaných faktorov

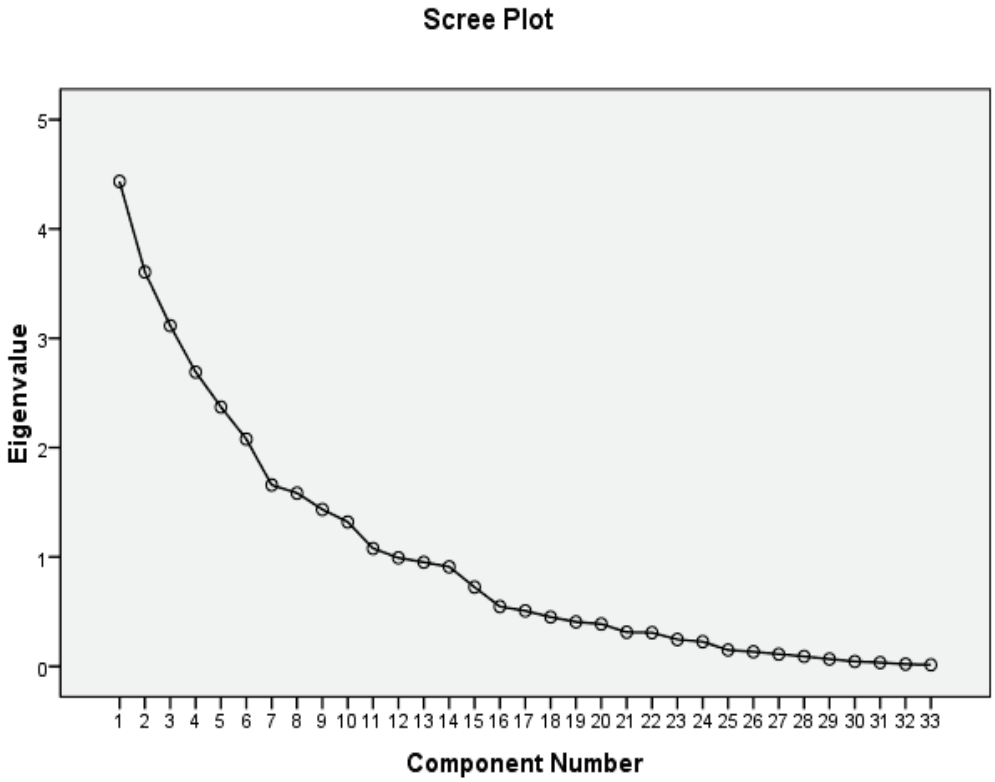

Diskusia a záver

V manažérskej práci je nevyhnutné vychádzať z konkrétnych faktov, a preto sú kognitívne omyly v práci manažéra rizikom pre podnik (Kondáš, Kordáčová, 2000). Práca manažéra je automaticky spájaná s racionálnym uvažovaním, vyhodnocovaním faktor a vyhýbaním sa omylom. Ambíciou prezentovaného výskumu je preto poukázať na možnosti predikcie výskytu kognitívnych omylov v práci manažérov, napr. už pri výbere ľudí na manažérske pozície, resp. pri ich vzdelávaní.

Uvedomujeme si skutočnosť, že prezentované výsledky sú len prvým pokusom o riešenie tohto problému. Zjavné obmedzenia sú dané veľkosťou a špecifickosťou výskumnej vzorky, ako aj operacionalizáciou Beckovho (1979) konceptu kognitívnych omylov. Prínosy môžeme špecifikovať v rovinách metodiky, teórie a zároveň v rovine praktických prínosov pre manažérsku prácu.

Teoretické prínosy práce spočívajú v kategorizácii kognitívnych omylov. Táto kategorizácia vychádza z Beckovho (1979) konceptu, redukuje však pôvodný počet 11 kategórií na 6 atribútov identifikujúcich možný výskyt kognitívnych omylov.

Na metodologickej úrovní reprezentuje pridanú hodnotu návrh a overenie novej metodiky PKO. Aj keď boli prvé kroky pri overovaní tejto metodiky urobené v manažérskom prostredí, predpokladáme, že metodika môže mať oveľa všeobecnejšie uplatnenie.

Praktickým prínos evidentne spočíva vo využívaní metodiky PKO v predikcii kognitívnych omylov v rámci rôznych spoločenských kontextov.

Výskyt kognitívnych omylov v manažérskej práci spôsobuje zmeny pri hodnotení situácie a následne aj pri rozhodovaní. Je potrebné si však uvedomiť, že nie všetky špecifikované aspekty predikcie kognitívnych omylov sú a priori negatívne. Empatia sa radí medzi kognitívne omyly, no na druhej strane pomáha manažérom vcítiť sa do pocitov

druhých. Preto je nevyhnutné si uvedomiť hranicu, kedy empatia začne pôsobiť ako kognitívny omyl. Podobne je možné uvažovať aj o aspekte čierno – biele myslenie, ktorý je spätý s určitým zjednodušením situácie.

Zoznam bibliografických odkazov

Baláž, V. (2006). *Rozum a cit na finančných trhoch.* Bratislava: Veda.

Beck, A. T. et al. (1979). *Cognitive therapy of depression.* New York: Guilford Press.

Beck, A. T. (1989). *Love Is Never Enough: How couples can overcome misunderstandings, resolve conflicts, and solve relationship problems through cognitive therapy.* New York: Harper Perennial.

Beck, A. T. et al. (2007). *Cognitive therapy of personality disorders.* New York: Guilford Press.

Dobelli, R. (2012). *Pasti v myšlení a jak do nich nespadnout*. Praha: Wolters Kluwer.

Heuer, R. J. (1999). *Psychology of Intelligence Analysis.* [online]. [cit. 2015-03.05]. Dostupné na: https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/psychology-of-intelligence-analysis/PsychofIntelNew.pdf

Klapatek, M. (2008). *Komunikace, argumentace, rétorika.* Praha: Grada Publishing.

Kondáš, O., & Kordačová, J. (2000). *Iracionalita a jej hodnotenie.* Bratislava: Stimul.

Penedo, F. J., & Antoni, M., & Schneiderman, N. (2008). *Cognitive-Behavioral Stress Management for Prostate Cancer Recovery Facilitator Guide.* New York: Oxford University Press.

Ruisel, I. (2012). Kognitívne omyly pri rozhodovaní. In *Sociálne procesy a osobnosť*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Slavkovský, A. R. (2013). *Racionalita a ľudská kognícia.* Trnava: FF Trnavská univerzita.

Zibrínová, Ľ., & Birknerová, Z. (2012). Logické chyby v myslení zamestnancov a ich vzťah k subjektívnej pohode. In *Psychologica XLI.* Bratislava: Stimul.

Päť veľkých faktorov osobnosti a lokalizácia kontroly správania ako prediktory štýlov rozhodovania

Big five personality traits and locus of control as predictors of decision-making styles

Katarína Hájková[1], Martin Sedlár[2]

katkahajkova7@gmail.com, martin.sedlar@savba.sk

[1]*Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK, Bratislava*

[2]*Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava*

Táto práca bola podporená grantom VEGA2/0080/14 Rozhodovanie v emočne náročných situáciách: Výskum makrokognícií a emócií v paradigme naturalistického rozhodovania.

Abstrakt

Štúdia je zameraná na päť veľkých faktorov osobnosti a lokalizáciu kontroly správania vo vzťahu so štýlmi rozhodovania. Výskumný súbor tvorilo 226 študentov (65 mužov, 161 žien) z rôznych slovenských vysokých škôl. Päťfaktorový osobnostný inventár (John & Srivastava, 1999), Škála internality-externality (Rotter, 1966) a Škála základných štýlov rozhodovania (Scott & Bruce, 1995) boli použité na meranie definovaných charakteristík. Bola prevedená korelačná analýza a viacnásobná regresná analýza. Výsledky ukázali, že každý osobnostný faktor prispieva k predikcii aspoň jedného štýlu rozhodovania: svedomitosť a otvorenosť voči skúsenosti k racionálnemu štýlu; otvorenosť voči skúsenosti a prívetivosť k intuitívnemu štýlu; neurotizmus a prívetivosť k závislému štýlu; svedomitosť, neurotizmus a prívetivosť k vyhýbavému štýlu; svedomitosť, otvorenosť voči skúsenosti a extraverzia k spontánnemu štýlu. K predikcii závislého štýlu rozhodovania prispieva aj lokalizácia kontroly správania. Tieto zistenia sú diskutované z pohľadu adaptívnych a neadaptívnych štýlov rozhodovania.
Kľúčové slová: päť veľkých faktorov osobnosti, lokalizácia kontroly správania, štýly rozhodovania, vysokoškolskí študenti

Abstract

The study focuses on the Big Five personality traits and locus of control in the relationship with decision-making styles. The research sample consisted of 226 students (65 males, 161 females) from various Slovak universities. Big Five Inventory (John & Srivastava, 1999), Internal-External Scale (Rotter, 1966) and General Decision-Making Styles (Scott & Bruce, 1995) were used to measure the defined characteristics. Correlation analysis and multiple regression analysis was conducted. The results showed that each personality trait contribute to the prediction of at least one decision-making style: conscientiousness and openness to experience to rational style; openness to experience and agreeableness to intuitive style; neuroticism and agreeableness to dependent style; conscientiousness, neuroticism and agreeableness to avoidant style; conscientiousness, openness to experience and extraversion to spontaneous style. Dependent decision-making style is predicted also by locus of control. These findings are discussed from the perspective of adaptive and non-adaptive decision-making styles.
Keywords: Big Five personality traits, locus of control, decision-making styles, university students

Úvod

Výskum rozhodovania sa vždy skôr týkal toho, nakoľko sa ľudia držia normatívnych teórií a ako rozhodovací problém a situácia ovplyvňujú proces rozhodovania. Štúdie štýlov rozhodovania poukazujú aj na dôležitosť individuálnych rozdielov medzi rozhodujúcimi sa osobami (Thunholm, 2004). Teória základných štýlov rozhodovania (Scott & Bruce, 1995) rozlišuje päť štýlov. *Racionálny štýl* je definovaný ako premyslený a logický proces

zvažovania rôznych alternatív pred voľbou určitej možnosti. *Intuitívny štýl* charakterizuje spoliehanie sa na vlastné tušenie a pocity pri rozhodovaní. *Spontánny štýl* sa prejavuje ako túžba po rýchlom rozhodnutí bez akéhokoľvek uvažovania. *Závislý štýl* sa týka hľadania a spoliehania sa na rady od druhých ľudí. *Vyhýbavý štýl* je vymedzený ako snaha o zabránenie rozhodovania. Avsecková (2012) spomína dôkazy o tom, že racionálny a intuitívny štýl sú skôr adaptívne štýly a že závislý, vyhýbavý a spontánny štýl sú skôr neadaptívne štýly.

Ľudia sa líšia v tom, akým štýlom sa zvyčajne rozhodujú, a líšia sa aj osobnostnými charakteristikami, z ktorých niektoré vplývajú na celý proces rozhodovania, iné len na niektoré jeho fázy. Päť veľkých osobnostných faktorov má vzťah s rôznymi aspektmi rozhodovania. *Neurotizmus* pozitívne súvisí s vyhýbavým štýlom (Riaz, Riaz, & Batool, 2012), nerozhodnosťou (Germejs & Verschueren, 2011), neochotou rozhodovať sa samostatne, so sklonom nepodstúpiť riziko v prípade dosiahnutia zisku a podstúpiť riziko v prípade vyhnutia sa strate (Flynn & Smith, 2007). Vysoká *extraverzia* sa spája s intuitívnym a spontánnym štýlom (Riaz et al., 2012), s dosahovaním najlepších výkonov pri rozhodovaní, s rýchlym a efektívnym rozhodovaním (Pilárik & Sarmány-Schuller, 2011), so zlyhávaním pri integrácií rozporuplných informácií od rôznych ľudí (Flynn & Smith, 2007). Extraverti sa ľahšie začnú nudiť, preto môžu odkladať úlohy a rozhodovanie na neskôr, aby zažili pre nich príjemný pocit napätia (Steel, 2007). *Otvorenosť voči skúsenosti* sa pozitívne viaže s intuitívnym štýlom (Riaz et al., 2012), s preferenciou uskutočňovať dôležité rozhodnutia (Flynn & Smith, 2007), s rizikovejším správaním a zameraním na možné zisky (Lauriota & Levin, 2001). *Svedomitosť* je v pozitívnom vzťahu s racionálnym štýlom (Riaz et al., 2012), s preferenciou uskutočňovať dôležité rozhodnutia (Flynn & Smith, 2007) a spomedzi ostatných faktov najsilnejšie negatívne koreluje s prokrastináciou (Steel, 2007). *Prívetivosť* je faktor, ktorý má význam najmä v interpersonálnom kontexte skupinového rozhodovania. Vysoká prívetivosť sa spája so závislým štýlom rozhodovania (Riaz et al., 2012) a s kooperatívnosťou, menšou konfrontáciou s inými ľuďmi pri rozhodovaní sa (Flynn & Smith, 2007). Ľudia s nízkou mierou prívetivosti vnímajú vonkajšie požiadavky a úlohy negatívne, preto sa im snažia vyhnúť a odložiť rozhodnutie (Steel, 2007).

V procese rozhodovania zohráva rolu aj *lokalizácia kontroly správania* (Rottera,1966). Výsledky autorov Baiocco, Laghi a D'Alessio (2009) ukazujú, že u ľudí s externou lokalizáciou kontroly sa najčastejšie prejavuje závislý a vyhýbavý štýl. Ľudia s internou lokalizáciou kontroly najčastejšie využívajú racionálny štýl a radšej čelia problémom, než sa im vyhýbajú. Interná lokalizácia kontroly má tiež pozitívny vzťah s nezávislým rozhodovaním (Neaves, 1989). Intuitívny štýl nemá vzťah s lokalizáciou kontroly (Baiocco et al., 2009) a spontánny štýl sa pravdepodobne prejavuje stále rovnako, nezávisle od lokalizácie kontroly (Scott & Bruce, 1995).

Cieľom tejto štúdie je zistiť prediktívnu silu vybraných osobnostných charakteristík vzhľadom na štýly rozhodovania u vysokoškolských študentov. Podľa výsledkov štúdií, niektoré osobnostné faktory veľkej päťky a lokalizácia kontroly správania sa významné spájajú so štýlmi rozhodovania. Preto predpokladáme, že kombináciou týchto osobnostných charakteristík bude možné vysvetliť väčšiu varianciu štýlov rozhodovania.

Metódy

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorí 226 študentov (65 mužov, 161 žien) z rôznych slovenských vysokých škôl vo veku od 18 do 26 rokov (AM=21,05; SD=1,61). Dáta boli získané na prelome roku 2014 a 2015 prostredníctvom on-line dotazníka.

Nástroje merania

Päť veľkých osobnostných faktorov sme merali Päťfaktorovým osobnostným inventárom (Big Five Inventory; John & Srivastava, 1999), ktorý obsahuje 44 položiek. Respondenti odpovedajú, nakoľko sa vnímajú ako niekto, kto...: neurotizmus (napr. sa veľa znepokojuje), extraverziu (napr. je zhovorčivý), otvorenosť voči skúsenosti (napr. je originálny, prichádza s novými nápadmi), prívetivosť (napr. je nápomocný a nezištný k iným) a svedomitosť (napr. robí svoju prácu svedomito). Položky sú hodnotené na stupnici od 1 (silne súhlasím) po 5 (silne nesúhlasím). Cronbachova alfa v našom výskume je uspokojivá až vysoká: neurotizmus (α = 0,84), extraverzia (α = 0,82), otvorenosť kú skúsenosti (α = 0,64), prívetivosť (α = 0,75), svedomitosť (α = 0,80).

Na meranie lokalizácie kontroly správania sme použili Škálu internality-externality (Internal – External Scale; Rotter, 1966; Ruisel, 1981). Škálu sme upravili tak, že sme rozdelili pôvodných 23 dvojíc tvrdení, z ktorých jedno tvrdenie sa týka internej lokalizácie (napr. „Názor, že učitelia sú k študentom nespravodliví, je nezmyselný.“) a jedno tvrdenie sa týka externej lokalizácie (napr. „Väčšina študentov si neuvedomuje, do akej miery sú ich známky ovplyvnené náhodou.“). Zmenili sme teda bipolárne položky na unipolárne, a tak vzniklo 46 tvrdení, na ktoré respondent vyjadruje svoj súhlas vo forme áno (1), nie (0). Pred počítaním celkového hrubého skóre sme rekódovali tvrdenia, ktoré sa týkali internej lokalizácie, aby skórovali do externej lokalizácie kontroly. Čím vyššie celkové skóre respondent získal, tým mal externejšiu lokalizáciu kontroly a čím nižšie skóre dosiahol, tým mal internejšiu lokalizáciu kontroly. Cronbachova alfa vo výskume je vysoká (α = 0,79).

Štýly rozhodovania sme merali pomocou Škály základných štýlov rozhodovania (General Decision-Making Styles; Scott & Bruce, 1995), ktorá obsahuje 25 výrokov. Meria nasledovné štýly: racionálny (napr. „Rozhodujem sa logickým a systematickým spôsobom.“), intuitívny (napr. „Pri rozhodovaní sa spolieham na svoje inštinkty.“), závislý (napr. „Pri rozhodovaní o dôležitých veciach si nechám poradiť od druhých ľudí.“), vyhýbavý (napr. „Odkladám rozhodovanie na neskôr kedykoľvek je to možné.“), spontánny (napr. „Často robím náhle rozhodnutia.“). Výroky sú hodnotené na stupnici od 1 (silne nesúhlasím) po 5 (silne súhlasím). Cronbachova alfa v našom súbore je uspokojivá až vysoká: racionálny (α = 0,79), intuitívny (α = 0,74), vyhýbavý (α = 0,92), závislý (α = 0,75), spontánny (α = 0,80).

Metódy analýzy dát

Bolo vypočítané hrubé skóre dotazníkov a ich reliabilita (Cronbachova alfa). Koeficient šikmosti a špicatosti poukázal na normálne rozloženie premenných. Na opis vzťahov bola použitá korelačná analýza (Pearson). Prediktory štýlov rozhodovania boli zisťované pomocou viacnásobných regresných analýz (metóda stepwise), v ktorých ako nezávislé premenné boli osobnostné faktory a lokalizácia kontroly správania a ako závislé premenné boli štýly rozhodovania. Všetky analýzy boli realizované v SPSS.

Výsledky

V Tabuľke 1 sú uvedené korelačné koeficienty osobnostných faktorov, lokalizácie kontroly správania a štýlov rozhodovania. Viaceré korelácie boli štatisticky významné so silou od malej (r = 0,14) po strednú (r = 0,42): neurotizmus a externá lokalizácia kontroly sú v negatívnom vzťahu s racionálnym štýlom a v pozitívnom vzťahu so závislým a vyhýbavým štýlom; extraverzia je v pozitívnom vzťahu s intuitívnym štýlom a v negatívnom vzťahu s vyhýbavým štýlom; otvorenosť voči skúsenosti je v pozitívnom vzťahu s racionálnym, intuitívnym, spontánnym štýlom a v negatívnom vzťahu s vyhýbavým štýlom; prívetivosť je v pozitívnom vzťahu s racionálnym, intuitívnym, závislým štýlom; svedomitosť je

v pozitívnom vzťahu s racionálnym štýlom a v negatívnom vzťahu s vyhýbavým, spontánnym štýlom.

Tabuľka 1: Korelácie osobnostných faktorov, externej lokalizácie kontroly a štýlov rozhodovania

	racionálny	*intuitívny*	*závislý*	*vyhýbavý*	*spontánny*
neurotizmus	-0,14*	-0,03	0,30**	0,32**	0,01
extraverzia	0,08	0,14*	-0,01	-0,20**	0,13
otvorenosť voči skúsenosti	0,31**	0,37**	0,01	-0,15*	0,17*
prívetivosť	0,14*	0,27**	0,27**	0,03	-0,12
svedomitosť	0,41**	0,12	-0,11	-0,42**	-0,22*
externá lokalizácia kontroly	-0,16*	0,06	0,24**	0,27**	0,12

*- p< 0,05; ** - p< 0,01

V záujme odhaliť priame súvislosti sme uskutočnili regresné analýzy, ktorých výsledky sú v Tabuľke 2. Ukázalo sa niekoľko signifikantných prediktorov štýlov rozhodovania. Svedomitosť a otvorenosť voči skúsenosti spolu vysvetľujú 20,8% variancie racionálneho štýlu. Otvorenosť voči skúsenosti a prívetivosť vysvetľujú 19,5% intuitívneho štýlu. Závislý štýl vysvetľuje neurotizmus, prívetivosť a externá lokalizácia kontroly – spolu vysvetľujú 24,3% tohto štýlu. Svedomitosť, neurotizmus a prívetivosť vysvetľujú 25,5% rozptylu hodnôt vyhýbavého štýlu a svedomitosť, otvorenosť voči skúsenosti a extraverzia vysvetľujú 11,5% spontánneho štýlu.

Tabuľka 2: Viacnásobné regresné analýzy osobnostných faktorov a externej lokalizácie kontroly na štýly rozhodovania

racionálny			
R^2*=0,208*; F=29,264; p = 0,000	*β*	*t*	*sig.*
svedomitosť	0,350	5,675	0,000
otvorenosť voči skúsenosti	0,217	3,529	0,001
intuitívny			
R^2*=0,195*; F=27,037; p = 0,000	*β*	*t*	*sig.*
otvorenosť voči skúsenosti	0,354	5,888	0,000
prívetivosť	0,242	4,027	0,000
závislý			
R^2*=0,243*; F=23,707; p = 0,000	*β*	*t*	*sig.*
neurotizmus	0,373	5,899	0,000
prívetivosť	0,373	6,045	0,000
externá lokalizácia kontroly	0,127	2,089	0,038
vyhýbavý			
R^2*=0,255*; F=25,279; p = 0,000	*β*	*t*	*sig.*
svedomitosť	-0,405	-6,369	0,000
neurotizmus	0,238	3,757	0,000
prívetivosť	0,222	3,583	0,000
spontánny			
R^2*=0,115*; F=9,634; p = 0,000	*β*	*t*	*sig.*
svedomitosť	-0,299	-4,521	0,000
otvorenosť voči skúsenosti	0,201	2,984	0,003
extraverzia	0,134	1,997	0,047

Diskusia

Zistenia naznačujú, že každý štýl rozhodovania je predikovaný inými premennými, pričom niektoré významné korelačné vzťahy v regresných modeloch nefigurovali a naopak. To poukazuje na prítomnosť priamych a nepriamych vplyvov. Ako najsilnejšie prediktory sa ukázali svedomitosť, neurotizmus, otvorenosť voči skúsenosti a prívetivosť, pričom extraverzia a externá lokalizácia kontroly pôsobia najslabšie. Každý osobnostný faktor prispieva k predikcii aspoň jedného štýlu a externá lokalizácia kontroly má vplyv len na závislý štýl. Výsledky sú porovnateľné s predošlými zisteniami (Baiocco et al., 2009; Riaz et al., 2012), ktoré sme uviedli v úvode. Naše zistenia o rozhodovaní študentov vcelku zapadajú aj do charakteristík jednotlivých osobnostných faktorov a lokalizácie kontroly správania. Výnimka sa týka vzťahu extraverzie a intuitívneho štýlu rozhodovania. Riaz et al. (2012) zistili, že extraverzia patrí k najsilnejším prediktorom a predikuje intuitívny štýl, ktorý je orientovaný na pocity a dojmy (Scott & Bruce, 1995). V našom výskume sa ukázal medzi nimi len malý pozitívny vzťah. Rozdiel môže byť spôsobený použitím odlišných päťfaktorových dotazníkov odlišne reprezentujúcich jednotlivé facety extraverzie, ktoré sa týkajú emócií a pocitov. Existenciu tohto vzťahu naznačuje aj Ruisel a Halama (2007), podľa ktorých extraverti neraz konajú emocionálne. Zároveň však podľa nich extraverti potláčajú intuíciu, na rozdiel od introvertov. Za týmto tvrdením môže byť odlišné chápanie intuície.

Z hľadiska adaptívnosti štýlov (Avsec, 2012), skôr adaptívne štýly - racionálny a intuitívny - sú predikované vysokým skóre svedomitosti, otvorenosti a prívetivosti. Skôr neadaptívne štýly - závislý, vyhýbavý, spontánny - sú predikované vysokým skóre neurotizmu, prívetivosti, lokalizácie kontroly, otvorenosti a extraverzie, a nízkym skóre svedomitosti. Otvorenosť a prívetivosť pôsobia na oba druhy štýlov. Spontánny štýl, ktorý je predikovaný otvorenosťou, nemusí byť nevyhnutne neadaptívny a môže sa javiť ako rýchly variant intuitívneho štýlu (Avsec, 2012; Thunholm, 2004). Vysoká prívetivosť, ktorá je prediktorom závislého a vyhýbavého štýlu, vo svojej extrémnej podobe môže poukazovať na Horneyovej (as cited in Ruisel & Halama, 2007) neurotickú tendenciu – pohyb k ľuďom, čo by vysvetľovalo neadaptívnu stránku tohto faktora. Do problematiky môžu významne vstupovať aj pohlavné rozdiely, pretože sa zdá, že prívetivosť hrá väčšiu úlohu v rozhodovaní žien ako mužov (Pitel & Gurňáková, 2013).

K zovšeobecňovaniu a interpretácii výsledkov treba pristupovať opatrne vzhľadom na výšku regresných koeficientov. V budúcnosti by bolo dobré sa zamerať aj na osobnostné premenné a štýly rozhodovania v interakcii so situačnými faktormi a inými individuálnymi rozdielmi, čo môže prispieť k lepšiemu porozumeniu a objasneniu skúmaných vzťahov.

Literatúra

Avsec, A. (2012). Do emotionally intelligent individuals use more adaptive decision making styles? *Studia Psychologica, 54*, 209-220.

Baiocco, R., Laghi, F., & D'Alessio, M. (2009). Decision-making style among adolescents: Relationship with sensation seeking and locus of control. *Journal of Adolescence, 32*, 963-976.

Flynn, K. E., & Smith, M. A. (2007). Personality and health care decision-making style. *Journals of Gerontology Series B-Psychological Sciences & Social Sciences, 62*, 261-267.

Germeijs, V., & Verschueren, K. (2011). Indecisiveness and Big Five personality factors: Relationship and specificity. *Personality and Individual Differences, 50*, 1023-1028

John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A., Pervin, & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 102-138). New York, NY: Guilford Press.

Lauriota, M, & Levin, I. P. (2001). Personality traits and risky decision-making in a controlled experimental task: An exploratory study. *Personality and Individual Differences, 31*, 215-226.

Neaves, J. J. (1989). The relationship of locus of control to decision making in nursing students. *Journal of Nursing Education, 28*, 12-17.

Pilárik, Ľ., & Sarmány-Schuller, I. (2011). Personality predictors of decision-making of medical rescuers. *Studia Psychologica, 53*, 175-184.

Pitel, L., & Gurňáková, J. (2013). Pohlavné rozdiely vo vzťahoch medzi osobnostnými faktormi a rozhodovacími stratégiami u slovenských záchranárov. In M. Blatný, M. Jelínek, P. Květon, V. Nielsen, & D. Vobořil (Eds.), *Sociálni procesy a osobnost 2013: Včera, dnes a zítra. Sborník příspěvků 16. ročníku mezinárodní konference, 23. – 25.9. 2013, Zámecký hotel Třešť, Třešť* (pp. 270-275). Brno: Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.

Riaz, M. N., Riaz, M. A., & Batool, N. (2012). Personality types as predictors of decision making styles. *Journal of Behavioural Sciences, 22*(2), 99-114.

Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs, 80*(1), 1-28.

Ruisel, I. (1981). *Škála I-E.* Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, n.p.

Ruisel, I., & Halama (2007). *NEO päťfaktorový osobnostný inventár*. Praha: Testcentrum-Hogrefe.

Scott, S. G., & Bruce, R. A. (1995). Decision-making style: The development and assessment of a new measure. *Educational and Psychological Measurement, 55*, 818-831.

Steel, P. (2007). The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure. *Psychological Bulletin, 133*, 65-94.

Thunholm, P. (2004). Decision-making style: Habit, style or both? *Personality and Individual Differences, 36*, 931–944.

Možnosti intervence a podpory u sourozenců dětí s postižením – skupinové terapeuticko-edukační programy

Possibilities of intervention and support for siblings of children with disabilities - a group therapeutic-educational programs

David Havelka

havelkadav@gmail.com

Psychologický ústav Filozofické fakulty, Masarykova Univerzita

Abstrakt

Jednou z velkých otázek a výzev spojených se současnou transformací systému sociální péče z institucionálního na komunitní je nalezení způsobu podpory a práce s primárním sociálním prostředím člověka (dítěte) s postižením. Řada studií poukazuje na fakt, že dlouhodobě opomíjenou skupinou jsou sourozenci dětí s postižením (Naylor & Prescott, 2004). Což je významný nedostatek současného systému péče, neboť tyto děti otevřeně vyjadřují touhu získat informace a pochopit postižení svého bratra či sestry (Dyson, 1998) a často pečují o sourozence na denní bázi. Krom toho přítomnost onemocnění v rodině na ně může mít řadu negativních dopadů manifestujících se v oblastech, jakými jsou adaptační obtíže, problémové a poruchové chování, celkově snížená kvalita života, atd. (Sharpe, 2002).Jednou z forem intervence a podpory sourozenců dětí s postižením jsou i skupinové terapeuticko-edukační programy, které se úspěšně osvědčily v zahraničí (např. Lobato & Kao, 2005), v našem prostředí však téměř neexistují. Daný příspěvek si klade za cíl prezentovat formy organizace, obsahu a výstupů těchto programů tak, jak jsou publikovány v odborných periodicích a aplikovány v zahraniční praxi (zejména Velké Británie).
Klíčová slova: skupinový terapeuticko-edukační program, zdravý sourozenec dítěte s postižením

Abstract

One of the big contemporary issues and challenges of social system transformation from institutional to community care is finding the way of supporting and working with primary social environment of child with the disability. A number of studies highlights that one of the long-term neglected groups are siblings of children with a disability (Naylor & Prescott, 2004). This is a significant drawback of the current social care system, because these children express the desire to obtain information and understand the brother´s/sister´s disability (Dyson, 1998), and they often care for the sibling on a daily basis. Moreover the presence of the disease in family system can have a number of negative impacts such as difficulties in adaptation, problem behaviour and decrease in overall quality of life (Sharpe, 2002). One of the intervention possibilities focusing on siblings of children with disabilities are group therapeutic-educational programs successfully proved abroad, however, these are almost non-existent in Czech Republic (e.g. Lobato & Kao, 2005). The aim of this contribution is to present forms of organization, content and outputs of such programs, as published in scholarly journals and applied in foreign practice (especially in Great Britain).
Key words: group therapeutic-educational program, typically developing sibling of child with disability

Úvod

Cílem procesu transformace sociálních služeb je co nejplnější začlenění osob s postižením do běžného života společnosti. Jednou ze základních podmínek úspěšnosti tohoto procesu je zajištění dostupnosti podpory a pomoci v přirozeném prostředí rodinou či členy komunity (Adamec, Fiedlerová, & Hradilková, 2013). Pro adekvátní naplnění speciálních potřeb dětí s postižením je třeba mít specifické znalosti a dovednosti, které rodinným příslušníkům často chybí. Důležitým úkolem transformace je tedy vytvořit pro všechny členy rodiny adekvátní nabídku služeb, zaměřených na poskytování informací a zpracovávání problémů spojených s postižením jejich člena. Tyto služby bývají v poměrně dobré míře poskytovány rodičům, či dospělým pečovatelům, ale zdraví sourozenci bývají

často opomíjeni a to nejen v ČR (soudě například z počtu odborných publikací věnovaných tomuto tématu), ale i v zahraničí (např.: Conway & Meyer, 2008; Tsao, Davenport & Schmiege, 2011).

V některých zemích však již existují skupinové programy zacílené na pomoc, naplnění potřeb a práci se zdravými sourozenci dětí s postižením. Cílem následujícího sdělení je ve stručnosti popsat dosavadní znalosti a zahraniční praxi a poskytnout tak teoretický základ pro další práci v této oblasti.

Sourozenci dětí s postižením

Sourozenci dětí s postižením jsou praktiky i výzkumníky dlouhodobě nejopomíjenějšími členy primárního rodinného systému a to i přesto, že otevřeně vyjadřují touhu získat informace a pochopit postižení svého bratra či sestry (Dyson, 1998). Bývají také vystaveni signifikantním stresorům, jakými jsou pokles rodičovské pozornosti, navýšení domácích povinností, vyšší tlak na výkon, péče o sourozence na denní bázi, atd. (Smith & Perry, 2005). I přesto, že existuje řada individuálních rozdílů (např. druh onemocnění/postižení sourozence, sourozenecké pořadí, pohlaví dítěte, atd.) přítomnost onemocnění v rodině může mít obecně řadu negativních dopadů manifestujících se v oblastech, jakými jsou adaptační obtíže, problémové a poruchové chování, celkově snížená kvalita života atd. (Sharpe, 2002; Tudor & Lerner, 2014).

Skupinové terapeuticko-edukační programy

Skupinové terapeuticko-edukační a podpůrné programy pro sourozence dětí s postižením (dále jen programy) byly vyvinuty a implementovány do praxe již v řadě zemí a to právě s cílem vyjít vstříc specifickým potřebám těchto dětí.

Tyto programy bývají realizovány jak odborníky z praxe (např. kliničtí a poradenští psychologové, pediatrické sestry, pedagogové), tak i výzkumníky a dobrovolníky z řad komunity (např. rodiče). Programy popisované v odborné literatuře mají řadu společných rysů. Zaměřují se na rozvoj znalostí o postižení, diskutování problémů, nácvik adaptivních cest jejich zvládání a zpracování negativních emocí spojených s postižením sourozence, prevenci duševního zdraví, celkové navýšení subjektivní kvality života atd. Skupiny klasicky sestávají ze strukturovaných aktivit (učení hrou a zážitkem, arteterapeutické metody, diskuzní bloky, atd.) vedených dospělým vedoucím(i).

Mezi jednotlivými koncepcemi programů však existuje i řada rozdílů. Je jimi například složení skupin, některé programy pracují se širokou škálou postižení (např. Granat et al. 2012), jiné se zaměřují na specifické postižení – např.: autismus (Cooke & Semmens, 2010), onkologické onemocnění (Williams et al. 2003), či mentální postižení (Evans, Jones & Mansell, 2001). Velmi rozšířenou obdobou těchto programů jsou také programy pro děti, jejichž rodiče trpí duševním onemocněním (např.: Goodyear et al., 2009) Variabilní bývá také věkové rozpětí, některé programy jsou vytvořené pro předškolní děti (např. Lobato, 1985), jiné zahrnují široké věkové rozpětí (Smith & Perry, 2005), existují také svépomocné skupiny pro dospělé sourozence (např. Velká Británie). Značná variabilita se objevuje také v pojetí strukturování skupiny, či její organizaci, velmi rozmanitý je například počet setkání, který se pohybuje v rozmezí od 1 (Howlin & Yates, 1990) až po předem neomezený počet (Meyer, 2014). Řada studií se snaží pracovat s celým rodinným systémem (tedy i rodiči), například Lobatová a Kaová (2002) ve své studii do programu zahrnuly i souběžnou rodičovskou skupinu, na níž se probírala stejná témata, jako na skupině sourozenecké. Gettingsová a její kolegové dokonce vytvořili a realizovali skupinu, která probíhala formou audiokonferencí (Gettings et al., 2015).

Zahraniční praxe

První programy zaměřené na práci se sourozenci dětí s postižením byly do praxe implementovány již v 80. letech (Chinitz, 1981), nicméně skutečně aktivními se staly až přibližně v posledním desetiletí. To můžeme vidět v nárůstu relevantních recenzovaných studií (přehled např. Tudor & Lerner, 2014), populární literatury a řady webových stránek zaměřených na postižení, z nichž řada je věnována výhradně potřebám sourozenců (např.: www.sibs.org.uk, www.siblingsupport.org, ad.).

V současné době existují dva hlavní proudy skupinových terapeuticko-edukačních programů tzv. severoamerický a tzv. francouzský. Severoamerický model je orientován zejména edukačním směrem, obsah jednotlivých setkání a délka programu jsou předem definovány. Cíli programů jsou nácvik copingových strategií, sdílení a ventilace emocí, zisk informací o postižení sourozence. V přístupech francouzských se vychází z psychodynamických teorií práce se skupinou, počet sezení není předem omezen, obsah setkání je tvořen na základě potřeb účastníků, předávání informací o postižení je pouze vedlejším cílem, hlavní důraz je kladen na volné a svobodné vyjádření jednotlivých účastníků. (Scelles et al., 2012)

Nejrozšířenějším programem jsou tzv. „SibShops“ (více jak 200 programů po celém světě). Jedná se o workshopy pro mladé sourozence vedené členy komunity, či zainteresovanými rodiči. Sibshops jsou koncipovány jako aktivně založená setkání, která mohou mít terapeutický a podpůrný efekt, ale nejsou nezbytně považována za „terapii“. Přestože tyto skupiny jsou nejrozšířenějším zdrojem psychosociální podpory pro sourozence dětí s postižením, existuje pouze málo publikovaného výzkumu hodnotícího efekt těchto programů. Stejně nízké je i množství studií popisujících ostatní typy programů (Tudor & Lerner, 2014).

Cíle a zdokumentované výstupy programů

Hlavním cílem programů bývá poskytnutí psychosociální podpory. Řada studií dokumentuje pozitivní dopad programů v tomto směru (Cooke & Semmens, 2010; D´Arcy et al. 2005; Dodd, 2004).

Dalším často zmiňovaným cílem bylo sebevědomí a sebepojetí. Zatímco některé studie ukazují, že tyto domény nenabyly statisticky signifikantního rozdílu (D´Arcy et al. 2005) jiné ukazují signifikantní zlepšení (Smith & Perry, 2005; Williams et al. 2003).

Množství studií také poukazuje na významný nárůst vědomostí o postižení sourozence po skončení intervence (Lobato & Kao, 2002; Cooke & Semmens, 2010).

Dále se programy zaměřují i na zlepšení vzájemného vztahu mezi sourozenci. Výsledky studií jsou však smíšené – zatímco Philips (1999) nenašel signifikantní rozdíl mezi intervenční a kontrolní skupinou, jiné studie dokumentují zlepšení (Granat et al. 2012; Williams et al. 2003; Lobato & Kao, 2002;2005).

Často dokumentovaným problémem u sourozenců jsou výše již zmiňované adaptační, emocionální a behaviorální problémy. Snížený výskyt problémového chování po skončení programu uvádějí například Lobato a Kao (2002) či Williams et al. (2003). Pokles v oblasti internalizovaných/emocionálních problémů uvádějí Philips (1999) a Williams et al. (2003).

Dalším z významných úkolů, které si před sebe programy kladou je poskytnout účastníkům prostor pro zábavu, relaxaci, příjemný čas trávený bez sourozence, či „extra“ dávku pozornosti (Tudor & Lerner, 2014).

Recenzovaných studií popisujících skupinovou práci se sourozenci dětí s poruchami autistického spektra není mnoho, např.: Cooke & Semmens (2010), Smith & Perry (2005) či

Granat et al. (2012). Existuje však i řada disertačních prací, které sice neprošly peer recenzí, ale jejich výstupy jsou velmi inspirativní[3].

Nevýhodou výše zmíněných studií je často nízká metodologická kvalita (častá absence kontrolních skupin, malý vzorek, vysoká homogenita, nestandardizované metody, atd.). Slouží však jako vhodný impulz k dalšímu výzkumu.

Vybrané výsledky pilotní studie

V rámci zjištění poptávky a specifických požadavků našeho kulturního prostředí, jsme provedli pilotní dotazníkovou studii, jíž se účastnilo 110 rodičů sourozenců dětí s poruchami autistického spektra z pěti krajů ČR. Získaná data mj. poukazují na velmi malou zkušenost s těmito programy (66% rodičů o daných programech neslyšelo, pouze 8% rodin se programu zúčastnilo) a naopak velmi vysokou poptávku po daném typu programů (77% dotázaných chce, aby se jejich dítě programu zúčastnilo) a obecně pozitivní postoj k takovýmto aktivitám.

Závěr

Prezentované programy pozitivně ovlivňují kvalitu života sourozenců dětí s postižením. V České republice nejsou dané programy v obecném povědomí ani zavedené v praxi, přesto je v řadách rodičů sourozenců o programy tohoto typu zájem.

Výše zmíněné informace demonstrují vhodnost začlenění skupinových terapeuticko-edukačních programů do koncepce plánování a poskytování služeb rodinám dětí s postižením.

V následujících výzkumech a praxi se chce náš tým zaměřit na realizaci a evaluaci programu vycházejícího nejen z výše zmíněných studií a zahraniční praxe ale i specifických potřeb a poptávky sourozenců dětí s postižením žijících v naší zeměpisné oblasti.

Literatura

Adamec, A., Fiedlerová, J., & Hradilková, T. (2013). V N. c. služeb, *Manuál transformace ústavů.* Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky.

Adamec, A., Fiedlerová, J., & Hradilková, T. (2013). V N. c. služeb, *Manuál transformace ústavů.* Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky.

Burke, P. (2004). *Brothers and sisters of disabled children.* Bound: Athenaeum Press.

Conway, S., & Meyer, D. (2008). Developing support for siblings of young people with disabilities. Support for Learning. *Support or learning, 3*(23).

Cooke, J., & Semmens, C. (2010). The development and evaluation of a support group for siblings of children on the autism spectrum. *Good autism practice, 11*(1).

D´Arcy, F., Flynn, J., McCarthy, Y., O´Connor, C., & Tierney, E. (2005). Sibshops: An evaluation of an interagency model. *Journal of Intellectual Disabilities, 43*(9).

Dodd, L. W. (2004). Supporting the siblings of young children with disabilities. *British journal of special education, 31*(1).

[3] Buzanko, C. (2007). Supporting siblings of children with autism - disertation thesis. Calgary: Univversity of Calgary.

Guzman, N. S. (2009). A psychoeducational group for siblings of children with autism - disertation thesis. Ann Arbor: Pepperdine University.

Hansford, A. P. (2013). A Targeted Intervention for Siblings of Children with Autism Spectrum Disorders: The Effects of a Sibling Support Group - disertation thesis. New Brunswick: The state university of New Jersey.

Dyson, L. L. (1998). A support program for siblings of children with disabilities: What siblings learn and what they like. *Psychology in the schools, 1*(35), stránky 57-65.

Evans, J., Jones, J., & Mansell, I. (2001). Supporting siblings: Evaluation of support groups for brothers and sisters of children with learning disabilities and challenging behaviour. *Journal of Learning Disabilities*, stránky 69-78.

Gettings, S., Franco, F., & Santosh, P. J. (2015). Facilitating support groups for siblings of children with neurodevelopmental disorders using audio- conferencing: a longitudinal feasibility study. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*.

Giallo, R., & Gavidia-Payne, S. (2008). Evaluation of a family-based intervention for siblings of children with a disability or chronic illness. *Australian e-Journal for the Advancement of Mental Health, 7*.

Goodyear, M., Cuff, R., Maybery, D., & Reupert, A. (2009). CHAMPS: A peer support program for children of parents with a mental illness. *Australian e-Journal for the Advancement of Mental Health*, stránky 296-304.

Granat, T., Nordgren, I., Rein, G., & Sonnander, K. (2012). Group intervention for siblings of children with disabilities: a pilot study in a clinical setting. *Disability & Rehabilitation, 34*(1), stránky 69-75.

Howlin, P., & Yates, P. (1990). A group for the siblings of children with autism. *Communication*, stránky 24-25.

Chinitz, S. P. (1981). A sibling group for brothers and sisters of handicaped children. *Children Today*, stránky 21-24.

Lobato, D. J. (1985). Preschool siblings of handicapped children: Impact of peer support and training. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 15*, stránky 345-350.

Lobato, D. J., & Kao, B. T. (2002). Integrated sibling-parent group intervention to improve sibling knowledge and adjustment to chronic illness and disability. *Journal of Pediatric Psychology, 27*, stránky 711-716.

Lobato, D. J., & Kao, B. T. (2005). Brief report: Family-based group intervention for young siblings of children with chronic illness and developmental disability. *Journal of pediatric psychology, 30*(8).

Meyer, D. (2014). *The Sibshop Standards of Practice.* Získáno 2. 2 2015, z Sibling support project: www.siblingsupport.org/sibshops/the-sibshop-standards-of-practice

Moyson, T., & Roeyers, H. (2012). 'The overall quality of my life as a sibling is all right, but of course, it could always be better'. Quality of life of siblings of children with intellectual disability: the siblings' perspectives. *Journal of Intellectual Disability Research, 56*(1), stránky 87-101.

Naylor, A., & Prescott, P. (2004). Invisible children? The need for support groups for siblings of disabled children. *British Journal of Special Education, 31*(4).

Philips, R. (1999). Intervention with siblings of children with developmental disabilities. *Families in Society: The Journal of contemporary humen services*, stránky 569-577.

Scelles, R., Bouteyre, E., Dayan, C., & Picon, I. (2012). Support groups for sisters and brothers of children with intellectual and developmental disabilities. *Early Child Development and Care*, stránky 249-261.

Sharpe, D. (2002). Siblings of Children With a Chronic Illness: A Meta Analysis. *Journal of Pediatric Psychology, 8*(27), stránky 699-710.

Smith, T., & Perry, A. (2005). A sibling support group for brothers ans sisters of children with autism. *Journal of developmental disabilities, 1*(11), stránky 77-88.

Tsao, L.-L., Davenport, R., & Schmiege, C. (2011). Supporting Siblings of Children with Autism Spectrum Disorders. *Early Childhood Education Journal, 40*.

Tudor, M. E., & Lerner, M. D. (2014). Intervention and Support for Siblings of Youth with Developmental Disabilities: A Systematic Review. *Clinical child and Family psychology review*.

Williams, P. D., Williams, A. R., Graff, J. C., Hanson, S., Stanton, A., Hafeman, C., & Lieberggen, A. (2003). A community-based intervention for siblings and parents of children with chronic illness or disability: The ISEE study. *The Journal of Pediatrics*, stránky 386-393.

Sebaposúdenie temperamentových a charakterových čŕt a ich posúdenie druhou osobou (dospelé dieťa-rodič) s použitím TCI-R

Self-other assessment (adult offspring-parent) of temperament and character traits using TCI-R

Anton Heretik ml., Michaela Maruniaková, Michal Hajdúk

anton.heretik2@uniba.sk

Katedra psychológie, Filozofická Fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Grantová podpora VEGA, číslo projektu: 1/1110/12

Abstrakt

Úvod: Posúdenie zhody sebahodnotenia a hodnotenia inou osobou je dôležité nielen z hľadiska hodnotenia validity sebaposudzujúcich osobnostných inventárov, ale má praktické diagnostické využitie aj z hľadiska konfrontácie zhody a rozdielov v sebaposúdení a posúdení druhou osobou. Temperament & Character Inventory-Revised (TCI-R) je vo výskume aj diagnostike často využívaná metóda na meranie osobnostných čŕt, ale chýbajú štúdie, ktoré by skúmali vzťah sebaposúdenia a hodnotenia informandom. **Metódy:** Temperament and Character Inventory (TCI-R) vyplnilo 80 participantov (Vek: M=24,90 SD=5,31) ktorí boli s tou istou metódou hodnotení svojimi rodičmi (Vek: M=49,65, SD=6,34). **Výsledky:** Zistili sme miernu, až veľmi vysokú mieru zhody medzi posúdením svojej osoby a posúdením blízkou osobou. Najvyššia miera zhody bola zistená pre Vyhľadávanie nového a najnižšia pre Sebariadenie. Celkovo sme vyššie miery zhody zistili pre temperamentovové ako charakterové črty. **Diskusia:** Výsledky diskutujeme v kontexte využiteľnosti TCI-R ako metódy na hodnotenie inej osoby. Posudzovatelia hodnotili nižšie najmä všeobecne želateľné vlastnosti ako Sebariadenie či Spolupráca. **Záver:** TCI-R je možné využiť aj ako metódu posúdenia druhej osoby, s rizikom, že niektoré osobnostné prejavy sa ťažšie identifikujú, ale s predpokladanou výhodou nestrannejšieho posúdenia niektorých (najmä charakterových) čŕt druhou osobou, čo je ale potrebné overiť v ďalšom výskume.
Kľúčové slová: Temperament and Character Inventory, TCI-R, Osobnosť, hodnotenie seba-hodnotenie druhou osobou

Abstract

Introduction: Comparison of self-assessment with evaluation by another person is essential not only for assesment of the validity of personality inventories, but also has a practical meaning in diagnostics. Temperament and Character Inventory (TCI-R) is frequently used in research to measure personality traits, but there have been no studies which investigated the relationship of self-other assessment for this multidimensional inventory. **Methods:** Temperament and Character Inventory (TCI-R) was completed by 80 participants (Age: M=25, SD=5,3). Participants were also evaluated by their parents (Age: M=50, SD=6,3). **Results:** We found moderate to very high degree of agreement between an assessment of yourself and an assessment of a close person (parent). The highest agreement was found for the Novelty-Seeking and lowest for Self-Directedness. Overall, higher compliance rates were found for temperament than character traits. We have also found some significant differences in the degree of self-other report on some facets of the main dimensions; for several of them, we also found statistically significant differences in the average scores of the facets. **Discussion:** The results are discussed in the context of usability TCI-R as a method for evaluating by other person. We also discuss the finding that when assessors (parents) rated below average, especially generally desirable properties such as Self-Directedness and Cooperation. **Conclusions:** TCI-R can be used as a method of assessment of the other person, with the risk that some personality manifestations are more difficult to assess by external informant, but with an expected benefit even-handed assessment of some (mainly character) features another person, which is needed to evaluate in future.
Key words: Temperament and Character Inventory, TCI-R, personality, self-other agreement, self-other report, assessment

Úvod

Dominantnou oblasťou súčasného výskumu v psychológii osobnosti je črtový prístup, ktorý sa zameriava na opis osobnosti ako súboru nezávislých vlastností. Cieľ takéhoto prístupu je získať efektívny - dostatočne jednoduchý, štandardizovaný, ale presný opis jednotlivca, ktorý zároveň vo výsledku umožňuje porovnanie jeho opisu osobnosti s ostatnými. Vo výskumoch, ale aj v psychodiagnostickej praxi je najčastejším postupom získať takýto opis od samotných posudzovaných osôb, čo má nielen výhody, ale prináša viaceré chyby a nepresnosti. Sebaposúdenie môže byť nepresné, pretože respondent môže systematicky skresľovať svoje odpovede. Skreslenie môže nastať nevedome, alebo je to výsledok úmyselného pokusu vytvoriť o sebe falošný pozitívny alebo negatívny obraz.

Jedným zo spôsobov ako riešiť problém subjektívneho skresľovania je nechať osobu posúdiť niekým iným - najlepšie hodnotiteľom, ktorý posudzovanú osobu dlhodobo a dobre pozná. Externí - hoci laickí - posudzovatelia dokážu odhadnúť a opísať osobnosť posudzovaného niekedy lepšie ako on sám (Vazire & Mehl, 2008). Takýto prístup však môže priniesť nielen objektívnejšie a nezávislejšie hodnotenie, ale môže prinášať ďalšie skreslenia, ktorými sú napríklad atribučné chyby a iné faktory v rámci sociálnej percepcie (John & Robins, 1993). Viacero autorov sa snažilo o vytvorenie konceptuálneho modelu vzťahov medzi osobnostnými črtami, ich rozoznateľnosťou pri sebaposúdení vs. posúdení druhou osobou, ale aj faktormi ako sú individuálne rozdiely v schopnosti primerane hodnotiť seba či druhú osobu. Funder (1995) vytvoril Realistic Accuracy Model (RAM), ktorého základné predpoklady sú nasledovné: osobnostné črty sú reálne fenomény a je ich možné primerane posúdiť druhou osobou. Pre akurátny výsledok je potrebné mať: a) dobrého hodnotiteľa, b) dobrý objekt (osobu) na hodnotenie, c) dobrú črtu a d) dobré informácie na ktorých svoje hodnotenie postaví. Podľa Fundera navyše tieto faktory interagujú a každý slabý článok výrazne znižuje presnosť výsledného hodnotenia. Vazire (2010) prišiel s modelom Self–Other Knowledge Asymmetry (SOKA), ktorého cieľom je poskytnúť rámec na vysvetlenie a predpovedanie miery zhody sebaposúdenia a posúdenia druhým (Self-Other-Agreement, ďalej SOA). Model predpokladá, že seba-percepcia by sa mala líšiť od percepcie ostatnými kvôli informačnej asymetrii (napríklad zjavné vs. skryté aspekty osobnosti) a motivačným významom (význam ega v hodnotení). V modeli sa tiež predpokladá, že niektoré pozorovateľnejšie črty (extraverzia) sú viac známe a dostupné ostatným ľuďom ako človeku samotnému, a naopak, málo viditeľné vlastnosti (neuroticizmus) si jedinec uvedomuje, ale ostatní tieto črty čítajú ťažšie.

Najznámejší črtový model osobnosti - Päťfaktorový model sa aj najviac využíva pri výskumoch SOA (Connolly et al., 2007, Dobewall et al., 2014). Viaceré štúdie zistili relatívne silné korelácie v SOA pre všetkých päť osobnostných dimenzií Big Five (Allik et al., 2010; Connolly et al., 2007; Dobewall et al., 2014). Iné štúdie našli nižšiu mieru SOA pri dimenziách Neuroticizmus a Otvorenosť (Vazire & Mehl, 2008). Ako najčitateľnejšia črta s najvyššou priemernou mierou zhody sa javí byť Extraverzia (Dobewall et al., 2014).

Alternatívny črtový prístup predstavuje tzv. Psychobiologický model temperamentu a charakteru, ktorý rozvíja Cloninger so spolupracovníkmi (Cloninger et al., 1993). Model predpokladá, že osobnosť je možné efektívne popísať štyrmi temperamentovými (Vyhľadávanie nového (Novelty Seeking, NS), Vyhýbanie sa poškodeniu (Harm Avoidance, HA), Závislosť na odmene (Reward Dependence, RD) a Vytrvalosť (Persistence, P) a tromi charakterovými dimenziami (Sebariadenie (Self-Directedness, SD), Spolupráca (Cooperation, CO) a Sebapresah (Self-Transcendence, ST), (Cloninger et. al., 1993). Ako metóda na ich meranie sa používa Temperament and Character Inventory-Revised (ďalej TCI-R). Napriek tomu, že existujú stovky štúdií s použitím tohto inventára v najrôznejších výskumných kontextoch a témach, nenašli sme žiadnu štúdiu, ktorá by skúmala TCI-R z hľadiska miery zhody sebahodnotenia a hodnotenia druhou osobou.

Cieľ

Cieľom štúdie je porovnanie miery zhody v hodnotení temperamentu a charakteru sebaposúdením a posúdením informandom (rodičom) s pomocou slovenského prekladu TCI-R (Heretik & Hajdúk, 2014).

Metódy

Pre sebahodnotenie a hodnotenie informandom sme použili revidovanú verziu osobnostného inventára Temperament and Character Inventory (TCI-R), ktorého autorom je Cloninger a jeho slovenská verzia je v procese overovania psychometrických vlastností (Heretik & Hajdúk, 2014).

TCI-R je obsahuje 240 položiek a meria sedem vyššie uvedených dimenzií, ktoré sa skladajú z celkového počtu 29 šubškál (faciet).

Výskumnú vzorku sme získali z bežnej dospelej populácie. Išlo o príležitostný výber. Oslovili sme participantov v rôznych prostrediach a výber sčasti prebiehal aj metódou snehovej gule. Participantov, ktorí vypĺňali údaje o sebe sme požiadali o zabezpečenie nezávislého posúdenia ich osoby s pomocou TCI-R jedným z jeho rodičov (informand). Demografické údaje o pohlaví a veku participantov a informandov uvádzame v tabuľke 1.

Tabuľka 1 Opisné charakteristiky súboru sebaposudzujúcich (N=80) a informandov (N=80)

Opis súboru	Sebaposudzujúci	Informand (rodič)
Pohlavie: Muži/Ženy N (%)	M=39(48,75), Ž=41(51,25)	M=39(48,8), Ž=41(51,2%)
Vek v rokoch: M, (SD)	24,86 (5,36)	49,65 (6,34)

Štatistickú analýzu vzťahu sebahodnotenia a hodnotenia informandom sme spracovali pomocou Pearsonovho korelačného koeficientu a párového t-testu. Vnútornú konzistenciu dotazníka sme zisťovali pomocou Cronbachovho alfa koeficientu. Údaje boli spracované v štatistickom programe SPSS 20.

Výsledky

V prvom kroku sme vypočítali Cronbachovu alfu pre dimenzie TCI-R (Tabuľka 2) aj pre ich subškály. Separátne pre sebahodnotenia a hodnotenia informandom (neuvádzame z dôvodu rozsiahlosti údajov, niektoré údaje komentujeme nižšie). Hodnoty alfa pre hlavné dimenzie sú vysoké aj pri sebaposúdení aj pri hodnotení informandom. Najvyššie hodnoty dosahujú zhodne pre temperamentovú dimenziu Vyhýbanie sa poškodeniu a najnižšie zhodne pre charakterovú dimenziu Spolupráca.

Tabuľka 2 Cronbachova alfa pri sebaposúdení a posúdení informandom v dimenziách TCI-R

Dimenzia TCI-R	Sebaposúdenie	Posúdenie informandom
Vyhľadávanie nového (NS)	0,945	0,933
Vyhýbanie sa poškodeniu (HA)	0,952	0,957
Závislosť na odmene (RD)	0,869	0,896
Vytrvalosť (PS)	0,970	0,974
Sebariadenie (SD)	0,887	0,863
Spolupráca (CO)	0,875	0,840
Sebapresah (ST)	0,920	0,893

Podobný obraz vidíme aj na úrovni subškál jednotlivých dimenzií, kedy sa Cronbachova alfa pohybovala pri sebaposúdení a od 0,581 pre piatu subškálu Spolupráce ("Integrácia svedomia") po 0,962 pre trietu subškálu Vyhýbanie sa poškodeniu ("Hanblivosť"). Pri posúdení informandom sa pre jednotlivé subškály Cronbachova alfa pohybovala od 0,493 pre tretiu subškálu Spolupráce ("Ochota pomôcť") po 0,961 pre tretiu subškálu Vyhýbania sa poškodeniu ("Hanblivosť").

Korelácie sebaposúdenia a posúdenia informandom boli pre všetkých sedem dimenzií štatisticky významné v rozsahu od miernej po veľmi vysokú zhodu. Najvyššia miera zhody sebaposúdenia a posúdenia rodičom sme zistili pre temperamentovú dimenziu Vyhľadávanie nového a najnižšiu pre charakterovú dimenziu Sebariadenie (Tabuľka 3).

Tabuľka 3 Korelácie sebaposúdenia a posúdenia informandom pre dimenzie TCI-R

Dimenzia TCI-R	r	p
Vyhľadávanie nového (NS)	0,708	<0,001
Vyhýbanie sa poškodeniu (HA)	0,426	<0,001
Závislosť na odmene (RD)	0,438	<0,001
Vytrvalosť (PS)	0,430	<0,001
Sebariadenie (SD)	0,285	0,011
Spolupráca (CO)	0,357	<0,001
Sebapresah (ST)	0,519	<0,001

Párovým t-testom sme porovnali aj miery zhody v hrubom skóre všetkých hlavných dimenzií TCI-R (Tabuľka 4). Zistili sme, že sebaposudzujúci a informandi sa signifikantne nelíšili v hodnotení úrovne Vyhľadávania nového, Závislosti na odmene a Sebapresahu. Sebaposudzovaní sa hodnotili výrazne nižšie v dimenzii Vyhýbanie sa poškodeniu. Naopak

sebaposudzujúci sa hodnotili výrazne vyššie v dimenziách Sebariadenie, Spolupráca a Vytrvalosť (Tabuľka 4).

Tabuľka 4 Porovnanie sebahodnotenia a hodnotenia informandom v dimenziách TCI-R

Dimenzia TCI-R	M sebaposúdenie	SD sebaposúdenie	M Informanda	informanda	t-test	p	d
NS	109,45	(33,15)	108,8	(32,68)	0,213	0,818	0,03
HA	75,36	36,71	89,38	36,7	-3,456	<0,001	0,55
RD	98,81	20,48	96,81	24,16	0,749	0,459	0,12
PS	118,56	35,76	108,50	40,44	2,198	0,031	0,35
SD	141,11	25,19	126,10	24,93	4,478	<0,001	0,71
CO	126,53	21,72	118,82	21,90	2,783	0,007	0,34
ST	63,59	23,76	59,30	21,37	1,724	0,089	0,27

M-priemer; SD – štandardná odchýlka, Cohenovo d, NS= Vyhľadávanie nového, HA= Vyhýbanie sa poškodeniu, RD= Závislosť na odmene, PS= Vytrvalosť, SD=Sebariadenie, C=Spolupráca, ST=Sebapresah

Diskusia

Vysokú mieru zhody vo Vyhľadávaní nového si vysvetľujeme tým, že viaceré prejavy tejto črty - vzrušivosť, potreba stimulácie a miera nudy, zvedavosť a impulzivita sú dobre pozorovateľné. Zároveň túto vlastnosť považujeme za relatívne najmenej zaťaženú pre možné zámerné či nezámerné skreslenie zo strany respondenta. Spĺňa tým viacero kritérií podľa modelov RAM a SOKA (Funder, 1995; Vazire, 2010). Vysokú mieru zhody pre dimenziu Otvorenosť pri SOA v skupine manželských párov zistil aj Watson et al. (2000). Naopak Vazire a Mehl (2008) zistili nižšiu zhodu pre dimenziu Otvorenosť. Stredné miery zhody sme zistili pre ostatné temperamentové dimenzie.

Z charakterových dimenzií sme zistili najvyššiu zhodu pre Sebapresah. Súčasťou tejto dimenzie je aj spirituálne a religiózne správanie a prežívanie, čo je pre rodičov ako posudzovateľov pravdepodobne u ich potomkov dobre identifikovateľné, čo potvrdzuje najvyššia miera zhody práve pre subškálu "Spirituality" (ST3). Zdá sa, že tieto prejavy konceptualizované nielen ako osobnostná črta, ale aj v zmysle hodnôt jednotlivca sú dobre odhadnuteľné informandmi (Dobewall et al., 2014). Naopak najväčšie rozdiely v celkovom skóre a mierne korelácie sa zistili pre Vyhýbanie sa poškodeniu a Sebariadenie, kde sa vyskytli nižšie miery korelácie.

Vyhýbanie sa poškodeniu má blízko k dimenzii Neuroticizmu v Päťfaktorovom modeli, pričom výskumy potvrdzujú pomerne nízku zhodu sebaposúdenia a posúdenia druhou osobou (John & Robins, 1993, Vazire & Mehl, 2008). Niektorí autori to interpretujú ako následok ťažšej čitateľnosti niektorých prejavov emocionálnej nestability (John & Robins, 1993, Vazire, 2010), čo by potvrdzovali aj nami zistené rozdiely v miere zhody medzi jednotlivými subškálami Vyhýbania sa poškodeniu. Najnižšia zhoda sa vyskytla pri subškále Obavy/Pesimizmus (HA1) a Nesmelosť voči cudzím (HA3) a podstatne vyššia pre Strach z neistoty (HA2) a Nedostatok energie/Slabosť (HA4). Výrazne nižšie skóre vo Vyhýbaní sa

poškodeniu pri sebaposúdení podľa nášho názoru vzniká aj tým, že vysoký Neuroticizmus je vnímaný samotným posudzovaným ako negatívna črta a preto pri nej existuje tendencia jej mieru znižovať. K podobnej interpretácii sa prikláňame aj v prípade Sebariadenia, kde si participanti prisudzovali vyššie skóre, ako im pridelili ich rodičia. Aj tu pozorujeme výrazné rozdiely medzi jednotlivými subškálami, kedy sa najnižšia zhoda zistila pre "Seba-akceptáciu" a najvyššia pre "Seba-disciplínu vs. Zlé návyky" (SD5). Miera sebaakceptácie, ktorá súvisí aj s vnútorným prijatím seba je pravdepodobne ťažšie pozorovateľná ako nedostatok disciplíny. Takúto interpretáciu podporujú aj ďalšie štúdie (John & Robins, 1993).

Nižšia priemerná miera zhody bola zistená pri charakterovej dimenzii Spolupráca, kde sa dokonca pri niektorých subškálach korelácie blížili k nule. Spolupráca je blízka dimenzii Prívetivosť v päťfaktorovom modeli, ktorá patrila dimenziám so strednou úrovňou SOA (Allik et al., 2010, Connolly et al., 2007, Dobewall et al., 2014).

Za limity štúdie považujeme, že nami použitá verzia TCI-R nebola pre hodnotiteľov preložená do tretej osoby, čo ich napriek dôkladnej inštrukcii mohlo pri hodnotení druhej osoby predsa len mýliť. Aj na základe týchto výsledkov by sme radi verziu TCI-R pre posúdenie informandom (teda v tretej osobe) pripravili. Participanti si sami vyberali, ktorý rodič ich bude hodnotiť, čo prináša riziko spoločných skreslení. Nepoznáme možný vplyv osobnosti hodnotiteľa (a jeho osobnosti) na jeho hodnotenie.

Závery

Výsledky štúdie ukazujú na možnosť využitia TCI-R nielen ako sebaposudzujúcej metódy, ale aj ako metódy posúdenia druhej osoby laickým posudzovateľom. Rôzna miera korelácie SOA môže poukazovať aj na vplyv odhadovanej vlastnosti, kedy sebaposudzujúci a informant majú rôzne informácie o posudzovanej vlastnosti, čo v rámci realizovaného výskumného plánu nevieme identifikovať. V budúcom výskume by sme sa však radi zamerali na analýzu možného efektu vnímania vlastnej osoby s použitím výskumného dizajnu "round-robin" (každý hodnotí seba aj druhú vybranú osobu) nielen pre rodičov ale aj priateľov-rovesníkov a romantických partnerov.

Literatúra

Allik, J., Realo, A., Mottus, R., & Kuppens, P. (2010). Generalizability of self-other agreement from one personality trait to another. *Personality and Individual Differences*, 48, 128-132.

Cloninger, C. R., Svrakic, D. M., & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of general psychiatry*, *50*(12), 975-990.

Connolly, J. J., Kavanagh, E. J., & Viswesvaran, C. (2007). The convergent validity between self and observer ratings of personality: A meta-analytic review. *International Journal of Selection and Assessment*, *15*(1), 110–117.

Dobewall, H., Aavik, T., Konstabel, K., Schwartz, S. H., & Realo, A. (2014). A comparison of self-other agreement in personal values versus the Big Five personality traits. *Journal of Research in Personality*, *50*, 1–10.

Funder, D. C. (1995). On the accuracy of personality judgment: a realistic approach. *Psychological Review*, *102*(4), 652–670.

Heretik A., & Hajdúk M. (2014). Psychometric properties of the Slovak version of the Temperament and Character Inventory (TCI-R) – A preliminary analysis. *Annales Psychologici.* 15(2), 7-14.

John, O. P., & Robins, R. W. (1993). Determinants of interjudge agreement on personality traits: The Big Five domains, observability, evaluativeness, and the unique perspective of the self. *Journal of Personality*, 61, 521–551.

Vazire, S., & Mehl, M. R. (2008). Knowing me, knowing you: The accuracy and unique predictive validity of self-ratings and other-ratings of daily behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 1202–1216.

Vazire, S. (2010). Who knows what about a person? The self–other knowledge asymmetry (SOKA) model. *Journal of Personality and Social Psychology*, *98*(2), 281–300.

Watson, D., Hubbard, B., & Wiese, D. (2000). Self-other agreement in personality and affectivity: The role of Acquaintanceship, Trait Visibility, and Assumed Similarity. *Journal of Personality and Social Psychology.* 78(3), 546-558.

Stress coping in patients with inflammatory bowel diseases

Pavel Humpolíček, Lucie Adolfová

hump@phil.muni.cz

Masaryk University, Faculty of Arts, Department of Psychology

Abstract

The aim of the study is to compare personality characteristics and coping strategies in patients with inflammatory bowel diseases (IBD) - Crohn's disease (CD) and ulcerative colitis (UC) in the background of physiological theories of stress, psychoneuroimunology and psychoneuroendocrinology. The main hypotheses were that patients with IBD score higher in neuroticism and conscientiousness, use more negative coping strategies and consequently suffer from more stress. A group of 25 IBD patients was investigated and compared to 25 respondents without the disease. The used questionnaires were NEO-FFI, SVF 78 and Stress Profile. The results of parametric t-tests and non-parametric Mann Whitney U tests confirmed that patients with active disease and in remission as well scored higher in neuroticism and used more negative coping strategies (specifically in Resignation and Self-accusation). At all the patients the neuroticism correlates with using negative coping strategies (ρ=0,692; p<0,001), but not at the group of non-patients. Relapsed patients suffer from stress more than non-patients.

Key words: inflammatory bowel disease, Crohn's disease, ulcerative colitis, stress, coping strategies, neuroticism, extroversion, conscientiousness

Introduction

Inflammatory bowel diseases (IBDs) constitute a group of chronic inflammatory disorders of the digestive tract. The term especially pertains to ulcerative colitis (UC) and Crohn's disease (CD). IBDs are considered psychosomatic diseases, with studies published about their causes and patients' personality profiles. IBD patients report lower well-being and higher stress, and their health-related quality of life is generally lower (Tkalčič et al., 2009). They tend to be more obsessive/compulsive, anxious, depressive and perfectionist (Triantafillidis, Merikas, & Gikas, 2013). Since they additionally have to cope with health issues, psychological adaptation may be particularly difficult for them.

The connection between stress and physiological response of the organism consists in neurobiological and neuroendocrine activation. Hormones (e.g. CRF, ACTH, and consequently cortisol, adrenalin, noradrenaline and adenosine) with the assistance of the ANS launch the production of extra mediators that activate lymphocytes in the gut, stimulate epithelial chloride secretion and mucus production, and increase epithelial permeability of the gut, causing changes in immunity responses and other inflammatory processes (Goodhand, Wahed, & Rampton, 2009). Niess et al. (2002) argue that while acute stress stimulates the immune system, long-term and chronic stress reduces this positive reaction and increases the response of T-lymphocytes (Th1 and Th2) that leads to the secretion of cytokines supporting inflammatory processes.

Informed patients use more adaptive and active coping strategies than uninformed patients (Moradkhani et al., 2011). These patients usually can neither predict nor control the progress of their disease and can experience powerlessness. The systematic review by McCombie, Mulder, & Gearry (2013) showed that despite ample research, results have not been consistent.

In the present study, a group of IBD patients is compared with a group of non-patients to test differences in personality traits (especially neuroticism and extraversion) and coping

strategies. The relationship between personal characteristics and coping strategies is also explored.

Method

Participants

The research sample consisted of 25 diagnosed IBD patients and 25 respondents without IBD. The IBD patients (20 to 45-year-old) were recruited through their attending gastroenterologist. All participants obtained a stamped envelope containing an explanatory letter, personal and health information sheets, and answer sheets for NEO-FFI, SVF 78, and the Stress Profile I. They were asked to complete all forms and send them back through the postal service.

Out of 80 envelopes given away to IBD patients, 28 were sent back. Three patients were excluded because they did not meet the age requirements. The comparison group was recruited to match the IBD group in terms of age and gender. Both groups included 18 women (68 %) and 7 men (32 %). The average age was 30.36 (SD = 7.47) in the IBD group and 29.36 (SD = 7.35) in the comparison group. The groups did not differ significantly in relationship status. In each group, 6 people reported to have at least once consulted a psychologist. In the IBD group, 3 people were diagnosed with ulcerative colitis, the rest suffered from Crohn's disease. Twelve patients (44 %) had acute problems while 13 (56 %) were in remission.

Measures

As a personality measure, the NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI; Costa & McCrae, 1992) was used. The inventory consists of 60 items measuring five domains: Neuroticism, Extraversion, Openness to Experience, Agreeableness, and Conscientiousness. The items are rated on a 5-point scale ranging from "strongly disagree" to "strongly agree".

The German Stress Coping Style Questionnaire SVF 78 (Janke & Erdmann, 2003; 2002) was used to measure respondents' common stress-coping strategies. It consists of 78 items, all of which complete the introductory sentence: "When I have been upset by anybody, disturbed by anything, or somehow thrown off balance, ..." On a 5-point scale, the respondents evaluate how likely they would use each reaction. The items are divided into 13 subscales, each representing one way of coping with stress. Seven of these are positive strategies that help reduce stress, four are negative that increase stress, and two are neutral.

To identify individual stress-related characteristics and protective behaviours, we used Nowack's Stress Profile (1999). It consists of 15 subscales that have been shown to moderate the stress-illness relationship, an inconsistency response index, and a L scale.

Respondents also provided personal and health information including gender, age, family and employment status, income, previous psychological consultations, presence of chronic disease, and actual level of health limitations.

Data Analysis

Data was analyzed using IBM SPSS Statistics 22 software. To compare personality and stress-related characteristics in IBD patients and nonpatients, we used an independent sample *t*-test. ANOVA with Bonferroni post-hoc tests was used to test differences between relapsed patients, patients in remission, and nonpatients. Since data distributions in some cases marginally differed from normality, the results were authenticated through non-parametric methods (Mann-Whitney *U* test and Kruskal-Wallis test).

Results

Comparisons of personality traits

No significant differences between IBD patients and nonpatients were observed in openness to experience, agreeableness, or conscientiousness. However, IBD patients scored higher in neuroticism (m = 77.20; sd = 21.77) than nonpatients (m = 53.52; sd = 29.63; $t(44)$ = -3,22, $p < .01$, Cohen's d = .911). To explore the difference more thoroughly, the group of patients was further divided according to the actual state of disease. There were 13 relapsed patients and 12 patients in remission. The Bonferroni post-hoc test did not find any differences between these two groups. However, they both differed significantly from the comparison group ($p < .05$, d = .82 and .83, respectively; see Table 1).

Table 1: Comparison of Neuroticism

State of the respondent		*n*	Minimum	Maximum	*m*	*sd*
In remission	Neuroticism	12	43	100	76.25	18.869
	Valid N (listwise)	12				
Relapsed	Neuroticism	13	26	98	78.08	24.891
	Valid N (listwise)	13				
Nonpatient	Neuroticism	25	0	97	53.52	29.633
	Valid N (listwise)	25				

Regarding extroversion, the Bonferroni post-hoc test revealed that only the group of relapsed patients (m = 22.46; sd = 20.25), and not patients in remission (m = 31.58; sd = 24.43), differed significantly from the comparison group (m = 46.16; sd = 23.16, $p < .05$, d = 1.1; Table 2).

Table 2: Multiple Comparisons of Extraversion (Bonferroni test)

I	J	Mean Difference (I-J)	*SE*	*p*	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
In remission	Relapsed	9.122	9.113	.966	-13.50	31.75
	Nonpatients	-14.577	7.995	.224	-34.43	5.27
Relapsed	In remission	-9.122	9.113	.966	-31.75	13.50
	Nonpatients	-23.698*	7.784	**.011**	-43.02	-4.37
Nonpatient	In remission	14.577	7.995	.224	-5.27	34.43
	Relapsed	23.698*	7.784	**.011**	4.37	43.02

Comparisons of coping strategies

Mann-Whitney U test revealed differences between IBD patients and the comparison group in three dimensions measured by SVF 78: Resignation, Self-Blame and Negative Strategies in general. Patients scored higher than nonpatients in Resignation (m_p = 56.17; sd_p = 7.61; m_{np} = 50.46; sd_{np} = 8.60; $p < .05$, d = .703, power of the test 80% for p = .05) as well as Self-Blame (m_p = 54.33; sd_p = 9.55; m_{np} = 47.88; sd_{np} = 7.51; $p < .05$, d = .713, power of

the test 84%) and Negative Strategies in general (m_p = 56.25; sd_p = 9.31; m_{np} = 51.17; sd_{np} = 6.30; $p < .05$, d = . 639, power of the test 73%). No significant differences were observed between the two groups in positive strategies.

Stress profile

Results from the Stress Profile were analyzed using the Mann-Whitney *U* test, Bonferonni post-hoc test and Kruskal-Wallis test. We found differences between nonpatients (m = 44.7; sd = 6.89) and patients in relapse (m = 52.85; sd = 7.03, $p < .01$, d = 1.171, power of the test 85% for p = .01) in the Stress subscale. Patients in remission did not differ significantly from either group (m = 47.17, sd = 8.82).

Kruskal-Wallis test revealed differences in Substance Abuse between relapsed patients (m = 45.46, sd = 8.9), patients in remission (m = 47.50; sd = 8.41), and nonpatients (m = 53.40, sd = 7.26; H = 0.16, 0.11, $p < .05$, power of the test 89 % and 72 %). There were no significant differences between patients in remission and in relapse.

Discussion

The aim of the present study was to test the differences in personality traits and coping strategies in patients with IBDs either in relapse or in remission and in respondents without these chronic psychosomatic problems. Our findings indicate that IBD patients score significantly higher in neuroticism; they tend to be insecure and unstable. On the other hand, respondents without IBDs showed higher levels of extraversion than relapsed patients, but not patients in remission. The latter result could be interpreted by the fact that relapsed patients suffer from acute health problems and might not have enough capacity for social and other activities. However, the fact that both patients in relapse and in remission score high in neuroticism might suggest that neuroticism affects the actual onset of the disease.

IBD patients (especially those in relapse) tend to use more negative, inefficient coping strategies than nonpatients. They may feel they do not have enough resources to cope with stressful situations and consequently give in to despair, resignation and self-blame. These results are consistent with those of Zaag-Loonen (2004), who found that adolescents with IBDs were more likely to engage in avoidant behaviour.

Patients suffering from acute symptoms of the disease felt more stressed during the last three months and reported more daily hassles and frustration. This can be also explained by the current health state, as frustration and stress caused by deterioration in health can also affect performance at work and social relationships.

In our sample, respondents without IBDs were more likely to abuse addictive substances (e.g. alcohol, cigarettes and recreational drugs). Since the highly adverse effects of such substances on the symptoms of Crohn's disease or ulcerative colitis are well-known, patients are probably used to avoiding drug use. This also corresponds to the findings of Graff (2009), which indicated that IBD patients might use less self-soothing behaviour.

In general, patients scoring higher in neuroticism use more negative coping strategies (escape, perseveration, resignation and self-blame), and are more pessimistic and critical toward themselves. These factors augment the experience of stress and decrease the level of psychological well-being. In addition, these patients may be less active in solving their problems and have difficulties in developing positive coping strategies. It must be taken into consideration that IBD patients, who are limited by their disease, have to cope not only with stress, but also with the adverse symptoms of the disease (Karademas et al., 2009). As a common result, they tend to resort to palliative, emotion-focused coping, which may become generalized even to situations in which proactive coping would be more suitable.

Although the generalizability of our findings is obviously strongly limited by the low number of participants, we still believe our research contributes to better understanding of stress coping in patients suffering from IBDs.

Acknowledgements

Gratitude is extended to the respondents, cooperating doctors for their help with recruitment, and Masaryk university staff for their advice and support.

References

Costa, P. T. Jr., & McCrae, R. R. (1992). Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual. Odessa, Florida: Psychological Assessment Resources, Inc.

Goodhand, J. R., Wahed, M., & Rampton, D. S. (2009). Management of stress in inflammatory bowel disease: A therapeutic option? *Expert Review of Gastroenterology & Hepatology, 3*(6), 661-679.

Graff, L. A., Walker, J. R., Clara, I., Lix, L., Miller, N., Rogala, L., Rawsthorne, P., & Bernstein, C. N. (2009). Stress coping, distress, and health perceptions in inflammatory bowel disease and community controls. *The American Journal of Gastroeneterology.* 104(12), 2959-2969.

Hřebíčková, M., & Urbánek, T. (2001). *NEO Pětifaktorový osobnostní inventář* (Costa, P. T., & McCrae, R. R., Trans.). Praha: Testcentrum. (Original work published in 1992).

Janke, W., & Erdmannová, G. (2002) SVF 78. Praha: Testcentrum, s.r.o.

Karademas, E. C., Karamvakalis, N., & Zarogiannos, A. (2009). Life context and the experience of chronic illness: is the stress of life associated with illness perceptions and coping?. *Stress & Health: Journal Of The International Society For The Investigation Of Stress*, *25*(5), 405-412.

Klose, J., & Král, P. (2006). *Stress Profile* (Nowack, K. M., Trans.). Praha: Testcentrum. (Original work published in 1999).

McCombie, A. M., Mulder, R. T., & Gearry, R. B. (2013). How IBD patients cope with IBD: A systematic review. *Journal of Crohn's & Colitis, 7*(2), 89-106.

Moradkhani, A., Kerwin, L., Dudley-Brown, S., & Tabibian, J. (2011). Disease-Specific Knowledge, Coping, and Adherence in Patients with Inflammatory Bowel Disease. *Digestive Diseases & Sciences*, *56*(10), 2972-2977.

Niess, J. H., Monnikes, H., Dignass, A. U., Klapp, B. F., & Arck, P. C. (2002). Review on the influence of stress on immune mediators, neuropeptides and hormones with relevance for inflammatory bowel disease. *Digestion, 65*(3), 131-40.

Švancara, J. (2003). *Strategie zvládání stresu - SVF 78* (Janke, W., Erdmannová, G., Trans.). Praha: Testcentrum. (Original work published in 2002)

Tkalčič, M., Hauser, G., Pletikosič, S., & Ştimac, D. (2009). Personality in patients with irritable bowel syndrome and inflammatory bowel diseases. *Clujul Medical*, *82*(4), 577-580.

Triantafillidis, J. K., Merikas, E., & Gikas, A. (2013). Psychological factors and stress in inflammatory bowel disease. *Expert Review of Gastroenterology & Hepatology, 7*(3), 225-38.

van der Zaag-Loonen, H. J., Grootenhuis, M. A., Last, B. F., Derkx, H. F. (2004). Coping Strategies and Quality of Life of Adolescents with Inflammatory Bowel Disease. *Quality Of Life Research, 13*(5), 1011-1019.

Osobnost, kreativita a komplexita myšlení

Personality, creativity and complexity of thought

Lucie Chadimová[1], Tomáš Urbánek[2]

lucie.chadimova@mail.muni.cz

[1]*Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity,*

[2]*Psychologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.*

Abstrakt

Prezentovaná studie je zaměřena na vztahy kreativity, osobnosti a kognitivní komplexity. Strukturou kognitivních procesů se výzkumníci začali zabývat již od přelomu 20. století a po dlouhou dobu byla zásadním tématem. Výzkum v oblasti kognitivních stylů přinesl mnoho nových poznatků o vztahu osobnosti a specifických kognitivních procesů, jako je vnímání, myšlení, rozhodování, paměť atd. Teorie kognitivní komplexity představují jeden z příspěvků tohoto období, které jsou zaměřeny na to, jak jsou kognitivní procesy strukturovány, jak jejich struktura ovlivňuje efektivitu rozhodování a jak je ovlivněna různými interními nebo externími faktory jako je pohlaví, věk, osobnost, sociální kontext, časový tlak atd. V první části výzkumu byla provedena korelační analýza faktorů divergentního myšlení a kognitivní komplexity dle přístupu P. Suefelda a P. E. Tetlocka. Figurální a verbální fluence, flexibilita, elaborace a originalita byly zjišťovány pomocí subtestů Torranceho testu kreativního myšlení a Guilfordova testu alternativních použití. Kognitivní komplexita byla hodnocena v souladu se skórovacím manuálem integrativní / konceptuální komplexity (Baker-Brown a kol., 1992). Dále jsme realizovali korelační studii kognitivní komplexity a osobnostních rysů Big Five podle české verze NEO-FFI (Hřebíčková a Urbánek, 2001). V tomto článku shrneme hlavní zjištění realizovaných studií a krátce načrtneme otázky a hypotézy pro budoucí výzkumy v této oblasti.
Klíčová slova: Big Five, kreativita, osobnost, kognitivní komplexita, integrativní komplexita

Abstract

Presented study introduce the correlation of creativity, personality and cognitive complexity. The structure of cognitive processess has been great topic since the turn of 20th century. The research on cognitive styles have brought many new findings on the interconectedness of personality and cognitive processes such as perception, thinking and decision making, memory etc. Theories of cognitive complexity represent one contribution of this period, which aims on how are the cognitive processess structured, how this structure affects the effectivity of decision making and how it's affected by different internal or external factors such as sex, age, personality, social context, time pressure etc . In the first part of our research we conducted an analysis of correlation between divergent thinking factors and cognitive complexity measures following the approach of P. Suefeld and P.E. Tetlock. Figural and verbal fluence, flexibility, elaboration and originality were measured by subtests Torrance test of creative behaviour and Guilford Alternative uses test. Cognitive complexity was scored on the Paragraph completion test data following the Integrative/Conceptual complexity scoring manual (Baker-Brown et al., 1992). In the second part of study we conducted correlation study of cognitive complexity and Big Five personality traits (measured by Czech version of NEO-FFI by Hřebíčková & Urbánek, 2001). The article gives a summary of main findings of our studies and briefly sketch out the questions and hypotheses for future research on the complexity of thought.
Keywords: Big Five, creativity, personality, cognitive complexity, integrative complexity

Úvod

Prezentovaný příspěvek se věnuje tématu osobnostní struktury, zejména pětifaktorovému modelu osobnosti Big Five. Je představen přehled relevantních výzkumných studií a odborné literatury z oblasti komplexity myšlenkových procesů. Je mapována také souvislost komplexity myšlení a kreativity a také jejich potenciální souvislosti s osobností jedince.

Pětifaktorový model, tzv. Big Five, stojí na lexikálním přístupu k osobnosti. Výsledky faktorových analýz národních lexikálních studií vedly k modelům osobnosti, které se liší

v počtu i obsahu faktorů (Hřebíčková, 1997). V naší studii vycházíme z pětifaktorového modelu Costy a McCraee (Neuroticismus, Extraverze, Otevřenost vůči zkušenosti, Přívětivost, Svědomitost). Dostupné studie tohoto modelu hovoří o pozitivní korelaci faktoru Otevřenost vůči zkušenosti s komplexitou myšlenkových procesů (Tetlock a kol, 1993). Bowler a kol. (2009, 2012) šli ve výzkumu komplexity myšlení a osobnostních faktorů ještě dále. Na základě faktorové analýzy odpovědí v osobnostních škálách vycházejících z Goldbergova pětifaktorového modelu osobnosti dospěli k závěru, že faktorový model vhodný k popisu osobnosti respondentů s nízkou hodnotou kognitivní komplexity je odlišný od faktorového modelu vhodného pro popis respondentů kognitivně komplexních. Závěry této studie naznačují, že míra kognitivní komplexity jedince souvisí s množstvím faktorů potřebných k popisu jeho osobnosti.

Komplexita myšlenkových procesů je konstrukt, jehož počátky sahají k teorii osobních konstruktů George Kellyho (Bieri, 1955; dle Menasco, Curry, 1978). Na jeho práci navázal Bieri, který vytvořil teorii kognitivní komplexity jako kapacity diferencovat různé parametry (dimenze), s jejichž pomocí jedinec popisuje své sociální okolí. Nástrojem měření kognitivní komplexity je test repertoárových mřížek (REP test). Konceptuální komplexita, spojovaná se jmény Harvey a Schroder, představuje snahu doplnit teorii komplexity myšlenkových procesů o rozměr integrace diferencovaných dimenzí do konkrétní myšlenky či závěru (dle Suedfeld, Tetlock, Streufert, 1992). Měření konceptuální, později integrativní komplexity (zkráceně označované jako IC), za jejímž rozpracováním stojí zejména autoři Tetlock a Suedfeld, je založen na testu doplňování odstavce, tzv. Paragraph completion testu (PCT) a zpracování archivních dat (Harvey, Hunt, Schroder, 1967). Společným jmenovatelem obou teorií je zájem o strukturu myšlenkových procesů. Podstatné není, k jakým závěrům jedinec dospěje, ale jakým způsobem k nim dospěje.

Guilford popisuje kreativního vědce jako člověka, který v mysli operuje s mnoha dimenzemi najednou. Rozšíření kognitivního pole facilituje procesy na podkladu imaginace a kreativní produkce (Guilford, 1950; dle Satish, 1997). Existuje tedy teoretický předpoklad, že vyšší komplexita myšlení vede k vyšší míře kreativní produkce jedince. Integrativní komplexita myšlení je konstrukt, který na základě dosavadních výzkumů vykazuje středně silné pozitivní korelace s inteligencí, pozorované zejména při výrazně podprůměrných hodnotách IQ. Tento trend je obdobný jako u kreativity, resp. divergentního myšlení (MacKinnon, 1962; dle Szobiová, 2004).

Po dlouhou dobu byla považována vyšší integrativní komplexita myšlení za pozitivum a uznáván předpoklad, že schopnost porozumět různým úhlům pohledu a snaha integrovat aspekty situace do vhodného řešení implikuje lepší výchozí bod pro zvládání protichůdných požadavků života. Tento předpoklad ověřovali Tetlock a kol. (1993) ve studii založené na komplexním assessment centru pro manažery ve výcviku (viz Tabulka 1).

Tabulka 1: Integrativní komplexita a osobnost

Vyšší IC implikuje:	*Nízká IC implikuje:*
Aktivní vyhledávání informací	Používání heuristik a myšlenkových „zkratek“
Pozorné naslouchání	Rychlé rozhodování, až unáhlené závěry
Záliba v obtížných úkolech, „výzvách“	Trvání na vlastním úhlu pohledu
Kognitivní flexibilita	Klid, uvolněnost
Intuitivnost a vnímání	Sebevědomí
Nekonformnost	Týmovost, předvídatelnost
Kognitivní sebeřízení	Přijímání pravidel
Vyvážené a umírněné postoje	Svědomitost
Hůře predikovatelné chování	Osobnost typu A
Osobnost typu B	

Ačkoliv existuje množství studií a teoretických modelů osobnostních charakteristik tvořivé osobnosti, podle Csikszentmihalyho není možné sestavit seznam jejích typických charakteristik. Typické jsou naopak paradoxní kombinace osobnostních rysů tvořivých jedinců. Tvořivý jedinec může v různých situacích téměř „být někdo jiný“ – např. být velmi společenský, ale v jiných situacích se například chovat samotářsky. Kreativní osobnosti zřejmě dokážou „přepínat“ jednotlivé „módy“ fungování (Csikszentmihalyi, 1996; dle Haller, Courvoisier, 2010).

V našem výzkumu jsme se rozhodli prozkoumat společnou variabilitu integrativní komplexity a osobnostních faktorů pětifaktorového modelu Big Five a také zmapovat osobnostní koreláty jednotlivých složek divergentního myšlení.

Metoda

Výzkumný soubor sestával z 86 respondentů (64 žen, 22 mužů). Věk respondentů se pohyboval mezi 19-32 lety (m=21,4, SD=2,53). Jednalo se o nenáhodný vzorek vysokoškolských studentů či pracujících s různým oborovým zaměřením.

Osobnostní faktory Big Five byly sledovány pomocí osobnostního inventáře NEO-FFI. V české verzi inventáře je každá z pěti škál zastoupená 12 položkami, které nejlépe vystihovaly jednotlivé osobnostní faktory v analýze dotazníku NEO-(Hřebíčková, Urbánek, 2001).

Kreativita byla sledována testy divergentního myšlení: Guilfordův test alternativních použití (1967) a subtestů Torranceho testu kreativního myšlení (TTCT) - slovenské verze figurálního subtestu Kruhy (Jurčová, 1984) a překladu verbálního subtestu Zkus si představit (Torrance, 1980). Všechny úlohy byly skórovány zvlášť z hlediska fluence (množství generovaných nápadů), flexibilty („šířka záběru“ napříč významovými kategoriemi), originality (neobvyklost odpovědi v rámci zkoumaného souboru) a elaborace (propracovanost jednotlivých nápadů).

Pro měření integrativní komplexity jsme zvolili test doplňování odstavce (PCT). Jde o semiprojektivní nástroj, v němž je každý odstavec uveden otázkou nebo nedokončenou větou, např. „Když se ke mně kamarád chová jinak…“. Nástroj obsahuje 8 témat. Úkolem respondenta je větu dokončit a přidat k ní další alespoň 4 věty na dané téma. Získané odstavce jsou dále skórovány v souladu se „Skórovacím manuálem konceptuální/integrativní komplexity“ od pracovníků laboratoře Dr. Suedfelda na UBC (Baker-Brown a kol., 1992). Integrativní komplexita je hodnocena na sedmibodové ordinální škále, kdy hodnota „1“ značí nepřítomnost diferenciace, hodnota „3“ diferenciaci různých pohledů na věc či situaci, hodnota „5“ přítomnost diferenciace i integrace diferencovaných pohledů do nějakého závěru a hodnota „7“ značí vícenásobnou integraci dříve integrovaných závěrů v obecně platné poznatky o daném systému. Hodnoty 2, 4 a 6 představují tzv. „přechodové´“ skóry mezi jednotlivými stupni, užívané v situaci, kdy v textu jsou náznaky vyšší úrovně komplexity, která však není explicitně vyjádřena (viz Tabulka 2).

Tabulka 2: Ukázky skórovaných textů integrativní komplexity

skór integrativní komplexity	*odpověď na otázku: „Je dobré být aktivní?“*
1	Je to nakonec jediný směr. Pasivita nás zastaví nebo pošle zpět.
2	Ve věcech, které nás baví a které pomáhají našemu seberozvoji určitě ano… ale nic se nesmí přehánět, přílišná aktivita by přinesla své komplikace.
3	Jak kdy, jak v čem, spíše ano než ne. Svět (lidé) se dívá na pasivní lidi odtažitě, s nedůvěrou. Ale na druhou stranu mají svůj svět a nikdo jim ho nevezme.
4	Jedině aktivní člověk může sledovat nějaké cíle a být prospěšný světu. Jsou také aktivity, které mohou škodit, někteří lidé svou aktivitou poškozují sebe nebo okolí. Někdy je lepší držet se stranou a dát věcem volný průběh. Takže obecně se nedá říct, zda je lepší aktivita nebo pasivita.

Výsledky

Nejprve byly ověřeny psychometrické charakteristiky testu doplňování odstavce. Rozložení skórů integrativní komplexity je srovnatelné se zahraničními výzkumy. Průměrná hodnota dosažené komplexity je M=2,4 (SD=0,75). Medián kognitivní komplexity dosahuje hodnoty 2,2. Nebyl prokázán vliv pohlaví respondentů na integrativní komplexitu, střední hodnoty IC (myšleno průměr i medián dosažené komplexity) však rostou s věkem (r=0,3; p<0,01). Střední hodnoty IC pozitivně korelují r=0,8 (p<0,01) s počtem slov v PCT, maximální míra IC poté korelaci r=0,6 (p<0,01) s počtem slov v PCT.

Vztah osobnostních faktorů a integrativní komplexity:

Střední hodnoty IC vykazují korelaci r=0,3 (p<0,01) s faktorem Otevřenost vůči zkušenosti. Průměrná hodnota IC také slabě koreluje s osobnostním faktorem Přívětivosti. Faktory Otevřenost vůči zkušenosti a Přívětivost vykazují obdobné korelace také s počtem slov v odstavci PCT (viz Tabulka 3).

Tabulka 3: Korelace faktorů Big Five se skóry integrativní komplexity a počtem slov v PCT

	Neuroticismus	Extraverze	Otevřenost	Přívětivost	Svědomitost
IC medián	,143	-,124	,285**	,163	-,144
IC průměr	,098	-,148	,310**	,224*	-,120
IC maximální	,092	-,177	,221*	,136	-,075
Počet slov - průměrný	,103	,003	,277**	,246*	-,098
Počet slov - maximální	,143	,017	,336**	,275*	-,004

* p<0,05, ** p<0,01

Vztah osobnostních faktorů a divergentního myšlení:

Skóry divergentního myšlení vykazují spíše příležitostné a ne zcela jednoznačné vztahy s osobnostními faktory Big Five (více viz Tabulka 4).

Tabulka 4: Korelace skórů divergentního myšlení s faktory Big Five

		Neuroticismus	Extraverze	Otevřenost	Přívětivost	Svědomitost
TTCT figurální	fluence	-,162	,245*	,073	-,025	-,017
	originalita	-,032	-,134	,066	,040	,040
	flexibilita	,007	,045	-,041	-,100	-,047
	elaborace	,150	-,146	-,061	,021	,086
TTCT verbální	fluence	-,200	,030	,119	,066	-,002
	originalita	-,330**	,046	,161	-,055	,070
	flexibilita	,094	,047	,048	,287**	,159
	elaborace	,237*	,014	-,037	,049	,046
Guilford verbální	fluence	-,234*	,178	,112	-,050	,035
	originalita	-,049	-,094	,316**	-,122	,023
	flexibilita	-,082	-,337**	,124	,179	,066
	elaborace	,040	-,087	,155	-,171	-,011
Průměrná fluence ve verbálních úlohách		-,237*	,139	,152	-,023	,040

* $p<0,05$, ** $p<0,01$

Diskuse

Cílem studie bylo zmapovat vztah komplexity myšlenkových procesů a kreativity a osobnostních faktorů Big Five. Naše výsledky podporují závěr předchozí studie Tetlocka a kol. (1993), podařila se potvrdit středně silná korelace IC s faktorem Otevřenost vůči zkušenosti. Byl pozorován slabý pozitivní vztah s Přívětivostí ($r=0,2$, $p<0,05$). Ten by však mohl být způsoben formátem testovací baterie (zařazení testu dokončování odstavce po kreativních subtestech). Pro tuto interpretaci svědčí korelace Přívětivosti s počtem slov v odstavci. Oproti Tetlockovu výzkumu nebyla potvrzena negativní korelace s faktorem Svědomitosti, ačkoliv ve výsledcích lze vysledovat nesignifikantní negativní trend (Tetlock a kol., 1993).

Neuroticismus vykazuje záporný vztah s fluencí v úlohách divergentního myšlení a originalitou myšlenek ve verbální úloze, která je zaměřena na fantazijní produkci. Tato skutečnost může souviset se zvýšenou sebekontrolou a inhibicí procesu volných asociací. Osobnostní faktor Extraverze pozitivně koreluje s figurální fluencí a negativně naopak s flexibilitou ve verbální úloze alternativních použití. Respondenti pravděpodobně měli tendenci produkovat větší množství nápadů, ovšem bez ohledu na jejich kvalitu. Pozitivní korelaci s originalitou ve verbálním testu alternativních použití vykazuje faktor Otevřenost vůči zkušenosti, naopak překvapující je absence pozitivních korelací u ostatních subtestů. Pozorovaný pozitivní trend zejména ve verbální oblasti však pravděpodobně vlivem velikosti vzorku nedosáhl statistické významnosti. Přívětivost vykazuje pozitivní korelaci s flexibilitou ve verbální úloze zaměřené na fantazijní produkci. Podobný trend lze vysledovat také ve druhé verbální úloze. Jev by mohl vypovídat o ochotě jedince investovat energii do vyhledávání dalších odpovědí mimo rámec aktuálního tématu.

Naše možnosti analýzy byly omezeny na hledání osobnostních korelátů integrativní komplexity a kreativity. Velmi zajímavé výsledky by mohly přinést výzkumy, které by ověřily prezentované výsledky na větším vzorku respondentů. Studie dostatečného rozsahu by umožnila ověřit výzkumné závěry Bowlera a kol. (2009, 2012) pro koncept integrativní komplexity. Tedy zda míra integrativní komplexity bude mít vliv na faktorovou strukturu osobnosti jedince sledovanou na základě sebeposouzení.

Literatura

Baker-Brown, G., Ballard, E. J., Bluck, S., de Vries, B., Suedfeld, P., & Tetlock, P. E. (1992). *Coding manual for conceptual/intergative complexity*. Retrieved 11 12, 2012, from UBC Psychology Department: http://www2.psych.ubc.ca/~psuedfeld/MANUAL.pdf

Bowler, M. C., Bowler, J. L., & Cope, J. G. (2012). Further evidence of the impact of cognitive complexity on five factor-model. *Social behavior and personality, 40*(7), pp. 1083-1098.

Bowler, M. C., Bowler, J. L., & Phillips, B. C. (2009). The Big-5±2? The impact of cognitive complexity on the factor structure of the five-factor model. *Personality and Individual Difference* (47), pp. 979-984.

Guilford, J. (1967). *The nature of human intelligence.* New York: McGraw-Hill.

Haller, C. S., & Courvoisier, D. S. (2010). Personality and Thinking Style in Different Creative Domains. *Psychology of Aestetics and Creativity, 4*(3), pp. 149-160.

Hřebíčková, M. (1997). *Jazyk a osobnost. Pětifaktorová struktura popisu osobnosti*. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity ve spolupráci s Psychologickým ústavem Akademie Věd České republiky.

Hřebíčková, M., & Urbánek, T. (2001). *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (Podle NEO Five-Factor Inventory P.T.Costy a R.R.McCraee)* . Praha: Testcentrum.

Jurčová, M. (1984). *Torranceho figurálny test tvorivého myslenia, forma B. Všeobecná a praktická časť.* Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

Menasco, M. B., & Curry, D. J. (1978). An assessment of the Role Construct Repertory Test. *Applied Psychological Measurement, 2*(3), pp. 359 – 367.

Satish, U. (1997). Behavioral Complexity: A Review. *Journal of Applied Social psychology, 27*(23), pp. 2047 – 2067.

Suedfeld, P., Tetlock, P. L., & Streufert, S. (1992). *Conceptual/integrative complexity*. In C. P. Smith, Motivation and personality: Handbook of thematic content analysis. Cambridge, New York, Oakleigh: Cambridge University Press.

Szobiová, E. (2004). *Tvorivosť, od zahady k poznaniu. Chapanie, zisťovanie a rozvíjanie tvorivosti*. Bratislava: Stimul.

Tetlock, P. E., Peterson, R., & Berry, J. (1993). Flattering and unflattering personality portraits of integratively simple and complex managers. *Journal of Personality and Social Psychology, 64*(3), pp. 500 511.

Torrance, E. (1980). *Administration, Scoring and Norms Manual: Thinking Creatively in Action and Movement (5 ed.).* Athens: The University of Georgia, Georgia Studies of Creative Behavior.

Akulturační stres a osobnostní rysy Vietnamců žijících v České republice

Acculturative stress and personality traits among vietnamese living in the Czech Republic

Petra Chvojková [1,2], Martina Hřebíčková[1]

chvojkovap@gmail.com, martina@psu.cas.cz

[1]*Psychologický ústav AV ČR, v.v.i,* [2]*Psychologický ústav FF MU*

Výzkum byl financován GA ČR 13-25656S a podpořen RVO: 68081740

Abstrakt

Cílem studie bylo objasnit vztahy mezi akulturačním stresem, osobnostními vlastnostmi obsaženými v Pětifaktorovém modelu osobnosti a demografickými charakteristikami u Vietnamců žijících v ČR. Výzkumu se účastnilo 488 Vietnamců ve věku od 15 do 69 let. Akulturační stres jsme měřily pomocí české verze Riverside Acculturation Stress Inventory (RASI, Benet-Martinez, 2003) identifikujícího pět oblastí, které mohou jedincům vystaveným vlivu dvou kultur působit psychickou zátěž (1. jazykové dovednosti, 2. pracovní výzvy, 3. interkulturní vztahy, 4. diskriminace a 5. kulturní izolace). Vlastnosti obsažené v pětifaktorovém modelu jsme zjišťovaly podle Big Five Inventory (BFI-44, John & Benet-Martinez, 1998). Na základě výsledků zahraničních studií jsme předpokládaly, že akulturační stres u bikulturních jedinců bude souviset s neuroticismem, ale také dalšími vlastnostmi obsaženými v pětifaktorovém modelu. Výzkum potvrdil, že akulturační stres u českých Vietnamců lze predikovat podle míry neuroticismu, věku a socioekonomického statusu.
Klíčová slova: akulturační stres, pětifaktorový model osobnosti, vietnamská menšina

Abstract

The aim of the study is to analyze the link between the acculturative stress, personality traits included in five-factor model and demographic characteristics among Vietnamese living in the Czech Republic. The sample consisted of 488 Vietnamese aged from 15 to 69 years. Acculturative stress was measured by the Czech version of the Riverside Acculturation Stress Inventory (RASI, Benet-Martinez, 2003). RASI identifies five areas that may influence individuals exposed to two cultures and can cause mental stress (1. Language skills, 2. Work Challenges, 3. Intercultural relations, 4. Discrimination and 5. Cultural isolation). Personality traits were measured by Big Five Inventory (BFI-44, John & Benet-Martinez, 1998). Based on results of previous studies, we have proposed that acculturation stress would be related to neuroticism, but also to other traits included in the five-factor model. We have proposed also, that experience of acculturative stress would differ depending on age and gender. Our preliminary results confirm that neuroticism, age and socioeconomic status appeared to be the most powerful predictors of acculturative stress among Vietnamese living in the Czech Republic.
Keywords: acculturative stress, Five-factor model of personality, the Vietnamese minority

Akulturace je procesem kulturních změn, které nastávají, když se jedinci z různých kulturních zázemí dostanou do vzájemného, přímého, déle trvajícího kontaktu (Berry, 2003). Ke změnám dochází především u nově příchozích nebo minority, ale v důsledku vzájemného kontaktu se mění i původní, hostitelská kultura. Akulturace přináší změny v mnoha oblastech života. Jedinec si osvojuje jiný jazyk, mění se jeho vzorce myšlení, chování, způsoby vyjadřování emocí i mezilidské vztahy. Postupně se mění i jeho etnická identita. Lidé v průběhu akulturace volí různé způsoby vyrovnání se s novou kulturou a jejími součástmi, prožívají rozdílnou míru psychické zátěže a odlišují se i tím, jak jsou při akulturaci úspěšní. Akulturační stres bývá definován jako fyziologický a psychologický stav způsobený kulturně specifickými stresory souvisejícími s procesem akulturace (Berry, 1997). Akulturační stres se projeví výrazněji, když se původní a hostitelská kultura více odlišují (Chirkov, Lynch, &

Niwa, 2005; Zlobina et al., 2006, podle Miller, Kim, & Benet-Martinez, 2011). Početné výzkumy prokázaly, že akulturační stres se pojí s adaptačními potížemi a vede k psychosomatickým symptomům, úzkosti a depresi (Hwang & Ting, 2008; Lee, Koeske, & Sales, 2004; Ying, 2005; podle Miller, Kim, & Benet-Martinez, 2011). Všechny události v průběhu akulturačního procesu však nemusejí vyvolávat stres, protože důsledky akulturace ovlivňují i další faktory (sociální opora, osobnostní charakteristiky, strategie vyrovnávání se se stresem a zátěží; Berry, 1997).

Podle mnohých autorů mají osobnostní vlastnosti vliv na proces akulturace (Berry, 1997, 2003; Chen et al, 2008; Ones & Viswesvaran, 1997; Padilla & Perez, 2003). Ward, Leong a Low (2004) upozorňují, že výsledky studií vlivu osobnosti na adaptaci jsou často nekonzistentní, některé studie vliv osobnosti nepotvrzují. Ve svém vlastním výzkumu (Ward, Leong,& Low, 2004) demonstrovali, že čtyři osobnostní faktory z pětifaktorového modelu osobnosti (neuroticismus, extraverze, přívětivost a svědomitost) statisticky významně souvisí s psychologickou a sociokulturní adaptací. Benetová-Martinézová a spolupracovníci ve svých výzkumech akulturace, akulturačního stresu a bikulturní identity u Mexičanů a Latinoameričanů v USA prokázali, že akulturační stres pozitivně koreluje v rozmezí od 0,19-0,40; $p<0,01$ s osobnostní dimenzí neuroticismus, negativně s otevřeností vůči zkušenosti, svědomitostí a extraverzí (Benet-Martinez & Haritatos, 2005; Duru & Poyrazli, 2007; Chen, Benet-Martinez, & Bond, 2008; Kim & Ra, 2015).

Výzkumný projekt, jehož výsledky prezentujeme, byl zaměřen na zkoumání psychologické akulturace a etnické identity u Vietnamců žijících v ČR. Podle údajů MV ČR u nás žije až kolem 60 tis. Vietnamců, kteří do Československa začali přicházet již v 70. letech minulého století. Vietnamci jsou v ČR oficiální národnostní menšinou a jsou majoritou vnímáni většinou jako bezproblémoví a pracovití studenti nebo obchodníci.

Cílem studie bylo zjistit souvislosti mezi akulturačním stresem, osobnostními vlastnostmi a demografickými charakteristikami. Pomocí regresní analýzy jsme zjišťovaly, jak se osobnostní a demografické charakteristiky podílejí na predikci akulturačního stresu. Ve shodě s výše popsanými výsledky zahraničních studií předpokládáme, že nejvýznamnějším prediktorem akulturačního stresu bude neuroticismus.

Metoda

Výzkumný vzorek

Výzkumu se zúčastnilo celkem 488 Vietnamců ve věku 12 - 69 let, průměrný věk činil 20,86 let (sd 7,7 let). Z toho bylo 204 mužů a 283 žen, jeden respondent neuvedl pohlaví.

Postup výzkumu

Oslovily jsme česky hovořící Vietnamce na středních školách v Praze, Brně a Chebu. Studenti středních škol odpovídali na tištěnou formu dotazníků. Následně byly kontaktovány vietnamské spolky a organizace (např. Klub Hanoj), v této fázi byla využita papírová i on-line verze dotazníku.

Výzkumné metody

Pro měření akulturačního stresu jsme použily Riverside Acculturation Stress Inventory (RASI, Benet-Martinez, 2003). Respondenti vyznačovali na pětistupňové Likertově

škále míru souhlasu či nesouhlasu s celkem 15 výroky, které zahrnují pět oblastí, v nich se projevuje akulturační stres: 1. jazykové dovednosti (Vadí mi, že mluvím s přízvukem v češtině nebo ve vietnamštině); 2. pracovní výzvy (Kvůli svému vietnamskému

původu musím pracovat tvrději než většina Čechů); 3. interkulturní vztahy (Měl/a jsem neshody s Čechy, protože mám rád/a vietnamské zvyky nebo způsoby, jak se věci dělají), 4. vnímaná diskriminace (Kvůli mému vietnamskému původu se mnou zacházeli hrubě nebo nespravedlivě), 5. kulturní charakter komunity (Mám pocit, že v mém okolí, nežije dostatečný počet Vietnamců).

Osobnostní vlastnosti jsme měřily Big Five Inventory BFI-44 (John & Benet-Martinez, 1998). Výroky jsou formulovány ve 3. osobě, aby měli respondenti při sebeposuzování větší odstup. Na pětistupňové Likertově škále vyznačovali respondenti míru souhlasu u celkem 44 výroků uvozených: „Vidím sám (sama) sebe jako někoho, kdo je upovídaný (E), pomáhá ostatním a není sobecký (P), dělá svou práci důkladně (S), je depresivní, smutný (N), zajímá se o mnoho různých věcí (O)“. Vnitřní konzistence škál BFI-44 dosahuje následujících hodnot: extraverze 0,76; přívětivost 0,65; svědomitost 0,76; neuroticismus 0,79; otevřenost vůči zkušenosti 0,77.

Socioekonomický status jsme měřily pomocí žebříčku s 10 stupni, kde v horní části žebříčku jsou lidé, kteří mají více peněz, vzdělanější a s lepším zaměstnáním, ve spodní části žebříčku lidé, kteří mají méně peněz, horší vzdělání a méně uznávané zaměstnání. Respondenti se měli zařadit na jednu z příček pomyslného žebříčku.

Výsledky

V první fázi jsme vztah mezi akulturačním stresem, osobnostními a demografickými charakteristikami zjišťovaly korelační analýzou. Podle údajů v tabulce 1 akulturační stres pozitivně koreluje s neuroticismem, ale s žádnými jinými osobnostními vlastnostmi podle BFI. Subškály RASI (kromě jazykových dovedností) slabě korelují opět výhradně s neuroticismem. Jazykové dovednosti navíc slabě korelují s otevřeností vůči zkušenosti. Z demografických proměnných nemá pohlaví žádný statisticky významný vliv na míru akulturačního stresu. Věk pozitivně koreluje s akulturačním stresem, jazykovými obtížemi a interkulturními vztahy. Mezi délkou pobytu a pracovními výzvami existuje slabý záporný vztah. Socioekonomický status Vietnamců záporně koreluje jak s celkovým prožívaným akulturačním stresem, tak s pracovními výzvami, obtížemi v interkulturních vztazích, diskriminací a kulturní izolací.

Tabulka 1. Pearsonovy korelace celkového a dílčích skórů RASI, osobnostních charakteristik a demografických proměnných.

	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
1. RASI celkem						
2. RASI pracovní výzvy	0,66**					
3. RASI jazykové dovednosti	0,59**	0,23**				
4. RASI interkulturní vztahy	0,63**	0,23**	0,18**			
5. RASI diskriminace	0,79**	0,51**	0,28**	0,42**		
6. RASI kulturní izolace	0,61**	0,26**	0,25**	0,19**	0,37**	
7. BFI extraverze	-0,10*	-0,05	-0,06	-0,04	-0,10*	-0,09*
8. BFI přívětivost	-0,05	-0,01	0,08	-0,10*	-0,05	-0,06
9. BFI neuroticismus	*0,23***	*0,14***	0,05	*0,19***	*0,22***	*0,13***

10. BFI svědomitost	-0,03	-0,02	-0,00	-0,05	-0,02	0,00
11. BFI otevřenost	0,01	0,01	-0,16**	0,08	0,01	0,08
12. Pohlaví	-0,07	-0,03	-0,09	0,02	-0,07	-0,06
13. Věk	*0,11**	-0,05	*0,20***	*0,16***	-0,07	0,04
14. Délka pobytu	-0,07	*-0,13***	-0,08	0,08	-0,08	-0,02
15. Socioekonom. status	*-0,16***	*-0,10**	-0,03	*-0,13***	*-0,12***	*-0,12***
M	40,00	10,07	6,11	7,27	9,23	7,32
sd	8,67	2,62	2,60	2,85	3,06	2,57
Vnitřní konzistence (Cronbachova α)	0,79 (0,84)	0,62 (0,80)	0,56 (0,74)	0,67 (0,71)	0,75 (0,84)	0,51 (0,72)

Poznámky: ** Korelace je signifikantní na úrovni 0.01, * Korelace je signifikantní na úrovni 0.05. M = průměr, sd = směrodatná odchylka, statisticky významné vztahy jsou *kurzivou*. V závorce jsou uvedeny hodnoty reliability z původní studie (Benet-Martinez, 2003).

Hlavním cílem studie bylo zjistit, které osobnostní charakteristiky predikují akulturační stres. Z regresní analýzy vyplývá, že na vysvětlení akulturačního stresu se osobnostní vlastnosti podílejí pouze 5,6% (F=5,605; p<0,01), pokud přidáme demografické charakteristiky (věk, pohlaví) a socioekonomický status, pak je akulturační stres vysvětlen 11,2% (F=6,955; p<0,001). V tabulce 2 uvádíme výsledky regresní analýzy, ze které vyplývá, že nejsilnějším prediktorem akulturačního stresu je neuroticismus. Míru akulturačního stresu můžeme předpovědět i z údajů o věku respondentů a jejich socioekonomickém statusu.

Tabulka 2. Osobnostní vlastnosti podle BFI jako prediktory akulturačního stresu u českých Vietnamců po přidání pohlaví, věku a socioekonomického statusu.

Model		Nestandardizované koeficienty		Standardizované koeficienty	t	Sig.
		B	Standartní chyba	Beta		
1	(konstanta)	36,42	5,53		6,59	0,00
	Extraverze BFI	-0,03	0,08	-0,02	-0,38	0,70
	Přívětivost BFI	-0,03	0,09	-0,02	-0,34	0,73
	Svědomitost BFI	0,03	0,09	0,02	0,38	0,70
	Neuroticismus BFI	*0,41*	*0,08*	*0,26*	*4,86*	*0,00*
	Otevřenost BFI	-0,02	0,08	-0,02	-0,30	0,77
	Pohlaví	-2,27	0,89	-0,12	-2,56	0,01
	Věk	*0,20*	*0,06*	*0,16*	*3,27*	*0,00*
	Socioekonomický status	*-0,79*	*0,28*	*-0,13*	*-2,85*	*0,01*

Poznámky: Statisticky významné vztahy jsou *kurzivou.*

Diskuse

Zaměřily jsme se na vztah mezi akulturačním stresem, osobnostními vlastnostmi a demografickými charakteristikami (pohlaví, věk, délka pobytu a socioekonomický status) u Vietnamců v ČR. Předpokládaly jsme, že z vyšší míry neuroticismu lze predikovat vyšší míru akulturačního stresu. V souladu s našimi očekáváními a zahraničními studiemi jsme prokázaly souvislost akulturačního stresu s neurotismem (Benet-Martinez & Haritatos 2005; Duru & Poyrazli, 2007; Chen et al, 2008; Ward et al, 2004). Ukázalo se také, že Vietnamci s vyšší mírou neuroticismu více trpí diskriminací, pracovními a interpersonálními obtížemi a kulturní izolací. Osobnostní vlastnosti se však na vysvětlení akulturačního stresu podílejí pouze 5,6%. Proto jsme v druhé fázi přidaly do regresní analýzy i demografické proměnné, avšak ani demografické proměnné se na vysvětlení akulturačního stresu výrazně nepodílejí. Procento vyčerpávaného rozptylu vzrostlo pouze na 11,2%.

Lidé s vyšším socioekonomickým statusem zažívají méně akulturačního stresu, méně jazykových obtíží, méně nedorozumění s Vietnamci i Čechy, méně diskriminace a sociální izolace. Vyšší status může poskytovat materiální jistoty, zázemí, společenské postavení uvnitř vietnamské komunity a respekt ze strany majority. Podle našich zjištění starší respondenti zažívají více akulturačního stresu. Ve srovnání s mladšími respondenty se potýkají s jazykovými obtížemi i mezilidskými nedorozuměními s příslušníky minority i majority. Starší respondenti patří do první generace Vietnamců, kteří se češtinu začali učit až v pozdějším období svého života. Vzhledem k jazykovým obtížím mohou mít omezené možnosti pracovního uplatnění i sociálních kontaktů zejména s příslušníky majority. Z našich výsledků vyplývá, že muži a ženy se v prožívání akulturačního stresu neliší. Kim a Ra (2015), kteří zkoumali akulturační stres u korejských studentů, studujících v USA, dospěli k obdobným výsledkům. Zjistili, že starší respondenti zažívali více akulturačního stresu, ale nezaznamenali odlišnosti mezi muži a ženami. Stejná míra akulturačního stresu u mužů a žen byla zaznamenána i v dalších výzkumech (Benet-Martinez & Haritatos, 2005; Duru & Poyrazli, 2007; Castillo et al, 2015). Z hodnot korelací mezi akulturačním stresem, osobnostními vlastnostmi a demografickými proměnnými lze usuzovat, že zjištěné statisticky průkazné vztahy jsou pouze naznačeny. Mezi proměnné, které by se mohly podílet na predikci akulturačního stresu může patřit konkrétní druh akulturační strategie, bikulturní identita, rozdílnost původní a hostitelské kultury, sociální opora, proměnné na straně hostitelské společnosti jako vztah majority k imigrantům.

Autorka RASI Benetová-Martinézová se spoluautorkou (2005) uvádějí, že neuroticismus souvisel s jazykovými ($r = 0{,}21$; $p < 0{,}01$) a interpersonálními obtížemi ($r = 0{,}25$; $p < 0{,}01$). V našem výzkumu subškála jazykové obtíže s neuroticismem nekorelovala, kdežto u zbývajících čtyř subškál RASI jsme zaznamenaly statisticky průkazné korelace. Stejně jako imigranti v USA i čeští Vietnamci s menší mírou otevřenosti zkušenosti vykazují jazykové obtíže. Zatímco v našem výzkumu se souvislost akulturačního stresu s dalšími osobnostními charakteristikami nepotvrdila, podle výzkumů z USA měla svědomitost negativní vliv na těžkosti v interkulturních vztazích ($r = -0{,}19$; $p < 0{,}01$) a extraverze souvisela s kulturní izolací ($r = -0{,}21$; $p < 0{,}01$).

Omezení naší studie spočívá v specifickém souboru respondentů tvořeném Vietnamci, kteří mluví dobře česky. V důsledku toho soubor nereprezentoval celou vietnamskou minoritu žijící v ČR. Většinu našich respondentů tvořila druhá generace Vietnamců, která je bikulturní a dobře adaptovaná. Nemají zatím potíže s pracovním uplatněním, protože dosud studují, jsou obvykle bilingvní, mají přátele mezi zástupci minority i majority. Jejich případné potíže spočívají spíše v neshodách s rodiči ohledně dodržování typických vietnamských tradic a způsobů. Dalším omezením výzkumu je výhradní používání sebeposouzovacích škál a dotazníků, které by bylo vhodné doplnit o posuzování druhého. Studii by výrazně obohatil

longitudinální design, který by sledoval akulturační stres v delším časovém období. Lze spekulovat, že osobnostní vlastnosti se na prožívání akulturačního stresu nepodílejí přímo, ale jsou zprostředkovány a ovlivněny dalšími skrytými proměnnými, např. vnímaná sociální opora, copingové strategie nebo jazykové kompetence respondentů. Vietnamská kolektivistická kultura může více potlačovat individuální odlišnosti, a osobnostní rozdíly se pak menší měrou podílejí na vysvětlení akulturačního stresu než v jiných kulturách.

Literatura

Benet-Martinez, V.,& Haritatos, J. (2005). Bicultural identity integration (BII): Components and psychosocial antecedents. *Journal of personality*, 73(4), 1015-1050.

Benet-Martinez, V. (2003). The Riverside Acculturation Stress Inventory (RASI). *Development and psychometric properties*.

Benet-Martínez, V.,& John, O. P. (1998). Los Cinco Grandes across cultures and ethnic groups: Multitrait-multimethod analyses of the Big Five in Spanish and English. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 729-750

Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied psychology, 46*(1), 5-34.

Berry, J. W. (2003). *Conceptual approaches to acculturation*. American Psychological Association.

Castillo, L. G., Cano, M. A., Yoon, M., Jung, E., Brown, E. J., Zamboanga, B. L. ...& Whitbourne, S. K. (2015). Factor Structure and Factorial Invariance of the Multidimensional Acculturative Stress Inventory. *Psychological Assessment, 27*(3), 915-924.

Duru, E.,& Poyrazli, S. (2007). Personality dimensions, psychosocial-demographic variables, and English language competency in predicting level of acculturative stress among Turkish international students. *International Journal of Stress Management*, 14(1), 99.

Chen, S. X., Benet-Martínez, V.,& Harris Bond, M. (2008). Bicultural identity, bilingualism, and psychological adjustment in multicultural societies: immigration based and globalization based acculturation. *Journal of personality*, 76(4), 803-838.

Kim, W. H.,& Ra, Y. A. (2015). Acculturative Stress: The Experience of Korean Heritage College Students. *Journal of Asia Pacific Counseling*, 5(2).

Miller, M. J., Kim, J.,& Benet-Martínez, V. (2011). Validating the riverside acculturation stress inventory with Asian Americans. *Psychological assessment*, *23*(2), 300.

Ones, D. S.,& Viswesvaran, C. (1997). *Personality determinants in the prediction of aspects of expatriate job success.*

Padilla, A. M.,& Perez, W. (2003). Acculturation, social identity, and social cognition: A new perspective. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, *25*(1), 35-55.

Ward, C., Leong, C. H.,& Low, M. (2004). Personality and sojourner adjustment an exploration of the big five and the cultural fit proposition. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *35*(2), 137-151.

Dostupnosť alkoholu a požívanie alkoholu na pracovisku

Alcohol availability and workplace drinking

Iveta Jeleňová, Stanislava Kozelová

iveta.jelenova@upjs.sk, stanislava.kozelova@student.upjs.sk

Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, Fakulta verejnej správy

Príspevok vznikol s podporou projektu KEGA č. 013UPJŠ-4/2013

Abstrakt

Práca pod vplyvom alkoholu predstavuje vážny problém. Požitie alkoholu vedie k zníženiu kvality výkonnosti, pretože negatívne vplýva na vnímanie, koordináciu pohybov, komunikáciu či kognitívne procesy. Príspevok je zameraný na identifikovanie postojov a skúseností týkajúcich sa požívania alkoholu na pracovisku. Vzorka 145 zamestnancov vyplnila dotazník zameraný na postoje k požívaniu alkoholu v práci, ale aj pitie s kolegami po pracovnej dobe, na dostupnosť alkoholu na ich pracovisku, existenciu pravidiel upravujúcich pitie alkoholu na pracovisku či pitie alkoholu v práci. Takmer tri pätiny (57,2 %) respondentov uviedli, že ich organizácia poskytuje pri niektorých príležitostiach zamestnancom alkohol. Približne štvrtina respondentov (24,2 %) priznala, že za uplynulý rok pili alkohol na pracovisku viac ako raz. Zo strany organizácie je potrebná jasná politika vo vzťahu k požívaniu alkoholu na pracovisku a zároveň, aby nevytvárala podmienky pre výskyt tohto negatívneho javu.
Kľúčové slová: požívanie alkoholu, zamestnanci, pracovisko

Abstract

Work under the influence of alcohol is a serious problem. Alcohol consumption leads to reduced quality of performance, because it negatively affects perception, coordination, communication and cognitive processes. The paper is focused on identifying of attitudes and practices regarding the use of alcohol in the workplace. A sample of 145 employees completed self-reported questionnaire focused on attitudes towards alcohol consumption at work as well as drinking with colleagues after work, on the availability of alcohol in the workplace, the existence of rules governing the use of alcohol in the workplace and drinking at work too. Nearly three fifths (57.2 %) of respondents reported that their organization sometimes provides alcohol to employees. A quarter of respondents (24.2 %) admitted that last year more than once they drank alcohol in the workplace. It is needed a clear policy in organization in relation to alcohol in the workplace and at the same time, not to create conditions for the occurrence of this negative phenomenon.
Key words: alcohol use, employees, workplace environment

Úvod

Alkohol patrí k najobľúbenejším rekreačným drogám. Jeho požívanie je v našej spoločnosti tolerované, zvlášť v podobe spoločenského pitia. Práca pod vplyvom alkoholu však predstavuje problém. Príchod do práce pod vplyvom alkoholu, ale aj požívanie alkoholu priamo na pracovisku, či pri pracovných stretnutiach, majú vplyv na zníženie kvality výkonnosti, keďže alkohol negatívne vplýva na vnímanie, koordináciu pohybov, komunikáciu či kognitívne procesy. K zneužívaniu alkoholu počas pracovnej doby môžu prispievať okrem individuálnych a intrapsychických faktorov aj organizačné normy a pravidlá pre správanie zamestnancov.

Podľa Pidda et al. (2006) jedným z najdôležitejších faktorov modelu požívania alkoholu zamestnancami v práci nie sú individuálne faktory, ale skôr kultúra súvisiaca s alkoholom týkajúca sa organizácie práce. Individuálne faktory môžu ovplyvniť vnímanie sociálnej kontroly a sociálnu dostupnosť alkoholu na pracovisku. Na základe štúdie Bergerovej (2009) vnímanie sociálnej a fyzickej dostupnosti alkoholu sa u zamestnancov

s problémovým pitím a u abstinentov nelíšili. Zistila, že zamestnanci s problémovým pitím alkoholu, v porovnaní s tými s bezproblémovým vzťahom k alkoholu, odlišne vnímajú sociálnu dostupnosť alkoholu na pracovisku, napríklad častejšie referujú stretnutia s kolegami mimo práce, pri ktorých sa pije a hovorí o práci a uvádzajú tiež vyššiu fyzickú dostupnosť alkoholu v zmysle jednoduchosti pitia alkoholu na ich pracovnom mieste. Percipovaná fyzická dostupnosť alkoholu na pracovisku je rizikovým faktorom požívania alkoholu počas pracovnej doby a práce pod jeho vplyvom, ako aj práce s bolesťami hlavy spôsobenými predchádzajúcou intoxikáciou (Frone & Trinidad, 2014).

Moore et al (2012) v štúdii realizovanej v Spojených štátoch zistili, že normy týkajúce sa alkoholu v súvislosti s prácou v súlade so sekulárnymi trendmi nepodporujú pitie alkoholu pred prácou alebo v práci, ale výrazne podporovali pitie po práci, či prácu s bolesťou hlavy ako dôsledkom nadmerného požitia alkoholu po práci. Zároveň zistili, že normy žien týkajúce sa alkoholu sa nelíšili od noriem ich mužských spolupracovníkov.

Cieľom tejto práce bolo zmapovať postoje zamestnancov a zamestnankýň k požívaniu alkoholu v práci, ako aj skúsenosti zamestnancov s dostupnosťou alkoholu a jeho požívaním na pracovisku u nás.

Metóda

Dotazník predložený respondentom obsahoval 24 položiek, zameraných na požívanie alkoholu v práci a prácu pod vplyvom alkoholu. Pre účely dotazníka bol alkohol vymedzený nielen ako „tvrdý alkohol“, ale aj víno a pivo. Praktiky zamestnancov týkajúce sa konzumácie alkoholu boli merané pomocou desiatich položiek, vytvorených na identifikovanie ako často respondenti požívajú alkoholické nápoje pri rôznych príležitostiach, ako často ich kolegovia alebo oni sami prišli do práce pod vplyvom alkoholu, ako často požívajú alkohol počas pracovnej doby, či aké dôsledky malo pitie alkoholu na výkon ich práce. Dostupnosť alkoholu na pracovisku a pravidlá upravujúce pitie na pracovisku, či príchod na pracovisko po predchádzajúcom pití alkoholu, sme zisťovali pomocou troch položiek. Jedenásť položiek, pri ktorých tvorbe sme vychádzali z práce Harkinsa, Morlea a Cooka (2008), zisťovalo postoje respondentov k požívaniu alkoholu vo vzťahu k práci, s akcentom na motívy pitia alkoholu a potenciálne problémy súvisiace s alkoholom. Pri hodnotení bola využitá 4-bodová škála súhlasu (1 = silne súhlasím, 4 = silne nesúhlasím). Respondenti boli požiadaní, aby uviedli aj základné demografické údaje.

Vzorka pozostávala zo 145 zamestnancov vybraných príležitostným výberom, pôsobiacich v organizáciách v Košickom a Prešovskom kraji v súkromnom sektore (26,9 %), v školstve (24,9 %), v zdravotníctve (24,1 %) a v ostatnej štátnej správe alebo v samospráve (24,1 %). Vo vzorke prevažovali ženy (66,2 %), priemerný vek respondentov a respondentiek bol 34,6 roka, so štandardnou odchýlkou 10,8 roka. Približne dve tretiny z nich (68,3 %) pracovali v pozícii bez podriadených.

Na analýzu údajov bola využitá deskriptívna štatistika, t testy pre dva nezávislé výbery a intervaly spoľahlivosti pre proporcie.

Výsledky

Takmer deväť z desiatich respondentov pije alkohol (88,28 %). Keď sme sa pýtali na požívanie alkoholu v práci, 46,20 % zo všetkých respondentov referovalo takéto konanie. Pätina respondentov však uviedla, že alkohol pili na pracovisku iba raz (22,06 %). Pitie alkoholu v práci skoro každý týždeň referoval iba jeden respondent (0,69 %), „viac krát do mesiaca“ uviedli traja respondenti (2,07 %) a 21,38 % respondentov pilo alkohol v práci viac krát za posledný rok. Požívanie alkoholických nápojov k obedu (vrátane piva a vína) počas pracovného dňa priznalo 13,79 % respondentov. Po zmiernení formulácie s odkazom na teplé

letné dni referovalo pitie alkoholického piva aspoň niekedy už 28,28 % respondentov, čo je dvojnásobný počet. Takmer polovica respondentov (49,3 %) už niekedy prišla do práce s bolesťou hlavy alebo inými problémami spôsobenými pitím nadmerného množstva alkoholu a viac ako štvrtina (28,3 %) prišla do práce pod vplyvom alkoholu.

Jedným z potenciálnych faktorov požívania alkoholu počas pracovnej doby je jeho fyzická dostupnosť na pracovisku. Viac ako polovica respondentov (57,24 %; 95 % CI 48,92 – 65,08 %) pracuje v organizácii, ktorá zamestnancom aspoň občas poskytuje alkohol, napríklad počas vianočného večierka. Dostupnosť alkoholu na pracovisku zobrazujú tab. 1 a graf 1.

Tabuľka 1: Poskytovanie alkoholu zamestnancom organizáciou

Poskytovanie alkoholu organizáciou	zdravotníctvo		školstvo		ostatná štátna správa a samospráva		súkromný sektor		Spolu	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
áno	16	45,71	22	61,11	18	51,43	27	69,23	83	**57,23**
nie	19	54,29	14	38,89	17	48,57	12	30,77	62	**42,77**
Spolu	35	100	36	100	35	100	39	100	145	100

Graf 1: Kedy alebo kde je dostupný alkohol na pracovisku

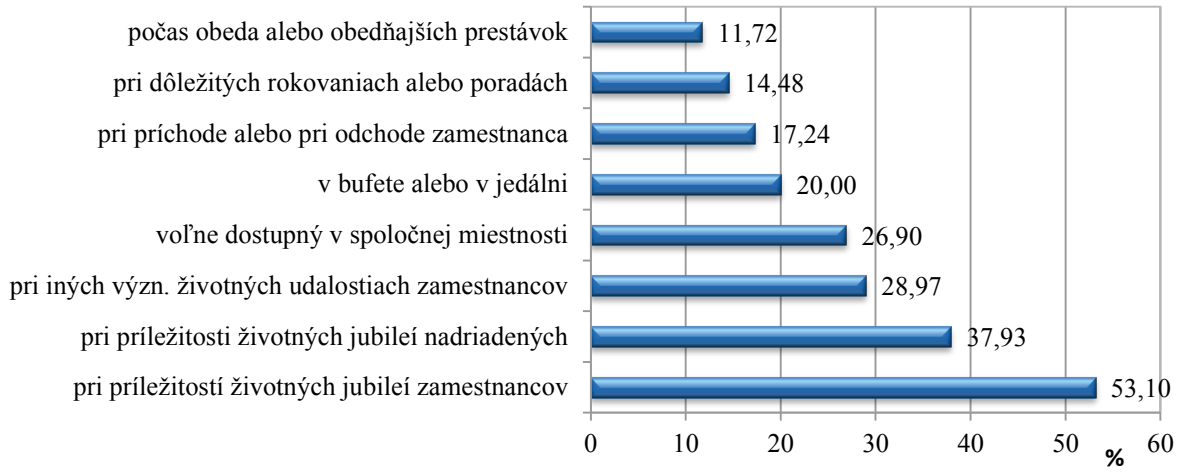

Dostupnosť alkoholu pri rôznych udalostiach alebo dostupnosť na vybraných miestach bola referovaná pri jednotlivých položkách s frekvenciou od 11,72 % pre požívanie alkoholu pri obede po 53,10 % pri oslave rôznych životných jubileí zamestnancov, akými sú narodeniny, svadba, či narodenie dieťaťa.

Zaujímalo nás, či organizácie regulujú problematiku požívania alkoholu na pracovisku aj vlastnými predpismi. Štvrtina respondentov (24,83 %) uviedla, že ich zamestnávateľ reguluje alkohol na pracovisku okrem zákonnej úpravy aj internou smernicou.

Tabuľka 2: Poskytovanie alkoholu pre zamestnancov organizáciou a postoje k požívaniu alkoholu v práci

Položka	poskytuje		neposkytuje		t
	M	SD	M	SD	
Alkohol v práci zvyšuje možnosti vzniku chyby alebo nepodarku.	1,40	0,75	1,42	0,92	-0,16
Pitie alkoholu v práci zvyšuje možnosti nehody alebo zranení.	1,45	0,89	1,26	0,65	1,47
Pitie alkoholu v práci zhoršuje tímovú spoluprácu.	2,00	0,96	1,85	0,99	0,89
Stretávanie sa s kolegami mimo pracoviska pri poháriku zlepšuje tímovú spoluprácu.	2,20	0,97	2,73	0,96	-3,21 *
Pitie alkoholu s kolegami zlepšuje pracovné vzťahy.	2,39	1,03	2,94	0,90	-3,34 *
Pitie alkoholu v práci zvyšuje počet dní práceneschopnosti.	2,59	1,04	2,37	1,09	1,23
Zamestnanci nemajú kľúčové informácie, pokiaľ nepijú s ostatnými kolegami.	2,83	0,95	2,90	0,86	-0,47
Ľudia sa cítia pod tlakom, preto pijú alkohol aj v práci.	3,06	0,93	2,85	1,11	1,21
Zamestnanci sú vylúčení z pracovného kolektívu, pokiaľ nepijú s ostatnými kolegami.	3,06	1,00	3,08	0,89	-0,13
Dať si na obed alkoholický nápoj je rozumný spôsob ako sa vysporiadať s nudou v práci.	3,78	0,52	3,79	0,48	-0,08
Je v poriadku, dať si alkoholický nápoj počas obedňajšej prestávky.	3,81	0,59	3,69	0,71	1,04

Pozn.: * $p < 0,05$; škála od 1 = silne súhlasím do 4 = silne nesúhlasím

Respondenti si uvedomujú, aký vplyv môže mať práca pod vplyvom alkoholu na výkon zamestnancov všeobecne, eventuálne na ich výkon (tab. 2). Zaujímal nás aj vzťah postojov k požívaniu alkoholu v práci, či pitiu s kolegami po pracovnej dobe a poskytovaním alkoholu zamestnancom organizáciou.

S výrokom „pitie alkoholu s kolegami zlepšuje pracovné vzťahy“ viac súhlasia zamestnanci, ktorým organizácia pri niektorých príležitostiach poskytuje alkohol (priemer 2,39 verzus 2,94, $t = -3,34$, $p < 0,01$, $d = 0,57$). Zároveň sa viac prikláňajú k tomu, že stretávanie sa s kolegami mimo pracoviska pri poháriku zlepšuje tímovú spoluprácu (priemer 2,20 verzus 2,73, $t = -3,21$, $p < 0,01$, $d = 0,55$).

Diskusia

Cieľom tejto štúdie bolo zmapovať skúsenosti zamestnancov s dostupnosťou alkoholu a jeho požívaním na pracovisku, ako aj postoje zamestnancov k požívaniu alkoholu v práci. Takmer polovica respondentov v poslednom roku v práci požila alkoholický nápoj aspoň raz a viac ako štvrtina prišla do práce pod vplyvom alkoholu. Pidd et al. (2006) v Austrálii zistili,

že 89,4 % respondentov počas uplynulého roka požilo alkohol, čo je porovnateľné s 88,28 % respondentov, ktorí pijú alkoholické nápoje, v našej vzorke. Celkovo v ich štúdii 10,2 % respondentov uviedlo pitie alkoholu v práci, čo je niekoľkonásobne menej ako v našej vzorke (46,20 %). Toto porovnanie naznačuje výrazné rozdiely v prevalencii a vzorcoch požívania alkoholu na pracovisku týkajúce sa pracovnej, ako aj národnej kultúry.

Každé pracovisko má pravidlá a normy týkajúce sa vhodného správania sa v práci. Tieto formálne i neformálne pravidlá, normy, či procedúry sa týkajú aj požívania alkoholu na pracovisku. V niektorých prípadoch môžu byť nekonzistentné, napríklad z pravidiel bezpečnosti práce vyplývajúca nulová tolerancia požívania alkoholu na jednej strane a na druhej strane poskytovanie alkoholu organizáciou pri špeciálnych príležitostiach, ako sú vianočný večierok či oslava výročia vzniku organizácie. Harkins, Morleo a Cook (2008) vo vzorke liverpoolských organizácií zistili, že takmer polovica z nich (46,6 %) poskytuje svojim zamestnancom alkohol aspoň raz za rok, pri zvláštnych príležitostiach. Viac ako polovica našich respondentov (57,23 %) uviedla, že pracujú v organizácii, ktorá im príležitostne poskytuje alkohol. Prekvapujúcejšie bolo zistenie, že približne štvrtina respondentov (26,90 %) má v práci voľný prístup k alkoholu v miestnosti dostupnej každému zamestnancovi, napríklad v kuchynke. Dostupnosť pri jednotlivých položkách bola referovaná s frekvenciou od 11,72 % do 53,10 %. Podobné otázky kládol vo svojej štúdii Frone (2012), ktorý zistil, že približne 50 % zamestnancov môže ľahko priniesť do práce alkohol, 50 % pije alkohol počas obeda alebo prestávky, 37 % ho požíva v práci a 20 % uviedlo, že ho dokáže získať priamo v práci.

Pri interpretácii našich údajov je potrebná opatrnosť vzhľadom na rozsah vzorky, to, že niektorí respondenti pracovali v tej istej organizácii a pretože technika výberu môže viesť k skresleniu. Napríklad preto, lebo respondenti, ktorí boli ochotní vyplniť dotazník, patria k tým, ktorí požívajú alkohol v nižšej miere. Zároveň, Berger (2009) zistila, že zamestnanci s problematickým vzťahom k alkoholu uvádzajú vyššiu mieru istých foriem sociálnej dostupnosti alkoholu na pracovisku v porovnaní s abstinentmi alebo tými, ktorí nemajú problémy s pitím. Ak medzi našimi respondentmi boli jedinci s vyššou mierou konzumácie alkoholu všeobecne, mohlo to (nazdávame sa, že len mierne) ovplyvniť referovanú mieru dostupnosti alkoholu na pracovisku. Napriek tomu sa domnievame, že práca môže poskytnúť zaujímavý pohľad zamestnancov na požívanie alkoholu v práci a prácu pod jeho vplyvom.

Personalisti na základe skúseností z praxe zmieňujú prekvapujúco vysokú mieru zamestnancov a zamestnankýň prichádzajúcich do práce pod vplyvom alkoholu, zvlášť na popoludňajšie zmeny. Zistená prevalencia práce pod vplyvom alkoholu a požívanie alkoholu v práci sú dostatočne vysoké na to, aby si zaslúžili ďalší výskum s fokusom na príčiny, ktoré vedú zamestnancov k tomu, aby riskovali stratu práce. Dôležitá je aj jasná politika organizácie týkajúca sa požívania alkoholu pred prácou alebo v práci.

Literatúra

Berger, L. K. (2009). Employee drinking practices and their relationships to workplace alcohol social control and social availability. *Journal of Workplace Behavioral Health, 24*(4), 367-382. doi: 10.1080/15555240903176120.

Frone, M. R. (2012). Workplace substance use climate: prevalence and distribution in the U.S. workforce. *J Subst Use, 71*(1), 72-83. doi:10.3109/14659891.2010.531630.

Frone, M. R. & Trinidad, J. R. (2014). Perceived physical availability of alcohol at work and workplace alcohol use and impairment: Testing a structural model. *Psychology of Addictive Behaviors, 28*(4), 1271-1277. doi: 10.1037/a0037785.

Harkins, C., Morleo, M. A. & Cook, P. A. (2008). *Alcohol in Business and Commerce Survey: A Workplace Alcohol Questionnaire 2007.* Centre for Public Health, Liverpool John Moores University, Liverpool.

Moore, R. S., Ames, G. M., Duke, M. R. & Cunradi, C. B. (2012). Food service employee alcohol use, hangovers and norms during and after work hours. *J Subst Use, 17*(3), 269–276. doi: 10.3109/14659891.2011.580414.

Pidd, K. J., Berry, J. G., Harrison, J. E., Roche, A. M., Driscoll, T. R. & Newson, R. S. (2006). Alcohol and Work: Patterns of Use, Workplace Culture and Safety. *Injury Research and Statistics Series Number 28*. Adelaide: AIHW.

Vplyv procedurálneho a supraliminálneho primingu na riešenie úlohy lexikálneho rozhodovania v kontexte na cieľ orientovaného správania

The influence of the procedural and supraliminal priming on the lexical decision task in the context of the goal directed behaviour

Pavol Kačmár

pavol.kacmar@upjs.sk

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Príspevok bol podporený grantovým projektom VEGA 1/0924/15

Abstrakt

Súčasné štúdie naznačujú, že má na cieľ orientované správanie mnoho aspektov, prebiehajúcich i mimo sféry (vedomého) uvedomovania (Moskowitz & Gesundheit, 2008), s čím úzko súvisí fenomén, zvaný sociálny priming (Molden, 2014). Jedným z faktorov, ktoré by pri sociálnom primingu mohli hrať dôležitú úlohu je vyčlenenie dvoch druhov regulačnej dynamiky, determinovaných úrovňou konštrukcie (Fujita & Trope, 2014). Tento predpoklad sme sa snažili overiť v rámci pilotného experimentu (N=16, vysokoškolský študenti). Sledovali sme dôsledky manipulácie mentálneho nastavenia (procedurálny priming nižšej/ vyššej úrovne konštrukcie) v kontexte akademického cieľa a následnej aktivácie cieľa, ktorý je s ním v súlade/alebo v konflikte (cieľ socializácie) supraliminálnym primingom na rýchlosť odpovedí na slová, súvisiace s dosahovaním konfliktného cieľa v úlohe lexikálneho rozhodovania. Výsledky poukázali na to, že bol konfliktný cieľ aktivovaný v podmienke nižšej, nie však vyššej úrovne konštrukcie.
Kľúčové slová: nadprahový sociálny priming; procedurálny priming; úroveň konštrukcie; ciele;

Abstract

An ample body of evidence suggests that various aspects of goal directed behaviour occur outside of conscious awareness (Moskowitz & Gesundheit, 2008), which is closely related to the phenomenon known as social priming (Molden, 2014). It has been proposed that two regulatory dynamics, determined by construal level, may play a crucial role in the attempts to decipher the nature of this phenomenon (Fujita & Trope, 2014). Corroborating this assumption, a pilot experimental study was carried out (N=16 University students). An influence of the mental set manipulation (procedural priming of low/high level construal) in the context of academic goal and related congruent/ or conflicting (socializing) goal activation (via supraliminal priming) on the speed of the reactions to the words related to the attainment of conflicting goal in the lexical decision task was analyzed. As expected, the results pointed out to the activation of conflicting goal in low-level, but not in high-level construal.
Key words: supraliminal social priming; procedural priming; construal level; goals

Úvod

Napriek tomu, že bola problematika cieľov v minulosti konceptualizovaná predovšetkým ako doména explicitného dosahovania vedome zvolených cieľov, súčasné štúdie naznačujú, že má na cieľ orientované správanie mnoho aspektov, prebiehajúcich i mimo sféry (vedomého) uvedomovania a jedným z nich je to, že ciele, ako mentálne reprezentácie želaného stavu, a preto špecifické kognitívne štruktúry, môžu byť aktivované podnetmi prostredia, ktoré s nimi súvisia (Moskowitz & Gesundheit, 2008). Tu možno hovoriť o tzv. „sociálnom primingu“, kde dochádza k tejto aktivácii bez povedomia o potenciálnom vplyve, či bez prípadnej intencie tieto reprezentácie využiť (Molden, 2014).

Teórie, vysvetľujúce to, ako k tomuto fenoménu dochádza sa v súčasnosti posúvajú od jednoduchých modelov, predpokladajúcich pasívnu aktiváciu založenú na ideo-motorickom

princípe (podnet, aktivácia, správanie), ku komplexnejším teóriám, zdôrazňujúcim rozmanité moderátory a mediátory tohto procesu (Molden, 2014). Fujita a Trope (2014) v tomto kontexte predpokladajú, že je nutné vyčleniť dva druhy regulačnej dynamiky, na pozadí ktorej jedinec konštruuje mentálnu reprezentáciu príslušnej situácie, v ktorej na neho takýto „sociálny" priming pôsobí. Zatiaľ čo je pri neštruktúrovanej regulácii jedinec pohltený konkrétnosťou situácie tu a teraz (vzostupný charakter pôsobenia) a priming na neho má preto väčší vplyv, pri štruktúrovanej regulácií, kde vníma svet prizmou relevantných cieľov (zostupný charakter pôsobenia), by tomu malo byť naopak.

Jedným z hlavných determinantov toho, akou regulačnou dynamikou v danej chvíli jedinec disponuje predstavuje úroveň konštrukcie danej situácie (v origináli *construal level*). Vyššia úroveň konštrukcie (oproti tej nižšej) reprezentuje tvorbu abstraktných, esenciálnych, koherentných mentálnych reprezentácii (Fujita & Trope, 2014). Keďže pri procedurálnom primingu dochádza k zvýšeniu miery pravdepodobnosti využitia istej množiny kognitívnych procesov (mentálnych aktov, ústiacich v manipuláciu obsahu) v dôsledku ich predošlej aktivácie (Fujita & Trope, 2014), úroveň konštrukcie ním môže byť manipulovaná (Fujita et al., 2006; Fujita & Han, 2009).

Ciele a výskumné hypotézy

Cieľom tohto pilotného experimentu je, preveriac predpoklad autorov Fujita a Trope (2014), experimentálne preskúmať vplyv procedurálnym primingom manipulovanej úrovne konštrukcie na aktiváciu cieľov nadprahovým primingom.

Na základe tohto bola sformulovaná hlavná *hypotéza*: Manipulácia úrovňou konštrukcie procedurálnym primingom bude mať vplyv na aktiváciu konfliktného cieľa nadprahovým primingom, meranú rýchlosťou odpovede na slová, súvisiace s dosahovaním konfliktného cieľa v úlohe lexikálneho rozhodovania.

Metóda

Výskumná vzorka

Vzorku tvorilo 16 vysokoškolských študentov Katedry psychológie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach vo veku 19-24 rokov, z toho traja muži a trinásť žien (M=20,88 rokov, SD=0,39) - dobrovoľníci.

Procedúra

Výskum sa realizoval v laboratóriu katedry psychológie FF UPJŠ v KE a trval približne 20 minút. Po usadení boli účastníci priradení do jednej z podskupín, reprezentujúcich latinským štvorcom znáhodné poradie prezentácie blokov vnútro-subjektového experimentálneho designu 2x2 procedurálny priming úrovne konštrukcie (nižšia vs. vyššia úroveň) x nadprahový priming (aktivácia konzistentného vs. konfliktného cieľa). Participanti však boli informovaní, že sa účastina predvýskumu, týkajúceho sa toho, ako ľudia odhadujú čas pri troch rôznych druhoch úloh.

Na začiatku participanti uviedli demografické údaje a boli im vysvetlené inštrukcie, po ktorých si mohli vyskúšať zácvik. Po ňom nasledovalo riešenie naostro. To pozostávalo zo 4 blokov, z ktorých bol každý zložený z troch častí. Pomedzi tieto časti bol vsunutý odhad času, slúžiaci na zastrenie pravého účelu výskumu.

Prvá výskumná časť reprezentovala manipuláciu úrovne konštrukcie prostredníctvom procedurálneho primingu. Táto úloha bola adaptovaná zo štúdii, ktoré ju využívali a preto validizovali (Fujita et al. 2006; Fujita & Han 2009). Účastníci tu mali za úlohu odpovedávať na to, „prečo" daný cieľ (šlo o cieľ štúdium) dosahujú (podmienka abstraktnej úrovne konštrukcie cieľa ďalej pA), alebo na to, „ako" tento cieľ dosahujú (podmienka konkrétnej

úrovne konštrukcie cieľa, ďalej pK). Odpoveď na túto otázku vpísavali v predtlačenom hárku do vyznačeného políčka, ktoré bolo spojené s ďalšími troma vertikálne buď smerom hore (pA), alebo smerom dole (pK). Na túto svoju odpoveď mali následne účastníci opäť odpovedať „prečo“ (pA) (alebo ako v pK) vpísaním odpovede do ďalšej vyššej (nižšej kolónky v pK), a to celkom 4 krát. Po tejto časti mali účastníci za úlohu odhadnúť jej trvanie.

Druhá časť pozostávajúca zo supraliminálneho (nadprahového) primingu cieľa, ktorý bol s cieľom štúdia (slúžiacim ako podklad manipulácie úrovňou konštrukcie v prvej časti) buď konzistentný (cieľ štúdium, ďalej Š), alebo s ním bol v konflikte (cieľ sociálny život, ďalej SŽ). V úlohe nadprahového primingu mali účastníci riešiť štvorsmerovku (napr. Förster, Liberman, & Kuschel, 2008) (10x10 písmen) v ktorej bolo ukrytých 5 slov súvisiacich s cieľom Š (v podmienke aktivácie konzistentného cieľa), alebo s cieľom SŽ (v podmienke aktivácie konfliktného cieľa). Tieto slová boli vybrané na základe predvýskumu (N=5). Účastníci boli taktiež oboznámení s tým, že na vyriešenie danej úlohy budú mať určitý, bližšie však nešpecifikovaný čas, po ktorom bude nasledovať zobrazenie obrázka, pri ktorom je nutné určiť to, či ide o obrázok, ktorý reprezentuje nadpolovičnú väčšinu slov ukrytých v tajničke. Čím viac slov by teda našli, tým pravdepodobnejšie budú vedieť na túto otázku správne odpovedať. To slúžilo tak na zosilnenie efektu pôsobenia primingu, ako aj na znetransparentnenie pravého účelu výskumu. Obrázok reprezentoval buď zobrazenie neznámej ženy pri štúdiu knihy v knižnici (Š), alebo na diskotéke (SŽ).

Po následnom odhade času nasledovalo meranie ZP. Tu bola využitá úloha lexikálneho rozhodovania (v origináli *lexicon decision task*), v ktorej mali účastníci prostredníctvom kláves F a J určiť to, či je práve zobrazený zhluk písmen skutočne zmysluplným slovom (Carlson et al., 2014). Zobrazené slová boli buď z kategórie slov bezo zmyslu, z kategórie slov bez vzťahu k cieľom Š a SŽ, alebo z kategórie slov, ktoré reprezentujú spôsoby dosahovania cieľov Š a SŽ. Pre každú kategóriu bolo použitých 8 slov, získaných predvýskumom (N=5).

Po samotnom experimente nasledoval „lievikovitý“ debriefing spytujúci sa na povedomie o cieli a hypotézach výskumu (Carlson et al. 2014).

Výsledky

Analyzované boli reakčné časy klasifikácie slov, pričom boli vynechané RČ pod 250 ms a nad 1800 ms. Dáta boli prv analyzované pre možnosť využitia parametrických metód. Štatistická analýza s využitím dvojfaktorovej Anovy pre opakované merania nepreukázala efekt úrovne konštrukcie $F(1, 15) = 0{,}967$, $p = 0{,}341$; $\eta p^2 = 0{,}061$, $\eta^2 = 0{,}017$, $\eta G^2 = 0{,}019$, ani efekt supraliminálneho primingu $F(1, 15) = 0{,}268$, $p = 0{,}612$; $\eta p^2 = 0{,}018$, $\eta^2 = 0{,}006$, $\eta G^2 = 0{,}007$. Preukázal sa však štat. významný efekt vzájomnej interakcie úrovne konštrukcie a nadprahového primingu $F(1, 15) = 6{,}110$, $p < 0{,}05$; $\eta p^2 = 0{,}289$, $\eta^2 = 0{,}289$, $\eta G^2 = 0{,}289$. To poukazuje na rôzny vplyv supraliminálneho primngu v závislosti od regulačnej dynamiky podmienenej procedurálnym primingom úrovne konštrukcie. Priemery a štandardné chyby sú uvedené v Tabuľke 1, vzájomnú interakciu faktorov znázorňuje Graf 1.

Tabuľka 1 Priemery a štandardné chyby rýchlosti reakcií na slová súvisiace s konfliktným cieľom (sociálny život)

Manipulácia úrovňou konštrukcie procedurálnym primingom	Aktivácia cieľa nadprahovým primingom	Priemer (v ms.)	Štandardná chyba
Abstraktná (vyššia) úroveň	Aktivácia kompatibilného cieľa (akademický cieľ)	679,30	21,44
	Aktivácia konfliktného cieľa (sociálny život)	723,32	33,65
Konkrétna (nižšia) úroveň	Aktivácia kompatibilného cieľa (akademický cieľ)	714,30	29,26
	Aktivácia konfliktného cieľa (sociálny život)	641,55	27,93

Graf 1: Interakcia vplyvu faktorov procedurálneho a supraliminálneho sociálneho primingu na rýchlosť reakcií na slová, súvisiace s konfliktným cieľom (sociálny život) (v ms.)

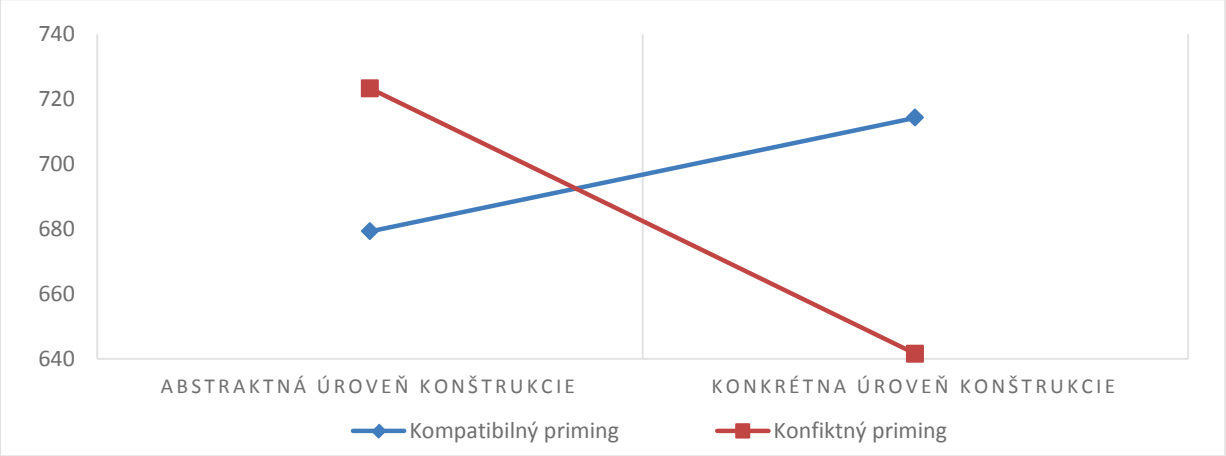

Diskusia a záver

Výsledky tohto pilotného výskumu poukázali na to, že má manipulácia úrovňou konštrukcie procedurálnym primingom vplyv na dostupnosť mentálnych reprezentácii po aktivácii príslušného cieľa sociálnym nadprahovým primingom. Špecifickejšie, rýchlosť odpovede na slová, súvisiace s (k akademickému cieľu) konfliktným cieľom (sociálny život) vzrástla (reakčné časy boli kratšie) po jeho aktivácií nadprahovým

primingom, k tomu ale došlo iba v podmienke nižšej (konkrétnej) úrovne konštrukcie. V podmienke vyššej úrovne konštrukcie tomu bolo naopak. Vzhľadom k základným princípom aktivácie cieľov (Förster, Liberman, & Friedman, 2007) možno tento vzorec výsledkov interpretovať ako inhibíciu mentálnej reprezentácie konfliktného cieľa v dôsledku zostupnej kontroly štruktúrovanej regulácie v podmienke vyššej úrovne konštrukcie, a naopak, ako aktiváciu mentálnej reprezentácie konfliktného cieľa v dôsledku vzostupného pôsobenia v podmienke neštruktúrovanej regulácie, determinovanej nižšou úrovňou konštrukcie.

To je v súlade s predpokladom autorov Fujita a Trope (2014) tvrdiacim, že to, či bude mať priming na správanie v danej situácii vplyv je závisle od regulačnej dynamiky, na pozadí ktorej jedinec konštruuje mentálnu reprezentáciu príslušnej situácie; ako aj s líniou výskumu, poukazujúcou na dôležitosť úrovne konštrukcie pri sebaregulácií (Fujita, & Han, 2009; Fujita et al., 2006) a pri sociálnom usudzovaní (Henderson & Wakslak, 2010).

Do úvahy tu však treba vziať možné limity tohto výskumu s dôrazom na to, že šlo o predvýskum, zameraný predovšetkým na odskúšanie a vyladenie procedúry pre budúci výskum.

Literatúra

Carlson, K. A., Tanner, E. J, Meloy, M., Russo, J. E. (2014). Catching nonconscious goals in the act of decision making. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *123*(1), 65–76.

Fujita, K., Trioe, Y., Liberman, N., Levin-Sagi, M. (2006). Construal levels and self-control. *Journal of personality and social psychology, 90*(3), 351–367.

Fujita, K., & Han, H.A. (2009). Moving beyond deliberative control of impulses the effect of construal levels on evaluative associations in self-control conflicts. *Psychological Science, 20*(7), 799–804.

Fujita, K., & Trope, Y. (2014). Structured Versus Unstructured Regulation: On Procedural Mindsets and the Mechanisms of Priming Effects. *Social Cognition, 32,* 68-87.

Förster, J., Liberman, N., & Friedman, R.S. (2007). Seven principles of goal activation: a systematic approach to distinguishing goal priming from priming of non-goal constructs. *Personality and social psychology review, 11*(3), 211–233

Förster, J., Liberman, N., & Kuschel, S. (2008). The effect of global versus local processing styles on assimilation versus contrast in social judgment. *Journal of personality and social psychology, 94*(4), 579–599.

Henderson, M.D. & Wakslak, C.J. (2010). Psychological distance and priming: When do semantic primes impact social evaluations? *Personality and Social Psychology Bulletin, 36* (7) 975-985

Molden, D. C. (2014). Understanding Priming Effects in Social Psychology: What is 'Social Priming' and How does it Occur? *Social Cognition, 32,* 1-11.

Moskowitz, G. B., Gesundheit, Y. (2008). Goal Priming. In G.B. Moskowitz, & H. Grant (Eds.), *The psychology of goals (pp.* 203-233). New York: Guilford Press.

Psychometrické vlastnosti krátkej formy dotazníka črtovej emocionálnej inteligencie pre adolescentov (TEIQue-ASF)

Psychometrical properties of Trait Emotional Intelligence Questionnaire for Adolescence Short Form (TEIQue-ASF)

Lada Kaliská

lada.kaliska@umb.sk

Katedra psychológie Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici

Príspevok je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0945/13.

Abstrakt

Štúdia prezentuje výskumné zistenia o psychometrických vlastnostiach (odhad reliability v zmysle vnútornej konzistencie a metódou split-half, konštruktová validita) krátkej formy slovenskej verzie dotazníka črtovej emocionálnej inteligencie pre adolescentov (TEIQue-ASF), ktorej autorom je K.V. Petrides (2001). Výskumnú vzorku tvorilo 164 žiakov 4 stredných škôl s priemerným vekom 16,32 (SD=1,03). Odhady reliability vyčíslené Cronbachovým koeficientom alfa a Spearman-Brownovým koeficientom dosahovali akceptovateľnú úroveň pre celý výskumný nástroj (α=0,88; $r_{xx}\geq$0,80). Validizačnými metodikami (TIPI, Gosling, 2003; RŠS, Rosenberg, 1965; SEHP, Džuka & Dalbert, 2002; GSES, Schwarzer & Jerusalem, 1993) bola potvrdená konštruktová (konvergentno-diskriminačná) validita dotazníka TEIQue-ASF.
Kľúčové slová: črtová emocionálna inteligencia, reliabilita, konštruktová validita, dotazník TEIQue-ASF

Abstract

The study presents the research findings about psychometrical properties (reliability and construct validity estimate) of Trait Emotional Intelligence Questionnaire for Adolescence Short Form (TEIQue-ASF) created by K.V. Petrides (2001). The research sample was 164 high school students with an average age of 16.32 (SD=1.03). Reliability estimate of Cronbach's alpha and Spearman-Brown's coefficient reached the acceptable level for a whole tool (α=0.88; $r_{xx}\geq$0.80). By validizing tools (TIPI, Gosling, 2003; RŠS, Rosenberg, 1965; SEHP, Džuka & Dalbert, 2002; GSES, Schwarzer & Jerusalem, 1993), TEIQue-ASF construct (convergent- discriminant) validity.
Key words: trait emotional intelligence, reliability, construct validity, TEIQue-ASF

Konštrukt emocionálnej inteligencie (ďalej EI) od svojho vzniku (Mayer & Salovey, 1990) nestratil na príťažlivosti v odborných kruhoch. Počas štvrťstoročia sa sformovali 2 prúdy jeho koncipovania a posudzovania, čo determinuje i jeho praktické aplikácie. EI ako kognitívne-emocionálna schopnosť (Mayer, Caruso, & Salovey, 2000) sa javí ako zatiaľ jediná opodstatnená inteligencia (Mathews, Zeidner, & Roberts, 2007) medzi rastúcim počtom pseudo-inteligencií (viac ako 19). Avšak kritika výskumov, ktoré posudzovali emócie cez výkonové testy, podnietila vznik rekonceptualizácie EI, kde sa zdôrazňujú práve osobnostné črty súvisiace s emocionálnym fungovaním jednotlivca.

V kontexte tejto štúdie sa stal kľúčovým modelom model tzv. črtovej emocionálnej inteligencie anglického psychológa K. V. Petridesa (2001). Petrides vysvetľuje a analyzuje EI ako konštelácia sebepripísaných schopností a behaviorálnych dispozícii súvisiacich s emóciami, resp. emocionalitou (Petrides, Pita, & Kokkinaki, 2007). Vysvetľuje špecifiká

osobnosti, ktoré reflektujú inter a intra individuálne diferencie v spracovaní emocionálne sýtených informácií (rozpoznávanie emócií, sebapercepcia, dispozície osobnosti). Petridesov model má 15 dimenzií tvoriacich 4 faktory (*emocionalita*, *sebakontrola, sociabilita, well-being*), ktoré spolu formujú globálnu úroveň črtovej EI (bližšie in Salbot, Kaliská, Nábělková, Babicová, & Baková, 2011; Kaliská & Nábělková, 2015; Petrides, 2009b).

Faktorovou analýzou preukázali, že črtová EI je iný (keďže môže byť izolovaný v osobnostnom priestore) a zároveň zmiešaný (keďže je čiastočne determinovaný osobnostnými dimenziami) konštrukt emocionálnej sebapercepcie na nižšej hierarchickej úrovni osobnosti (Petrides et al., 2007). Očakáva sa teda, že črtová EI bude vo vzťahu s vyššími úrovňami hierarchie osobnosti, t. j. bude vo vzťahu k osobnostným „taxonómiám". Komponenty črtovej EI vstupujú do vzťahov s premennými, ktoré zachytávajú afektívne dispozície jednotlivca.

Výskumný problém

K. V. Petrides vypracoval rad dotazníkov na posúdenie emocionálnych aspektov detí, adolescentov i dospelých (dotazníky črtovej EI /*Trait Emotional Intelligence Questionnaire*/ TEIQue). Každá z verzií má svoju dlhú i krátku formu. Krátke formy odporúča Petrides (2009b) používať vo výskumných šetrenia s obmedzenými časom a keď úroveň črtovej EI slúži na orientáciu v osobnosti jednotlivca. Výhody sú v ich jednoduchej administrácii (okolo 10 minút) a v jednoduchom skórovaní. Počas nášho výskumu sme už porovnávali dlhú a krátku verziu pre deti, adolescentov a dospelých (Salbot, Nábělková, & Kaliská, 2012), kde sme posudzovali vlastnosti nástroja na základe reanalýzy dát zosnímaných dlhou formou, keďže krátka forma je výberom položiek z dlhej formy verzie dotazníka. Dospeli sme k očakávaným uspokojivým výsledkom.

Výskumný cieľ

V rade výskumných analýz všetkých verzií a foriem dotazníkov črtovej EI sa hlavným cieľom tejto štúdie stalo posúdenie psychometrických vlastností (reliability: odhad vnútornej konzistencie a split-half a konštruktovej validity: konvergentno-diskriminačný charakter) adolescentnej krátkej formy verzie dotazníka TEIQue-ASF (*Trait Emotional Intelligence Questionnaire – Adolescence Short Form*). TEIQue-ASF obsahuje 30 položiek a respondenti odpovedajú na 7-stupňovej škále. Dotazník umožňuje vypočítať primárne *globálnu úroveň EI* a len orientačne môže poskytnúť informácie o štyroch faktoroch črtovej EI. Vychádzajúc z hlavného cieľa sme si stanovili dve výskumné otázky:

VO1: Je odhad reliability metódou split-half a v zmysle vnútornej konzistencie slovenskej krátkej formy adolescentnej verzie dotazníka TEIQue-ASF dostatočný?

VO2: Je konštruktová (konvergentno-diskriminačná) validita krátkej formy adolescentnej verzie dotazníka TEIQue-ASF dostatočná?

Metóda výskumu

Za účelom overenia konštruktovej (konvergentnej, resp. diskriminačnej) validity bolo okrem 30-položkového dotazníka TEIQue-ASF pre adolescentov (slovenský preklad: Nábělková, & Kaliská, 2011) použité ako súčasť výskumnej zostavy:

- TIPI (*Ten-Item-Personality-Inventory*) – Desať-položkový nástroj na posúdenie osobnosti jednotlivca (Gosling, 2003) vychádzajúc z koncepcie Big Five.
- RŠS (*Rosenberg´s Self Esteem Scale*, 1965) – *Rosenbergová škála sebahodnotenia* obsahuje 10 výrokových položiek opatrených 4-bodovou škálou sýtiacich dve dimenzie vzťahu k sebe (sebaoceňovanie, sebaznevažovanie).

- SEHP – *Škála emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody* Džuku a Dalberta (2002), kde respondenti vyjadrujú frekvenciu prežívania psychických stavov (hnev, pocit viny, pôžitok, hanba, telesná sviežosť, strach, bolesť, radosť, smútok, šťastie) na 6-bodovej škále.
- GSES (*General Self-efficacy Scale*) – *Škála seba-účinnosti* od Schwarzera a Jerusalema (1993) skúma úspešnosť v zvládaní náročných situácií prostredníctvom 10 položkovej verzie opatrenej 4-bodovou stupnicou súhlasu.

Výskumnú vzorku tvorili žiaci 4 stredných škôl (gymnáziá v Banskej Bystrici, Zvolene, Lučenci, v Brezne) banskobystrického kraja 1. a 2. ročníka SŠ (N=164) s priemerným vekom 16,32 (SD=1,03), kde dievčat bolo N=89 (54,27%).

Analýza rozdelenia premenných získaných TEIQue-ASF ako i validizačných premenných poukázala na ich nie normálne rozdelenie (Kolmogorov-Smirnovov test normality, $p \leq 0,20$) a tak konštruktová validita bola testovaná Spearmanovou korelačnou analýzou. Odhad reliability bol posudzovaný Cronbachovým koeficientom alfa (α) a Spearman-Brownovým koeficientom (r_{xx}).

Výsledky výskumu a interpretácia

V tabuľke 2 sú základné deskriptívne ukazovatele a odhady miery reliability (odhad vnútornej konzistencie a odhad metódou split-half)

Tabulka 2: Deskriptívne ukazovatele premenných a odhady reliability

N=164	**TEIQue-ASF faktory**									
	Well-being (6 položiek)		**Sebakontrola** (6 položiek)		**Emocionalita** (8 položiek)		**Sociabilita** (6 položiek)		**Globálna úroveň črtovej EI** (30 položiek)	
AM	5,13		4,47		4,96		4,66		4,76	
SD	1,17		1,09		1,00		1,03		0,90	
Med	5,33		4,67		5,00		4,50		4,75	
α	0,82		0,68		0,69		0,64		0,88	
r_{xx}	0,78		0,72		0,63		0,69		0,85	
pohlavie	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M
AM	5,09	5,17	4,48	4,41	5,08	4,64	4,58	4,86	4,81	4,74
SD	1,25	0,98	0,98	1,30	0,97	0,99	0,99	1,11	0,79	0,80
Med	5,33	5,17	4,67	4,50	5,13	4,63	4,50	4,83	4,77	4,70
α	0,86	0,74	0,59	0,79	0,66	0,68	0,60	0,70	0,88	0,88
r_{xx}	0,83	0,67	0,64	0,81	0,63	0,57	0,72	0,66	0,87	0,80

Ž – žena *M – muž*
AM – aritmetický priemer *SD – smerodajná odchýlka* *Med-medián*
α – Cronbachovo alfa *r_{xx} - Spearman-Brownov koeficient*

Konštatujeme, že žiaci stredných škôl dosahovali najvyššiu úroveň vo faktore well-being a najnižšiu v sociabilite. Vnútorná konzistencia i odhad reliability metódou split-half dotazníka TEIQue-ASF pre celý výskumný súbor sa javia ako vysoké. Pri jednotlivých pohlaviach poukazujeme na vysoké koeficienty odhadu reliability ($\alpha \geq 0,7$; $r_{xx} \geq 0,7$) i na uspokojivé hodnoty ($\alpha \geq 0,6$; $r_{xx} \geq 0,6$). Najvyššie koeficienty vnútornej homogenity vykazuje celý nástroj ($\alpha = 0,88$; $r_{xx} \geq 0,80$).

Korelačné vzťahy medzi faktormi a globálnou úrovňou črtovej EI a jednotlivými validizačnými premennými sú v tabuľke 3.

Tabulka 3: Korelácie faktorov a globálnej úrovne črtovej EI a ostatných validizačných premenných (TIPI, RŠS, SEHP, GSES)

R		TIPI					RŠS		SEHP		GSES
		extraverzia	prívetivosť	svedomitosť	emocionálna stabilita	otvorenosť	seba oceňovanie	seba znevažovanie	pozitívne emócie	negatívne emócie	Škála sebaúčinnosti
Globálna úroveň črtovej EI		0,36 **	0,22 *	**0,48** ***	0,38 **	**0,50** ***	**0,56** ***	-0,37 **	**0,54** ***	-0,22 *	**0,48** ***
Faktory črtovej EI	Well-being	**0,48** ***	-0,07	0,17	0,22	**0,42** ***	**0,63** ***	**-0,48** ***	**0,53** ***	-0,32 **	0,35 **
	Sebakontrola	0,13	0,03	0,34 **	**0,55** ***	0,15	**0,43** ***	**-0,41** ***	0,26 *	-0,30 **	**0,48** ***
	Emocionalita	0,20	0,33 **	**0,44** ***	0,24 *	0,22	0,32 **	-0,10	0,29 *	-0,05	0,16
	Sociabilita	0,30 **	0,15	0,18	0,17	**0,51** ***	0,16	-0,20	0,36 **	-0,13	**0,41** ***

$*p \leq 0,05$ $**p \leq 0,01$ $***p \leq 0,001$

Posúdenie konštruktovej (konvergentnej, resp. diskriminačnej) validity nástroja TEIQue-ASF bolo zisťované vyčíslením korelačných vzťahov faktorov a globálnej črtovej EI s osobnostnými vlastnosťami *Big Five*, s aspektami sebahodnotenia, s emocionálnym prežívaním a s vnímanou sebaúčinnosťou na vzorke 164 žiakov SŠ. Pre globálnu EI sme identifikovali tesné pozitívne vzťahy so svedomitosťou a otvorenosťou, so sebaoceňovaním, s pozitívne prežívanými emóciami i s celkovou sebaúčinnosťou ($R \geq 0,48$) a stredne tesné pozitívne vzťahy s emocionálnou stabilitou ($R \geq 0,38$). Faktory črtovej EI taktiež vstupovali do tesných vysoko signifikantných pozitívnych očakávaných súvislostí s validizačnými premennými ($0,63 \geq R \geq 0,41$) a do stredne tesných pozitívnych korelácií ($0,36 \geq R \geq 0,30$), čo potvrdzuje konvergentný charakter konštruktovej validity dotazníka črtovej EI.

Tesné vysoko signifikantné negatívne súvislosti boli preukázané medzi faktormi well-being a sebakontrola so sebaznevažovaním (/0,48/≥R≥/0,41/) a stredne tesné negatívne súvislosti medzi globálnou úrovňou EI a sebaznevažovaním a faktormi s negatívne prežívanými emóciami (/0,37/≥R≥0,30). Uvedené zistenia potvrdzujú diskriminačný charakter konštruktovej validity meracieho nástroja, kde na základe ich teoretického vymedzenia sme očakávali negatívne vzťahy s faktormi a globálnou úrovňou z TEIQue-ASF.

Diskusia a závery

Výsledky prezentovaného výskumu realizovaného na vzorke žiakov (N=164) svedčia v prospech akceptovateľných psychometrických vlastností v zmysle odhadu reliability a konštruktovej validity predovšetkým pre posúdenie globálnej úrovne EI krátkou formou adolescentnej slovenskej verzie dotazníka TEIQue-ASF. Sám autor dotazníka však upozorňuje, že skrátené formy dotazníkov radu TEIQue umožňujú posúdiť adekvátne len globálnu úroveň EI (Petrides et al., 2007, 2009a). Vyčíslenie úrovne faktorov má zostať len na orientačnej úrovni, pretože pre ich adekvátne posúdenie je potrebné administrovať dlhé formy verzií dotazníkov. Uvedené výsledky sú v súlade s našimi predošlými výsledkami (Salbot et al., 2012), s domácimi (Baumgartner & Zacharová, 2011) ako i zahraničnými štúdiami (Williams, Daley, Burnside, & Hammond-Rowley, 2008).

Zhrnieme, že tieto zistenia prispievajú k preukázaniu akceptovateľných psychometrických vlastností všetkých slovenských skrátených foriem verzií radu dotazníkov črtovej EI (TEIQue-CSF, TEIQue-ASF, TEIQue-SF). Dotazníky TEIQue priamo vychádzajú z teórie črtovej EI a pokrývajú jej celý rozsah, čím poskytujú jedinečný spôsob na posúdenie emocionálneho prežívania detí, adolescentov a dospelých psychológmi.

Zoznam bibliografických odkazov

Baumgartner, F., & Zacharová, Z. (2011, Máj). Emocionálna a sociálna inteligencia vo vzťahu k zvládaniu v ranej adolescencii. *E-psychologie*, *5* (1), 1-15. ISSN 1802-8853. Retrieved from: http://e-psycholog.eu/pdf/baumgartner-etal.pdf

Kaliská, L., & Nábělková, E. (2015). *Psychometrické vlastnosti a slovenské normy Dotazníkov črtovej emocionálnej inteligencie pre deti, adolescentov a dospelých*. Banská Bystrica: Belianum. ISBN 978-80-557-0940-6.

Mathews, G., Zeidner, M., & Roberts, R.D. (2007). *The Science of Emotional Intelligence: Knows and Unknowns*. Oxford: University Press. ISBN 978-0-19-518189-0.

Mayer, J., Caruso, D. R., & Salovey, P. (2000). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, *27*(4), 267-298. ISSN 0160-2896.

Petrides, K. V. (2009a). Psychometric properties of the Trait emotional intelligence questionnaire (TEIQue). In C. Stough et al. (Eds.), *Assessing Emotional Intelligence* (pp. 85-101), London: Springer Science + Business media.

Petrides, K.V. (2009b). *Trait Emotional Intelligence Questionnaire* (*TEIQue*). Technical Manual. London: London Psychometric Laboratory.

Petrides, K.V., Pita, R., & Kokkinaki, F. 2007. The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *British Journal of Psychology*, *98*, 273-289.

Petrides, K. V., & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*, *15*, 425-448.

Salbot, V., Nábělková, E., & Kaliská, L. (2012). Emocionálna seba-pôsobnosť: možnosti merania dotazníkmi radu TEIQue. In P. Halama, R. Hanák, & R. Masaryk. (Eds.), *Sociálne procesy a osobnosť 2012*. Bratislava: SAV. (s. 234-240). ISBN 978-80-88910-40-4.

Salbot, V., Kaliská, L., Nábělková, E., Babicová, J., & Baková, J. (2011). *Črtová emocionálna inteligencia a psychometrické vlastnosti nástrojov na jej meranie*. Banská Bystrica: PF UMB. ISBN 978-80-557-0303-9.

Williams, C., Daley, D., Burnside, E., & Hammond-Rowley, S. (2008). Measuring emotional intelligence in preadolescence. *Personality and Individual Differences*, *47* (2008), 316-320.

Demografické a psychologické prediktory vnímania bezpečia

Demographic and psychological predictors of subjective perception of safety

Michal Kentoš

kentos@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV

Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA, projektu č. 2/0172/15 s názvom „Vnímanie bezpečia v kontexte osobnosti a práce".

Abstrakt

Prezentovaná štúdia analyzuje demografické a psychologické prediktory subjektívneho vnímania bezpečia, ktoré bolo skúmané prostredníctvom strachu z kriminality, behaviorálnymi prejavmi a kogníciami. Demografické prediktory reprezentovali rod, vek, vzdelanie, štát a predchádzajúca viktimizácia. Psychologické - tendencia riskovať, konzervativizmus a potreba štruktúry. Do analýz bolo zahrnutých 1847 respondentov. Zistené výsledky referujú o tom, že individuálnej hodnotenie bezpečia bolo podmienené rodom a čiastočne aj psychologickými charakteristikami.
Kľúčové slová: vnímanie bezpečia, viktimizácia, tendencia riskovať,

Abstract

Presented study analyzes the demographic and psychological predictors of subjective perception of safety, which was studied by the fear of crime, behavior and cognition. Demographic predictors represented gender, age, education, country and previous victimization. Psychological - a risk tendency, conservatism and the need of structure. The analysis included 1847 respondents. The results suggest that individual assessment of the safety were affected by gender, partly by psychological characteristics.
Keywords: safety perception, victimization, risk tendency

Vnímanie bezpečia

Vnímanie bezpečia je najčastejšie výskumne konceptualizované prostredníctvom strachu z kriminality, hodnotenia rôznych rizík a protektívneho resp. vyhýbavého správania. Najviac rozšírenou reflexiou ohrozenia vlastného bezpečia je stať sa obeťou kriminálneho správania. Postupom času sa popri strachu z kriminality začali objavovať aj ďalšie riziká, ktoré vo svojich dôsledkoch pôsobili obdobne. Týkali sa najmä politických (napr. obdobie studenej vojny), ekonomických (napr. obavy zo straty zamestnania), environmentálnych (ekologické nehody) či sociálnych (strach z imigrantov) a zdravotných rizík (prenosné choroby).

Podstatou *emocionálneho prístupu* je výskumu špecifických emocionálnych reakcií na konkrétne hrozby. Je teda viac osobný a zároveň konkrétny. Empiricky je táto oblasť skúmaná prostredníctvom mapovania obáv z kriminálnych hrozieb. Odlišným prístupom k zisťovaniu emocionálnych reakcií na ohrozenie, je kladenie otázok mapujúcich výskyt resp. frekvenciu strachu. Ako uvádzajú Rountree a Land (1996), odpovede respondentov sú v tomto ohľade závislé od emocionálnej citlivosti na jednotlivé druhy kriminality a vyjadrujú závažnosť ich hrozieb. Zároveň tiež priznávajú, že uvedené otázky sú čiastočne ovplyvňované kognitívnymi úsudkami o povahe rizika plynúceho z ohrozenia.

Kognitívny prístup je založený na kognitívnom posúdení rizika, najčastejšie pomocou otázky o prechádzaní sa po tme v okolí bydliska. Vzhľadom na to, že respondenti výskumov nespájajú uvedenú otázku s konkrétnym kriminálnym činom, zahŕňa širšie spoločenské súvislosti vzťahujúce sa k vlastnému bezpečiu. Niektorí autori ale upozorňujú na potenciálne

problémy súvisiace s kognitívnym prístupom k výskumu bezpečia. Rountree a Land (1996) upozorňujú na to, že takáto otázka je príliš neurčitá a môže zisťovať percepciu rizika stať sa obeťou kriminálneho správania, alebo naopak, všeobecnú úzkostlivosť. Otázka môže byť zároveň podnetná pre jedincov s rozličnými fóbiami. Ferraro a LaGrange (1987) charakterizujú uvedenú otázku ako spôsob zisťovania rizík spojených s vlastným bezpečím, pričom každý respondent má príležitosť zasadiť ju do vlastného kontextu. Ohrozením ekologickej validity otázky skúmajúcej bezpečie je, že je do istej miery hypotetická, najmä pre respondentov, ktorí nočnú prechádzku nepraktizujú. Pre túto skupinu respondentov je náročné predstaviť si, ako by sa cítili v situácii, v ktorej doposiaľ neboli. Aj napriek všetkým uvedeným výhradám zatiaľ platí, že zlatý štandard výskumu vnímania bezpečia doposiaľ nebol nahradený či vylepšený a kontinuálne sa v rámci kognitívneho prístupu používa.

Warr (2000) upozorňuje na diametrálnu odlišnosť afektívneho a kognitívneho prístupu a z toho dôvodu odmieta ich vzájomnú komparáciu. Navyše, situáciu vo výskume problematiky bezpečia charakterizuje ako stagnujúcu a navrhuje skúmať behaviorálne prejavy.

Behaviorálny prístup k skúmaniu bezpečia je založený na východisku, že ľudia pod vplyvom obáv o vlastnú bezpečnosť modifikujú svoje správanie. Týmto spôsobom prekonávajú obmedzenia predchádzajúcich prístupov, pretože sa zameriavajú na reálne, nie hypotetické alternatívy odpovedí. Výskum správania v súvislosti s vnímaním bezpečia sa orientuje na dve stratégie správania – protektívne a preventívne. Protektívne stratégie správania zahŕňajú širokú škálu spôsobov osobnej ochrany, ako aj ochrany majetku a smerujú k obmedzeniu rizika, ako aj potenciálnej viktimizácie. Pre svoju ochranu jedinci vytvárajú fyzické bariéry v podobe bezpečnostných dverí, zámkov a pod., psychologické bariéry, t. j. kamerové systémy, alarmy, ponechávajú zapnuté svetlá. Preventívne stratégie sú založené na vyhýbaní sa situáciám, ktoré zvyšujú pravdepodobnosť rizika a viktimizácie. Zahŕňajú vyhýbanie sa určitým miestam, v určitom čase, produktom, jedincom a skupinám osôb. Preventívnou stratégiou môže byť aj presťahovanie sa do inej lokality kvôli potenciálnym hrozbám v okolí. Obmedzením výskumu preventívnych stratégií je ich neurčitosť vo vzťahu k lokalite ako aj ohrozeniu, teda nereflektujú konkrétne hrozby.

Ciele

Zistiť, ktoré prediktory prispievajú k vysvetleniu jednotlivých domén (kognitívnej, afektívnej a behaviorálnej) hodnotenia bezpečia a zároveň porovnať jednotlivé domény medzi sebou.

Výskumný súbor

Výskumu sa zúčastnili 1847 respondentov vo veku 16 -92 rokov (M=50,08, SD=16,52), z toho 1096 žien a 756 mužov. Respondenti boli vyberaní 4 stupňovým stratifikovaným výberom, ktorý reprezentoval základné populačné parametre – rod, vek a vzdelanie.

Premenné

Závislé premenné:

Kognície - *Ako bezpečne sa cítite, alebo by ste sa cítili, prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení?*

Emócie - *Do akej miery sa bojíte že by- 1.na vás niekto pokrikoval alebo vás obťažoval na ulici, 2. Ste boli prepadnutý alebo okradnutý na ulici, 3. Ste boli fyzicky*

napadnutý na ulici, 4. Sa vám vlámali do bytu/domu a niečo ukradli, (4 bodová škála, Cronbachova alfa=0,892).

Správanie: *1.Vyhýbam sa používaniu hromadnej dopravy, 2. Vyhýbam sa určitým miestam, 3. Vyhýbam sa určitým ľuďom, 4. Idem s niekým, kto sa v danej lokalite vyzná, 5. Nosím so sebou prostriedky na sebaobranu,* (5 bodová škála, Cronbachova alfa=0,740).

Prediktory:

Tendencia riskovať: *1. Keď som naozaj nahnevaný, ostatní by sa mali radšej odo mňa držať ďalej. 2. Často konám impulzívne, bez toho aby som sa zastavil a premýšľal. 3. Niekedy je vzrušujúce robiť veci, ktoré môžu byť nebezpečné. 4. Nevenujem veľa premýšľania a úsilia príprave na budúcnosť. 5. Niekedy riskujem len tak, pre zábavu. 6. Často sa snažím vyhnúť veciam, o ktorých viem, že budú náročné. 7. Nikdy nemyslím na to, čo sa so mnou stane v budúcnosti. 8.Celkom ľahko strácam nervy.* (5 bodová škála, Cronbachova alfa=0,746).

Konzervativizmus: *1. Žijeme v nebezpečnej spoločnosti, v ktorej sú dobré, slušné a morálne ľudské hodnoty a spôsob života ohrozované zlými ľuďmi. 2. Žijeme v spoločnosti, ktorá je nebezpečná, nestabilná a neistá, kde dobrí a slušní ľudia sú skôr výnimkou ako pravidlom. 3. Ľudia už nepoznajú rozdiel medzi dobrom a zlom. 4. Bojím sa, kam smeruje morálka v spoločnosti. 5. Poslušnosť a rešpekt k autoritám sú najdôležitejšími hodnotami, ktoré by sa deti mali naučiť. 6. Autority by sa mali poslúchať, pretože sú v najlepšej pozícii, aby vedeli, čo je dobré pre našu krajinu. 7. Tradície sú základom zdravej spoločnosti a mali by byť rešpektované. 8. Je dôležité, aby sme zachovávali naše tradičné hodnoty a morálne štandardy. 9. Je dôležité použiť silu proti ľuďom, ktorí sú hrozbou pre autoritu. 10. Naša spoločnosť potrebuje tvrdšiu vládu a prísnejšie zákony.* (5 bodová škála, Cronbachova alfa=0,896).

Potreba štruktúry*: 1. Baví ma mať jasný a usporiadaný spôsob života. 2. Nerád sa dostávam do situácii bez toho, aby som vedel/a čo od nich môžem očakávať. 3. Zvyčajne robím dôležité rozhodnutia rýchlo a sebavedome. 4. Zvyčajne robím dôležité rozhodnutia rýchlo a sebavedome. 5. Nemám rád otázky, na ktoré sa dá odpovedať rôznymi spôsobmi.* (5 bodová škála, Cronbachova alfa=0,866).

Priama viktimizácia: *Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov?* (odpovede áno - nie).

Štatistická analýza

Dáta boli analyzované pomocou štatistického softvéru SPSS v.21, konkrétne modulmi deskriptívna štatistika, korelačná a regresná štatistika

Výsledky

Pre účely porovnania príspevku vyššie popísaných prediktorov k vysvetleniu jednotlivých domén vnímania bezpečia sme vytvorili 3 regresné modely.

Zároveň sme chceli porovnať sýtenie jednotlivých domén medzi sebou, preto sme pracovali s rovnakými prediktormi. Interkorelácie domén vnímania bezpečia uvádzame v tabuľke 1. Ako vyplýva z uvedených výsledkov, vzájomné korelácie dosahujú významnú úroveň, avšak ich hodnota naznačuje, že nejde o totožné konštrukty.

Tab. 1: Interkorelácie domén vnímania bezpečia (N=1811)

	Nočná prechádzka	Strach z kriminality
Strach z kriminality	.377**	
Zmena správania	.306**	.303**

Výsledky regresnej analýzy potvrdili rôzny príspevok testovaných prediktorov k vysvetleniu variancie vnímania bezpečia. Pre strach z kriminality sa ako najvýznamnejšie ukázali prediktory rod a predchádzajúca skúsenosť s kriminalitou, teda ženy a obete trestných činov vykazovali väčší strach z kriminality ako ostatní. Vzdelanie ako aj vek neboli v tomto kontexte významné. K strachu z kriminality signifikantne prispievajú aj psychologické prediktory - potreba štruktúry, konzervativizmus a neochota riskovať. Celkovo model strachu z kriminality vysvetlil necelých 20% variancie, čo je porovnateľné s inými zisteniami.

Tab. 2: Modely lineárnej regresie – prediktory vnímania bezpečia

	Emócie Strach z kriminality		Kognície Nočná prechádzka		Zmena správania Preventívne a protekt.	
	B	β	B	β	B	β
Vek	.006	.028	.006	.149***	.013	.054*
Rod	2.149	.294***	.223	.157***	.997	.127***
Vzdelanie	.098	.041	.000	.001	.190	.074**
Predchádzajúca viktimizácia	1.051	.078***	.494	.186***	2.063	.142***
Potreba štruktúry	.115	.083***	.021	.081**	.055	.038
Konzervativizmus	.163	.239***	.023	.175***	.099	.137***
Tendencia riskovať	-.101	-.140***	-.004	-.027	-.029	-.038
	R = .441	R^2 = .195	R = .363	R^2 = .132	R = .253	R^2 = .064

Pre kognitívnu dimenziu hodnotenia bezpečia bol významným prediktorom okrem rodu a predchádzajúcej viktimizácie aj vek. S rastúcim vekom sa zvyšuje vnímanie rôznych rizík. Kognitívnu dimenziu obdobne predikujú aj konzervativizmus a potreba štruktúry. Explanačná sila modelu dosiahla úroveň 13% variancie. Zmeny v oblasti správania najviac vysvetľovali demografické premenné. To značí, že preventívne a protektívne správanie vykazovali najmä ženy, osoby s predchádzajúcou skúsenosťou s kriminalitou a ľudia s vyšším vzdelaním. Aj v tomto prípade bol významným prediktorom konzervativizmus.

Diskusia

Komparácia troch modelov vnímania bezpečia implikuje viacero zistení. Pre uvedené modely boli spoločnými prediktormi rod, predchádzajúca viktimizácia a konzervativizmus. Kým vplyv rodu bol v literatúre pomerne dobre verifikovaný (Bozogáňová, 2014, Lee, 2013), vplyv predchádzajúcej viktimizácie nie je jednoznačný. Ako vo svojom prehľade uvádza Hale (1996) časť štúdií uvedený vplyv jednoznačne potvrdila, iné výskumy vzťah viktimizácie a vnímania bezpečia dokumentovali len čiastočne resp. predpokladaný vzťah nepotvrdili. Vplyv konzervativizmu na vnímanie bezpečia bol spoľahlivo overený prostredníctvom hodnotových orientácií (Tomková, 2013) ako aj dimenzií Big Five (Klama, Egan, 2011).

Vplyv uvedených prediktorov vo všetkých modeloch potvrdzujú aj vzájomné korelácie domén vnímania bezpečia. Vplyv ostatných prediktorov bol potvrdený len čiastočne.

To implikuje otázku podobnosti resp. rozdielnosti jednotlivých domén. Visser, Scholte a Scheepers (2013) porovnávali strach z kriminality a nočnú prechádzku v medzinárodnom kontexte samostatne, pričom použili rovnaké prediktory. Ich cieľom nebolo porovnávať konštrukty medzi sebou, ale rovnakými postupmi zistiť, ktoré premenné ich sýtia. Z ich zistení vyplýva čiastočné potvrdenie rozdielnosti strachu z kriminality a vnímaného bezpečia. Kým strach z kriminality podmieňovala najmä úroveň kriminality v jednotlivých

krajinách, na vnímanie bezpečia vplyv nemala. Ďalšie z prediktorov buď neboli významné, ako napr. vzdelanie a príjem, alebo pôsobili rovnakým efektom. Starší ľudia, sociálne izolovaní, viac sledujúci televízne vysielanie a obyvatelia väčších miest rovnako negatívne hodnotili bezpečie a vykazovali intenzívnejší strach z kriminality.

Otvorenou zostáva otázka vzťahu domén vnímania bezpečia v zmysle ich vzájomnej podmienenosti. LaGrange, Ferraro a Supancic (1992) v tejto súvislosti zistili, že kognitívne hodnotenie bezpečia je jedným z prediktorov strachu z kriminality. Uvedený predpoklad však môže platiť aj v obrátenom poradí, teda že strach z kriminality predchádza hodnoteniu bezpečia (Gabriel, Greve, 2003). Prekonaním uvedeného malo byť sledovanie zmien v správaní ako následku obáv z ohrozenia. Aj napriek tomu, že behaviorálne prejavy mali eliminovať metodologické nedostatky kognitívneho a emocionálneho prístupu k štúdiu vnímania bezpečia, prezentovaný model vykazoval iba malú explanačnú hodnotu.

Literatúra

Bozogáňová, M. (2014). Sociodemografické faktory vnímaného bezpečia. In M. Kentoš (Ed.) *Psychologické súvislosti vnímania bezpečia* (pp. 19-37). Prešov: Universum-EU.

Ferraro, K. F., & LaGrange, R. L. (1987). The measurement of fear of crime. *Sociological inquiry*, *57*(1), 70-97.

Gabriel, U., & Greve, W. (2003). The psychology of fear of crime. Conceptual and methodological perspectives. *British Journal of Criminology*, *43*(3), 600-614

Hale, C. (1996). Fear of crime: A review of the literature. *International review of Victimology*, *4*(2), 79-150.

Klama, E. K., & Egan, V. (2011). The Big-Five, sense of control, mental health and fear of crime as contributory factors to attitudes towards punishment. *Personality and Individual Differences*, *51*(5), 613-617.

LaGrange, R. L., Ferraro, K. F., & Supancic, M. (1992). Perceived risk and fear of crime: Role of social and physical incivilities. *Journal of research in crime and delinquency*, *29* (3), 311-334.

Lee, M. (2013). *Inventing fear of crime*. Routledge, 2013.

Rountree, P. W., & Land, K. C. (1996). Perceived risk versus fear of crime: Empirical evidence of conceptually distinct reactions in survey data. *Social forces*, *74*(4), 1353-1376.

Tomková, J. (2013). Vzťah medzi vnímaním bezpečia a hodnotovou orientáciou. *Človek a spoločnosť 16*, (1), 30-37.

Visser, M., Scholte, M., & Scheepers, P. (2013). Fear of Crime and Feelings of Unsafety in European Countries: Macro and Micro Explanations in Cross-National Perspective. *The Sociological Quarterly*, *54* (2), 278-301.

Warr, M. (2000). Fear of crime in the United States: Avenues for research and policy. *Criminal justice*, *4*(4), 451-489.

Vplyv kognitívneho vyčerpania na sylogistické usudzovanie

The impact of ego depletion on syllogistic reasoning

Ľubica Konrádová, Jakub Šrol

lubica.konradova@uniba.sk, jakub.srol@gmail.com

Katedra psychológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava

Príspevok vznikol s podporou grantovej agentúry VEGA, č. projektu: 1/1110/12.

Abstrakt

V príspevku sa venujeme vplyvu navodeného kognitívneho vyčerpania na schopnosť participantov riešiť sylogistické úlohy. U polovice participantov (n = 34) sme pomocou nekongruentnej verzie Stroopovej úlohy navodili kognitívne vyčerpanie. Kontrolná skupina (n = 33) riešila nevyčerpávajúcu verziu rovnakej úlohy. Vo výsledkoch participantov v sylogizmoch sa ukázalo, že výkon v úlohách, ktoré sa dali správne vyriešiť aj pomocou intuície, nebol kognitívnym vyčerpaním poznačený. V úlohách vyžadujúcich deliberatívne myslenie, bol výkon v skupine vyčerpaných participantov nižší, v porovnaní s kontrolnou skupinou. Tento rozdiel však nedosiahol úroveň štatistickej významnosti. Výsledky porovnávame s našimi predchádzajúcimi zisteniami (Šrol & Konrádová, 2015), a so závermi iných štúdií venovaných tejto problematike. V závere práce diskutujeme možnosť využitia paradigmy kognitívneho vyčerpania pre výskum intuitívneho a deliberatívneho usudzovania a rozhodovania.
Kľúčové slová: Sylogistické úlohy, Kognitívne vyčerpanie, Intuitívne usudzovanie, Deliberatívne usudzovanie

Abstract

The article is concerned with the effect of induced ego depletion on participants ability to solve syllogistic reasoning tasks. We used incongruent Stroop task to induce ego depletion in half of participants (n = 34). The control group (n = 33) solved similar task, that was not depleting. The results showed, that participant´s ability to solve syllogisms, that only required intuitive reasoning, was not affected by ego depletion. However, in syllogistic tasks, that required deliberate resoning, depleted participants achieved worse scores than control group, although the difference did not reach statistical significance. The results are compared to our previous findings (Šrol & Konrádová, 2015) and conclusions of other studies in the field. In the last section of the article we discuss the potential applications of ego depletion paradigm in the research of intuitive and deliberate reasoning and decision making.
Keywords: Syllogisms, Ego depletion, Intuitive reasoning, Deliberate reasoning

Úvod

Autori teórií duálnych procesov (napr. Evans & Stanovich, 2013) tvrdia, že ľudské myslenie predstavuje súhru dvoch typov procesov. Intuitívne procesy typu 1 človeku umožňujú robiť rýchle úsudky a rozhodnutia bez toho, aby vážnejšie zaťažovali jeho pracovnú pamäť. Naopak deliberatívne procesy typu 2 tvoria vo všeobecnosti pomalší a namáhavejší spôsob uvažovania, ktorého používanie vyžaduje kontrolovanú pozornosť a zaťažuje pracovnú pamäť človeka. Typický príklad tohto typu procesov predstavujú schopnosti ako hypotetické myslenie a abstrakcia. Vďaka nim dokáže deliberatívne myslenie často dospieť k valídnejším úsudkom a rozhodnutiam ako intuícia, jeho cenou sú však vyššie nároky na čas, námahu a obmedzené kognitívne zdroje človeka.

Kahneman (2011) argumentuje, že vo väčšine každodenných situácií sa ľudia zvyknú spoliehať na svoju intuíciu, pričom k deliberatívnemu mysleniu sa uchyľujú len ak to považujú za nevyhnutné. Výskumy vyčerpania ega (napr. Pocheptsova, Amir, Dhar, & Baumeister, 2009) naznačujú, že sa tak deje preto, že zapájanie procesov typu 2 vyčerpáva obmedzené vnútorné zdroje človeka. Tieto výskumy predpokladajú, že ľudia disponujú

limitovaným vnútorným zdrojom energie pre činnosti vyžadujúce sebakontrolu (Baumeister, Vohs, & Tice, 2007). Vynaloženie sebakontroly vedie k následnému poklesu tejto energie – stavu označovanému ako vyčerpanie ega, či kognitívne vyčerpanie. Štúdie ukazujú, že kognitívne vyčerpaní participanti sa pri rozhodovaní a usudzovaní viac spoliehajú na svoju intuíciu, pričom ich schopnosť deliberatívneho myslenia je oslabená (Bačová & Staníková, 2015; Pohl, Erdfelder, Hilbig, Liebke, & Stahlberg, 2013; Šrol & Konrádová, 2015).

V našej práci sme sa snažili nadviazať na štúdie venované vplyvu vyčerpania ega na dva typy myslenia. Pre navodenie kognitívneho vyčerpania sme využili Stroopovu (1935) úlohu, ktorá je jednou z najčastejšie využívaných vyčerpávajúcich úloh v predchádzajúcich výskumoch (Hagger, Wood, Stiff, & Chatzisarantis, 2010). Našim cieľom bolo zistiť, aký vplyv bude mať vyčerpanie ega na následný výkon participantov v sylogistických úlohách. Tie pozostávajú z dvoch premís a záveru, pričom úlohou participantov je určiť, či je prezentovaný záver logicky platný za predpokladu, že sú jeho premisy pravdivé. Ako uvádza Evans (2012), výkon participantov v sylogizmoch býva ovplyvnený zaujatosťou presvedčenia – intuitívnou tendenciou zhodnotiť platnosť záveru na základe jeho pravdivosti. Vychádzajúc z tohto poznatku sme v našom výskume využili dva typy sylogistických úloh (viď Obr. 1). Nekonfliktné sylogizmy obsahovali záver, ktorého platnosť a pravdivosť boli v zhode, a preto sa dali správne vyriešiť pomocou intuitívnej zaujatosti presvedčenia. Naopak konfliktné sylogizmy, obsahujúce záver, ktorého platnosť bola v rozpore s pravdivosťou vyžadovali, aby participanti potlačili intuitívnu odpoveď založenú na pravdivosti, a zapojili deliberatívne procesy typu 2.

Obr. 1 Dva typy sylogizmov použité vo výskume

Nekonfliktný sylogizmus	
Premisy:	Všetky vtáky majú perie
	Orol je vták
Záver:	Orol má perie

Konfliktný sylogizmus	
Premisy:	Všetky cicavce vedia chodiť
	Veľryba je cicavec
Záver:	Veľryba vie chodiť

Výsledky vyššie uvedených výskumov ukazujú, že kognitívne vyčerpanie negatívne ovplyvňuje schopnosť zapájať namáhavé procesy typu 2, avšak automatickejšie, intuitívne formy myslenia ním nie sú negatívne poznačené. Na základe toho sme predpokladali, že:

H1: Vyčerpanie ega, navodené u polovice participantov pomocou Stroopovej (1935) úlohy, povedie k zníženému výkonu týchto participantov v konfliktných sylogizmoch, oproti kontrolnej, nevyčerpanej skupine.

H2: Výkon participantov v nekonfliktných sylogizmoch sa nebude medzi experimentálnou a kontrolnou skupinou významne líšiť.

Metódy

Výskumná vzorka: Experimentu sa zúčastnilo 67 participantov, z toho 55 žien (82,1 %) a 12 mužov (17,9 %) vo veku 19 – 29 rokov (M = 20,66; SD = 1,702). Výskumný súbor tvorili študenti psychológie.

Použitá metóda: Experiment bol prezentovaný na počítači. Participanti najskôr riešili upravenú verziu Stroopovej (1935) úlohy. Pre vytvorenie experimentálnej podmienky vyčerpania a kontrolnej podmienky nevyčerpania sme zostavili dve verzie tejto úlohy (viď Obr. 2). Predchádzajúce výskumy (napr. Pocheptsova et al., 2009) naznačujú, že zatiaľ čo

riešenie nekongruentnej Stroopovej úlohy vyčerpáva vnútorné zdroje participantov, riešenie kongruentnej verzie nevyžaduje sebakontrolu, a nevedie k stavu kognitívneho vyčerpania.

Obr. 2 Dva typy Stroopovej úlohy použité vo výskume

Kongruentná úloha:

(participanti odpovedali na VÝZNAM slov)

MODRÁ	ZELENÁ	ČERVENÁ	HNEDÁ	ŽLTÁ

Nekongruentná úloha:

(participanti odpovedali na FARBU slov)

MODRÁ	ZELENÁ	ČERVENÁ	HNEDÁ	ŽLTÁ

Závislú premennú tvorili odpovede participantov v 4 konfliktných a 4 nekonfliktných sylogistických úlohách, ktoré sme vybrali z nášho predchádzajúceho výskumu (Šrol & Konrádová, 2015).

Procedúra: Participanti boli náhodne pridelení do experimentálnej, alebo kontrolnej skupiny. Následne dostali inštrukcie k Stroopovej úlohe, po ktorých im bolo v náhodnom poradí prezentovaných 200 podnetov. Experimentálna skupina riešila nekongruentnú verziu úlohy, zatiaľ čo kontrolná skupina riešila verziu kongruentnú.

Ďalej mali participanti pomocou troch 9-bodových hodnotiacich škál ohodnotiť subjektívne vnímanú náročnosť Stroopovej úlohy, svoju súčasnú náladu a aktuálny stav svojej únavy. Dve z týchto mier, únava a náročnosť, mali slúžiť na spätnú kontrolu toho, či nekongruentná úloha vyvolala vyčerpanie participantov v experimentálnej skupine. Zároveň sme na základe subjektívneho zhodnotenia nálady chceli určiť, či prípadné rozdiely v sylogistickom usudzovaní neboli spôsobené rozdielmi v nálade participantov medzi experimentálnou a kontrolnou skupinou.

Po zodpovedaní týchto otázok boli participantom prezentované inštrukcie týkajúce sa sylogizmov, za ktorými nasledovalo 8 úloh prezentovaných v náhodnom poradí.

Výsledky

Kontrolné otázky: V súlade s očakávaním hodnotili vyčerpaní participanti Stroopovu úlohu za signifikantne náročnejšiu (M = 4,47), než participanti v kontrolnej skupine (M = 3,09), U = 799,50; p = 0,002. Experimentálna a kontrolná skupina sa však štatisticky významne neodlišovali v hodnotení vlastnej unavenosti ($M_{vyčerpaní}$ = 4,91; $M_{nevyčerpaní}$ = 5,39; U = 469,50; p = 0,243), či nálady ($M_{vyčerpaní}$ = 6,32; $M_{nevyčerpaní}$ = 5,94; U = 621,50; p = 0,437).

Stroopova úloha: Pre objektívne posúdenie náročnosti tejto úlohy sme porovnali priemerný reakčný čas a počet chýb, ktoré participanti v dvoch skupinách urobili. Participanti, ktorí riešili nekongruentnú verziu úlohy odpovedali signifikantne pomalšie (M = 1,25 sekundy), ako participanti riešiaci verziu kongruentnú (M = 1,10 sekundy; U = 774,00; p = 0,008), a taktiež robili významne viac chýb (M = 4,62), ako participanti v kontrolnej skupine (M = 2,58), U = 792,00; p = 0,003.

Sylogizmy: Ako sme predpokladali, počet správnych odpovedí v nekonfliktných sylogizmoch sa medzi participantmi v experimentálnej (M = 3,12), a kontrolnej skupine (M = 3,18) významne nelíšil, t(65) = 0,304; p = 0,762; *d* = 0,07. Vyčerpaní participanti však dosahovali nižšie skóre v konfliktných sylogizmoch (M = 2,44) ako nevyčerpaní participanti (M = 2,82), aj keď tento rozdiel nedosiahol úroveň signifikancie, t(65) = 1,433; p = 0,157; *d* = 0,35. Pre priame overenie hypotézy, že kognitívne vyčerpanie ovplyvní výkon participantov v konfliktných, no nie nekonfliktných položkách sme použili zmiešanú analýzu variancie, s kognitívnym vyčerpaním ako medzi-subjektovým a typom úlohy (nekonfliktné / konfliktné sylogizmy) ako vnútro-subjektovým faktorom. Tento test ukázal, že predpokladaná interakcia faktorov nedosiahla úroveň štatistickej významnosti, F(1, 65) = 1,282, p = 0,262, η_p^2 = 0,019. Čo sa týka jednotlivých faktorov, preukázal sa hlavný efekt typu úlohy, F(1, 65) = 14,174; p < 0,001; η_p^2 = 0,179; no nie hlavný efekt vyčerpania, F(1, 65) = 1,289; p = 0,260; η_p^2 = 0,019.

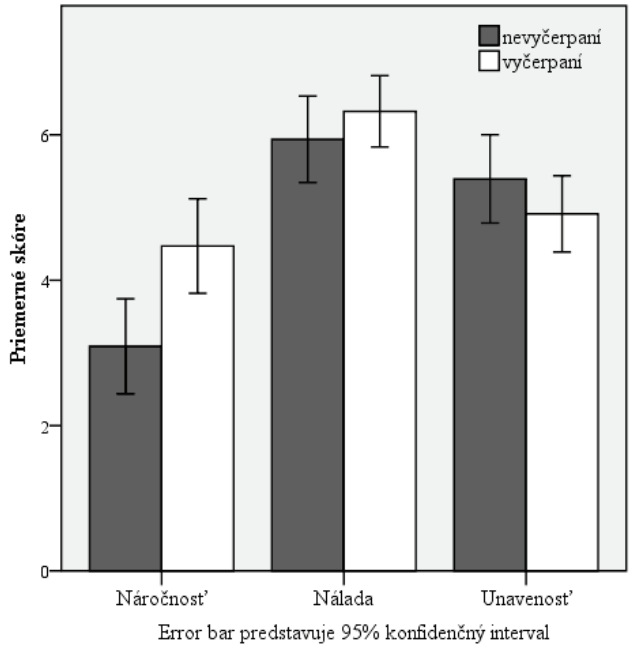

Graf č. 1: Porovnanie skóre v kontrolných otázkach v dvoch podmienkach vyčerpania

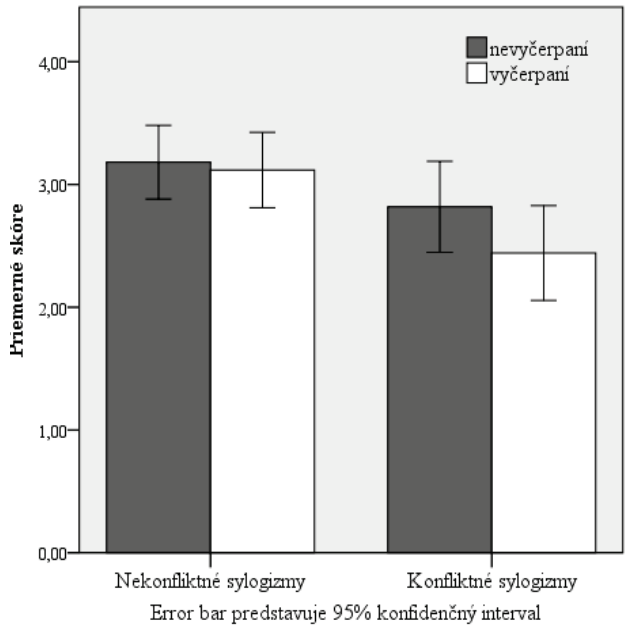

Graf č. 2: Porovnanie skóre v nekonfliktných a konfliktných sylogizmoch v dvoch podmienkach vyčerpania

Diskusia

Cieľom nášho výskumu bolo zistiť, či kognitívne vyčerpanie ovplyvní intuitívne a deliberatívne myslenie participantov pri riešení sylogistických úloh. Ako sme predpokladali, vyčerpanie nemalo vplyv na výkon v nekonfliktných sylogizmoch, ktoré sa dali správne vyriešiť pomocou intuície, resp. jeho vplyv v týchto úlohách bol veľmi malý (*d* = 0,07) a nesignifikantný. Tento výsledok poskytuje podporu pre našu H2. V konfliktných úlohách, vyžadujúcich deliberatívne myslenie, bol vplyv vyčerpania ega podstatne väčší (*d* = 0,35), napriek tomu však nedosiahol úroveň štatistickej významnosti. Taktiež ani interakcia medzi vyčerpaním a typom sylogizmov nebola štatisticky signifikantná, preto musíme konštatovať, že H1 nebola našimi výsledkami podporená.

Tieto zistenia je možné interpretovať rôznymi spôsobmi. Jednak, je možné usúdiť, že kognitívne vyčerpanie nemá žiadny vplyv na deliberatívne myslenie. V tejto súvislosti treba spomenúť, že v niekoľkých výskumoch (napr. Bačová & Staníková, 2015, Experiment 2; Carter & McCullough, 2013a) sa rovnako nepodarilo replikovať negatívny efekt vyčerpania ega na schopnosť participantov riešiť úlohy vyžadujúce sebakontrolu a zapájanie procesov typu 2. Taktiež, ako uvádzajú Carter a McCullough (2013b), je možné, že vplyv kognitívneho

vyčerpania je omnoho menej výrazný, ako by sa na základe predchádzajúcich výskumov dalo predpokladať, a na jeho preukázanie by bolo potrebné vykonať výskum na veľmi veľkej vzorke participantov.

Na základe viacerých štúdií, ktoré negatívny vplyv vyčerpania ega na deliberatívne myslenie zaznamenali (Pocheptsova et al., 2009; Šrol & Konrádová, 2015), však považujeme za najpravdepodobnejšie iné vysvetlenie našich výsledkov. Je podľa nás možné, že manipulácia na navodenie kognitívneho vyčerpania, ktorú sme vo výskume využili, nebola dostatočne účinná. Pre tento záver by svedčilo niekoľko faktov:

1. Medzi experimentálnou a kontrolnou skupinou sme nenašli významné rozdiely v uvádzanej miere únavy. Zdá sa, že Stroopova úloha bola príliš ľahká a trvala príliš krátko na to, aby vyčerpala vnútorné zdroje participantov.

2. Rovnaká manipulácia bola využitá aj vo výskume Bačovej a Staníkovej (2015, Experiment 2), kde sa autorkám rovnako nepodarilo replikovať negatívny vplyv kognitívneho vyčerpania na schopnosť deliberatívneho rozhodovania.

3. V našom predchádzajúcom výskume (Šrol & Konrádová, 2015), kde sme využili rovnaké sylogistické úlohy, no inú manipuláciu na navodenie vyčerpania ega ako v tejto práci, sme zaznamenali zníženie schopnosti participantov zapájať deliberatívne, avšak nie intuitívne procesy.

Na základe toho usudzujeme, že na spoľahlivé preukázanie vplyvu vyčerpania vnútorných zdrojov na dva typy procesov myslenia by bolo potrebné u participantov navodiť silnejšie vyčerpanie, než aké sme v našom výskume použili my.

Čo sa týka limitácií nášho výskumu, patria medzi ne najmä charakteristiky nášho výskumného výberu. Keďže našu vzorku tvorili študenti psychológie, nie je možné zovšeobecniť naše závery na ľudí iných vekových a vzdelanostných kategórií. Taktiež bol v našom výskumnom výbere výrazný nepomer zastúpenia oboch pohlaví, následkom čoho bolo nemožné určiť, či má kognitívne vyčerpanie rozličný vplyv na usudzovanie žien a mužov. Nakoniec, za limitáciu nášho výskumu tiež považujeme výber úlohy na navodenie kognitívneho vyčerpania, ktorá, ako sa ukázalo, nebola dostatočne účinná na to, aby sme dokázali spoľahlivo zachytiť vplyv vyčerpania na dva typy procesov myslenia.

Na záver chceme dodať, že v paradigme kognitívneho vyčerpania vidíme veľký potenciálny prínos pre výskumy intuitívneho a deliberatívneho myslenia. Navodenie vyčerpania ega v laboratórnych podmienkach, podľa nás, umožňuje lepšie pochopiť, ako vyššie kognitívne procesy prebiehajú v každodennom živote, kedy ľudia nie sú vždy na vrchole svojich síl, ale naopak sú často unavení, či vyčerpaní. Zároveň, model limitovaného zdroja sebakontroly Baumeistera a kol. (2007) dobre vysvetľuje, prečo je ľudské usudzovanie a rozhodovanie tak často ovplyvnené nenáročnými procesmi typu 1, a prečo sa ľudia snažia minimalizovať zapájanie namáhavejšieho deliberatívneho myslenia. Z týchto dôvodov si myslíme, že hoci štúdií využívajúcich kognitívne vyčerpanie na skúmanie usudzovania a rozhodovania je zatiaľ málo, ich výsledky sú veľmi podnetné pre rozvoj poznania v oblasti fungovania vyšších kognitívnych procesov.

Literatúra

Bačová, V., & Staníková, J. (2015). Rozhodovanie a kognitívne vyčerpanie: efekt referenčného bodu a efekt kompromisu. In M. Bozogáňová, M. Kopaničáková, & J. Výrost (Eds.), *Zborník z konferencie Sociálne procesy a osobnosť 2014* (pp. 36–43). Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.

Baumeister, R. F., Vohs, K. D., & Tice, D. M. (2007). The Strength Model of Self-Control. *Current Directions in Psychological Science*, *16*(6), 351–355.

Carter, E. C., & McCullough, M. E. (2013a). After a pair of self-control-intensive tasks, sucrose swishing improves subsequent working memory performance. *BMC Psychology*, *1*(1), 22.

Carter, E. C., & McCullough, M. E. (2013b). Is ego depletion too incredible? Evidence for the overestimation of the depletion effect. *The Behavioral and Brain Sciences*, *36*(06), 683–684.

Evans, J. S. B. T. (2012). Dual-process theories of deductive reasoning: Facts and fallacies. In K. J. Holyoak & R. G. Morrison (Eds.), *The Oxford Handbook of Thinking and Reasoning* (pp. 115–133). Oxford: Oxford University Press.

Evans, J. S. B. T., & Stanovich, K. E. (2013). Dual-Process Theories of Higher Cognition: Advancing the Debate. *Perspectives on Psychological Science*, *8*(3), 223–241.

Hagger, M. S., Wood, C., Stiff, C., & Chatzisarantis, N. L. D. (2010). Ego depletion and the strength model of self-control: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, *136*(4), 495–525.

Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. New York: Penguin Books.

Pohl, R. F., Erdfelder, E., Hilbig, B. E., Liebke, L., & Stahlberg, D. (2013). Effort reduction after self-control depletion: The role of cognitive resources in use of simple heuristics. *Journal of Cognitive Psychology*, *25*(3), 267–276.

Pocheptsova, A., Amir, O., Dhar, R., & Baumeister, R. F. (2009). Deciding Without Resources : Resource Depletion and Choice in Context. *Journal of Marketing Research*, *46*(3), 344–355.

Stroop, J. R. (1935). Studies of interference in serial verbal reactions. *Journal of Experimental Psychology*, *18*(6), 643–662.

Šrol, J., & Konrádová, Ľ. (2015). *Odkázaní na intuíciu: Vplyv kognitívneho vyčerpania na logické myslenie.* Nepublikovaný manuskript.

Vnímanie bezpečia v kontexte vnímania rizika, kontroly a frekvencie sociálnych aktivít

Perceived safety in context of perceived risk, control and frequency of social activites

Miroslava Kopaničáková

kopanicakova@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV

Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA 2/0172/15 "Vnímanie bezpečia v kontexte osobnosti a práce".

Abstrakt

Cieľom štúdie je analýza vnímania bezpečia a preventívneho správania v súvislosti s frekvenciou sociálnych aktivít, vnímania rizika a vnímania kontroly. Výskumný súbor predstavujú vysokoškolskí študenti (N= 249), z toho 32,1% mužov a 67,9% žien. Priemerný vek respondentov je 21,95 rokov, SD= 1,84. Súčasťou analýzy je identifikácia miery vplyvu vybraných prediktorov (frekvencia sociálnych aktivít, vnímanie rizika a kontroly, viktimizácia), vrátane kontrolných sociodemografických premenných, na vnímanie bezpečia a frekvenciu preventívneho správania.
Kľúčové slová: vnímanie bezpečia, vnímané riziko, sociálne aktivity, vnímaná kontrola

Abstract

The study aims to analyze the perception of safety and preventive behavior regarding the frequency of social activities, risk perception and perceived control. The sample consist of university students (N = 249), of which 32.1% are men and 67.9% are women. The average age of respondents is 21.95 years, SD = 1.84. Part of analysis is to identify the degree of influence of selected predictors (frequency of social activities, risk perception and perceived control, victimization), including control sociodemographic variables, the perception of safety and frequency of preventive behavior.
Key words: perceived safety, perceived risk, social activities, perceived control.

Úvod

Mladí ľudia sa často zapájajú do sociálnych aktivít bez uvedomenia si rizík, ktoré sa s nimi často spájajú (návšteva barov, stretnutia s neznámymi, prechádzka v noci). Predmetom štúdie sú súvislosti vnímania bezpečia s frekvenciou týchto aktivít a vnímaním rizika (pravdepodobnosti) a kontroly. Vnímané bezpečie môže byť vo všeobecnosti reprezentované prostredníctvom 3 samostatných konštruktov, ktoré predstavujú 3 dimenzie bezpečia- emocionálna (strach z kriminality), kognitívna (pocit bezpečia) a behaviorálna (preventívne správanie) (Kentoš a kol., 2012). Výskumníci (Rountree, 1998; Visser et al., 2013) v rámci vnímania bezpečia rozlišujú: strach z kriminality (zo špecifických kriminálnych činov) a pocit nebezpečia, ktorý sa nutne nemusí viazať na konkrétne kriminálne činy (Hardyns, Pauwels, 2010). Iní autori skúmajú bezpečie prostredníctvom frekvencie preventívneho správania (napr. vyhýbanie sa nebezpečným aktivitám a protektívne správanie napr. nosenie zbrane, kurzy sebaobrany (Senn, Dzinas, 1996). Predpokladom pre zvýšenie subjektívneho pocitu bezpečia môže byť vnímaná kontrola. Do istej miery tento koncept môže súvisieť aj s naučenou bezmocnosťou (Peterson a kol., 1995). V konštrukte vnímanej kontroly sa manifestuje spojenie jedinca a spoločnosti, resp. ako sociálny kontext formuje osobnú kontrolu (Mirowsky et al., 2013). Vo výskume Egan, Klama (2011) sa preukázala silná korelácia vnímanej kontroly a strachu z kriminality. Vnímané riziko reprezentuje vlastné hodnotenie potenciálneho rizika viktimizácie, ktoré nemusí zahŕňať strach (Kanan, Pruitt 2002). Jedinci môžu prežívať vysoké riziko kriminality alebo viktimizácie bez nejakého

špecifického pocitu strachu, vnímané riziko je v tom zmysle odhad relatívneho pocitu bezpečia alebo vulnerability, nezávislé od strachu (Kanan, Pruitt 2002). Viktimizácia predstavuje skúsenosť s negatívnou sebaúčinnosťou, v ktorej sú predpoklady bezpečnosti obete ohrozené (Macmillan, Hagan, 2004). Hoci vo všeobecnosti platí tzv. paradox viktimizácie (ženy a seniori, vykazujú vyššiu úroveň strachu, hoci sa menej často stávajú obeťami, ako muži a mladí ľudia (Stanko, 1988; Bozogáňová, 2013), niektorí autori zaznamenali, že mladší ľudia majú tendenciu vykazovať vyššiu úroveň strachu z kriminality (Ferraro, 1995; Parker, 2001). Hoci sú menej fyzicky zraniteľní voči násiliu, v porovnaní so staršími, vo väčšej miere a s väčšou pravdepodobnosťou preferujú životný štýl alebo aktivity, ktorými sa vystavujú riziku viktimizácie (Rountree, 1998), napríklad návšteva barov, nočné prechádzky a pod. Na základe uvedeného môže frekvencia sociálnych aktivít a životný štýl súvisieť s vnímaním bezpečia. Liska et al. (1988) zaznamenal, že strach z kriminality, definovaný v termínoch nízkej úrovne vnímania bezpečia, obmedzuje sociálne správanie, vytvára spätnú väzbu, kedy viac strachu vedie k väčšej sociálnej izolácii a následne k vyššiemu strachu. Na základe teórie rutinných aktivít bolo zistené, že jedinci, ktorí strávia viac času doma znižujú svoje aktuálne riziko viktimizácie (Meier, Miethe, 1993).

Výskumný súbor

Výskumný súbor predstavujú vysokoškolskí študenti s rôznym študijným zameraním (N= 249), z toho 32,1% mužov a 67,9% žien. Priemerný vek respondentov je 21,95 rokov, SD= 1,84. Zber dát prebiehal prostredníctvom anonymného online dotazníka (Google forms), metódou snehovej gule.

Nástroje merania a premenné

Strach z kriminality - Fear of Criminal Victimization Index (Rader, 2004) mapuje strach z konkrétnych kriminálnych činov (vlámanie, napadnutie so zbraňou, znásilnenie, krádež a pod.). Cronbachov alfa koef. = 0,832.

Vnímané bezpečie - Škála vnímaného bezpečia (α =0,865), položky z Fear of Crime in America Survey (Ferraro, 1995) sú využívané v rôznych sociologických štúdiách (napr. ESS). Škála pozostáva zo 4 položiek mapujúcich pocit bezpečia (Ako bezpečne sa cítite sami v noci/ počas dňa?).

Vnímané riziko- Perceptions of Risk Index (α =0,872) - hodnotenie pravdepodobnosti, že sa v priebehu nasledujúcich 12-tich mesiacov jedinec stane obeťou nejakého kriminálneho činu (Vukadin a kol., 2012).

Frekvencia preventívneho správania – 5 položiek zameraných na behaviorálne prejavy v súvislosti s vyhýbaním sa alebo protektívnym správaním (α = 0,769) (Bačanovič a kol., 2012).

Viktimizácia: Prežili ste za posledných 5 rokov niektorý z kriminálnych činov (fyzické, sexuálne napadnutie, vlámanie, krádež podvod a pod.) ?

Vnímaná osobná kontrola - Sense of Personal Control Scale (Mirowsky-Ross Scale, 1991). Škála obsahuje 8 položiek (α = 0,62) a je rozdelená na internú a externú kontrolu.

Frekvencia sociálnych aktivít – bola skúmaná prostredníctvom 4 položiek napr. „V priemere, ako často navštevujete bary a kluby, trávite čas s priateľmi, neznámymi...“ (Rountree, 1998).

Výskumné ciele a metódy

1. Identifikovať asociácie 3 zložiek bezpečia (emocionálnej, kognitívnej a behaviorálnej) s vnímanou kontrolou, vnímaným rizikom a frekvenciou sociálnych aktivít.
2. Identifikovať asociácie medzi frekvenciou jednotlivých sociálnych aktivít s konkrétnymi položkami strachu z kriminality.
3. Identifikovať vplyv vybraných prediktorov (rod, vek, vnímaná kontrola, riziko, frekvencia sociálnych aktivít) na strach z kriminality ako emocionálnej zložky bezpečia.

Výsledky výskumu boli spracované prostredníctvom štatistického programu SPSS 22.0 a v rámci štatistických analýz sme použili Pearsonov korelačný koeficient a lineárnu regresiu.

Výsledky

V rámci prvého cieľa sme si stanovili identifikovať vzťahy medzi vnímaním bezpečia a vybranými faktormi:

Tab. 2: Korelácie medzi zložkami bezpečia, vnímanou osobnou kontrolou, vnímaným rizikom a frekvenciou sociálnych aktivít

	Strach z kriminality (emocionálna)	**Vnímané bezpečie (kognitívna)**	**Preventívne správanie (behaviorálna)**
Vnímaná kontrola interná (↑kontrola)	-0,027	0,103	**-0,156***
Vnímaná kontrola externá (↑ bezmocnosť)	**0,194****	-0,097	0,042
Frekvencia sociálnych aktivít	-0,062	0,041	**-0,401****
Vnímané riziko (pravdepodobnosť)	**0,381****	**-0,195****	**0,304****

Z tab. č.1 vyplýva, že vnímaná interná kontrola významne negatívne koreluje s preventívnym správaním, zatiaľ čo vnímaná externá kontrola významne pozitívne koreluje so strachom z kriminality. Frekvencia sociálnych aktivít signifikantne a silno negatívne koreluje s preventívnym správaním. Vnímané riziko významne koreluje so všetkými zložkami bezpečia.

V nasledujúcej tabuľke sú zobrazené vzťahy medzi jednotlivými sociálnymi aktivitami a konkrétnymi obavami z kriminálnych činov:

Tab. 3: Korelácie frekvencií sociálnych aktivít s konkrétnymi položkami strachu z kriminality

Strach z kriminality	**Sociálne aktivity**			
	bary	**priatelia**	**neznámi**	**prechádzka v noci sám**
Strach z vlámania	0,051	0,030	0,068	-0,040
strach zo sexuálneho napadnutia	0,021	-0,041	-0,009	**-0,198****
strach z napadnutia so zbraňou	0,056	0,006	0,006	-0,060
strach, že sa stanem obeťou zločinu	**-0,133***	**-0,142***	-0,070	**-0,125***

strach z vraždy	0,062	0,022	-0,033	-0,042
strach z krádeže	-0,031	-0,023	0,024	-0,114

Z tab. č. 2 vyplýva, že frekvencia sociálnych aktivít významne koreluje s dvomi položkami škály strachu z kriminality - strach zo sexuálneho napadnutia a strach, že sa jedinec stane obeťou zločinu. Strach zo sexuálneho napadnutia významne negatívne koreluje s nočnou prechádzkou. Strach, že sa respondent stane obeťou zločinu významne súvisí s frekvenciou navštevovania barov, stretávania sa s priateľmi aj s nočnými prechádzkami osamote.

Emocionálna zložka bezpečia reprezentuje strach z konkrétnych kriminálnych činov. V literatúre je najčastejšie opisovaná v súvislosti s vybranými konštruktmi a v tomto bode predstavuje závislú premennú, pričom cieľom bolo identifikovať faktory, ktoré najviac ovplyvňujú strach z kriminality:

Tab. 4: Model lineárnej regresie - prediktory strachu z kriminality

	Beta	p
Rod	**,200**	,002
Vek	,053	,375
Priama viktimizácia	,110	,064
Vnímaná kontrola_interná	,032	,591
Vnímaná kontrola_externá (bezmocnosť)	**,163**	,006
Frekvencia sociálnych aktivít	-,053	,391
Vnímané riziko	**-,296**	,000

Model lineárnej regresie bol významný a vysvetľuje 22,5 % (R=0,225) celkovej variancie strachu z kriminality. Významné prediktory emocionálnej zložky bezpečia sa ukázali vnímaná externá kontrola a rod.

Diskusia a záver

Výsledky ukázali, že vnímané riziko je faktor, ktorý jediný významne koreluje so všetkými zložkami bezpečia. V rámci vnímanej kontroly sme zistili, že čím viac respondenti vnímali výsledok ako závislý od externých podmienok, resp. čím sa cítia bezmocnejší, tým vyšší bol strach z kriminality. Naopak, čím viac jedinci vnímajú, že výsledok je produktom ich vlastných zlyhaní/úspechov, tým menej sa preventívne správajú.

Frekvencia sociálnych aktivít signifikantne a silno negatívne koreluje s preventívnym správaním. Čím vyššia je frekvencia sociálnych aktivít, tým menej sa jedinec preventívne správa a opačne. Liska et al. (1988) tvrdí, že obmedzenia, ako často človek chodí večer von zabávať sa v skutočnosti zvyšujú strach, ale dodáva, že je to pravdepodobné z dôvodu väčšej spätnej väzby medzi strachom z kriminality a obmedzovaním správania resp. preventívnym správaním. Podobným spôsobom, Ortega a Myles (1987) odhalili, že jedinci, ktorí využívali viac vyhýbavých stratégií (minimalizácia vystavovania sa riziku a zvyšujúca sa ochrana) za účelom zníženia rizika viktimizácie, mali väčší strach.

Strach zo sexuálneho napadnutia významne negatívne koreluje s nočnou prechádzkou. Strach, že sa respondent stane obeťou zločinu významne negatívne súvisí s frekvenciou navštevovania barov, stretávania sa s priateľmi aj s nočnými prechádzkami osamote. Tento

výsledok je konzistentný so zisteniami Mescha (2000), kde jedinci, ktorí vnímali vyššie riziko viktimizácie a vykazovali viac strachu z kriminality s menšou pravdepodobnosťou vo svojom voľnom čase chodili von vo večerných hodinách. Títo jedinci radšej ostávali doma namiesto toho, aby vyhľadávali dobrodružstvo vonku.

Model lineárnej regresie bol významný a vysvetľuje 22,5 % celkovej variancie strachu z kriminality. Významné prediktory emocionálnej zložky bezpečia sa ukázali rod a vnímaná externá kontrola, čo korešponduje s ďalšími štúdiami, ktoré ukazujú, že nízka osobná kontrola môže predikovať vyšší strach z kriminality (Houts a Kassab 1997; van der Wurff a kol., 1989).

Za limity práce považujeme nízku reliabilitu Škály vnímanej osobnej kontroly, ktorá poukazuje na nepriaznivú vnútornú konzistenciu nástroja. Pre ďalšie účely výskumu by bolo vhodnejšie použitie relevantnejších premenných merajúcich vnímanú kontrolu napr. miesto kontroly, naučená bezmocnosť, sebaúčinnosť a pod. Rovnako by bolo prínosné analyzovať ďalšie najmä osobnostné faktory, ktoré by mohli tiež súvisieť s frekvenciou sociálnych aktivít (napr. extroverzia) a vnímaním bezpečia.

Za prínos považujeme exploratívny charakter štúdie, ktorej cieľom je odhaliť možné súvislosti vnímania bezpečia a vybraných faktorov, ktoré by na základe literatúry mohli prispievať k vysvetľovaniu bezpečia resp. strachu z kriminality. Štúdia skúmala pocit bezpečia u vysokoškolských študentov, pričom vnímané riziko predstavovalo významný faktor, ktorý sa podieľa na strachu z kriminality. V rámci praktickej implikácie považujeme za vhodné edukovať mladých ľudí o možných zdrojoch rizika a možnostiach prevencie pred kriminalitou, prípadne organizovať tréningy na rozpoznanie potencionálnych hrozieb.

Zoznam literatúry

Ferraro, K. F. (1995). *Fear of crime: Interpreting victimization risk*. SUNY press.

Houts, S., & Kassab, C. (1997). Rotter's social learning theory and fear of crime: Differences by race and ethnicity. *Social science quarterly*, 122-136..

Kanan, J. W., & Pruitt, M. V. (2002). Modeling fear of crime and perceived victimization risk: The (in) significance of neighborhood integration.*Sociological Inquiry*, *72*(4), 527-548.

Kentoš, M. a kol. (2014). *Psychologické súvislosti vnímania bezpečia*. Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach, UNIVERSUM-EU Prešov

Klama, E. K., & Egan, V. (2011). The Big-Five, sense of control, mental health and fear of crime as contributory factors to attitudes towards punishment.*Personality and Individual Differences*, *51*(5), 613-617.

Liska, A. E., et al. (1988). Fear of crime and constrained behavior specifying and estimating a reciprocal effects model.*Social Forces*, *66*(3), 827-837.

Macmillan, R., & Hagan, J. (2004). Violence in the transition to adulthood: Adolescent victimization, education, and socioeconomic attainment in later life.*Journal of research on adolescence*, *14*(2), 127-158.

Meier, R. F., & Miethe, T. D. (1993). Understanding theories of criminal victimization. *Crime and justice*, 459-499.

Mesch, G. S. (2000). Perceptions of risk, lifestyle activities, and fear of crime.*Deviant Behavior*, *21*(1), 47-62.

Ortega, S. T., & Myles, J. L. (1987). Race and gender effects on fear of crime: An interactive model with age. *Criminology*, *25*, 133.

Parker, K. D. (1988). Black-white differences in perceptions of fear of crime.*The Journal of Social Psychology*, *128*(4), 487-494.

Peterson, C., Maier, S. F., & Seligman, M. E. (1995). *Learned helplessness: A theory for the age of personal control*. Oxford University Press.

Rountree, P. W. (1998). A reexamination of the crime-fear linkage. *Journal of research in crime and delinquency*, *35*(3), 341-372.

Senn, C. Y., & Dzinas, K. (1996). Measuring fear of rape: A new scale.*Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, *28*(2), 141.

Visser, M., Scholte, M., & Scheepers, P. (2013). Fear of crime and feelings of unsafety in European countries: Macro and micro explanation in cross-national perspective. *The Sociological Quarterly*, *54*(2), 278-301.

Warr, M. (1985). Fear of rape among urban women. *Social problems*, 238-250.

Sebaregulácia, depresivita a problematické používanie internetu

Self-regulation, depressivity and problematic internet use

Viktória Kopuničová

viktoria.kopuničova@gmail.com

Ostravská univerzita v Ostrave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

Príspevok bol súčasťou projektu "Rizikové chování v kyberprostoru" SGS12/FF/, realizovanom na Filozofickej fakulte Ostravské univerzity v Ostravě.

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá aktuálnym problémom využívania internetu a prezentuje výsledky skúmania problematického používania internetu. V našom výskume sa ukazuje, že sebaregulácia a depresivita má vzťah k problematickému používaniu internetu a to tak u študentov stredných, ako aj vysokých škôl. Štatisticky rozdiel bol zistený v subškálach problematického používania internetu (negatívne dôsledky, regulácia nálady). Príspevok vychádza z realizovaného projektu zameraného na skúmanie rizikového správania v kyberpriestore. Pozornosť bola tiež venovaná obranným stratégiám pred niektorými formami rizikového správania v kyberpriestore, ktoré študenti považujú za najlepšie. Tu sa ukázalo, že najviac preferovanou obrannou stratégiou je "zveriť sa rodičom", naopak ako najhoršiu stratégiu volili "neurobiť nič, ono to prejde".
Kľúčové slová: problematické používanie internetu, depresia, sebaregulácia

Abstract

The paper is focused on current problem of Internet use and presents the research result of the problematic internet use. In our research was shown that selfregulation and depression have relation to problematic internet use among secondary school students and also university students. A significant difference was found in subscales of Problematic internet use (Negative outcomes, Mood regulation). The paper is part of realized project focused on research of risky behavior in cyberspace. Attention was also focused on defensive strategies against some forms of risk behavior in cyberspace which students selected as the best. It´s was shown that the most preference strategy was designed "tell it to parents" and the worst strategy was designed "do nothing, it will gone".
Key words: problematic internet use, depression, self-regulation

Úvod

Problematické používanie internetu (PIU - Problematic internet use) je relatívne novou oblasťou rizikového správania, ktorá sa zaoberá nekontrolovateľným používaním internetu s negatívnymi dopadmi na jednotlivca (Caplan, 2010). Davis (2001) uvádza, že osamelosť a depresia predisponujú jedinca k rozvoju maladaptívnych kognícií, ktoré súvisia s internetom a napokon vyústia do negatívnych dôsledkov. Internet sa tak javí miestom na duševné tlmenie seba a redukovanie tenzie, smútku alebo stresu. Caplan (2010) vo svojej štúdií podporil argument, že preferencia online sociálnej interakcie a používanie internetu na regulovanie nálady, predikujú deficit sebaregulácie v používaní internetu. Whang a kol. (2003) vo svojej štúdií uvádzajú, že ľudia s problematickým používaním internetu využívajú dvakrát častejšie internet v čase keď sa cítia depresívni ako tí, ktorí nevykazujú problematické používanie internetu. Štúdia (Jenaro a kol, 2009) ukazuje, že depresia rovnako aj anxieta, sú silnými prediktormi problematického používania internetu.

Vo výskume Luszczynska a kol. (2004) sa ukázalo, že vysoká sebaregulácia súvisela s nízkym negatívnym dopadom a s menším počtom depresívnych symptómov. Katz a kol. (2011) uvádza, že 25% všetkých celoživotných prípadov veľkých depresívnych porúch, začína okolo 19 roka života.

Cieľom štúdie je skúmať vzťah medzi sebareguláciou, depresiou vysokoškolákov a problematickým používaním internetu u študentov stredných a vysokých škôl v Ostravskom regióne. Cieľom je tiež prezentovať obranné stratégie, ktoré študenti považujú za najdôležitejšie vo vzťahu k rizikovému správaniu v kyberpriestore (kyberšikana, kyberstalking, kybersexting, predstieranie identity v kyberpriestore).

Metódy

Výskumná vzorka

Zber dát bol realizovaný v mesiaci jún 2015. Vzorku tvorilo celkovo 279 študentov vysokých a stredných škôl v Ostravskom regióne (79,9% žien; M 18,5 rokov; SD=2,73). Stredoškolákov bolo 200, vysokoškolákov 79.

Dizajn výskumu

Dotazník bol distribuovaný elektronický prostredníctvom databázy survio.com. Zber dát bol súčasťou projektu "Rizikové chování v kyberprostoru" SGS12/FF/2015. Výber respondentov bol zameraný na stredoškolákov a vysokoškolákov.

Použité metodiky

Problematické používanie internetu - PIU– škála problematického používania internetu GPIU2 (*Generalized Problematic Internet Use Scale 2,* Caplan, 2010). Škála pozostáva z 15 položiek, ktoré sú zoskupené do 5 komponentov problematického používania internetu:

- *preferencia online sociálnych interakcií (0,758),*
- *používanie internetu na regulovanie nálady (0,879),*
- *kompulzívne používanie internetu (0,882),*
- *kognitívne zaujatie internetom (0,843),*
- *negatívne dôsledky používania internetu (0,868).*

Odpovede boli zaznamenané na 8-bodovej Likertovskej škále od 1–úplne súhlasím po 8–úplne nesúhlasím. Celkové skóre sa pohybuje od 15 do 120; Cronbachová alfa celého dotazníka 0,903.

Sebaregulácia – škála SRS (Self-regulation scale, Schwarzer, Diehl, Schmitz, 1999). Dotazník pozostáva z 10 otázok týkajúcich sa úmyselnej sebaregulácie v čase, keď sú jednotlivci zameraní na ciele a čelia ťažkostiam pri ich dosahovaní. Odpovede boli zaznamenávané na 4-bodovej Likertovskej škále od 1-úplne nesúhlasím po 4-úplne súhlasím. Skóre sa pohybuje od 10-40, vyššie skóre indikuje vyššiu mieru sebaregulácie. Cronbachová alfa dotazníka 0,734.

Depresívne symptómy - modifikovaná verzia *Beckovho inventáru depresie* (M-BDI, Schmitt, & Beckmann a kol. 2003). Dotazník pozostáva z 20 položiek, ktoré merajú, ako často respondenti pociťovali uvedené príznaky. Možnosti odpovede boli zaznamenávané na 6-bodovej Likertovskej škále s možnosťami odpovede od 0-nikdy po 5-takmer vždy. Celkové skóre sa pohybuje od 0 po 100, získava sa sčítaním odpovedí na jednotlivé otázky – vyššie skóre indikuje viac depresívnych príznakov. Cronbachová alfa dotazníka 0,937.

Výsledky

Výsledky porovnávania nami skúmaných premenných (PIU a jeho subškály, sebaregulácia, depresívne symptómy) u stredoškolských a vysokoškolských študentov poukazujú na štatisticky významné rozdiely v subškálach PIU a to regulácia nálady ($p<0,000$) a negatívne dôsledky ($p<0,001$). Bola zistená vyššia miera používania internetu na

regulovanie nálady u vysokoškolských študentov. Naopak vyššia miera negatívnych dôsledkov PIU bola zistená u študentov stredných škôl (viď Tabuľka 1).

Tab 1: Výsledky rozdielov v skúmaných premenných u SŠ a VŠ

	Škola	n	M	SD	U-test
PIU Sumárne skóre	SŠ	200	47,16	20,25	0,731
	VŠ	79	45,87	18,06	
Preferencia online sociálnej interakcie	SŠ	200	8,6	4,71	0,316
	VŠ	79	7,84	3,97	
Regulácia nálady	SŠ	200	12,27	5,97	0,000***
	VŠ	79	15,24	6,3	
Kognitívne preokupácie	SŠ	200	8,66	5,52	0,234
	VŠ	79	7,56	4,61	
Kompulzívne používanie internetu	SŠ	200	9,46	5,64	0,952
	VŠ	79	9,33	5,34	
Negatívne dôsledky	SŠ	200	8,18	5,29	0,001***
	VŠ	79	5,91	3,64	
Depresia sumárne skóre	SŠ	200	41,45	22,29	0,702
	VŠ	79	39,68	15,84	
Sebaregulácia sumárne skóre	SŠ	200	28,24	7,65	0,655
	VŠ	79	28,84	7,2	

* p<.05; ** p<.01; *** p<0.001

Pri skúmaní vzťahov medzi sebaregulláciou, depresiou a PIU u stredoškolských študentov boli nájdené stredné silné vzťahy. Sebaregulácia na hladine strednej významnosti negatívne korelovala s PIU (-.374**), ako aj s jednotlivými subškálami PIU: regulácia nálady (-.233**), kognitívne preokupácie (-.323**), kompulzívne používanie internetu (-.376**), negatívne dôsledky (-.326**). Štatisticky významná korelácia sa nepreukázala medzi sebaregulláciou a subškálou preferencia online sociálnej interakcie. Depresivita stredne pozitívne korelovala s celkovým skóre PIU (.299**), ako aj s jednotlivými subškálami PIU: preferencia online sociálnej interakcie (.174*), regulácia nálady (.269**), kognitívne preokupácie (.222**), kompulzívne používanie internetu (.220**) a negatívne dôsledky (.219**) (viď Tabuľka 2).

Tab 2: Korelácia medzi sebaregulácíou, depresivitou a problematickým používaním internetu u študentov SŠ

	PIU sumárne skóre	Preferencia online sociálnej interakcie	Regulácia nálady	Kognitívne preokupácie	Kompulzívne používanie interetu	Negatívne dosledky
Sebaregulácia sumárne skóre	-,374**	-,119	-,233**	-,323**	-,376**	-,326**
Depresia sumárne skóre	,299**	,174*	,269**	,222**	,220**	,219**

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Korelačná analýza medzi sebaregulácíou, depresivitou a PIU u študentov vysokých škôl naznačuje stredne významné negatívne vzťahy medzi sebaregulácíou a PIU (-.424**), ako aj jednotlivými subškálami PIU: regulácia nálady (-.261**), kognitívne preokupácie (-.332**), kompulzívne používanie internetu (-.459**) a negatívne dôsledky (-.316**). Významný vzťah nebol zistený u subškály preferencia online sociálnej interakcie. Rovnako bol preukázaný stredne významný pozitívny vzťah medzi depresiou a PIU (.318), ako aj jednotlivými subškálami PIU: regulácia nálady (.267*), kognitívne preokupácie (.236*) a negatívne dôsledky (.265*). Vzťah medzi depresiou a subškálami PIU - preferencia online sociálnej interakcie a kompulzívne používanie internetu nebol zistený (viď Tabuľka 3).

Tab 3: Korelácia medzi sebaregulácíou, depresivitou a problematickým používaním internetu u študentov VŠ

	PIU sumárne skóre	Preferencia online sociálnej interakcie	Regulácia nálady	Kognitívne preokupácie	Kompulzívne používanie internetu	Negatívne dosledky
Sebaregulácia sumárne skóre	-,424**	-,220	-,261*	-,332**	-,459**	-,316**
Depresia sumárne skóre	,318**	,207	,267*	,236*	,221	,265*

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Pri skúmaní, ktoré obranné stratégie považujú študenti stredných a vysokých škôl za najvhodnejšie bolo zistené, že ako prvá odpoveď u študentov stredných aj vysokých škôl, bola označená "zveriť sa rodičom" (90,5% respondentov SŠ, 97,5% študentov VŠ), následne "blokovať prístup k takýmto záberom na internete" (87,5% SŠ; 74% VŠ), odpoveď "neurobiť nič, ono to prejde" volilo len 12% SŠ respondentov a 10,1% VŠ respondentov, čo naznačuje, že akákoľvek aktivita smerujúca k zastaveniu je preferovanejšia, ako ostať pasívnym a neurobiť nič. Rovnako ako nevhodnú stratégiu volili „použiť násilie proti tomu, kto šikanuje (78% SŠ volilo „nie“; 71% VŠ respondentov volilo „nie“).

Diskusia

Cieľom príspevku bolo skúmať vzťah medzi sebaregulácíou, depresivitou a problematickým používaním internetu u študentov stredných a vysokých škôl v Ostravskom regióne. Na základe deskriptívnej analýzy môžeme konštatovať, že miera depresivity nie je

zanedbateľná (Schmitt, & Beckmann a kol. 2003, sa vo svojej metodike riadia sumárnym skóre, ktoré čím je vyššie, tým je vyššia miera depresivity). Záťaž študentov je v súčasnosti veľmi vysoká, o čom svedčia aj mnohé štúdie (Ross a kol. 1999; Misra, & Castillo, 2004). Rozdiely v miere používania internetu u študentov stredných a vysokých škôl nebol zaznamenaný, čo môže byť ale ovplyvnené nerovnomerným zastúpením v jednotlivých skupinách. Signifikantne vyššie skóre dosiahli študenti stredných škôl v subškále "negatívne dôsledky" PIU, ako študenti vysokých škôl. Medzi negatívne dopady patrí predovšetkým zanedbávanie reálneho života, strata kontroly nad vlastným časom stráveným na internete (Young, 1998).

Výsledky korelačných analýz naznačujú, že sebaregulácia, rovnako ako aj depresivita má významné miesto pri skúmaní PIU. Autori (LaRose a kol., 2003; Caplan, 2010) uvádzajú vo svojich štúdiách, že deficit sebaregulácie je jedným zo znakov, ktorými sa vyznačujú jedinci s problematickým používaním internetu. LaRose a kol. (2003) označil deficit sebaregulácie v používaní internetu, ako oslabenú kontrolu a tiež je od nej závislé regulovanie nálady. Ďalší faktor, ktorý sa ukázal ako významný vo vzťahu k štúdiu PIU je depresivita. Práve nezvládnutý stres sa môže odraziť na pocitoch osamelosti, depresivity, nespavosti, čo v konečnom dôsledku môže viesť k využívaniu internetu na regulovanie týchto stavov (Ross a kol., 1999; Misra, & Castillo, 2004). Pozitívny vzťah medzi používaním internetu a pocitmi depresie bol nájdený aj vo výskume Kopuničová, & Orosová (2013).

Záver

Výsledky štúdie podporujú dôležitosť skúmania problematického používania internetu a odhaľovania, ktoré faktory sú s týmto pomerne novým javom spojené. Tieto zistenia je možné aplikovať do prípravy predmetov, zameraných na rizikové správanie v kyberpriestore, rovnako tak pri príprave preventívnych programov, ktoré by mali poukázať na negatíva spojené s používaním internetu. Rovnako je prekvapujúca miera depresivity, ktorá by mohla byť eliminovaná školskými psychológmi a vznikajúcimi poradenskými centrami na vysokých školách.

Použitá literatúra

Caplan, S. E. (2010). Theory and measurement of generalized problematic Internet use: A two-step approach. *Computers in Human Behavior, 26*, 1089-1097.

Davis, R. A. (2001). A cognitive-behavioral model of pathological Internet use. *Computers in Human Behavior*, *17* (2), 187-195.

Jenaro, C., Flores N., Gómez-Vela, M., et al. Problematic Internet and cell-phone use: Psychological behavioral, and health correlates. *Addiction Research & Theory*, *15*, 309–320.

Katz, S. J., Conway, Ch. C., Brennan, P. A., & Najman, J. M. (2011). Childhood social withdrawal, interpersonal impairment, and young adult depression: A mediational model. *Journal of abnormal child psychology*, *39* (8), 1227-123.

Kopuničová, V., & Orosová, O. (2013). Stress, depression, personality and problematic internet use among Slovak university students, SLiCE study. *Psychology & Health – in pres.*

LaRose, R., Line, C. A., & Eastin, M. S. (2003). Unregulated Internet usage: addiction, habit, or deficient self-regulation? *Media Psychology, 5*, 225-253.

Luszczynska, A., Diehl, M., Gutiérrez-Doña, B., Kuusinen, P., & Schwarzer, R. (2004). Measuring one component of dispositional self-regulation: Attention control in goal pursuit. *Personality and Individual Differences, 37*, 555-566.

Misra, R., & Castillo, L. (2004). Academic stress among college students: Comparison of American and international students. *International Journal of Stress Management*, *11*.

Ross, S. E., Bradley, C., & Heckert, T. M. (1999). Sources of stress among college students. *College Student Journal, 33* (2), 312.

Schmitt, M., Beckmann, M., Dusi, D., Maes, J., Schiller, A., & Schonauer, K. (2003). Messgüte des vereinfachten Beck-Depression-Inventars (BDI-V). *Diagnostica*, *49*, 147-156.

Schwarzer, R., Diehl, M., & Schmitz, G. S. (1999). *The Self-Regulation Scale.* Berlin: Freie Universitat, Gesundheitspsychologie.

Young, K. S. (1998). *Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder.* Retrieved November 30, 2001, from http://www.netaddiction.com/articles//newdisordes.htm.

Kyberstalking z pohledu oběti a agresora u studentů středních a vysokých škol

Cyberstalking from perspective of victim and aggressor among secondary and university students

Viktória Kopuničová, Šárka Nevařilová, Barbora Kocábová
viktoria.kopunicova@gmail.com
Katedra psychologie, Filozofická fakulta OU, Ostrava

Příspěvek byl součástí projektu "Rizikové chování v kyberprostoru" SGS12/FF/, realizovaném na Filozofické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě.

Abstrakt

Cílem příspěvku je analyzovat kyberstalking, jako formy rizikového chování v prostředí internetu u studentů středních a vysokých škol. Výsledky jsou zkoumané z pohledu obětí, které nejčastěji uváděly jako agresora spolužáka/spolužačku, pak studenta/studentku. Agresoři uváděli spolužáka/spolužačku a studenta/studentku za nejčastější oběť, kterou obtěžovali. Rovněž je zachycen přechod kyberstalkingu do přímého fyzického pronásledování, kde nejčastější možnost je uváděna "Dotyčný/á o mně šířil/a informace nebo fámy, pomluvy na internetu, na veřejnosti či jinak verbálně". Kyberstalking představuje nebezpečnou formu pronásledování s využitím moderních komunikačních technologií, především internetu. Tento jev má v současnosti také právní dohru a je mu věnována zvýšená pozornost.
Klíčová slova: kyberstalking, pronásledování, riziková komunikace

Abstract

The aim of this paper is to analyze cyberstalking as a risk behavior from in cyberspace among secondary and university students. The results are examined from the perspective of victim, which designed schoolmate and student as aggressors. Aggressors designed schoolmates and students like a most frequent victims. Transition from cyberstalking to direct physical stalking is also examined. The most common option is given "He/she spread about me information or rumors, rumors on the Internet, in public space or otherwise verbally". Cyberstalking present a dangerous form of stalking using modern communication technologies, especially the Internet. This phenomenon has now legal impact and is given an increased attention.
Key words: cyberstalking, stalking, risk communication

Úvod

Pojem kyberstalking poprvé použil v roce 1999 Deirmenjian a charakterizoval ho jako stalking v kybernetickém prostoru (Čírtková, 2008). Kyberstalking označuje opakované, dlouhodobé, systematické a stupňované obtěžování s využitím ICT technologií. Jedná se tedy o opakované zasílání zpráv, které obsahují výhružky, útočná a zastrašující sdělení, součástí může být i vydírání (Černá a kol. 2013). Kromě zasílání nechtěných a výhružných zpráv, oběti značně narušují její soukromí, a to tak, že jsou jí v rámci kyberprostoru stále „v patách“. Určit, kdy se jedná o obtěžování nebo o pronásledování je velmi obtížné. Ukazatelem může být pocit strachu a obav o své bezpečí či zdraví, které oběť při pronásledování zažívá (Vašutová a kol. 2010). Ogilvie (2000) uvádí tři způsoby, ve kterých probíhá kyberstalking: *Pronásledování přes email:* pošta, která obsahuje nenávistné, neslušné nebo zastrašující emaily, také cílené zasílání spamových reklamních emailů a virů, pokud se jedná o opakované zasílání, které cíleně narušuje soukromí. *Pronásledování přes internet:* jedná se o pronásledování využíváním webu, chatovacích místností, sociálních sítí, seznamovacích stránek, využívání vyhledávačů a databází. *Pronásledování přes počítač:* pronásledování má

charakter nabourání se do počítače oběti a zneužití získaných informací za účelem ohrožování a zastrašování člověka. Hlavním znakem stalkingu je „*obsesivní upnutí se známého nebo neznámého pachatele na určitou osobu, kterou pak obtěžuje systematicky a úporné projevy nevyžádané a nechtěné pozornosti*“ (Čírtková, 2008, s. 53). Od 1. ledna 2010 je stalking v České republice právně postihnutelný podle § 354 trestního zákoníku, kde je označen za nebezpečné pronásledování. Ministerstvo vnitra a spravedlnosti uvádí, že stalking musí trvat nejméně měsíc (od 4 do 6 týdnů). Musí být jednoznačné, že pronásledovatel tak činí proti vůli oběti a pronásledování musí být intenzivní.

Cílem příspěvku je zjistit výskyt kyberstalkingu jak z pohledu obětí, tak z pohledu agresorů u studentů středních a vysokých škol. Rovněž je cílem zachytit přechod kyberstalkingu do přímého fyzického pronásledování v reálném světě, jelikož samotný název kyberstalking vychází z původního názvu stalking, teda pronásledovat. Studie Paullet, Rota a Swan (2009) uvádějí, že přechod mezi virtuálním a fyzickým pronásledováním je velmi častý.

Metody

Výzkumný soubor

Studie se účastnilo celkem 279 středoškolských a vysokoškolských studentů v České republice (200 SŠ, 79 VŠ). Dotazník vyplnilo 79,9 % žen a 20,1 % mužů. Průměrný věk byl 18,5 let, SD = 2,73. Sběr dat byl uskutečněn v červnu roku 2015 elektronicky.

Dizajn studie

Dotazník byl distribuovaný elektronicky prostřednictvím databáze survio.com. Sběr dat byl součástí projektu "Rizikové chování v kyberprostoru" SGS12/FF/. Výběr respondentů byl zaměřený na středoškoláky a vysokoškoláky v Ostravském regiónu. Identifikace agresorů z pohledu obětí byla prostřednictvím otázky "Odpověz na následující otázky, týkající se toho, kým a jak často jsi zažila využívání internetu na získávání informací, které byly použité k pronásledování přes internet". Identifikace obětí z pohledu agresorů byla na základě otázky " Odpověz na následující otázky, týkající se toho, komu a jak často jsi využíváním internetu získávala informace, které jsi použil/a k pronásledování přes internet".

Metodiky

Ke sběru dat byla použita baterie nástrojů. Specificky pro účely projektu byl sestavený Dotazník rizikového chování v kyberprostoru. Jeho autorka V. Kopuničová vycházela z Ostravského dotazníku ke kybernetické šikaně (Vašutová, 2010), který doplnila a upravila pro možnost použití u vysokoškoláků. Formálně i obsahově je sestavený z různých typů otázek. Zastoupené jsou položky uzavřené, kvalitativní a kvantitativní (dichotomické a škálové). Pokud jde o obsah, dotazník obsahuje 8 identifikačních otázek a 18 otázek týkajících se různých aspektů rizikového chování v kyberprostoru.

Výsledky

Analýza prvotních výsledků realizovaného projektu přináší zajímavé zjištění. Deskriptivní analýza otázek, týkajících se rizikového chování v kyberprostoru, přináší zjištění, týkající se komunikace rodičů o tom, jak se mají jejich děti chovat k lidem online, a jaké jim hrozí nebezpečí. Na základě našich výsledků se ukazuje, že 59,1% studentů tento rozhovor s rodiči již vedlo. Rovněž informace týkající se svěření osobních údajů na internetu poukazují na fakt, že studenti se sami vystavují nebezpečí. Z celkového počtu 279

respondentů 93,2% uvedlo na internetu své jméno/příjmení, 87,5% uvedlo svůj email, 88,5% zveřejnilo fotografii své tváře, 44,1% zveřejnilo své telefonní číslo.

Při zkoumání kyberobětí z pohledu kyberagresorů se ukázalo, že na střední škole označili agresoři jako své oběti nejčastěji kamaráda/dku 7%; spolužáka/čku 6,5%; přítele/přítelkyni 6,5%; expřítele/expřítelkyni 6%. Na vysoké škole agresoři označili jako své oběti nejčastěji přítele/přítelkyni 10,1%; spolužáka/čku 2,5%; expřítele/expřítelkyni 2,5% a neznámého člověka 2,5%.

Při zkoumání kyberagresorů z pohledu kyberobětí se ukázalo, že na střední škole označily oběti za své agresory spolužáka/čku 8,5%; neznámého člověka 6%; expřítele/kyni 5%. Na vysoké škole oběti označily za své agresory nejčastěji neznámého člověka 13,9%; spolužáka/čku 12,7%; expřítele/expřítelkyni 7,6%; exkamaráda/dku 7,6%.

Při zkoumání prostředků, které jsou využívány na kyberstalking (SMS/MMS, e-mail, chat/diskuze na webu, blog a jiné webové aplikace, zneužití cizího účtu/emailu, umístění fotek/videa/audio záznamu na webové stránky, datové úložiště), byly agresorem nejčastěji používané chat/diskuse na webu (SŠ 9,5%, VŠ 5,1%) a SMS/MMS (SŠ 6,0%, VŠ 2,5%). Oběti kyberstalkingu také označily za nejpoužívanější prostředky využité na kyberstalking proti nim chat/diskuse na webu (SŠ 7,5%, VŠ 8,9%) a SMS/MMS (SŠ 7,0%, VŠ 8,9%).

Zkoumání přechodu od kyberstalkingu k fyzickému pronásledování ukazuje, že jako nejčastější způsob je používán rovněž u studenů středních a vysokých škol přechod šíření informací nebo fám, pomluv na internetu, na veřejnosti či jinak verbálně (37,5% SŠ; 35,4% VŠ), dále dostávání nevyžádaných telefonátů nebo zpráv na mobil (30% SŠ; 29,1% VŠ) (viz Tabulka 1).

Tab 1: Přechod kyberstalkingu do fyzického pronásledování

Přechod kyberstalkingu do fyzického pronásledování	**SŠ**		**VŠ**	
	Ano (%)	**NE (%)**	**ANO (%)**	**NE (%)**
Dotyčný/á o mně šířil/a informace nebo fámy, pomluvy na internetu, na veřejnosti či jinak verbálně.	75 (37,5)	125 (62,5)	28 (35,4)	51 (64,6)
Dostával/a jsem nevyžádané telefonáty nebo zprávy na mobil (zahrnuje i prozvánění a hlasovou schránku).	60 (30)	140 (70)	23 (29,1)	56 (70,9)
Dotyčný/á se snažil/a se mnou komunikovat i jinými způsoby proti mojí vůli.	32 (16)	168 (84)	10 (12,7)	69 (87,3)

Diskuse

Cílem příspěvku bylo zjistit výskyt kyberstalkingu jak z pohledu obětí, tak z pohledu agresorů. Dále jsme se snažili zachytit přechod kyberstalkingu do přímého fyzického pronásledování v reálném světě. Výsledky výzkumu Paulleta, Rota a Swana (2009) přinášejí zjištění týkající se posuzování agresora samotnou obětí, přičemž nejčastěji byli označeni neznámý člověk (26%), přítel/přítelkyně (23,5%) a studenti ze školy (20,5%). Naše výsledky jsou s těmito výsledky podobné. Kyberstalking má nevýhodu týkající se vysoké míry anonymity, která umožňuje pronásledování kohokoliv, kdekoliv a kdykoliv. Rozpoznat stalkera nemusí být vždy snadné a ne vždy je odhalen. Kopecký a Krejčí (2010) uvádějí, že stalkery se nejčastěji stávají bývalí partneři obětí, častěji muži než ženy, a to v 87%. Problematičtějšími útočníky jsou ale ženy, a to pro jejich cílevědomost a systematičnost.

Dreßing a kolektiv (2014) zjistili, že agresorem se nejčastěji stává cizí osoba (30,1%), expartner (29,3%) nebo známý (20,5%).

Nejvíce užívaným prostředkem kyberstalkingu dle Paullet, Rota a Swana (2009) se stal chat nebo diskuze na webu a zasílání SMS či MMS zpráv, což potvrzuje i výzkum světové organizace WHOA (2013).

V našem výzkumu se rovněž ukazuje, že samotní studenti se zbytečně vystavují riziku, a to při neuváženém sdělování svých osobních údajů na internetu. Ukazuje se totiž, že obětí kyberčinu se stávaní zejména ti, kteří vykazují více aktivit na internetu (angažovanost v sociálních sítích, blogování, užívaní cloudových prostorů, využívání seznamek apod.) (Willard, 2007). Samotný přechod z kyberstalkingu do přímého ohrožování a pronásledování není neobvyklý. V našem výzkumu se ukázalo, že oběti považují za nepříjemné šíření informací fámy nebo pomluvy na internetu, veřejnosti či jinak verbálně. Dále jsou to nevyžádané telefonáty nebo zprávy na mobil a snaha agresora komunikovat s obětí i jinými způsoby proti vůli oběti.

Závěr

Z doposud zpracovaných výsledků zkoumání se ukazuje, že kyberstalking není jev, který by se mezi studenty středních a vysokých škol vůbec nevyskytoval. Ukazuje se, že studenti mají zkušenost s přechodem kyberstalkingu do přímého pronásledovaní. Rovněž se ukazuje, že i když rodiče se svými dětmi promluvili ohledně chování se v kyberprostoru a o rizikách v kyberprostoru, přesto studenti zveřejňují své osobní informace ve vysoké míře. Tyto poznatky je možné využít k prevenci rizikového chování v kyberprostoru a celkového zlepšení informovanosti učitelů, rodičů a samotných studentů.

Použitá literatura

Černá, A., Dědková, L., Macháčková, H., Ševčíková, A., & Šmahel, D. (2013). *Kyberšikana – průvodce novým fenoménem.* Praha: Grada Publishing.

Čírtková, L. (2008). *Moderní psychologie pro právníky – domácí násilí, stalking, predikce násilí.* Praha: Grada Publishing.

Dreßing, H., Bailer, J., Anders, A., Wagner, H., & Gallas, Ch. (2014). Cyberstalking in a Large Sample of Social Network Users: Prevalence, Characteristics, and Impact Upon Victims. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *17* (2).

Kopecký, K., & Krejčí, V. (2010). *Rizika virtuální komunikace (příručka pro učitele a rodiče).* Olomouc: NET UNIVERSITY s.r.o.

Ogilvie, E. (2000). The Internet and Cyberstalking. In Criminal Justice Responses Conference convened by the Australian Institute of Criminology and Held in Sydney [online]. *Criminology Research Council/Australian Institute of Criminology*. Retrieved from <http://www.aic.gov.au/crime_types/cybercrime/onlinevictimisation/~/media/conferences/stalking/ogilvie2.ashx>.

Paullet, K. L., Rota, D. R., & Swan, T. T. (2009). Cyberstalking: an Exploratory Study of Students at a Mid-Atlantic University. *Issues in Information Systems*, 10 (2).

Vašutová, M., Bartlíková, K., Kitliňská, J., Moravec, V., Nevřala, J., & Panáček, M. (2010). *Proměny šikany ve světě nových médií*. Ostrava: FF, Ostravská univerzita.

WHOA (2013). Online Harassment/Cyberstalking Statistics [online]. *Working to Halt Online Abuse* [cit. 2015-09-25]. Retrieved from <http://www.haltabuse.org/resources/stats/2013Statistics.pdf>.

Willard, N. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats*: responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress. Champaign: Research Press.

Emočné schémy a spracovávanie emócií v prístupe Roberta L. Leahyho

Emotional schemas and emotional processing according to R. L. Leahy

Jana Kordačová

jana.kordacova@gmail.com

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Štúdia bola podporená grantom VEGA č. 2/0116/15

Abstrakt

Ľudia sa líšia v tom, ako konceptualizujú svoje emócie a aké stratégie používajú na ich zvládnutie. Cieľom nášho príspevku je priblížiť koncept emočných schém v kognitívnom prístupe amerického psychológa R. L.. Leahyho, žiaka A. T. Becka. V úvode ponúkame stručný výberový pohľad na prínosy existujúcich známych teórií a modelov, ktoré sa venovali, resp. venujú otázkam vzťahov kognície a emócie v kontexte emocionálneho spracovávania, opíšeme Leahyho model emočných schém, jeho chápanie emočných schém, stratégie zvládania emócií na pozadí emočných schém a procesy „normalizácie" a „patologizácie" spracovávania emócií. Na záver uvedieme ilustráciu dimenzií emočných schém a ich charakteristík ako ich podáva R. L. Leahy.
Kľúčové slová: emočné schémy, spracovávanie emócií, vzťahy kognície-emócie, psychické zdravie/poruchy

Abstract

People differ in how they conceptualize their emotions and what strategies they employ to cope with them. The aim of our contribution is to bring closer the concept of emotional schemas within the cognitive approach of American psychologist R.L. Leahy, pupil of A.T. Beck. The introduction offers a brief selective view of the benefits of the existing well known theories and models concerning the relationships of cognition and emotion in the context of emotional processing. Furthermore, we describe Leahy´s model of emotional schemas, his understanding of emotional schemas, emotional coping strategies in the framework of emotional schemas and the process of normalization and pathologization of emotions. Finally, we illustrate the dimensions of emotional schemas and their characteristics, and how they are presented by R. L. Leahy.
Key words: emotional schemas, emotional processing, cognition - emotion relations, mental health/disorder

V psychológii možno už dlhší čas zaznamenať presun odborného záujmu o poznávacie procesy človeka z oblasti skúmania „čistých kognícií" do širšieho kontextu vzťahov kognície-emócie. Menovite na pôde kognitívnej klinickej psychológie sa objavilo niekoľko významných koncepcií, ktoré sa zaoberajú dopadom charakteru myslenia jednotlivca na jeho prežívanie i správanie, s osobitným zreteľom na pôsobenie dysfunkčných kognícií.

Väčšina prístupov sa inšpirovala prácou Aarona T. Becka, ktorý ako jeden z prvých popísal vznik, fungovanie a dopad dysfunkčných schém v živote človeka, no korene možno nájsť aj v prácach Georga Kellyho, alebo Alberta Ellisa a ďalších autorov. Niektoré z nich sme už vo svojich prácach predstavili (napr. Kordačová, 1996, 2010, 2013, 2014; Kondáš & Kordačová, 2000). Na tomto mieste by sme radi priblížili jeden z posledných - koncept emočných schém v kognitívnom prístupe amerického psychológa Roberta L. Leahyho.

Schémy a emočné schémy v psychológii

Schémy patria ku kľúčovým poznávacím štruktúram človeka. Všeobecnejšie sa schémy chápu ako koncepčný rámec, ktorý utrieďuje informácie a umožňuje jedincovi dať veciam zmysel (Lefton & Brannon, 2003), špecifickejšie ako stratégia alebo spôsob myslenia, ktorý zahŕňa jadrové (core) presvedčenia osoby a jej základné predpoklady o tom, ako

funguje svet (Corsini & Wedding, 2010). Schémy formujú spracovávanie informácií, vďaka čomu významne ovplyvňujú prežívanie i správanie človeka.

Problematika *emočných* schém je v psychológii pomerne novou témou, ktorá dopĺňa a rozširuje existujúce koncepcie o dôraz na kontext emócií a prežívania v modeli spracovávania informácií.. Leahy (2002) pokladá vznik konceptu emočných schém za dôsledok neuspokojivého rozpracovania miesta emócií v kognitívnych modeloch schém, i keď viaceré z existujúcich pokladá za prínosné.

Leahyho[1] koncept emočných schém v kontexte emočnej regulácie

Leahy (2002) sa vo svojej práci o emočných schémach inšpiroval metakognitívnym modelom Wellsa a jeho spolupracovníkov (bližšie Papageorgiou & Wells, 2001a, 2001b; Wells & Carter, 2001), no vo svojom kognitívnom modeli emócií, presnejšie – modeli emočného spracovávania – kladie väčší dôraz na rôznorodosť zvládacích stratégií, ktoré ľudia používajú pri aktivovaní určitej emócie. Leahy sa teda viac zameral na to, ako ľudia pristupujú k svojim emóciám, aké teórie si o nich vytvárajú - a ako (vďaka nim) na svoje emócie reagujú.

Tieto konceptualizácie, ktoré Leahy nazval schémami o vlastných emóciách (alebo emočné schémy) odrážajú spôsob, akým ľudia emócie nielen prežívajú, ale aj aké presvedčenia majú na pozadí predstáv o tom, ako (najmä nepríjemné) emócie najlepšie zvládnuť. Vo svojej novšej práci (Leahy, Tirch, & Napolitanová, 2011) vymedzuje emočné schémy ako rozdiely medzi jednotlivcami v interpretovaní emócií, v ich hodnotení, v tendenciách konať a v stratégiách správania, ktoré sa týkajú ich emócií. Ide teda o interpretácie emócií, ktoré človek prežíva, a správanie, alebo stratégie, ktoré pri „práci“ s emóciami používa, resp. o teórie, ktoré človek má o svojich vlastných emóciách, vrátane presvedčení o tom, ako sa tieto emócie dajú zvládnuť. Najstručnejšie povedané ide o postoje, ktoré osoba zaujíma k emóciám (vlastným, alebo k emóciám iných ľudí).

Stratégie zvládania emócií

Ľudia k svojim emóciám pristupujú rôzne - rôznym spôsobom ich spracovávajú a volia rôzne stratégie na ich zvládanie. Tieto stratégie závisia predovšetkým od presvedčení a schém, ktoré pôsobia na pozadí ich konkrétneho emočného prežívania.

Existujú ľudia s negatívnymi presvedčeniami o vlastných emóciách (napr. že ich emócie nedávajú zmysel, treba sa za ne hanbiť, majú ich len oni, a pod.) a budú sa preto viac uchyľovať k problémovým stratégiám ich zvládania, ako je napr. ruminácia, vyhýbanie sa emóciám, ľuďom, užívanie alkoholu, prejedanie, atď. Osoby s pozitívnejším, t.j. s adaptívnejším postojom k vlastným emóciám mávajú k podobným prejavom menší sklon - sú menej vyhýbavé, ľahšie vyjadrujú svoje pocity, vedia si zabezpečiť ich potrebnú validizáciu (uznanie), rozumejú svojim pocitom, vedia ich prijať, nehanbia sa za ne, nepovažujú ich za výnimočné a chápu ich ako dočasné.

Leahy a kol. (2011) hovorí o dvoch spôsoboch, ako sa dá pristúpiť k prežívaným emóciám – ich tzv. *normalizovanie* (normalizing) a *patologizovanie* (pathologizing). Pri normalizovaní emócie (napr. hnevu) ju osoba pomerne rýchlo akceptuje, vyjadrí, zažije jej validizáciu a z tejto skúsenosti sa učí. Pri patologizovaní si človek zvyčajne uvedomí, že emócia je nepríjemná a nepohodlná, preto sa jej chce kognitívne vyhnúť. To môže viesť až k disociatívnym procesom, k nestriedmosti a „hýreniu“ vo viacerých oblastiach života, k užívaniu návykových látok, k emočnému otupeniu a pod.

Keďže daná emócia (hnev), resp. zážitok, ktorý k hnevu viedol, nebol adekvátne spracovaný, človek môže nadobudnúť napr. pocit straty kontroly nad vlastnými emóciami,

myslieť si, že emócia bude trvať pridlho a pod. Môže to tiež viesť k obavám, k vyhýbaniu sa istým situáciám, príp. k obviňovaniu iných za svoje negatívne prežívanie. Príslušná emócia môže tiež vyvolávať pocit viny, alebo presvedčenie, že prežívaný hnev je iný, aký mávajú ostatní ľudia. Môže tiež byť pre svojho nositeľa nezrozumiteľná a viesť k záveru, že sa nedá akceptovať ani zvládnuť. Výsledkom takéhoto emočného spracovávania je *súbor negatívnych interpretácií*[2] prežívanej emócie (emócií) (Leahy, 2002).

Emočné schémy sa vyskytujú aj pri hodnotení prežívania iných ľudí – napr. niekoho, ktorý je nahnevaný kvôli nepekným veciam, ktoré mu ktosi povedal. K jeho hnevu sa dá opäť pristupovať dvojako: tak, že jeho emócie normalizujeme tým, že ich uznáme, a môžeme ho vyzvať, aby o svojom prežívaní hovoril. Môžeme tiež prepojiť prežívanie tohto človeka s nejakou jeho vyššou hodnotou, napr. slovami: „*Cítiš sa takto preto, lebo si svedomitý človek, ktorému na veciach záleží*“. Naša reakcia by však mohla byť aj deštruktívna a zosmiešňujúca, napr. „*Si ako malé dieťa, vzchop sa*!“, alebo by sme ho mohli nazvať iracionálnym a neurotickým, príp. mu zdeliť, že „nemáme nervy“ na jeho nezmyselné ponosy. Išlo by o patologizovanie jeho prežívania (ibid).

Normalizačný proces v koncepcii emočných schém Leahyho a kol. (2011) hovorí o tom, že bolestné a protirečivé emócie sa dajú akceptovať aj vyjadriť, pričom môžu odrážať vyššie hodnoty prežívajúcej osoby. Naopak, problémová reakcia na prežívanie napríklad smútku, alebo hnevu môže tieto emócie patologizovať, keď ich chápeme ako niečo osobité, čo platí len pre danú osobu, čo má neurčité trvanie, čo zahlcuje a obťažuje, alebo ak emóciu chápeme ako prejav slabosti, ktorú treba potlačiť, alebo regulovať.

Dimenzie a charakteristiky emočných schém

Leahy (2002) opísal 14 emočných schém a oblastí, ktorých sa týkajú:

Validizácia inými ľuďmi (validation by others) – hovorí o presvedčení osoby, či sa v jej okruhu nachádza niekto, s kým môže svoje prežívanie zdieľať, kto ju pochopí a prijme. Opak predstavuje presvedčenie typu: „*Moje pocity v skutočnosti nikoho nezaujímajú*“.

Zrozumiteľnosť (comprehensibility) - hovorí o tom, či človek svojmu prežívaniu rozumie. Môže byť napr. presvedčený, že jeho pocity sú neobvyklé, alebo podivné, príp. nerozumie svojmu prežívaniu - „*Moje pocity mi nedávajú žiaden zmysel*“.

Vina (guilt) - ide o pocity hanby, viny, alebo rozpakov pri prežívaní určitej emócie, presvedčenie, že človek by isté pocity (napr. depresívne, sexuálne, alebo agresívne) nemal mať a preto sa ich snaží potlačiť. Napr. ide o presvedčenie: „*Niektoré pocity, ktoré mám, by som nemal mať*.“

Zjednodušený pohľad na emócie (simplistic view of emotion) – podľa Leahyho, známkou vyššej úrovne ega je schopnosť kognitívnej diferenciácie a komplexnosti, teda chápanie toho, že človek môže mať k sebe aj k iným ľuďom zmiešané i zložité pocity a že sa to dá akceptovať. Príkladom neschopnosti kognitívnej diferenciácie je tvrdenie: „*Neznášam, keď prežívam rozporné pocity, ako napríklad mať rád a neznášať tú istú osobu*“.

Vyššie hodnoty (higher values) – L. Greenberg prišiel s myšlienkou, že emócie môžu človeku pomôcť vyjasniť si potreby. Leahy (2002) v tomto duchu rozpracoval koncept vyšších hodnôt, ktorý považuje za bližší k existenciálnemu kognitívnemu modelu V. Frankla (ktorý zážitky, evokujúce emócie, chápal ako možné „okno“ do vyjasnenia hodnôt). Prežívaná emócia tak môže pomôcť uvedomiť si, v čom je problém, čo zároveň umožní, aby došlo k emočnému spracovaniu. Príkladom je konanie človeka, ktorý keď sa cíti smutný, snaží sa myslieť na dôležitejšie veci v živote, ktoré preňho majú hodnotu.

Neovládateľnosť (uncontrollability) – presvedčenie o neovládateľnosti emócií, alebo o zaplavení silnými emóciami, je súčasťou viacerých psychických porúch (PTSP, OCP,

úzkostná, alebo depresívna porucha). Ide napr. o presvedčenie: „*Obávam sa, že nebudem schopný mať kontrolu nad svojimi pocitmi*“.

Znecitlivenie (numbness) – pre niektorých ľudí nie je bohatosť a intenzita emócií zdrojom pocitu plnosti života, ale naopak veľký problém (možnosť zaplavenia emóciami, straty kontroly, traumy...). Preto si namiesto prežívania intenzívnych emócií títo jedinci želajú pravý opak a snažia sa svoje emócie otupiť. Príkladom znecitlivenia je tvrdenie „*To, čo trápi iných ľudí, sa ma nedotýka*“.

Požiadavka byť racionálnym (demand for rationality) – tzv. antiemocionalitu, alebo nadmerný dôraz na racionalitu a logiku, považujú niektoré prístupy za problematické (môže tlmiť emočnú expresiu a validizáciu, prijatie a porozumenie samého seba). Tiež sa ukázal vzťah vysokého rizika tohto nároku s rakovinou, astmou a kardiovaskulárnymi chorobami. Typickým je tu presvedčenie: „*Je dôležité byť racionálnym a logickým takmer v každom ohľade.*“

Doba trvania (duration) – viacero štúdií potvrdilo, že presvedčenie o dlhom trvaní emócie (napríklad úzkosti alebo beznádeje) podporuje ich nárast, pričom podľa Greenberga ide o výraz ťažkostí akceptovať danú emóciu. Opakom je presvedčenie o tom, že „*Intenzívne pocity trvajú len krátko*“.

Zhoda (consensus) – je dôležitý aspekt normalizácie emócií. Uvedomenie si, že iní ľudia majú podobné pocity ako ja, sa dokonca pokladá za formu validizácie emócie. Výrazom emocionálneho konsenzu je presvedčenie: „*Všetci ľudia majú také isté pocity ako ja*“.

Akceptácia pocitov (acceptance of feelings) – na rozdiel od ľudí, ktorí sa snažia intenzitu svojich pocitov potláčať sú takí, ktorí samým sebe dovolia prežívať emócie a nesnažia sa ich tlmiť. Ukázalo sa napr., že snaha potláčať plač vyvoláva stres, potláčanie nežiadúcich myšlienok a pocitov vedie k ich nárastu a že akceptovanie prežívania znižuje úzkosť a depresiu. Výrazom neprijatia emócií je výrok: „*Nepríjemných pocitov sa okamžite snažím zbaviť*“.

Ruminácia (ruminácia) – neplodné „vŕtanie sa“ v negatívnych pocitoch vedie – na rozdiel od presvedčenia ruminátorov, že im to pomôže vyriešiť problém a pripraví na najhoršie – k nárastu anxiety a depresie. Príkladom je výrok: „*Často sa pýtam samého seba, čo sa so mnou deje*“.

Expresia – ochota prežívať emóciu a vyjadriť ju odráža podľa Leahyho súhlas osoby s tým, že emócie sú dôležité, čo zvyšuje pochopenie osobného prežívania. Príkladom je presvedčenie: „*Cítim, že moje pocity môžem otvorene vyjadriť*“.

Vina (blame) – k otázke vinenia iných pristupujú rôzne teórie rôzne – môže ísť o projekciu, alebo o kognitívny štýl. Príkladom je presvedčenie: „*Za moje nepríjemné pocity môžu iní ľudia*“.

Uvedené oblasti, ktoré sme tu uviedli v zostručnenej podobe, sú zároveň dimenziami, ktoré meria Leahyho Škála emočných schém (2002).

Záver

Problematika emočných schém predstavuje nový pohľad na schémy človeka prostredníctvom optiky zvládania a spracovávania emócií, ktorú Robert Leahy do tejto témy priniesol doplnením o zameranie sa na hodnotiace postoje a presvedčenia, ktoré ľudia zaujímajú k vlastnému prežívaniu, alebo k emóciám iných ľudí. Tieto postoje a presvedčenia im pomáhajú, alebo naopak bránia, príslušné emócie adekvátne spracovať. Problematické emočné schémy sú tiež predmetom psychoterapie, ktorú Leahy s kolegami podrobne rozpracovali, táto téma však už presahuje editormi stanovený rozsah príspevku.

Poznámky

[1] R. L. Leahy je profesor klinickej psychológie na Katedre psychiatrie Lekárskej fakulty Weill-Cornellovej Univerzity a riaditeľ Amerického inštitútu pre kognitívnu terapiu v New Yorku. Je tiež držiteľom Ceny A. T. Becka za trvalý prínos ku kognitívnej terapii.

[2] t. j. negatívna *emočná schéma* (pozn.autorky)

Literatúra

Beck, A.T. (1996). Beyond Belief: A Theory of Modes, Personality and Psychopathology. In P. M. Salkovaskis (Ed.), *Frontiers of Cognitive Therapy* (pp. 1-25). New York: Guilford Press.

Clark, D. A., Beck, A. T. & Alford, B. A. (1999). *Scientific foundations of cognitive therapy and therapy of depression*. New York: Wiley & Sons.

Corsini, R. & Wedding, D. (2010). *Current Psychotherapies*. Belmont: Brooks/Cole.

Kondáš, O. & Kordačová, J. (2000). *Iracionalita a jej hodnotenie*. Bratislava: STIMUL.

Kordačová, J. (l996). Iracionálne presvedčenia a psychické zdravie. *Česká a Slovenská psychiatrie, 92,* 75 - 82.

Kordačová, J. (2011). Múdrosť emócií a emočné schémy v prístupe Leslieho Greenberga. In I. Ruisel & Z. Ruiselová (Eds.), *Múdrosť v kontexte osobnosti: problémy, fakty,* otázky (pp. 87-108). Bratislava: Slovak Academic Press.

Kordačová, J. (2013). Schémy na rozhraní kognitívnej, klinickej a pozitívnej psychológie. *Československá psychologie, 57*, 554-568.

Kordačová, J. (2014). *Schémy v ľudskom poznávaní. Úvod do problematiky*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Leahy, R. L. (2002). A Model of Emotional Schemas. *Cognitive and Behavioral Practice*, *9*, 177-190.

Leahy, R. L., Tirch, D. & Napolitano, L. A. (2011). *Emotion Regulation in Psychotherapy: A Practitioner's Guide*. New York: Guilford Press.

Lefton, A.& Brannon, L. (2003). *Psychology* (8th Ed.). Boston: Allyn & Bacon.

Papageorgiou, C & Wells, A (2001a). Metacognitive beliefs about rumination in recurrent major depression. *Cognitive and Behavioral Practice*, *8,* 160-163.

Papageorgiou, C., & Wells, A. (2001b). Positive beliefs about depressive rumination: Development and preliminary validation of a self-report scale. *Behavior Therapy*, 3*2,* 13-26.

Wells, A. & Carter, K. (2001). Further tests of a cognitive model of Generalized Anxiety Disorder: Metacognitions and worry in GAD, panic disorder, social phobia, depression, and non-patients. *Behavior Therapy*, *32*, 85-102.

Viac hláv, viac racionality?
Vplyv počtu rozhodovateľov a konzultantov na výskyt intuitívnych odpovedí

The more heads, the more rationality?
Effect of number of decision-makers and consultants on the prevalence of intuitive responses

Lenka Kostovičová, Katarína Dudeková
lenka.kostovicova@savba.sk, katarina.dudekova@savba.sk
Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava

Abstrakt

V súlade s pravidlom konjunkcie je pravdepodobnosť spolu-výskytu viacerých udalostí vždy nižšia ako šanca samostatného výskytu jednej z nich. Porušenie tohto princípu predstavuje jednu z najrobustnejších kognitívnych odchýlok. Zatiaľ čo u individuálnych volieb je výskyt omylu konjunkcie veľmi častý, nedávne zistenia naznačujú, že v prípade sociálnej interakcie—konzultácie riešení—podiel nesprávnych automatických odpovedí klesá. Sociálne vplyvy na mieru kognitívnej reflexie, schopnosti potlačiť automatické intuitívne odpovede a zapojiť analytické myslenie, boli dosiaľ málo preskúmané. Preto sme dizajn východiskového výskumu, zameraného na riešenie tzv. „Linda problému“ samostatne a po konzultácii, obohatili o analýzu odpovedí v Teste kognitívnej reflexie a o komparáciu individuálnych a skupinových výsledkov. Zistenia našej experimentálnej štúdie (N = 210) nie sú v súlade s predpokladom „viac hláv, viac racionality“. Ako prediktory výskytu intuitívnych odpovedí sme identifikovali úroveň subjektívnej istoty, vyváženosť diskusie a demonštrovanie správneho riešenia. Hlavné implikácie sa týkajú ekologickej validity výskumov kognitívnych omylov a praktických odporúčaní pre rozhodovacie situácie skupín a ich členov v rámci osobného i profesionálneho života.
Kľúčové slová: skupinové rozhodovanie, konzultácia, intuitívne odpovede, omyl konjunkcie, kognitívna reflexia

Abstract

In line with the conjunction rule, the probability of more events co-occurring is always less than the chance of either one occurring alone. Violation of this principle represents one of the most robust cognitive biases. While among individual choices the presence of conjunction fallacy is particularly frequent, recent findings suggest that in cases of social interaction—consultation of solutions—the proportion of incorrect automatic answers decreases. Social influence on the level of cognitive reflection, an ability to suppress automatic intuitive responses and to engage in analytical thinking, has not been sufficiently studied yet. Therefore, enriching the design of baseline research focused on solutions to the Linda problem "solo" and after consultation, we also analyzed the answers in the Cognitive reflection test, and compared individual and group results. The findings of our experimental study (N = 210) are inconsistent with the assumption of "the more heads, the more rationality". We identified the following predictors of intuitive responses: subjective confidence, balanced discussion and demonstration of the correct solution. Main implications concern ecological validity within research of cognitive errors and practical recommendations for decision-making situations of groups and their members in personal and professional life.
Keywords: group decision making, consultation, intuitive responses, conjunction fallacy, cognitive reflection

Úvod

Vyšší počet ľudí spravidla znamená väčší objem vedomostí, skúseností a perspektív. Vďaka tomu majú skupiny, v porovnaní s jednotlivcami, potenciál učiniť viac presné, objektívne, normatívne správne, etické úsudky a voľby. Medzinárodne rozšírené príslovie a intuitívny predpoklad „viac hláv viac rozumu“ má bohatú podporu vo výskumných

zisteniach. Skupiny sú schopné vyriešiť problémy, kde jednotlivec zlyháva (napr. Stasser & Titus, 2003). Dosahujú lepšie výsledky v početných rozhodovacích úlohách (napr. Stahlberg, Eller, Maass, & Frey, 1995; Sutter, 2005). Navyše, očakávanie sociálnych dôsledkov často vedie k vyššiemu kognitívnemu úsiliu, viac komplexnému a kritickému mysleniu (Lerner & Tetlock, 1999). Rozhodovanie skupín o závažných otázkach by sme teda mohli považovať za prospešné pre inštitúcie, kde sa dané procesy volieb odohrávajú, a pre spoločnosť ako takú.

Od päťdesiatych rokov minulého storočia sa však hromadí evidencia, svedčiaca o temných stránkach sociálnych vplyvov na individuálne rozhodnutia. Mnohé sa zaradili medzi „klasiky" sociálnej psychológie – napr. štúdie Ascha, Janisa, Milgrama, Stonera či Zimbarda o konformite, poslušnosti voči autorite, polarizácii a skupinovom myslení (Hardman, 2009). Ďalej sú to výskumy, demonštrujúce fenomény ako neefektívny brainstorming (Diehl & Stroebe, 1991) alebo sociálne zaháľanie (Karau & Williams, 1993). Nedávne štúdie v časopise *Science* (Bahrami et al., 2010; Koriat, 2012) potvrdzujú, že „dve hlavy" nemusia byť viac než jedna, pokiaľ neinteragujú optimálne. Špecificky, keď neprebieha dostatočne presná komunikácia úrovne istoty odpovedí, prípadne ak ide o úlohu, kde má väčšina ľudí tendenciu sa mýliť alebo zlyhať. Woolley, Chabris, Pentland, Hashmi a Malone (2010) dodávajú, že v rámci kolektívnej inteligencie skupín je zásadná sociálna citlivosť členov a vyvážená konverzácia z hľadiska podielu členov. Výsledky nášho nedávneho výskumu (Kostovičová & Dudeková, 2015) potvrdzujú, že viac expertných rozhodovateľov nie vždy prispieva k lepšiemu výkonu v rozhodovacej úlohe. Čo sa týka sklonov ku kognitívnym omylom (*biases*) u jednotlivcov a skupín, závery komparatívneho prehľadového článku autorov Kerr, MacCoun a Kramer (1996) sú nejednoznačné.

Jeden z najrobustnejších a najcitovanejších kognitívnych omylov v literatúre o usudzovaní a rozhodovaní, je omyl konjunkcie (Tversky & Kahnman, 1983). Odpovedajúci označia pravdepodobnosť spoluvýskytu dvoch javov ako vyššiu než pravdepodobnosť jedného z nich, teda $P(a+b) > P(a)$. Dôvodom kognitívnej odchýlky je neadekvátne použitie mentálnej skratky, heuristiky reprezentatívnosti. Tá sa prejavuje posudzovaním pravdepodobnosti na základe podobnosti, typických kľúčových charakteristík. Princíp ilustrujeme na tzv. Linda probléme: „Linda je 31-ročná, slobodná, komunikatívna a veľmi šikovná absolventka filozofie. Ako študentka sa intenzívne zaujímala o problematiku diskriminácie a sociálnej spravodlivosti. Zároveň sa zúčastňovala demonštrácií proti nukleárnym zbraniam. Čo je pravdepodobnejšie? (a) Linda je banková úradníčka / (b) Linda je banková úradníčka a je aktívna vo feministickom hnutí" (Tversky & Kahneman, p. 297). Dôvodom, prečo väčšina riešiteľov odpovie (b), a poruší preto pravidlo konjunkcie, je vysoká miera reprezentatívnosti, ktorú Linda predstavuje. Jej opis evokuje stereotypné predstavy o feministkách.

Charness, Karni a Levin (2010) boli úspešní v redukovaní omylu konjunkcie, a to vďaka finančnej motivácii, no najmä experimentálnej manipulácii vo forme konzultácie respondenta s inými účastníkmi výskumu. Postulujú, že efekt je výraznejší najmä ak počet konzultantov stúpne z jedného na dvoch. Radikálny záver článku, spochybňujúci mieru a dôležitosť výskytu porušovania pravidla konjunkcie u reálnych ekonomických rozhodnutí, nás priviedol k replikácii a rozšíreniu experimentu.

Naším cieľom je testovať trend klesajúcich kognitívnych omylov so zvyšujúcim sa počtom riešiteľov, avšak vylúčením peňažnej odmeny ako zmätočnej premennej. Z dôvodu vyššej validity metódy sme sa rozhodli pre väčší počet úloh, „navádzajúcich" participantov na automatické, nesprávne riešenia. Schopnosť potlačiť intuitívne odpovede a zapojiť analytické myslenie je totiž prediktorom úspešnosti v rozhodovaní a riešení problémov (napr. Sirota & Juanchich, 2011). Zaujímajú nás tak odpovede jednotlivcov po konzultácii, ako i spoločné skupinové riešenia. Na základe východiskovej štúdie očakávame, že so zvyšujúcim sa počtom

konzultantov a rozhodovateľov bude stúpať podiel správnych odpovedí. Keďže zámerom nie je hromadné meranie inteligencie („viac rozumu“), ale porovnanie proporcií racionálnych a intuitívnych riešení vzhľadom na počet rozhodovateľov a konzultantov, otázka znie: zaručuje viac hláv viac racionality?

Metódy

Participanti, dizajn a procedúra

Výskumu sa zúčastnilo 210 študentov Fakulty sociálnych a ekonomických vied (n = 107) a Pedagogickej fakulty (n = 102) Univerzity Komenského. Priemerný vek participantov bol 22 rokov (SD = 1,5), štvrtinu súboru tvorili muži (n = 53).

V rámci zmiešaného experimentálneho dizajnu boli študenti náhodne rozdelení do troch podmienok: bez konzultácie / jeden rozhodovateľ (n = 30), s jedným konzultantom / dvaja rozhodovatelia (n = 60 / 30), s troma konzultantmi / štyria rozhodovatelia (n = 120 / 30). Študenti v kontrolnej skupine bez konzultácie riešili úlohy samostatne. Participanti v podmienkach s konzultáciou najskôr o úlohách diskutovali, poskytli spoločné riešenie a následne uviedli i individuálne odpovede. Vo výsledku sme mali 30 rýdzo individuálnych riešení, 180 odpovedí jednotlivcov po konzultácii a 60 spoločných riešení dvojíc alebo štvoríc.

Materiály

Pre zisťovanie racionálnych a intuitívnych odpovedí sme použili Linda problém v už uvedenom znení a 3 úlohy Testu kognitívnej reflexie (*Cognitive Reflection Test* – CRT; Frederick, 2005). Jedna z úloh znie nasledovne: „Ak trvá 5 strojom 5 minút, aby vyrobili 5 vecí, ako dlho by trvalo 100 strojom, aby vyrobili 100 vecí?“ (Sirota & Juanchich, 2011, p. 161). Nie je nám známe, že by boli zverejnené porovnania individuálnych a skupinových riešení CRT.

Participanti mohli dosiahnuť skóre 0 až 4 racionálnych a 0 až 4 intuitívnych odpovedí. Okrem socio-demografických položiek (rod, vek, študijný odbor, najvyššie dosiahnuté vzdelanie), sme zaznamenávali, nasledovné: čas riešenia, zloženie skupiny z hľadiska rodu, vyjadrená známosť problému, vnímaná istota odpovede (1 - 10), informácia o prítomnosti demonštrácie riešenia / skúšky správnosti (0 vôbec nie – určite áno 5), sebavýpoveď člena o vlastnom podiele v rámci komunikácie (0% – 100%).

Výsledky

Nenašli sme významné rozdiely v úspešnosti riešení Linda problému a Testu kognitívnej reflexie na základe socio-demografických charakteristík, času riešenia, známosti problému, ani zloženia skupiny.

Vplyv počtu konzultantov

Najúspešnejší v Linda probléme boli tí, ktorí ho riešili sami. Najhoršie dopadli participanti s jedným konzultantom. Rozdiely v podiele omylu konjunkcie na základe počtu konzultantov neboli významné, $\chi^2(2) = 3{,}79$; $p = 0{,}151$; $V = 0{,}13$. Počet úspešne vyriešených CRT úloh významne stúpal s počtom konzultantov, $F(2, 208) = 11{,}90$; $p < 0{,}001$; $\eta^2 = 0{,}10$. Signifikantné výsledky predstavuje post-hoc porovnanie výkonu po diskusii vo štvorici s ďalšími dvoma podmienkami ($p < 0{,}001$). Čo sa týka celkového počtu intuitívnych odpovedí, vzájomné rozdiely boli marginálne významné, $F(2, 208) = 2{,}84$; $p = 0{,}061$; $\eta^2 = 0{,}03$. najhoršie skórovali participanti s jedným konzultantom – poskytli výrazne viac chybných automatických výsledkov než študenti v podmienke s troma konzultantmi ($p = 0{,}005$). Sumárne grafické porovnanie poskytuje Obrázok 1.

Obrázok 1: Výsledky Linda problému (A), Testu kognitívnej reflexie (B) a skóre intuitívnych odpovedí (C) podľa počtu konzultantov. Chybové úsečky predstavujú horné hranice 95%-ných intervalov spoľahlivosti.

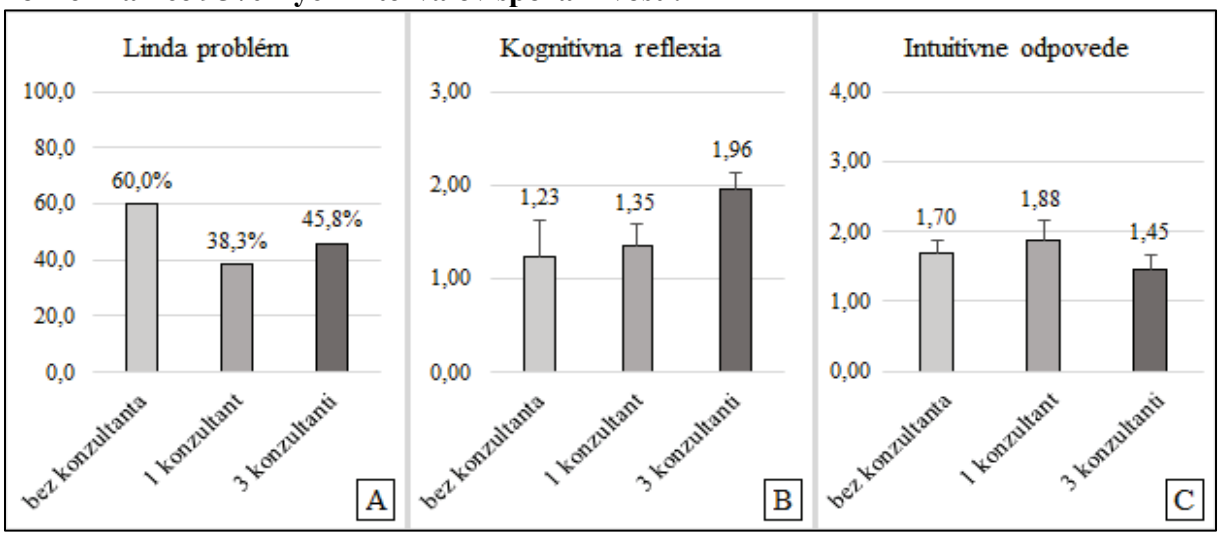

Počet konzultantov sa nepreukázal ako signifikantný prediktor intuitívnych odpovedí. Boli nimi: subjektívna istota (β = -0,41; t = -7,58; p < 0,001) a demonštrácia správneho riešenia / skúška správnosti (β = -0,44; t = -8,05; p < 0,001).

Vplyv počtu rozhodovateľov

Jednotlivci boli v riešení Linda problému rovnako úspešní ako štvorice. Najviac konjunkčných omylov sa dopustili dvojice. Porovnanie podľa experimentálnych podmienok však neprinieslo signifikantné výsledky, $\chi^2(2) = 4{,}36$; $p = 0{,}113$; $V = 0{,}22$. Úroveň kognitívnej reflexie s počtom rozhodovateľov mierne stúpala, $F(2, 88) = 4{,}90$; $p = 0{,}030$; $\eta^2 = 0{,}05$. O výrazný rozdiel však išlo iba v prípade jednotlivcov verzus štvoríc ($p = 0{,}007$). Najviac automatických nesprávnych odpovedí uviedli dvojice, najmenej štvorice. Celkový počet spoločných intuitívnych odpovedí sa významne nelíšil, $F(2, 88) = 1{,}54$; $p = 0{,}098$; $\eta^2 = 0{,}01$. Sumárne grafické porovnanie poskytuje Obrázok 2.

Obrázok 2: Výsledky Linda problému (A), Testu kognitívnej reflexie (B) a skóre intuitívnych odpovedí (C) podľa počtu rozhodovateľov. Chybové úsečky predstavujú horné hranice 95%-ných intervalov spoľahlivosti.

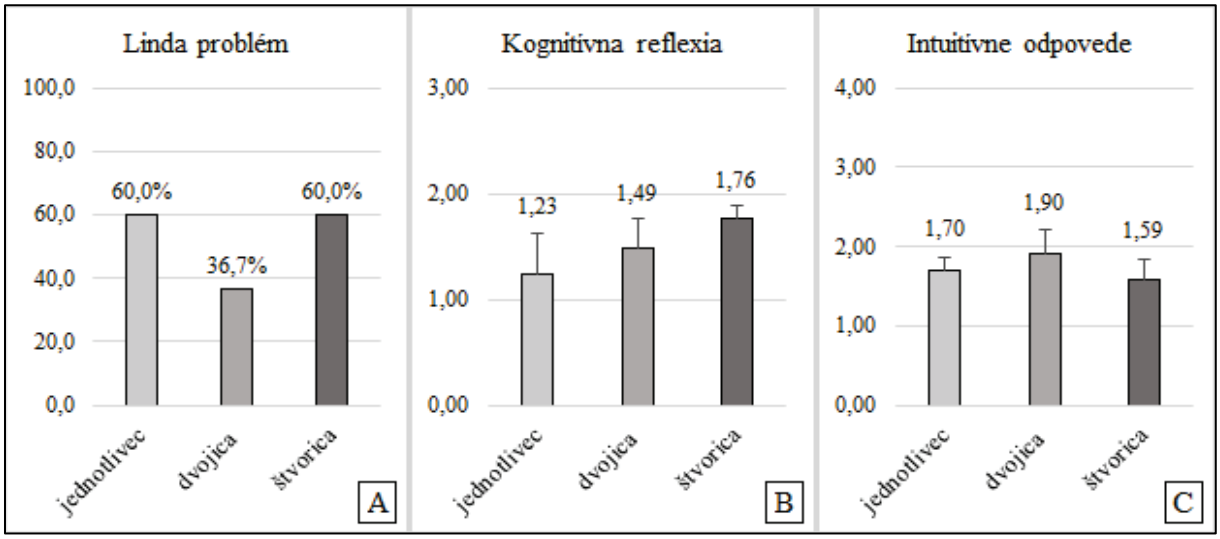

Počet rozhodovateľov sa nepreukázal ako signifikantný prediktor intuitívnych odpovedí. Boli nimi: subjektívna istota (β = -0,37; t = -3,56; p = 0,001), demonštrácia správneho riešenia / skúška správnosti (β = -0,43; t = -3,88; p < 0,001) a nevyváženosť podielu členov v rámci komunikácie (β = 0,18; t = 2,01; p = 0,050).

Diskusia

V súčasnej spoločnosti zásadné rozhodnutia spravidla vykonávajú skupiny ľudí. Vzhľadom na dôležitosť výsledkov takýchto volieb je prekvapivé, ako málo sú faktory, zohrávajúce rolu v posudzovaní a rozhodovaní skupín, preskúmané. My sme sa testovali predpoklad, či vyšší počet konzultantov alebo rozhodovateľov vedie k viac racionálnym a menej intuitívnym— a zároveň nesprávnym—odpovediam. Avšak naše zistenia sú nejednoznačné.

Výsledky našej experimentálnej štúdie sú v kontraste s výskumnou evidenciou o superiorite skupín v rozhodovaní a riešení problémov (napr. Stahlberg et al., 1995; Sutter, 2005). Zároveň sa nezhodujú s východiskovou štúdiou (Charness et al., 2009), v rámci výsledkov ktorej podiel omylu konjunkcie s počtom konzultantov klesal. Dôvodmi môžu byť odlišnosti v dizajne (zmena v počte konzulantov, zakomponovanie testu CRT) a výskumnom súbore (iná kultúra). Naopak, naše zistenia sú v súlade s výsledkami štúdií o kľúčových faktoroch v skupinovom rozhodovaní v podobe rovnomernej distribúcie podielu členov skupiny v priebehu konverzácie (Woolley et al., 2010) a vzájomnej komunikácie úrovne istoty odpovedí (Bahrami et al., 2010; Koriat, 2012).

V rámci ďalšieho skúmania problematiky navrhujeme zamerať sa na rôzne kategórie úloh, keďže i typ rozhodovacieho problému podmieňuje úspech riešení po konzultácii alebo v skupinách (Kerr et al., 1996; Koriat, 2012). Zároveň je potrebná hlbšia analýza aspektov zloženia skupín a samotnej komunikácie členov. Sľubnú výskumnú líniu by mohla predstavovať komparácia modelov individuálnych stratégií (Ballová Mikušková, Čavojová, & Hanák, 2014) v kontexte posudzovania a rozhodovania skupín.

Záver

Viac hláv nie je zárukou úspechu. Aby sme však skupinám pripravili podmienky pre to, aby mohli učiniť optimálne—či už spoločne alebo jednotlivé—rozhodnutia, je dôležité:

- zabezpečiť vyvážený komunikačný priestor pre členov,
- zamerať sa nielen na argumenty a návrhy riešení, ale i na mieru istoty, ktorú im autori / diskutéri pripisujú,
- sústrediť sa na názorné príklady, ukážky, odskúšanie riešení.

Poďakovanie

Príspevok vznikol za podpory nasledovných grantov: VEGA 2/0154/13 "Sociálne vplyvy v individuálnom rozhodovaní", Štipendium Vzdelávacej nadácie Jána Husa a Nadácie Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.

Použitá literatúra

Ballová Mikušková, E., Čavojová, V., & Hanák, R. (2014). Stratégie rozhodovania: prehľad a možnosti overovania. In E. Ballová Mikušková & V. Čavojová (Eds.), *Rozhodovanie v kontexte kognície, osobnosti a emócií IV. Súčasné trendy v rozhodovaní* (pp. 27–34). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Bahrami, B., Olsen, K., Latham, P. E., Roepstorff, A., Rees, G., & Frith, Ch. D. (2010). Optimally interacting minds. *Science*, *329*, 1081–1085.

Charness, G., Karni, E., & Levin, D. (2009). On the conjunction fallacy in probability judgment: New experimental evidence regarding Linda. *Games and Economic Behavior*, *68*, 551–556.

Diehl, M., & Stroebe, W. (1991). Productivity loss in idea-generating groups: Tracking down the blocking effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, *61*, 392–403.

Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, *19*, 25–42.

Hardman, D. (2009). *Judgment and Decision Making. Psychological Perspectives.* Oxford: Blackwell Publishing.

Karau, S. J., & Williams, K. D. (1993). Social loafing: A meta-analytic review and theoretical integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, *65*, 681–706.

Kerr, N. L., MacCoun, R. J., Kramer, G. P. (1996). Bias in judgment: Comparing individuals and groups. *Psychological Review*, *103*, 687–719.

Koriat, A. (2012). When are two heads better than one and why? *Science*, *336*, 360–362.

Kostovičová, L., & Dudeková, K. (2015). Kedy platí „menej je viac“? Heuristika rozpoznania v rozhodovaní jednotlivcov a skupín. In I. Farkaš, M. Takáč, J. Rybár & J. Kelemen (Eds.), *Kognícia a umelý život 2015* (pp. 85–90). Bratislava: Univerzita Komenského.

Lerner, J. S., & Tetlock, P. E. (1999). Accounting for the effects of accountability. *Psychological Bulletin*, *125*, 255–275.

Sirota, M., & Juanchich, M. (2011). Role of numeracy and cognitive reflection in Bayesian reasoning with natural frequencies. *Studia Psychologica*, *53*, 151–161.

Stahlberg, D., Eller, F., Maass, A., & Frey, D. (1995). We knew it all along: Hindsight bias in groups. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *63*, 46–58.

Stasser, G., & Titus, W. (2003). Hidden profiles: A brief history. *Psychological Inquiry*, *14*, 304–313.

Sutter, M. (2005). Are four heads better than two? An experimental beauty-contest game with teams of different size. *Economics Letters, 88*, 41–46.

Tversky, A., & Kahneman, D. (1983). Extensional versus intuitive reasoning: The conjunction fallacy in probability judgement. *Psychological Review*, *90*, 293–315.

Woolley, A. W., Chabris, Ch. F., Pentland, A., Hashmi, N., & Malone, T. W. (2010). Evidence for a collective intelligence factor in the performance of human groups. *Science*, *330*, 686–688.

Porovnání osobnosti dětí s poruchami chování a zdravých dětí s pomocí TCI-A

Comparison between personality of children with conduct disorder and health children using TCI-A

Irena Košíčková
irenkakosickova@gmail.com
Psychologický ústav FF MU

Abstrakt

Příspěvek se zabývá porovnáním osobnosti adolescentů s poruchami chování a adolescentů bez poruch chování pomocí Temperament and Character Inventory-Adolescent (TCI-A). Výzkumný soubor zahrnoval 40 adolescentů s poruchami chování a 40 adolescentů bez poruch chování (40 chlapců (věk M=15,80, SD=1,52), 40 dívek (věk M=15,55, SD=1,42). Spolu s TCI-A jsme použili také PANAS-C a PedsQL. Výsledky: Zjistili jsme, že adolescenti s poruchami chování skórovali níže v dimenzi HA – vyhýbání se poškození, výše v dimenzi NS – vyhledávání nového a v dimenzi ST – sebepřesažení. Návazně byla provedena konfrontace výsledků studie s odbornou literaturou, jejímž výsledkem bylo, že zejména dimenze NS – vyhledávání nového by mohla být nadějným prediktorem pro rozvoj poruchy chování u adolescentů.
Klíčová slova: inventář TCI-A, osobnost, temperament, charakter, porucha chování

Abstract:

This study investigates comparison between personality of children with conduct disorder and health children using TCI-A inventory. The main purpose is to reveal differences in dimensions of personality using Cloninger's model of personality between children with behavioural disorder and children without behavioural disorder. In addition, the emotionality and well beeing of children were measured. The research group consists of 40 children without behavioural disorder and 40 children with behavioural disorder. The quantitative methods were used – new inventory TCI-A, PANAS-C and PedsQL. The result was that the significant differences in dimensions in accordance with the Cloninger's model of personality exist. The children with behavioural disorder score lower in HA – harm avoidance, higher in NS – novelty seeking and ST – selftranscendence. Successively, these results were confronted with the literature and it seems that the dimension NS – novelty seeking could be hopeful predictor of child behavioural disorders
Keywords: TCI-A inventory, personality, temperament, character, conduct disorder

Úvod

Příspěvek se zabývá poruchami chování adolescentů ve smyslu diagnostické kategorie F91 Poruchy chování. Práce byla vytvořena bez grantové podpory.

Základním cílem práce je porovnání osobností adolescentů s diagnostikovanými poruchami chování a zdravých adolescentů pomocí inventáře TCI-A.

Osobnost adolescentů s poruchami chování

U adolescentů s poruchami chování nacházíme významnou genetickou dispozici k disharmonickému vývoji osobnosti projevující se zejména na úrovni temperamentu. V rámci principu interakce pak nevýhodné vrozené dispozice mohou ovlivňovat výchovný přístup rodičů, a tak se dostávají do bludného kruhu negativního chování a zpětných vazeb. U adolescentů s poruchami chování byla prokázána tendence k vyšší negativní emocionalitě, rizikovému chování a nedostatek prosociálního chování (Gullotta, 2015). Americká klasifikace DSM-5 spojuje poruchy chování s ohledem na osobnost s nedostatečným sebeovládáním, nízkou frustrační tolerancí, zvýšenou dráždivostí, vznětlivostí, necitlivostí

k trestům, vyhledáváním vzrušení, lehkovážností a také negativní emocionalitou (DSM-5, 2013).

Některé prameny hovoří o tzv. bezohledně-necitlivých rysech (tzv. callous – unemotional traits), které jsou silně spojeny s poruchami chování. Tyto rysy zahrnují nedostatek empatie, bezcitnost k druhým a nedostatek pociťování viny za špatné chování (Gullotta, 2015).

Carroll, Houghton, Durkin, & Hattie (2009) přednesli model cílů a vylepšování pověsti – tzv. reputation-enhancing goals model, který představuje delikvenci mladých lidí jako prostředek ke splnění cílů osobní autonomie a vylepšení pověsti mezi vrstevníky.

Cloningerův model

Cloningerův model představuje na rozdíl od jiných přístupů (např. teorie specifických rysů, které předpokládají, že porucha chování je projevem extrémních rysů normální osobnosti) neurobiologickou koncepci osobnosti. Tato tendence se projevila také v rámci tzv. alternativního modelu poruch osobnosti v třetí sekci klasifikace DSM-5 (DSM-5, 2013).

Autorem modelu je americký profesor psychiatrie C. Robert Cloninger. Cloningerův psychobiologický model osobnosti předpokládá sedmifaktorovou strukturu osobnosti, která je determinována temperamentem a charakterem (Hrubý et al., 2007).

Temperament můžeme charakterizovat jako vrozený sklon k určitým emočním reakcím. K bližší charakteristice typů osobnosti využívá následující čtyři ortogonální dimenze temperamentu.

NS – Vyhledávání nového (zejména dispozice k excitaci, impulzivitě, vznětlivosti, iniciaci, apod.)

HA – Vyhýbání se poškození (zejména dispozice k behaviorálnímu útlumu, ostražitosti, tendenci k obavám, obezřetnosti a pesimismu)

RD – Závislost na odměně (zejména dispozice k sociální vázanosti, závislosti na uznání druhých, citlivosti, srdečnosti, a sociabilitě).

P – Persistence (zejména dispozice k vytrvalosti v aktivitách i přes nedostavení se odměny, únavu nebo vyčerpání)

Charakter je popisován jako odpověď na vlastní zkušenosti. Adekvátní a úplný rozvoj těchto dimenzí je předpokladem zralé harmonické osobnosti. Charakterové dimenze jsou následující:

SD – Sebeřízení (zahrnuje zejména zodpovědnost, spolehlivost, vynalézavost, cílevědomost a vyrovnanost)

CO – Spolupráce (zahrnuje zejména akceptaci ostatních, soucit a laskavost)

ST - Sebepřesah (zahrnuje zejména spiritualitu a trpělivost) (Snopek, Hublová, Porubanová, & Blatný, 2012; Hrubý et al., 2007).

Na základě výše uvedeného modelu C. Robert Cloninger vytvořil metodu TCI – Temperament – Character Inventory. Je určena pro výzkum i klinické použití a rozšířena po celém světě, umožňuje kvantitativní skórování a tudíž porovnávání mezi různými skupinami.

Verze TCI-A z roku 2014 je v současnosti ve vývoji, v České republice ještě použita nebyla, nicméně dřívější verze dotazníku zkoumány byly (Preiss, & Klose, 2001). Bajnarová (2015) potvrdila svojí studií reliabilitu verze TCI-A, nicméně ještě je třeba ověřit validitu inventáře.

Některé studie se zaměřovaly na profil delikventních adolescentů v dotazníku TCI (Ruchkin, Eisemann, Hägglöf, & Cloninger, 1998). Výsledky poukázaly na vyšší úroveň dimenze NS, HA a ST a nižší úroveň SD. Obecně literatura uvádí, že agresivní chování je spojeno s vyšším skóre NS a nižšími HA, RD a P (např. Hrubý et al., 2007).

Domníváme se, že vzhledem ke skladbě otázek dotazníku může představovat metodu vhodnou k doplnění diagnostiky poruchy chování u adolescentů.

Metoda

TCI-A

V roce 2014 byla v USA vytvořena nová verze pro adolescenty, a to v anglickém jazyce. Inventář je určen pro populace ve věku 13 – 18 let a jeho vyplnění by respondentům mělo trvat cca 30 – 40 minut. Vzhledem k tomu, že se jedná o novou metodu, byla se souhlasem autora přeložena do českého jazyka. Překlad vychází z české verze TCI-R, do českého jazyka byly tedy přeloženy nově zařazené položky. Inventář obsahuje 165 položek. V úvodu inventáře jsou respondenti vybízeni k odpovědím na položky podle svého obvyklého jednání a pocitů, a to na pětistupňové Likertově škále. Součástí je také škála validity, jejímž cílem je detekce nedbalého vyplnění.

Vzorek

Testový soubor zahrnoval 40 adolescentů s poruchami chování a 40 adolescentů bez poruchy chování. Základním kritériem rozlišení skupin testování byla přítomnost poruchy chování (z okruhu F.91 dle MKN-10) a věk (13 – 18 let). Sběr dat proběhl v České republice v období listopad 2014 – březen 2015. Zastoupení dívek a hochů v celém souboru bylo stejné, tj. 40 chlapců a 40 dívek.

Testový soubor adolescentů s poruchami chování zahrnoval adolescenty pobývající v době měření v dětském diagnostickém ústavu (děti do 15 let) nebo diagnostickém ústavu pro chlapce (adolescenti od 15 let) či dívky (adolescenti od 15 let). Průměrný věk zúčastněných adolescentů s poruchami chování byl 16,03 let (SD=1,51). Kontrolní soubor zahrnoval adolescenty z druhého stupně základní školy (děti do 15 let) a vyššího stupně gymnázia (děti od 15 let). Průměrný věk adolescentů z kontrolního souboru byl 15,33 let (SD=1,35). Proces výběru vzorku nebyl náhodný, jednalo se o diagnostické ústavy, které byly ochotné na tomto výzkumu participovat. Testování probíhalo v rámci školní výuky v předem dohodnuté hodině formou papír-tužka, skupinově.

Výsledky

Nejprve byl proveden výpočet odhadu reliability pomocí vnitřní konzistence. Reliabilita testu byla měřena pomocí Cronbachovy alfa. U všech dimenzí kromě dimenze RD jsou hodnoty nad všeobecně hraniční 0,7, tzn. uspokojivé.

Tabulka č. 1: Vnitřní konzistence TCI-A - hodnoty Cronbachovy alfa pro jednotlivé dimenze TCI-A

Škála	Cronbachova alfa
NS – vyhledávání nového	*0.803*
HA – vyhýbání se poškození	*0.832*
RD – závislost na odměně	*0.615*
PS – odolnost	*0.847*
SD – sebeřízení	*0.766*
CO – spolupráce	*0.823*
ST - sebepřesažení	*0.859*

Pro účely zjištění odlišností ve skórování v jednotlivých dimenzích TCI-A mezi skupinou adolescentů s poruchami chování a adolescentů bez poruchy chování byl proveden

nezávislý t-test (Tabulka č. 2). Před jeho použitím bylo ověřeno, že data v rámci jednotlivých škál TCI-A mají normální rozložení.

Tabulka č. 2 ukazuje součtové hodnoty pro adolescenty s poruchami chování a bez poruch chování.

Tabulka č. 2: Hodnoty pro dimenze TCI-A pro adolescenty s poruchami chování a adolescenty bez poruch chování

		Porucha chování		Bez poruchy chování	
Škála	**Počet položek dimenze**	**Průměr**	**Std. odchylka**	**Průměr**	**Std. odchylka**
NS – vyhledávání nového	*23*	*3,261*	*0,467*	*3,024*	*0.56*
HA – vyhýbání se poškození	*20*	*2,756*	*0,566*	*3,075*	*0.624*
RD – závislost na odměně	27	3,156	0,359	3,124	*0.414*
PS – odolnost	20	3,284	0,608	3,048	*0.552*
SD – sebeřízení	25	3,114	0,466	3,1	*0.508*
CO – spolupráce	25	3,114	0,456	3,339	*0.593*
ST - sebepřesažení	*24*	*2,906*	*0,435*	*2,336*	*0.675*

Adolescenti s poruchami chování skórovali výše v dimenzi NS, PS a ST, níže skórovali adolescenti s poruchami chování v dimenzi HA a CO. V dimenzích RD a SD skórovaly obě skupiny velmi podobně.

Na 5% hladině významnosti signifikantně výše skórovali adolescenti s poruchami chování v dimenzi HA a ST, signifikantně níže skórovali adolescenti s poruchami chování v dimenzi NS, a to se střední až vysokou mírou efektu (Cohenovo d).

Tabulka č. 3: Hodnoty t-testu pro dimenze TCI-A pro adolescenty s poruchami chování a adolescenty bez poruch chování

Škála	**t**	**df**	**p**	**Cohen d**
NS – vyhledávání nového	*1,972*	*78*	*0,052*	*0,44*
HA – vyhýbání se poškození	*-2,392*	*78*	*0,019*	*0,53*
RD – závislost na odměně	0,360	78	0,719	0,08
PS – odolnost	1,819	78	0,073	0,41
SD – sebeřízení	0,129	78	0,898	0,03
CO – spolupráce	-1,902	78	0,061	0,43
ST - sebepřesažení	*4,461*	*78*	*0,000*	*1,00*

Diskuse

Na základě analýzy dat z osobnostního dotazníku TCI-A bylo zjištěno, že adolescenti s poruchami chování skórují níže v dimenzi HA, výše v dimenzi NS a v dimenzi ST.

Preiss, & Klose (2001) uvádí, že právě vysoké hodnoty NS a nízké hodnoty HA, ovšem také ve spojení s nízkým SD (které se v naší studii nepotvrdilo), v dětství predikuje

adolescentní antisociální chování, alkoholovou, drogovou závislost a pozdější kriminalitu v dospělosti. Pro dospělou populaci se uvádí spojení nízkého SD s poruchami osobnosti. Obecně literatura uvádí, že agresivní chování je spojeno s vyšším NS a nižším skóre HA (např. Hrubý et al., 2007).

Pro vyšší skóry v dimenzi NS a nižší v dimenzi HA bylo prokázáno dále spojení se zneužíváním psychotropních látek u adolescentů (Wills, Vaccaro, & McNamara, 1994) a brzkým nástupem antisociálního chování u adolescentů (Tremblay, Pihl, Vitaro, & Dobkin, 1994).

Nižší HA může být spojeno s rozvojem ADHD, což je porucha, která bývá často spojena s poruchami chování. Autoři Moffit, & Caspi (2001) poukázali na fakt komorbidity těchto onemocnění až ve dvou třetinách případů.

Pro spojení vyšších skórů v dimenzi NS s poruchovým chováním nacházíme v literatuře četnou podporu. Spojení nižších skórů HA s delikventním chováním či poruchami chování se nám nepodařilo zcela literaturou podpořit. Výsledky již provedených studií nejsou jednotné.

Vyšší hodnoty u ST byly prokázány u gamblerů a psychotických pacientů s pozitivními příznaky psychózy (Cortés et al., 2009; Horia et al., 2008). Vyšší hodnoty ST prokázané v naší studii tedy mohou naznačovat jakési „nezdravé“ sebepřesažení.

Mnoho studií se zabývalo také souvislostí různých variant inventáře TCI s poruchami osobnosti. Uvádí se spojení s nižším SD a CO s poruchami osobnosti (např. Svrakic, Whitehead, Przybeck, & Cloninger, 1993). Na rozdíl od poruch osobnosti v dospělosti se ve skupině adolescentů v naší studii neprokázaly rozdíly v SD a CO mezi skupinou s poruchami chování a kontrolním souborem.

Je třeba také uvézt omezení, která náš výzkum provázela. Nesporným limitem byla velikost výzkumného souboru. Výzkumný soubor v naší studii čítal celkem 80 adolescentů (40 s poruchami chování a 40 bez poruchy chování). Pro další výzkum by bylo na místě výzkumný soubor rozšířit.

Je nutné také připustit, že jsme v rámci naší studie neměli bližší informace o symptomech jednotlivých adolescentů s poruchami chování. Z hlediska symptomů může být tato skupina heterogenní.

K hlavní metodě inventáři TCI-A bychom rádi uvedli, že se v naší studii ukázala jako příliš dlouhá pro zkoumanou populaci. Omezením při studii bylo rozhodně velké množství položek, které znamenalo dlouhou dobu administrace (okolo 40 minut). Z pozorování při administraci metody je třeba uvést, že již po 10 – 15 minutách bylo pozorovatelné vyčerpání pozornosti, což snižuje kvalitu získaných dat. Vzhledem k tomu, že některé subdimenze TCI jsou syceny až 5 položkami, navrhovali bychom snížit počet položek u těchto dimenzí. Zároveň některé subdimenze by mohly být taktéž vynechány při zachované vypovídající hodnotě.

Literatura

Bajnarová, L. (2015). *Reliabilita TCI-A (TCI-A Temperament and Character Inventory - verzia pre adolescentov) v populácii mladých dospievajúcich* (diplomová práce, Psychologický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno, Česká republika). Staženo z: https://is.muni.cz/auth/th/383155/ff_m?info=1;zpet=%2Fauth%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3DTCI%26start%3D1.

Caroll, A., Houghton, S., Durkin, K., & Hattie, J. (2009). *Adolescent Reputations and Risk, Advancing Responsible Adolescent Development.* New York: Springer.

Cortés, M., J., Gutiérrez-Zotes, J., A., Hernandez, A., & Moreno, L. Et al. (2009). Psychopathology and personality traits in psychotic patients and their first-degree relatives. *European Psychiatry: The Journal of the Association of European Psychiatrists. 24*, 476 – 482.

Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5 – 5th ed. (2013). Arlington: American Psychiatric Association.

Gullotta, T. P. et al (2015). *Handbook of Adolescent Behavioral Problems: Evidence. Based Approaches to Prevention and Treatment*. New York: Springer Science.

Horia, H., Noguchia, H., Hashimotoa, R., Nakabayashid, T., Saitohd, O., & Murraye, R., M. et al. (2008). Personality in schizophrenia assessed with the Temperament and character inventory (TCI). *Psychiatry Research, 160,* 175–183.

Hrubý, R., Ondrejka, I., & Nosálová, G. (2007). Základy teorie osobnosti podle R.C. Cloningera. *Psychiatria, 14,* 114-120.

Moffit, T. E., & Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescent-limited antisocial pathways among males nd females. *Development and Psychopathology, 13*, 355-375.

Preiss, M., & Klose, J. (2001). *Diagnostika poruch osobnosti pomocí teorie C. R. Cloningera.* Psychiatrické centrum Praha, Ústřední nemocnice Praha.

Ruchkin, V V, Eisemann, M, Hägglöf, B, & Cloninger, C R. (1998*).* Interrelations between temperament, character, and parental rearing in male deliquent adolescents in Northern Russia. *Comprehensive psychiatry, 39,* 225-230.

Snopek, M., Hublová, V., Porubanová, M., & Blatný, M. (2012). Psychometric properties of the Temperament and Character Inventory-Revised (TCI-R) in Czech adolescent sample. *Comprehensive Psychiatry, 53,* 71-80.

Svrakic, D., M., Whitehead, C., Przybeck, T., R., & Cloninger, C., R. (1993). Differential Diagnosis of Personality Disorders by the Severn-Factor Model of Temperament and Character. *Arch Gen Psychiatry, 50*, 991 – 999.

Tremblay, R., E., Pihl, R., O., Vitaro, F., & Dobkin, P., L. (1994). Predicting early onset of male antisocial behavior from preschool behavior. *Arch Gen Psychiatry, 51*, 732–739.

Wills, T., A, Vaccaro, D., & McNamara, G. (1994). Novelty seeking, risk taking, and related constructs as predictors of adolescent substance use: an application of Cloninger's theory. *J Subst Abuse, 6,* 1–20.

Chybovosť v rozhodovaní záchranárov pri nehode hromadného postihnutia osôb

Mistakes in decision making of paramedics in conditions of simulated task of mass casualty incident

Katarína Žiaková Košíková

katarina.kosikova@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Táto práca bola podporená grantom VEGA 2/0080/14 Rozhodovanie v emočne náročných situáciách: Výskum makrokognícií a emócií v paradigme naturalistického rozhodovania.

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou chybovosti rozhodovania záchranárov pri triedení pacientov pri nehode hromadného postihnutia osôb. Výskumu sa zúčastnilo 155 skúsených záchranárov, ktorí mali za úlohu diagnosticky zatriediť pacientov podľa systému START (Simple triage and rapid treatment). Chybovosť a tendenciu nadhodnocovať a podhodnocovať prípady sme analyzovali v súvislosti s potrebou kognitívnej štruktúry a preferenciou k racionalite/žážitkovosti. **Kľúčové slová:** záchranári, chybovosť v rozhodovaní, nehoda hromadného postihnutia osôb

Abstract

This paper deals with the topic of mistakes in decision making of paramedics in conditions of simulated task of mass casualty incident. In this research participated 155 paramedics, whose task was to classify injured according to the START (Simple triage and rapid treatment) system. We analyze incidence of mistakes, tendency to undervalue and overvalue cases in the context of need for cognitive structure and preference for rationality and experientiality.
Keywords: paramedics, mistakes in decision making, mass casualty incident

Úvod

Profesia záchranára so sebou prináša pri výkone tohto povolania denno denné rozhodovanie sa o životoch druhých ľudí. Takéto rozhodovanie sa je často veľmi náročné – často špecifické či už kontextom, alebo časovým tlakom a nepredvídateľnými, meniacimi sa podmienkami. Veľmi špecifickými situáciami sú práve nehody hromadného postihnutia osôb. Pri takomto hromadnom výskyte ranených a postihnutých je najdôležitejšie, aby bola v čo najkratšom čase poskytnutá najúčinnejšia pomoc a liečenie. Záchranár, ktorý je konfrontovaný s takouto rozhodovacou situáciou, musí v čo najkratšom čase správne identifikovať zranenia veľkého počtu osôb, na základe ktorých následne týchto zranených roztriedi do štyroch skupín: ľahko zranených, ťažko zranených s čiastočnou imobilizáciou, ťažko zranených a mŕtvych. Každé jedno ich rozhodnutie o klasifikácii zraneného so sebou nesie riziko zlého posúdenia, preto sme sa v našom výskume rozhodli skúmať práve chybovosť v takom type úloh. Chceli sme zistiť ako často sa záchranári dopúšťajú chýb v takomto type rozhodovania a bližšie sa pozrieť aj na typy chýb, ktoré robia. Keďže sa môžu dopustiť nielen zlých chýb (prípad, podhodnotenia, priradenia nižšej urgencie) ale aj dobrých chýb (prípad nadhodnotenia, priradenia vyššej urgencie). Keďže sme nenašli podobné výskumy, rozhodli sme sa tendenciu nadhodnocovať a podhodnocovať prípady analyzovať

v súvislosti s potrebou kognitívnej štruktúry a spracovaním informácií podľa Epsteinovej kognitívne-exprienciálnej sebateórie osobnosti (Epstein, 2003).

Metódy

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorili zdravotnícky záchranári zo spoločnosti Falck záchranná a.s.

Výskumu sa zúčastnilo celkovo 155 záchranárov, z toho 48 žien a 107 mužov. Priemerný vek participantov bol 40 rokov (min = 23, max = 62, SD = 9,5). Priemerný počet rokov praxe bol u participantov 17 rokov (min = 1, max = 41, SD = 10).

Nástroje merania

Úloha „START“ (Simple triage and rapid treatment) tvorila v našom výskume úlohu rozhodovania. Je to úloha triedenia zranených pri nehodách hromadného postihnutia osôb. Hlavnou úlohou záchranárov je v prvom rade práve roztriedenie, čiže rozdelenie postihnutých podľa rozsahu a druhu poranenia a prognózy. START triedenie rozdeľuje postihnutých podľa schopnosti chodiť, prítomnosti dýchania, prekrvenia koncových častí prstov a stavu vedomia (Dobiáš, 2006). Klasifikácia zranených obsahuje 4 kategórie:

1. Zelení – ľahko zranení
2. Žltí – stredne ťažko zranení s čiastočnou imobilizáciou
3. Červení – ťažko zranení
4. Čierni – mŕtvi

Škála „Potreby štruktúry“ (PNS –Personal Need for Structure, autori M. M. Thompson, M. E. Naccarato, & K. E. Parker, 1989 podľa Neuberg & Newsom, 1993, na Slovensku preložená v roku 1993 Sarmány Schullerom) predstavuje sebavýpoveďovú škálu, kde proband má na šesťbodovej stupnici vyjadriť stupeň súhlasu resp. nesúhlasu s tvrdeniami, ktoré sú orientované na štruktúrovanosť prostredia. Škála obsahuje 12 položiek, ktoré sú invertované, položky 3, 4, 5, 6 a 10 tvoria faktor „želanie štruktúry“ a položky 1, 2, 7, 8, 9, 11 a 12 tvoria faktor „reakcia na chýbanie štruktúry“. Rozpätie možných bodov je od 12 do 72, kde nízke skóre znamená nízku potrebu štruktúry a vysoké naopak. Reliabilita adaptovanej škály bola skúmaná Sollárom (2005) a Cronbachova alfa sa pohybuje od 0.61 do 0.81. Pre faktor želanie štruktúry sme zistili koeficient Cronbachovej alfy 0.57 a pre faktor reakcia na chýbanie štruktúry 0.67, čo svedčí o nižšej vnútornej konzistencii.

Racionálne experienciálny inventár je súčasťou celostne osobnostnej teórie CEST (Cognitive-expierential self-theory). Epstein a Pacini podľa tohto dotazníka určovali spôsob akým ľudia spracovávajú informácie – buď na základe racionálneho alebo experienciálneho (zážitkového) systému. Použili sme verziu so 40 položkami (Epstein & Pacini, 1999), ktorá obsahuje 20 výrokov pre racionálne škály a 20 pre zážitkové škály. Celkovo REI mapuje štyri škály a to: racionálna schopnosť, racionálny postoj, zážitková schopnosť, zážitkový postoj (Sirota, 2008). Originálna verzia dosiahla nasledovnú reliabilitu pre jednotlivé škály (Epstein & Pacini, 1999): racionálna schopnosť (RA = 0.83), racionálny postoj (RE = 0.84), zážitková schopnosť (EA = 0.8) a zážitkový postoj (EE = 0.79). Na Slovensku reliabilitu testovali aj Jurišová a Pilárik (2012), ktorí namerali cronbachovu alfa pre racionálne škály 0,86 a pre zážitkové škály 0,85, Sirota (2008) meral cronbachovu alfa pre všetky škály: racionálny postoj = 0.79, racionálna schopnosť = 0.77, zážitkový postoj = 0.79 a zážitková schopnosť = 0.81. Najnovšie testovanie reliability uskutočnili Ballová Mikušková, Hanák a Čavojová (2015), ktorý namerali nasledovné hodnoty (n = 628): racionálna schopnosť 0.817, racionálny postoj 0.728, zážitková schopnosť 0.738, zážitkový postoj 0.821. Participant v originálnej verzií vyjadruje svoje mieru súhlasu/nesúhlasu na 5 bodovej likertovej škále, my sme však aj na základe odporúčania Sirotu (2008) použili 6 bodovú škálu, aby sme zamedzili centrálnej

tendencii. My sme na našom výskumnom súbore zistili koeficient Cronbachovej alfy pre racionálnu škálu 0.82 a pre zážitkovú škálu 0.80, čo svedčí o vysokej vnútornej konzistencii.

Výsledky

Vo výsledkoch bližšie popíšeme akých chýb sa participanti dopúšťali a v akej miere. Pri klasifikácií pacientov podľa systému START je možné aby záchranár stav zraneného podhodnotil (čím, mu dáva menšiu šancu na záchranu a zodpovedajúcu zdravotnú starostlivosť) alebo naopak aby stav zraneného nadhodnotil (čím chráni ako zraneného, tak aj sám seba, lebo pacientovi dáva tak väčšiu šancu na záchranu a prideľuje mu vyššiu urgenciu). Takéto nadhodnotenie môže byť aj o dva klasifikačné stupne – napr. že zraneného pacienta, ktorý by mal byť zaklasifikovaný do zelenej kategórie, záchranár zaklasifikuje do červenej kategórie. Avšak ak by tohto zraneného zaklasifikoval do čiernej kategórie dopúšťa sa už chyby podhodnotenia. Preto sme pri analýze chýb vytvorili nasledujúce kategórie:

1. Nadhodnotenie o jeden stupeň
2. Nadhodnotenie o dva stupne
3. Podhodnotenie o jeden stupeň
4. Podhodnotenie o dva stupne

Tabuľka 1: Početnosti chýb v jednotlivých kategóriách úloh

úlohy	zelená	žltá	červená	čierna
↑*o 1 stupeň*	11.70%	14.12%	nemožné	0%
↑*o 2 stupne*	0.83%	nemožné	nemožné	6.91%
↓*o 1 stupeň*	0%	7.44%	35.80%	nemožné
↓*o 2 stupne*	nemožné	0%	6.57%	nemožné

Pri zelenej kategórii úloh sa pod nadhodnotením rozumie ak bol zranený zaklasifikovaný do žltej kategórie, nadhodnotením o dva stupne ak do červenej a podhodnotení o jeden stupeň ak do čiernej kategórie. Ako vidíme participanti majú pri riešení úloh zelenej kategórie výlučne tendenciu nadhodnocovať prípad. Pri žltej kategórii úloh sa pod nadhodnotením o jeden stupeň rozumie ak bol zranený zaklasifikovaný do červenej kategórie, podhodnotením o jeden stupeň ak do zelenej a podhodnotení o dva stupne ak do čiernej kategórie. Ako vidíme participanti majú pri riešení úloh žltej kategórie viac tendenciu nadhodnocovať prípad. Pri červenej kategórii úloh sa pod podhodnotením o jeden stupeň rozumie ak bol zranený zaklasifikovaný do žltej kategórie a podhodnotením o dva stupne ak do zelenej kategórie. Ako vidíme participanti majú pri riešení úloh červenej kategórie tendenciu podhodnocovať prípady, keďže nadhodnotenie nie je možné. Pri čiernej kategórii úloh sa pod nadhodnotením o jeden stupeň rozumie ak bol zranený zaklasifikovaný do žltej kategórie a nadhodnotením o dva stupne ak do červenej kategórie. Ako vidíme participanti majú pri riešení úloh čiernej kategórie viac tendenciu nadhodnocovať prípad o dva stupne.

Ďalej sme sa pozreli na rozdiel medzi participantmi, ktorí majú tendenciu nadhodnocovať prípady a participantmi, ktorí majú tendenciu podhodnocovať prípady v potrebe kognitívnej štruktúry a racionalite a zážitkovosti. Ako vidíme v úlohách červenej kategórie nie je možné prípad nadhodnotiť a pri úlohách čiernej kategórie nie je možné prípad podhodnotiť, preto sme tieto typy úloh z analýz vylúčili. Tendenciu nadhodnotiť a podhodnotiť prípad sme vypočítali teda iba z podielu chýb pri úlohách žltej a zelenej kategórie. Túto tendenciu sme vypočítali ako súčet počtu nadhodnotených prípadov a negatívnej hodnoty počtu podhodnotených prípadov. Následne sme participantov v tomto

získanom skóre rozdelili na dve skupiny podľa priemeru. Ako môžeme vidieť v tabuľke 2, menej je participantov, ktorí majú tendenciu podhodnocovať prípady (n=57) ako tých, čo majú tendenciu nadhodnocovať (n=98).

Tabuľka 2: Rozdiel medzi skupinami participantov podľa tendencie nadhodnocovať a podhodnocovať prípady v potrebe kognitívnej štruktúry a v racionalite a zážitkovosti

škály	PNS		R		Z	
skupina (n)	POD (57)	NAD (98)	POD (57)	NAD (98)	POD (57)	NAD (98)
sk. MDN	47.00	47.71	83.20	73.72	75.00	73.72
U-test	2743.5		2283.5		2486.5	
Z	-.184		-1.892		-1.138	
p	.854		.059		.255	
r	.01		**.15**		.09	

Vysvetlivky: PNS = skóre škály kognitívnej štruktúry, R = skóre racionálnej škály, Z = skóre zážitkovej škály, NAD = nadhodnotenie, POD = podhodnotenie

Ako vidíme medzi participantmi, ktorí majú tendenciu nadhodnocovať a podhodnocovať prípad nie je štatistický významný rozdiel v skóre škál potreby kognitívnej štruktúry ani v skóre racionálnej a zážitkovej škály. Ako nízko vecne významný sa však ukázal rozdiel v skóre racionálnej škály, kde participanti, ktorí prípady nadhodnocovali dosahovali nižšie skóre ako tí, ktorí prípady podhodnocovali.

Diskusia

Všeobecne môžeme konštatovať, že záchranári sa v simulovanej úlohe nehody hromadného postihnutia osôb rozhodovali veľmi efektívne a robili malé množstvo chýb. Môžeme zhrnúť, že majú tendenciu skôr prípady nadhodnocovať, čím chránia nielen pacientov, ale aj seba. Na základe výsledkov chybovosti môžeme vidieť, že záchranári sa javia ako úspešní rozhodovatelia a dopúšťajú sa len malého množstva chýb. Len v prípade ťažšej diagnostiky (pri červených kategóriách úloh) sa záchranári dopustili v 6,57% podhodnotenia o 2 stupne (zaradili pacienta do zelenej kategórie), čiže pacient podľa nich nemal vážne zranenia. Teda len takéto malé percento chýb by v reálnej situácií v praxi mohlo mať vážnejšie dôsledky. Čo sa týka tendencie nadhodnocovať a podhodnocovať prípady a jej súvislosti s potrebou kognitívnej štruktúry a racionalitou/zážitkovosťou, nenašli sme rozdiel medzi participantmi, ktorí skôr nadhodnocujú prípady a tými, čo podhodnocujú prípady ani v jednej zo sledovaných škál. Jedine rozdiel v racionálnej škále sa javí ako nízko vecne významný, a záchranári, ktorí majú tendenciu skôr podhodnocovať prípady dosahujú v tejto škále vyššie skóre, teda sú racionálnejší. To, že sme nenašli štatistický významný rozdiel v skóre škály potreby kognitívnej štruktúry možno pripísať práve tomu, že participanti všeobecne dosahovali vysoké skóre v tejto škále, len 43 záchranárov by sme mohli označiť za takých, ktorí majú nízku potrebu kognitívnej štruktúry.

Literatúra

Ballová Mikušková, E., Hanák, R., |& Čavojová, V. (2015). Appropriatness of two inventories measuring intuition (the PID and the REI) for slovak population. *Studia psychologica, 57*, 81–100.

Dobiáš, V. (2006). Hromadné nešťastia a triedenie zranených. *Via practica, 3*, 41–43.

Epstein, S., & Pacini, R. (1999). Some basic issues regarding dual-process theories from the perspective of cognitive-experiential self-theory. *Dual-process theories in social psychology*, 462-482.

Epstein, S. (2003). Cognitive-experiential self-theory of personality. In Millon, T., & Lerner, M. J. (Eds), *Comprehensive Handbook of Psychology, Volume 5: Personality and Social Psychology* (pp. 159-184). Hoboken, NJ: Wiley & Sons.

Jurišová, E., & Pilárik, Ľ. (2012). *Osobnosť a emócie v rizikovom rozhodovaní.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.

Neuberg, S. L., & Newsom, J. T. (1993). Personal need for structure : Individual differences in the desire for simple structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, *65*, 113–131.

Sirota, M. (2008). *Individuálne rozdiely v racionálnom usudzovaní. Kognitívne parametre a komputačné stratégie v „bayesovskom“ usudzovaní v úlohách s odlišnými číselnými reprezentáciami.* (Doctoral disertation). Bratislava: Univerzita Komenského.

Sollár, T. (2005). *Potreba kognitívnej štruktúry v kontexte osobnostných a interpersonálnych premenných.* (Doctoral disertation). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie Slovenskej akadémie vied.

Globálne súvislosti dôvery a príjmovej nerovnosti

Global connections of trust and income inequality

Martin Kráľ

kral@saske.sk

Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied v Košiciach

Abstrakt

Príspevok analyzuje súvislosti medzi dôverou vo vybrané spoločenské inštitúcie a príjmovou nerovnosťou. Zámerom je vymedzenie faktorov podmieňujúcich dôveru na medzinárodnej úrovni, pričom časť výskumu skúma pôsobenie nerovnosti v kontexte slovenskej vzorky. Dôvera je zisťovaná štandardizovaným súborom otázok šiesteho kola Európskej Sociálnej Sondy (ESS, 2012). Nerovnosť je reprezentovaná priemernou hodnotou Giniho koeficientu, pochádzajúceho z viacerých reliabilných zdrojov: World Bank (2015), OECD (2014) a Luxembourg Income Study Database (LIS, 2015). Uvedené skúmania budú taktiež zohľadňovať spoločenskú vrstvu a politickú afinitu respondentov.
Kľúčové slová: Dôvera, Príjmová nerovnosť, Objektívna príjmová nerovnosť, Vnímaná príjmová nerovnosť, Ľavicový volič

Abstract

Contribution analyses connections between trust to selected societal institutions and income inequality. The aim is to delimit factors conditioning trust on international level, while part of the research explore impact of inequality in the context of Slovak sample. Trust is ascertained by standardized aggregate of questions of the sixth round of European Social Survey (ESS, 2012). Inequality is represented by mean of Gini coefficient, originating from several reliable sources: World Bank (2015), OECD (2014) and Luxembourg Income Study Database (LIS, 2015). Stated examinations will also take into consideration social class and political affiliation of respondents.
Key words: Trust, Income inequality, Objective income inequality, Perceived income inequality, Leftist voter

Vzťah nerovnosti a dôvery

Príjmová nerovnosť, donedávna symptóm rozvojových regiónov, ohrozuje aj ekonomicky vyspelé krajiny s vysokou úrovňou občianskej demokracie. Odstredivá sila prerozdelenia favorizuje najvyššie lokalizované percento na úkor majority (Piketty, 2014, p. 136).

Nerovnosť príjmov a bohatstva bola opakovane identifikovaná ako najsilnejší determinant interpersonálnej aj inštitucionálnej dôvery (Jordhal, 2007, p. 17; Knack & Keefer, 1997, p. 1284). Disproporcionalita prerozdelenia majetku stupňuje konflikt o zdroje, pričom zároveň vytvára incentívy pre nečestné správanie u znevýhodnenej časti populácie. Následne je daný spoločenský segment pre vyššie príjmové kategórie nedôveryhodný (Johansson-Stenman, 2008, p. 463), čo iba posilňuje proces sociálnej segregácie a geografického odčleňovania sa bohatých (Keller, 2010, p. 85). Spoločnosť následne prestáva byť definovaná vzájomnou solidaritou a dosahovaním konsenzuálnych cieľov, stáva sa priestorom konfliktu protichodných záujmových skupín s prevažujúcou nízkou úrovňou dôvery (Rothstein & Uslaner, 2005, p. 46). Vnímaná nerovnosť vedie pauperizovanú majoritu k požiadavkám progresívneho zdaňovania a redistribúcie spoločenského bohatstva, avšak v súbehu odmietania daných nárokov zo strany vyšších príjmových kategórií (Rothstein & Uslaner, 2005, p. 68). Dôvera a kooperácia je podmienená koexistenciou viacerých fenoménov: zanedbateľnej sociálnej polarizácie a dodržiavania formálnych inštitucionálnych pravidiel (Knack & Keefer, 1997, p. 1284), nízkej úrovne korupcie (Delhey & Newton, 2005, p. 323).

Inverzne, nízka miera dôvery a slabá občianska kooperácia je robustne asociovaná s nadpriemernou hodnotou uzuálneho ukazovateľa nerovnosti: Giniho koeficientom (Knack & Keefer, 1997, p. 1282; Bjørnskov, 2007, p. 15). Popísaný vzťah bol identifikovaný na švédskej vzorke v období rokov 1994 až 1998, pričom pokles dôvery bol akcentovaný v spodnej polovici príjmovej distribúcie (Gustavsson & Jordahl, 2007, p. 24).

Metódy

Dôvera k spoločenským inštitúciám bola súčasťou skúmania šiesteho kola Európskej sociálnej sondy (ESS, 2012), pričom početne objemná vzorka (N = 54673) je charakterizovaná relatívne rovnomerným rozložením vzhľadom na rod (muži: N = 24929; ženy: N = 29727) a proporcionálne vyšším zastúpením starších vekových kategórií (muži: M = 47.47, SD = 0.117; ženy: M = 49.01, SD = 0.109). Zber dát bol realizovaný náhodným výberom z množiny občanov konkrétneho štátu starších ako 15 rokov, bez ohľadu na národnosť, občianstvo alebo používaný jazyk. Respondenti mohli indikovať mieru skúmanej premennej v rozmedzí desiatich stupňov škály, pričom objektmi dôvery boli nasledujúce spoločenské inštitúcie: národný parlament, právny systém, polícia, politici, politické strany, Európsky parlament a Organizácia spojených národov. Účely výskumu predpokladajú zostavenie zodpovedajúcich nástrojov; metodika integruje výhradne inštitúcie s národnou pôsobnosťou (národný parlament, právny systém, politici a politické strany) a je pomenovaná akronymom PPPP. Sekundárny nástroj predstavuje obohatenie o inštitúcie s globálnym dosahom (Európsky parlament a Organizácia spojených národov), pričom nesie označenie PPPPES.

Participujúca krajina je reprezentovaná aritmetickým priemerom Giniho koeficientu, syntetizovaným z viacerých reliabilných zdrojov: CIA Factbook (Central Intelligence Agency, 2014), OECD Factbook (OECD, 2014), dáta World Bank (World Bank, 2015) a údaje Luxembourg Income Study (LIS, 2015). Komparáciou uvedených zdrojov neboli postihnuté výrazné diskrepancie: disperzia štandardných odchýlok aritmetických priemerov jednotlivých krajín vykázala akceptabilnú úroveň (s = 0.011722).

Vyhodnotenie

Iniciálnym úkonom bolo určenie vnútornej konzistencie oboch metodík (PPPP: α = 0.907; PPPPES: α = 0.901), pričom zistené hodnoty pripúšťajú ich štatistické využitie. Následne sme odkryli silu korelačného vzťahu medzi Giniho koeficientom a dôverou (PPPP: r = -0.367, p < 0.001; PPPPES: r = -0.439, p < 0.001). Zámer identifikovať rozdiely v miere dôvery bol realizovaným roztriedením zúčastnených krajín (N = 29) podľa miery nerovnosti do troch skupín. Stredná kategória je definovaná intervalom hodnôt v rozmedzí ± ¾ štandardnej odchýlky (SD = 0.04071) od aritmetického priemeru (M = 0.30041). Ďalšie dve kategórie boli utvorené zlúčením reziduálnych hodnôt, rozložených mimo vyčlenený rozsah. Popísaná procedúra zabezpečila rovnomerné rozdelenie vzorky, kedy skupina s najnižšou mierou nerovnosti pozostáva z 11 krajín (Belgicko, Česká republika, Dánsko, Fínsko, Island, Holandsko, Nórsko, Švédsko, Slovensko, Slovinsko, Ukrajina), stredová vrstva obsahuje 11 prvkov (Albánsko, Cyprus, Nemecko, Estónsko, Francúzsko, Maďarsko, Švajčiarsko, Írsko, Taliansko, Poľsko, Kosovská republika) a kategóriu s najvyššou mierou disproporčného rozdelenia bohatstva utvára 7 štátov (Bulharsko, Španielsko, Veľká Británia, Izrael, Litva, Portugalsko, Ruská federácia). Diferencie medzi zostavenými kategóriami boli zisťované metódou ANOVA, rezultujúcou v uvedené výsledky (Tabuľka 1 a 2).

Tabuľka 1: Rozdiely v úrovni dôvery medzinárodnej vzorky - ANOVA

Názov metodiky	Stupne voľnosti	Priemerná mocnina	F	P
PPPP - medzinárodná vzorka	2	102433.02	1271.166	0.000***
PPPPES - medzinárodná vzorka	2	240167.10	1175.068	0.000***

*p <0.05; **p <0.01; ***p <0.001

Tabuľka 2: Rozdiely v úrovni dôvery medzinárodnej vzorky - Tukey's HSD test

Názov položky	Priemerná hodnota	Priemerný rozdiel	Štandardná chyba	P
PPPP				
Nízka nerovnosť - Stredná nerovnosť	17.5222	2.71301	0.09313	0.000***
Stredná nerovnosť - Vysoká nerovnosť	14.8092	2.27038	0.09897	0.000***
Nízka nerovnosť - Vysoká nerovnosť	12.5388	4.98339	0.09957	0.000***
PPPPES				
Nízka nerovnosť - Stredná nerovnosť	34.0948	3.49112	0.15617	0.000***
Stredná nerovnosť - Vysoká nerovnosť	30.6037	4.89317	0.17153	0.000***
Nízka nerovnosť - Vysoká nerovnosť	25.7105	8.38429	0.17295	0.000***

*p <0.05; **p <0.01; ***p <0.001

Výsledky poukazujú na štatisticky signifikantné rozdiely komparácii všetkých troch kategórií, pričom úroveň dôvery klesá zároveň s nárastom príjmovej nerovnosti. Zistenie tak afirmuje predchádzajúce publikácie, avšak súčasne akcentuje dôležitosť redistribúcie vytvoreného bohatstva, aby bola zabezpečená legitímnosť politického usporiadania a dostatočná koherencia spoločnosti.

Finálnym bodom predkladaného príspevku je pokus integrovať heterogénne pole premenných do modelu vysvetľujúceho varianciu dôvery (Tabuľka 3). Spomedzi špecificky osobných činiteľov do analýzy včleňujeme dva ukazovatele: príslušnosť k spoločenskej vrstve a politickú afinitu. Jadro modelu je však utvárané najmä všeobecnými hodnotiacimi postojmi k funkčnosti politickej sféry, ako aj konkrétnymi názormi na pôsobenie národnej vlády smerom k vyrovnávaniu príjmových rozdielov (Tabuľka 4).

Tabuľka 3: Ukazovatele regresnej analýzy – Ekonomický model dôvery

Regresná analýza	R	R^2	F	P
Ekonomický model dôvery	0.731	0.534	5350.571	0.000***

*p <0.05; **p <0.01; ***p <0.001

Tabuľka 4: Faktory dôvery – Ekonomický model dôvery

Regresná analýza	B	SE (B)	β	t	P
Konštanta	6.068	0.298		20.376	0.000***
Spokojnosť s fungovaním demokracie	0.987	0.017	0.275	58.286	0.000***
Spokojnosť s národnou vládou	0.982	0.018	0.277	55.180	0.000***
Spokojnosť so stavom národnej ekonomiky	0.413	0.017	0.118	24.231	0.000***
Hodnotenie demokracie - Vláda prijíma opatrenia na znižovanie príjmových rozdielov	0.248	0.017	0.083	15.460	0.000***
Hodnotenie demokracie - Vláda	0.271	0.018	0.080	14.835	0.000***

ochraňuje občanov pred chudobou					
Názor na príjem	-0.527	0.038	-0.053	-13.736	0.000***
Príslušnosť k spoločenskej vrstve	0.248	0.019	0.050	13.142	0.000***
Giniho koeficient	-9.784	0.757	-0.045	-12.933	0.000***
Politická príklonnosť	-0.123	0.013	-0.032	-9.357	0.000***

*p < 0.05; **p <0.01; ***p <0.001

Výsledný model explikuje 53.4 % variancie dôvery meranej metodikou PPPP, pričom všeobecné hodnotenie fungovania demokracie a pôsobenia vlády je najvýraznejším elementom podmieňujúcim premeny stupňa dôvery. Ďalej nasledujú postoje k ekonomickému aspektu spoločenského bytia a taktiež aktívnemu pôsobeniu vlády proti pauperizácii. Model uzatvárajú faktory vymedzujúce subjekt výskumu z hľadiska príjmu, príslušnosti k spoločenskej vrstve a politickej polarite. Medzi tretiu skupinu premenných včleňujeme aj mieru nerovnosti v danom štáte.

Záver a diskusia

Úvodná časť výskumu analyzovala rozdiely v úrovni dôvery medzi krajinami s disparátnou mierou nerovnosti. Štáty boli podľa výšky Giniho koeficientu rozčlenené do troch skupín, pričom bola odkrytá tendencia rastu dôvery v súbehu s poklesom hladiny nerovnomernosti distribúcie príjmov. Charakter výsledkov reprodukoval predchádzajúce zistenia: bohatšie vrstvy vykazovali štatisticky významne zvýšenú úroveň dôvery v spoločenské inštitúcie. Záver výskumu predstavuje model vysvetľujúci 53.4% variancie dôvery voči inštitúciám pôsobiacim na národnej úrovni, pričom integruje premenné z viacerých tematických oblastí. Najrobustnejší sémanticky spojitý zhluk determinantov obsahuje spokojnosť s fungovaním demokracie a pôsobením vlády. Sekundárna významovo blízka skupina činiteľov kombinuje úsudok o ekonomickej sfére s postojmi k vládnym zásahom v prospech zmierňovania príjmových diskrepancií. Tretí obsahovo heterogénny konglomerát faktorov je utváraný názorom na príjem domácnosti, príslušnosťou k vybranej spoločenskej vrstve a taktiež politickou afinitou respondenta. K poslednému uvedenému celku radíme aj mieru nerovnosti štátu. Príspevok plne preukazuje závislosť dôvery v spoločenské inštitúcie od príjmovej nerovnosti, čím integruje budúce skúmanie pertraktovanej tematiky do širších spoločenských a najmä ekonomických kontextov.

Zoznam použitej literatúry

Bjørnskov, C. (2007). Determinants of generalized trust: A cross-country comparison. *Public choice, 130*(1-2), 1-21. DOI: 10.1007/s11127-006-9069-1

Central Intelliegence Agency. (2015). *The world factbook 2015*. Distribution of family income - Gini Index. Retrived July 7, 2015, from https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2172.html.

Delhey, J., & Newton, K. (2005). Predicting cross-national levels of social trust: global pattern or Nordic exceptionalism?. *European Sociological Review, 21*(4), 311-327. doi: 10.1093/esr/jci022

ESS Round 6: European Social Survey Round 6 Data (2012). Data file edition 2.1. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.

Gustavsson, M., & Jordahl, H. (2008). Inequality and trust in Sweden: Some inequalities are more harmful than others. *IFN Working Paper*, No. 673. http://hdl.handle.net/10419/81233

Johansson-Stenman, O. (2008). Who are the trustworthy, we think?. *Journal of Economic Behavior & Organization, 68*(3-4), 456-465. doi: 10.1016/j.jebo.2008.08.004

Jordahl, H. (2007). Inequality and Trust. *IFN Working Paper*, No. 715. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1012786

Keller, J. (2010). *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-031-5

Knack, S., & Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *The Quarterly journal of economics, 112*(4), 1251-1288. http://www.jstor.org/stable/2951271

Luxembourg Income Study Database (LIS) (2015). www.lisdatacenter.org (multiple countries; accessed between 04.02.2015 and 06.02.2015). Luxembourg: LIS.

OECD (2014). *OECD Factbook 2014: Economic, Environmental and Social Statistics*. OECD Publishing, Paris. DOI: http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2014-en

Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-first Century*. Harvard University Press.

Rothstein, B., & Uslaner, E. M. (2005). All for all: Equality, corruption, and social trust. *World politics, 58*(1), 41-72. doi:10.1353/wp.2006.0022.

The World Bank, World Development Indicators (2015). *GINI index (World Bank estimate)* [Data file]. Retrieved September 25, 2015, from http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI

Osobnost a text: Kvantitativní psycholingvistická analýza stylisticky diferencovaného českého textu

Personality and text: Quantitative psycholinguistic analysis of the stylistically differentiated czech text

Dalibor Kučera[1], Jiří Haviger[2]

dkucera@pf.jcu.cz, jiri.haviger@uhk.cz

[1]*Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích,* [2]*Univerzita Hradec Králové*

Abstrakt

Příspěvek se věnuje možnostem aplikace metod kvantitativní psycholingvistiky v rámci psychologických disciplín, zejména psychodiagnostiky. Představuje jak teoretická východiska tohoto přístupu, tak dokumentaci a vybrané výsledky aktuálního výzkumného šetření QPA-FPT 2015. To se zaměřilo na sledování specifických projevů osobnosti pisatele při utváření konkrétních typů textu, následně zpracovávaných pomocí analýzy jejich formální (tj. nesémantické) struktury. Výzkumný vzorek tvořilo 65 studentů PF JU (20 mužů, 45 žen; ~ 21,5 let), kteří dle zadaných kritérií vytvořili dva typy textů, konkrétně stylisticky formální text (motivační dopis) a stylisticky neformální text (dopis z dovolené), a zároveň vyplnili sadu diagnostických testů (STAI-X, KSAT, SSI a PSSI). V rámci analýzy pak byly všechny texty počítačově zpracovány a popsány v rovině 48 lingvistických charakteristik, zejm. morfologických. Tyto formální charakterizace sestávaly jednak z vyjádření relativní či absolutní četnosti konkrétních znaků (např. užívání 1. osoby), jednak z kombinací těchto znaků (např. 1. osoby singuláru zájmena). Získané výstupy byly poté porovnány s výsledky testové baterie a byly vyjádřeny vztahy mezi jednotlivými proměnnými. Z výsledků šetření vyplynula celá řada klíčových zjištění, která dokumentují nejen vliv, jaký má např. typ textu na jeho morfologickou strukturu, ale také popis souvztažností lingvistických znaků s konkrétními osobnostními charakteristikami pisatele.
Klíčová slova: psycholingvistika, text, osobnost, analýza

Abstract

The paper deals with the possible application of quantitative psycholinguistic methods within the framework of psychological disciplines, psychodiagnostics in particular. It provides an introduction to the theoretical basis of the given approach, as well as an overview of both the research documentation and selected results of the current QPA-FPT 2015 research. The research focused on the identification of a writer's personality features as manifested in different text types, which were subsequently analysed in terms of their formal (i.e. non-semantic) structure. The research sample consisted of 65 students of the Faculty of Education, University of South Bohemia (20 men, 45 women; ~ 21,5 years old). Following a specific writing task, the probands produced two text types – a formal text (a motivation letter) and an informal text (a letter from holiday). They also completed a number of diagnostic tests (STAI-X, KSAT, SSI and PSSI). Next, all the texts were analysed by the computer and tagged using 48 different linguistic features, especially morphological ones. The formal characterisation included both the expression of relative and absolute frequency of a given feature (e.g. first person) and a combination of such features (e.g. first person singular pronoun). The outcomes of the analysis were then compared with the tests results and correlations were identified. The research results include a number of key findings, pointing out to the influence of a given text type on its morphological structure, but also to the links between linguistic features and specific personality characteristics of the writer.
Keywords: psycholinguistics, text, personality, analysis

Úvod do problematiky

Analýzou lidské komunikace a hledáním souvislostí, které tuto komunikaci ovlivňují, se dnes zabývá nepřeberné množství oborů. Díky dynamickému rozvoji internetu, nárůstu výpočetní kapacity počítačových systémů i zjevnému komerčnímu potenciálu, který s vyhodnocováním komunikace souvisí, není už tato oblast zdaleka jen doménou vědecké

komunity, ale stala se klíčovou např. i pro pracovníky bezpečnostních složek či pro velké komerční subjekty. Sociální média, jakými jsou například Facebook, Twitter či různé blogy, neustále vstřebávají nepřeberné množství zpráv a informací ve snadno přístupné datové podobě, kterou lze dále využít. Pomocí analýzy akustické řeči a jejímu automatizovanému převodu na psaný text, se pak i tento typ materiálů stává lehce kumulovatelným a komputačně (výpočetně) zpracovatelným. Uplatnění získaných výstupů je pochopitelně ohromné – od sledování spotřebního chování, politických názorů, osobních preferencí, změn ve společnosti, až po personalistické či psychologické aplikace.

Zaměříme-li se na oblast psychologie, resp. psychologie jazyka – psycholingvistiky, můžeme i zde vypozorovat rapidní nárůst zájmu o výzkum a využití komputačních přístupů; tedy o aplikaci výpočetního zpracování velkého množství textu za účelem zjišťování psychologicky relevantních informací o jeho pisateli, např. v rovině zhodnocení osobnostních charakteristik (viz Kučera & Havigerová, 2015a/b; Kučera & Haviger, 2014). Právě v této oblasti ostatně byly za poslední dekádu publikovány desítky kvalitních zahraničních studií (viz Park et al., 2015).

Jazyk a osobnost

Myšlenka, že konkrétní jazykový projev je do určité míry vázaný na osobnost komunikátora, se v odborné literatuře objevuje více než půlstoletí (viz např. Sanford, 1942). Přibližně od roku 2000 pak velký ohlas zaznamenávají zejm. výzkumy J. W. Pennebakera, tvůrce původního software pro analýzu textu, tzv. LIWC (*Linguistic Inquiry and Word Count*; Pennebaker, 2011). Díky ohromnému množství textových dat, která programem zpracoval, a doplňujícím psychometrickým datům, se postupně začala objevovat cesta k vysoce efektivní psycholingvistické analýze i k tomu, aby se mezi získanými daty identifikovaly skutečně důležité a perspektivní informace.

Společně s dalšími autory Pennebaker publikoval nepřeberné množství studií, poukazujících na vztah užívání jazyka s osobnostními charakteristikami. Tyto výstupy se týkají např. extraverze, která zřejmě souvisí s častějším užíváním slov pozitivně emočně zabarvených (např. „skvělý, šťastný, úžasný“; Pennebaker & King, 1999), s využíváním delších slov či akronym a s menším výskytem slov vyjadřující rozlišování (např. „na rozdíl, kromě“; Pennebaker & King, 1999), neuroticismem, kdy lidé s vyšším skórem užívají více 1. osoby singuláru (např. „já, můj, mě“) a méně pozitivně emočně zabarvených slov (tamtéž), otevřenosti ke zkušenosti, charakterizované vyšším výskytem odkazů na sociální procesy a vyšší frekvencí citací (Sumner, Byers & Shearing, 2011) či přívětivosti, kdy se v textu objevuje větší počet členů a větší množství slov v 1. osobě singuláru (viz také neuroticismus). Mimo dimenzí modelu Big Five byla popsána i řada souvztažností s dalšími osobnostními charakteristikami, např. sociální desirabilitou, která zřejmě souvisí s vyhýbáním se přivlastňování (např. nižším počtem výrazů „můj, váš“) u osob s vyšší desirabilitou (Knapp et al., 1974), úzkostností, kdy je u úzkostných jedinců výskyt slov v 1. osobě vyšší než slov v osobě 2. a 3. (Pennebaker & Stone, 2003) či interpersonální orientací, která je charakterizovaná nižším výskytem zájmen v 1. osobě a vyšším výskytem zájmen označujících relaci (např. „kdokoliv, jež“) u osob, které jsou orientované na sociální interakci (tzv. *interaction involvement*; Cegala, 1989).

Výzkum QPA-FPT

Výzkum QPA-FPT (Kvantitativní psycholingvistická analýza formálních parametrů textu) je realizován od roku 2013 na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Výzkum je zaměřen na identifikaci možných souvztažností mezi formální (tj. nikoliv obsahovou) podobou českého textu a osobnostními charakteristikami jeho autora. Cílem studie je tedy zjistit, zda častější výskyt určitého konkrétního znaku textu, zejm.

užívání některé z gramatických kategorií (např. dominantní přítomnost druhé osoby u zájmen, např. „ty, vy“), má vztah k některé osobnostní charakteristice (např. pečlivosti či úzkostnosti) pisatele textu. Je vhodné zmínit, že představený výzkum byl koncipován především jako pilotáž k následnému většímu šetření, výzkumu CPACT, který je autory textu realizován v letech 2016–2018.

Pro dosažení výzkumných cílů je ve výzkumu využíváno dvou základních metod: (1) definice lexikálních jednotek textu pomocí uzavřené jazykové analýzy, resp. morfologické analýzy, a (2) sběru psychologicky relevantních dat pomocí psychologických testů, resp. standardizovaných dotazníků.

Morfologická analýza

Formální, tj. nesémantická, uzavřená analýza textu závisí na správné definici morfologické kategorie lexikální jednotky (např. slova, interpunkce či emotikonu). Výstupem tohoto procesu je přiřazení morfologických značek (tzv. tagů) ke každé lexikální jednotce textu. Podobu označkovaného textu je možné nalézt na obr. 1, kdy každá z patnácti uvedených pozic označuje dílčí kvalitu lexikální jednotky (např. první pozice označuje slovní druh, třetí pozice rod apod.) (Petkevič, 2006). V rámci představeného výzkumu tuto analýzu zprostředkoval Ústav teoretické a komputační lingvistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

Obrázek 1: Jednoduchý příklad morfologické analýzy věty, ve které je každá lexikální jednotka označkována 15 pozicemi, které ji podrobně definují. Před samotnými pozicemi je uvedena lemma, tj. generický tvar slova.

"Pojďte s námi do ZOO."

Pojďte (jít Vi-P---2--A---1) **s** (s RR--7----------) **námi** (my PP-P7--1-------)
do (do RR--2----------) **ZOO** (ZOO NNFS2-----A----) **.** (. Z:----------)

Dotazníková metoda

Pro zjištění osobnostních kvalit autorů textu byla využita sada standardizovaných psychologických testů. Ty byly zvoleny pro jejich diagnostické zacílení na dvě základní oblasti – úzkostnost a osobnostní styl (testy STAI-X2, KSAT, PSSI) a sociální dovednosti (test SSI). Volba daných oblastí koresponduje se zaměřením vybraných anglofonních studií věnujících se projevům úzkostnosti v textu (např. Pennebaker et al., 2003) a interpersonálnímu a sociálnímu rozměru textu (např. Cegala, 1989; Knapp et al., 1974; Park et al., 2015).

Textové podklady

Textové podklady pro jazykovou analýzu byly probandy vytvořeny podle předem zadaných kritérií. Jednalo se o dva typy textů (viz níže) o celkové délce 150–200 slov. Typy zadaných textů, tzv. scénáře, byly stanoveny následovně: „TXT 1: Dopis z dovolené“ „TXT 2: Omluva vyučujícímu – nesplněný úkol“. Volba typů textu i obsah obou scénářů vycházela ze zkušeností s předchozími sběry dat v letech 2013–2014, kdy se právě tyto typy a scénáře ukázaly být vhodnými z hlediska srozumitelnosti i množství získaných dat (viz Kučera & Havigerová, 2015a). Je zde navíc předpoklad, že oba texty mezi sebou vykazují zřejmé jazykové odlišnosti – zatímco TXT 1 bude pravděpodobně vytvořen v obecné češtině, případně zcela nespisovně, TXT 2 bude spíše spisovný a celkově jazykově korektnější. Také interpersonální rámec textů je odlišný – zatímco TXT 1 vychází z relativně rovnocenného vztahu mezi přáteli, příp. z určité dominance autora, který se ničeho nebojí a může se se svým

zážitkem chlubit, TXT 2 je založený na nerovnocenném vztahu mezi autorem a adresátem, příp. na určité submisivitě autora, který se musí obhájit před autoritou vyučujícího.

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořilo 76 studentů různých oborů učitelství na PF JU získaných příležitostným výběrem, 23 mužů, 53 žen, v průměrném věku 21 let (SD = 2,3), kteří v rámci jednoho sezení vyplnili psychologické testy, podepsali informovaný souhlas a následně odeslali své texty e-mailem.

Výsledky výzkumu

Na datech z morfologické analýzy a datech z psychologických testů byla provedena deskriptivní statistika a výpočty korelací, přičemž ty byly provedeny samostatně pro každý typ textu (TXT 1 a TXT 2). Normalita rozložení byla ověřována pomocí hodnot šikmosti a strmosti, těsnost vztahu mezi proměnnými byla vyjádřena pomocí Spearmanova korelačního koeficientu.

Deskriptivní statistiky výsledků morfologické analýzy dokumentují, že oba texty se v charakteristikách morfologie od sebe často výrazně odlišují a poskytují tak poměrně různorodé výsledky v rovině vztahu s výsledky psychologických textů (podrobně viz Kučera & Haviger, 2016). Výstupy v podobě korelačních výpočtů prokázaly celou řadu zajímavých vztahů. V následujícím textu jsou uvedeny ty vybrané výsledky, které vykazují dostatečnou signifikanci ($p < 0,05$) a hodnotu korelace vyšší než (+/-) 0,25. Je však vhodné doplnit, že u těchto výsledků nebyla provedena dodatečná korekce hladiny významnosti; zejména s ohledem na to, že se jednalo o exploratorní výzkum, který měl připravit podklady a identifikovat klíčové proměnné pro další, značně obsáhlejší šetření. Pokud bychom nicméně chtěli tyto výsledky interpretovat a obecně definovat základní morfologické znaky, které se z hlediska analýzy ukázaly být informačně nejbohatší, došli bychom k šesti základním kategoriím znaků:

- Užívání osoby v textu – Jedinci, kteří ve formálním textu užívají více 1. osoby plurálu (např. „my, naše“), jsou zřejmě sebejistější, klidnější, avšak méně optimističtí a příjemní. Ti, kteří užívají zájmena 1. os. sing. (např. „já, můj“), jsou pak zřejmě loajálnější. Jedinci, kteří obecně užívají více zájmen 2. osoby (např. „ty, vy, vaše“), jsou méně úzkostní a méně impulzivní.
- Užívání stupňování – Užívání přídavných jmen v 1. stupni ve formální korespondenci zřejmě odkazuje k nedůvěřivým (až paranoidním) tendencím, naopak jejich nedostatek k určité sociální úzkosti a strachu. V neformálním textu je pak jejich vyšší výskyt odkazuje k vyšší sebekritičnosti a loajalitě a naopak jejich nižší výskyt je spojený s emoční kontrolou. Ve formálním textu je vyšší výskyt 2. stupně přídavných jmen spojený s nižší ctižádostivostí (až narcismem). V neformálním textu se pak vyšší míra 2. st. vyskytuje u kontrolujících se, lépe sociálně zdatných jedinců. Jedinci, kteří užívají ve formálním textu více 3. stupně přídavných jmen, jsou zřejmě méně sociálně vnímavější, ale více optimističtí.
- Užívání spojek – Užívání vyššího počtu spojek zřejmě souvisí obecně s nižší (sebe i sociální) kontrolou, u formálního textu také s nižší úrovní emočních dovedností. Větší množství spojek v neformálním textu zřejmě souvisí s vyšší kritičností a nižší příjemností pisatele (snahou „zalíbit se“).
- Užívání sloves – Vyšší počet sloves zřejmě odkazuje k slabším sociálním a emočním dovednostem, nižší (sebe i sociální) kontrole a celkově vyšší sociální inhibici. Rezervovanost je pravděpodobně vázaná také na vyšší používání sloves (výrazné zejména v neformálním textu).

- Užívání přivlastňovacího čísla – Vyšší výskyt přivlastňovacícho singuláru (např. „můj, tvůj“) v neformálním textu zřejmě souvisí s vyšší sebejistotou. Kontrolující se pisatel zřejmě užívá v neformálním textu méně referencí k vlastnictví více osob (přivlastňovacímu plurálu; např. „náš, váš, jejich“).
- Užívání interpunkce – Nižší množství interpunkce zřejmě obecně odkazuje na vyšší nedůvěru a úzkostnost. Pisatelé tak užívali formulace s interpunkcí místo slučovacích spojek (např. „Byla tam Eva, Karel, Radek.“, oproti „Byla tam Eva a Karel a Radek.“), volili vícečetnou interpunkci („…“) či emotikony („:-)“), případně volili specifickou syntaktickou podobu sdělení (např. formulovali sdělení do podoby odporovacího poměru s čárkou, místo slučovacího poměru bez čárky). Vzhledem k tomu, že texty nebyly analyzovány z hlediska syntaktických vazeb, není však možné tento výskyt doložit statisticky.

Diskuse a závěr

Výsledky představené studie poukázaly na celou řadu zajímavých souvztažností, které vykazuje formální provedení českého textu, resp. jeho morfologická podoba, ve vztahu k osobnostním charakteristikám konkrétního pisatele. Nejvýrazněji se tyto vazby projevují v kategorii užívání osoby, užívání stupňování, užívání spojek, užívání sloves, užívání přivlastňovacího čísla a užívání interpunkce. Dalším významným zjištěním je také dokumentace míry vlivu konkrétního typu textu na jeho nesémantické charakteristiky, tedy kdy odlišné stylistické útvary (motivační dopis a dopis z dovolené) charakterizuje poměrně odlišný lexikální repertoár, kterého autor daného textu využívá. Přesto je v obou typech textů možné identifikovat společné tendence, zejména v užívání slovních druhů a užívání kategorie osoby. Je proto zřejmé, že i přes různý obsah textu a odlišnosti v jeho stylistickém zpracování, jsou v textu stále rozpoznatelné vazby na osobnostní charakteristiky konkrétního pisatele.

Literatura

Cegala, D. J. (1989). A study of selected linguistic components of involvement in interaction. *Western Journal of Communication, 53*(3), 311-326.

Knapp, M.L., Hart, R.P., & Dennis, H.S. (1974). An exploration of deception as a communication construct. *Human Communication Res., 1*, 15-29.

Kučera, D. & Haviger, J. (2014). Možnosti využití metod komputační lingvistiky v psychologii. In M. Blatný et al. (Eds.), *Sborník příspěvků konference Sociální procesy a osobnost 2013*. Brno: PsÚ AV ČR, v.v.i., pp. 175-178.

Kučera, D. & Haviger, J. (2016). *Osobnost a text: Kvantitativní psycholingvistická analýza stylisticky diferencovaného českého textu*. Manuscript submitted for publication.

Kučera, D. & Havigerová, J. M. (2015a). Computational psycholinguistic analysis and its application in psychological assessment of college students. *Journal of Pedagogy*, 6(1), pp. 61–72.

Kučera, D. & Havigerová, J. M. (2015b). Interpersonální charakteristiky komunikátora z pohledu kvantitativní psycholingvistické analýzy (předběžné sdělení z výzkumné studie). In M. Bozogáňová et al. (Eds.), *Sociálne procesy a osobnosť 2014*. Košice: SÚ SAV, pp. 267-274.

Park, G., Schwartz, H. A., Eichstaedt, J. C., Kern, M. L., Kosinski, M., Stillwell, D. J., & Seligman, M. E. (2015). Automatic personality assessment through social media language. *Journal of personality and social psychology*, 108(6), 934–952.

Pennebaker, J. W. (2011). The secret life of pronouns. *New Scientist*, 211(2828), 42-45.

Pennebaker, J.W., & King, L.A. (1999). Linguistic styles: Language use as an individual difference. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1296-1312.

Pennebaker, J.W., & Stone, L.D. (2003). Words of wisdom: Language use over the lifespan. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 291-301.

Petkevič, V. (2006). Reliable Morphological Disambiguation of Czech: Rule-Based Approach is Necessary. In Šimková, M. *Insight into the Slovak and Czech Corpus Linguistics*. Bratislava: Veda, 2006, pp. 26-44.

Sanford, F. H. (1942). Speech and personality. *Psychological Bulletin*, 39(10), 811.

Sumner, C., Byers, A., Boochever, R., & Park, G. (2012, December). Predicting dark triad personality traits from Twitter and a linguistic analysis of tweets. In *International Conference on Machine Learning and Applications*, Boca Raton, FL.

Predikcia ťažkostí v emočnej regulácii na základe osobnostných a sociálnych zdrojov integrovaného fungovania: úloha všímavosti, vnímanej emočnej inteligencie, sebadeterminácie a dôležitých druhých osôb

Predicting difficulties in emotion regulation through personality and social resources of integrative functioning: The role of mindfulness, perceived emotional intelligence, self-determination and significant others

Veronika Látalová, Ľubor Pilárik

veronye@gmail.com, lpilarik@ukf.sk

Katedra psychologických vied, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre

Príspevok bol podporený vedeckou grantovou agentúrou VEGA v rámci riešenia projektu č. 1/0446/14 Autonómne rozhodovanie: stratégie regulácie emócií v rozhodovacom procese a spokojnosť s rozhodovaním.

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo overiť úlohu všímavosti, vnímanej emočnej inteligencie (EI), sebadeterminácie a autonómiu podporujúceho interpersonálneho štýlu zo strany dôležitých druhých osôb v predikcii ťažkostí v emočnej regulácii jednotlivca. Výskumné zámery sme realizovali na vzorke 655 VŠ študentov 1.roč. vo veku 18-23 rokov (M=19.6, SD=1.04; 389 žien, 266 mužov) s použitím sebavýpoveďových nástrojov *Dotazník piatich aspektov všímavosti* (FFMQ), *Škála črtového meta-emočného prežívania* (TMMS), *Škála globálnej motivácie* (GMS-18), *Škála interpersonálneho správania* (IBS); *Škála ťažkostí v emočnej regulácii* (DERS). Výsledky korelačných a hierarchických regresných analýz podporili predpoklady o význame všímavosti, vnímanej EI, sebadeterminácie a autonómiu podporujúceho interpersonálneho štýlu zo strany dôležitých druhých osôb (najmä rodičov) v predchádzaní ťažkostí v emočnej regulácii jednotlivca. Zistenia možno využiť v osobnostnom poradenstve.

Kľúčové slová: všímavosť, vnímaná emočná inteligencia, sebadeterminácia, autonómiu-podporujúci interpersonálny štýl, ťažkosti v emočnej regulácii

Abstract

The aim of the present research was to investigate the role of mindfulness, perceived emotional intelligence (EI), self-determination and autonomy-supportive interpersonal style of the important others in individual´s difficulties in emotion regulation. Study was conducted on sample of 655 university first-grade students aged 18-23 M=19.6, SD=1.04; 389 females, 266 males) using self-report measures Five-Facet Mindfulness Questionnaire (FFMQ), Trait Meta-Mood Scale (TMMS), Global Motivation Scale (GMS-18), Interpersonal Behaviours Scale (IBS) and Difficulties in Emotion Regulation Scale (DERS). Results of correlation and hierarchical multiple regression analyses supported the importance of mindfulness, perceived EI, self-determination and autonomy-supportive interpersonal style of important others (especially parents) in preventing individuals´ difficulties in emotion regulation. Our findings might be relevant to personality counselling.

Key words: mindfulness, perceived emotional intelligence, self-determination, autonomy-supportive interpersonal style, difficulties in emotion regulation

Úvod

Cieľom výskumu bolo rozšírenie poznania ohľadne podielu vybraných osobnostných a sociálnych faktorov integrovaného fungovania v adaptívnosti emočnej regulácie. Konkrétne sme sa usilovali overiť úlohu všímavosti, vnímanej emočnej inteligencie, sebadeterminácie (osobnostné premenné) a autonómiu podporujúceho interpersonálneho štýlu zo strany

dôležitých druhých osôb (sociálne premenné) v predikcii ťažkostí v emočnej regulácii jednotlivca .

Emočná regulácia (ďalej „ER“) predstavuje základnú schopnosť jednotlivca, ktorá je nevyhnutnou súčasťou jeho normálneho vývinu a adaptívneho fungovania vo viacerých životných oblastiach. Zástancovia eudaimonického prístupu zdôrazňujú funkčnosť a adaptívnosť prežívania negatívnych emócií a dôležitosť ich uvedomovania, porozumenia, monitorovania a hodnotenia za účelom dosiahnutia vytýčených cieľov (Ryan & Deci, 2001; Ryan et al., 2006; Thompson, 1994).

Integrácia osobnosti sa vo všeobecnosti chápe ako stupeň relatívnej koherencie a jednotnosti vnútorných zážitkov, ktoré jednotlivec prežíva v súvislosti s realizáciou motivovaných rozhodnutí a činov (Sheldon & Kasser, 1995). Na základe našich predchádzajúcich výskumov sme zistili, že k integrovanému fungovaniu vo významnej miere prispievajú osobnostné dispozície všímavosť, vnímaná emočná inteligencia a sebadeterminácia (Látalová, 2015; Látalová & Pilárik, 2013, 2015). Kľúčovú rolu v ich rozvoji zohrávajú práve procesy integrovaného fungovania vrátane adaptívnej ER (Weinstein, Przybylski, & Ryan, 2013).

Vychádzajúc z prezentovaných koncepcií a výsledkov našich vlastných výskumov formulujeme nasledovné výskumné hypotézy:

VH1: Predpokladáme, že uplatňovanie A-P štýlu dôležitými druhými (rodičmi, učiteľmi, rovesníkmi) bude negatívnym prediktorom ťažkostí v ER.

VH2: Predpokladáme, že osobnostné zdroje integrácie osobnosti (všímavosť, vnímaná EI a sebadeterminácia) budú negatívnymi prediktormi ťažkostí v ER, a to aj pri kontrole vplyvu sociálneho prostredia.

Metódy

Výskumný súbor

Výskumu sa zúčastnilo 655 VŠ študentov (389 žien, 266 mužov) 1. roč. Bc. stupňa štúdia vo veku 18-23 rokov (M=19.60, SD=1.04). Pri ich zapájaní do výskumu sme uplatnili metódu príležitostného výberu.

Meracie nástroje

Škála ťažkostí v emočnej regulácii (DERS; Gratz & Roemer, 2012) – 36-položková sebavýpoveďová škála určená na meranie 6 oblastí ťažkosti s ER – *neakceptovanie vlastných emočných reakcií, ťažkosti spojené s dosahovaním cieľov, ťažkosti spojené s kontrolou impulzov, nedostatočné emočné uvedomovanie, obmedzený prístup k stratégiám regulácie emócií* a *nedostatočné porozumenie vlastným emóciám*. Koeficienty vnútornej konzistencie subškál sa pohybovali v rozmedzí α = .70-.83.

Škála globálnej motivácie (GMS; Pelletier et al., 2004) – 18-položková sebavýpoveďová škála určená na hodnotenie 3 autonómnych foriem regulácie (motivácie) – *intrinsická motivácia, integrovaná regulácia* a *identifikovaná regulácia*, a 3 neautonómnych foriem regulácie – *introjektovaná regulácia, externá regulácia* a *amotivácia*.. Koeficienty vnútornej konzistencie subškál sa pohybovali v rozmedzí α = .56-.82.

Škála črtového meta-emočného prežívania (TMMS; Salovey et al., 1995) – 30-položková sebavýpoveďová škála určená na meranie troch základných zložiek vnímanej EI – *pozornosť venovaná vlastným emóciám(uvedomovanie si vlastných emócií), porozumenie(diferenciácia) vlastných emócií, regulácia(náprava) vlastných negatívnych emócií.* Vnútorná konzistencia položiek subškál sa pohybuje v rozmedzí α = .71-.82.

Dotazník piatich aspektov všímavosti (FFMQ – Baer et al., 2006) – 39-položková sebavýpoveďová škála pozostávajúca z 5 subškál – *tendencia pozorovať(uvedomovať si)*

vlastné vnútorné zážitky, tendencia popisovať vlastné vnútorné zážitky, tendencia konať na základe uvedomovania si vlastných vnútorných zážitkov, nehodnotiaci postoj k vlastným vnútorným zážitkom, tendencia nereagovať na vlastné vnútorné zážitky. Vnútorná konzistencia položiek subškál sa pohybuje v rozmedzí α = .65-.84

Škála interpersonálneho správania (IBS – Pelletier et al., 2011) – 12-položková sebavýpoveďová škála určená na hodnotenie subjektívne vnímanej miery uplatňovania A-P štýlu, resp. uspokojovania psychologických potrieb autonómie, kompetencie a blízkych vzťahov dôležitými druhými (rodičmi, učiteľmi...). Škála pozostáva z troch 4-položkových subškál – *vnímaná podpora autonómie, vnímaná podpora kompetentnosti a prežívanie záujmu a blízkosti vo vzťahoch*. Vnútorná konzistencia položiek subškál sa pohybuje rozmedzí α = .65-.84.

Výsledky

Výsledky korelačných a hierarchických regresných analýz podporili predpoklady o význame všímavosti, vnímanej EI, sebadeterminácie a autonómiu podporujúceho interpersonálneho štýlu zo strany dôležitých druhých osôb (najmä rodičov) v predchádzaní ťažkostí v ER jednotlivca. Ako najsilnejšie sa ukázali vzťahy medzi ťažkosťami v ER a podporou zo strany rodičov, resp. rovesníkov, všímavosťou a vnímanou EI (tab.1).

Tabuľka 1: Korelačná matica vzťahov medzi ťažkosťami v regulácii emócií a ich sociálnymi a osobnostnými prediktormi

	ŤAŽKOSTI V REGULÁCII EMÓCIÍ						
PREDIK-TORY	*Celkové skóre*	*Nedostatočné porozum.E*	*Nedostatočné uvedomov.E*	*Nedostatočná regulácia E*	*Neakceptova-nie E reakcií*	*Ťažkosti s kontrolou impulzov*	*Ťažkosti s dosahova-ním cieľov*
Vnímaná podpora rodičov	-.322	-.235	-.126	-.286	-.218	-.277	-.156
Vnímaná podpora učiteľov	-.212	-.168	-.106	-.196	-.107	-.149	-.135
Vnímaná podpora rovesníkov	-.324	-.282	-.204	-.270	-.246	-.221	-.100
Sebadeter-minácia	-.350	-.276	-.216	-.272	-.252	-.234	-.195
Všímavosť	-.612	-.549	-.290	-.463	-.402	-.442	-.392
Vnímaná EI	-.513	-.566	-.484	-.377	-.313	-.288	-.166

r >|.08| je štatisticky významné na hladine p <.05, r >|.10| je štatisticky významné na hladine p <.01, r >|.13| je štatisticky významné na hladine p <.001

Najsilnejšími prediktormi ťažkostí v ER na úrovni sociálneho prostredia boli podpora zo strany rodičov a rovesníkov a na úrovni osobnosti všímavosť a vnímaná EI. Osobnostné premenné vysvetľovali dodatočných vyše ΔR^2=28% variancie celkovej miery maladaptívnej ER a ΔR^2=11-29% variancie špecifických ťažkostí a to aj pri kontrole vplyvu sociálnych faktorov. Výsledky sú zhrnuté v tabuľke 2.

Tabuľka 2: Výsledky hierarchickej regresnej analýzy overujúcej účinky jednotlivých sociálnych a osobnostných premenných na prežívanie ťažkostí s reguláciou emócií

	ŤAŽKOSTI V REGULÁCII EMÓCIÍ						
PREDIKTORY	B	SE	β	t	sig	R^2	ΔR^2
BLOK 1						.158***	
Vnímaná podpora rodičov	-.42	.08	-.22	-5.66	.00		
Vnímaná podpora učiteľov	-.16	.07	-.09	-2.35	.02		
Vnímaná podpora rovesníkov	-.42	.08	-.21	-5.17	.00		
BLOK 2						.439***	.281***
Vnímaná podpora rodičov	-.24	.06	-.13	-3.92	.00		
Vnímaná podpora učiteľov	.-06	.06	-.03	-1.04	.30		
Vnímaná podpora rovesníkov	-.10	.07	-.05	-1.39	.17		
Sebadeterminácia	-.05	.03	-.05	-1.52	.13		
Všímavosť	-.58	.05	-.43	-11.62	.00		
Vnímaná emočná inteligencia	-.27	.06	-.18	-4.64	.00		
						F(6,648)= 84.493***	

Diskusia

Výsledky korelačných analýz podporili obe naše výskumné hypotézy. Všetky korelácie medzi prediktormi a ťažkosťami v ER boli významné a v očakávanom smere, t.j. negatívne. Na druhej strane, na základe výsledkov hierarchických regresných analýz sa účinok podpory zo strany učiteľov a účinok sebadeterminácie na úroveň ťažkostí v ER javil ako najmenej významný, resp. nesignifikantný.

Z psychologického hľadiska ich možno vysvetliť na základe ústredných faktorov a mechanizmov rozvoja ER. Je pravdepodobné, že procesy v pozadí vnímanej EI (nedefenzívne spracovanie a ER) a všímavosti (neskreslené a neselektívne uvedomovanie) sú pre neprítomnosť ťažkosti v ER podstatnejšie ako procesy tvoriace jadro sebadeterminácie (autonómnosť sebaregulácie). Tiež je známe, že stratégie ER sa formujú skôr v blízkych, emočne sýtených vzťahoch (s rodičmi, rovesníkmi) ako vo formálnych vzťahoch s učiteľmi (Ryan et al., 2006). Okrem toho výskumy potvrdzujú, že uplatňovanie autonómiu podporujúceho interpersonálneho štýlu je bežnejšie zo strany rodičov a rovesníkov, ako zo strany učiteľov (Reeve, Deci, & Ryan, 2004).

Záver

Všímavosť, vnímaná EI a sebadeterminácia predstavujú nielen dispozičné zdroje integrovaného fungovania, ale tiež potenciálne faktory adaptívnej ER na úrovni osobnosti. Okrem toho sa potvrdilo, že priaznivé účinky A-P štýlu sa odrážajú aj v oblasti ER jednotlivca, a že efekt jeho uplatňovania zo strany dôležitých druhých osôb na adaptívnosť ER je „synergický“. Výsledky naznačili, že v období adolescencie a „vynárajúcej sa“ mladej dospelosti zohrávajú v procesoch adaptívnej ER primárnu úlohu rodičia a rovesníci, a vo významnej miere k nej môže prispieť rozvoj vnímanej EI a všímavosti.

Literatúra

Baer, R. A., Smith, G. T., Hopkins, J., Krietemeyer, J., & Toney, L. (2006). Using self-report assessment methods to explore facets of mindfulness. *Assessment*, *13*(1), 27-45.

Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 84(4*), 822-848.

Deci, E.L., Ryan, R.M. (2008). Self-determination theory: a macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology, 49*, 3, 182-185

Gratz, K. L., & Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the difficulties in emotion regulation scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 26*(1), 41-54.

Látalová, V. (2015). *Emočné a motivačné zdroje integrácie osobnosti a adaptívne kariérové rozhodovanie.* Nitra: UKF, 2015. 152 s. Dizertačná práca

Látalová, V., & Pilárik, Ľ. (2013). Autonómia motivácie kariérnej voľby a spokojnosť s rozhodovaním. In I. Sarmány-Schuller (Ed.), *Otázniky rozhodovania: Teória, empíria, život.* Zborník príspevkov z konferencie 31. Psychologické dni (pp. 180–187). Bratislava: Stimul.

Látalová, V., & Pilárik, Ľ. (2015). Predicting career decision-making strategies in women: The role of self-determination and perceived emotional intelligence. *Studia Psychologica, 57,* 2, 95-114.

Pelletier, L. G., Beaudry, S., Sharp, E. C., Otis, N. (2011). *The Interpersonal behaviours scale (IBS): support of autonomy, competence, and relatedness in different life domains.* Unpublished manuscript. [elektronická pošta]. Správa pre: Veronika Látalová. 2012-12-11. [citované 2014-09-29]. Osobná komunikácia.

Reeve, J., Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2004). Self-determination theory: a dialectical framework for understanding sociocultural influences on student motivation. In D. M. McInerney & S. Van Etten (Eds.), *Big theories revisited: research on sociocultural influences on motivation and learning* (pp. 31-60). Greenwich, CT: Information Age.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology, 52*(1)*,* 141-166.

Ryan, R. M., Deci, E. L., Grolnick, W. S., & La Guardia, J. G. (2006). The significance of autonomy and autonomy support in psychological development and psychopathology. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology: Theory and method* (Vol 1, pp. 795-849). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc..

Salovey, P., Mayer, J. D., Goldman, S. L., Turvey, C., & Palfai, T. P. (1995). Emotional attention, clarity, and repair: exploring emotional intelligence using the Trait meta-mood scale. In J. W. Pennebaker (Ed.), *Emotion, disclosure and health* (pp. 125-154). Washington, D.C.: American Psychological Association.

Sheldon, K. M., & Kasser, T. (1995). Coherence and congruence: two aspects of personality integration. *Personality and Social Psychology Bulletin, 68*, 531-543

Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. In N. A. Fox (Ed.), *The development of emotion regulation: Biological and behavioral considerations* (pp. 25-52). Chicago: University of Chicago Press.

Weinstein, N., Przybylski, A. K., & Ryan, R. M. (2013). The integrative process: new research and future directions. *Current Directions in Psychological Science*, *22*(1), 69-74.

Analýza obchodného správania a obchodného vyjednávania u zamestnancov

Analysis of business conduct and business negotiation with employees

Anna Lelková, Tatiana Lorincová

anna.lelkova@unipo.sk, tatiana.lorincova@gmail.com

Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta manažmentu, Katedra manažérskej psychológie

Príspevok je publikovaný v rámci riešenia vedecko-výskumného grantového projektu VEGA 1/0857/15 "Výskum ekonomicky významných faktorov vnímania reputácie a jej dominantných súvislostí vo vzťahu k úspešnosti procesu elektronického obchodovania a e-marketingu na slovenskom virtuálnom trhu".

Abstrakt

V príspevku sú obsiahnuté základné pojmy týkajúce sa obchodu a jeho fungovania. Skúma vlastnosti, ktoré by podľa zamestnancov vyjednávač mal mať. Prieskum bol realizovaný u zamestnancov, ktorých zameraním je výrobná sféra. Cieľom príspevku je poukázať, že aj správanie zamestnanca povereného vyjednávaním pôsobí na úspešný výsledok celkového vyjednávania. Príspevok poukazuje na prepojenie medzi vyjednávaním a jeho prvkami, ako povahové črty zamestnanca, správanie, či už spoločensky prípustné alebo neprípustné, ďalej na efektívnosť rôznych vonkajších prvkov a motivácie. Poukazuje aj na rozdiely vnímania jednotlivých aspektov z rôznych hľadísk.
Kľúčové slová: obchod, obchodné správanie, obchodné vyjednávanie, zamestnanci

Abstract

The article contained the basic concepts related to trade and its operation. It examines the characteristics which, according to the employees should have negotiator. The survey was conducted by employees whose focusis the manufacturing sector. The paper pointed out that the conduct of the official responsible for negotiating operates on the successful outcome of the overall negotiations. The work highlights the link age between negotiations and its elements such as character traits employee behavior, whether socially acceptable or unacceptable to further effectiveness of various external elements and motivation. It highlights the different perceptions of various aspects from different perspectives.
Keywords: Business, Business behavior, Business negotiations, Staff

Úvod

Každý zamestnanec by mal k pozícií vyjednávača pristupovať zodpovedne. Ľudia disponujú rôznymi vlastnosťami a schopnosťami. Väčšina z nich sa dá aj efektívne využiť pri vyjednávaní. Práve preto by v záujme každej spoločnosti malo byť, aby mala čo najviac zamestnancov, ktorý vedia efektívne využiť svoje schopnosti. V dnešnej dobe však už exitujú rôzne možnosti ako sa stať úspešným vyjednávačom. Sú to rôzne kurzy, či školenia, ktoré umožňujú ľuďom získať nové skúsenosti, zručnosti a zdokonaliť tie, ktorými už disponujú. Príspevok približuje pojem vyjednávanie a poukazuje na prepojenie správania a osobnostných čŕt zamestnancov so samotným výsledkom vyjednávania.

Obchod

Medzi základné delenie obchodu podľa teritória pôsobenia patrí domáci, vnútorný, medzinárodný, zahraničný a svetový obchod. Osobitnou formou obchodu je elektronický obchod. Je založený na celosvetovo prepojenej internetovej sieti, prostredníctvom ktorej sa vykonávajú všetky obchodné činnosti (Viestová 2006).

Hlavnou funkciou obchodného podniku je prekonávanie prekážok a rozporov medzi výrobou a spotrebou. Existuje veľa delení funkcií obchodu. Spoločenská funkcia sa

zúčastňuje na výchove spotrebiteľa. Pri skúmaní funkcií sa sleduje národohospodársky prínos alebo podiel obchodu na tvorbe hodnôt. Prejavuje sa pomocou tzv. transpozičných základných funkcií (Zamazalová 2009).

Obchodné správanie a obchodné vyjednávanie

Každý z partnerov by sa mal zamyslieť nad jeho čestnosťou v prístupe k rokovaniu. Tu môže dôjsť k rôznym nekalým a nečestným praktikám pri obchodovaní. Niektoré z nich sú uvedené aj v zákonoch. Za nečestné jednanie sa považuje aj zavádzanie, skresľovanie situácie, či zatajovanie podstatných a dôležitých informácií. Vo firmách sa tieto pravidlá a predpisy zavádzajú vo forme etického kódexu. Všetky dokumenty obsahujúce etické pravidlá pomáhajú pri riešení vzniknutých problémov (Knapík 2010; Lajčin, Sláviková, Frankovský, Birknerová, 2014).

Každé vyjednávanie si vyžaduje osobitný prístup. Kvôli tomu je veľmi ťažké viesť rokovania podľa jedného stanoveného vzoru. Vyjednávanie môže mať viacero foriem a všetky majú svoje špecifické požiadavky. Avšak priebeh väčšiny z nich je pomerne rovnaký (Knapík, 2010).

Podľa Termanna (2002, s. 23) by sme ho mohli zhrnúť do týchto krokov:

- príprava na vyjednávanie;
- predbežné ponuky a návrhy;
- dohoda.

Pravidlá vyjednávania

Podľa Forsytha (2000, s.14 - 16) medzi štyri základné pravidlá vyjednávania patria:

- mieriť vysoko;
- získať „nákupný zoznam“ druhej strany;
- mať na mysli celok;
- neprestávať pátrať po premenných.

Nástroje vyjednávania

Všeobecne by sa to dalo označiť ako všetko, čo využívame k získania úspechu, ale systematicky ide o posledný stupeň štvorstupňovej pyramídy stratégie (Bednář 2012).

Obrázok 1: Štvorstupňová pyramída stratégie (Bednář, 2012)

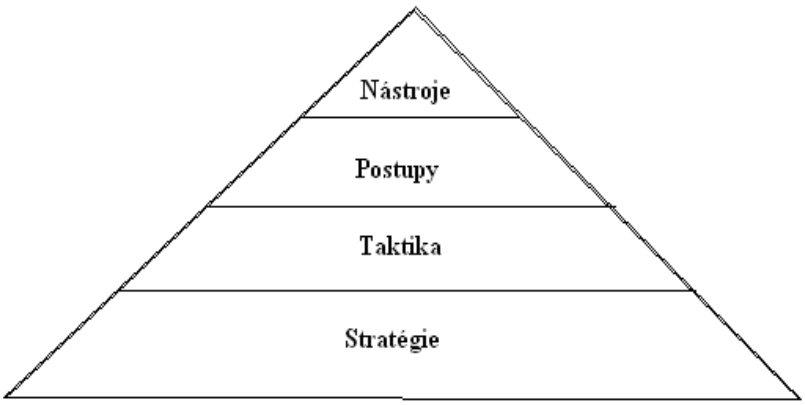

V každodennej praxi alebo v živote využívame ako nástroj aj údaje alebo dáta a subjektívne argumenty, ktoré sa najčastejšie opierajú o skúsenosti či autoritu. Ústupok protistrane je veľmi dôležitým základným nástrojom. Pretože takmer žiadne vyjednávanie sa nezaobíde bez ústupkov. S ústupkom sa spája aj pojem propozícia, čo znamená vlastný návrh,

ktorý by mohol byť výsledkom jednania. Jednorazový únik je tiež jeden z nástrojov, ale tento by sme skôr zaradili medzi tie taktickejšie (Brabec 2003).

Prieskum

Prieskumom v tomto príspevku poukazujeme najeho výsledky, kde sme analyzovali pohľad zamestnancov na obchodné vyjednávanie a ich názory na to, čo pôsobí na úspech vyjednávania a aké črty by mal mať zamestnanec, ktorý je poverený vyjednávaním.

Charakteristika objemu skúmania

Prieskumnú vzorku tvorili zamestnanci vo výrobných podnikoch, ale aj v podnikoch poskytujúcich služby. Boli to zamestnanci na rôznych organizačných úrovniach. Prieskum bol realizovaný formou dotazníka.Na dotazník odpovedalo 70 respondentov, z toho bolo 35 žien a 35 mužov. V rámci demografických údajov sme riešili aj otázky týkajúce sa najvyššie dosiahnutého vzdelania, veku, odvetvia práce a pracovného zaradenia.

Prieskumné metódy

Pri zisťovaní informácií sme použili kvantitatívny prieskum. Informácie sme získavali, ako sme už spomínali, prostredníctvom dotazníka. Dotazník bol anonymný a dobrovoľný. Otázky boli zamerané na názory respondentov.

Prieskumné problémy

P1: Existujú rozdiely v dosiahnutí úspechu vo vyjednávaní medzi mužmi a ženami?

P2: Existujú rozdiely v názoroch mužov a žien v pôsobení povahových čŕt a výzoru vyjednávača na vyjednávanie?

Výsledky a interpretácie

Väčšina respondentov mala najvyššie dosiahnuté vzdelanie stredoškolské s maturitou, avšak iba o 5 respondentov menej malo dosiahnuté vysokoškolské vzdelanie. Jeden z respondentov mal dosiahnuté iba stredoškolské vzdelanie bez maturity. Veková kategória respondentov bola najčastejšie od 20 do 30 rokov, týchto respondentov bolo až 44 čo tvorilo 63%, vekovú kategóriu 31 až 40 rokov zastupovalo v tomto prieskume 23 respondentov čo tvorí 33% a 3 respondenti boli vo vekovej kategórii 41 až 50 rokov a tvorili 4% z celého prieskumu.

P1: Existujú rozdiely v dosiahnutí úspechu vo vyjednávaní medzi mužmi a ženami?

V prvej prieskumnej otázke sme sa zamerali na odpovede, či sú podľa názorov respondentov ženy úspešnejšie vo vyjednávaní ako muži. Ak sme si bližšie rozobrali otázku dotazníka „Myslíte si, že ženy sú úspešnejšie vo vyjednávaní?“ a otázku „Myslíte si, že muži sú trpezlivejší pri vyjednávaní ako ženy?“ došli sme k týmto zisteniam. Najprv sme sa zamerali na to, čo si myslia ženy a muži o tom, či sú ženy vo vyjednávaní úspešnejšie. Podľa prieskumu sa až 30 respondentov, čo tvorí 43%, nevedelo vyjadriť k tejto otázke. Hneď druhou najčastejšou odpoveďou bolo, že sú skôr úspešnejšie, a to tvrdí 24 respondentov, čo tvorí 34%. O tom, že ženy sú úspešnejšie vo vyjednávaní je presvedčených 7 respondentov, čo tvorí 10%. Zvyšných 13% respondentov si myslí, že ženy sú menej úspešné vo vyjednávaní. Jednotlivé odpovede je možné vidieť aj v grafoch 1. Rovnako je to aj s druhou otázkou, kde sa až 44% respondentov nevedelo vyjadriť k tomu, či muži sú pri vyjednávaní trpezlivejší ako ženy. Najčastejšou odpoveďou bolo, že respondenti si nemyslia, že muži sú trpezlivejší, a to tvrdí 27% opýtaných. O tom, že muži sú trpezlivejší, je presvedčených 6% respondentov. A práve naopak, že muži určite nie sú trpezlivejší, si myslia 4% respondentov.

Zvyšných 19% respondentov si myslí, že muži sú skôr trpezlivejší pri vyjednávaní ako ženy. Jednotlivé odpovede taktiež môžete vidieť v grafoch.

Graf 1: Úspešnosť žien a trpezlivosť mužov vo vyjednávaní

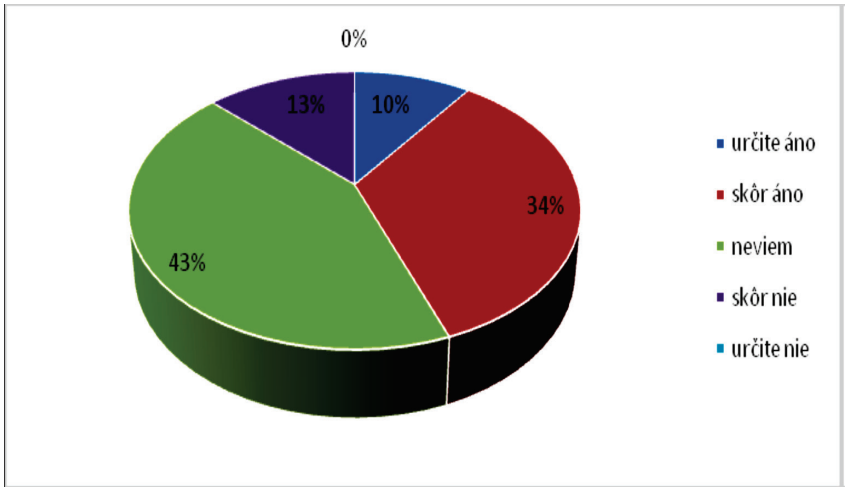

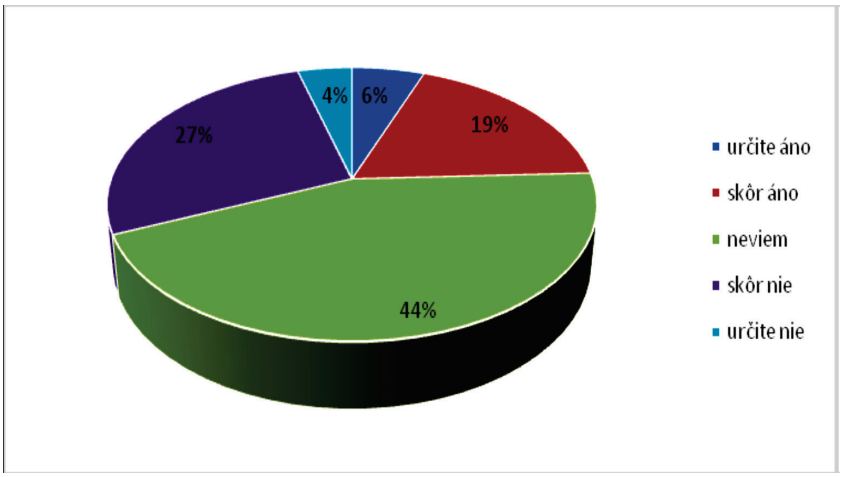

Pri týchto otázkach sme sa zamerali jednotlivo aj na to, ako odpovedali ženy a muži. Muži častejšie odpovedali, že sú presvedčení o tom, že pri vyjednávaní sú úspešnejšie ženy ako muži, tvrdí to 14% mužských respondentov. Ženy sú o niečo menej presvedčené, že sú úspešnejšie a myslí si to o 7% menej žien ako mužov. Avšak ženy častejšie odpovedali, že skôr sú úspešnejšie ako muži, a to až 43% žien. Podobne odpovedali aj muži, ktorí si skôr myslia, že ženy sú úspešnejšie, bolo to 26% respondentov. Pri tejto otázke sa nevedelo vyjednávaní vyjadriť 46% mužov a 40% žien. Pri otázke, či si myslia, že muži sú trpezlivejší pri ako ženy, sme sa stretli s nasledovnými odpoveďami. Muži aj ženy sa pri tejto otázke zhodli pri odpovedi, že sú presvedčení o tom, že muži sú trpezlivejší ako ženy. Bolo to zhodne po 6% respondentov. Pri tejto otázke si muži skôr myslia, že sú trpezlivejší ako ženy, a to si myslí 26% respondentov. 11% žien si skôr myslí, že muži sú trpezlivejší. Podobné percento žien aj mužov sa nevedelo k tejto otázke vyjadriť. U žien to bolo 43% a u mužov 45% respondentov. Pri tejto otázke sme sa stretli aj s presvedčením, že muži určite nie sú trpezlivejší ako ženy. Myslia si to dvaja respondenti, muži, čo tvorí 6% a 3% tvorí jedna odpoveď z pohľadu žien. Ženy si myslia, že muži skôr nie sú trpezlivejší ako ženy, tvrdí to 37% žien a 17% mužov si taktiež myslí, že skôr nie sú trpezlivejší ako ženy. Z tejto tabuľky nám vyplýva to, že ženy si viac myslia, že sú úspešnejšie pri vyjednávaní ako muži a že muži

nie sú trpezlivejší ako ženy. Naopak muži si viac myslia, že práve oni sú trpezlivejší ako ženy a súhlasia s tým, že ženy sú úspešnejšie vo vyjednávaní ako muži. Výsledkom je zistenie, že podľa oboch pohlaví je žena skôr úspešnejšia ako muž, avšak pri názore na trpezlivosť sa nezhodli.

P2: Existujú rozdiely v názoroch mužov a žien v pôsobení povahových čŕt a výzoru vyjednávača na vyjednávanie?

Otázkami sme zisťovali názor respondentov na to, či povahové črty a vonkajší výzor pôsobia na úspech vyjednávania a sú zobrazené v grafoch. 47% respondentov je presvedčených o tom, že povahové črty a vonkajší vzhľad vyjednávača pôsobia na výsledok vyjednávania. 3% respondentov sa k tejto otázke nevedeli vyjadriť a 1% opýtaných, si skôr nemyslí, že by povahové črty a vzhľad pôsobili na výsledok vyjednávania. Ak si to zoberieme z pohľadu mužov a žien, obe pohlavia sú toho názoru, že tieto prvky pôsobia na vyjednávanie. Zo žien je o tom presvedčených 43% a 51% si skôr myslí, že to pôsobí na vyjednávanie. Naopak, viac mužov ako žien je presvedčených o tom, že povahové črty a výzor má určité pôsobenie na vyjednávanie, myslí si to 51% mužov. Názor, že to skôr nepôsobí zastáva 46% mužov. A iba jeden respondent nevedel k tejto otázke vyjadriť svoj názor. Porovnanie názorov môžeme vidieť v grafoch 3.

Graf 3: Pôsobenie povahových čŕt a výzoru vyjednávača vzhľadom na porovnanie názorov z pohľadu mužov a žien na vyjednávanie

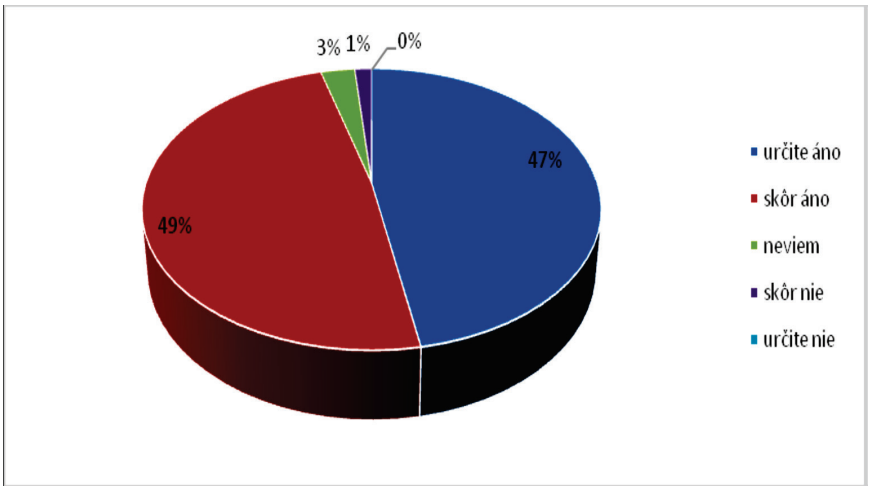

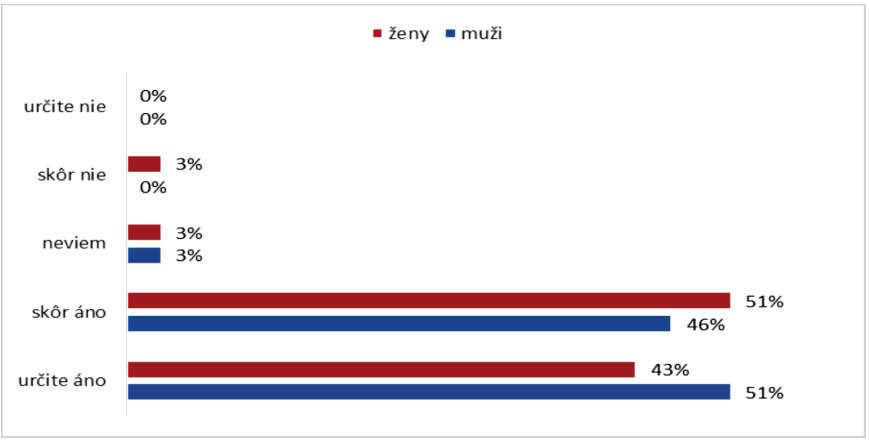

Touto prieskumnou otázkou nadviažeme na ďalšiu otázku v dotazníku, ktorá bola zameraná na názor, aké povahové črty by mal mať úspešný vyjednávač. Najviac respondentov

odpovedalo, že vyjednávač by mal byť najmä komunikatívny, čo si myslí až 23 % respondentov. Hneď druhou najdôležitejšou črtou vyjednávača by bola cieľavedomosť, to si myslí 18% respondentov. A poslednou vlastnosťou z troch najdôležitejších bola inteligencia, ktorú považuje 14% respondentov za povahovú črtu, ktorú by úspešný vyjednávač mal mať. Dôveryhodnosť má iba o 1% menej ako inteligencia, rovnako o 1% menej od dôveryhodnosti má aj vlastnosť, že vyjednávač by mal byť rozhodný. Nad hranicu 10% sa dostala aj povahová črta vyjednáva, ktorý by mal byť trpezlivý, čo si myslí 11% respondentov. Pod hranicu 10% sa dostali povahové črty ako čestnosť, kde iba 7% respondentov si myslí, že úspešný vyjednávač by mal mať takúto vlastnosť. Na rovnakej úrovni skončili vlastnosti ako tvrdohlavý a chamtivý, ktoré dostali zhodne po jednej odpovedi. Medzi odpovede sa dostal aj názor jedného z respondentov, ktorý si myslí, že vyjednávač by mal byť sympatický. Odpovede sú zobrazené v grafoch4.

Ďalšia otázka bola zameraná na zistenie názoru respondentov, čo okrem povahových čŕt ešte pôsobí na úspech vyjednávania. Bola to otázka „Ktoré znaky sú podľa Vás efektívne pri vyjednávaní?“. U respondentov prevládala odpoveď, že dobré meno spoločnosti má pozitívny účinok na vyjednávanie. Myslí si to 31% respondentov. Respondenti sú aj toho názoru, že kompromis je efektívny a pozitívne pôsobí na vyjednávanie. Tento názor zastáva 28% respondentov. 22% respondentov je toho názoru, že celkový vzhľad môže pôsobiť na vyjednávanie. Ide nielen o výzor a povahové črty vyjednávača, ale aj o jeho prístup k vyjednávaniu. Pod hranicu 10% sa dostali tri odpovede, a to lichotenie, ktoré získalo 8%, gestikulácia, ktorá taktiež môže v značnej miere pôsobiť na vyjednávanie, získala 6% a za najmenej efektívny znak respondenti považovali poplatky, ktoré získali 5%.

Graf 4:Povahové črty a efektívne prvky vo vyjednávaní

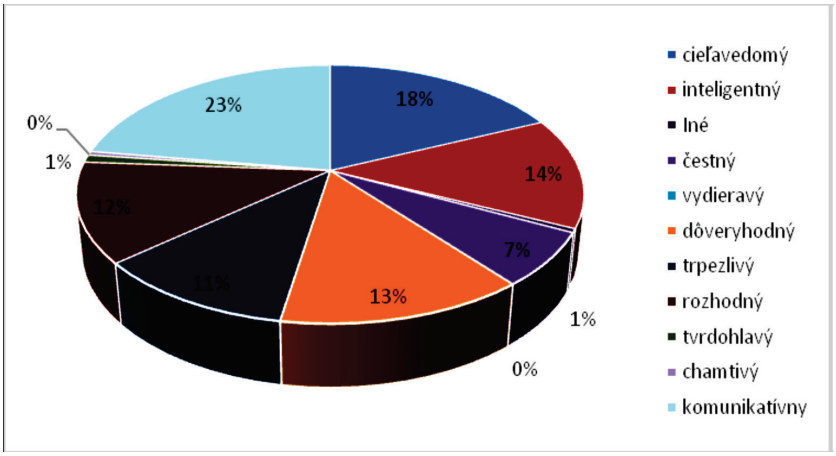

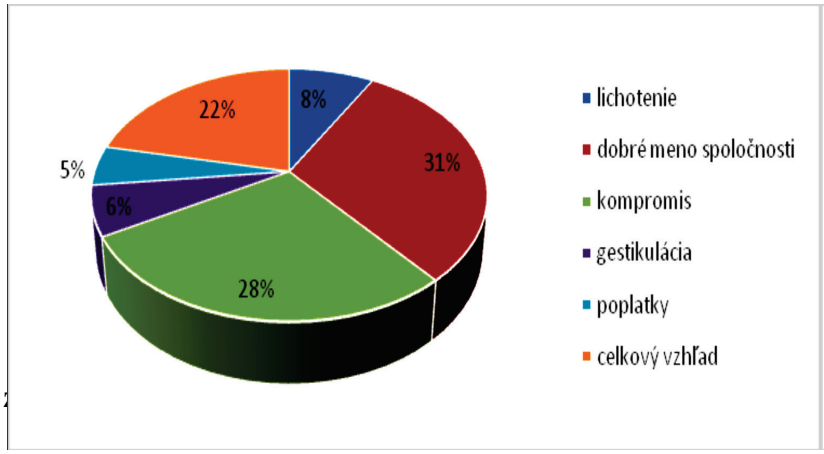

Diskusia a

Podľa výsledkov prieskumu, existuje mnoho prvkov, ktoré pôsobia na výsledok vyjednávania. Či už sú to črty a vlastnosti zamestnanca, ktorý je poverený vyjednávaním alebo vonkajšie znaky spoločnosti. Prostredníctvom prieskumu sme zistili, že jedným z takých prvkov je aj motivácia.

Zamerali sme sa aj na skúmanie spojitosti medzi pohlavím a úspechom vyjednávania. Ženy si myslia, že sú úspešnejšie pri vyjednávaní ako muži a tento názor im potvrdili aj respondenti mužského pohlavia. Aj keď pri tejto otázke sme sa stretli s rôznymi názormi, vyplynulo z toho, že ženy sú podľa názorov mužov aj žien úspešnejšie vo vyjednávaní. Stretnúť sa môžeme aj s názorom, že muž ustúpi najmä žene, ktorá je pekná a upravená. Práve v tom vidia muži svoju nevýhodu oproti ženám pri rokovaniach. Jedným z možných riešení tohto problému, ktoré odporúčame je mať vo firme mužské aj ženské zastúpenie zamestnancov, ktorí sú poverení vyjednávaním.

Ak by sme sa zamerali na povahové črty zamestnancov, ktoré podľa väčšiny respondentov pôsobia na vyjednávanie, tak by podľa nich mali byť najmä komunikatívni. Medzi tri najdôležitejšie vlastnosti patrili ešte cieľavedomosť a inteligencia. Ak je človek komunikatívny, ľahšie dokáže riešiť vzniknuté problémy. Na vyjednávanie je potrebné sa zodpovedne a dôkladne pripraviť, pretože často od toho závisí výsledok vyjednávania, a taktiež, ako bude samotné vyjednávanie prebiehať. Každé vyjednávanie je iné, preto si aj vyžaduje individuálny prístup.

Zoznam literatúry

Bednář, V. (2012). *Stratégie vyjednávaní.* Praha: Grada.
Brabec, J. (2003). *33 základních dovednosti pro obchodní jednáni.* Brno: ComputerPress.
Forsyth, P. (2000). *The Negotiator's Pocketbook. Alresford* U.K.: Management Pocketbooks.
Knapík, P. (2010). *Obchodné rokovanie I.* Bratislava: Ekonóm.
Lajčin, D., Sláviková, G., Frankovský, M. & Birknerová, Z. (2014). Sociálna inteligenciaako významný prediktor manažerského správania. *In: Ekonomický časopis, 62, 6.*
Termann, S. (2002). *Uměni přesvedčit a vyjednat.* Praha: Grada.
Viestová, K. a kol. (2006). *Lexikón obchodu 1 – Trh, obchod, tovar.* Bratislava: Ekonóm.
Zamazálová, M. (2009). *Marketing obchodní firmy.* Praha: GradaPublishing.

Feelings of deceived people and the role of deceiver's machiavellianism in instant messenger communication

Václav Linkov
linkov@email.cz
Masaryk University

Abstract

This paper examines feelings of people deceived by partner in instant messenger (IM) communication and possible ability of high-Machs to deceive better than low-Machs. 28 respondents participated in two IM conversations with group of other 28 people, whose machiavellianism was assessed. In the second conversation they were lied by partner, who received instruction to lie. Respondents felt conversation with lying partner as less pleasant than normal instant messenger conversation. Deceiving partner was perceived as less agreeable and more neurotic on Big Five scales than the non-lying partner. Participants higher in machiavellianism were perceived as less trustful by their communication partners in normal IM conversation. High-Machs were not found to be better liars than low-Machs.
Key words: Instant messenger communication, deception, machiavellianism, Big Five.

Introduction

People sometimes lie to each other and Internet is not exception - Caspi and Gorsky (2006) found that many people (70%) thought, that lying is very common on the Internet, but only 30% stated that they have ever been lying there. If a deceiver speaks with a deceived person face-to-face (FTF), the deceiver would possibly have some different mimic or voice as compared to normal state and the deceived person may feel it (many of these differences are noted in DePaulo et al., 2003). But what if we are not able to see the face of deceiver and to hear his voice? People writing deceptive messages in computer-mediated-communication (CMC) try to write less ambiguous information and be more concrete (Lee, Welker a Odom, 2009), more details in IM deceptive communication together with more indirect style of writing were found also by Giordano, Stoner, Brouer & George (2007). These differences could make the receiver of message to feel different when the message is true or deceptive.

People are not good in deciding whether someone is lying or not - in average they have about 55% probability to recognize it – which is only slightly better than chance (Bond & DePaulo, 2006). People who don't give their full attention to recognize whether someone is lying or not are better judges of deception (Albrechtsen, Meissner, & Susa, 2009). The deceived person's feelings can be as good cue to catch a liar as objective measuring of cues – DePaulo et al. (2003) found that measuring of impressions from verbal and vocal immediacy and uncertainty of deceiver speech can be good cue to detect deception in FTF. So it should be examined also in IM communication whether feelings about communication partner of deceived people and feelings of people communicating with someone, who is not lying to them, are different or not.

Tyler, Feldman and Reichert (2006) found that people who were lying were recognized as less likable and less trustful by deceived people. This makes our first hypothesis:

Hypothesis 1: People who are deceived during messenger communication feel their communication partner as less likable, less trustful and less understandable person than they perceive a partner who doesn't lie to them. They also feel the conversation with such a lying partner as less enjoyable than the conversation with non-lying partner.

Heinrich and Borkenau (1998) found that someone perceived as trustful and consistent is also perceived as more agreeable and less neurotic on Big Five scales. This raises the second hypothesis:

Hypothesis 2: A person deceiving through messenger will be recognized by his or her partner as less agreeable and more neurotic when compared to the person who is not lying to this partner through messenger.

It seems that ability to be a good liar is not strongly connected to personality of liar. Riggio and Friedman (1983) found that better liars are people with higher need of dominance and exhibition. Machiavellianism is personality construct introduced by Christie and Geis (1970) to describe people who are willing to do everything to achieve their goals. They feel it is correct to manipulate with people and to cheat them in order to be successful. Geis and Moon (1981) found that people scoring higher in Machiavellianism (high Machs) are better liars than people scoring lower in Machiavellianism (low Machs): high-Machs lies were perceived as more trustful than low-Machs lies. This raises our third hypothesis:

Hypothesis 3: Machiavellianism of a person correlates positively with the difference of trustfulness of this person perceived by his partner, to whom he or she is lying, and trustfulness perceived by the partner, to whom he or she doesn't lie. More simply: Machiavellianism correlates with (perceived trustfulness in lie condition – perceived trustfulness in truth condition) in messenger communication.

Sample

56 respondents were students of Masaryk University and volunteers. They were separated to two groups that way, that people in one group will be strangers to people in other group. 28 respondents in first group (15 women, 13 men, average age 22.0 years) played later the role of deceived subjects. 28 respondents (15 women, 13 men, average age 24.9 years) received goal to deceive communication partner later. Participants were randomly assigned to pairs with same sex partner from other group for first conversation and other sex partner for second conversation (2 pairs were same sex, because of less number of males in sample).

Measures

IPJ-R (Hřebíčková, Urbánek, & Čermák, 2000) is Czech questionnaire to measure Big Five, which contains 12 pairs of adjectives (6-point scale) for each Big Five dimension. Cronbach's alphas of these scales were from 0.88 to 0.92.

Mach IV questionnaire (Christie & Geis, 1970) is a measure of machiavellianism, which contains 20 questions (5-point scale). Cronbach's alpha of Mach IV scale was only 0.64, so I erased six questions to reach alpha 0.7.

Questionnaire about partner and conversation (all questions 7-point Likert scale), which contains: scale to measure level of understanding of partner (alpha 0.7) with four questions, scale to measure trustfulness of partner with six questions (alpha 0.82), scale with three questions measuring how much participant likes his or her partner (alpha 0.93), a question asking "Was the conversation pleasant for you?"

Procedure

Each group sat in one computer room together with two administrators and each respondent received a same sex communication partner in the second room who was stranger to him or her. Both partners received goal to speak together 40 minutes by Windows Live Messenger and get impression about partner's personality.

After this conversation, the "deceived" group received a IPJ-R questionnaire about partner and questionnaire with other questions about conversation and partner. It was told them that we need more data, so second 40 minutes conversation will take a place. "Deceivers" group received goal to pretend to be a person of opposite sex and lie to partner as much as possible, because we are interested in answering the question, how good liars people can be. They had five minutes to prepare and after it took another 40 minutes conversation with an other sex partner (for two women a same sex).

Participants in the "deceived" group filled IPJ-R and Questionnaire about partner and conversation two times after each conversation. Participants in the "deceivers" group filled a Mach IV questionnaire after second conversation. Finally all participants were debriefed.

Results

Differences between participants' feelings after communication with deceiving partner and after communication with partner without goal to deceive are summarized in Table 1. Likeability of conversation was higher in conversation in which partner was not deceiving. Deceivers were perceived as less agreeable and more neurotic than non-deceiving partners in the first conversation.

Table 1: Difference between feelings of participant speaking with "truth teller" in first conversation and deceiver in second conversation

	Feeling after first (true) conversation – mean (std. deviation)	Feeling after second (deceptive) conversation – mean (std. deviation)	t (Z)	n	p
Understanding of partner	14.4 (5.1)	12.9 (4.8)	1.190	28	0.244
Trustfulness of partner	32.8 (6.5)	30.7 (6.5)	1.512	28	0.142
Likeability of partner	16.2 (3.4)	14.1 (5.6)	Z= 1.767	28	0.112
Likeability of conversation	6.0 (1.2)	5.1 (1.5)	Z= -1.977	28	0.048*
Extraversion of partner	50.6 (11.9)	47.8 (11.6)	0.950	25	0.351
Agreeableness of partner	59.0 (7.4)	54.3 (10.1)	Z=-2.04	27	0.041*
Conscientiousness of partner	51.6 (10.6)	48.4 (10.9)	1.042	27	0.307
Neuroticism of partner	27.7 (6.8)	33.0 (9.6)	-2.644	25	0.014*
Openness of partner	55.8 (10.3)	51.5 (10.5)	1.832	27	0.078

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

To assess if there is larger difference in truthfulness perceived by communication partners between deceptive and true communication for high-Machs than for low-Machs, I first computed difference between deceptive communication trustfulness and true communication trustfulness of each lying participant.

The correlation between difference in trustfulness between deceptive and true communication (trustfulness deceptive – trustfulness true) and Mach IV score was not significant (r=0.27, n=27, p=0.17). I tried to investigate this relationship more deeply. I computed correlations between Machiavellianism and trustfulness perceived by partner in true and deceptive communication separately. Correlation between machiavellianism and trustfulness perceived by partner after first (true) conversation was significant and negative (r=-0.41, n=27, p=0.034), but correlation between machiavellianism and trustfulness after second conversation was nearly zero (r=-0.04, n=27, p=0.83). This means that high-Machs were perceived as less trustful than low-Machs in normal instant messenger conversation. But there was no difference between high-Machs and low-Machs in ability to be trustful in messenger communication when they should lie.

Discussion

The first hypothesis was only partially supported. Participants felt conversation as less pleasant, when partner was lying to them. But they didn't feel partner as less trustful, less understandable and they didn't like partner slightly less when he was lying. So for instant messenger communication I haven't found the same differences between opinions about lying and non-lying partner, as were found for FTF communication and videotapes by Tyler et al. (2006).

Hypothesis 2 was supported. It was found that lying partner is perceived as less agreeable and more neurotic than non-lying partner in instant messenger conversation. This supports the finding of Heinrich and Borkenau (1998) that people, who perceive person on videotape as less trustful, perceive him or her also as less agreeable and more neurotic.

Hypothesis 3 was not supported. The correlation between machiavellianism of deceiver and increase of his trustfulness between normal and deceptive conversation was not significant. However, I found positive correlation between Machiavellianism and trustfulness for communication partner in normal messenger communication. High-Machs are perceived as less trustful than low-Machs in normal messenger communication, but there is no difference in trustfulness between high and low-Machs when they are lying. Fact that high-Machs are better than low-Machs when lying in comparison with conversation, where they are not lying, can be caused not by high-Machs better ability to lie, but by their worse communication skills in normal communication.

Acknowledgements

I want to thank to Martina Hřebíčková and David Šmahel for their help and advices concerning this research, Ján Uriga for sending me Mach 4 questionnaire, and also to Lubica Kečkešová and Hana Macháčková who helped me with the administration.

References

Albrechtsen, J. S., Meissner, C. A., & Susa K. J. (2009). Can intuition improve deception detection performance? *Journal of Experimental Social Psychology, 45*, 1052-1055.

Bond, C. F., & DePaulo, B. M. (2006). Accuracy of Deception Judgments. *Personality and Social Psychology Review, 10*, 214-234.

Caspi. A., & Gorsky. P. (2006). Online Deception: Prevalence, Motivation, and Emotion. *Cyber Psychology & Behavior, 9*, 54-59.

Christie, R., & Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic Press.

DePaulo, B. M., & Lindsay, J. J., Malone, B. E., Muhlenbruck, L., Charlton, K., & Cooper, H. (2003). Cues to Deception. *Psychological Bulletin, 129*, 74-118.

Geis, F. L., & Moon, T. H. (1981). Machiavellianism and Deception. *Journal of Personality and Social Psychology, 41*, 766-775.

Giordano, G., Stoner, S., Brouer, R., & George, J. (2007). The Influences of Deception and Computer-Mediation on Dyadic Negotiations. *Journal of Computer-Mediated Communication, 12*(2), article 2, received online 23.5.2008 from http://jcmc.indiana.edu/vol12/issue2/giordano.html.

Heinrich, C. U., & Borkenau, P. (1998). Deception and Deception Detection: The Role of Cross-Modal Incosistency. *Journal of Personality, 66*, 687-712.

Hřebíčková, M., Urbánek, T., & Čermák, I. (2000). Inventář přídavných jmen pro posouzení pěti obecných dimenzí osobnosti [Inventory of adjectives to measure Five personality factors]. *Československá psychologie, 46,* 318-330.

Lee, C. C, Welker, R. B., & Odom, M. D. (2009). Features of Computer-Mediated, Text-Based Messages that Support Automatable, Linguistic-Based Indicators for Deception Detection. *Journal of Information Systems, 23*, 5-24.

Riggio, R. E., Friedman, H. S. (1983). Individual Differences and Cues to Deception. *Journal of Personality and Social Psychology, 45*, 899-915.

Tyler, J. M., Feldman, R. S., & Reichert, A. (2006). The price of deceptive behavior: Disliking and lying to people who lie to us. *Journal of Experimental Social Psychology, 42*, 69-77.

Osobná zaangažovanosť na cieli a na budúcnosť orientované emócie

Personal goal engagement and future-oriented emotions

Ladislav Lovaš, Nikola Fabiny

ladislav.lovas@upjs.sk

Katedra psychológie FF UPJŠ, Košice

Grantová podpora: Príspevok je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0924/15

Abstrakt

Cieľom uskutočneného výskumu bolo overenie vzťahu medzi emóciami vyvolanými predstavou dosiahnutia vybraného cieľa a indikátormi osobnej zaangažovanosti na dosiahnutí zvoleného cieľa. Vychádzali sme s odlíšenia anticipovaných a anticipačných emócií a zo súčasného chápania spätosti s cieľom (goal commitment) a osobnej zaangažovanosti na cieli (goal engagement). Výskumu sa zúčastnilo 133 vysokoškolských študentov, ktorí formou odpovedí na otázky mali vyjadriť nakoľko považujú zvolený cieľ z oblasti štúdia za svoj osobný, nakoľko je pre nich dôležitý a nakoľko považujú za pravdepodobné jeho dosiahnutie. Zároveň mali vyjadriť aké pocity v nich vyvoláva predstava dosiahnutia/nedosiahnutia uvedeného cieľa a čo si myslia, ako sa budú cítiť, ak sa tak stane. Analýza výsledkov potvrdila významný vzťah medzi indikátormi osobnej zaangažovanosti na cieli a predstavou vyvolanými resp. anticipovanými dominantnými emóciami.
Kľúčové slová: spätosť s cieľom, cieľová zaangažovanosť, anticipačné emócie, anticipované emócie.

Abstract

The aim of presented research was verification of hypothesized relationship between emotions evoked by anticipation of goal attainment and indicators of goal engagement. Distinguished were anticipatory, and anticipated emotions as two forms of future oriented emotions. Participants (133 university students, aged 18 – 28 y; 66 M, 67 F) were instructed to consider their goal of „success on exams“, and with this goal in mind answered three questions regarding their engagement in this goal (“Is this your personal goal?”, “How important is for you this goal?”, “How probable is its attainment?”). Following this participants answered questions regarding positive (e.g. “I feel joy”) and negative (e.g. “I feel anger”) anticipatory and anticipated emotions (e.g. “I will feel joy”, “I will feel anger”) in the case of success, and in the case of failure. Analysis of data confirmed significant positive relationship between indicators of goal engagement and dominant emotions evoked by anticipation, as well as dominant anticipated emotions (in the case of success were dominant positive emotions, in the case of failure were dominant negative emotions).
Key words: Goal commitment, goal engagement, anticipatory emotion, anticipated emotion

Úvod

Úspešnosť v dosahovaní cieľa ovplyvňuje celý rad faktorov. Podľa teórie stanovenia cieľa (Goal-setting Theory) patrí ku kľúčovým vzťah k cieľu vyjadrovaný pojmom spätosť s cieľom (goal commitment; Locke, & Latham, 2006). V rámci tejto teórie sa spätosť s cieľom definuje pomerne jednoducho ako odhodlanie dosiahnuť cieľ (Locke, & Latham, 1990).

Rozsiahly výskum motivovaný teóriou stanovenia cieľa a jej overovaním potvrdil významnú úlohu spätosti jednotlivca s cieľom. Podľa tejto teórie najsilnejší vplyv na vynakladané úsilie a tým aj na dosiahnutie cieľa majú špecifické a náročné ciele. Platí to ale len vtedy, keď ide o ciele voči ktorým pociťuje jednotlivec záväznosť, s ktorými sa cíti byť spätý (Locke, & Latham, 1990). Na základe toho platí aj všeobecnejšie, že vzťah cieľa a dosiahnutého výkonu je najsilnejší vtedy, keď je človek spätý so svojimi cieľmi, keď ich sám voči sebe považuje za záväzné (Locke, & Latham, 2002). Podľa niektorých autorov bez

spätosti s cieľom prakticky nie je možné očakávať, že sa človek bude snažiť dosiahnuť cieľ (Locke, Latham, & Erez, 1988).

Pojem spätosť s cieľom (goal commitment) sa stal základným termínom pre označenie vzťahu jednotlivca k cieľu. V podobnom význame sa v poslednom období začal využívať aj pojem cieľová zaangažovanosť (goal engagement). Pfeifer a Pinquart ho charakterizujú nasledovne. Cieľová zaangažovanosť sa aktivizuje keď chce jednotlivec dosiahnuť cieľ využitím kontrolných stratégií snaženia. Obsahuje cielené využitie vnútorných zdrojov pre dosiahnutie zvoleného cieľa, posilnenie motivačnej spätosti s cieľom a využitie sociálnej podpory (Pfeifer, & Pinquart, 2012). Pojem cieľová zaangažovanosť tak je širší ako spätosť s cieľom tým, že indikuje aktivizáciu (angažovanie) aktivít smerujúcich k dosiahnutia prijatého cieľa (Haase, Heckhausen, & Köller, 2008).

Význam vzťahu k cieľu v uvedených súvislostiach aktualizoval otázku, čo ho ovplyvňuje a s čím súvisí. Uskutočnené výskumy a teoretické analýzy viedli k identifikácii faktorov, ktoré ovplyvňujú spätosť s cieľom (Locke, & Latham, 2006, Locke et al., 1988). Patria k nim aj emócie a očakávané emócie.

Očakávané emócie a ich motivačné účinky sa stali predmetom výskumu v závere minulého storočia. Najmä práce Carvera a Scheiera (2002), Lazarusa (1991), Baumeistera et al. (2007) a Bagozziho a Pietersa (1998) dali do súvisu emócie a dosahovanie cieľa. Bagozzi a Pieters prezentovali emocionálny cieľový systém v správaní orientovanom na cieľ. Vyjadrili v ňom predpoklad, že odhad úspechu alebo neúspechu môže vyvolať anticipačné emócie. O anticipačných emóciách vyjadrili predpoklad, že môžu podporovať chcenie dosiahnuť cieľ, zámery, plány a rozhodovanie vynaložiť energiu a to môže viesť k dosiahnutiu cieľa (Bagozzi, & Pieters, 1998). Nadväzujúc na to Baumgartner, Pieters a Bagozzi (2008) poukázali na potrebu odlíšiť rôzne druhy na budúcnosť orientovaných emócií a ich rolu v správaní orientovanom na cieľ.

Baumgartner et al. (2008) definovali na budúcnosť orientované emócie ako afektívne reakcie na budúce udalosti. Odlíšili dva druhy na budúcnosť orientovaných emócií, ktoré označili ako anticipačné (anticipatory) a anticipované (anticipated). Anticipačné emócie sú práve prežívané afektívne odpovede vyvolané predstavou budúcich udalostí, ktoré majú pozitívne alebo negatívne dôsledky. Ich názov odráža aktuálne prežívanie niečoho, čo sa môže stať v budúcnosti. Od nich sa odlišujú očakávania jednotlivca, ako sa asi bude cítiť v určitých situáciách v budúcnosti. Tu ide o emócie, ktoré nie sú aktuálne prežívané – sú len anticipované. Anticipované emócie majú charakter predstavy prežívania určitých emócií v prípade výskytu budúcich želaných, či neželaných udalostí (Baumgartner et al., 2008).

Podľa Baumgartnera et al. (2008) sa uvedené dva druhy emócií orientovaných na budúcnosť odlišujú niekoľkými charakteristickými znakmi. Tie najdôležitejšie podľa nich súvisia s neurčitosťou, s fenomenológiou emócií a rozsahom diskrétnych emócii. Neurčitosť je podľa Baumagartnera et al. (2008) typická pre anticipačné emócie, vzhľadom na to, že sa vzťahujú k vyhliadkam do budúcnosti. Neurčitosť, čo sa naozaj stane, je tak súčasťou anticipačných emócií, pričom neurčitosť sama vyvoláva emócie. Týka sa to najmä nádeje týkajúcej sa želaných udalosti na jednej strane a anticipačných obáv, že sa stane niečo neželané. Anticipované emócie sa podľa uvedených autorov nevyznačujú neurčitosťou, nakoľko sa zakladajú na predpokladoch, že sa budúca udalosť už predtým stala alebo sa môže stať. Čo sa týka fenomenológie, anticipačné emócie sa aktuálne prežívajú, sú to reálne afektívne odpovede na možné budúce udalosti, ktoré môžu mať pozitívne alebo negatívne dôsledky pre jednotlivca (jeho self). Naproti tomu anticipované emócie sú založené na pre-faktuálnom myslení o predstavovaných dôsledkoch. Sú to predikcie, afektívne predpovede. Rozdiely v rozsahu prežívaných emócií sú dané menším rozsahom anticipačných emócií. Anticipačné emócie sú podľa Baumgartnera et al. (2008) zvláštnou kategóriou diskrétnych

emócií týkajúcou sa vyhliadok a hrozieb. Naproti tomu anticipované môžu byť akékoľvek diskrétne emócie v závislosti od povahy uvažovanej situácie.

Aj keď anticipovaným emóciám v kontexte dosahovania cieľov už bola venovaná istá pozornosť, systematický výskum komplexnejšie chápaných emócií orientovaných na budúcnosť a vzťahu k cieľu zatiaľ nebol realizovaný. Preto sme pripravili projekt výskumu, ktorého cieľom bolo tento vzťah preskúmať.

Metóda

Základom projektu prezentovaného výskumu bola identifikácia anticipačných a anticipovaných emócií týkajúcich sa dvoch cieľov (časovo bližšieho a vzdialenejšieho) a indikátorov cieľovej zaangažovanosti. Anticipačné a anticipované emócie boli zisťované aj pre prípad očakávaného úspechu, aj pre prípad možného neúspechu.

Anticipačné a anticipované emócie sme zisťovali modifikáciou Škály emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP) (Džuka, & Dahlbert, 2002). Tento dotazník zisťuje prostredníctvom 10 položiek pozitívne vs. negatívne naladenie (subjektívnu pohodu resp. nepohodu). Konkrétne ide o 4 položky reprezentujúce pozitívne naladenie (pôžitok, telesná sviežosť, radosť a šťastie) a 6 položiek postihujúcich negatívne naladenie (hnev, pocity viny, hanba, strach, bolesť, smútok). V pôvodnom dotazníku sú využité frekvenčné odpoveďové škály. Nakoľko v našom prípade bolo potrebné zistiť prežívanie týkajúce sa konkrétnej udalosti (dosiahnutie, resp. nedosiahnutie cieľa), boli frekvenčné odpoveďové škály nahradené škálami súhlasu vs. nesúhlasu s pólmi „1 – vôbec nie“ a „6 – rozhodne áno“. Takto upravený dotazník bol prezentovaný celkove 8-krát. 4-krát pre prvý cieľ, z toho 2-krát pre identifikáciu anticipačných a 2-krát pre identifikáciou anticipovaných emócií, vždy raz pre prípad úspechu a raz pre prípad neúspechu. Analogicky boli pripravené 4 verzie pre druhý cieľ. V tomto príspevku sú uvedené výsledky analýz, v ktorých sme využili sumárne skóre pozitívnych a negatívnych emócií. Zo skóre 6 vyššie uvedených negatívnych emócií a 3 pozitívnych emócií (pôžitok, radosť a šťastie) sme vytvorili krátke škály negatívnych a pozitívnych anticipačných a anticipovaných emócií a to aj pre prípad úspechu, aj pre prípad neúspechu. Vzniklo tak celkove 8 škál, ktorých vnútornú konzistenciu sme overovali koeficientom alfa. Jeho hodnota sa v šiestich prípadoch pohybovala v rozpätí od 0,79 do 0,92. Len dvoch prípadoch bola hodnota tohto koeficientu nižšia (0,72 a 0,60).

Pri zisťovaní anticipačných emócií bola využitá úvodná inštrukcia: „Aké pocity v Tebe vyvoláva predstava, že si Ti podarí úspešne zvládnuť najbližšie skúškové obdobie?“. Pri zisťovaní anticipovaných emócií bola uvedená inštrukcia: „Ako si myslíš, že sa budeš cítiť, ak sa Ti podarí úspešné zvládnuť najbližšie skúškové obdobie?“. Analogicky boli pripravené inštrukcie pre prípad neúspechu a to aj pre cieľ úspešné ukončenie štúdia.

Pre účely tohto projektu boli zvolené už uvedené dva ciele zo školského prostredia tak, aby reprezentovali časove bližší cieľ a vzdialenejší cieľ. Bližším cieľom bolo úspešné zvládnutie skúšok v najbližšom skúškovom období (účastníci výskumu boli vysokoškolskí študenti a študentky), vzdialenejším cieľom bolo úspešné ukončenie štúdia. Pre zisťovanie cieľovej zaangažovanosti sme využili tri indikátory v podobe otázok: (1) či respondent považuje definovaný cieľ za svoj osobný cieľ (5-bodová škála s verbálnymi kotvami pri koncových bodoch „1 – vôbec nie“, „5 – maximálne“), (2) nakoľko je dosiahnutie cieľa dôležité (na rovnakej odpoveďovej škále), (3) nakoľko je pravdepodobné dosiahnutie daného cieľa (v %).

Výskumnú vzorku tvorilo 133 vysokoškolských študentov s priemerným vekom 23,2 roka a štandardnou odchýlkou 0,9. Pomer mužov a žien bol 65: 68 (49%: 51%). Respondenti boli zástupcovia Filozofickej (44), Lekárskej (44) a Právnickej (15) fakulty UPJŠ v Košiciach a Podnikovohospodárskej fakulty Ekonomickej univerzity v Bratislave so sídlom Košiciach (30). Výskum prebiehal priamou skupinovou administráciou.

Výsledky

V tomto príspevku uvádzame výsledky korelačnej analýzy skóre škál pozitívnych a negatívnych anticipačných a anticipovaných emócií na jednej strane a ukazovateľov vzťahu k cieľu na strane druhej. V prípade predstavy úspešného dosiahnutia prvého (časove bližšieho cieľa) boli zistené štatisticky významné korelácie medzi všetkými ukazovateľmi vzťahu k cieľu a anticipačnými a anticipovanými pozitívnymi emóciami. Signalizuje to, že predstava úspechu vyvoláva pozitívne emócie (anticipačné) a to tým viac, čím viac je pre jednotlivca daný cieľ osobným cieľom, čím je dôležitejší a čím je jeho dosiahnutie pravdepodobnejšie (tab. 1). Zistenia týkajúce anticipovaných emócií signalizujú analogické vzťahy v prípade očakávaní prežívania pozitívnych emócií keď sa podarí daný cieľ dosiahnuť (tab. 2).

Tabuľka 1: Korelácie skóre škál pozitívnych a negatívnych anticipačných emócií a indikátorov vzťahu k cieľu v prípade predstavy dosiahnutia bližšieho cieľa.

	„Osobný cieľ“		**„Dôležitosť cieľa“**		**„Pravdepodobnosť dosiahnutia cieľa“**	
Škála emócií	r_{xy}	Sig.	r_{xy}	Sig.	r_{xy}	Sig.
Pozitívne	0,29**	0,001	0,32**	0,0001	0,20*	0,02
Negatívne	-0,07	0,41	0,06	0,52	-0,12	0,18

Tabuľka 2: Korelácie skóre škál pozitívnych a negatívnych anticipovaných emócií a indikátorov vzťahu k cieľu v prípade predstavy dosiahnutia bližšieho cieľa.

	„Osobný cieľ“		**„Dôležitosť cieľa“**		**„Pravdepodobnosť dosiahnutia cieľa“**	
Škála emócií	r_{xy}	Sig.	r_{xy}	Sig.	r_{xy}	Sig.
Pozitívne	0,35**	0,0001	0,51**	0,0001	0,38**	0,0001
Negatívne	-0,22*	0,01	-0,20*	0,02	-0,11	0,20

V prípade predstavy neúspechu sa prejavili analogické vzťahy k negatívnym anticipačným a anticipovaným emóciám. Zistené boli štatisticky významné korelácie medzi všetkými ukazovateľmi vzťahu k cieľu a negatívnymi anticipačnými a anticipovanými emóciami. Signalizuje to, že predstava neúspechu vyvoláva negatívne emócie (anticipačné) a to tým viac, čím viac je pre jednotlivca daný cieľ osobným cieľom, čím je dôležitejší a čím je jeho dosiahnutie pravdepodobnejšie (tab. 3). Zistenia týkajúce anticipovaných emócií signalizujú analogické vzťahy v prípade očakávaní prežívania negatívnych emócií keď sa nepodarí daný cieľ dosiahnuť (tab. 4).

Prakticky zhodné výsledky boli zistené aj prípade druhého (vzdialenejšieho) cieľa, ktoré pre limitovaný rozsah príspevku neuvádzame.

Tabuľka 3: Korelácie skóre škál pozitívnych a negatívnych anticipačných emócií a indikátorov vzťahu k cieľu v prípade predstavy nedosiahnutia bližšieho cieľa.

	„Osobný cieľ“		**„Dôležitosť cieľa“**		**„Pravdepodobnosť dosiahnutia cieľa“**	
Škála emócií	r_{xy}	Sig.	r_{xy}	Sig.	r_{xy}	Sig.
Pozitívne	-0,004	0,96	-0,05	0,57	0,01	0,89
Negatívne	0,32**	0,0001	0,34**	0,0001	0,25**	0,004

Tabulka 4: Korelácie skóre škál pozitívnych a negatívnych anticipovaných emócií a indikátorov vzťahu k cieľu v prípade predstavy nedosiahnutia bližšieho cieľa.

	„Osobný cieľ“		**„Dôležitosť cieľa“**		**„Pravdepodobnosť dosiahntia cieľa“**	
Škála emócií	r_{xy}	Sig.	r_{xy}	Sig.	r_{xy}	Sig.
Pozitívne	-0,21*	0,02	-0,15	0,08	-0,06	0,48
Negatívne	0,33**	0,0001	0,41**	0,0001	0,35**	0,0001

Diskusia

Hlavným zistením prezentovanej časti uskutočnených analýz získaných údajov je identifikovaný pozitívny vzťah medzi prežívanými dominantnými anticipačnými a anticipovanými emóciami a ukazovateľmi vzťahu k cieľu. V prípade predstavy úspechu sa to týka pozitívnych emócií, v prípade predstavy neúspechu sa to týka negatívnych emócií. Tieto zistenia podporujú doterajšie poznatky týkajúce sa spätosti s cieľom (Locke, & Latham, 2006).

Literatúra

Bagozzi, R.P., & Pieters R. (1998). Goal-directed emotions. *Cognition and Emotion, 12*, 1-26.

Baumeister, R.F., Vohs, K.D., DeWall, C.N., & Zhang, L. (2007). How emotion shapes behavior: Feedback, anticipation, and reflection, rather than direct causation. *Personality and Social Psychology Review, 11,* 167-203.

Baumgartner, H., Pieters, R., & Bagozzi, R.P. (2008). Future-oriented emotions: Conceptualization and behavioral effects. *European Journal of Social Psychology, 38*, 685-696.

Džuka, J., & Dahlbert, C. (2002). Vývoj a overenie validity Škály emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody /SEHP). *Československá psychologie, 46*, 234-250.

Haase, C.M., Heckhausen, J., & Köller, O. (2008). Goal engagement during the school-work transition: Beneficial for all, particularly for girls. *Journal of Research on Adolescence, 18*, 671-698.

Lazarus, R.S. (1991). *Emotion and Adaptation.* New York: Oxford University Press.

Locke, E.A., & Latham, G.P. (2006). New directions in goal-setting theory. *Current directions in Psychological Science, 15*, 265-268.

Locke, E.A., Latham, G.P., & Erez, M. (1988). The determinants of goal commitment. *Academy of Management Review*, 23-39.

Perugini, M., & Bagozzi, R.P. (2001). The role of desires and anticipated emotions in goal directed behaviours: Broadening and deepening the theory of planned behaviour. *British Journal of Social Psychology, 40*, 79-98.

Pfeifer, J.P., & Pinquart, M. (2012). Goal engagement and goal attainment in adolescents with and without visual impairment. *Journal of Adolescence, 35*, 909-916.

The effect of affective valence and anxiety on cognitive flexibility

Martin Marko, Rastislav Letnický

makrorager@gmail.com

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická Fakulta

Grantová podpora: APVV na základe Zmluvy č. APVV-0496-12; VEGA 1/1110/12

Abstract

It has been documented that stressful and anxiety-inducing conditions have detrimental effects on cognitive flexibility during problem solving. This effect is typically attributed to either enhanced sympathetic arousal or possible cognitive interference, both representing a common component of stress response and anxiety state. The present study investigates the impact of experimentally-induced emotional states (anxiety state specifically) on the ability to solve ill-defined verbal problems that require cognitive flexibility (remote associates test). As hypothesized, the group in negative-affect condition showed inferior problem solving ability when compared to the group under positive treatment. Additionally, state anxiety was moderately and inversely associated with post-test cognitive flexibility score while this association remained stable after the pre-test scores (both anxiety and cognitive flexibility) were corrected for. Subsequent mediation analysis yielded evidence that the observed impairment of cognitive flexibility is mediated by the level of post-treatment state anxiety. Therefore, anxiety state may be a crucial parameter responsible for cognitive inflexibility during problem solving.

Keywords: anxiety, stress, cognitive flexibility

Introduction

Converging evidence suggests that affective states are associated with changes in cognition. According to behavioral data, stress and anxiety induction impairs flexible thought (Martindale & Greenough, 1973), which may be due preferential processing of salient stimuli at the expense of peripheral cues under heightened arousal (Easterbrook, 1959). For our purposes, cognitive flexiblity will refer to flexibility of access to the lexical-semantic and associative network in verbal problem solving (Beversdorf et al. 1999; 2002). This was thought to increase likelihood of a dominant, nonflexible response. From a cognitive perspective, stress can be understood in terms of triggered thoughts. It has been suggested that worrying thoughts have undesirable effects on a cognitive performance (Sarason, 1984). As distractors, they create cognitive interference which disturbs the working memory system (Eysenck, Derakhsan, Santos & Calvo, 2007). Hence, Cognitive Interference Theory (Sarason & Pierce, 1990) has been used to explain the link between anxiety and diminished cognitive performance.

Recent evidence of stress-induced flexibility impairment attributed critical role to locus coeruleus – noradrenergic system (Beversdorf et al. 2002). Locus coeruleus is a neuromodulatory nucleus which releases noradrenaline throughout the neuraxis in response to stress (Berridge, 2003). Noradrenergic activity was documented to alter regulation of attentional processes, behavioral flexibility in animals (Aston-Jones, Cohen, 2005), and also cognitive flexibility (Alexander et al., 2007). At the information processing level, catecholamines appear to affect the ability to detect a signal when it is embedded in noise (Clark, Geffen, & Geffen, 1987). Hasselmo's study (1997) found that catecholamines improved rejection of noise brain activity, which has been thought to eliminate weaker representation in favor of the dominant signal, fixating stereotyped responses as a consequence. Noradrenergic inhibition of noise may thus attenuate spreading of activity within associational brain networks and therefore impair cognitive flexibility.

Alternatively, so called "broaden-and-build" theory suggests that positive emotions broaden people's thought repertoires, increasing their flexibility (Rowe, Hirsh, & Anderson, 2007). Consistent with such view, positive affect has been associated with creative and more generative mindset (Ashby, Isen, & Turken) which increases capacity for novel thinking.

Building on the abovementioned theory, the present study was designed to study the impact of emotional valence on cognitive flexibility. We expected that cognitive flexibility would be impaired under heightened stress and anxiety, while positive emotions would lead to more flexible performance. Additionally, we examined whether this effect on cognitive flexibility may be mediated by acute state of anxiety.

Methods

Participants. Thirty-one university students (15 male) between 15 and 25 years were recruited as volunteers to participate. All these students were randomly assigned into either positive or negative condition.

Procedure. The whole procedure lasted about 45 minutes. Firstly, participants completed trait-anxiety inventory (STAI-T) and tension-worry scale (TWS) in order to check group equality. After that, they were asked to fill state-anxiety inventory (STAI-S1) followed by pretest remote associates task (RAT-1). Participants were then treated with induction of either positive or negative emotions. After the treatment, participants completed post-test remote associates task (RAT-2). Finally, post-test state-anxiety inventory (STAI-S2) and verbal abilities (elimination and analogies) were assessed.

Affective induction. Positive affect was induced through asking participants to think about their most happy and merry memories and write them briefly on a paper. They were also informed that these notes would not be subjected to analyses. Negative affect was inducted by several means. Firstly, subjects went through the rest of the session in pairs (one couple). Two participants were asked to tell their attitude to two controversial issues: euthanasia and child adoption of homosexual couples. They were provided two minutes to prepare logical and conceivable arguments before giving a speech in front of two experimenters and the second participant. Additionally, they were told that their voice, movements, gestures and rationale would be subjected to further behavioral analysis by a four-member committee. During the preparation, experimenters stationed and turned on two cameras focusing their faces. The speech of both participants was limited to 3 minutes. According to Dickerson and Kemeny (2004), social evaluation and competitive environment are valid conditions for induction of stress and anxiety.

Design and statistics. State anxiety, before and after the treatment, was checked by repeated measures ANCOVA with trait anxiety as covariate. Cognitive interference was compared with one-way ANOVA. The performance on RAT-1 and RAT-2 was investigated as time factor in repeated measures ANOVA with treatment as group factor. Additionally, a mediation analysis was also computed. RAT-2, as dependent condition, was predicted by treatment factor mediated by post-test anxiety (STAI-S2) with pretest anxiety (STAI-S1) as covariate.

Methods. As for state and trait anxiety, STAI-S/T inventory was used. Worries and tension was assessed by 20 items (Sarason, 1984). Remote associates test was tested twice to assess cognitive flexibility. Both tests were comprised of 23 items with acceptable internal consistency (alpha < .75). In this test, participant is required to produce an adequate word (e.g. "vlna") that is semantically related to all three visually presented cue words (e.g. "ovca-more-rádio") (Mednick, 1963). Pretest RAT was administered without direct feedback and participants worked alone. Post-test RAT was administered on a computer and participants could correct their responses. Cognitive interference was measured by 12 items of Cognitive interference scale (Sarason, 1984). This scale captures the occurrence frequency of worries

that interfere with cognitive performance. Elimination and analogy subtests of IST intelligence test were also utilized.

Results

Group equality: firstly we checked whether the treatment groups are equal in control variables. The results indicated, that there were no differences between groups in trait anxiety ($t_{(29)}$ = .026, p = 0.980), worries and tension ($t_{(29)}$ = .092, p = 0.927), pretest state anxiety ($t_{(29)}$ = .624, p = 0.538), pretest remote associates test ($t_{(29)}$ = -.031, p = 0.975), eliminations ($t_{(29)}$ = -.331, p = 0.743), or analogies ($t_{(29)}$ = -.1246, p = 0.223). Manipulation checks: the efficiency in creating differential emotional state was checked by comparing state-anxiety change. The repeated measures ANCOVA revealed that the time-by-treatment interaction was statistically and substantially significant, $F_{(1,28)}$ = 8.89, p = .006, η_p^2 = .24. These results indicated that negative treatment group reported higher state of anxiety if compared to positive treatment group after stress induction. Cognitive interference was however only marginally elevated in group under negative treatment, $F_{(1,29)}$ = 3.58, p = .069, η_p^2 = .113. RAT performance: ANOVA revealed that post-test RAT was lower in negative than positive treatment, this interaction was also statistically and substantially significant, $F_{(1,29)}$ = 8.05, p = .008, η_p^2 = .22. Mediation analysis: total effect of treatment was subsequently partitioned into direct effect and indirect effects of state anxiety. The analysis controlled for pretest anxiety indicated that although the total effect of treatment on post-test RAT was significant (B = 2.84, t = 3.81, p = 0.041), the direct effect of treatment was not (B = .91, t = .68, p = 0.500). However, the indirect effect of post-test state anxiety was significant (B = 1.93, z = 2.19, p = 0.029). Partial correlation, controlled for pretest state anxiety and pretest performance in RAT, indicated that post-test RAT and post-test STAI-S are moderately negatively correlated, r = -.578, p = .001.

Figure 1. Split-plot of state anxiety (left) and cognitive flexibility (middle), and partial correlation of their post-test values (right).

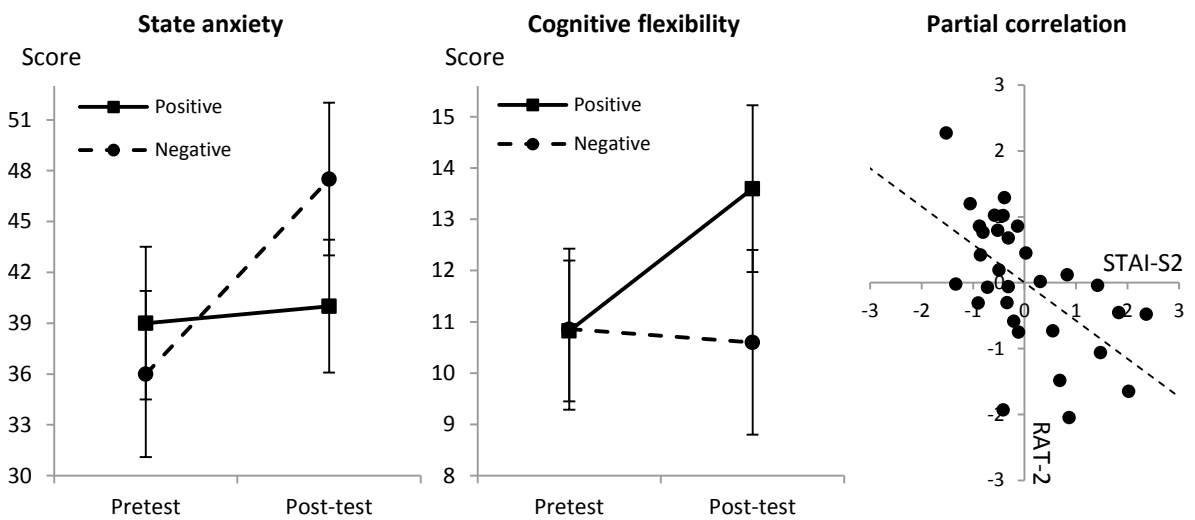

Discussion

The results revealed that the creation of differential affect was effective as indicated by between-group state anxiety change. There was however only marginal effect on cognitive

interference. This may be due to specific characteristics of the stimuli, which might have been insufficiently stressful to induce intrusive thoughts. Alternatively, the participants in negative emotional condition may have relocated all free attentional resources to monitor the performance of the competitor.

On the other hand, our analysis revealed substantial effect of treatment on the performance of remote associates test. The differences in test administration (self-completing vs. guided completing) make the absolute (pre- and post-test) scores incomparable, and it is thus impossible to determine whether the positive treatment actually increased the performance or it was rather decreased by negative treatment. Despite this interpretational limit, if the treatment is conceptualized as a spectrum of emotional valence, we can conclude that negative emotional valence is linked to impairment of cognitive flexibility. Likewise, more positive affect plausibly result in better cognitive flexibility. There were however more differences between conditions that could have possibly biased this results. In order to check whether the observed impairment of cognitive flexibility could be attributed to stress and anxiety, we conducted mediation analysis with post-test state anxiety as mediator variable and pretest state anxiety as covariate. As reported, the results indicated that the substantial effect of treatment on cognitive flexibility is plausible to be mediated by state anxiety, which is inducted under stress. Because the direct effect was insignificant, we can conclude that other differences between the experimental conditions were not influential.

Further investigation and more fine-grained (multivariate) analysis of the effect of affect on cognitive flexibility is needed to support and extend the evidence provided in this study. Physiological measurement can probably also improve the understanding of this issue.

References

Alexander, J. K., Hillier, A., Smith, R. M., Tivarus, M. E., & Beversdorf, D. Q. (2007). Beta-adrenergic modulation of cognitive flexibility during stress. *Journal of Cognitive Neuroscience, 19*(3), 468–478.

Ashby, F. G., Isen, A. M., & Turken, A. U. (1999). A neuropsychological theory of positive affect and its influence on cognition. *Psychological Review, 106*(3), 529–550.

Aston-Jones, G., & Cohen, J. D. (2005). An integrative theory of locus coeruleus-norepinephrine function: adaptive gain and optimal performance. *Annual Review of Neuroscience, 28*, 403–450.

Berridge, C. W., & Waterhouse, B. D. (2003). The locus coeruleus-noradrenergic system: modulation of behavioral state and state-dependent cognitive processes. *Brain Research Reviews, 42*(1), 33–84.

Dickerson, S. S., & Kemeny, M. E. (2004). Acute stressors and cortisol responses: a theoretical integration and synthesis of laboratory research. *Psychological Bulletin, 130*(3), 355–391.

Easterbrook, J. A. (1959). The effect of emotion on cue utilization and the organization of behavior. *Psychological Review, 66*(3), 183–201.

Eysenck, M. W., Derakshan, N., Santos, R., & Calvo, M. G. (2007). Anxiety and cognitive performance: attentional control theory. *Emotion, 7*(2), 336–353

Hasselmo, M. E., Linster, C., Patil, M., Ma, D., & Cekic, M. (1997). Noradrenergic suppression of synaptic transmission may influence cortical signal-to-noise ratio. *Journal of Neurophysiology, 77*(6), 3326–3339.

Martindale, C., & Greenough, J. (1973). The differential effect of increased arousal on creative and intellectual performance. *The Journal of Genetic Psychology, 123*(2d Half), 329–335.

Mednick, S. A. (1962). The associative basis of the creative process. *Psychological Review, 69*, 220.

Rowe, G., Hirsh, J. B., & Anderson, A. K. (2007). Positive affect increases the breadth of attentional selection. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 104*(1), 383–388.

Sarason, I.G. (1984). Stress, Anxiety, and Cognitive interference: Reactions to Stress. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol 46, no. 4, 929-938

Sarason, I. G., Sarason, B. R., & Pierce, G. R. (1990). Anxiety, cognitive interference, and performance. *Journal of Social Behavior and Personality, 5*, 1–18.

Spielberger, C. D. (1989). *State-Trait Anxiety Inventory*. Bibliography (2nd ed.). Palo Alto, CA: CPP.

„Ešte je na to skoro a aj tak nemám čas“: intervencia zameraná na zvýšenie záujmu stredoškolákov o školu a ďalšie štúdium

„It is too early and I don't even have time for this“: Intervention focused to stimulate interest of secondary school students in their education and further studies

Radomír Masaryk[1], Dominika Vajdová[2], Mária Tunyiová[1]

dzimejl@gmail.com, dominika.vajdova@gmail.com, maria.tunyiova@savba.sk

[1]*Ústav experimentálnej psychológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave*

[2]*Fakulta sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave*

Grantová afiliácia: VEGA 2/0154/13

Abstrakt

V reakcii na žiadosť gymnázia sme vytvorili návrh intervenčného programu a pokúsili sa ho otestovať. Program pozostával z motivačných prednášok, individuálneho 1:1 tútoringu, a workshopov na hodinách. Program sme realizovali v priebehu jesene 2014. Efekt programu sme merali Dotazníkom motivácie výkonu a Dotazníkom na zisťovanie hodnotových orientácií, postojov k hodnotám a motivácie výkonu. Súbor tvorilo 26 žiakov vo veku od 15 do 17 rokov rozdelených do experimentálnej a kontrolnej skupiny. Popri určitých pozitívnych výsledkoch (rozdiely pred a po v experimentálnej skupine v hodnotovej orientácii mravnej, hodnotovej orientácii ekonomickej, v postoji k hodnotám mravným, a v subjektívnom prežívaní dosahovaných výsledkov) vnímame hlavný prínos projektu predovšetkým v snahe hľadať cesty ako riešiť problém nezáujmu stredoškolákov o školu a ďalšie štúdium. Žiaci takmer zhodne vnímali snahu túторov otvárať otázky ďalšieho štúdia ako predčasnú, a snažili sa tejto téme vyhýbať. Zvyšovanie záujmu stredoškolákov o školu a ďalšie štúdium je výzva, ktorá si bude žiadať ďalšie intenzívne výskumné úsilie.
Kľúčové slová: intervencia, motivácia, kariérové poradenstvo, túторing

Abstract

In reaction to a request from a secondary school we created and tested a draft intervention program for students. The program consisted from motivation lectures, individual 1:1 peer tutoring, and in-class workshops. The effect was measured using the Performance Motivation Questionnaire and the Questionnaire to Identify Value Orientations, Value Attitudes and Performance Motivation. The sample included 26 students aged 15 through 17 divided into experimental and control groups. In addition to some positive results (before/after differences in experimental group in Moral Value Orientation, Economic Value Orientation, and Subjective Experience of Achievements) we see addressing the problem of stimulating interest of secondary school students in their education and further studies as the main benefit of the project. Pupils almost unanimously perceived the attempts of tutors to ask about further studies as premature, and tried to avoid the topic. Stimulating interest of secondary school students in their education and further studies is a challenge that will require additional research effort.
Keywords: Intervention, Motivation, Career Counselling, Tutoring

Úvod

Náš projekt vznikol na podnet učiteľky na gymnáziu v Bratislave, ktorá kontaktovala jedného z autorov s cieľom konzultovať problém nízkej motivácie žiakov ich školy. Podľa jej slov nemajú žiaci záujem o štúdium, majú vysoký počet absencií, nemajú záujem o prípravu na štúdium na vysokej škole, a viacerým hrozí negatívne hodnotenie pri maturitnej skúške. Na základe tohto podnetu sme sa rozhodli vytvoriť motivačno-intervenčný program a otestovať ho.

Podľa Hrabala (1979) vychádza motivácia žiakov v škole z poznávacích potrieb, sociálnych potrieb a výkonových potrieb. Zelina (1996) na základe toho uvádza, že žiakov je možné vzhľadom na ich potreby motivovať v školskom prostredí: 1) projektovaním vyučovania z hľadiska obsahu tak, aby sa aktualizovali a vyvolávali poznávacie potreby žiakov; 2) ovplyvňovaním atmosféry v triede tak, aby sa presadzoval demokratický štýl vyučovania, skupinové formy práce, humanistické sociálne vzťahy a vzťahy učiteľa a žiaka; 3) voľbou spôsobu odmeňovania a povzbudzovania žiaka s využitím sily odmien a individuálneho vzťahového rámca.

V zahraničí boli overované rôzne motivačné programy. Napríklad Metha a Kanade (in Zelina, 1996) aplikovali dva krátkodobé programy, ktoré spolu trvali 2 týždne a boli integrované priamo do vyučovania. Prvý program bol zameraný na zlepšenie výkonovej motivácie a druhý bol zameraný na náročnejšie kladenie si cieľov. Intervencia priniesla zvýšenú motiváciu a zvýšené školské výkony. Medzi dlhodobé programy patrí napríklad Washingtonský program rozvoja motivácie (Richard de Charms; in Zelina, 1996). Trvá 4 roky a je zameraný na uvedomovanie si žiaka, že je sám pôvodcom svojho správania a na vytvorenie podmienky v škole, ktoré povzbudzujú zainteresovanú aktivitu žiaka, potláčajú jeho súťaživosť a podporujú kooperáciu.

Postoje majú kognitívny, emocionálny a konatívny komponent (Nákonečný, 2009). Podľa Hayesovej (2003) výskumy emocionálneho komponentu poukazujú na dôležitosť hodnôt pre ľudské správanie, pretože postoje väčšinou vychádzajú priamo zo základnej hodnotovej sústavy človeka. Výskumy kognitívneho a behaviorálneho komponentu naznačujú, že postoje a správanie nemusia byť vždy v súlade. Postoje sú odolné voči zmene, a preto je možné ich zmeniť len v prípade, že zmena prebieha pomaly alebo sa netýka centrálneho postoja a osoba neprežíva vnútornú úzkosť (Hayesová, 2003).

Pri navrhovaní obsahovej náplne intervencie sme sa inšpirovali hlavne programom Dobeša a Fedákovej (2010), ktorý absolvovalo 701 žiakov siedmych a šiestych ročníkov pod vedením 95 lektorov na 27 školách v 14 mestách na Slovensku počas školských rokov 2008/2009 a 2009/2010. Autori svoj prístup overovali aj výskumne, výsledky potvrdili významný vplyv programu na zmenu vzťahov medzi žiakmi v experimentálnej skupine oproti žiakom v kontrolnej skupine.

V staršom programe vytvorili Dobeš a Fedáková (2006) netradičný školský predmet vo forme zážitkových hodín s cieľom vytvoriť v triede atmosféru dôvery a umožniť žiakom hovoriť o témach, ktoré sa ich bezprostredne dotýkajú. Prebiehal v rokoch 2004 až 2006 na troch základných školách v Košiciach a zúčastnilo sa ho 100 detí vo veku 12-13 rokov, ktorí boli rozdelení do 15 členných skupín s dvoma lektormi. Sociálno-psychologický tréning s vypracovanými súbormi techník podľa autorov poskytuje možnosti na korekciu, ale aj prevenciu negatívnych javov, vytvorenie priestoru pre prejavenie negatívnych emócií, neriešených otázok a potláčaných frustrácií, ale aj priestor pre ocenenie odlišných individuálnych prejavov, schopností a potrieb.

Ďalšou inšpiráciou bol program Profteens (Gajdošová, 1998) s cieľom prispieť k skvalitneniu procesu rozhodovania a voľbe povolania žiakov posledných ročníkov základnej školy. Program bol určený pre 13-15 ročných žiakov a overoval sa v rokoch 1990/1991 a 1991/1992 v druhom polroku 7. ročníka a prvom polroku 8. ročníka na dvoch základných školách v Bratislave. Výsledky potvrdili význam programu pre ovplyvnenie výberu povolania žiaka v súlade s jeho osobnými predpokladmi a požiadavkami trhu práce.

Inšpiráciou pre konkrétnu náplň jednotlivých častí programu bol Expoprogram - Intervenčný program pre skupinovú prácu s deťmi a mládežou (Labáth, Smik, Matula, 2011).

Metódy

Príprava intervenčného programu

V prvom kroku sme realizovali brainstorming so 48 študentkami a študentmi prvého ročníka bakalárskeho štúdia odboru sociálna a pracovná psychológia, ktorí sú vekovo blízki našej cieľovej skupine. K téme sme realizovali diskusiu a následne sme študentom túto otázku zadali ako seminárnu prácu, aby sa téme venovali detailnejšie. Študenti vo svojich prácach navrhovali hlavne zavedenie interaktívnych foriem vyučovania (10 prác), teambuilding spolužiakov či s učiteľmi (9), diskusie s reálnymi ľuďmi z vonkajšieho prostredia (7), experimenty a praktické ukážky (6), a pochvaly (5). Ako hlavná téma opakovane zaznievalo, že žiakov trápi hlavne pasívna rola, ktorú v škole prežívajú. Žiaci v škole podľa študentov neprežívajú zážitky kompetentnosti, hlavne neprospievajúci žiaci často rezignovali a vnímajú školu ako otravnú povinnosť.

V druhom kroku sme navštívili priestory školy, zúčastnili sa vyučovania, stretli sa s niekoľkými učiteľkami aj školskou psychologičkou. Rozhodli sme sa náš projekt realizovať v druhom ročníku, keďže to je čas, kedy je potrebné urobiť prvé rozhodnutie o smere budúceho štúdia formou voľby výberových seminárov.

Následne sme pripravili intervenčný program, ktorý pozostával z troch komponentov: motivačné prednášky, workshopy, a 1:1 tútoring.

Výskumná vzorka

Zberu dát sa zúčastnilo 19 žiakov gymnázia (7 chlapcov a 12 dievčat) z jednej triedy. Zber dát sme realizovali na predmete, kde sa žiaci prirodzene delili na dve skupiny; jednu skupinu sme si určili ako experimentálnu a druhú ako kontrolnú. Experimentálna skupina absolvovala intervenciu, kontrolná skupina absolvovala bežné vyučovanie s učiteľkou. V experimentálnej skupine bolo 12 žiakov, v kontrolnej skupine 7. Vek bol 15 až 17 rokov. Zber dát prebehol pred začiatku projektu (september 2014) a po ukončení (december 2014).

Meracie nástroje

Na sledovanie zmeny v motivácii a v hodnotách sme použili dva nástroje. Dotazník motivácie výkonu (Pardel, Maršálová, Hrabovská, 1992) je modifikáciou Hermansovho testu motívu výkonu, ktorý obsahuje 52 položiek tvoriacich tri škály určené na meranie motívu výkonu, anxiozity podporujúcej výkon a anxiozity brzdiacej výkon. Druhý nástroj, Dotazník na zisťovanie hodnotových orientácií, postojov k hodnotám a motivácie výkonu (Vonkomer, 1992) zisťuje úroveň hodnotovej orientácie vzdelávacej, estetickej, mravnej, ekonomickej a sociálnej. Prvá časť, dotazník hodnotovej orientácie (HO) obsahuje 12 situácií a pod každou situáciou bolo 2 až 5 alternatívnych odpovedí. Druhá časť, dotazník postojov k hodnotám (PO) obsahuje 4 situácie s 8 alternatívnymi odpoveďami. Tretia časť, dotazník motivácie výkonu (MO) obsahuje 3 situácie a pod každou situáciou 10 alternatívnych odpovedí.

Intervencia

Motivačné prednášky (dve prednášky, každá v rozsahu 45 minútovej hodiny)

Ako motivační spíkri vystúpili pred študentmi Radomír Masaryk a Lukáš Bakoš. Prvý spíker sa sústredil hlavne na to, aby žiaci porovnali svoj súčasný stav s predstavou seba samého o 20 rokov, a spomenul niektoré výskumy zamerané na ľudí, ktorí sa považujú za šťastných. Lukáš Bakoš sa vo svojej prednáške zameral na tieto hlavné posolstvá: networkuj, buduj svoju značku, nájdi si mentora, pýtaj si feedback.

Workshopy

Program workshopov (päť stretnutí v rozsahu 45 minútovej hodiny)

1. Predstavovanie, zoznamovanie, spoznávanie; interpersonálna percepcia, empatia; senzitivita v sociálnom styku; interpersonálna komunikácia;
2. Rozhodovacie procesy; adaptácia a socializácia; asertivita a autoregulácia správania
3. Emočné sebavyjadrenie; spätná väzba
4. Zvládanie a riešenie konfliktov; tolerancia a rešpekt voči iným
5. Hodnotenie programu formou hier a diskusie

Priebeh tútoringu

Tútori boli študentkami magisterského stupňa sociálnej a pracovnej psychológie. Na úvod každá z nich vypracovala stručnú charakteristiku a pripojila svoju fotografiu. Stredoškolskí študenti a študentky si následne vybrali svojho tútora. V rámci prípravy tútori absolvovali diskusiu s 3 staršími študentkami gymnázia (pýtali sa na ich záujmy, situáciu v škole, ako ich spolužiaci uvažujú, a podobne), a všeobecnú prípravu od profesionálnych lektorov tútorských programov (Mike a Steph Edsall – skúsení tútori špecializujúci sa na prácu s mládežou). Zadaním pre tútorov bolo kontaktovať „svojho“ študenta, dohodnúť si minimálne tri stretnutia zamerané na spoznávanie osoby gymnazistu, spoznanie jeho vzťahu ku škole, a sprostredkovanie kontaktu s najpravdepodobnejšou oblasťou záujmu (napríklad návšteva prednášky na vysokej škole zodpovedajúcej záujmom, dohodnutie stretnutia s expertom z praxe, atď.). Stretnutia mohli prebehnúť na mieste, ktoré vyhovovalo žiakom: v škole, v kaviarni, alebo na vysokej škole, o ktorú žiak prejavil záujem.

Výsledky

Kvantitatívne výsledky

Zmeny v motivácii a v hodnotách pred intervenciou a po nej sme overovali Wilcoxonovým párovým testom. V experimentálnej skupine sa zvýšila úroveň hodnotovej orientácie ekonomickej ($Z=-2.047$; $p<0.05$), miera postoja k hodnotám mravným ($Z=-2.136$; $p<0.05$) a váha motivačného prostriedku subjektívneho prežívania dosahovaných výsledkov ($Z=-2.809$; $p=0.005$) (čo znamená, že sa zvýšil záujem o praktické hodnoty použiteľné v reálnom živote) a znížila sa hodnotová orientácia mravná ($Z=-2.197$; $p<0.05$). Pozitívne výsledky sme zaznamenali aj v kontrolnej skupine: zvýšenie miery postoja k hodnotám umeleckým ($Z=-2.375$; $p<0.05$) a hodnotám zdravia ($Z=-2.047$; $p<0.05$); zníženie anxiozity podporujúcej výkon ($Z=-2.214$; $p<0.05$) a motív výkonu ($Z=-2.201$; $p<0.05$).

Tabuľka 1. Porovnanie priemerného poradia v skóre niektorých škál Dotazníka motivácie výkonu a Dotazníka na zisťovanie hodnotových orientácií, postojov k hodnotám a motivácie výkonu pred intervenciou (MR1) a priemerného poradia v skóre po intervencii (MR2) (Wilcoxonov párový test).

		p	Z	MR1	MR2
Exp. sk.	Hodnotová orientácia mravná	.028	-2.197	2.00	5.86
	Hodnotová orientácia ekonomická	.041	-2.047	7.50	5.28
	Postoj k hodnotám mravným	.033	-2.136	6.00	6.60
	Subjektívne prežívanie dosahovaných výsledkov	.005	-2.809	5.50	.00
Kon. sk.	Postoj k hodnotám umeleckým	.018	-2.375	4.00	.00
	Postoj k hodnotám zdravia	.041	-2.047	4.33	2.00

	Anxiozita podporujúca výkon	.027	-2.214	.00	3.50
	Motív výkonu	0.028	-2.201	1.00	4.50

Uvedené sú len štatisticky významné zmeny. Všetky výsledky sú dostupné na požiadanie u autorov.

Kvalitatívne zhodnotenie intervencie

Skúsenosti z tútoringu sa dajú vystihnúť vetou „ešte je na to skoro a aj tak nemám čas“. Takmer všetci študenti-tútori referovali, že žiaci v druhom ročníku nevideli dôvod zaoberať sa otázkou ďalšieho štúdia, aj keď už v tomto ročníku si vyberajú povinne voliteľné semináre. Väčšinou sa vyhýbali stretnutiam a diskusii s tútormi, snažili sa odkladať premýšľanie o ďalšom štúdiu či pracovnom zameraní. V niekoľkých prípadoch sa však podarilo túto bariéru prekonať, žiak si ujasnil svoje predstavy a tútoring mal svoj význam. Možnou zmenou do budúcnosti by mohlo byť privedenie tútorov priamo do školy a stretnúť sa priamo počas hodín.

Pri rozhovoroch so žiakmi sme zistili, že sa podarilo vzbudiť záujem o premýšľanie a rozhodovanie sa o ďalšom smerovaní. Značný ohlas mal hlavne kontakt s ľuďmi z praxe. Toto pozorovanie môže byť príležitosťou pre školy, ktoré sa snažia zvýšiť motiváciu svojich študentov a ich záujem o štúdium.

Diskusia

Silnou stránkou tohto pilotného projektu bolo predovšetkým vyskúšanie spolupráce univerzity a strednej školy na riešení praktického problému.

Naše dáta priniesli určité pozitívne výsledky (zvýšenie úrovne hodnotovej orientácie ekonomickej, miery postoja k hodnotám mravným, a váhy motivačného prostriedku subjektívneho prežívania dosahovaných výsledkov). Ako tvrdí Hayesová (2003), postoje sú odolné voči zmene, a preto je možné ich zmeniť len v prípade, že zmena prebieha pomaly. Autorka tiež hovorí, že postoje je možné meniť, len ak sa netýkajú centrálneho postoja a osoba neprežíva vnútornú úzkosť. Najväčšie zmeny sme zaznamenali v prípade postojov, ktoré sa týkali hodnôt zdravia, mravných a umeleckých. Je pravdepodobné, že niektoré z týchto postojov nepredstavujú centrálny postoj, prípadne postoj ešte nebol úplne vyhranený a po intervencii žiaci pripisovali väčší význam týmto hodnotám.

Naša pilotná intervencia poukázala na potrebu prehodnotiť systém výchovného poradenstva na našich školách. Zdá sa, že študenti druhého ročníka stredných škôl – ktorí si budú čoskoro voliť výberové semináre, za dva roky budú maturovať a vyberať si vysokú školu – nemajú záujem otvárať otázku výberu povolania. Náš výskum naznačuje, že účinnými by mohli byť hlavne dve cesty - zapojenie témy výberu povolania do širších procesov v rámci školy (exkurzie, diskusie, motivácia), a zapájanie aktérov z vonkajšieho prostredia.

Literatúra

Dobeš, M., & Fedáková, D. (2010). *Môže nám byť spolu dobre. Dlhodobá skupinová psychologická intervencia v školskej triede*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.

Dobeš, M., Fedáková, D. a kol. (2006). *Akí sme? Program na rozvoj sociálnych kompetencií žiakov*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.

Gajdošová, E. (1998). *Školský psychológ a jeho vstup do humanizácie našich škôl.* Bratislava: Príroda.

Hayesová, N. (2003). *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál.

Hrabal, Z. (1979). *Motivace a školní úspěšnost*. In Z. Helus, V. Hrabal, V. Kulič, & J. Mareš, *Psychologie školní úspěšnosti žák*u (61-110). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Labáth, V., Smik, J., & Matula, Š. (2011). *EXPOPROGRAM. Intervenčný program pre skupinovú prácu s deťmi a mládežou.* Bratislava: Univerzita Komenského.

Nákonečný, M. (2009). *Sociální psychologie*. Praha: Nakladatelství Academia.

Pardel, T., Maršálová, L., & Hrabovská, A. (1992). *Dotazník motivácie výkonu*. Bratislava: Psychodiagnostika, spoločnosť s.r.o.

Vonkomer, J. (1992). *Dotazník na zisťovanie hodnotových orientácií, postojov k hodnotám a motivácie výkonu.* Bratislava: Psychodiagnostika.

Zelina, M. (1996). *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa*. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS.

Modulating effects of acute stress on cognitive flexibility in semantic search paradigms

Drahomír Michalko[1], Anton Kováč[2], Martin Marko[1]

michalkodrahomir@yahoo.com

[1]KP, FiF UK, Bratislava; [2]KAI, FMFI, UK, Bratislava

Grant support: Agentúra na podporu výskumu a vývoja (APVV – 0496 – 12); VEGA 1/1110/12

Abstract

Both semantic fluency and remote associates test (RAT) are believed to load on cognitive flexibility to some extent. We hypothesized that overall performance on remote associates test (in our study: concept access test – CAT) will be related to switching component of semantic fluency, which is believed to reflect cognitive flexibility, but not to clustering component that represents automatic retrieval of closely related concepts. To further investigate these relationships a between-subject experiment was conducted where we utilized a hybrid stress protocol similar to Trier Social Stress Test with physiological measures of electrodermal activity (EDA) and psychological measures of state anxiety STAI-X1. We didn't observed significant correlation between switching and CAT. Clustering was weakly related to CAT after controlling for shared variance with EDA. We observed weak negative relationship between overall CAT performance and EDA. Switching component was significantly higher in experimental (stress) group than in controls. Clustering was more effective in control group than in experimental. Results suggest that CAT/RAT performance might to some degree depend on relatively automatic search processes with low requirements on cognitive control rather than on willful processes reflected in switching. Distinct types of search strategies in semantic fluency test and RAT paradigms are also discussed with attempts to interpret different modulating effects of acute stress on their performance.

Key words: Physiological arousal. Social stress. Cognitive flexibility. Semantic fluency. Remote semantic associates

Introduction

Despite conceptual differences between models of semantic memory(SM) there's existing evidence that retrieval of semantic information consists of several mechanisms. We considered two concepts derived from the SM models regarding semantic retrieval(SR). First is semantic similarity that is conceptualized as semantic distance between two and more concepts in semantic space. Second is automacity vs. cognitive control of these processes. Both concepts are closely related in terms of describing SR. Part of research of SR utilized semantic fluency (SF) paradigm. Several researchers suggested a 2-component model of SF (Troyer, et al., 1997). This model reflects the observations that subjects tend to produce bursts of semantically related clusters of animals with short pauses between them that indicate semantic switches. According to spreading activation theory (Anderson, 1983) of SR, clustering(CS) is automatic because distances between concepts are short thus activation spreads relatively fast. Switching(SW) is represented as transition between concepts that aren't in shared neighborhood so the activation will not spread between them automatically, requiring use of limited capacities. From neural point of view evidence from both healthy and clinical population suggest that clustering is mediated by medial-temporal lobes(MTL), while switching by prefrontal cortex (PFC) (Tröster et al., 1989).

We were interested whether CS and SW can also account for search in RAT task. It's assumed that its completion requires cognitive flexibility. Using latent semantic analysis Smith et al. (2013) have found that subjects used only one cue in a given time (local search of related concepts) while testing processes were active. Cerruti & Schlaug (2009) applied anodal tDCS to F3 area while subjects were solving RAT problems observing that reduction in excitation of left DLPFC can reduce performance in tasks as RAT. Despite these empirical

links there's still remaining question whether cognitive flexibility required in RAT is common to SF SW. Trying to answer this question we used a theoretical background of stress research in terms of its influence on cognitive flexibility.

PFC has several direct and indirect connections with locus coreleus and ventral tagmental area lying in the brain stem. These cell groups influence the regulation of PFC by their projection of catecholamines (norepinephrine-NE and others). Optimal levels of catecholamines have beneficial effect on PFC regulation, but during stress reactions, amygdala activates stress paths in hypothalamus and brain stem and thus evokes high levels of NE and dopamine projections to PFC impairing its regulation (Arnstern, 2009). From automatic-vs.-controlled processes perspective, stress increases goal shielding enhancing performance of automated operations, but impairs flexible adaptation to a new set of rules (Plessow, et al., 2011). Alexander et al. (2007) found a link between beta-adrenergic modulation of cognitive flexibility and impairment in RAT task.

We hypothesized that CS shouldn't be modulated by stress because it's automated process. Contrary, SW as controlled process should be impaired by stress manipulation. If both SW in SF and cognitive flexibility in RAT stand for the same construct, RAT performance should also be impaired by stress. Total score in SF will significantly predict overall performance in RAT. Finally, we expect SW to be related to overall RAT performance, while CS not (intuitively one wouldn't expect clustering to be somehow functional in task, which requires access to distant associations).

Methods

Participants

We recruited 57 university students (40 females) M_{age} = 19,8 ± 1,3 years. Subjects were screened for temporal and chronic health conditions. All participants were instructed not to use alcohol, caffeine and cigarettes (in unusual doses) and to omit any hard physical exercises before testing.

Procedure and experimental design

Subjects were assigned to experimental and control group by randomization. Session consisted of 3 phases. First was an adaptation phase(AD). Testing phase consisted of 3 cognitive tests which order was randomized. After testing phase subjects continued to recovery phase(RE) with instruction to relax. AD and RE phases lasted 10 min., testing phase lasted approximately 30 minutes.

Experimental and control condition

Modified version of Trier Social Stress Test was used. After AD phase, experimenter and committee of 3 members in hospital coats entered the lab. Experimenter then set the equipment (distal camera, microphone, spotlight, proximal camera projecting face on feedback display) and introduced committee to subject as experts on behavioral and psychological assessment. Subjects were informed that all recordings will be kept for further analyses. Committee was instructed to observe subject take notes and to provide no positive reinforcement. Between each test in test phase, general knowledge questions were asked (e.g. „Is sound faster than light?"). Subjects in control group went through identical procedure without the presence of stressors.

Physiological and self-reported measures of stress induction

Neurobit optima 4 was used for acquisition of physiological data. For this paper, we report only the measures of electrodermal activity (EDA). EDA was measured by 2 reusable 100mm AgAgCl electrodes localized on medial phalanxes on index and ring finger

on non-dominant hand. Skin conduction level(SCL) was derived measure from raw signal by applying 0.1Hz low-pass filter which was corrected for drifts. Self-reported measures were acquired via STAI-X1 state anxiety inventory. Pre-test and post-test measures were completed for detection of changes in self-reported anxiety.

Cognitive tests

Animals and supermarket categories were used in SF test. Time for one category was set to 1 minute. Instruction was to name as many exemplars of given category as possible. 3 scores were obtained (total score, mean cluster size(MCS), number of SW). Troyer et al. (1997) scoring protocol was used with scorers' inter-rater reliabilities: total score – r = .99; sw – r = 89; m. cls. size – r = .90.

RAT test consisted of 24 word-triads that were selected according to IRT approach. Stimulus triad was exposed for 35 sec. Total score was obtained from RAT test.

Results

Stress induction

Using 3-factorial analysis of variance we observed strong effect of time phase on relative changes in SCL(%SCL) [F(2,3;50)=134,5; p <,001] (Fig. 1a), significant interaction between phase and experimental condition [F(2,5;50)=9,29; p <,001] and also interaction of phase and order of cognitive tests [F(2,5;50)=2,16; p =,023]. Strong and significant effect on %SCL was also observed in terms of between-subject factor of experimental condition [F(1,50)=11,55; p=,002]. STAI-X1 exhibited strong interaction between phase of completion and experimental condition [F(1,53)=20,52; p<,001] (Fig. 1b) and significant but weaker effect of experimental condition [F(1,53)=6,11; p=,017]. We can conclude that our procedure was successful in induction of stress.

1a) 1b)

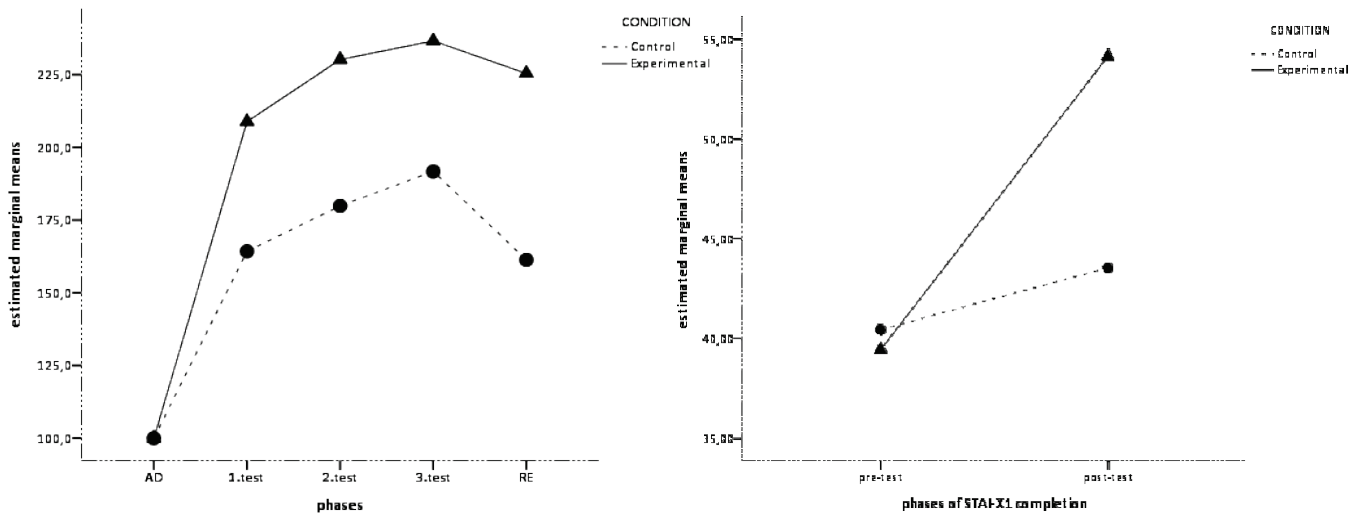

After controlling for shared variance with %SCL we observed positive moderate correlation between total scores of SF and RAT [r(45)=0,44; p=,001]. Same procedure (controlled for %SCL) revealed no correlation between RAT and switching [r= -0,08; p=,58] and weak but nearly non-significant correlation between RAT and clustering [r= 0,30; p =,048].

RAT performance was negatively related to SCL on moderate level [r=-,353;p=0,007]. Significant difference [t(53)=2,614; p=,012] was observed in RAT score between groups divided by median-split according to relative change in %SCL (Fig. 2a). Last we compared the switches and mean cluster size in control and experimental group (Fig. 2b). Experimental group acquired higher switch score than control [U=211;Z=-2,146;p=,032]. Experimental group expressed reduction in MCS compared to control [U=209;Z=-2,146;p=,030]. However polyserial correlations between experimental condition and switching/clustering scores were not significant (clustering-[r=-,365;p=,153]; switching-[r=,378;p =,156]).

2a) 2b)

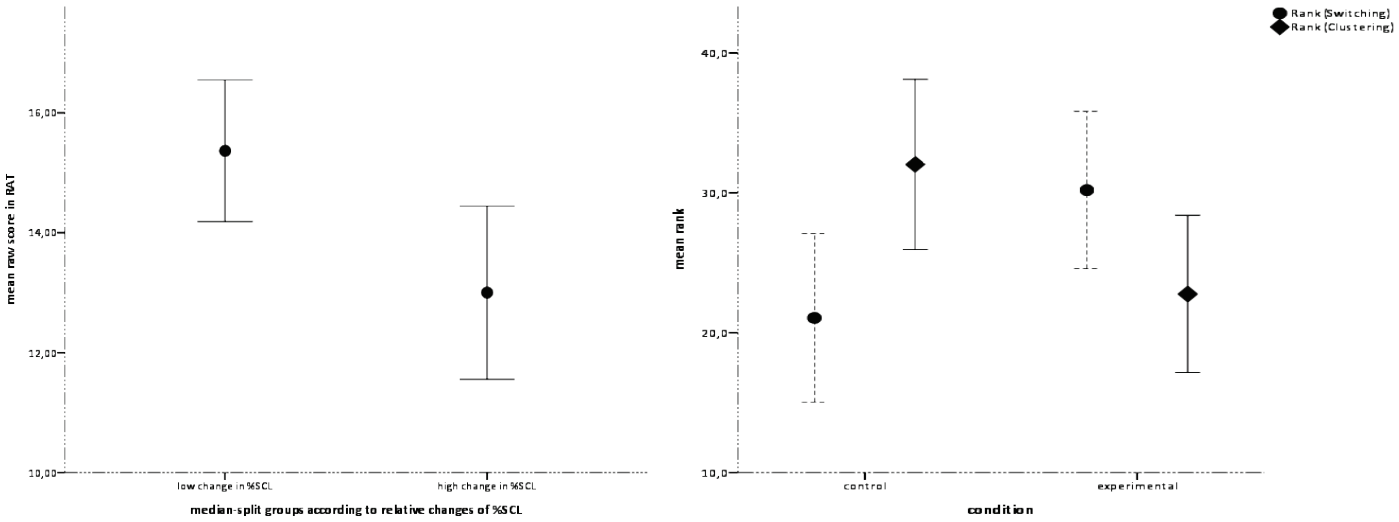

Discussion

On contrary to our hypothesis, CS revealed weak relationship with RAT. Our results put up a question whether we can consider SF switching as a representation of cognitive flexibility in SR. Resource demanding processes such as cognitive flexibility which relay on PFC regulation should be impaired by the influence of the acute stress. We observed this effect in a case of RAT performance declination however same should apply for the SW if it is a reflection of flexible transitions. Our results don't support this statement. Contrary CS was reduced in experimental group, a process that is believed to be automatic, hence not to be affected by acute stress. One explanation for this observation might be a change in signal-to-noise ratio (SNR) in cortical neurons (Hasselmo, et al. 1997). It states that stress increases signal ratio relative to noise increasing neurons potentials to act in tasks oriented on attentional resources (also believed to be associated with SW), however it's assumed that noise isn't just an absence of coherent input into cortical neurons but represents an intrinsic associative activity which is believed to be important component in accessing distant semantic-lexical associations.

Our observations of RAT declination support this hypothesis and moreover support the findings of Alexander et al. (2007). Does CS also represent such an intrinsic associative activity as it is conceptualized as a process active during retrieval of close not distant associations? Further, there's more evidence that not even clustering is independent of executive functioning (Mayr, 2002). Furthermore it's viable to consider different search strategies active during search in SF and RAT. Hills et al. (2012) provided evidence, that search in SF can be described by optimal foraging theory, in which patches represent clusters and transitions between them switches. Davelaar (2015) has lately tested whether a search in RAT can also be explained in terms of optimal foraging theory. He found that effective

search in RAT cannot be described well by this theory as it propose that an effective search requires optimal transitions between local and global search. Contrary to our observation Davelaar (2015) found that successful solution of RAT problem was associated with negative clustering index (i.e. clustering was not effective for solving the RAT problem). However results from Davelaar suggest that RAT problems might to some degree require a search on local level, as the space that was searched in RAT problems was best described by superadditive model, which takes into account not only items in RAT cues intersect but also items with strong cue-target similarities. Finally, search in RAT demonstrated a type of serial search in which search path moves from one cue patch to next without depleting the patch implicating a role of active switching.

Our results suggest that RAT search relies more on local search as indicated by weak correlation with clustering, however this correlation was almost non-significant. Most importantly SF test and RAT are different in terms of required convergence/divergence so it's a plausible idea that search in RAT doesn't demonstrate itself in such a linear fashion as it would in SF test. Observations of CS and SW under stress manipulation also reveal a fact that these constructs need to be subjected to further research concerning their classification in terms of automaticity vs. control.

References

Alexander, J., et al. (2007). Beta-adrenergic modulation of cognitive flexibility during stress. *Journal of Cognitive Neuroscience,19*,3,468-478.

Mayr, U. (2002). On the dissociation between clustering and switching in verbal fluency: Comment on Troyer, Moscovitch, Winocur, Alexadner and Stuss. *Neuropsychologia, 40*, 562-566.

Arnstern, A. (2009). Stress signaling pathways that impair prefrontal cortex structure and function. *Nature Reviews Neuroscience, 10*, 6, 410-422.

Anderson, J. (1983). A spreading activation theory of memory. *Journal of Verbal Learning and Behavior, 22*, 3, 261-295.

Cerruti, C., & Schlaug, G. (2009). Anodal transcranial direct current stimulation of the prefrontal cortex enhances complex verbal associative thought. *Journal of Cognitive Neuroscience, 21*, 10, pp. 1980-1987.

Davelaar, E. J. (2015). Semantic search in the remote associates test. *Topics in Cognitive Science, 7*, 3,1-19.

Hasselmo, M., et al. (1997). Noradrenergic suppression of synaptic transmission may influence cortical signal-to-noise ratio. Journal of Neurophysiology, 77, 6, 3326-3339.

Hills, T., et al. (2012). Optimal foraging in semantic memory. *Psychological Review, 199*, 2, 431-440.

Plessow, F., et al. (2011). Inflexibly focused under stress: acute psychosocial stress increases shielding of action goals at the expense of reduced cognitive flexibility with increasing time lag to the stressor. *Journal of Cognitive Neuroscience, 23*, 11, 3218-3227.

Smith, K., Huber, D., & Vul, E. (2013). Multiply-constrained semantic search in the remote associates test. *Cognition, 128*, 64-75.

Tröster, A., et al. (1989). A comparison of the category fluency deficits associated with Alzheimer's and Huntington's disease. *Brain and Language, 37*, 3, 500-513.

Troyer, A., Moscovitch, M., & Winocur, G. (1997). Clustering and switching as two components of verbal fluency: Evidence from younger and older healthy adults. *Neuropsychology, 11*, 1, 138-146.

Osobnostné, rodinné a situačno-motivačné faktory pravidelného pitia u vysokoškolákov

Personality, family and situation-motivational factors of regular drinking among college students

Zuzana Mičková, Zuzana Rojková

mickova1@gmail.com, rojkova.zuzana@gmail.com

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Katedra psychologie

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá témou alkoholového správania a jeho ovplyvňujúcich faktorov. Osobnostné, rodinné a situačno-motivačné faktory sledujeme v populácii vysokoškolákov a analyzujeme ich v súvislosti s výskytom (alebo nevýskytom) pravidelného pitia. Na získanie údajov boli použité dotazníkové metódy: NEO-FFI (Ruisel, & Halama) (neuroticizmus, extraverzia), Dotazník spôsobu výchovy v rodine (Čáp, & Boshek) a originálny Dotazník na zisťovanie situačno-motivačných faktorov alkoholového správania (Rojková, Popelková 2010). Cieľom je zistiť či neuroticizmus, extroverzia, spôsob výchovy v rodine, alkoholové správanie v rodine a závislosť v rodine súvisia s výskytom pravidelného pitia vysokoškolákov. Ďalej skúmame súvislostí medzi extraverziou, neuroticizmom a situačno-motivačnými faktormi pravidelného pitia "vplyv skupiny" a "únik z problémov".

Kľúčové slová: vysokoškolák, osobnostné, rodinné, situačné faktory, pravidelnosť v pití, alkohol

Abstract

The paper deals with the topic of alcoholic behavior and its influencing factors. Personal, family and situation-motivational factors we examine in the population of college students and analyze them in the context of the occurrence (or non-occurence) of regular drinking. To obtain the data the questionnaires were used: NEO-FFI (Ruisel, & Halama) (neuroticism, extraversion), The questionnaire of education style in the family (Čáp, & Boshek) and original Questionnaire of situation-motivational alcohol behavior factors (Rojková, 2010). The aim is to determine whether neuroticism, extraversion, education style in the family or alcohol behavior in the family and dependence in the family relate to the incidence of regular drinking among college students. Further we investigate the links between extraversion, neuroticizmom and situation-motivational faktors of regular drinking "influence of group" and "escape from problems".

Keywords: college student, personality, family, situational factors, regularity of drinking, alcohol

Úvod

Experimentovanie s alkoholom sa spája s rôznymi formami jeho užívania a má vplyv na nervový systém, vedomie a centrá emócií, poznávacie funkcie, na celý organizmus. Jeho dlhodobé užívanie môže viesť i k zhoršeniu študijných a pracovných výsledkov (Ondrejkovič, & Poliaková a kol., 1999; Bečková, & Višňovský 1999). Experimentovanie môže prejsť do pravidelného pitia, čo predstavuje užívanie alkoholu aspoň raz za týždeň. Závislosť môže vzniknúť v období dospievania i v období dospelosti. Je vznik v období dospievania sa však vyvíja rýchlejšie a to vzhľadom k nedostatku skúseností a sociálnych zručností (Říčan, & Křejčírová a kol., 2006). I v období rannej dospelosti môže dôjsť k jej vzniku. Podľa Langmaiera a Křejčírovej (1998) prechodná fáza k dospelosti 20-25 rokov je spojená s istým stupňom osobnej zrelosti a prevzatím vývinových úloh. Švančara (cit. podľa Langmeier, & Křejčírová, 1998; Nakonečný, cit.podľa Šimíčková-Čížková, 2005) uvádzajú, že v tomto období dochádza k identifikácií a k upevňovaniu identity dospelého, k spresneniu vlastných osobných cieľov. Nezvládnutie vývinových úloh či osobnostné problémy môžu predstavovať riziko pre vznik alkoholového správania. Wood (cit. podľa Verešová, 2004) považuje za významné rizikové faktory rodinu, environmentálne faktory, školu, rovesníkov a tiež osobnostné faktory. Dimoff a Carper (1994) uvádzajú ako rizikové faktory túžbu po

euforizačnom účinku, zvedavosť a nudu, vplyv rovesníckej skupiny, útek pred vonkajšími problémami a únik pred vnútornými emotívnymi problémami. Prechod jedinca z rodičovského domu na vysokoškolský internát možno považovať taktiež za jeden z rizikových faktorov (Verešová, 2004). Skupina, do ktorej sa vysokoškolák začleňuje a jej preferencia hodnôt a záujmov, sa môže podieľať na vzniku alkoholového správania. Podľa Janíka a Dušeka (1990) skupina vytvára silný tlak, a preto je výber priateľov dôležitý. Madlafousek (cit. podľa Poliaková a kol., 2000) zistil, že skupina, kde sa alkohol zneužíva, pôsobí významnou silou na všetkých svojich členov.

Problémy v rodine predstavujú ďalší rizikový faktor pre „problémové pitie“ (Fischer, & Škoda, 2009; Nešpor, & Csemy, 2001, Nešpor, 2011; Fischer, & Škoda, 2009; Kolibáš, & Novotný, 2007; Verešová, & Hušvétyová, 2005; Vašutová, 2005; Širůček, Širůčková, & Macek, 2007; Macek, 2003; Jessor, et al. 2003, Carpenter, 2001; Parker, & Benson, 2004 a i.). Negatívna atmosféra v rodine, slabé emocionálne vzťahy (Mičková, 2012), ako i nedôsledná, ambivalentná, autokratická výchova predstavujú ďalší rizikový faktor pre „problémové pitie“. Dlhodobé problémy a konflikty v rodinnom systéme vytvárajú priestor pre vznik osobnostných problémov a dlhodobej frustrácie, čo môžu byť impulzom pre vznik „ problémového pitia“. Matoušek a Kroftová (cit. podľa Verešová, & Hušvétyová, 2005) uvádzajú, že vznik rizikového správania môže ovplyvniť i nedôslednosť rodičov, ktorá je vnímaná ako nezáujem zo strany rodičov. Problémové správanie je teda dôsledkom nekonzistentného štýlu výchovy rodičov. Podľa Kolibáša a Novotného (2007) užívanie alkoholu rodičmi zvyšuje pravdepodobnosť užívania ich deťmi. Podľa Escandóna a Gálveza (2012) môže slúžiť alkohol ako ventil na vyjadrenie vnútorných emócií a pocitov, na elimináciu strachu a znižovanie zábran.

Všetky uvádzané riziká môžu predstavovať zdroj emocionálnej zmätenosti (Tománek, 2014) a alkoholové správanie tak môže predstavovať spôsob ako sa vyrovnať s problémom (Křívohlavý, 2009), čoho dôsledkom môže byť, ako uvádzajú Fenwicková a Smith (1994), problémové pitie. Silbereisen (cit. podľa Ondrejkovič, 1999) uvádza, že droga (nie len alkohol) má funkciu náhrady a vyrovnávania sa so záťažovými, prípadne krízovými situáciami.

Podiel na takomto správaní majú i niektoré osobnostné črty. Hoci výskumy nepriniesli doteraz jednoznačné poznatky o typickej osobnosti, ktorá sa stáva závislou, existujú však zistenia, ktoré potvrdzujú pozitívny vzťah medzi neuroticizmom a konzumáciou alkoholu. Begleiter a Kissin (1995) preukázali, že so zneužívaním návykových látok neuroticizmus nepriamo súvisí. Podľa zistení výskumu Rosenberga a Buttswortha (cit. podľa Begleiter, & Kissin, 1995) alkoholici pod vekovou hranicou 30 rokov skórovali vyššie v Eysenckovom osobnostnom dotazníku v dimenzii neuroticizmu, než alkoholici vo veku nad 30 rokov. Zistenia Rojkovej (2010) poukazujú na to, že jedinci s vyššou emocionálnou labilitou podliehajú vo väčšej miere pri experimentovaní s alkoholom v situačno-motivačnému faktore „únik z problémov“, ktorý bol ďalej identifikovaný ako rizikový pre problémové formy alkoholového správania.

Cieľ

Naším cieľom je zistiť, či neuroticizmus, extroverzia, spôsob výchovy a alkoholové správanie v rodine súvisia s výskytom pravidelného pitia u vysokoškolákov. Zisťujeme súvislostí medzi extraverziou, neuroticizmom a situačno-motivačnými faktoromi pravidelného pitia "vplyv skupiny" a "únik z problémov".

Výskumné otázky

- Existuje rozdiel v komponentoch výchovy u otca a u matky vzhľadom k výskytu pravidelného pitia u vysokoškolákov?

- Bude alkoholové správanie v rodine (v čase dospievania) vyššie u vysokoškolákov, ktorí pijú alkohol pravidelne, než u tých, ktorí pravidelne nepijú?
- Existuje rozdiel v osobnostných faktoroch (extraverzia, neuroticizmus) vzhľadom k výskytu pravidelného pitia alkoholu u vysokoškolákov?
- Bude rozdiel vo výskyte závislosti v rodine medzi vysokoškolákmi vzhľadom k výskytu pravidelného pitia?
- Existuje súvislosť medzi osobnostnými faktormi (neuroticizmus, extraverzia) a situačno-motivačnými faktormi pravidelného pitia Vplyv skupiny a Únik z problémov?

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku celkovo tvoria vysokoškoláci prevažne humanitných a sociálnych smerov N = 228 vo veku 18-23 rokov, AM = 21,4. Nižšie počty pri jednotlivých výpočtoch sú dané chýbajúcimi údajmi, evidentné je to najmä pri komponentoch výchovy otca (otec sa nepodieľal na výchove).

Metódy

Na zisťovanie rodinných faktorov (komponenty výchovy) sme použili Dotazník spôsobu výchovy v rodine (Čáp, & Boschek, 1994), na zisťovanie osobnostných charakteristík (neurotizmus, extroverzia) NEO-FFI osobnostný inventár (Ruisel, & Halama, 2007). K zisteniu situačno-motivačných faktorov (SMF) sme využili Dotazník na zisťovanie situačno-motivačných faktorov alkoholového správania (Rojková, 2010), ktorý definuje 3 faktory prítomné pri pravidelnom pití: vplyv skupiny, túžba po účinku a únik z problémov.

Výsledky

V tab.1 vidíme významný rozdiel v komponente voľnosti u otca, kde vyššie hodnoty voľnosti vykazujú vysokoškoláci, ktorí pravidelne pijú v porovnaní s tými, čo pravidelne alkohol nepijú (prípadne abstinujú). Také isté porovnanie sme realizovali i pri výchovných komponentoch matky, kde sme nezistili žiadne významné rozdiely.

Tabuľka 5: Mann-Whitneyho U test - rozdiely v komponentoch výchovy otca a matky medzi skupinami vysokoškolákov (pravidelné, nepravidelné pitie)

	Pravidelné pitie	N	Priemerné poradie	Mann-Whitneyho test	
Kladný k. - otec	Áno	135	88,83	U	2453,5
	Nie	39	82,91	Z	-0,647
	Spolu	174		Sig.	0,518
Záp. k.- otec	Áno	135	86,59	U	2509
	Nie	39	90,65	Z	-0,445
	Spolu	174		Sig.	0,656
Požiad. - otec	Áno	135	87,79	U	2594
	Nie	39	86,51	Z	-0,139
	Spolu	174		Sig.	0,889
Voľnosť - otec	Áno	135	92,20	U	1903
	Nie	39	68,78	Z	-2,640
	Spolu	174		Sig.	0,008

Kladný k. - matka	Áno	144	91,84	U	2785
	Nie	40	94,88	Z	-0,320
	Spolu	184		Sig.	0,749
Záp. k. - matka	Áno	144	91,35	U	2714
	Nie	40	96,65	Z	-0,558
	Spolu	184		Sig.	0,577
Požiad. - matka	Áno	144	90,52	U	2595,5
	Nie	40	99,61	Z	-0,957
	Spolu	184		Sig.	0,339
Voľnosť - matka	Áno	144	95,73	U	2415
	Nie	40	80,89	Z	-1,565
	Spolu	184		Sig.	0,118

Porovnali sme skupiny vysokoškolákov vzhľadom k výskytu pravidelného pitia v premennej alkoholové správanie v rodine. Použitý bol Mann-Whitneyho u test. V tab. č. 2 vidíme významnosť na úrovni Sig. < 0,05, teda rozdiel interpretujeme ako významný. Intenzívnejšie alkoholové správanie v rodine bolo v čase dospievania u tých vysokoškolákov, ktorí v súčasnosti pravidelne pijú. Ďalej boli porovnané osobnostné faktory neuroticizmus a extaverzia medzi definovanými skupinami, výsledky hovoria o nevýznamných rozdieloch (tab. 2).

Tabuľka 6: Mann-Whitneyho u test - porovnanie alkoholového správania v rodine a osobnostných faktorov (neuroticizmus, extraverzia) vzhľadom k výskytu pravidelného pitia

	Pravidelné pitie	N	Priemerné poradie	Mann-Whitneyho test	
Alkoholové správanie v rodine	Áno	179	119,52	U	3487,5
	Nie	49	96,17	Z	-2,254
	Spolu	228		Sig.	0,024
Neurotizmus	Áno	177	112,21	U	4108
	Nie	49	118,16	Z	-0,565
	Spolu	226		Sig.	0,572
Extroverzia	Áno	177	113,68	U	4305
	Nie	49	112,86	Z	-0,078
	Spolu	226		Sig.	0,938

Porovnávali sme tiež početnosti zastúpenia výskytu závislosti v rodine v dvoch skupinách prostredníctvom Chí-kvadrát testu. Nezistili sme významný rozdiel v početnostiach prípadov závislosti v rodinnej anamnéze medzi vysokoškolákmi, ktorí pravidelne pijú a ktorí pravidelne nepijú alkohol.

V tab. 3 vidíme významné vzťahy medzi osobnostnými faktormi a situačno-motivačným faktorom pravidelného pitia „únik z problémov“. Neurotizmus súvisí s únikom z problémov ako motívom pri pravidelnom pití slabo pozitívne, extraverzia slabo negatívne. Medzi osobnostnými faktormi a vplyvom skupiny ako motívom k pravidelnému pitiu alkoholu nie sú významné vzťahy.

Tabuľka 7: Spearmanove korelačné koeficienty - Vzťahy medzi osobnostnými faktormi a situačno-motivačnými faktormi pravidelného pitia

		Vplyv skupiny	Túžba po učinku	Únik z problémov
Neurotizmus	ρ	0,118	,163*	,282**
	Sig.	0,121	0,032	0,000
	N	175	175	175
Extroverzia	ρ	0,128	-0,132	-,153*
	Sig.	0,091	0,082	0,043
	N	175	175	175

Diskusia

Komponent voľnosti je významným faktorom, ktorý sa spája s pravidelným pitím alkoholu. Tieto závery podporujú i zistenia Verešovej a Hušvétyovej (2005), ktoré uvádzajú, že vznik rizikového správania môže ovplyvniť i nedôslednosť rodičov, ktorá je vnímaná ako nezáujem zo strany rodičov. Zistili sme však že táto súvoslosť sa viaže predovšetkým na otca. Môžeme sa domnievať, že matka predstavuje predovšetkým emocionálny faktor, a preto s ňou nie je natoľko spájaná autorita. Avšak u otca sa prirodzene očakáva prirodzená autorita, schopnosť definovať pravidlá a stanovovať hranice. Možno konštatovať, že správanie a výchova otca predstavuje rizikový faktor pre vznik alkoholového správania.

Intenzívnosť súčasného pitia alkoholu je výraznejšia u tých vysokoškolákov, u ktorých bolo výraznejšie alkoholové správanie v období dospievania. Obdobie dospievania je teda kritickým obdobím nielen v oblasti zvládania vývinových úloh (Říčan, & Křejčírová, 2006, Langmaier, & Křejčírová, 1998) ale tiež pre oblasť vyrovnávania sa s problémami. Študenti hľadajú svoju vlastnú identitu a alkohol môže predstavovať na tejto ceste sprievodcu. Môžno sa však domnievať, že dôležitú rolu tu zohráva predovšetkým osobná zrelosť jedinca. Osobnostné črty neuroticizmus a extraverzia sme vo vzťahu k pravidelnému pitiu nepotvrdili avšak zistili sme, že neurotizmus súvisí s únikom z problémov. Podobné výsledky nachádzame u Rojkovej (2010), ktorá zistila, že vyššia emocionálna labilita sa spája s „únikom z problémov“ ako motivačným činiteľom pri pravidelnom pití.

Možno usudzovať, že úzkosť, napätie, škoské povinnosti a príprava na skúšky môžu byť motívom pitia. Extravertovaní jedinci však menej siahajú po alkohole, z čoho možno usudzovať na význam spolupatričnosti, ktorý skupina poskytuje. Skupina predstavuje priestor pre riešenie problémov a extraverti majú nižšiu potrebu úniku ako neurotici. Predpokladáme, že vo vzťahu k alkoholovému správaniu majú veľký význam stratégie, ktoré selektuje jedinec pre riešenie problémov. Skupina môže predstavovať sociálnu oporu ktorá odkáňa pozornosť od alkoholu.

V súvislosti s alkoholovým správaním v rodine, sme zistili rozdiely medzi skupinami študentov, ktorých rodičia pili a nepili pravidelne. Študenti, u ktorých sa v ich rodine užíval alkohol pravidelne aj v súčasnosti pravidelne pijú. Možno konštatovať, že alkoholové správanie v rodine je determinantom pre pre pravidelné pitie v budúcnosti.

Zoznam použitej literatúry

Bečková, I., & Višňovský, P. (1999). *Farmakologie drogových závislostí*. Praha: Karolinum.

Begleiter, H., & Kissin, B. (1995). *The genetics of Alcoholism*. New York: Oxford University Press.

Carpenter, S. (2001).Teens´ risky behavior is about more than race and family resources. In *Monitor on Psychology* [online]. 2001, vol 32, No. 1 [cit. 2014-04-12]. Dostupné na internete: <http://www.apa.org/monitor/jan01/teenbehavior.aspx>.

Čáp, J., & Boschek, P. (1994). *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině*. Bratislava:Psychodiagnostika, s. r. o.

Dimoff, T., & Carper, S. (1994). *Berie vaše dieťa drogy?* Bratislava: Obzor.

Escandón, R., & Gálvez, C. (2012). *Slobodní od závislosti*. Vrútky : Advent-Orion.

Fenwicková, E., & Smith, T. (1994). *Adolescencia.* Bratislava: Vydavateľstvo INA. Fischer, S., & Škoda, J. (2009). *Sociální patologie*. Praha: Grada Publishing.

Janík, A., & Dušek, K. (1990). *Drogy a společnost*. Praha : Avicenum, 1990.

Jessor, R., Turbin, M. S., Costa, F. M., Dong, Q., Zhang, H., & Wang, Ch. (2003). Adolescent Problem Behavior in China and the United States: A Cross-National Study of Psychosocial Protective Factors. In: *Journal of Research on Adolescence*, *13*(3), 329-360.

Kolibáš, E., & Novotný, V. (2007). *Alkohol, drogy, závislosti*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského.

Křivohlavý, J. (2009). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.

Langmaier, J., & Křejčírová, D. a kol. (1998). *Vývojová psychológie*. Praha : Grada Publishing.

Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.

Mičková, Z. (2012) Psychický a sociálny aspekt kvality života v súvislosti s emocionálnou saturáciou jedinca v období dospelosti In: *Aspekty kvality života.* UCM Trnava 140-144.

Nešpor, K., & Csémy, L. (2001). *Návyková rizika a stres u zdravotníckych profesí – možnosti prevence a časné intervence*. Praha : Sportpropag pro Ministerstvo zdravotnictví ČR. Dostupné na: <www.drnespor.eu>

Nešpor, K. (2011). *Návykové chování a závislost*. Praha : Portál.

Ondrejkovič, P., & Poliaková, E., a kol. (1999). *Protidrogová výchova*. Bratislava : Veda SAV.

Parker, J. S., & Benson, M., J. (2004). Parent-adolescent relations and adolescent functioning: self-esteem, substance abuse, and delinquency. *Adolescence.* 39(155), 519-530.

Poliaková, E.: (2000). *Pedagogicé a psychologické otázky výchovy k drogovej prevencii*.Nitra: UKF.

Rojková, Z., & Popelková, M. (2010). Vzťahy medzi rodinnými, osobnostnými a situačno-motivačnými faktormi z perspektívy alkoholovej závislosti. In *Psychologie a její kontexty 1,* (2), 14.

Říčan, P., & Křejčírová, D. a kol.(2006). *Dětská klinická psychologie*, Praha: Grada Publishing.

Ruisel, I., & Halama, P. (2003). *NEO päťfaktorový osobnostný inventár.* Praha: Testcentrum-Hogrefe.

Širůček, J., Širůčková, M., & Macek, P. (2007). Sociální opora rodičů a vrstevníků a její význam pro rozvoj problémového chování v adolescenci. *Československá psychologie,* 51(5), 476-488.

Šimíčková-Čížková, J. (2005). *Přehled vývojové psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Tománek, P. (2014). Otázka rozvodu a jeho vplyvu na správanie detí v kolektíve. dostupné na http://www.prohuman.sk/pedagogika/otazka-rozvodu-a-jeho-vplyvu-na-spravanie-deti-v-kolektive.

Vašutová, M. (2005). *Pedagogické a psychologické problémy dětství a dospívání.* Ostrava: Ostravská univerzita.

Verešová, M., & Hušvétyová, J. (2005). Štýly rodinnej výchovy a rizikové správanie dievčat a chlapcov v období puberty. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 40(1), 17-29.

Verešová, M. (2004). *Mediátory užívania drog. Cesta k efektívnej prevencii drogových závislostí.* Nitra: FSVaZ UKF.

Generativita v mladé dospělosti: pilotní studie

Generativity in young adulthood: Pilot study

Katarína Millová, David Lacko, Ivona Pástorová, Anna Pecková

64592@mail.muni.cz

Psychologický ústav, Filozofická fakulta MU

Abstrakt

Generativita jako tvořivost, produktivita, péče o druhé lidi a předávání hodnot dalším generacím je důležitým vývojovým úkolem, který by měl být naplněn v dospělosti. Pro její rozvoj je důležitá mladá dospělost a dokonce některé složky mohou dosahovat svého vrcholu právě na začátku dospělosti. Cílem výzkumu bylo získat vhled do generativity v mladé dospělosti v kontextu dalších osobnostních charakteristik. Soubor tvořilo 54 studentů VŠ (24 žen, průměrný věk 21,4 let), kteří vyplnili online dotazníky: LGS - generativní zájem, GBC - generativní jednání, Gen-Current - struktura generativity, Inventory of the Dimensions of Emerging Adulthood, Dotazník sociální selekce, optimalizace a kompenzace a Self-Concept Clarity Scale. Dotazník aktuální generativity byl u mladých dospělých použit poprvé. Popisuje sociální, kulturní, technickou a ekologickou generativitu. Faktorová analýza (rotace varimax) nepotvrdila existenci těchto typů jako samostatných faktorů. Korelační analýza odhalila vztah mezi generativitou a experimentováním, zaměřením na sebe (pouze LGS a Gen-Current) a ostatní (Gen-Current) a sociální seberegulaci (GBC, Gen-Current). U jasnosti sebepojetí se žádné významné vztahy nepotvrdily. Genderové rozdíly v generativitě jsme nezjistili. Nejvýznamnějším prediktorem generativity byla sociální seberegulace (generativní zájem), experimentování (generativní jednání) a zaměření na sebe (struktura generativity).

Klíčová slova: generativita, mladá dospělost, seberegulace, sebepojetí

Abstract

Generativity as creativity, productivity, and care for other people or transmitting values to future generations is an important developmental task that should be completed during adulthood. Young adulthood is very important for its development since some aspects may reach its peak just at the beginning of adulthood. The aim of the research was to gain insight into generativity in young adulthood in the context of other personality characteristics. Sample consisted of 54 university students (24 women, average age 21.4 years) who completed the online questionnaire: LGS - generative concern, GBC - generative behavior, Gen-Current – generativity structure, Inventory of the Dimensions of Emerging Adulthood, Social SOC Questionnaire, and Self-Concept Clarity Scale. Generativity - Current Questionnaire has been used in the sample of young adults for the first time. It describes social, cultural, technical and environmental generativity. Factor analysis (varimax rotation) did not confirm the existence of these types as individual factors. Correlation analysis revealed a relationship between generativity and experimentation/possibilities, self-focus (LGS and Gen-Current), other-focus (Gen-Current), and social self-regulation (GBC, Gen-Current). For self-concept clarity was confirmed no significant relationship. We have not identified any gender differences in generativity. The strongest predictor of generativity was social self-regulation (generative concern), experimentation/possibilities (generative action) and self-focus (generativity structure).

Keywords: generativity, young adulthood, self-regulation, self-concept

Úvod

Generativita je charakteristika, která bývá spojována se jménem svého tvůrce Erika H. Eriksona (2002) a s oblastí vývojové psychologie. V současné době je tato problematika mnohem komplexnější oblastí; je řešena i v sociální, pracovní a pozitivní psychologii nebo v psychologii osobnosti. Souvisí nejen s rozšiřováním vlastní rodiny a péčí o potomstvo, ale také s péčí o druhé lidi obecně, předávání vědomostí, zkušeností a hodnot dalším generacím. Při neschopnosti prokreativity, produktivity a kreativity se objevuje sebezahlcení a stagnace.

Ačkoli Erikson model generativity podrobně nestrukturoval, výzkum probíhající od 80. let 20. století pohlíží na generativitu jako na komplexní, vícedimenzionální charakteristiku. Jeden z nejrozšířenějších modelů vytvořili McAdams a de St. Aubin (1992) a

obsahuje 7 dimenzí: (1.) požadavky kultury, (2.) vnitřní touhy (motivační složka), (3.) zájem o další generaci, (4.) přesvědčení o dobré podstatě lidstva, (5.) závazek pomáhat druhým, (6.) generativní jednání a (7.) vlastní životní příběh. Další autoři (např. Schoklitsch & Baumann, 20011) popsali různé typy generativity: biologickou (souvisí s plozením dětí), rodičovskou (výchova a výživa dětí), společenskou nebo kulturní (předávání hodnot) a technickou (předávání vědomostí učiteli).

Generativita je tradičně spojena se střední a starší dospělostí (viz Erikson, 2002), ale její základy se tvoří již mnohem dřív, zejména v adolescenci a mladé dospělosti. Některé složky generativity dokonce v tomto období dosahují svého vrcholu. Jde zejména o motivační složku – touhu přispět něčím pro další generace (Stewart & Vanderwater, 1998). V tomto období se objevuje také biologický typ generativity související s reprodukcí, která je biologicky (u žen) ve střední dospělosti postupně omezována. Ve srovnání s dalšími obdobími dospělosti (střední dospělost až stáří) je výzkum generativity v mladé dospělosti mnohem méně rozpracován a většinou souvisí s oblastmi, jako jsou dobrovolnictví (Son & Wilson, 2011) nebo charakteristiky původní rodiny (Frensch, Pratt, & Norris, 2006).

Rozvoj seberegulace je v mladé dospělosti velmi důležitý. V tomto období člověk získává životní zkušenosti, hledá životního partnera a ujasňuje si své hodnoty a životní cíle. Má dispozici obrovské množství příležitostí, aby však mohl adaptivně fungovat i v dalším životě, musí být schopný si z nich vybrat ty nejvhodnější a nejdůležitější. Schopnost selekce cílů, spolu s optimalizací zdrojů a kompenzací případných problémů v dosahování cílů se rozvíjí právě na začátku mladé dospělosti (Tanner, Arnett, & Leis, 2008).

První polovina mladé dospělosti je spojena s prodlouženým psychosociálním moratoriem a s vyjasňováním si vlastní identity (v ekonomicky vyspělých zemích se mluví o vynořující se dospělosti; Arnett, 2004). Osobní identita souvisí často se sociálními vztahy (přátelskými, intimními a pracovními), její zkoumání je zároveň spojeno se zvýšenou subjektivní i objektivní nestabilitou v životě mladého člověka (Luyckx, De Witte, & Goossens, 2011)

Proto jsme se rozhodli zaměřit náš výzkum právě na období mladé nebo vynořující se dospělosti v kontextu s dalšími charakteristikami, které souvisí s existencí mladého člověka – jasností vymezení sebepojetí a seberegulací v sociálních vztazích. V kontextu našeho výzkumu nás zajímá, jaký vztah je mezi různými složkami generativity a charakteristikami vynořující se dospělosti? Navíc, v návaznosti na předešlé výzkumy i samotný Eriksonův epigenetický model předpokládáme, že vysoká úroveň generativity souvisí s vyšší mírou seberegulace a vysokou jasností sebepojetí.

Metoda

Výzkumný soubor

Náš soubor tvořilo 54 studentů VŠ (24 žen) ve věku 18-29 let (průměrný věk 21,4 let), kteří dobrovolně a anonymně vyplnili online dotazníky. Obor studia byl zastoupen nerovnoměrně: 40,7 % studovalo společenskovědní, 18,5 % technický, 16,7 % přírodovědní, 5,6 % lékařský a 18,5 % jiný obor studia. V partnerském vztahu bylo 29,4 % studentů, 70,6 % bylo svobodných.

Použité metody

Loyola Generativity Scale (LGS; McAdams & St. Aubin, 1992) je 20 položkový inventář se 4-stupňovou škálou zjišťující úroveň generativního zájmu. Obsahuje položky týkající se předávání vědomostí dalším lidem a následujícím generacím; tvořivosti a produktivity; vytváření přetrvávajících hodnot a péče a zodpovědnosti týkajících se druhých lidí. Vnitřní reliabilita metody v našem výzkumu byla 0,84.

Generativity Behavioral Checklist (GBC; McAdams & de St. Aubin, 1992) je 50-položková metoda, která zjišťuje generativitu na úrovni jednání. 40 položek je spojených s generativním chováním (číst dítěti pohádku, darovat krev), 10 položek tvoří distraktory, které jsme v našem výzkumu z kapacitních důvodů nepoužili. Metoda zjišťuje, jak se často popsané chování vyskytuje za poslední 2 měsíce. Cronbachovo alfa bylo na úrovni 0,78.

Generative Concerns Scales (GCS; Schoklitsch & Baumann, 2011) zjišťuje 4 oblasti generativity: technickou, kulturní, sociální a ekologickou. Má 3 verze: retrospektivní celoživotní posouzení (Gen-Life), posouzení aktuálního stavu (Gen-Current) a posouzení rodičovské generativity (Gen-Parental) obsahující 2 oblasti: biologickou a rodičovskou. My jsme použili 29-položkovou verzi Gen-Current, která měla vnitřní reliabilitu 0,89.

Inventář dimenzí vynořující se dospělosti (IDEA; Reifman, Arnett & Colwell, 2007) zjišťuje charakteristiky vynořující se dospělosti: explorace identity (α = 0,80), experimentování (α = 0,84), nestabilitu/negativitu (α = 0,72), zaměření na ostatní (α = 0,58), zaměření na sebe (α = 0,75) a pocit „mezi“ (α = 0,74) v 31 položkách hodnocených na 4-bodobé škále.

Dotazník sociální selekce, optimalizace a kompenzace (Social SOC; Geldholf, Little, & Hawley, 2012) vychází z Baltesova modelu selekce, optimalizace, kompenzace (SOC). Obsahuje 4 subškály: zvolenou selekci, selekci založenou na ztrátě, optimalizaci a kompenzaci. Metoda obsahuje 28 položek hodnocených na 7-bodové škále. Vnitřní reliabilita celého dotazníku byla 0,88.

Škála jasnosti sebepojetí (SCCS; Campbell et al., 1996) je jednodimenzionální škála tvořena 12-ti položkami, které jsou hodnoceny na 5-bodové škále. Vnitřní reliabilita škály byla 0,82.

Metody analýzy

Pro statistickou analýzu jsme použili program SPSS verze 19: konfirmační analýzu (rotace Varimax), deskriptivní statistiku, testy normality, testy reliability, t-testy, korelační analýzu a regresní analýzu.

Výsledky

Vzhledem k tomu, že Dotazník aktuální generativity (Gen-Current) byl v našem prostředí použit poprvé a navíc u lidí v jiném vývojovém období, kromě údajů o vnitřní reliabilitě nás zajímaly další metodologické vlastnosti dotazníku. Podobně jako sami autoři u konstrukce metody, využili jsme konfirmační faktorovou analýzu (rotace Varimax), abychom zjistili, zdali platí autory navrženo rozdělení na 4 faktory (technická, kulturní, sociální a ekologická generativita). Naše výsledky však nepotvrdily rozložení položek do takových faktorů, jaké uvedli autoři studie, proto jsme ve výzkumu pracovali s metodou jako s jednodimenzionální škálou. Výsledky sutinového grafu jsou zobrazeny na obrázku 1.

Obrázek 1: Konfirmační faktorová analýza – sutinový graf u položek dotazníku Gen-Current

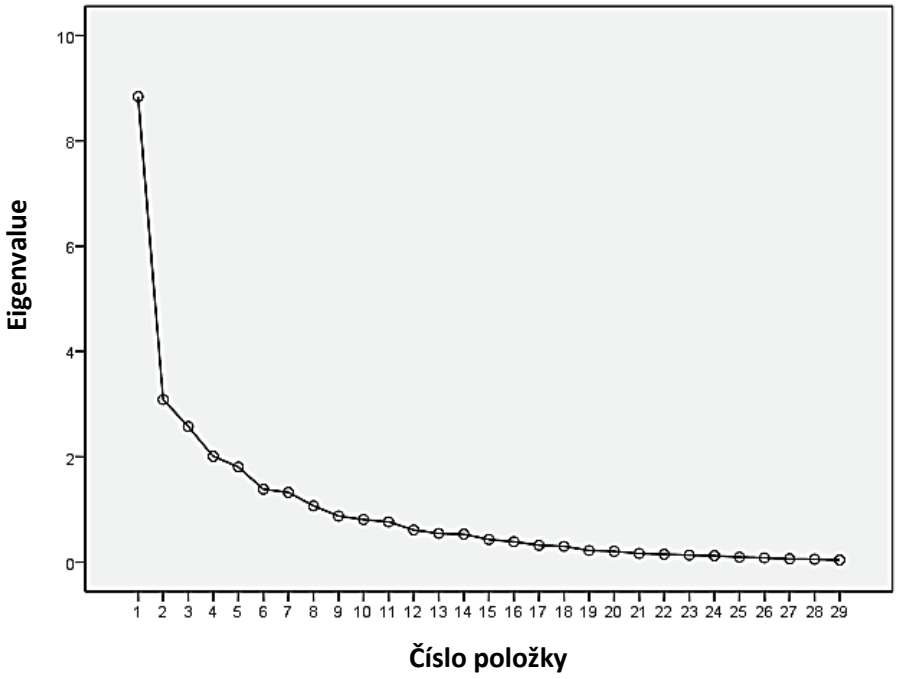

Výsledky faktorové analýzy – sycení faktorů položkami jsou uvedeny v tabulce 1. Zvýrazněny jsou hodnoty přesahující úroveň 0,50. Především faktor technické generativity nebyl sycen předpokládanými položkami.

Tabulka 1: Výsledky konfirmační faktorové analýzy (rotace Varimax)

Číslo položky	Technická g.	Kulturní g.	Sociální g.	Ekologická g.
Technická generativita				
9	**0,59**	0,01	0,13	0,20
13	**0,75**	-0,06	0,20	0,01
15	**0,66**	0,01	-0,06	-0,26
20	0,11	0,10	**0,82**	,07
23	0,12	-0,26	0,21	-0,07
25	-0,04	0,20	**0,81**	0,09
Vnitřní konzistence α = 0,54				
Kulturní generativita				
2	0,06	**0,65**	0,06	0,13
4	-0,07	**0,51**	0,31	0,30
7	-0,10	**0,59**	0,11	0,38
11	0,13	0,04	**0,80**	0,23
12	0,32	0,38	0,23	0,12
14	0,16	0,35	**0,53**	0,31
22	0,38	**0,57**	0,15	-0,30

26	0,33	**0,65**	0,11	-0,18
27	-0,08	**0,73**	0,20	0,23
29	0,09	0,40	0,04	**0,57**
Vnitřní konzistence α = 0,82				
Sociální generativita				
1	-0,05	0,06	**0,78**	0,03
3	0,04	0,46	0,45	0,11
6	-0,03	0,30	**0,64**	0,32
8	**0,71**	0,14	-0,07	0,08
17	0,08	0,07	**0,86**	0,18
18	0,10	0,11	**0,85**	0,15
19	0,03	0,02	**0,88**	0,06
Vnitřní konzistence α = 0,83				
Ekologická generativita				
5	-0,11	0,05	0,07	**0,88**
10	0,10	0,36	0,02	**0,51**
16	0,12	0,06	0,20	**0,86**
21	0,21	0,16	0,37	**0,56**
24	-0,19	0,23	0,12	**0,64**
28	0,02	0,10	0,19	**0,80**
Vnitřní konzistence α = 0,84				

Testy normality (K-S testy, Shapiro-Wilkovy testy) vyšly nevýznamně, a proto jsme použili parametrické formy testů. Pro prvotní zjištění vztahu mezi složkami generativity (aktuální stav, zájem a jednání) a dalších zkoumaných proměnných jsme využili korelační analýzu (tabulka 2).

Tabulka 2: Výsledky korelační analýzy (N = 54)

	IDEA identita	IDEA experiment	IDEA negativita	IDEA ostatní	IDEA sebezaměření	IDEA pocity mezi	Sociální SOC	SCCS
GBC	0,18	0,35*	0,10	0,24	0,32*	-0,02	0,20	-0,05
LGS	0,15	0,32*	0,05	0,22	0,27*	-0,05	0,43**	-0,21
Gen-Current	0,17	0,37**	-0,01	0,33*	0,47**	-0,10	0,30*	-0,08

*p < 0,05 **p < 0,01

Významné vztahy s generativitou se objevily u experimentování (IDEA), zaměření na sebe (IDEA), zaměření na ostatní (IDEA; pouze u aktuální generativity) a sociální seberegulace (Sociální SOC; kromě generativního jednání). U proměnných jako jsou hledání identity, nestabilita/ negativita, pocity mezi (všechny tři IDEA) a jasnosti sebepojetí (SCCS) se žádné významné vztahy neprojevily.

Pomocí t-testů jsme zjišťovali genderové rozdíly u generativity, na žádné úrovni se však signifikantní výsledky neprojevily.

Regresní analýzou jsme zjišťovali, do jaké míry se jednotlivé proměnné podílí na vysvětlení variability jednotlivých druhů generativity. Zjistili jsme, že nejvýznamnějším prediktorem u složky generativní zájem byla sociální seberegulace ($R^2 = 0,19$; $F = 11,98$; $\beta = 0,43$; $p < 0,01$), u složky generativní jednání to bylo experimentování (IDEA; $R^2 = 0,12$; $F = 7,13$; $\beta = 0,35$; $p = 0,01$) a u aktuální generativity zaměření na sebe (IDEA; $R^2 = 0,22$; $F = 14,58$; $\beta = 0,47$; $p < 0,01$).

Diskuse

V našem výzkumu jsme se zaměřili na generativitu v počátcích dospělého života. V návaznosti na Eriksonův epigenetický model vývoje jsme dali generativitu do souvislosti především s charakteristikami identity, ale i seberegulace. Naše předpoklady o vztahu seberegulace a složek generativity se naplnily. Regulace v stanovování cílů, jejich dosahování a naplňování (selekce, optimalizace a kompenzace, model SOC; Baltes, 1997) v sociální oblasti souvisela s generativitou – zejména v oblasti aktuální generativity a generativního zájmu. Konkrétně jde o seberegulaci v sociální oblasti (umět navazovat přátelství a udržovat je), která tvoří důležitou součást i pozdějšího projevu generativity (zájem a péče o druhé; pomoc druhým lidem), například v oblasti dobrovolnických aktivit (Peterson, 2002).

V souvislosti s jasností sebepojetí, identitou se však v našem výzkumu neobjevili žádné významné výsledky, a to ani u explorace identity (dotazník IDEA) ani u jasnosti sebepojetí (dotazník SCCS). Jiné výzkumy ukazují, že právě sociální síť a vztahy spolu s identitou patřily v mladé dospělosti mezi nejvýznamnější prediktory generativity (Beaumont & Pratt, 2011; Hart et al., 2001). Z tohoto hlediska je proto zajímavé propojení složek vynořující se dospělosti – zaměření na sebe (osobní svoboda, nezávislost) a experimentování (nové možnosti, explorace). Tyto dvě složky, spolu se sociální seberegulací, tvořily zároveň nejvýznamnější koreláty zkoumaných oblastí generativity.

Další oblastí, na kterou jsme se zaměřili, byly genderové rozdíly. Řada výzkumů poukazuje na to, že u žen se generativita objevuje dříve než u mužů, trajektorie jejího výskytu je tedy rozdílná (např. Einolf, 2014). V našem výzkumu se však žádné významné genderové rozdíly neobjevily, podobně jako u jiných (i longitudinálních) studií, které nenašly genderové rozdíly ani v jedné zkoumané složce generativity (Withbourne, Sneed, & Sayer, 2009; Pratt et al., 2001).

Jsme si vědomi, že zjištěné výsledky mohly být ovlivněny několika aspekty: (1.) způsobem sběru dát, který byl ve formě on-line dotazování a nebyla zde možnost vyjasnění možných ambivalencí; (2.) podstatou některých dotazníků, které byly původně určené pro lidi v jiném období života (konkrétně dotazníky Gen-Current) a (3.) malým počtem respondentů v našem výzkumu. Jde však pouze o pilotní výzkum, který slouží k užšímu vymezení zkoumané problematiky a tvoří základ pro budoucí rozsáhlejší výzkum v oblasti, která byla dlouho opomíjena u nás i ve světě.

Literatura

Arnett, J. (2004). *Emerging adulthood: the winding road from the late teens through the twenties*. New York: Oxford University Press.

Baltes, P. B. (1997). On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection, optimization, and compensation as foundation of developmental theory. *American Psychologist*, 52, 366-380.

Beaumont, S. L., & Pratt, M. M. (2011). Identity processing styles and psychosocial balance during early and middle adulthood: The role of identity in intimacy and generativity. *Journal of Adult Development*, *18*, 172-183.

Campbell, J. D., Trapnell, P., Heine, S., Katz, I., Lavallee, L., & Lehman, D. (1996). Self-concept clarity: Measurement, personality correlates, and cultural boundaries. *Journal Of Personality And Social Psychology, 70*, 141-156.

Einolf, C. J. (2014). Stability and change in generative concern: Evidence from a longitudinal survey. *Journal of Research in Personality*, 51, 54-61.

Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.

Frensch, K. M., Pratt, M. W., & Norris, J. E. (2006). Foundations of generativity: Personal and family correlates of emerging adults´ generative life-story themes. *Journal of Research in Personality*, 41, 45-62.

Geldhof, J., Little, T. D., & Hawley, P. H. (2012). Two measures of self-regulation for young adults and late adolescents in the academic and social domains. *International Journal of Behavioral Development, 36*, 476-488.

Hart, H. M., McAdams, D. P., Hirsch, B. J., & Bauer, J. J. (2001). Generativity and societal involvement among African Americans and white adults. *Journal of Research in Personality, 35,* 208-230.

Luyckx, K., De Witte, H., & Goossens, L. (2011). Perceived instability in emerging adulthood: The protective role of identity capital. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 32, 137-145.

McAdams, D. & St. Aubin, E. de (1992). A theory of generativity and its assessment through self-report, behavioral acts, and narrative themes in autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 1003-1015.

Peterson, B. E. (2002). Longitudinal analysis of midlife generativity, intergenerational roles, and caregiving. *Psychology and Aging,* 17, 161-168.

Pratt, M. W., Danso, H. A., Arnold, M. L., Norris, J. E., & Filyer, R. (2001). Adult generativity and the socialization of adolescents: Relation to mothers´and fathers´ parenting beliefs, styles, and practices. *Journal of Personality*, 69, 89-120.

Reifman, A., Arnett, J. J., & Colwell, M. J. (2007). Emerging adulthood: Theory, assessment, and application. *Journal of Youth Development*, 2 (1).

Schoklitsch, A., & Baumann, U. (2011). Measuring generativity in older adults: The development of new scales. *The Journal of Gerontopsychology and Geriatric Psychiatry*, *24,* 31-43.

Son, J., & Wilson, J. (2011). Generativity and volunteering. *Sociological Forum*, 26, 644-667.

Stewart, A. J., & Vandewater, E. A. (1998). The course of generativity. In D. P. McAdams & E. de St. Aubin (Eds.), *Generativity and adult development* (pp. 75-100). Washington, DC: American Psychological Association Press.

Tanner, J. F., Arnett, J. J., & Leis, J. A., (2008). Emerging adulthood: Learning and development during the first stage of adulthood. In M. C. Smith & N. DeFrates-Densch (Eds.), *Handbook of research on adult learning and development* (pp. 34-67). New York: Routledge.

Withbourne, S. K., Sneed, J. R., & Sayer, A. (2009). Psychosocial development from college through midlife: A 34-year sequential study. *Developmental Psychology*, 45, 1328-1340.

Dárcovství krve a dimenze pětifaktorového modelu osobnosti

Blood donation and dimensions of five-factor personality model

Zdeněk Mlčák

zdenek.mlcak@osu.cz

Katedra psychologie FF OU v Ostravě

Abstrakt

Příspěvek se zabývá problematikou některých osobnostních aspektů dárců krve, které jsou konceptualizovány jako dimenze pětifaktorového modelu osobnosti. V teoretické pasáži tohoto příspěvku jsou v krátkém přehledu zmíněny také jiné přístupy ke studiu této problematiky. Pro identifikaci osobnostních dimenzí byl využit NEO pětifaktorový dotazník (NEO-FFI), který byl aplikován u souboru univerzitních studentů (n = 940) v Ostravě. Výsledky ukazují, že dárci krve, muži i ženy (n = 127) vykazují vyšší úroveň extraverze než nedárci (N = 813). U mužů – dárců se ve srovnání s muži – nedárci objevuje vyšší úroveň přívětivosti a u žen – dárkyň nižší úroveň neuroticismu než u žen – nedárkyň. Tyto výzkumné výsledky mohou být například využity při náboru nových dárců krve.

Klíčová slova: dárci krve, pětifaktorový model osobnosti, extraverze, přívětivost, neuroticismus

Abstract

The paper deals with the problem of some personality aspects of blood donors that are conceptualised like the dimensions of five-factor personality model. In the theoretical passage of this paper are remarked also other approaches to study of this problem in short oveview. For the identification personality dimension was employed NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI), that was applicated in sample univerzity students (n = 940) in Ostrava. The research result show, that the blood donors, male and female (n = 127), demonstrate higher level of the extraversion than nondonors (n = 813). Male donors show higher level of the agreeableness than male nondonors and female donors prove lover level of the neuroticism than female nondonors. This research findings can be use in recruitment of new blood donors for example.

Key words: blood donors, five-factor model of personality, extraversion, agreeableness, neuroticism

Úvod

Krev je považována za životně *nejcennější tekutinu*, kterou nelze uměle vyrobit a kterou lze získat pouze odběrem od jiných lidí. Z medicínského a farmakologického hlediska je lidská krev a její vybrané složky zcela *nezastupitelná.*

Podle veřejně dostupných údajů Společnosti pro transfúzní lékařství, Českého červeného kříže i aktuálních informací z pracovišť transfúzní služby je všeobecně známo, že počet dárců krve u nás ve srovnání s jinými evropskými zeměmi relativně nízký a jejich věkový průměr se postupně zvyšuje, a to v situaci, kdy spotřeba krve v oblasti lékařství globálně stoupá (srv. Special Eurobarometer 333b, Blood donation and blood transfusions, 2010)).

Bezpříspěvkové darování krve je obecně považováno za zdravotně bezpečnější z hlediska dárce i příjemce, avšak podíl tohoto dárcovství se snižuje na úkor dárců, kteří darují krev za úplatu. Zkoumání motivace a osobností bezplatných dárců krve proto představuje z hlediska psychologie *aktuální výzvu.*

Cílem tohoto příspěvku je zjistit, zda existují statisticky významné diference v úrovni dimenzí pětifaktorového modelu osobnosti mezi bezplatnými dárci krve a těmi, kteří krev ještě nikdy nedarovali, a to specificky u souboru vysokoškolských studentů.

Teoretická východiska

Teoreticky tento příspěvek vychází z relevantních informací, které se vztahují k *fenoménu dárcovství krve*, jež je konceptualizováno jako forma prosociálního či altruistického chování a z teorie *pětifaktorového modelu osobnosti*.

Z hlediska současné psychologie je možné dárcovství krve chápat jako významnou formu anonymního prosociálního chování či v užším smyslu anonymního altruistického chování, zejména je-li poskytováno bezplatně. Altruismus mnozí autoři chápou jako subkategorii prosociálního chování, které je přirozenou součástí lidské povahy a které není motivováno výhradně sobeckými pohnutkami (viz např. Bierhoff, 2002, 2006; Wakefield (1993). Často se také altruismus vymezuje jako pomoc druhým, která nevyžaduje oplátku. V kontextu dárcovství krve je vhodné uvést názor C. D. Batsona (1991), který chápe altruismus jako motivační stav (tj. záměr darovat krev), jehož hlavním cílem je zlepšit pohodu (well-being) druhého. Altruistická motivace může podle tohoto autora zahrnovat i vlastní prospěch, pokud je však jeho získání pouze vedlejším, nikoliv hlavním cílem. Na dárcovství krve je možné vztáhnout i názor N. Eisenbergové (Eisenberg, Fabes & Spinrad, 2006), která chápe altruismus jako přímé, dobrovolné a vnitřně motivované chování, které je zaměřeno na prospěch druhých. V souvislosti s dárcovstvím krve lze vhodně uvést také názor D. A. Haski-Leventhalové (2009), že ve vymezení altruismu se kromě často zdůrazňované orientace na druhé hodí akcentovat i druhý definiční znak, tj. určité sebeobětování.

V souvislosti s dárcovstvím krve záhy vyvstala problematika zkoumání rozhodujících faktorů, které mohou tento fenomén pozitivně ovlivňovat či předpovídat. Jejich zkoumání trvá v celosvětovém měřítku už více než šest desetiletí. Metaanalyticky koncipovaný přehled nejvýznamnějších studií uvádí T. C. Bednall se spolupracovníky (Bednall, Bove, Cheetham & Murray, 2013), kteří jednotlivé studie roztřídili do šesti oblastí.

1) Studie vycházející z *teorií plánovaného chování*, která předpokládá, že darování krve je více méně podloženým racionálním rozhodováním.
2) Studie zaměřené na *prosociální motivaci*, které se pokoušely identifikovat rozdíly v úrovni altruismu nebo se zabývaly problematikou závazků (norem) pomáhat jiným.
3) Studie orientované na zjišťování *vlivu anticipovaných afektivních reakcí* (např. úzkost před odběrem, anticipovaná lítost při neuskutečněném odběru, pocit spokojenosti po odběru).
4) Studie, které se soustředily na *analýzu pozitivních a negativních zkušeností* z odběrových míst (kvalita služby, kompetence personálu, spokojenost dárců, nepříznivé zdravotní reakce dárců).
5) Studie zkoumající *vývojová stadia dárce*, které postihují rozdíly mezi začátečníky zvažujícími náklady a zisky dárcovství a zkušenými dárci krve u nichž je dárcovství pevnou součástí osobní identity.
6) Studie, které se věnovaly výzkumu role různých *demografických proměnných* (pohlaví, věk, vzdělání).

T. C. Bednall se svými spolupracovníky (Bednall et al., 2013) v citované metaanalytické studii sumarizují soubor nejvýznamnějších prediktorů, které mohou vést k darování krve. Jako středně silné pozitivní prediktory se ukázaly faktory, související s rozšířenou teorií plánovaného chování. Patřily k nim takové faktory jako *úmysl darovat krev*, *vnímaná behaviorální kontrola*, *postoj k dárcovství*, *sebeúčinnost (self-efficacy)* a *rolová identita* dárce. Jako pozitivní prediktory dárcovského chování se ukázaly i další faktory jako *anticipovaná lítost nad nemožností darovat krev*, *počet dřívějších odběrů* a *věk dárce*. Dárcovské zkušenosti jako *odložení odběru* či *nepříjemné prožitky* byly naopak středně silnými negativními faktory pro dárcovské chování. Pro úmysl darovat krev se jako silně pozitivní prediktor ukázala *behaviorální kontrola*, *postoje*, *sebeúčinnost (self-efficacy)*, *rolová identita* a *anticipovaná lítost nad neuskutečněným odběrem*. Středně silné prediktory tvořily *osobní morální normy*, *subjektivní normy*, *spokojenost* a *kvalita služby*.

Relativně málo studií týkajících se dárcovství krve se však koncentruje na prediktory, které mají povahu bazálních *osobnostních dispozic*. K tomuto účelu je možné využít pětifaktorový model osobnosti P. T. Costy a R. R. McCraee (viz např. Costa & McCrae, 2005; McCrae & Costa, 1996; Hřebíčková 2011), kteří v jeho rámci postulovali pět vrozených a relativně stabilních základních tendencí k různým způsobům chování (podrobněji viz také Hřebíčková & Urbánek, 2001). Zmíněných pět tendencí tvoří neuroticismus, extraverze, otevřenost vůči zkušenosti, přívětivost a svědomitost. Výhodou aplikace pětifaktorového modelu osobnosti je jeho operacionalizace do řady psychodiagnostických instrumentů, jako je např. dotazník NEO FFI.

V této souvislosti např. R. Bekkers (2006) konstatuje, že vyšší úroveň self-reportové *přívětivosti* je obecně považována za rys vedoucí k různým druhům prosociálního i altruistického chování. Přívětivost tak představuje jednu z významných komponent altruistické sebeidentity. Ve svém výzkumu prokázal, že z hlediska pětifaktorového modelu osobnosti se jedná o dimenzi, která signifikantně predikuje ochotu osob darovat krev. E. Ferguson (2004) zjistil, že faktor *neuroticismu* je moderátorem dárcovství krve u žen v tom smyslu, že vysoký neuroticismus může mít na rozhodování potenciálních dárkyň negativní vliv. Zůstává faktem, že problematika vztahu dimenzí pětifaktorého modelu k dárcovství krve je v současné psychologii stále dosud nejasná. Z tohoto důvodu bylo empirické zkoumání tohoto vztahu pětifaktorového modelu osobnosti a dárcovství krve zvoleno i v tomto příspěvku.

Základním výzkumným cílem této studie bylo zjistit, zda existují statisticky významné diference v úrovni dimenzí pětifaktorového modelu osobnosti mezi počátečními bezplatnými dárci krve a těmi, kteří krev ještě nikdy nedarovali z řad vysokoškolských studentů, a to z hlediska jejich pohlaví.

Výzkum

Výzkumná procedura byla realizována na souboru vysokoškolských studentů prezenčního studia (n = 940), kteří byli v roce 2008 studenty 1.–3. ročníku některé z deseti fakult Ostravské univerzity v Ostravě a Vysoké školy báňské – Technické univerzity v Ostravě. Výzkumu se zúčastnilo 463 studentů a studentek z pomáhajících oborů a 477 respondentů z technických a ekonomických oborů.

Data, která byla využita pro tuto studii, byla extrahována z poměrně rozsáhlé databáze, pocházející z dílčího projektu B, jehož některé výsledky byly již podrobně dříve publikovány (Záškodná & Mlčák, 2009). Tento projekt, jehož autorem je Z. Mlčák, byl realizován v rámci plnění výzkumného úkolu GA ČR č. 406/06/0861 „Prosociální chování se zřetelem k altruismu, afiliaci a empatii“.

Dárcovství krve bylo u souboru respondentů zjišťováno pouze jednoduchou dotazníkovou položkou, týkající se faktu, zda respondenti již někdy v životě bezplatně darovali krev. Hypoteticky lze proto předpokládat, že většina z nich nepatřila vzhledem k věku k dlouhodobým dárcům, ale spíše k prvodárcům či počátečním dárcům.

V tomto příspěvku byly využity výsledky, které se vztahují k NEO pětifaktorovému inventáři (NEO FFI), který byl pro českou populaci standardizován M. Hřebíčkovou a T. Urbánkem (2001). Každá z osobnostních dimenzí pětifaktorého modelu osobnosti se vztahuje ke 12 sebeposuzovacím výpovědím, které pokusné osoby hodnotí z hlediska jejich výstižnosti na pětibodové škále (0 – vůbec nevystihuje, 1 – spíše nevystihuje, 2 – ani vystižná ani nevýstižná výpověď, 3 – spíše vystihuje, 4 – úplně vystihuje).

Ke statistické analýze výsledků byl využit statistický dvouvýběrový t-test, jehož výsledky, jsou uvedeny zvlášť u mužů (viz tab. č. 1) a zvlášť u žen (viz tabulka č. 2).

Tabulka 1: Výsledky t – testu mezi muži – nedárci a muži – dárci krve

	Muži – nedárci n = 285		Muži – dárci n = 46		
Faktor osobnosti	M	SD	M	SD	sig t
Neuroticismus	20,74	7,81	19,72	7,91	0,411
Extraverze	31,59	7,65	34,04	7,57	***0,044***
Otevřenost vůči zkušenosti	26,70	6,49	26,33	7,12	0,722
Přívětivost	29,56	5,62	31,65	4,96	***0,018***
Svědomitost	29,48	7,01	30,00	9,01	0,658

Jak vyplývá z tabulky č. 1 muži – dárci krve, vykazují statisticky vyšší úroveň extraverze i přívětivosti než muži – nedárci. Cohenovo d pro hodnocení efektu mezi těmito nezávislými soubory je pro extraverzi je d = 0,32 a pro přívětivost d = 0,37 což signalizuje rozhraní malého až středního efektu. Lze usuzovat, že tyto výsledky jsou významné jak statisticky, tak věcně.

Tabulka 2: Výsledky t – testu mezi ženami – nedárkyněmi a ženami – dárkyněmi krve

	Ženy – nedárkyně n =528		Ženy – dárkyně n = 81		
Faktor osobnosti	M	SD	M	SD	sig t
Neuroticismus	24,29	7,38	22,05	7,38	***0,011***
Extraverze	32,02	6,92	34,44	6,55	**0,003**
Otevřenost vůči zkušenosti	27,33	6,20	28,57	6,36	0,096
Přívětivost	31,97	5,20	32,58	4,49	0,320
Svědomitost	31,64	6,96	32,14	6,08	0,541

Výsledky v tabulce č. 2 implikují statisticky vyšší úroveň extraverze u žen – dárkyň krve ve srovnání s úrovní extraverze žen – nedárkyň. Současně bylo zjištěno, že ženy – dárkyně mají nižší míru neuroticismu než ženy – nedárkyně. Cohenovo d pro hodnocení efektu mezi těmito dvěma nezávislými soubory je pro extraverzi d = 0,35 a pro neuroticismus d= 0,30 což signalizuje rozhraní malého až středního efektu. Dosažené výsledky jsou relevantní statisticky i věcně.

Z tabulek č. 1 a č. 2 je také patrné, že relativní četnost dárcovství u mužů (16,14%) je jen mírně vyšší než relativní četnost dárcovství u žen (15,36%).

Interpretace výsledků

Ve výzkumu bylo zjištěno, že u mužů – dárců krve i žen – dárkyň krve existuje statisticky vyšší úroveň extraverze, než u mužů – nedárců a žen – nedárkyň. Tento výsledek odpovídá řadě výzkumů prosociálního chování, v nichž bylo zjištěno, že uvedená osobnostní dimenze souvisí s ochotou pomáhat druhým (podrobněji viz např. Mlčák, 2010).

V psychologii je známo, že více extravertované osobnosti mají vyšší potřebu interpersonálních interakcí, ale i vyšší potřebu stimulace a aktivace než méně extravertované osoby. První odběry krve vyžadují nejen určitou adaptaci jedinců na nové sociální prostředí a nový typ interakce, ale mohou iniciovat i pocity vzrušení, jimž se méně extravertované osoby spíše snaží v životě vyhýbat.

Bylo také zjištěno, že muži – dárci krve vykazují statisticky vyšší míru přívětivosti, než muži – nedárci. Vyšší míra přívětivosti je spojena s laskavým a dobrosrdečným přístupem k lidem i ochotou pomáhat. Spolu s extraverzí bývá tato dimenze mnohými autory považována za *obecnou pomáhající dispozici*. U žen – dárkyň krve je možné konstatovat ve srovnání se ženami – nedárkyněmi nižší míru neuroticismu. Vyšší neuroticismus u žen – nedárkyň krve, může úzce souviset s pocity napětí a nervozity, které může reálná i očekávaná situace odběru u takto disponovaných žen relativně snadno evokovat.

U mužů – dárců krve bylo zjištěno, že jejich dárcovství krve souvisí s tzv. *obecnou pomáhající dispozicí*, tj. s kombinací extraverze a přívětivostí, kterou přepokládají A. M. Omoto a M. Snyder (1995) a která byla prokázána i v jiných výzkumech dobrovolného pomáhání. G. Carlo se spolupracovníky (Carlo, Okun, Knight & De Guzman, 2005) se domnívají, že vliv těchto osobnostních dispozic může být nejen přímý, ale i zprostředkovaný dalšími psychologickými konstrukty (např. postoji, hodnotami, cíli apod.).

Závěr

Výzkumné výsledky prezentované v tomto příspěvku signalizují, že dárcovství krve by u mužů mohlo souviset s vyšší mírou obecné pomáhající dispozice, která sestává z vyšší úrovně extraverze a přívětivosti. Vyšší míra extraverze souvisí také s dárcovstvím krve u žen. U žen s vyšší mírou neuroticismu by mohla jejich rozhodnutí darovat krev a tento akt realizovat brzdit vyšší míra neuroticismu. Získané výzkumné výsledky naznačují, že by bylo možné je využít efektivně v procesu získávání nových, tolik potřebných dárců krve např. tím, že by potřebná kampaň byla cíleně orientována na osoby, u nichž lze s velkou pravděpodobností očekávat výše identifikované osobnostní předpoklady (tj. např. dobrovolníci, pracovníci pomáhajících profesí apod.). Tuto problematiku by však bylo vhodné prozkoumat v rámci komplexního a systematicky koncipovaného výzkumu, který by zohledňoval interakci dalších možných relevantních proměnných.

Literatura

Ajzen, I. (1988). *Attitudes, personality, and behavior*. Chicago: Dorsey.

Bednall, T. C., Bove, L. L., Cheetham, A., & Murray, A. L. (2013). A systematic review and meta-analysis of antecedents of blood donationand intentions. *Social science*, 96, 86 – 94.

Bekker, R. (2006). Traditional and health-related philanthropy: The role of resources and personality. *Social Psychology Quarterly,* 69, 349–366.

Bierhoff, H. W. (2002). *Prosocial behaviour.* New York: Psychology Press.

Bierhoff, H. W. (2006). Prosociální chování. In M. Hewstone, & W. Stroebe. *Sociální psychologie* (331–362). Praha: Portál.

Carlo, G., Okun, M. A., Knight, G. P., & De Guzman, M. R. (2005). The interplay of traits and motives on volunteering: Agreeableness, extraversion, and prosocial value motivation. *Personality and Individual Differences,* 2005, 38, 1293 – 1305.

Costa, P. T., & McCrae, R. R. (2005). *Personality in Adulthood. A Five-Factor Theory Perspective*. 2nd edition. New York: The Guilford Press.

Special Eurobarometer 333b, Blood donation and blood transfusions, (2010). Brusel: TNS Opinion & Social.

Eisenberg, N., Fabes, R. A, & Spinrad, T. L. (2006). Prosocial development. In W. Damon, R. Lerner, & N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child psychology*: *Social, emotional and personality development* (6th ed., Vol. 3, pp. 646–718). New York: John Wiley & Sons.

Ferguson, E. (2004). Conscientiousness, emotional stability, perceived control and the frequency, recency, rate and years of blood donor behaviour. *British Journal of Health Psychology*, 9, 293–314.

McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1996) Toward a new generation of personality theories: Theoretical context for the five-factor model. In J. S. Wiggins (Ed.). *The five-factor model of personality: Theoretical perspectives* (51 – 87). New York: The Guilford Press.

Haski-Leventhal, D. (2009). Altruism and volunteerism: The perceptions altruism in four disciplines and their impact on the study of volunteerism. *Journal of Theory of Social Behavior 39*, 271–299.

Hřebíčková, M. (2011). *Pětifaktorový model v psychologii osobnosti: Přístupy, diagnostika, uplatnění*. Praha: Grada.

Hřebíčková, M., & Urbánek, T. (2001). *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCraee*. Praha: Testcentrum.

Mlčák, Z. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti.* Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2010.

Omoto, A. M., & Snyder, M. (1995). Sustained helping without oligation : Motivation, longevity of service, and perceived attitude change among AIDS volunteers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 671 – 686.

Záškodná, H., & Mlčák, Z. (2009) *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie.* Praha: TRITON.

Wakefield, J. C. (1993). Is altruism part of human Nature? Toward a teoretical foundation for the helping proffessions. *Social Service Review*, 67, 406 – 458.

Představa Boha a prožívání spirituality u praktikujících katolíků. Kvalitativní výzkumná studie

God´s Imagination and the spirituality experience by the practicing catholics. A qualitative study

Pavel Moravec, Lenka Tenklová

pmoravec@mail.muni.cz

Psychologický ústav FF MU, Brno

Abstrakt

Cílem příspěvku je představit výsledky výzkumu zabývajícího se představami Boha, prožíváním vlastní víry a vnímáním problémů ve své víře u věřících lidí. Tři otázky s volnou možností odpovědi byly adresovány klientům Poradny pro vztahy a rodinu v Ostravě. Odpovědi byly zpracovány metodou zakotvené teorie. Nejčastější představou Boha byla láska, projevem víry byla modlitba a vnímaným problémem byly vlastní nedostatky. U depresivních respondentů se více vyskytovala představa Boha jako neuchopitelného a u respondentů s dysharmonií v osobnostní struktuře byla představa Boha jako lásky zastoupena s menší četností než u zbytku respondentů.

Klíčová slova: Představa Boha, víra, deprese, dysharmonie osobnosti

Abstract

The goal of this article is to present results of research which was concentrated on idea of God by Christian believers, the way they experience their faith and problems they find by their faith. Three questions with the possibility of free answers were addressed clients of Advisory Centre for Relationships and Family in Ostrava. Answers were analyzed by Grounded theory. The most common imagination of God was love, the most common was of manifestation of faith was prayer and the most common problem with the fait were own insufficiencies. Depressive respondents more often described God as ungraspable and respondents with disharmony in their personality described God less often as love that the rest of respondents.

Key words: God´s imagination, faith, depression, disharmony in personal structure

Úvod

Ačkoliv psychologie náboženství nepatří mezi nejmladší psychologické obory – její vznik bývá odborníky připisován W. Jamesovi (Říčan, 2007; Holm, 1998) – přesto v českém prostředí nenajdeme mnoho výzkumů z této oblasti. Zmíníme např. kvantitativní výzkum s použitím tzv. Pražského dotazníku spirituality (Říčan & Janošová, 2010) zkoumající souvislosti spirituality a osobnosti v různých kulturách. Rozsáhlejších kvalitativních výzkumů je ještě méně - zmiňujeme např. výzkum Řezbové (2007) týkající se vyhoření u katolických duchovních.

Otázka představ o Bohu a prožívání spirituality bývá předmětem psychoterapie věřících klientů. Kvalitní studii přináší Frielingsdorf (2010) nebo Montgomery (1999), z českých autorů Remeš a Halamová (2013). Tito autoři shodně poukazují na možné deformace psychické rovnováhy jedince způsobené patologickou představou Boha (např. přísný, kontrolující) nebo nesprávným prožíváním spirituality (přílišná soustředěnost na vlastní selhání, snaha o nadlidský výkon apod.). Zároveň se snaží nabídnout možnosti uzdravování těchto nezdravých pojetí vztahů s Bohem. Úmyslem naší práce je navázat na myšlenky zmíněných autorů a obohatit nepříliš zaplněné místo v oblasti kvalitativních studií z oblasti psychologie náboženství v českých podmínkách. Kvalitativně zkoumáme, jak si praktikující katolíci představují Boha, jak svou víru prožívají a jaké mají s vírou problémy.

Výzkumné otázky

Stanovili jsme si tyto výzkumné otázky:

1. Jaké nejčastější představy o Bohu mají praktikující katolíci?
2. Jak nejčastěji praktikující katolíci prožívají svou víru?
3. Co dělá praktikujícím katolíkům nejčastější problémy v jejich víře?
4. Jaké specifické představy o Bohu, způsoby prožívání víry a problémy s vírou lze identifikovat u lidí s depresí?
5. Jaké specifické představy o Bohu, způsoby prožívání víry a problémy s vírou lze identifikovat u lidí s dysharmonií v osobnostní struktuře?
6. Jak se představa Boha, prožívání víry a problémy s vírou liší podle míry náležitosti k vlastní náboženské skupině?

Metoda

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořili klienti Poradny pro vztahy a rodinu v Ostravě. Výzkumu se zúčastnilo 77 z nich (52% mužů a 48 % žen). Nejmladší účastník výzkumu měl 18 let, nejstarší 71 let. Průměrný věk byl 36 let (*SD* = 12,0).

93% respondentů uvedlo, že se cítí být členy (a) katolické církve, 4% uvedlo, že se cítí být (h) duchovně založeným člověkem bez příslušnosti k určité náboženské skupině, 1% (c) uvedlo členství v jiné křesťanské církvi a 1% uvedlo jako svůj náboženský status (i) bez vyznání. 42% respondentů uvedlo, že do své náboženské skupiny patří (e) hodně, 28% uvedlo, že do ní patří (f) velmi silně, 20% uvedlo (d) spíš tam patřím, 8% (a) velmi málo tam patřím a 3% (b) jen trochu tam patřím. 18% respondentů docházelo do poradny kvůli depresím nebo úzkostem a u 18% respondentů bylo možné hovořit o silné dysharmonií v osobnostní struktuře.

Všichni respondenti byli informováni o povaze výzkumu, souhlasili s účastí ve výzkumu a měli možnost z výzkumu odstoupit. Tuto možnost nikdo z nich nevyužil. Zpracování dat proběhlo anonymně.

Použité nástroje

Účastníci výzkumu obdrželi dotazník. Nejprve byli respondenti dotazováni na základní demografické údaje – věk a pohlaví. Poté měli respondenti zatrhnout, jestli jsou členy nějaké církve či náboženského uskupení (otázka č. 1) – (a) Katolická církev, (b) Evangelická církev, (c) Jiná křesťanská církev nebo komunita, (d) Islám, (e) Židovská víra, (f) Hinduismus, (g) Buddhismus, (h) Jsem duchovně založený člověk, který se nehlásí k žádnému tradičnímu světovému náboženství, (i) Bez náboženství nebo vyznání, protože jsem ateista a (j) Něco jiného, jmenovitě ___. Druhá otázka zjišťovala, jak silně respondent vnímá, že patří do dané náboženské skupiny – (a) Vůbec tam nepatřím, (b) Velmi málo tam patřím, (c) Jen trochu tam patřím, (d) Spíš tam patřím, (e) Hodně tam patřím a (f) Velice silně tam patřím.

Poté následovaly tři otázky s možností volné odpovědi:

3. *Jakou mám představu o Bohu?*
4. *Jak projevuji svou víru?*
5. *Co mi způsobuje problémy ve víře v Boha?*

Zpracování dat

V rámci zpracování dat byli respondenti rozděleni do šesti skupin: (A) Praktikující katolíci – ti z respondentů, kteří na první otázku uvedli (a) Katolická církev a na druhou otázku (e) Hodně tam patřím nebo (f) Velmi silně tam patřím (72% respondentů). Zbylí respondenti byli zařazeni do skupiny (B) Respondenti bez silné příslušnosti k určité

náboženské skupině. Ze skupiny (A) jsme poté vybrali respondenty, kteří trpěli depresemi nebo úzkostmi - vznikla skupina (C) Praktikující katolíci s depresemi. Zbylí respondenti ze skupiny (A) byli zařazeni do skupiny (D) Praktikující katolíci bez depresí. Taktéž ze skupiny (A) jsme vybrali respondenty, u kterých se projevovala silná dysharmonie v osobnostní struktuře - vznikla skupina (E) Praktikující katolíci s dysharmonií v osobnostní struktuře. Zbylí respondenti ze skupiny (A) byli zařazeni do skupiny (F) Praktikující katolíci bez dysharmonie v osobnostní struktuře. Přehledně je rozdělení respondentů do skupiny zobrazeno v tabulce č. 1.

Tabulka 1: Rozdělení respondentů do skupin.

Kategorie	N	Charakteristika skupiny
(A) Praktikující katolíci	56	otázka č. 1: (a) Katolická církev otázka č. 2: (e) Hodně tam patřím (f) Velmi silně tam patřím
(B) Respondenti bez silné příslušnosti k určité náboženské skupině	21	otázka č. 1: (b) Evangelická církev (c) Jiná křesťanská církev nebo komunita (d) Islám (e) Židovská víra (f) Hinduismus (g) Buddhismus (h) Jsem duchovně založený člověk, který se nehlásí k žádnému tradičnímu světovému náboženství (i) Bez náboženství nebo vyznání, protože jsem ateista (j) Něco jiného. otázka č. 2: (a) Vůbec tam nepatřím (b) Velmi málo tam patřím (c) Jen trochu tam patřím (d) Spíš tam patřím
(C) Praktikující katolíci s depresemi	11	Respondenti ze skupiny (A) trpící depresemi
(D) Praktikující katolíci bez deprese	45	Respondenti ze skupiny (A) netrpící depresemi
(E) Praktikující katolíci s dysharmonií v osobnostní struktuře	12	Respondenti ze skupiny (A) s dysharmonií v osobnostní struktuře
(F) Praktikující katolíci bez dysharmonie v osobnostní struktuře	44	Respondenti ze skupiny (A) bez dysharmonie v osobnostní struktuře

Data byla zpracována metodou zakotvené teorie (Straus & Corbin, 1999). Vytváření kategorií bylo prováděno dvěma výzkumníky. Reliabilita tak byla vytvořena na základě souhlasu obou výzkumníků. Míra reliability nebyla počítána.

Při zpracování dat u výzkumné otázky č. 4 (Jaké specifické představy o Bohu, způsoby prožívání víry a problémy s vírou lze identifikovat u lidí s depresí?) byly porovnávány výsledky získané ze skupin (C) a (D). Při zpracování dat u výzkumné otázky č. 5 (Jaké specifické představy o Bohu, způsoby prožívání víry a problémy s vírou lze identifikovat u lidí s dysharmonií v osobnostní struktuře?) byly porovnávány výsledky získané ze skupin (E) a (F). Při zpracování dat u výzkumné otázky č. 6 (Jak se představa Boha, prožívání víry a problémy s vírou liší podle míry náležitosti k vlastní náboženské skupině?) byly porovnávány výsledky získané ze skupin (A) a (B).

Výsledky

Nejčastější představy o Bohu

U skupiny (A) bylo z odpovědí respondentů na otázku č. 3 vytvořeno celkem 23 společných kategorií. V přehledu výsledků uvádíme vždy ty kategorie, jejichž četnost byla v odpovědích respondentů vyšší než 20%: (a) Láska (50% respondentů), (b) Dobrý (27%), (c) Prožívání osobního vztahu s Bohem (23%), (d) Neuchopitelný (21%), (e) Otec (20%). U skupiny (B) bylo z odpovědí vytvořeno celkem 13 společných kategorií, nejčastějšími byly: (a) Vyšší moc (43% respondentů), (b) Nemám konkrétní představu (24%).

Projevy víry

U skupiny (A) bylo z odpovědí na otázku č. 4 vytvořeno celkem 16 společných kategorií, nejčastějšími byly: (a) Modlitba (56% respondentů), (b) Návštěva bohoslužeb (43%), (c) Snaha o příkladný život (32%), (d) Život podle křesťanských zásad (23%), (e) Pomoc ostatním (20%). U skupiny (B) bylo z odpovědí vytvořeno celkem 6 společných kategorií, nejčastějšími byly: (a) Neprojevování víry (33% respondentů), (b) Modlitba (29%), (c) Snaha o příkladný život (29%).

Problémy ve víře

U skupiny (A) bylo z odpovědí respondentů na otázku č. 5 vytvořeno celkem 11 společných kategorií, nejčastějšími byly: (a) Vlastní nedostatky (21% respondentů). U skupiny (B) bylo z odpovědí respondentů vytvořeno celkem 8 společných kategorií, nejčastějšími byly: (a) Nevnímání problémů (29% respondentů), (b) Vlastní malá důvěra v Boha (29%), (c) Učení církve (24%).

Specifické představy o Bohu, způsoby prožívání víry a problémy s vírou u lidí s depresí

Respondenti ze skupiny (C) Praktikující katolíci trpící depresemi (N = 11) při odpovědi na otázku č. 3 uvedli jako nejčastější představu Boha (a) Lásku (45%) a (b) Neuchopitelný (36%). U respondentů skupiny (D) Praktikující katolíci bez depresí (N = 45) byla kategorie (a) Láska zastoupena v 51% odpovědí a kategorie (b) Neuchopitelný v 20%.
Na otázku č. 4 uvedli respondenti skupiny (C) jako nejčastější projev své víry (a) Modlitbu (54% odpovědí), (b) Život podle křesťanských zásad (36%), (c) Příkladný život (27%) a (d) Návštěvu bohoslužeb (27%). U respondentů skupiny (D) byla kategorie (a) Modlitba zastoupena v 51% odpovědí, kategorie (b) Život podle křesťanských zásad v 36%, kategorie Příkladný život v 27% a kategorie Návštěva bohoslužeb v 21%.
Na otázku č. 5 ohledně problémů s vlastní vírou uvedli respondenti skupiny (C) nejčastěji (a) Vlastní psychické problémy (45%). U respondentů skupiny (D) byla tato kategorie zastoupena u 8% respondentů.

Specifické představy o Bohu, způsoby prožívání víry a problémy s vírou u lidí s dysharmonií v osobnostní struktuře

Respondenti ze skupiny (E) Praktikující katolíci s dysharmonií v osobnostní struktuře (N = 12) při odpovědi na otázku č. 3 uvedli jako nejčastější představu Boha (a) Lásku (25%). U respondentů skupiny (F) Praktikující katolíci bez dysharmonie v osobnostní struktuře (N = 44) byla kategorie (a) Láska zastoupena v 54% odpovědí.

Na otázku č. 4 uvedli respondenti skupiny (E) jako nejčastější projev vlastní víry (a) Modlitbu (42% odpovědí) a (b) Návštěvu bohoslužeb (42%). U respondentů skupiny (F) byla kategorie (a) Modlitba zastoupena v 57% odpovědí a kategorie (b) Návštěva bohoslužeb v 43% odpovědí.

Na otázku č. 5 uvedli respondenti skupiny (E) nejčastěji (a) Vlastní psychické problémy (25%) a (b) Zlo ve světě (25%). U respondentů skupiny (D) byla kategorie (a) Vlastní psychické problémy zastoupena u 16% respondentů a kategorie (b) Zlo ve světě u 7%.

Diskuze

V rámci představy Boha se u věřících respondentů se ukazuje větší důraz na vnímání Boha jako dobrého a prožívání osobního vztahu s ním, zatímco skupina s menším důrazem na náboženské prožívání hovořila o Bohu více abstraktně nebo uvedla neexistenci konkrétní představy o něm. Obě skupiny ale dospívají k podobnému závěru, že Bůh je obtížně uchopitelný.

Při popisu projevů své víry se u věřících respondentů se ukazuje větší důraz na prožívání vztahu s Bohem skrze modlitbu a návštěvu bohoslužeb, zatímco respondenti s menším důrazem na náboženské prožívání uvedli, že svou víru nijak neprožívají, případně že je pro ně důležité projevovat víru vlastním jednáním.

Při popisu problémů ve vlastní víře v Boha byla podobným tématem skupin (A) a (B) vlastní malá důvěra v Boha. Respondenti s menším důrazem na náboženské prožívání vnímali jako větší problém některé otázky církevního učení, nebo problémy nevnímali, zatímco praktikující katolíci vnímali problém více u sebe – ve vlastní malé důvěře, v pochopení některých pravd víry či ve vlastních nedostatcích.

Respondenti ze skupiny praktikujících katolíků s depresemi (skupina (C)) uvedli při popisu svých představ Boha kategorii Neuchopitelný ve 36% odpovědí, zatímco ve skupině (D) praktikujících katolíků bez depresí dosahovala četnost této kategorie jen 20%. Neschopnost Boha uchopit a popsat se jeví jako charakteristika věřících lidí s depresemi. Při popisu projevů vlastní víry uváděli respondenti ze skupiny (C) kategorii Život podle křesťanských zásad v 36% odpovědí a respondenti skupiny (D) jen ve 20%. Lidé s depresemi se jeví jako ti, kteří vnímají silněji potřebu žít tak, jak jim jejich víra nařizuje. Může se jednat o vliv úzkosti, která bývá s depresí provázaná. Při popisu problémů s vírou v Boha uvedli respondenti skupiny (C) Vlastní psychické problémy ve 45%odpovědí, zatímco u respondentů skupiny (D) byla tato kategorie zastoupena jen v 8% odpovědí. Vnímání psychických obtíží se u depresivních věřících jeví jako silný element vnímaný jako problém s vlastní vírou.

Respondenti ze skupiny praktikujících katolíků s dysharmonií v osobnostní struktuře (skupina (E)) uvedli při popisu svých představ Boha kategorii Láska ve 25% odpovědí, zatímco ve skupině (F) praktikujících katolíků bez dysharmonie v osobnostní struktuře dosahovala četnost této kategorie 54%. Lidé s dysharmonií v osobnostní struktuře nevnímají tak intenzivně Boha jako lásku. Při popisu projevů vlastní víry nebyl v četnostech odpovědí zaznamenán výrazný rozdíl. Při popisu problémů s vírou v Boha uvedli respondenti skupiny (E) Zlo ve světě v 25% odpovědí, zatímco u respondentů skupiny (F) byla tato kategorie zastoupena jen v 7% odpovědí. Existence zla ve světě více komplikovala víru respondentům s dysharmonií v osobnostní struktuře.

Za jeden z limitů našeho výzkumu lze považovat nejasnost pojmu „dysharmonie ve struktuře osobnosti“. Jak bylo zmíněno v části Metoda, jednalo se o respondenty, u nichž se s vysokou pravděpodobností jednalo o poruchu osobnosti, avšak podmínky poradny, do níž tito klienti docházejí, neumožňují tuto diagnózu stanovit.

Dalším limitem je malá velikost kontrolní skupiny (B) (N = 21). U porovnávání výsledků respondentů ze skupiny (A) Praktikující katolíci (N = 49) musíme být opatrní. Náš výzkum však nebyl plánovaný jako experimentální, ale jako explorační – tedy hledání teoreticky zajímavých vztahů u zkoumaných proměnných (Urbánek, 2007). U tohoto druhu výzkumu není existence kontrolní skupiny nutná.

Třetím limitem je skutečnost, že při zpracování dat nebyla počítána míra reliability na základě shody mezi oběma výzkumníky při vytváření společných kategorií.

Přes zmíněné limity věříme, že naše studie je obohacením kvalitativních psychologických výzkumů z oblasti spirituality v českém prostředí. Výsledky ukazují, že Náboženské prožívání není jevem nezávislým na psychice jedince, ale může být ovlivněno jeho psychickými obtíži. Tuto skutečnost je vhodné brát v potaz v rámci terapeutického procesu s věřícím klientem.

Výzkum by bylo vhodné rozšířit o věřící respondenty, kteří nedocházejí do žádné poradny kvůli svým psychickým obtížím. Porovnáním se skupinou věřících klientů poradny i nevěřících klientů by mohly být výsledky zobecněny na širší populaci věřících lidí.

Seznam použité literatury

Frielingsdorf, K. (2010). *Falešné představy o Bohu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.

Holm, N. (1998). *Úvod do psychologie náboženství*. Praha: Portál.

Montgomery, D. (1999). *Cesta k osobní zralosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.

Remeš, P., & Halamová, A. (2013). *Nahá žena na střeše. Bible a psychoterapie*. Praha: Pompei.

Řezbová, J. (2007). *Syndrom vyhoření u kněží*. Magisterská diplomová práce, Teologická fakulta, Jihočeská univerzita, České Budějovice.

Říčan, P. (2007). *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál.

Říčan, P., & Janošová, P. (2010). Spirituality as a Basic Aspect of Personality: A Cross-Cultural Verification of Piedmont's Model Source. *The International Journal For The Psychology of Religion, 20,* 2 - 13.

Strauss, A., & Corbin, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.

Urbánek, T. (2007). K prezentaci výsledků statistických analýz – 1. část. *Československá psychologie*, 51, 601-609.

Smysluplnost práce, životní spokojenost a osobnost

Work meningfulness, life satisfaction and personality

Karel Paulík

paulik@osu.cz

Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Katedra psychologie

Příspěvek byl podpořen grantem specifického vysokoškolského výzkumu Ostravské univerzity SGS18FF/2015 Pracovní spokojenost a angažovanost učitelů.

Abstakt

Tato studie se zabývá vztahy mezi pracovní smysluplností a osobnostními rysy v pojetí pětifaktorového modelu. Přitom bere v úvahu i vliv percipované pracovní zátěže a pracovní spokojeností. Výzkum byl uskutečněn se souborem 140 zaměstnanců pracujících v dělnických profesích. Výsledky naznačují pravděpodobnost souvislostí osobnostních rysů s hodnocením smysluplnosti vlastní práce i se spokojeností se životem vůbec a se spokojeností s prací. Jako pravděpodobné se jeví rovněž některé vztahy vnímané pracovní zátěže a pracovní spokojenosti.

Klíčová slova: Smysluplnost práce, životní spokojenost, pracovní spokojenost, osobnostní rysy, Big Five

Abstract

This study deals with the relationship between the meaningfulness of work, and personality traits in the concept of the five-factor model. It will take into account the effect perceived workload and job satisfaction. The research was carried out with 140 employees working in blue-collar jobs. The results indicate the likelihood of context personality traits, evaluation meaningfulness of their work and the satisfaction with life in general and job satisfaction. It seems likely also some relationships perceived workload and job satisfaction.

Key words: work meaningfulness, life satisfaction, job satisfaction, personality traits, Big Five

Úvod

V práci tráví dnešní člověk zpravidla podstatnou část svého produktivního života. Smysl jeho práce tak představuje významnou součást smyslu života vůbec (srovnej Halama, 2007). V oblasti řízení lidských zdrojů se zájem o pracovní smysluplnost (work meaningfulness) v poslední době zvyšuje (Armstrong, 2012; Paulík, Novotný, Bláha, Horváthová, & Mikušová, 2014) na základě reflexe důležitosti lidských zdrojů pro rozvoj organizace.

Smysl vlastní práce se zakládá na posuzování jejího charakteru, důležitosti, hodnoty cílů a směřování k nim, logického uspořádání, propojení a návaznosti pracovních činností i důležitosti, významu a užitečnosti dané práce pro jedince i společnost. V definování obsahu pracovní smysluplnosti nebylo dosud dosaženo shody. Odborná literatura přináší řadu různých vymezení a teoretických modelů pracovní smysluplnosti vysvětlujících její podstatu i souvislosti s dalšími proměnnými (podrobněji např. Paulík, Novotný, Bláha, Horváthová, & Mikušová, 2014; Rosso, Dekas, & Wrzesniewski, 2010). Nicméně z podstaty tohoto fenoménu vyplývají pravděpodobné souvislosti subjektivního pohledu na smysl vlastní práce mimo jiné s individuálními zvláštnostmi (osobnostními rysy) a s hodnocením práce a pracovních podmínek (jehož subjektivním zážitkovým korelátem je spokojenost). V našem modelu antecendetů a konsekventů pracovní smysluplnosti (Paulík et al, 2014) jsou osobnostní charakteristiky spolu se spokojeností vycházející z hodnocení práce a pracovních podmínek součástí vstupních proměnných týkajících se pracovníka.

Práce přináší člověku vedle zabezpečení obživy uspokojení řady potřeb. Jak výstižně poznamenává Křivohlavý (2013), lidé většinou hledají práci, která je pro ně smysluplná a když ji získají, jsou spokojeni.

Cílem příspěvku je analýza souvislosti pracovní smysluplnosti s osobnostními rysy v pojetí pětifaktorového modelu a životní spokojeností. Přitom věnujeme pozornost také percipované pracovní zátěži (vzhledem k jejím známým souvislostem s pracovní spokojeností). Pravděpodobnou existenci vztahů mezi těmito jevy dokládají četné výzkumy. Řada prací se zabývá vztahy osobností v širších souvislostech se smyslem života vůbec (viz např. Blatný, Millová, Jelínek, & Osecká, 2010; Halama, 2007). Na pracovní smysluplnost se v tomto kontextu zaměřují např. Woods, Sofat (2013). O vztazích mezi smyslem práce a pracovní spokojeností hovoří např. Rosso, Dekas, Wrzesniewski (2010). Často se také poukazuje na vztah osobnostních rysů k percepci zátěže a pracovní spokojenosti (Hřebíčková, Blatný, & Jelínek, 2010; Janovská, & Orosová, 2014; Paulík ed, 2012; Paulík, 2013; Williamson, 2011). Osobnostní vlastnosti zejména, svědomitost, extraverze a neuroticicsmus vystupují často jako prediktory spokojenosti (well-beingu viz např. Blatný, Millová, Jelínek, & Osecká, 2010; Marzuki, 2013).

Metody

1. NEO Five Factors Inventory (NEO FFI) v úpravě M. Hřebíčkové a T. Urbánka (2001) - 60 položek, pětibodové škály. Každý faktor je postižen 12 položkami. Rozmezí hodnota celkového skóré je 0 až 48.
2. Work Meaning Inventory (WAMI) (Steger, Dik, & Duffy, 2012) v českém překladu; 10 položek. Pětibodové škály. Rozmezí hodnot celkového skóré je 10 až 50.
3. Dotazník životní spokojenosti (DŽS) (Fahrenberg, Myrtek, Schumacher, & Brähler, 2001) - 70 položek, sedmibodové škály v 10 různých oblastech života: /1/ zdraví, /2/ práce a zaměstnání, /3/ finanční situace, /4/ volný čas, /5/ manželství a partnerství, /6/ děti, /7/ vlastní osoba, /8/ sexualita, /9/ přátelé známí, příbuzní a /10/ bydlení. Každá oblast je sycena 7 položkami. Celkové skóre od 70 do 490.
4. Dvě pětibodové škály (stupňované od 1 minimální po 5 maximální hodnotu dané veličiny) pro určení míry pracovní a mimopracovní zátěže.

Výzkumný soubor

140 osob (74 mužů a 76 žen) pracujících v různých dělnických profesích. Průměrný celého souboru byl 36,17 roku, průměrná délka praxe 14 let, směrodatná odchylka 11,48 roku. Účastnící výzkumu byli získáni autorem při různých vzdělávacích akcích pro dospělé a prostřednictvím poučených studentů, kteří oslovily známé ve svém okolí. Jedná se tedy o výběr na základě dobrovolnosti a dostupnosti.

Výsledky

Tabulka 1: Deskriptivní údaje o výsledcích

	Min.	*Max.*	*M*	*SD*	*α*
NEO FFI					
Neuroticismus	1	41	21,51	7,73	0,81
Extraverze	13	45	30,15	6,95	0,81
Otevřenost zkušenosti	5	41	24,85	5,88	0,66
Přívětivost	15	42	29,67	5,04	0,60
Svědomitost	18	48	32,01	6,00	0,76
WAMI Pracovní smysluplnost	11	50	30,61	9,16	0,90
DŽS – Celková spokojenost	201	441	322,66	48,36	0,95
Zdraví	10	47	33,51	7,58	0,85
Práce a zaměstnání	9	48	32,61	8,04	0,85
Finanční situace	11	48	30,37	8,34	0,90
Volný čas	5	46	30,38	8,98	0,89
Manželství a partnerství	3	49	37,29	8,82	0,92
Vztah k vl astním dětem	18	48	38,34	6,67	0,88
Vlastní osoba	23	46	35,71	5,41	0,80
Sexualita	14	49	35,06	7,03	0,88
Přátelé, známí a příbuzní	16	46	35,26	6,11	0,83
Bydlení	17	47	36,33	6,00	0,72
Pracovní zátěž	1	5	3,08	0,83	
Mimopracovní zátěž	1	5	2,85	0,81	

Průměr pracovní zátěže udávané respondenty odpovídal škálovému hodnocení „průměrná zátěž“ a u zátěže života vůbec se průměrná úroveň tomuto hodnocení blížila.

Tabulka 2: Korelace pracovní smysluplnosti, spokojenosti a zátěže s osobnostními faktory

	N	E	O	P	S
Pracovní smysluplnost	–0,25**	0,29***	0,18***	0,10	0,38***
Životní spokojenost	0,52***	0,32***	–0,01	0,18*	0,42***
Spokojenost se zdravím	–0,51***	0,29***	0,15	0,10	0,28**
Spokojenost s prací	–0,31***	0,36***	0,06	0,18*	0,36***
Spokojenost s financemi	–0,23**	0,23***	0,15	-0,04	0,21*
Spokojenost s volným časem	–0,30***	0,14	0,24**	0,05	0,12
Spok. s manželstvím/partnerstvím	–0,36***	0,08	–0,07	0,06	0,15
Spok. se vztahem k vlastním dětem	–0,16	0,15	0,06	0,05	0,23*
Spokojenost s vlastní osobou	–0,47	0,39***	0,06	0,21*	0,34***
Spok. s vlastní sexualitou	–0,37	0,27***	0,03	0,12	0,22**
Spok. s páteli, známými, příbuznými	–0,22	0,29***	0,11	0,21*	0,11
Spokojenost s bydlením	–0,11	0,26**	0,11	0,28**	0,19*
Pracovní zátěž	0,17*	-0,19*	0,05	0,02	0,08
Mimopracovní zátěž	0,20*	0,00	0,06	0,10	0,11

Poznámka. *$p < 0,05$; **$p < 0,01$; ***$p < 0,001$ (oboustranné testy)
N = neuroticismus; E = extraverze; O = otevřenost zkušenostem; P = přívětivost; S = svědomitost

Pracovní smysluplnost korelovala se všemi faktory osobnosti z pětifaktorového s výjimkou přívětivosti. Také pracovní spokojenost korelovala se všemi osobnostními faktory s jedinou výjimkou (otevřenost ke zkušenostem). S neuroticismem a extraverzí korelovala pracovní zátěž. Kromě toho byla zaznamenána korelace pracovní smysluplnosti s pracovní spokojeností (0,69, p< 0,001) a pracovní zátěže s pracovní spokojeností (- 0,19 p < 0,05). Na základě vícenásobné regresní analýzy metodou sestupného výběru jsme hledali odpověď na otázku, které ze sledovaných proměnných (pracovní a mimopracovní zátěž, osobnostní rysy pětifaktorového modelu, celková životní spokojenost a jejích 10 složek z DŽS) působily jako prediktory pracovní smysluplnosti. Kritériem pro vyřazení prediktoru byla statistická významnost jeho F-poměru (nižší než 0,10). Ze všech sledovaných proměnných působila jako prediktor pouze pracovní spokojenost. Daný model byl statisticky významný: $F_{(1;\,62)} = 55{,}40$, $p < 0{,}001$; $R^2 = 0{,}472$; adjustované $R^2 = 0{,}463$. Regresní koeficienty a standardní chyby zobrazuje tabulka 3.

Tabulka 3: Vícenásobná lineární regrese s pracovní smysluplností jako závisle proměnnou – konečný model

	B	SE_B	*β*	*t*	*p*
konstanta	5,083	3,531		1,439	0,155
Spokojenost s prací a zaměstnáním	0,783	0,105	0,687	7,443	< 0,000

Při analýze dalších souvislostí pracovní smysluplností s osobnostními rysy, zátěží a spokojeností jsme zjišťovali, zda se u osob lišících v míře smysluplnosti přičítané vlastní práci dají nalézt také rozdíly v dalších zmíněných proměnných. K tomu účelu jsme použili hierarchickou shlukovou analýzu pomocí Wardovy metody. Po převedení hrubých skórů zmíněných proměnných na z-skóry se jako optimální jevilo rozdělení sledovaných proměnných případů do dvou shluků. První shluk tvořila data získaná od respondentů, kteří hodnotili smysl své práce jako vyšší (skupina 1) a druhý data od respondentů (skupina 2) považujících smysl práce za nižší (rozdíl průměrů příslušných veličin byl testován nezávislým t- testem a byl statisticky významný).

Tabulka 4: Srovnání skupin s vyšší (skupina 1) a nižší (skupina 2) smysluplností vlastní práce

	skupina 1		skupina 2		*t*	*df*	*p*	*r*
	M	*SD*	*M*	*SD*				
NEO FFI								
neuroticismus	45,61	8,13	56,24	9,10	–7,20	136	**< 0,001**	0,53
extraverze	53,77	9,64	44,65	7,89	5,89	136	**< 0,001**	0,45
otevřenost zkušenosti	50,58	10,65	49,17	9,03	0,81	136	0,417	0,07
přívětivost	54,85	8,65	43,11	7,45	8,31	136	**< 0,001**	0,58
svědomitost	54,32	8,69	43,86	8,44	7,05	136	**< 0,001**	0,52
Pracovní smysluplnost	51,87	9,45	47,34	10,24	2,68	136	**0,008**	0,22
WAMI								
Celková spokojenost DŽS	53,21	8,14	45,43	10,67	4,86	136	**< 0,001**	0,38
zdraví	52,92	8,43	45,83	10,70	4,35	136	**< 0,001**	0,35
práce a zaměstnání	51,91	8,81	46,92	10,88	2,97	136	**0,004**	0,25
finanční situace	50,56	9,77	48,94	10,35	0,93	136	0,352	0,08
volný čas	51,05	9,45	48,05	10,48	1,75	135	0,083	0,15

manželství/partnerství	50,95	9,55	48,43	10,76	1,30	112	0,195	0,12
vztah k vlastním dětem	50,93	9,64	47,74	10,43	1,40	79	0,167	0,16
vlastní osoba	52,97	8,13	45,31	10,58	4,81	136	**< 0,001**	0,38
sexualita	51,68	9,41	47,29	10,33	2,60	136	**0,010**	0,22
přátelé,známí, příbuzní	51,73	8,98	47,36	10,98	2,57	136	0,011	0,22
bydlení	52,02	8,45	47,03	11,38	2,96	136	0,004	0,25
pracovní zátěž	49,34	10,03	51,37	9,52	–1,18	134	0,238	0,10
mimopracovní zátěž	48,77	9,14	51,66	10,07	–1,74	135	0,084	0,15

Poznámka: jsou uváděny *p*-hodnoty pro oboustranné testy

Jak je vidět z tabulky v první skupině s vyšší smysluplností práce byli jedinci, u nichž byly zjištěny nezávislým t-testem signifikantně vyšší průměry hodnot extraverze, přívětivosti a svědomitosti, celkové životní spokojenosti a v jejích složkách týkajících se zdraví, práce, vlastní osoby, sexuality a nižší průměrné hodnoty neuroticismu.

Diskuse a závěr

Vztahy mezi pracovní smysluplností a osobnostními rysy v pojetí pětifaktorového modelu, s ohledem na pracovní spokojenost a percipovanou pracovní zátěž jsme analyzovali pomocí korelační, shlukové a regresní analýzy. Na souvislost pracovní smysluplnosti a osobnosti ukazují významné korelace se všemi faktory Big-Five s výjimkou přívětivosti. Korelace s neuroticismem byla podle očekávání negativní. V některých výzkumech (např. Woods, & Sofat, 2013) byla zjištěna korelace smysluplnosti se všemi faktory Big-Five. O souvislostech mezi osobností a sledovanými proměnnými vypovídá i shluková analýza, která naznačila, že osoby přičítající smyslu své práce vyšší úroveň současně vykazovaly vyšší stabilitu (nižší neuroticismus), extraverzi, přívětivost, svědomitost a celkovou životní vyšší spokojenost a spokojenost s jejími složkami (zdraví, práce, vlastní osoba, sexualita). Na určité kauzální souvislosti pracovní smysluplnosti lze soudit z regresní analýzy. Ze všech sledovaných proměnných z okruhu osobnostních rysů, spokojenosti a percepce zátěže se projevila jako významný prediktor jen spokojenost s prací a zaměstnáním. Naše zjištění o souvislosti smyslu práce se spokojeností se shoduje se závěry dalších autorů jako např. Morin, Aranha, (2008). Předpoklad o souvislosti osobnostních rysů s pracovní zátěží a spokojeností (viz např. Hřebíčková, Blatný & Jelínek, 2010; Chung & Harding, 2009; Janovská, & Orosová, 2014; Paulík & Kubicová, 2010; Paulík et al, 2012; Paulík, & Tichý, 2014 a další) podporují také jejich zjištěné korelace.

Můžeme tedy shrnout, že uvedené výsledky podporují předpoklad, že osobnost charakterizovaná pětifaktorovým modelem souvisí se smysluplností práce v dělnických profesích i s pracovní spokojeností zaměstnanců i percepcí pracovní zátěže. Kauzalitu těchto souvislostí však zůstává více méně nejasná. Na základě našich dat lze jako o prediktoru smysluplnosti práce hovořit pouze o pracovní spokojenosti. Výsledky mají ovšem pro generalizaci pouze omezenou platnost vzhledem k metodologickým limitům zvoleného postupu výzkumu.

Literatura

Armstrong, M. (2012). Armstrong's *handbook of human resource management practice* (12th ed.), London, UK: Kegan Page.

Blatný, M., Millová, K, Jelínek, M., & Osecká, T. (2010). Životní smysluplnost: Osobnostní souvislosti a antecendenty. *Československá psychologie, 54, 3, 225-234*.

Halama, P. (2007). *Zmysel života z pohľadu psychológie*. Bratislava, SK: SAP.

Fahrenberg, J, Myrtek, M., Schumacher, J., & Brähler, E. (2001). *Dotazník životní spokojenosti* DŽS. Praha: Testcentrum.

Hřebíčková, M., & Urbánek, T. (2001). *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five Factors Inventory P. T. Costy a McCraee*). Praha: Testcentrum.

Hřebíčková, M., Blatný, M., & Jelínek, M. (2010). Osobnost jako prediktor osobní pohody v dospělosti. *Československá psychologie,* 54(1), 31–41.

Janovská, A., & Orosová, O. (2014). Podiel osobnosti učiteľov a supoortívneho správania riaditela školy na vysvetlení spokojnosti s prácou a sociálnej pohody učitelov. In Fedáková, D., Bozgáňová, M. Ištoňová, L. (eds.).(2014). *Psychológia práce a organizácie. Zborník príspevkov z 13. ročníka medzinárodnej konferencie v Starej Lesnej 15.-16.5. 2014*, 124-133. CD ROM. Košice: SVÚ SAV, 2014.

Marzuki, N. A. (2013) The impact of personality on emplee well-being. *European Scietific Journal*, 9, 43-52.

Morin, E., & Aranha, F. (2008). *The meaning of work, mental health and organizational commitment*. Montréal, CAN: IRSST.

Paulík, K. (2013) Big Five, percepce zátěže a subjektivní zdraví. *Psychologie a její kontexty* 4 (1), 3-11.

Paulík, K., & Kubicová, A. (2010). Osobnost a pracovní spokojenost mužů a žen. In Letovancová, E., & Vavráková, E. (eds.). *Psychologia práce a organizácie 2010. Zborník príspevkou z medzinárodnej odbornej konferencie.* Bratislava: UK, 377-387.

Paulík (ed.) (2012). *Psychologické aspekty zvládání zátěže muži a ženami*. Ostrava: OU FF.

Paulík, K, Novotný, J. S., Bláha, J., Horváthová, P., & Mikušová, M. (2014). Psychologické souvislosti pracovní smysluplnosti. *Psychologie a její kontexty*, 5 (2), 2014, 3–15.

Paulík, K., & Tichý, M. (2014). Osobnostní dimenze a percepce zátěže u pomáhajících profesí. In. Blatný, M, Jelínek, M., Květoň, P., & Nielsen, V. (eds.). *Sociální procesy a osobnost 2013. Včera, dnes a zítra. Sborník příspěvků 16. ročníku mezinárodní konference*. Brno: PsÚ AVČR 259-264.

Rosso, B. D., Dekas, K. H., & Wrzesniewski, A. (2010). On the meaning of work: A theoretical integration and review. *Research in Organizational Behavior*, 30, 91-127.

Steger, M. F., Dik, B. J., & Storey, R. D. (2012). Measuring meaningful work. The Work and Meaning Inventory (WAMI) Journal of Career Assessment, 20, 322-337.

Williamson, J. C. (2011). *Engagement and meanigfulness at work: The moderating roles of life satisfaction and gender.* Johannesburg: University of Johannesburg.

Woods, S. A., & Sofat, J. A. (2013). Personality and engagement at work: the mediating role of psychological meaningfulniess. *Journal of Applied Sopcial Psychology*, 43, 2203-2210.

Wrzesniewski, A., Dutton, J., & Debebe, G. (2003). Interpersonal sensemaking and the meaning of work. *Research in Organizational Behaviour*, 25, 93–135.

Vnímaná emočná inteligencia a osobnostné črty ako prediktory stratégií kariérového rozhodovania

Perceived emotional intelligence and personality traits as predictors of career decision making strategies

Ľubor Pilárik

lpilarik@ukf.sk

Katedra psychologických vied FSVaZ UKF v Nitre

Príspevok bol podporený vedeckou grantovou agentúrou VEGA v rámci riešenia projektu č. 1/0446/14 Autonómne rozhodovanie: stratégie regulácie emócií v rozhodovacom procese a spokojnosť s rozhodovaním.

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo zistiť súvislosti medzi vnímanou emočnou inteligenciou, osobnostnými črtami podľa Veľkej päťky a stratégiami kariérového rozhodovania. Zároveň sme testovali inkrementálnu validitu vnímanej emočnej inteligencie predikovať stratégie kariéroveho rozhodovania po kontrole čŕt osobnosti. Výskumnej vzorke 153 študentov sme administrovali Trait Meta-mood Scale (TMMS), NEO-FFI a Career Decision-Making Profile (CDMP). Zistili sme, že globálne skóre adaptívnosti stratégií kariérového rozhodovania bolo predikované vysokou Svedomitosťou, Extraverziou a nízkym Neurotizmom, pričom vnímaná EI nemala inkrementálnu validitu. Na úrovni jednotlivých stratégií kariérového rozhodovania mal opätovne najsilnejšiu predikčnú silu faktor Svedomitosť. Vnímaná emočná inteligencia mala inkrementálnu predikčnú silu (po kontrole Veľkej päťky) pri stratégiách kariérového rozhodovania: dôkladné získavanie informácií (IG), analytické spracovávanie informácií (IP), investované úsilie (EI), túžba po ideálnom povolaní (AI) a používanie intuície (IN).

Kľúčové slová: stratégie kariérového rozhodovania, Veľká päťka, vnímaná emočná inteligencia

Abstract

The aim of the research was find relationships between perceived emotional intelligence, personality traits (Big Five) and career decision making strategies. We tested incremental validity of perceived emotional intelligence to predict career decision making strategies after controlling personality traits. Research sample of 153 of students we administrated Trait Meta-Mood Scale (TMMS), NEO-FFI and Career Decision-Making Profile (CDMP). We found that adaptive career decision making strategies global score was predicted by high Conscientiousness, Extraversion and low Neuroticism, while perceived EI hasn´t incremental validity. On the level of individual career decision making strategies has the strongest predictive power Conscientiousness. Perceived EI has incremental predictive power (after Big Five controlling) in career decision making strategies: comprehensive information gathering (IG), analytic information processing (IP), effort invested (EI), aspiration for an ideal occupation (AI), and using intuition (IN).

Key words: Career decision making strategies, Big Five, perceived emotional intelligence

Úvod

Cieľom výskumu bolo overiť súvislosti vnímanej emočnej inteligencie k štýlom kariérového rozhodovania u študentov gymnázií. Zároveň sme overovali, či si vnímaná emočná inteligencia zachováva inkrementálnu validitu predikcie adaptívnych a maladaptívnych štýlov rozhodovania nad rámec osobnostných čŕt podľa Veľkej päťky. Petrides, Pita a Kokkinaki (2007) poukazujú na to, že črtová emočná inteligencia je súčasťou osobnostnej hierarchie čŕt (nižšia úroveň v hierarchii taxonómii osobnosti v porovnaní s črtami Veľkej päťky), čím dochádza k prekrývaniu črtovej emočnej inteligencie a dimenziami Veľkej päťky. Z uvedeného dôvodu je potrebné overovať inkrementálnu validitu vnímanej emočnej inteligencie predikovať (kariérové) rozhodovanie po kontrole základných čŕt osobnosti.

Vnímaná emočná inteligencia (EI) je konštelácíou k emóciám sa vzťahujúcich seba-percepcií na nižšej úrovni v hierarchii osobnosti (Petrides et al., 2007). Aktuálne existuje viacero modelov emočnej inteligencie, ktoré sa odlišujú v definovaní emočnej inteligencie ako i v prístupe k jej meraniu. Koncepcia meta-emočného prežívania je jednou z foriem vnímanej emočnej inteligencie (Salovey et al., 1995, 2002). Meta-emočné prežívanie chápali ako výsledok kontinuálne prebiehajúcich regulačných procesov umožňujúcich jednotlivcovi monitorovať, hodnotiť a prípadne meniť aktuálne prežívané emócie a nálady.

Emócie zohrávajú dôležitú úlohu v procese kariérového rozhodovania, ale často tento vplyv nie je plne rozpoznaný a pochopený (Emmerling & Cherniss, 2003). Kidd (1998) ako i Caruso a Wolfe (2001) poukazujú na to, že emócie, spolu s kogníciou, sú kľúčovým faktorom v kariérových voľbách a kariérovom správaní. Výskumy v oblasti črtovej emočnej inteligencie prinášajú evidenciu prepojenia črtovej inteligencie s kariérovým rozhodovaním. Črtová emočná inteligencia súvisela s menším výskytom ťažkosti v kariérovom rozhodovaní (Di Fabio & Palazzeschi, 2009; 2011; Di Fabio & Saklofske, 2014), s nižšou kariérovou nerozhodnutosťou (Di Fabio et al., 2013) ako i kariérovou nerozhodnosťou a vyššou sebaúčinosťou pri kariérovom rozhodovaní (Di Fabio & Saklofske, 2014). Viaceré dimenzie črtovej emočnej inteligencie pozitívne súviseli s používaním adaptívnych štýlov rozhodovania (racionálny a intuitívny štýl) a negatívne s vyhýbavým štýlom rozhodovania (Di Fabio & Palazzeschi, 2008). Uvedené súvislosti črtovej emočnej inteligencie zostali zachované i po kontrole čŕt osobnosti podľa Veľkej päťky.

Pozorovanie reálneho rozhodovania v reálnych podmienkach charakterizovaných neistotou vedú k záveru, že racionálne rozhodovanie založené na princípe maximalizácie úžitku nereflektuje rozhodovaciu situáciu (napr. Phillips, 1997). V dôsledku týchto pozorovaní vznikali alternatívne modely rozhodovania, ktoré sa zameriavali na procesy, ktoré podmieňujú lepšie uskutočňovanie kariérnych volieb. Gati et al. (2010, 2012) navrhli model stratégií kariérového rozhodovania, ktorý zahŕňa 12 dimenzií (viď. tab. 1-3). Výsledky predchádzajúceho výskumu Látalovej a Pilárika (2015) na vzorke vysokoškolských študentiek podporili súvislosť črtovej emočnej inteligencie k uvedeným dimenziám stratégií kariérového rozhodovania.

V predkladanom výskume sme overovali, či bude črtová emočná inteligencia (a) pozitívne súvisieť s adaptívnymi dimenziami stratégií kariérového rozhodovania; (b) negatívne súvisieť s maladaptívnymi dimenziami stratégií kariérového rozhodovania; a zároveň sme testovali (c) inkrementálnu validitu črtovej emočnej inteligencie predikovať stratégie kariérového rozhodovania po kontrole čŕt osobnosti podľa Veľkej päťky.

Metóda

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 151 študentov dvoch gymnázií, ktorí v čase zberu údajov (február-marec 2015) študovali v 4. ročníku čím bola pre nich kariérová voľba aktuálnou záležitosťou. Vek respondentov sa pohyboval od 18-19 rokov. Z hľadiska pohlavia tvorilo výskumnú vzorku 49 mužov a 102 žien.

Meracie nástroje

K zberu údajov bolo použité dotazníkové metódy:

Škála meta-emočného prežívania (TMMS; Salovey et al., 1995). Sebavýpoveďová škála zameraná na meranie vnímanej emočnej inteligencie. Obsahuje tri dimenzie: *Pozornosť venovaná vlastným emóciám* (13 položiek), *Porozumenie vlastným emóciám* (11 položiek) a *Regulácia vlastných emócií* (6 položiek). Respondenti vyjadrujú mieru svojho súhlasu s položkami na 5 bodovej škále.

Päťfaktorový inventár osobnosti (NEO-FFI; Ruisel, Halama, 2007). Sebavýpoveďový inventár zameraný na meranie piatych faktorov osobnosti: *Neurotizmus, Extraverzia, Otvorenosť, Prívetivosť a Svedomitosť*. Obsahuje 60 položiek rovnomerne rozdelených medzi uvedených päť faktorov osobnosti. Respondenti vyjadrujú mieru toho, nakoľko ich jednotlivé charakteristiky vystihujú na päť bodovej škále.

Profil stratégií kariérového rozhodovania (CDMP; Gati et al., 2010). 39 položkový sebavýpoveďový dotazník založený na Gatiho et al. viacdimenzionálnom modely kariérového rozhodovania. Posudzuje 12 dimenzií (stratégií) kariérového rozhodovania. Respondenti vyjadrujú mieru svojho súhlasu s položkami na sedem bodovej škále. Jednotlivé dimenzie kariérového rozhodovanie je možné na vyššej úrovni kategorizovať ako adaptívne (6 stratégií) a maladaptívne (4 stratégie). Posledné dve stratégie zatiaľ nemajú jednoznačné zaradenie do kategórií z hľadiska adaptívnosti, i keď naše doterajšie výsledky podporujú zaradenie stratégie intuície medzi adaptívne stratégie (viď. Látalová, Pilárik, 2015). Na najvyššej úrovni je možné vypočítať celkové skóre adaptívnosti. Celkové skóre *adaptívnosti* predstavuje súčet skóre dosiahnutých v dimenziách Získavanie informácií, Umiestnenie kontroly a Rýchlosti prijatia konečného rozhodnutia, a od neho sa odpočíta skóre v dimenziách Prokrastinácia, Závislosť od druhých a Túžba potešiť druhých.

Výsledky

V prvom kroku analýzy sme použili Pearsonov korelačný koeficient k zisteniu vzťahu jednotlivých stratégií kariérového rozhodovania k faktorom osobnosti podľa Veľkej päťky. Adaptívnosť stratégií kariérového rozhodovania najsilnejšie pozitívne korelovala so Svedomitosťou a slabšie s Extraverziou ako i (inverzne) s Neurotizmom (tab. 1).

Tabuľka 1: Korelácie medzi stratégiami kariérového rozhodovania (CDMP) a faktormi Veľkej päťky (NEO-FFI).

Stratégie KR		N	E	O	P	S
adaptívne	Získavanie informácií (dôkladné)					.24**
	Spracovanie informácií (analytické)					.24**
	Umiestnenie kontroly (vnútorné)	-.18*	.20*			.33***
	Investované úsilie (intenzívne)					.25**
	Túžba po ideálnom povolaní (vysoká)		.34***		.31***	.38***
	Rýchlosť prijatia konečného rozhodnutia (vysoká)	-.21*			-.19*	
maladaptívne	Prokrastinácia (silná)	.26**	-.22**			-.42***
	Závislosť od druhých (vysoká)	.20*				-.31***
	Túžba potešiť druhých (vysoká)					
	Ochota k zmierneniu požiadaviek (vysoká)					
	Využívanie intuície (vysoké)		.18*	.20*		
	Konzultovanie s druhými (časté)		.26**		.40***	
Adaptívnosť stratégií KR		-.27**	.20*			.42***

Legenda: N-neurotizmus; E-extraverzia; O-otvorenosť; P-prívetivosť; S-svedomitosť; KR – kariérové rozhodovanie; * p<.05; **p<.01; *** p<.001; prezentované sú iba štatisticky významné korelačné koeficienty (r)

Následne sme prostredníctvom Pearsonovho korelačného koeficientu počítali súvislosti medzi jednotlivými stratégiami kariérového rozhodovania a črtovou emočnou inteligenciou na celkovej úrovni ako i na úrovni jednotlivých dimenzií. Zistili sme, že črtová emočná inteligencia pozitívne súvisí so štyrmi adaptívnymi stratégiami kariérového rozhodovania a negatívne s prokrastináciou. Zároveň sme zistili pozitívne vzťahy črtovej emočnej inteligencie k stratégii Využívanie intuície ako i k stratégii Konzultovanie s druhými (tab. 2).

Tabuľka 2: Korelácie medzi stratégiami kariérového rozhodovania (CDMP) a črtovou emočnou inteligenciou (TMMS).

Stratégie KR		Pozornosť	Porozumenie	Regulácia	EI
adaptívne	Získavanie informácií (dôkladné)	.33***	.21**	.22**	.36***
	Spracovanie informácií (analytické)	.23**		.29***	.28***
	Umiestnenie kontroly (vnútorné)			.16*	
	Investované úsilie (intenzívne)	.23**		.18*	.23**
	Túžba po ideálnom povolaní (vysoká)	.38***	.25**	.35***	.45***
	Rýchlosť prijatia konečného rozhodnutia (vysoká)	-.18*			
maladaptívne	Prokrastinácia (silná)		-.33***	-.30***	-.30***
	Závislosť od druhých (vysoká)		-.19*		
	Túžba potešiť druhých (vysoká)		-.17*		
	Ochota k zmierneniu požiadaviek (vysoká)				
	Využívanie intuície (vysoké)	.34***			.25**
	Konzultovanie s druhými (časté)	.31***		.20*	.26**
Adaptívnosť stratégií KR			.33***	.19*	.26**

Legenda: EI-celková črtová emočná inteligencia (TMMS); KR – kariérové rozhodovanie; * p<.05; **p<.01; *** p<.001; prezentované sú iba štatisticky významné korelačné koeficienty (r)

Inkrementálnu validitu vnímanej emočnej inteligencie pri predikcii stratégií kariérového rozhodovania (závislá premenná) sme testovali použitím viacnásobnej hierarchickej regresnej analýzy (metóda Enter). V prvom kroku sme ako prediktory vložili do regresnej analýzy faktory Veľkej pätky a v druhom kroku sme pridali sumárne skóre vnímanej emočnej inteligencie. Celková úroveň adaptívnosti stratégií kariérového rozhodovania bola predikovaná faktormi Veľkej päťky (vysokej Svedomitosti a nízkeho Neurotizmu), pričom črtová emočná inteligencia nepreukázala inkrementálnu validitu. Na úrovni jednotlivých stratégií kariérového rozhodovania bola preukázaná inkrementálna validita črtovej emočnej inteligencii pri Získavaní informácií, Spracovávaní informácií, Investovanom úsilí, Túžbe po ideálnom povolaní ako adaptívnych stratégií kariérového rozhodovania. Inkrementálna validita črtovej emočnej inteligencie bola preukázaná i pri stratégii Využívania intuície. Maladaptívne stratégie kariérového rozhodovania boli signifikantne predikované iba základe faktora Svedomitosť a vnímaná emočná inteligencia nepreukázala inkrementálnu validitu (tab. 3).

Tabuľka 3: Výsledky viacnásobnej regresnej analýzy pre stratégie kariérového rozhodovania ako závislé premenné a faktory Veľkej päťky a črtovej emočnej inteligencie ako prediktorov.

Stratégie KR		N	E	O	P	S	EI	1. krok adj. R^2	2. krok adj.R^2
adaptívne	Získavanie informácií (dôkladné)						.35***	.052*	.121**
	Spracovanie informácií (analytické)						.21*	Ns.	.058*
	Umiestnenie kontroly (vnútorné)					.29**		.093**	Ns.
	Investované úsilie (intenzívne)	.24**				.21*	.20*	.071**	.09*
	Túžba po ideálnom povolaní (vysoká)	.22**	.19*		.17*	.19*	.29***	.231***	.278**
	Rýchlosť prijatia konečného rozhodnutia (vysoká)	-.25**			-.24**			.07**	Ns.
maladaptívne	Prokrastinácia (silná)					-.34***		.169***	Ns.
	Závislosť od druhých (vysoká)					-.35***		.093	Ns.
	Túžba potešiť druhých (vysoká)					-.19*		.042**	Ns.
	Ochota k zmierneniu požiadaviek (vysoká)	.20*						Ns.	Ns.
	Využívanie intuície (vysoké)	.25**	.25**				.26**	.097**	.133**
	Konzultovanie s druhými (časté)		.23**		.37***			.19***	Ns.
Adaptívnosť SKR		-.17*				.36***		.176***	Ns.

Legenda: N-neurotizmus; E-extraverzia; O-otvorenosť; P-prívetivosť; S-svedomitosť; KR – kariérové rozhodovanie; EI-celková črtová emočná inteligencia; prezentované sú štatisticky signifikantné štandardizované Beta koeficienty; * p<.05; **p<.01; *** p<.001; Ns.-štatisticky nevýznamné

Diskusia

Získané výsledky poukazujú na to, že najsilnejším prediktorom adaptívnych ako i maladaptívnych (inverzne) stratégii kariérového rozhodovania je Svedomitosť ako osobnostný faktor. Vysoká Svedomitosť spolu s nízkym Neurotizmom a Extraverziou môže viesť k voľbe adaptívnejších stratégií kariérového rozhodovania. Črtová emočná inteligencia meraná prostredníctvom TMMS nepreukázala inkrementálnu validitu pri celkovej adaptívnosti stratégií kariérového rozhodovania, ale iba na úrovni jednotlivých stratégií kariérového rozhodovania. Uvedené je možné vysvetliť tým, že adaptívnosť kariérového rozhodovania je sýtená dimenziami Závislosť od druhých a Túžba potešiť druhých, ktoré v sebe zahŕňajú interpersonálny aspekt. Koncept meta-emočného prežívania, ktorý sme zvoli ako zástupcu črtovej emočnej inteligencie je užšie zameraný na intrapersonálny aspekt črtovej emočnej inteligencie. Adaptívne stratégie kariérového rozhodovania (Získavanie informácií, Spracovávanie informácií, Investované úsilie, Túžba po ideálnom povolaní) boli predikované prostredníctvom črtovej emočnej inteligencie, ktorá preukázala vyššiu predikčnú schopnosť v porovnaní s faktormi Veľkej päťky. Uvedené zistenia podporujú naše predchádzajúce

závery (Látalová & Pilárik, 2015), že vnímaná emočná inteligencia zameraná na jej intrapresonálny aspekt je prediktorom adaptívnych stratégií kariérového rozhodovania a zároveň významne prispieva k ich predikcii i po kontrole osobnostných faktorov či motivačných faktorov. Na druhej strane, pri stratégiách kariérového rozhodovania, ktoré si vyžadujú kontakt a komunikáciu s druhými ľuďmi, nedosahovala črtová emočná inteligencia významnú predikčnú schopnosť. Pre komplexnejšie predikovanie stratégií kariérového rozhodovania sa tak ukazuje byť vhodným prístupom použitie širšie vymedzených modelov črtovej emočnej inteligencie, ktoré v sebe zahŕňajú intrapersonálny ako i interpersonálny aspekt (napr. model Petridesa adaptovaný v podmienkach Slovenska Kaliskou a Nábělkovou (2015)).

Záver

Celkovo naše zistenia podporujú význam sledovania črtovej emočnej inteligencie pri kariérovom rozhodovaní. Emócie sa ukazujú byť významnou súčasťou kariérového rozhodovania a „inteligentná“ práca s emóciami môže viesť k zvyšovaniu kvality rozhodovacieho procesu pri kariérových voľbách.

Literatúra

Bar-On, R. (2002). *EQ-I: Bar-On emotional quotient inventory technical manual*. Toronto, Canada: Multi-Health Systems.

Caruso, D. R., & Wolfe, C. J. (2001). Emotional intelligence in the workplace. In J. Ciarrocchi, J. P. Forgas, & J. Mayer (Eds.), *Emotional intelligence in everyday life: A scientific inquiry* (pp. 150–167), Philadelphia, US: Taylor & Francis.

Di Fabio, A., & Palazzeschi, L. (2008). Emotional intelligence: New perspectives in career decision-making. Risorsa Uomo. Rivista di Psicologia del Lavoro e dell'Organizzazione. 14, 4, 459-471.

Di Fabio, A., & Palazzeschi, L. (2009). Emotional intelligence, personality traits and career decision difficulties. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 9, 2, 135–146.

Di Fabio, A., & Palazzeschi, L. (2011). Career decision-making difficulties: behind personality, self-efficacy and perceived social support, the role of emotional intelligence. IAEVG-PACE International Career Development Conference, *Career Guidance and Development Practices around the World* Cape Town, South Africa, October 19-21, 2011.

Di Fabio, A., & Kenny, M. E. (2012). The Contribution of Emotional Intelligence to Decisional Styles Among Italian High School Students. *Journal of Career Assessment, 20*, 4, 404–414.

Di Fabio, A., Palazzeschi, L., Asulin–Peretz, L, & Gati, I. (2013). Career indecision versus indecisiveness: associations with personality traits, career decision-making self-efficacy, perceived social support, and emotional intelligence. *Journal of Career Assessment*, 21, 1, 42–56.

Di Fabio, A., & Saklofske, D. H. (2014).Comparing ability and self-report trait emotional intelligence, fluid intelligence, and personality traits in career decision. *Personality and Individual Differences,* 64, 174–178.

Emmerling, R. J., & Cherniss, C. (2003). Emotional intelligence and career choice process. *Journal of Career Assessment, 11*, 2, 153–167.

Gati, I., Landman, S., Davidovitch, S., Asulin–Peretz, L., & Gadassi, R. (2010). From career decision-making styles to career decision-making profiles: A multidimensional approach. *Journal of Vocational Behavior, 76*(2), 277–291.

Gati, I., Gadassi, R., & Mashiah–Cohen, R. (2012). Career decision-making profiles vs. styles: Convergent and incremental validity. *Journal of Vocational Behavior*, *81*, 1, 2–16.

Kidd, J. M. (1998). Emotion: An absent presence in career theory. *Journal of Vocational Behavior, 52,* 3, 275–288.

Kaliská, L., & Nábělková, E. (2015). *Psychometrické vlastnosti a slovenské normy dotazníkov črtovej emocionálnej inteligencie pre deti, adolescentov a dospelých*. Banská Bystrica: Belianum.

Látalová, V., & Pilárik, Ľ. (2015). Predicting career decision-making strategies in women: the role of self-determination and perceived emotional intelligence. *Studia psychologica, 57*, 2, 95-114.

Petrides, K. V., Pita, R., & Kokkinaki, F. (2007). The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *British Journal of Psychology, 98*, 273-289.

Phillips, S. D. (1997). Toward an expanded definition of adaptive decision making. *The Career Development Quarterly*, *45*, 3, 275–287.

Ruisel, I., & Halama, P. (2007). *NEO päťfaktorový osobnostný inventár*. Praha: Testcentrum – Hogrefe.

Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality, 9,* 185–211.

Salovey, P., Mayer, J. D., Goldman, S. L., Turvey, C., & Palfai, T. P. (1995). Emotional attention, clarity, and repair: Exploring emotional intelligence using the Trait Meta-mood Scale. In J. W. Pennebaker (Ed.), *Emotion, Disclosure and Health* (pp. 125–154). Washington, D.C.: American Psychological Association.

Salovey, P., Stroud, L. R., Woolery, A., & Epel, E. S. (2002). Perceived emotional intelligence, stress reactivity, and symptom reports: Further explorations using the trait meta-mood scale. *Psychology and Health, 17, 5,* 611–627.

Štýly rozhodovania nesprostredkúvajú vzťah medzi percipovaným stresom a subjektívne hodnotenou efektivitou rozhodovania

Decision making styles do not mediate the relationship between perceived stress and subjectively assessed effectiveness of decision making

Lukáš Pitel, Jitka Gurňáková, Peter Halama

lukaspitel@savba.sk, jitka.gurnakova@savba.sk, peter.halama@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie, Slovenská akadémia vied, Bratislava

Výskum bol podporený vedeckou agentúrou VEGA, projekt č. 2/0080/14.

Abstrakt

Dotazník Melbourne Decision Making Questionnaire (MDMQ) je jednou z najpoužívanejších metodík na zisťovanie štýlov rozhodovania. Vychádza z teórie konfliktu, podľa ktorej úroveň stresu pri rozhodovaní má za následok úroveň uplatnenia adaptívneho, resp. maladaptívnych štýlov rozhodovania, čo sa prejaví na celkovej efektivite rozhodovania. Naša štúdia má za cieľ testovať teóriu konfliktu prostredníctvom overenia mediačného efektu štýlov rozhodovania vo vzťahu medzi vnímaným stresom a subjektívnou efektivitou rozhodovania (SER). Dáta boli zozbierané v roku 2010 u slovenských zdravotníkov: zdravotných sestier, záchranárov a záchranárskych operátorov (N=206, priemerný vek 39,4 roka, SD 9,5 roka, 22,5% muži). Vnímaný stres bol meraný 10-položkovou verziou dotazníka Perceived Stress Scale, štýly rozhodovania dotazníkom MDMQ a SER vizuálnou analógovou škálou formou 100-mm úsečky. Vnímaný stres bol negatívne asociovaný so SER (r=0,32; p<0,001). Zo štyroch štýlov rozhodovania boli iba dva (hypervigilancia a prokrastinácia) štatisticky významne asociované zároveň s vnímaným stresom aj so SER. Z nich ani u jedného nebol mediačný efekt potvrdený. Hoci sebavýpoveďový a prierezový charakter štúdie a značný konceptuálny prienik medzi premennými sú limitujúcimi faktormi, výsledky štúdie nepodporujú validitu teórie konfliktu v pozadí MDMQ.
Kľúčové slová: Melbourne Decision Making Questionnaire, štýly rozhodovania, stres, efektivita rozhodovania, zdravotníci

Abstract

Decision making styles do not mediate the relationship between perceived stress and subjectively assessed effectiveness of decision making.

Melbourne Decision Making Questionnaire (MDMQ) is one of the most used measures for the assessment of decision making styles. It is based on conflict theory, which states that the level of stress during making decisions affects the use of adaptive or maladaptive decision making styles, subsequently affecting decision making effectiveness. This study aims to test conflict theory by testing the mediation effect of decision making styles in the relationship between perceived stress and subjective decision making effectiveness of decisions (SDME). Data were collected in 2010 among Slovak health care professionals: nurses, paramedics and emergency links operators (N=206, mean age 39.4 years; SD 9.5 years; 22.5% males). Perceived stress was measured by a 10-items version of Perceived Stress Scale, decision making styles by the MDMQ, and SDME by a 100 mm visual analogue scale. Perceived stress was negatively associated with SDME (r=0.32; p<0.001). Only two of the four decision making styles (procrastination and hypervigilance) were significantly associated with both perceived stress and SDME. The mediation effect was not confirmed in any of these two styles. Although the self-reported and cross-sectional nature of this study and a big conceptual overlap among the studied variables are limiting factors, the results of our study question the validity of conflict theory as applied in the MDMQ.
Key words: Melbourne Decision Making Questionnaire, decision-making styles, stress, decision-making efficiency, health care professionals

Úvod

Pri výkone svojich povolaní sú zdravotnícki profesionáli neraz konfrontovaní so situáciami, kedy sa musia rozhodovať pod časovým tlakom, v zložitých situáciách a za hrozby vážnych negatívnych následkov pre zdravie a život pacientov. Výsledný stres (Gurňáková, 2013) môže nepriaznivo ovplyvňovať kvalitu ich rozhodovania (Mann, Burnett, Radford, & Ford, 1997). Podľa teórie konfliktu stres spôsobený konfliktom v rozhodovaní medzi viacerými alternatívami pochádza z obáv ohľadne osobných, materiálnych alebo sociálnych strát; a obáv ohľadne straty reputácie a sebaúcty. Mann a jeho kolegovia identifikovali štyri hlavné štýly zvládania konfliktu v rozhodovaní:

- Vigiliancia = opatrné zvažovanie relevantných informácií pred urobením rozhodnutia; asociovaná s miernou úrovňou stresu.
- Hypervigilancia = kŕčovitá snaha o rýchle nájdenie riešenia, a tým ukončenie konfliktu, vo svojej extrémnej podobe panika; asociovaná s výrazne vysokou úrovňou stresu.
- Presúvanie zodpovednosti = delegovanie zodpovednosti na iných; asociovaná s vysokou úrovňou stresu.
- Prokrastinácia = časové odďaľovanie rozhodnutia; asociovaná s vysokou úrovňou stresu.

Zatiaľ čo vigilancia býva označovaná za adaptívny štýl rozhodovania, hypervigilancia, presúvanie zodpovednosti a prokrastinácia sú zvyčajne klasifikované ako maladaptívne. Preferencia jednotlivých štýlov rozhodovania môže mať na kvalitu rozhodovania výrazný vplyv. Podľa Manna et al. (tamže) miera, do akej ľudia preferujú jednotlivé štýly rozhodovania, závisí od viacerých situačných a osobnostných faktorov, okrem iného od individuálnych rozdielov v tolerancii voči psychologickému stresu a s ňou súvisiacej citlivosti voči časovému tlaku.

Uvedená klasifikácia štýlov rozhodovania na základe teórie konfliktu bola operacionalizovaná dotazníkom Melbourne Decision Making Questionnaire (MDMQ, tamže). Hoci MDMQ patrí k jedným z najrozšírenejších a najcitovanejších nástrojov na zisťovanie úrovne uplatňovania štýlov rozhodovania, existuje len málo štúdií, kde by bol aplikovaný v profesionálnom, a nie akademickom kontexte (napr. Baker & Phillips, 2007). Naša nedávna štúdia (Pitel, 2015) na vzorke zdravotných sestier naznačuje, že vzťah medzi štýlmi rozhodovania podľa ich vlastných výpovedí v dotazníku MDMQ takmer vôbec nesúvisí s ich kvalitou rozhodovania, hodnotenou ich nadriadenými, s výnimkou slabej pozitívnej asociácie s vigilanciou. Napriek viacerým limitáciám tejto štúdie, jej výsledky vrhajú istú pochybnosť ohľadne validity teórie konfliktu, alebo prinajmenšom ohľadne validity MDMQ ako nástroja na zisťovanie štýlov rozhodovania.

V tejto štúdii sme si zvolili za cieľ overiť iný aspekt teórie konfliktu a štýlov rozhodovania: Podľa Manna et al. (1997) miera stresu zapríčineného konfliktom v rozhodovaní vplýva na kvalitu rozhodovania, a súčasne podľa úrovne vnímaného psychologického stresu spoluurčuje aj mieru preferencie adaptívneho, resp. maladaptívneho štýlu rozhodovania. Zároveň na uplatňovanie rozdielnych štýlov rozhodovania Mann et al. nazerajú ako na formu copyngových stratégií stresu z konfliktu, ktoré – ako naznačuje ich prívlastok adaptívny/maladaptívne – by tiež mali zákonite súvisieť s výslednou kvalitou rozhodovania. Uvedené hypotetické vzťahy medzi premennými možno zhrnúť nasledovne: Podľa teórie konfliktu vzťah medzi úrovňou vnímaného stresu a efektivitou rozhodovania je mediovaný štýlmi rozhodovania. Podľa našich vedomostí však tento mediačný efekt štýlov rozhodovania doteraz nebol overovaný. Cieľom našej štúdie je vyplniť túto medzeru v poznaní a overiť spomenutú hypotézu formou mediačnej analýzy na vzorke slovenských zdravotníckych profesionálov.

Metódy

Vzorka a procedúra

Dáta boli zozbierané medzi rokmi 2010 a 2013 dotazníkovou metódou na staniciach záchranárskych posádok a na školiacich strediskách zdravotníkov po celom Slovensku. Do výskumu boli zaradené tri rôzne profesijné skupiny zdravotníkov: záchranári (N= 65; 55,4% muži), operátori (N= 81; 7,5% muži) a zdravotné sestry (N= 59; 6,8% muži). Vyplnené dotazníky vrátilo 206 osôb (22,5% muži) s priemerným vekom 39 rokov, so štandardnou odchýlkou ± 9 rokov. Kvôli chýbajúcim dátam u niektorých participantov boli mediačné analýzy uskutočnené na vzorke 179, resp. 177 participantov.

Nástroje merania

Vnímaný stres bol meraný 10-položkovou škálou Perceived Stress Scale (PSS) (Cohen, Kamarck, & Mermelstein, 1983). PSS zisťuje mieru, do ktorej situácie v živote človeka sú hodnotené ako stresujúce, ako aj úroveň prežívaného stresu počas posledného mesiaca. Otázky sú formulované všeobecne, bez obsahu špecifického pre akúkoľvek sub-populáciu, alebo profesiu. V každej položke mali respondenti spomedzi piatich kategórií (skóre od 0 do 4 označiť, ako často sa u nich prejavovali určité pocity alebo myšlienky.
Štýly rozhodovania boli merané dotazníkom Melbourne Decision-Making Questionnaire (MDMQ) s 22 položkami. MDMQ meral mieru preferencie štyroch druhov štýlov rozhodovania, tak ako sú špecifikované v úvodnej časti našej štúdie:

1. Vigiliancia – napr. „Snažím sa mať jasno v svojich cieľoch predtým, ako sa rozhodnem";
2. Hypervigilancia – napr. „Možnosť, že zlyhá nejaká maličkosť, ma núti k prudkej zmene v mojich preferenciách";
3. Presúvanie zodpovednosti– napr. „Rozhodovanie radšej prenechávam iným";
4. Prokrastinácia – napr. „Premrhám veľa času nepodstatnými záležitosťami predtým, ako sa definitívne rozhodnem".

Respondenti si mohli vybrať z troch možností odpovede s nasledujúcim skórovaním: 0 - neplatí pre mňa; 1 – niekedy platí; 2 - pre mňa platí. Výsledné hrubé skóre pre každý štýl rozhodovania bolo súčtom skóre položiek, ktoré sa danej stratégie týkali.
Subjektívna efektivita rozhodovania (SER) bola meraná vizuálnou analógovou škálou o dĺžke 100 mm s otázkou: „Do akej miery ste presvedčený o tom, že sa v práci rozhodujete správne?" Ľavý a pravý koniec úsečky boli označené „vôbec nie" a „úplne". Participanti mali túto mieru označiť znakom „X" na úsečke. Výsledné skóre SER bolo merané ako počet milimetrov od ľavého konca ku znaku X, v možnom rozsahu od 0 do 100.

Štatistické analýzy

Po vypočítaní vnútornej konzistencie (Cronbachova α), hrubého skóre a veľkosti štandardnej odchýlky pre každú skúmanú premennú bola vytvorená korelačná matica, prezentujúca vzájomné vzťahy medzi premennými. Merané boli metódou Pearsonovho korelačného koeficientu. V prípade štatisticky významných vzájomných vzťahov medzi vnímaným stresom, konkrétnym štýlom rozhodovania a SER bol mediačný efekt štýlov rozhodovania vo vzťahu medzi vnímaným stresom a SER vypočítaný prostredníctvom modulu Process Macro pre program SPSS. Tento test mediácie bol založený na teste nepriameho efektu (Hayes, 2013). Zároveň boli vypočítané vzťahy medzi nezávislou a závislou premennou, s odkontrolovaním jednotlivých mediátorov, metódou lineárnej regresie. Všetky výpočty boli uskutočnené v programe SPSS 21.

Výsledky

Cronbachova α pre škálu PSS bola 0,83, pre subškály MDMQ, ktoré merali jednotlivé štýly rozhodovania, sa pohybovala v rozsahu od 0,70 do 0,75. Vnímaný stres bol štatisticky významne asociovaný so SER (0,32; p<0,001) aj s maladaptívnymi štýlmi rozhodovania: hypervigilanciou (0,33; p<0,001), presúvaním zodpovednosti (0,24; p<0.01) a prokrastináciou (0,29; p<0,001), avšak v žiadnom vzťahu s vigilanciou. SER korelovala pozitívne s vigilanciou (0,28; p<0,001), negatívne s hypervigilanciou (-0,18; p<0,05) a prokrastináciou (-0,18; p<0,01) a nekorelovala s presúvaním zodpovednosti (Tabuľka 1).

Tabuľka 1: Vzťahy medzi vnímaným stresom, štýlmi rozhodovania a subjektívnou efektivitou rozhodovania (Pearsonove korelačné koeficienty)

	Cronba-chova α	Priemerné HS	D	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1)Vnímaný stres	0,83	1,60	0,55	1				
(2) Vigilancia	0,75	9,22	2,36	-0,12	1			
(3) Hypervigilancia0	0,70	4,35	2,19	**0,33*** **	0,06	1		
(4)Presúvanie zodpov.	0,73	5,09	2,48	**0,24** **	0,06	**0,58*** **	1	
(5) Prokrastinácia	0,71	3,46	2,17	**0,29*** **	**-0,20** **	**0,59*** **	**0,50*** **	1
(6) Subj. efektivita rozh.	-	76,54	16,53	**-0,32*** **	**0,28*** **	**-0,18* **	-0,05	**-0,21** **

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Pozn. Čísla v zátvorkách ako skratka pre jednotlivé premenné sú definované v krajnom ľavom stĺpci tabuľky.

Vzhľadom na to, že vigilancia nebola v štatisticky významnom vzťahu s vnímaným stresom a presúvanie zodpovednosti nebolo vo vzťahu so SER, mediačný efekt vo vzťahu medzi vnímaným stresom a SER bol testovaný iba v prípade zvyšných dvoch štýlov rozhodovania: hypervigilancie a prokrastinácie. V prípade hypervigilancie bol pomer nepriameho efektu voči celkovému efektu X-Y iba 0,08; v prípade prokrastinácie 0,10. Ani v prípade hypervigilancie (95% CI: -2,32 až 0,77), ani v prípade prokrastinácie (95% CI: -2,82 až 0,17) nebol mediačný efekt štatisticky významný.

Obrázok 1: Absencia mediačného efektu štýlov rozhodovania vo vzťahu medzi vnímaným stresom a subjektívnou efektivitou rozhodovania v regresných koeficientoch (štandardizovaná Beta).

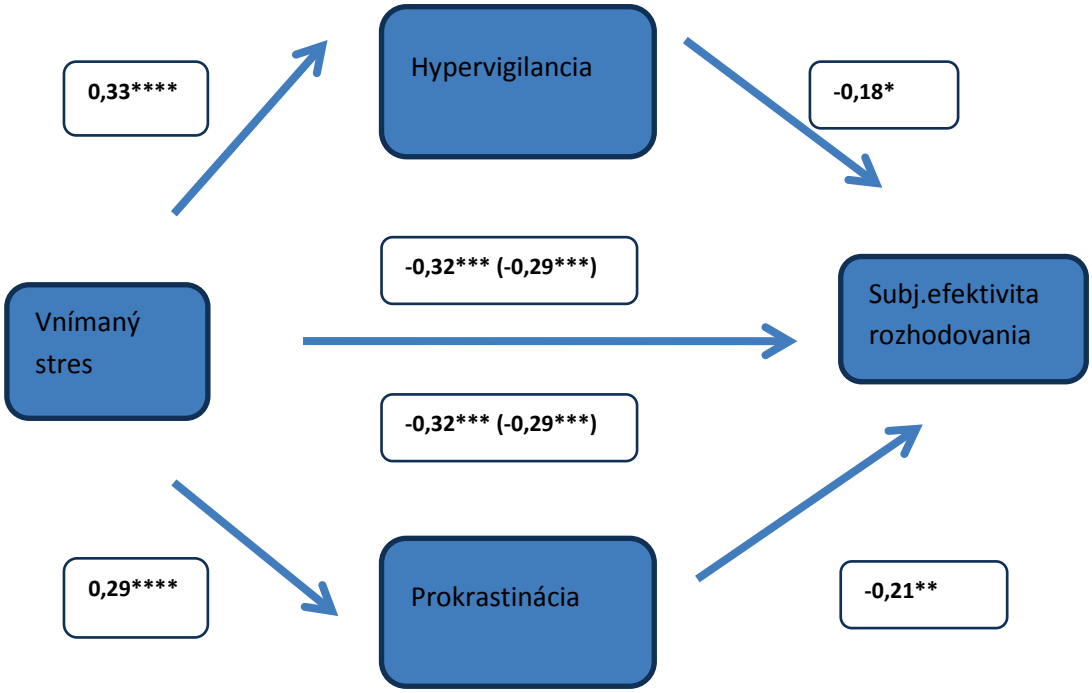

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

V zátvorkách sú štandardizované beta koeficienty pre vzťahy po odkontrolovaní hypervigilancie, resp. prokrastinácie.

Diskusia

Podľa našich najlepších vedomostí je táto naša štúdia doteraz prvým pokusom o odmeranie vzťahu medzi vnímaným stresom, SER a úlohou štýlov rozhodovania v tomto vzťahu. Preto je možnosť porovnania našich výsledkov s inými štúdiami veľmi obmedzená. V každom prípade bol potvrdený pozitívny vzťah medzi vysokým stresom a maladaptívnymi štýlmi rozhodovania (Thunholm, 2008). Výsledky však nekorešpondujú so zistenou absenciou vzťahu medzi vysokým neuroticizmom (ako korelátom prežívaného stresu) a prokrastináciou (Di Fabio, 2006).

Hypotéza, ktorú sme svojim výskumom overovali, nebola potvrdená: žiaden zo štyroch štýlov rozhodovania meraný dotazníkom MDMQ nesprostredkúva vzťah medzi vnímaným stresom a SER. Navyše, SER koreluje výrazne silnejšie s vnímaným stresom než so štýlmi rozhodovania, ktoré by však z konceptuálneho hľadiska mali byť voči efektivite rozhodovania proximálnejšími premennými než samotný vnímaný stres. Štýly rozhodovania nie sú schopné predikovať subjektívne vnímanú efektivitu rozhodovania lepšie než samotný vnímaný stres. Navyše, štýly rozhodovania vzájomný vzťah medzi vnímaným stresom a SER nevysvetľujú. Z týchto dôvodov je možné pochybovať o využití konceptu štýlov rozhodovania v teóriách rozhodovania, ako aj v diagnostickej a tréningovej praxi u profesionálov.

Skôr, ako sa prikloníme k tomuto spôsobu interpretácii našich výsledkov, je však potrebné upozorniť na limitácie tejto štúdie. Prvou limitáciou môže byť súčasné analyzovanie

profesionálov z troch rôznych zdravotníckych oblastí, u ktorých môže byť rozličná nielen úroveň prežívaného stresu, ale tiež tesnosť skúmaných vzťahov. Separátne analýzy v jednotlivých profesijných skupinách, hoci s relatívne malými vzorkami, však odhalili, že väčšina skúmaných vzťahov má v každej skupine podobné charakteristiky a mediačný efekt nebol preukázaný v žiadnej zo skupín ani pri hypervigilancii, ani pri prokrastinácii.

Ďalšou podstatnou limitáciou je to, že všetky dáta pochádzajú zo sebavýpoveďových metód a subjektívne hodnotenie vlastnej efektivity rozhodovania sa tak nemusí zhodovať so skutočnou mierou kvality rozhodovania konkrétneho profesionála. Pri zbere dát boli v prípade vnímaného stresu a štýlov rozhodovania inštrukcie formulované všeobecne, no v prípade SER boli kontextualizované špecifikovaním, že treba odpovedať na rozhodovanie „v práci".

Inou limitáciou je istý konceptuálny prienik medzi niektorými skúmanými premennými, ktorý môže byť zdrojom skreslení. Keďže použitý spôsob zberu údajov neumožňoval nerozlíšiť chronológiu výskytu sledovaných javov, je možné, že subjektívne prežívaná efektivita rozhodovania je súčasťou a nie iba dôsledkom stresu, prežívaného pri rozhodovaní. Je tiež možné, že pozitívna asociácia medzi vnímaným stresom a SER môže byť vysvetlená ich výrazným spoločným vzťahom s ďalšou premennou, ktorá ich môže vysvetľovať obe, napr. sebaúcta (Pitel, 2015).

Podľa našich najlepších vedomostí je táto naša štúdia doteraz prvým pokusom o odmeranie vzťahu medzi vnímaným stresom, SER a úlohou štýlov rozhodovania v tomto vzťahu. Preto je možnosť porovnania našich výsledkov s inými štúdiami veľmi obmedzená. V každom prípade bol potvrdený pozitívny vzťah medzi vysokým stresom a maladaptívnymi štýlmi rozhodovania (Thunholm, 2008). Výsledky však nekorešpondujú so zistenou absenciou vzťahu medzi vysokým neuroticizmom (ako korelátom prežívaného stresu) a prokrastináciou (Di Fabio, 2006).

Pre dôkladnejšie overenie nášho modelu vzťahov prežívaného stresu a rozhodovacích štýlov s efektivitu rozhodovania by bolo užitočné merať aj iné zdroje hodnotenia kvality rozhodovania než len sebahodnotenie. Žiaduce by tiež bolo overiť skúmané vzťahy v odlišných profesijných a kultúrnych kontextoch a prípadne tiež na väčšej výskumnej vzorke.

Literatúra

Baker, J.R. & Phillips, J.G. (2007). E-mail, Decisional Styles, and Rest Breaks. *Cyberpsychology & Behavior, 10*, 705-708.

Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior, 24*, 385-396.

Di Fabio, A. (2006). Decisional procrastination correlates: personality traits, self-esteem or perception of cognitive failure? *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, *6*, 109–122.

Gurňáková, J. (2013). Osobnostné aspekty efektívnej sebaregulácie a rozhodovania v situáciách emočnej záťaže. teoretické východiská. In Gurňáková J (Ed.), *Rozhodovanie profesionálov: sebaregulácia, stres a osobnosť* (pp. 1-32). Bratislava, Slovak Republic: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach.* New York: Guilford Press.

Mann, L., Burnett, P., Radford, M. & Ford, S. (1997). The Melbourne Decision Making Questionnaire: An instrument for measuring patterns for coping with decisional conflict. *Journal of Behavioral Decision Making, 10*, 1-19.

Pitel, L. (2015). Decision-coping styles of hospital nurses compared to their decision making performance. In: 29th Conference of the EHPS – Conference Abstracts.

http://www.ehps2015.org/files/EHPS2015_Conference_Abstracts_01092015.pdf Retrieved: September 28, 2015.

Thunholm, P. (2008). Decision-making styles and physiological correlates of negative stress: Is there a relation?: Cognition and Neurosciences. *Scandinavian Journal of Psychology*, *49*(1995), 213–219.

Škála sebaregulačných vlastností vysokoškolákov

Scale of undergraduates self-regulation attributes

Vladimír Poliach, Michaela Almaská

vladimir.poliach@umb.sk, michaelaalmaska@gmail.com

Katedra psychológie, Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici

Abstrakt

Autori vytvorili sebaposudzovaciu škálu (50 položiek) pre vysokoškolských študentov, opisujúcu ich sebaregulačné tendencie vo vzťahu ku školským záležitostiam. Príspevok najprv objasňuje konštrukciu škály na základe koncepcie "vôľových vlastností" (Brichcín, 1999). Následne prezentuje a interpretuje výsledky z pilotážnej administrácie (n = 60), najmä deskriptívne charakteristiky, korelačnú analýzu a exploračnú faktorovú analýzu.
Kľúčové slová: sebaregulácia, škála, vysokoškolák

Abstract

Authors created a self-examination scale (50 items) for the undergraduates, descripting their self-regulatory tendencies in relation to the school matters. At first this article clarifies the scale construction on basis of „volitional attributes“ conception (Brichcín, 1999). Subsequently presents and interprets the pilot administration results (n = 60), especially descriptive characteristics, correlation analysis and exploratory factor analysis.
Key words: self-regulation, scale, undergraduate

Úvod

Problematika sebaregulácie a príbuzných psychologických konceptov je v popredí záujmu psychológov už desaťročia. Vo svete sa objavilo niekoľko obsiahlych monografií (napr. Boekaerts, Pintrich & Zeidner, 2000, Baumeister & Vohs, 2004 a 2010, Hoyle, 2010), tématicky sa rozprestierajúcich od teórií bazálnych sebaregulačných procesov, cez ich ontogenetické a sociálne aspekty, až po praktické aplikácie v poradenstve a psychoterapii. Rozmanitosť tém súvisiacich s termínom sebaregulácia reflektujú aj domáce publikácie (napr. Ruisel, 2006, Lovaš, Mesárošová, 2011, Gurňáková, 2013).

Súčasťou záujmu o najvyššie exekutívne procesy je aj rehabilitácia behavioristami zavrhnutého termínu „vôľa“ resp. „sebakontrola“, ktorú na medzinárodnej úrovni naštartovali H.Heckhausen a J.Kuhl (1985) a t.č. rozvíja najmä R.Baumeister s kolegami (Baumeister, 2008). V tieni týchto medzinárodne propagovaných výskumov zostáva podľa nášho názoru zaujímavý monografický príspevok M.Brichcína (1999). Dôkladne premyslel a experimentálnymi výsledkami podporil koncept „sebakontroly“. Používa konštrukt „vôľových vlastností“, vyjadrujúcich interindividuálnu variabilitu na cieľ zameraných činností. Práve tento konštrukt inšpiroval spoluautorku tejto štúdie pre voľbu témy jej bakalárskej práce.

Od súčasných vysokoškolákov sa očakáva, že v budúcnosti preberú zodpovednosť za riadenie spoločnosti. Ak súhlasíme s tézou “Najprv zvládni sám seba, až potom sa pokúšaj riadiť iných”, potom by ich vlastná efektívna sebaregulácia mala byť predpokladom budúcich riadiacich kompetencií. „Distraktorická doba“ v ktorej žijeme však osvojeniu si efektívnej sebaregulácie príliš nesvedčí...

Metóda

Cieľom práce bolo vytvoriť teoreticky podložený dotazník sebaregulačných vlastností, relevantný pre akademickú doménu, perspektívne umožňujúci sebamonitoring silných a slabých stránok, vykonať jeho pilotážnu administráciu a získať prvé empirické zistenia.

Výskumné otázky:
VO1: Aké budú rozdelenia a deskriptívne charakteristiky celkového a čiastkových skóre?
VO2: Aké budú korelačné vzťahy medzi z teórie prevzatými vôľovými vlastnosťami?
VO3: Objaví sa zmysluplné faktorové zjednodušenie štruktúry premenných?

Konštrukcia dotazníka SCTRS-2015:
(1) Z Brichcínovej (1999) monografie sme prevzali súbor vôľových vlastností, opísaný na stranách 153-158. Celkovo 25 bipolárnych vlastností.
(2) Pre každú vlastnosť sme kvôli zvýšeniu spoľahlivosti vytvorili dve položky. Jednu pre pozitívny, druhú pre negatívny pól danej vlastnosti.
Príklad položiek premennej Iniciatíva vs. Pasivita:
„Obvykle sa snažím aktívne si vyberať, čo a ako budem študovať (záujem).“ (I)
„Vyhovuje mi, keď mi čo najjasnejšie povedia, čo a ako mám naštudovať.“ (P)
(3) Položky sme formulovali tak, aby sa čo najviac týkali akademických aktivít, t.j. boli doménovo relevantné.
(4) Každá položka má 6 bodovú likertovskú škálu (0, 1, 2, 3, 4, 5).
(5) Položky sú pomiešané tak, aby sa znížila transparentnosť škály.
(6) Skóre každej premennej (bipolárnej vlastnosti) tvorí súčet skóre súhlasu s pozitívnym s reverznou hodnotou nesúhlasu s negatívnym pólom (spolu 0 až 10 bodov).
(7) Sumárne skóre SCTRS pre 25 čiastkových vlastností je maximálne 250.

Výskumná vzorka:
60 vysokoškolákov (31 žien, 29 mužov). Výber nebol znáhodnený, do vzorky sa dostali všetci respondenti ochotní odpovedať. Vzhľadom na to, že išlo o “prvý empirický nástrel” bez ambície získavať poznatky o cieľovej populácii, bol takýto postup opodstatnený. Dáta boli zozbierané administráciou typu tužka-papier v marci 2015 v priestoroch UMB v Banskej Bystrici.

Výsledky

Na kvantitatívne spracovanie datasetu sme použili aplikácie MS Excel a OpenStat. Najprv sme sa sústredili na preskúmanie vizualizácií rozdelení a základné deskriptívne charakteristiky skóre každej premennej.

Tabulka 1: Rozdelenie a deskriptívne charakteristiky sumárneho skóre SCTRS-2015

Rozdelenie sumárneho skóre SCTRS	Deskriptívne charakterist. skóre SCTRS	
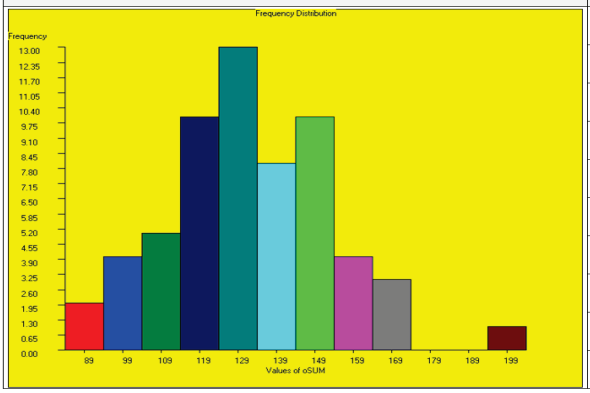	Min – Max	89 – 202
	Aritmetický priemer	136,9
	Smerodajná odchýlka	21,1
	Interval spoľahlivosti	131,5 – 142,4
	Šikmosť	0,270
	Špicatosť	0,650
	1. kvartil	121,5
	2. kvartil (Medián)	136,5
	3. kvartil	151
	Shapiro-Wilksovo P	0,852 (normálne)

Poznámka: Histogram na obrázku je dôležitý hlavne z hľadiska názornosti rozdelenia, uviesť čitateľnejšie hodnoty osí x a y nie je pri tomto formátovaní textu technicky možné.

V tabuľke 1 vidno, že rozdelenie sumárneho skóre je mierne pozitívne zošikmené, Shapir-Wilksov test (i QQ graf) ho klasifikujú ako normálne. Aritmetický priemer a medián sú zhodné. Smerodajná odchýlka predstavuje asi 15% z priemeru.

Tabulka 2: Rozdelenia a vybrané charakteristiky čiastkových skóre SCTRS-2015

Vlastnosť	Rozdelenie	AM	SD	ME	Vlastnosť	Rozdelenie	AM	SD	ME
Iniciatíva		4,7	1,5	5	Rozvážnosť	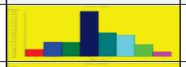	5,4	1,7	5
Ochota		4,9	1,7	5	Odvážnosť		3,7	1,7	4
Nezávislosť	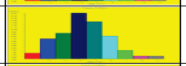	4,3	1,7	4	Rozhodnosť		4,6	2,6	5
Predvídav.		5,7	1,9	5	Uvedomel.		4,1	2,7	4
Opatrnosť		5,5	1,6	5	Zásadovosť		5,8	2,0	6
Samostat.		6,3	1,9	6	Cieľavedom.		6,2	1,7	6
Dôklad. 1		5,4	2,1	5	Snaživosť		5,8	1,9	6
Sebakontr.		6,1	2,5	6,5	Energickosť		5,0	2,2	5
Akcieschop.		6,2	2,0	6	Dôklad. 2		6,4	2,1	7
Odolnosť		5,2	2,1	5	Vytrvalosť		6,3	2,0	6
Akurátnosť		5,7	1,9	6	Pružnosť		5,9	1,4	6
Podnikav.		6,1	2,0	6	Sebakritic.		5,5	1,6	5,5
					Zodpoved.		6,3	1,8	6

Charakteristiky čiastkových skóre jednotlivých „sebaregulačných vlasntostí“ prezentuje tabuľka 2. Pohľad na histogramy rozdelení naznačuje (v súlade s výsledkami testov normality), že niektoré rozdelenia sa blížia normálnym, iné model normality rozdelenia

narušujú. Najvyššie (AM > 6,0) skórujú vlastnosti: Samostatnosť, Sebakontrola, Akcieschopnosť, Cieľavedomosť, Dôkladnosť 2 (protiklad nedbalosti). Najnižšie (AM < 4,5) skórujú: Nezávislosť, Odvážnosť, Uvedomelosť.

Tabulka 3: Pearsonove korelačné koeficienty čiastkových premenných SCTRS-2015

Vlast	Inic	Och	Nez	Pred	Opat	Sam	Dôk1	Seba	Akci	Odol	Akur	Podn	Rozv	Odv	Rozh	Uved	Zása	Cieľ	Snaž	Ener	Dôk2	Vytr	Pruž	S-kri
Ini	1,0																							
Och	-,02	1,0																						
Nez	,22	-,04	1,0																					
Pred	,13	,28	,17	,00																				
Opat	,15	,29	,13	,19	,00																			
Sam	,30	,08	,07	,11	-,08	1,0																		
Dôk1	,21	-,07	-,30	,23	,29	,08	1,0																	
Seba	,32	,37	,09	,22	,34	,13	,36	1,0																
Akc	,29	,09	-,06	,19	,03	,44	,18	,32	1,0															
Odol	,18	,11	,22	,21	,00	,37	-,11	,26	,28	1,0														
Aku	-,08	,10	-,13	-,37	-,11	-,04	-,31	-,02	-,08	-,02	1,0													
Pod	,31	,11	,08	,16	,33	,29	,31	,39	,36	,25	-,20	1,0												
Rozv	,23	,23	,05	,50	,16	,17	,27	,36	,21	,31	-,21	,25	1,0											
Odv	,24	,17	,30	,05	,10	-,05	,16	,33	,25	,15	-,02	,26	,02	1,0										
Roz	,07	,12	-,14	,05	-,11	,23	,03	,20	,28	,25	,03	,22	,23	,19	1,0									
Uve	,07	-,02	-,02	,14	-,19	-,01	,07	,23	,04	,06	-,07	-,08	,35	,14	,26	1,0								
Zás	-,07	,31	-,41	,18	,29	-,04	,29	,39	,09	,12	-,10	,20	,22	,00	,27	,24	1,0							
Cieľ	,05	,24	-,11	,24	,29	-,11	,19	,28	-,04	-,04	-,15	,16	,35	,18	,04	,20	,28	1,0						
Snaž	,39	,05	-,03	,16	,11	,03	,28	,33	,27	,19	-,21	,28	,26	,15	,02	,15	,19	-,05	1,0					
Ener	,34	,16	,11	,41	,34	,02	,41	,46	,34	,28	-,31	,32	,28	,35	,24	,08	,25	,24	,42	1,0				
Dôk2	,22	,07	-,14	,20	,20	,27	,60	,54	,33	,11	-,41	,32	,29	,16	,04	,08	,33	,17	,28	,33	1,0			
Vytr	,23	,33	-,06	,10	,23	,42	,13	,44	,53	,31	-,06	,31	,26	,16	,22	-,03	,20	,08	,20	,29	,45	1,0		
Pruž	,00	,13	,04	,13	,28	,25	,15	,23	,36	,35	,02	,45	,24	,23	,34	,11	,14	-,05	,19	,39	,01	,33	1,0	
S-kri	,09	,16	-,25	,22	-,08	,17	,27	,26	,27	,03	,10	,16	,26	,12	,28	,22	,13	-,02	,24	,04	,19	,13	,04	1,0
Zod	,29	,04	,12	,13	,20	,13	,21	,32	,36	,11	-,28	,20	-,04	,24	-,06	-,03	-,02	-,13	,25	,20	,31	,28	,20	,07
	Inic	Och	Nez	Pred	Opat	Sam	Dôk1	Seba	Akci	Odol	Akur	Podn	Rozv	Odv	Rozh	Uved	Zása	Cieľ	Snaž	Ener	Dôk2	Vytr	Pruž	S-kri

Poznámka: V stlpci „Vlast“ sú z typografických dôvodov iba skratky názvov vlastností. Úplnejšie názvy sú v rovnakom poradí v tab. 2 a 4. Označené stredne silné až silné korelácie a korelácie záporné.

Jednotlivé vôľové vlastnosti v tomto výbere korelujú prevažne slabo, necelá pätina korelácií je stredne silných, výnimočne až silných. Vyšše korelácie sa ukázali aj napriek relatívne malému rozsahu vzorky ako štatisticky významné. Za výnimočne silne korelujúce možno považovať dvojice vlastností Rozvážnosť a Predvídavosť (r = 0,5), Dôkladnosť 1 a Dôkladnosť 2 (s protikladmi povrchnosť a nedbalosť, r = 0,6), Dôkladnosť 2 a Sebakontrola (r = 0,54), Vytrvalosť a Akcieschopnosť (r = 0,53). Najviac stredne silných korelácií je v riadku matice Energickosť (10) a v stĺpci Sebakontrola (10). Negatívne korelujúce vlastnosti: Akurátnosť negatívne koreluje s Predvídavosťou (r = -0,37), Dôkladnosťou 1 (r = -0,31), Energickosťou (r = -0,31) a Dôkladnosťou 2 (r = -0,41). Zásadovosť negatívne koreluje s Nezávislosťou (r = -0,41). Pripomíname, že tu nejde o snahu zovšeobecňovať smerom k populácii, len o opis prvých výsledkov.

Tabulka 4: Jedno z možných riešení faktorovej štruktúry dotazníka SCTRS-2015

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
Sebaregulačné vlastnosti	**Akčnosť**	**Kontrola**	**Snaha**	**Živelnosť**	**Racional.**
Iniciatíva – pasivita	0,2999	–0,0696	**0,4956**	0,2830	0,0830
Ochota – neochota	0,2409	**0,6358**	–0,1918	–0,0426	0,0838
Nezávislosť – závislosť	0,0399	–0,0216	0,0308	**0,8862**	0,0194
Predvídavosť – reaktívnosť	0,0147	0,2770	0,3171	0,2191	**0,5096**
Opatrnosť – ľahkovážnosť	0,0003	**0,7321**	0,2590	0,1317	–0,2633
Samostatatnosť – nesamost.	**0,6616**	–0,2081	0,1135	–0,0198	0,0394
Dôkladnosť 1 – povrchnosť	–0,0201	0,1983	**0,7121**	–0,3697	0,0743
Sebakontrola – neukáznen.	0,3801	**0,5007**	0,3845	–0,0501	0,1803
Akcieschopnosť – lenivosť	**0,7067**	–0,0324	0,3250	–0,0816	0,0253
Odolnosť – zmäkčilosť	**0,5783**	0,0686	–0,0302	0,3105	0,2576
Akurátnosť – prehnanosť	0,1966	–0,0154	**–0,6342**	–0,1560	–0,1719
Podnikavosť – bezradnosť	**0,4617**	0,3169	0,3572	0,0647	–0,0238
Rozvážnosť – unáhlenosť	0,1797	0,2749	0,2268	0,0451	**0,6728**
Odvážnosť – bázlivosť	0,2736	0,2338	0,1904	**0,3179**	0,0741
Rozhodnosť – nerozhodn.	**0,5173**	0,0591	–0,1695	–0,1957	**0,4190**
Uvedomelosť – svojvoľnosť	0,0051	–0,0615	0,0329	–0,0831	**0,7293**
Zásadovosť – nedôslednosť	0,0749	**0,5496**	0,1003	**–0,4980**	0,2342
Cieľavedomosť – živelnosť	–0,2306	**0,5935**	0,0879	–0,0417	0,3349
Snaživosť – ľahostajnosť	0,2169	0,0115	**0,5345**	0,0013	0,1909
Energickosť – ochabnutosť	0,2396	**0,4188**	**0,4846**	0,2008	0,2237
Dôkladnosť 2 – nedbalosť	0,1878	0,1821	**0,7092**	–0,3005	0,0439
Vytrvalosť – nestálosť	**0,6565**	0,2887	0,2149	–0,1234	–0,1016
Pružnosť – strnulosť	**0,5896**	0,2954	–0,0028	0,1201	0,0419
Sebakritickosť – zaujatosť	0,3017	–0,0982	0,1464	**–0,4171**	0,3776
Zodpovednosť– nezodpov.	0,2940	–0,0089	**0,5483**	0,1454	–0,2711

Poslednou etapou analýzy pilotážnych dát bola exploračná faktorová analýza. Chápeme ju ako podnet pre prípadnú tvorbu subškál dotazníka. Výsledky ukazuje tabuľka 4. Uvádzame 5 faktorové riešenie (metódou Varimax) s nasledovným pokrytím rozptylu: F1 = 13,4%, F2 = 10,6%, F3 = 13,1%, F4 = 7,8%, F5 = 8,6%. Z viacerých alternatív sme vybrali názvy faktorov: Akčnosť, Kontrola, Snaha (Dôraz), Živelnosť, Racionalita. Je možné, že na základe reprezentatívnejších dát názvy zmeníme.

Diskusia

Pilotážou získané dáta nám poskytli prvé orientačné informácie o vlastnostiach novovytvoreného SCTRS. Jeho prednosťou je, že terminologicky vychádza z dlhodobo overovanej koncepcie (Brichcín, 1999). Momentálne limitujúca je iba orientačná povaha dát (nenáhodný výber, malý rozsah výberu).

K výskumnej otázke 1: Rozdelenie celkového skóre sa blíži normálnemu rozdeleniu s mierne pozitívnym zošikmením, rozdelenia niektorých čiastkových vlastností však normalitu porušujú. Možno ide o dôsledok prílišnej "tendenčnosti" alebo "priehľadnosti" niektorých položiek dotazníka, čo bude možné identifikovať jemnejšou položkovou analýzou a korigovať úpravami. Rezervy tejto prvej verzie dotazníka naznačil Cronbachov koeficient alfa = 0,69.

K výskumnej otázke 2: Použité sebaregulačné vlastnosti pravdepodobne vyjadrujú prevažne nezávislé koncepty (korelujú iba slabo), len asi pätina z nich koreluje stredne silno. Ide najmä o: Dôkladnosť 1 a 2, Dôkladnosť 2 a Sebakontrola, Rozvážnosť a Predvídavosť. Korelačná matica naznačuje určitú nadbytočnosť SCTRS, no zároveň aj efektivitu jeho položiek. Pozoruhodnou indíciou je identifikácia dvoch premenných v korelačnej matici, ktoré majú najvyšší počet (až 10) stredne silných korelácií s ostatnými premennými. Ide o

premenné Energickosť a Sebakontrola, čo nápadne pripomína Brichcínom (1999, s.178 a inde) používané dva základné vôľové faktory: vôľové úsilie a vedomú kontrolu.

K výskumnej otázke 3: Exploračná faktorová analýza naznačuje existenciu všeobecnejších premenných v pozadí sady položiek (vysvetľujúcich asi 50% rozptylu). V tejto konkrétnej vzorke ich najlepšie vystihujú názvy: Akčnosť, Kontrola, Snaha, Živelnosť, Racionalita.

Keďže dotazník bol vytvorený na základe tuzemskej koncepcie, je málo pravdepodobné, že má vo svete dvojníka. Príbuznych škál pre doménu vzdelávania je však možné nájsť dostatok. Len na ilustráciu pripomenieme aspoň dve z nich.

E.J.McCann a J.E.Turner (2004) uviedli vlastný 20 položkový nástroj AVSI (The Academic Volitional Strategy Inventory), založený na pôvodnej Kuhlovej koncepcii. Subškálami sú: Rozšírenie sebaúčinnosti, Citlivosť na negatívne incentívy, Činnosti redukujúce stres. Konštruktovou validizáciu zistili stredne silné korelácie celkového skóre s motivačnými konštruktami ako Orientácia na vonkajšie ciele (r = 0,47), Používanie metakognitívnych stratégií (r = 0,41), Stratégia nacvičovania (r = 0,51).

R.D.Duffy, M.A.Diemer a A.Jadidian (2011) overovali tromi validizačnými štúdiami vlastnú 16 položkovú WVS-SV (Work Volition Scale–Student Version). Použili pritom model MIMIC (multiple indicators and multiple causes). Dospeli k dvojfaktorovej štruktúre s faktormi "Vôľa" (v zmysle súboru presvedčení o vlastnej kompetencii obstáť v rôznych situáciách) a "Obmedzenia" (v zmysle súboru životných okolností, limitujúcich dosahovanie cieľov). Konštatujú uspokojivú stabilitu týchto presvedčení v krátkodobom časovom horizonte.

Príklady svedčia o značnej diverzite sebaregulačných konštruktov v akademickom kontexte. Žiadna všeobecne prijímaná terminologická taxonómia t.č. neexistuje. A priori by však nebolo správne niektoré nástroje považovať za lepšie len preto že vznikli v zahraničí. Rozumným riešením bude pomáhať si pri ďalšom vývoji SCTRS s užším výberom overovacích paralelných nástrojov.

Záver

Dotazník SCTRS-2015 urobil svoj "prvý krok" do "sveta škál". Jeho psychometrickou perspektívou by mali byť ďalšie kroky: (1) Niekoľkonásobná replikácia pilotáže, (2) položková analýza so zameraním na zefektívnenie fungovania jednotlivých položiek, (3) odkrytie pravdepodobne existujúcich subškál a faktorov, (4) následná konštruktová validizácia vzhľadom na relevantné konštrukty.

Praktickou perspektívou je online verzia, použiteľná vysokoškolskými študentami v zmysle sebamonitorovania a spoznania silných a slabých stránok vlastnej akademickej sebaregulácie, doplnená o inštrukcie, umožňujúce tréning svojich exekutívnych funkcií.

Literatúra

Baumeister, R. F. (2008). Free will in scientific psychology. *Perspectives on Psychological Science, 3,*14-19.

Boekaerts, M., Pintrich, P. R., & Zeidner, M. (eds.) (2000). *Handbook of Self-Regulation.* San Diego, San Francisco, New York : Academic Press.

Brichcín, M. (1999). *Vůle a sebekontrola. Teorie, metody, experimenty*. Praha : Karolinum.

Duffy, R.D., Diemer, M.A., & Jadidian, A. (2011). The development and initial validation of the Work volition scale – student version. *The Counseling Psychologist 20(10),* 1-28.

Gurňáková, J. et al. (2013). *Rozhodovanie profesionálov: Sebaregulácia, stres a osobnosť.* Bratislava : Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Hassin, R. R., Ochsner, & K. N., Trope, Y. (eds.) (2010). *Self control in society, mind, and brain*. Oxford, New York : Oxford University Press.

Heckhausen, H., & Kuhl, J. (1985). From wishes to action: The dead ends and short cuts on the long way to action. In Frese, M. & Sabini, J. (Eds.), *Goal directed behavior* (pp. 78-94), Hillsdale, NJ : Erlbaum.

Hoyle, R. H. (ed.) (2010). *Handbook of personality and self-regulation*. Wiley-Blackwell.

Lovaš, L., & Mesárošová, M. (eds.) (2011). *Psychologické aspekty a kontexty sebaregulácie*. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ.

McCann E. J., Turner, J. E. (2004). Increasing student learning through volitional control. *Teacher College Record* , 106(9), 1695-1714.

Rončevič Zubkovič, B., & Količ-Vehovec, S. (2014). Perceptions of contextual achievement goals: Contribution to high-school students' achievement goal orientation, strategy use and academic achievement. *Studia Psychologica* 56, 2, 137-153.

Ruisel, I. (2006). Od kognitívnych štýlov k mentálnej sebaregulácii. In Ruiselová, Z. et al.: *Štýly zvládania záťaže a osobnosť*. Bratislava : Ústav experimentálnej psychológie SAV, 77-89.

Vohs, K. D., & Baumeister, R. F. (eds.) (2011). *Handbook of self-regulation. Research, theory, and applications, 2nd ed*. New York, London : The Guilford Press.

Copingové stratégie, hardiness a fyziologická reakcia v podmienkach akútneho stresu u vysoko úzkostlivých jedincov

Coping strategies, hardiness and physiological reaction under conditions of acute stress in high trait anxious individuals

Jakub Rajčáni, Silvia Harvanová, Petra Soláriková, Igor Brezina

jakub.rajcani@uniba.sk, silvia.harvanova@uniba.sk, petra.solarikova@uniba.sk, igor.brezina@uniba.sk

Katedra psychológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Táto štúdia bola podporovaná projektom Vega č. 1/1110/12 a Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0496-12.

Abstrakt

Dysregulácia stresovej reakcie u jedincov s vysokou mierou úzkostlivosti z hľadiska psychofyziológie je v súčasnosti aktuálnou témou. Cieľom tohto príspevku je analyzovať vzťah medzi psychofyziologickými korelátmi stresovej reakcie u vysoko úzkostlivých jedincov s úrovňou hardiness a uplatňovanými copingovými stratégiami v porovnaní s kontrolnou skupinou. Participanti boli rozdelení do skupín na základe úzkostlivosti ako osobnostnej črty meranej STAI. Podmienky akútneho stresu boli vytvorené prostredníctvom psychosociálneho stresového testu (PSST), pričom sme zaznamenávali úroveň kožnej vodivosti (SCL), srdcovú frekvenciu (HR) a teplotu kože. Preferované copingové stratégie sme zisťovali dotazníkom COPE, úroveň hardiness dotazníkom PVS. Výsledky a implikácie pre budúci výskum analyzujeme v diskusii.
Kľúčové slová: úzkostlivosť, copingové stratégie, hardiness, úroveň kožnej vodivosti, srdcová frekvencia

Abstract

The stress reaction dysregulation in high trait anxious individuals from the psychophysiological perspective represents an actual research problem. Aim of present study was to analyze the relationship between psychophysiological correlates of stress response with hardiness and coping strategies in high trait anxious individuals in comparison with control group. Participants were assigned to groups based on trait anxiety STAI scores. Acute stress conditions were created using psycho-social stress test (PSST), while skin conductance level (SCL), heart rate (HR) and skin temperature were measured simultaneously. Preffered coping strategies were surveyed by COPE questionnaire, hardiness by PVS questionnaire. Results and implications for future research are analyzed in the discussion.
Keywords: trait anxiety, coping strategies, hardiness, skin conductance level, heart rate

Úvod

Determinanty, ako i priebeh stresovej reakcie, je podľa mnohých autorov (Chrousos, 2009; Charney, 2004) v súčasnosti nevyhnutné skúmať v kontexte neuroendokrinológie, biopsychologických modelov reziliencie a psychosomatických ochorení. Obdobný cieľ, širšie zameraný na vzťah anxiety a alergie v kontexte psychofyziologických, kognitívnych a osobnostných faktorov, je charakteristickým pre interdisciplinárny výskumný projekt, ktorého parciálnou súčasťou je predkladaná štúdia.

Štúdie, zameriavajúce sa na výskum stresovej reakcie a jej zvládania naznačujú, že by mohli existovať súvislosti medzi psychofyziologickým modelom stresovej reakcie a preferovanými copingovými stratégiami konkrétnych typov osobností či psychosomaticky podmienených ochorení (Olff, Langeland, & Gersons, 2005; Lovallo, Pincomb, & Wilson, 1986).

Cieľom tejto štúdie je analyzovať vzťah medzi psychofyziologickými korelátmi stresovej reakcie u vysoko úzkostlivých jedincov v porovnaní s kontrolnou skupinou, so zameraním na potenciálne súvislosti medzi úzkostlivosťou a úrovňou hardiness, odolnosťou voči stresu, podľa dotazníka PVS (Personal Views Survey), ako i najčastejšie uplatňovanými copingovými stratégiami u úzkostlivých jedincov.

Hypotézy a výskumné otázky

Na základe vyššie uvedeného predpokladáme u *vysoko úzkostlivých jedincov nižšiu úroveň hardiness, v porovnaní s kontrolnou skupinou.* Zároveň sme sformulovali nasledujúce otázky:

VO1: Budú sa líšiť používané copingové stratégie medzi skupinou vysoko úzkostlivých jedincov a kontrolnou skupinou?

VO2: Bude sa líšiť úroveň kožnej vodivosti (SCL), tepová frekvencia (BPM) a teplota kože v jednotlivých fázach experimentu v závislosti od úzkostlivosti?

Metódy

Charakteristika výskumnej vzorky

Výskumnú vzorku tvorilo *61 probandov*, z toho 34 žien a 27 mužov, pričom sa jednalo o študentov vysokej školy. Účastníci experimentu boli rozdelení do skupín na základe úzkostlivosti ako črty (*trait anxiety*), meranej STAI. Osoby so strednou úrovňou úzkostlivosti neboli zapojené do výskumu, nízko úzkostliví jedinci tvorili kontrolnú skupinu. Skupina *vysokoúzkostlivých jedincov* (skóre trait anxiety STAI vyššie ako 50) tak pozostávala25 probandov, *kontrolná skupina* pozostávala z 36 probandov (skóre trait anxiety STAI nižšie ako 39).

Použité metódy

V priebehu procedúry testovania sme pracovali s nasledujúcimi výskumnými metódami.

a) *Psychosociálny stresový test (PSST),* (Ježová, Makatsori, Duncko, Moncek, & Jakubek, 2004).

Jedná sa o experiment, ktorý v nami realizovanej, adjustovanej verzii pozostáva zo 4 základných *fáz*: *adaptácia, príprava, vystúpenie pred komisiou, relaxácia.* Významnú úlohu vo vyvolaní sociálne podmienenej stresovej reakcie má interakcia probanda s trojčlennou komisiou, s dôrazom na hodnotenie jeho prejavu počas vystúpenia, kladenie otázok, vrátane vedomostných a riešenie aritmetických úloh (Soláriková, Brezina, & Hlaváčová, 2014). Hodnotiaci aspekt ako stresový element ďalej zdôrazňuje *zaznamenávanie prejavu probanda,* prostredníctvom kamier a mikrofónu s audio mixpultom, pričom tento je na záznam *cielene upozornený,* rovnako na pozorovanie ďalšími osobami za nepriehľadným sklom.

b) *Simultánny monitoring psychofyziologických premenných.*

Počas testovej situácie protokolu PSST sme prostredníctvom zariadenia *Power Lab* a programu *Labchart* zaznamenávali *úroveň kožnej vodivosti (SCL), periférnu teplotu kože a tepovú frekvenciu (BPM)* participantov.

c) *Psychologické premenné vyhodnocované prostredníctvom dotazníkov:*

- *STAI* - State-Trait Anxiety Inventory (Müllner, Ruisel, & Farkaš, 1980), administrovaný za účelom zaradenia probandov do skupín podľa miery úzkostlivosti. Jedná sa o klasickú 20 položkovú škálu, ktorá umožňuje zaznamenať, ako sa jednotlivec *zvyčajne cíti.*
- *PVS – Personal Views Survey* (Šolcová, 1995), dotazník meria odolnosť jedinca, resp. *úroveň hardiness,* obsahuje 50 položiek, hodnotených na štvorbodovej škále.

- *COPE* (Carver, Weintraub, & Scheier, 1989) je multidimenzionálny dotazník zameraný na *copingové stratégie,* v zmysle rozličných spôsobov reakcie na stres: coping zameraný na problém, coping zameraný na emócie a vyhýbavé stratégie zvládania stresu.

Procedúra

Testovanie prebehlo v *laboratóriu psychofyziológie* Katedry psychológie FiF UK v Bratislave. Každý proband bol testovaný individuálne, testová situácia trvala približne 2 hodiny (v závislosti od interindividuálne odlišných charakteristík fyziologických premenných u jednotlivých probandov). Testová situácia pozostávala z fázy *adaptácie, prípravy, vystúpenia a relaxu,* pričom po fáze adaptácie dostal proband inštrukciu, aby si pripravil *(fáza prípravy)* krátky prejav na vopred určenú tému. Túto následne prezentoval (*fáza vystúpenia)* pred trojčlennou komisiou, boli mu kladené doplňujúce otázky (podľa protokolu PSST).Po *fáze relaxu* boli administrované vyššie analyzované dotazníkové metódy.

Výsledky

Zmeny vo fyziologických premenných v priebehu PSST

V priebehu jednotlivých fáz PSST sme zaznamenali výrazné rozdiely v premenných SCL, srdcovej frekvencie (BPM) a teploty kože. Na popis rozdielov aplikujeme *neparametrickú verziu ANOVA, Kruskal Wallis test*. Zmeny v jednotlivých fázach popisujeme pre celý súbor probandov (n=61) bez ohľadu na skupiny. *Úroveň SCL* narastala od adaptačnej fázy (priemerná hodnota 3,60µS) cez prípravnú (9,87µS) k maximu počas vystúpenia (14,56). Vo fáze relaxu došlo k pozvoľnému poklesu SCL (13,48). Zmeny v rámci jednotlivých fáz *sú signifikantné* (Kruskal-Wallis test: p=0,00).

Teplota kože signifikantne (Kruskal-Wallis test: p=0,00) klesla počas vystúpenia (priemerná hodnota= 25,11°C) v porovnaní s adaptáciou (27,07°C), počas ostatných fáz teplota kože zostala na hodnotách blízkych adaptácii.

Srdcová frekvencia (BPM) narastala od adaptačnej fázy (priemerná hodnota= 76,70bpm) k príprave (92,04bpm) s maximom počas vystúpenia (106,85bpm). Vo fáze relaxu sa srdcová frekvencia vrátila na úroveň adaptácie (77,34bpm) Popísané zmeny *sú signifikantné* (Kruskal-Wallis test: p=0,00). Jednotlivé fázy experimentu a počas nich prebiehajúce fyziologické zmeny ilustruje *graf 1.*

Graf 1: Fyziologické zmeny prebiehajúce v jednotlivých fázach experimentu pri jednotlivých premenných: BPM, teplota, SCL.

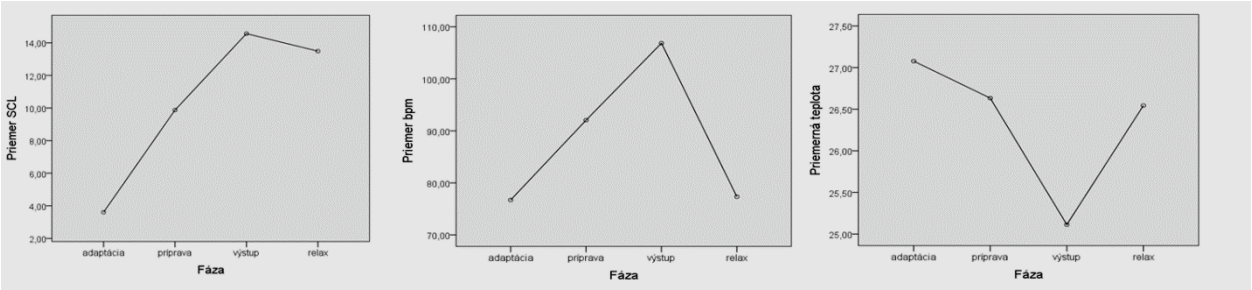

Porovnanie v jednotlivých premenných podľa úzkostlivostimeranej STAI.

Na porovnanie rozdielov premennej hardiness (HD) a copingových stratégií pre normálne rozloženie dát sme použili T-test. *Skóre hardiness (HD)* z dotazníku PVS (Šolcová,

1995) je *signifikantne nižšie* (t=5,80; p=0,00) u participantov s vyššou mierou úzkostlivosti(priemerná hodnota HD=59,71) ako u kontrolnej skupiny (HD=69,11).

Pri využívaní *copingových stratégií* (dotazník COPE) nenachádzame signifikantne významné rozdiely vo výskyte stratégií zameraných na problém (t=-0,09; p=0,93) a stratégií zameraných na emócie (t=-0,58; p=0,56). Signifikantný rozdiel sme zaznamenali pri výskyte vyhýbavých stratégií (t=-2,66, p=0,01). *Participanti s vysokou mierou úzkostlivosti dosahujú priemerne vyššie skóre vyhýbavých stratégií* (41,96) ako kontrolná skupina (37,11).

V porovnaní hodnôt SCL, rozdiely medzi vysoko úzkostlivými a kontrolnými participantami v *Mann-Whitney U-teste nedosiahli úroveň signifikancie* v ani jednej z fáz experimentu. Podobne sa signifikantné rozdiely v závislosti od úzkostlivosti nevyskytli tak pri BPM ako pri teplote kože v nijakej z fáz (data not shown).

Diskusia

Na základe popísaných zmien v SCL, BPM a teplote kože počas jednotlivých fáz psychosociálneho stresového testu konštatujeme, že test predstavoval pre probandov situáciu akútneho stresu. Zmeny v jednotlivých fázach sú výrazné a konzistentné pre všetkých probandov.

Z hľadiska premennej *hardiness,* naše výsledky *podporujú predpoklad o nižšej úrovni hardiness u úzkostlivých participantov,* čo je v zhode so zisteniami ďalších výskumov popisujúcich vzťah hardiness a úzkostlivosti (Duncko, Makatsori, Fickova, Selko, & Jezova, 2006). Popísaný rozdiel je signifikantný a dosahuje v priemerných hodnotách hardiness až 10 bodov hrubého skóre.

Na úrovni *copingových stratégií*, sme medzi skupinami nenašli štatisticky významné rozdiely v skóre pre stratégie zamerané na problém a na emócie. *Úzkostliví partcipanti* však vo väčšej miere využívajú *vyhýbavé stratégie.*

Vzhľadom k úzkostlivosti, ako osobnosnej črte sme očakávanú zvýšenú úroveň SCL (Hofmann & Kim, 2006) *nezaznamenali*. Na druhej strane sme u vysoko úzkostlivých jedincov nezaznamenali ani zníženú elektrodermálnu reaktivitu na stresové podnety ako Wilken, Smith, Tola a Mann (2000). Podobne ako pri SCL, ani rozdiely vo frekvencii srdca a teplote kože *neboli signifikantné*. Možným vysvetlením sú veľké *vnútroskupinové rozdiely* v SCL, srdcovej frekvencii a teplote spôsobené interindividuálne špecifickými fyziologickými charakteristikami probandov a tiež vplyv ich *aktuálneho stavu,* ktorý v tejto analýze nebol zohľadnený.

Analýzu dát taktiež mohol ovplyvniť výskyt *alergických ochorení* u niektorých participantov z oboch skupín vzorky. Ako sme už uviedli, táto štúdia je súčasťou projektu skúmajúceho *vplyv anxiety a alergie na priebeh stresovej reakc*ie. Spracovanie dát pre účely tejto práce porovnáva skupiny vzhľadom na úzkostlivosť, *premennú výskytu alergie nekontroluje*. Analýza dát z hľadiska úzkostlivosti, ako aj alergie bude predmetom nadväzujúceho výskumu.

Záver

Úzkostliví jedinci vykazujú *nižšiu mieru v hardiness*, teda odolnosti voči stresu a častejšie využívajú *vyhýbavé copingové stratégie*. Na úrovni kožnej vodivosti, srdcovej frevencie a teploty kože sme z hľadiska úzkostlivosti nezaznamenali signifikantné rozdiely.

Referencie:

Carver, S. C., Weintraub, J. K., & Scheier, M. F. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach [Electronic version]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56 (2), 267-283.

Charney, D. S. (2004). Psychobiological Mechanisms of Resilience and Vulnerability: Implications for Succesful Adaptation to Extreme Stress [Electronic version]. *The American Journal of Psychiatry,* 161, (2), 195-216.

Chrousos G. P. (2009). Stress and Disorders of the Stress system [Electronic version]. *Nature Reviews Endocrinology*, 5, 374–381.

Duncko, R., Makatsori, A., Fickova, E., Selko, D., & Jezova, D. (2006). Altered coordination of the neuroendocrine response during psychosocial stress in subjects with high trait anxiety [Electronic version]. *Prog Neuropsychopharmacol Biol Psychiatry*. 3, 1058–1066.

Hofmann, S. G., & Kim, H. (2006). Anxiety goes under the skin: Behavioral inhibition, anxiety, and autonomic arousal in speech-anxious males. *Personality and Individual Differences*, 40 (7), 1441-1451.

Jezova, D., Makatsori, A., Duncko, R., Moncek, F., & Jakubek, M. (2004). High trait anxiety in healthy subjects is associated with low neuroendocrine activity during psychosocial stress [Electronic version]. *ProgNeuropsychopharmacol. Biol. Psychiatry*, 28, 1331–1336.

Lovallo, W. R., Pincomb A., G., & Wilson, M. F. (1986). Heart Rate Reactivity and Type A Behavior as Modifiers of Physiological Response to Active and Passive Coping **[**Electronic version]. *Psychophysiology,* 23, *105-112.*

Müllner, J., Ruisel, I., & Farkaš, G. (1980). *Dotazník na meranie úzkosti a úzkostlivosti.* Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, 94 s.

Olff, M., Langeland, W., & Gersons, B. (2005). Effects of appraisal and coping on the neuroendocrine response to extreme stress [Electronic version]. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 29, 457-467.

Soláriková, P., Brezina, I., & Hlaváčová, N. (2014). Reakcia salivárneho kortizolu pri psychosociálnom stresovom teste vo vzťahu k pohlaviu. *Psychologica 42* [elektronický zdroj]. - Nové Zámky : Psychoprof, 2014. - ISBN 978-80-89322-16-9. - s. 499-505 [CD-ROM].

Šolcová I. **(**1995). Manuál k administraci a vyhodnocení dotazníku Personal Views Survey. Nepublikovaná práce.

Wilken, J. A., Smith, B. D., Tola, K., & Mann, M. (2000). Trait anxiety and prior exposure to non-stressful stimuli: Effects on psychophysiological arousal and anxiety [Electronic version]. *International Journal of Psychophysiology*, 37(3), 233-242.

Overovanie a modifikácia Dotazníka situačno-motivačných faktorov alkoholového správania

Validation and modification of the Questionnaire of situation-motivational alcohol-behavior factors

Zuzana Rojková, Zuzana Mičková

rojkova.zuzana@gmail.com, mickova1@gmail.com

Katedra psychológie FF UCM v Trnave

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá vysoko aktuálnou témou drogového správania a jeho ovplyvňujúcich faktorov. Ide o uvedenie konceptu SITUAČNO-MOTIVAČNÝCH FAKTOROV (SMF), tvorbu a overovanie originálneho dotazníka, ktorý zisťuje tieto faktory. Koncept SMF bol pôvodne vytvorený pre dve formy alkoholového správania. SMF experimentovania s alkoholom: vplyv rodiny, vplyv skupiny (rovesníkov), zvedavosť a túžba po novosti, únik z problémov; SMF pravidelného pitia: vplyv skupiny, túžba po účinku, únik z problémov. Dotazník vytvorený pre meranie SMF pri experimentovaní s alkoholom a pri pravidelnom pití u dospelých bol prvotne aplikovaný u alkoholikov (N=152) a nealkoholikov (N=82) (zabezpečená validita, reliabilita). V ďalších rokoch bol aplikovaný v rámci rôznych výskumov u dospievajúcich, mladších a starších dospelých nepatologickej (nezávislej) populácie a modifikovaný pre nárazové pitie či experimentovanie s fajčením. V aktuálnom príspevku sú prezentované výsledky psychometrického overovania Dotazníka SMF alkoholového správania - 1. časť "EXPERIMENTOVANIE" vo vzorke cca 539, 2. časť "PRAVIDELNÉ PITIE" vo vzorke cca 397 respondentov. Spomenieme tiež výsledky testovania vzťahov medzi SMF, niektorými osobnostnými faktormi, vekom pri experimentovaní s alkoholom (fajčením) a vekom pri zahájení pravidelného pitia, ktoré indikujú aplikačnú hodnotu predstaveného konceptu a metodiky.
Kľúčové slová: situačno-motivačný faktor, alkoholové správanie, vplyv rodiny, vplyv skupiny, túžba po účinku, zvedavosť, útek z problémov

Abstract

The paper deals with a highly actual issue of drug behavior and its influencing factors. We introduce the concept of situation-motivational factors (SMF), creation and verification of the original questionnaire that detects these factors. SMF concept was originally created for the two forms of alcoholic behavior. SMF of alcohol experimentation: influence of family influence of (peer) group, curiousness and the desire for novelty, escape from problems; SMF of regular drinking: influence of group, desire for effect, escape from problems. The questionnaire designed to measure the SMF of experimentation with alcohol and of regular drinking among adults was initially applied in alcoholics (N = 152) and non-alcoholics (N = 82) (ensured validity, reliability). In the following years it was applied in the various studies in adolescents, young adults and older adults of non-pathological (independent) population and was modified for binge drinking or experimenting with smoking. In the current paper are presented the results of psychometric verification of The Questionnaire of situation-motivational alcohol-behavior factors - Part 1 "EXPERIMENTATION" in a sample of 539, Part 2 "REGULAR DRINKING" in a sample of 397 respondents. We also mention the results of testing relations between SMF, some personality traits, age of alcohol (smoking) initialization and age at initiation of regular drinking, which can indicate the application value of the introduced concept and methodics.
Key words: situation-motivational factor, alcohol behaviour, family influence, group influence, desire for effect, curiousness, escape from problems

Úvod

Koncept Situačno-motivačných faktorov (ďalej už len SMF) bol pôvodne vytvorený pre potreby výskumu identifikácie príčinných kombinácií faktorov pre vznik alkoholovej

závislosti v roku 2010. Podnetom pre vytvorenie bola potreba, okrem osobnostných, genetických a rodinných rizikových faktorov, odpovedať na otázku PREČO?, resp. Aké boli okolnosti pitia alkoholu?, čo odborníci v teoretickej rovine permanentne uvádzajú ako podstatný rizikový faktor rôznych foriem alkoholového správania. Vychádzali sme práve z teoretických a praktických poznatkov z literatúry (príčinné faktory experimentovania a užívania drog) (Kaplan, Sallis, & Patterson, 1996; Sejčová, & Malík, 2006; Kolibáš, & Novotný, 1996; Komárik, 1998; Presl, 1995; Hawkins, Catalano, & Miller, 1992; Heinz, Löber, Georgi, Wrase, Hermann, Rey, ... Mann, 2003; Simantov, Schoen, & Klein, 2000 a i.), ktoré sme posúdili z hľadiska vývinových osobitostí a vytvorili pôvodne tri kategórie SMF experimentovania s alkoholom: Vplyv skupiny (rovesníkov), Zvedavosť a túžba po novosti, Únik z problémov (neskôr na empirickej báze doplnený Vplyv rodiny); a tri kategórie SMF pravidelného pitia: Vplyv skupiny, Túžba po účinku, Únik z problémov. Dva druhy faktorov sú podobné pre experimentovanie aj pravidelné užívanie, tretí je špecifický pre tieto dve rôzne úrovne alkoholového správania (viac Rojková, & Popelková, 2010). Po identifikácii faktorov sme vytvorili metódu, ktorá ich bude merať na kvantitatívnej úrovni (intenzita). Cieľom prezentovanej analýzy je overiť psychometrické charakteristiky premenných Dotazníka SMF vo vzorke rôznych vekových skupín (aj rôzny sociálny status) populácie bez závislosti, overiť faktorovú štruktúru, zistiť korelácie SMF s niektorými osobnostnými črtami, s vekom pri experimentovaní s alkoholom a pri zahájení pravidelného pitia.

Vývoj a charakteristika Dotazníka situačno-motivačných faktorov alkoholového správania (Dotazník SMF)

Dotazník SMF pozostáva zo zoznamu položiek – tvrdení, ku ktorým sa na likertovej 5-stupňovej škále vyznačovali odpovede reprezentujúce mieru súhlasu - nesúhlasu. Pôvodný zoznam položiek sme po dvoch predvýskumoch, ktorých zámerom bolo overenie validity (posudky expertov, kvalitatívne odpovede ohľadom okolností a motívov pri experimentovaní a zahájení pravidelného pitia), nastavili na počet po 5 položiek na každý faktor a museli sme pridať SMF Vplyv rodiny pri experimentovaní, ktorý sýtili 4 položky. Táto verzia bola použitá v pôvodnej štúdii vo vzorke alkoholikov (N = 151) a v kontrolnej skupine bez závislosti (N = 82) a následne testovaná vnútorná konzistencia s $\alpha > 0,7$ pre každý faktor. V rokoch 2010 – 2015 bola metodika použitá v niekoľkých štúdiách u vysokoškolákov, adolescentov aj pracujúcich dospelých, kde bola neskôr do SMF experimentovania Vplyv rodiny pridaná piata položka. Neskôr bol dotazník modifikovaný pre experimentovanie s fajčením aj pre nárazové pitie.

Metódy

Charakteristika výskumného súboru

Do analýzy boli zahrnuté údaje zozbierané v 8 parciálnych štúdiách, z ktorých do overovania SMF experimentovania vstúpilo spolu 539 respondentov (vysokoškolskí študenti N = 265 ; dospelí (nie VŠ) N = 154, stredoškoláci N = 113) a pri overovaní SMF pravidelného pitia bolo analyzovaných spolu 397 dotazníkov (dospelí (nie VŠ) N = 124; vysokoškoláci N = 273). Ako už bolo naznačené, analýzu sme realizovali v celom súbore a tiež samostatne v 3 skupinách: vysokoškoláci (VŠ), stredoškoláci (SŠ) a dospelí (nie VŠ). Vo výskumnom súbore vo všetkých skupinách prevažovali ženy (62,7%) oproti mužom (37,3%), pričom tento pomer je v skupine VŠ zdôvodnený humanitným a sociálnym zameraním študijných odborov, u stredoškolákov všeobecným typom strednej školy (gymnáziá), pomer bol takmer vyrovnaný v skupine dospelých (nie VŠ). Priemerný vek celého súboru bol 23,8 rokov (1.-3.kvartil: 20-24), v skupine SŠ 16,7 rokov (1.-3.kvatil: 16-17), u VŠ 21,6 (1.-3.kvartil: 20 – 22) a u dospelých 34,4 rokov (1.-3.kvartil: 27-42).

Inštrument

Údaje pre analýzu boli získané Dotazníkom SMF, ktorého tvorba bola popísaná vyššie a ktorý je zároveň objektom overovania. Dotazník okrem SMF experimentovania s alkoholom a pravidelného užívania alkoholu zisťuje aj premenné: vek pri experimentovaní (a)lebo vývinové obdobie pri experimentovaní s alkoholom; vek pri zahájení pravidelného pitia (a)lebo vývinové obdobie pri zahájení pravidelného pitia alkoholu; výskyt závislosti v rodine (v anamnéze); alkoholové správanie v rodine. V niektorých štúdiách bol použitý osobnostný inventár NEO FFI (Ruisel, & Halama, 2003) na získanie údajov o neuroticizme a extraverzii a Dotazník spôsobu výchovy v rodine (Čáp, & Boshek, 1994) zisťujúci emočný vzťah a výchovné riadenie matky a otca. Na identifikáciu a následné vyradenie zo vzorky respondentov latentne závislých bol použitý Skríningový test užívania alkoholu (20 položiek).

Výsledky

Najskôr analyzujeme deskriptívne charakteristiky (stredové hodnoty) SMF experimentovania a SMF pravidelného pitia alkoholu. Graf na Obrázku 1 budeme interpretovať podľa skupín, ktoré sú vekovo aj reprezentantmi rôznych generácií. Môžeme si teda všimnúť, že stredoškoláci v prvých troch faktoroch skórujú o niečo menej ako staršie skupiny, ale v úniku z problémov sú hodnoty deskriptívne o niečo vyššie, resp. vyrovnané. U vysokoškolákov môžeme vidieť, že viac pri experimentovaní s alkoholom pôsobila rovesnícka skupina, v druhom rade zvedavosť a až na treťom mieste deskriptívne je vplyv rodiny, u dospelých vplyv rodiny a vplyv skupiny pri experimentovaní boli vyrovnané, o niečo nižšie sú stredné hodnoty zvedavosti.

Obrázok 1: Stredné hodnoty SMF experimentovania s alkoholom v troch sledovaných skupinách

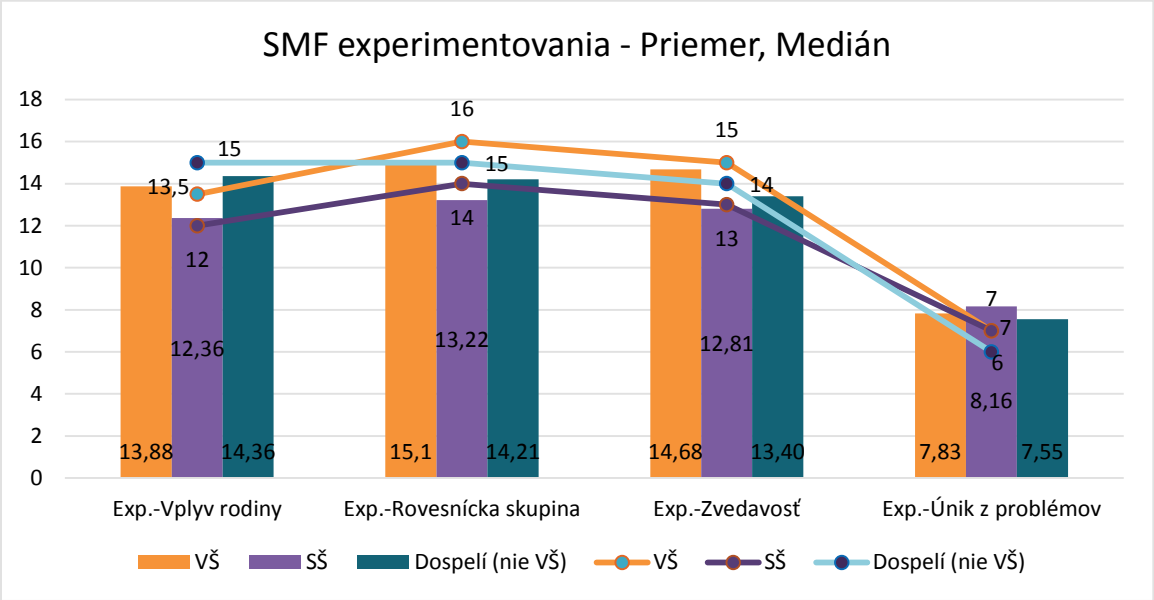

V grafe na Obrázku 2 môžeme vidieť, že všetky hodnoty SMF pravidelného pitia sú vyššie u VŠ o 2 – 3 body (čo naznačuje potrebu transformovať skóre, resp. tvorbu noriem podľa (vekových) skupín (prirodzene to vyplýva z retrospektívneho charakteru položiek, kde väčší odstup času u dospelých sa premietne do slabšieho skórovania). Medzifaktorové porovnanie z hľadiska deskripcie vykazuje rovnaké poradie priemerných hodnôt aj mediánov

v oboch skupinách. Tu spomenieme, že v pôvodnej štúdii, kde bola porovnaná skupina závislých alkoholikov s normálnou populáciou bol faktor Únik z problémov významne vyšší a častejšie najvyšší spomedzi troch SMF pravidelného pitia.

Obrázok 2: Stredné hodnoty SMF pravidelného užívania alkoholu v troch sledovaných skupinách

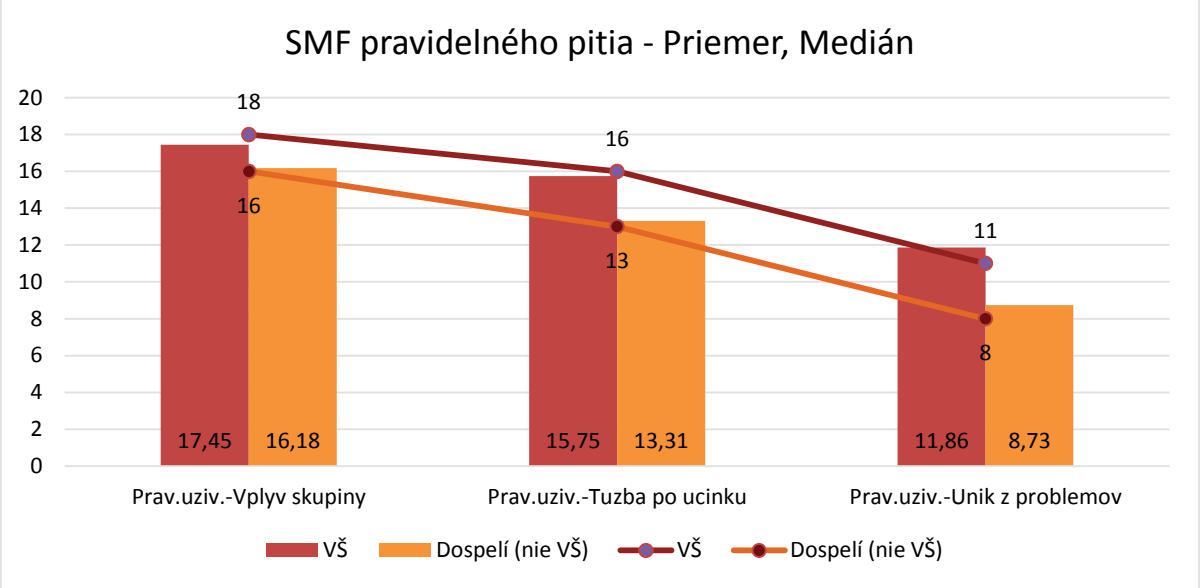

Druhým krokom overovania bola analýza reliability – Cronbachova Alfa. Výsledky pre SMF experimentovania a SMF pravidelného užívania v celom súbore aj v skupinách uvádzame v tabuľke 1. Môžeme si všimnúť koeficienty Alfa pre skupiny SŠ, VŠ a dospelých pre jednotlivé SMF pri experimentovaní – všetky sú vyššie ako 0,7. Pri SMF pravidelného pitia okrem Túžby po účinku u vysokoškolákov, ktorá takmer dosahuje kritérium pre spoľahlivosť α > 0,7, ostatné koeficienty ho spĺňajú v celom súbore a tiež v skupine dospelých.

Tabuľka 8: Cronbachove Alfa koeficienty pre jedotlivé SMF experimentovania a pravidelného užívanias alkoholom v sledovaných skupinách a v celom súbore

Faktory EXP	Vplyv skupiny (rov.)	Zvedavosť (túžba po novosti)	Únik z problémov	Vplyv rodiny	
Skupina	Alfa (5 pol.)	Alfa (5 pol.)	Alfa (5 pol.)	Alfa (4 pol.)	Alfa (5 pol.)
VS	0,821	0,741	0,764	0,847	0,810
SS	0,785	0,731	0,796	0,772	0,770
Dospeli (nie VS)	0,871	0,758	0,812	0,829	
Celý súbor	0,832	0,748	0,786	0,826	0,785
Faktory PU	Vplyv skupiny	Túžba po účinku	Únik z problémov		
Skupina	Alfa (5 pol.)	Alfa (5 pol.)	Alfa (5 pol.)		
VS	0,704	0,695	0,790		
Dospeli (nie VS)	0,737	0,830	0,773		
Celý súbor	0,715	0,770	0,808		

V tabuľke 2 uvádzame výsledky faktorovej analýzy pre dve časti Dotazníka SMF. V časti pre experimentovanie analýza s použitím Varimax rotácie generovala 4 faktory. Podľa

najvyšších hodnôt koeficientov, ktoré sú väčšie ako 0,4 hodnotíme, že podľa faktorovej analýzy k 3 faktorom prislúchajú totožné položky (5), ako boli pôvodne nastavené. Výnimku tvorí SMF vplyv rodiny, kde ponúkame výsledok pre 4-položkový model, keďže pri zahrnutí piatej, dodatočne vytvorenej položky, táto celý faktorový model narušila.

V prípade faktorovej analýzy údajov k SMF pravidelného pitia, rovnako s použitím rovnakej metódy faktorovej analýzy, boli vygenerované 3 faktory (druhá časť tabuľky 2). Podľa koeficientov väčších ako 0,4 hodnotíme, že tieto sú v zhode s pôvodnou faktorou štruktúrou, avšak za pozornosť stoja položky pu8, pu7 a pu14, ktoré podľa hodnôt môžu byť priradené k SMF únik z problémov aj SMF túžba po účinku.

Tabuľka 9: Výsledky faktorovej analýzy pre položky SMF experimentovania a SMF pravidelného užívania alkoholu

	SMF experimentovania s alkoholom (59,58%)			
	Vplyv rovesníkov	Zvedavosť	Únik z problémov	Vplyv rodiny
ex1	0,820	0,127	0,037	-0,183
ex3	0,627	0,304	0,230	0,064
ex5	0,796	0,161	0,113	-0,191
ex10	0,702	0,011	0,095	-0,271
ex13	0,684	0,161	0,098	-0,204
ex4	0,099	0,016	0,844	-0,004
ex6	0,029	0,059	0,752	0,003
ex11	0,279	0,282	0,472	0,081
ex9	0,096	0,127	0,807	0,009
ex15	0,065	0,092	0,695	0,05
ex2	0,128	0,751	0,018	-0,096
ex7	0,055	0,797	-0,006	-0,085
ex8	0,151	0,693	0,134	0,18
ex12	0,206	0,645	0,283	-0,020
ex14	0,122	0,435	0,386	-0,092
exp16	-0,236	-0,018	0,045	0,801
exp17	-0,323	-0,049	0,019	0,785
exp18	-0,313	-0,031	0,009	0,761
exp20	0,058	0,012	0,015	0,758
	SMF pravidelného užívania (56,37%)			
	Vplyv skupiny	Únik z problémov	Túžba po účinku	
pu1	0,722	0,214	0,209	
pu6	0,715	-0,209	0,191	
pu9	0,603	-0,144	0,273	
pu12	0,573	0,070	0,179	
pu15	0,721	0,337	-0,203	

pu2	-0,016	0,695	0,240
pu3	-0,029	0,833	0,098
pu5	0,057	0,791	0,020
pu8	0,007	0,423	0,626
pu13	0,078	0,745	0,093
pu4	0,148	-0,035	0,753
pu7	0,091	0,503	0,528
pu10	0,283	0,314	0,584
pu11	0,240	0,044	0,725
pu14	0,290	0,463	0,454

Štvrtým krokom overovania bolo zisťovanie korelácie SMF s osobnostnými črtami neuroticizmus a extraverzia, ďalej s vekom pri experimentovaní, vekom pri zahájení pravidelného pitia. V celom súbore boli zistené významné slabé korelácie medzi neuroticizmom a SMF experimentovania Únik z problémov – pozitívny vzťah (r = 0,197) a medzi extraverziou a SMF experimentovania Únik z problémov – negatívny vzťah (r = -0,152). Pri pravidelnom užívaní evidujeme v celom súbore významný vzťah medzi neuroticizmom a SMF Únik z problémov, ide o slabú koreláciu (r = 0,231). Pri realizácii ďalších výpočtov sme zistili v celom súbore: významný slabý vzťah medzi SMF pravidelného pitia Únik z problémov a vekom pri experimentovaní s alkoholom (r = 0,241); významný slabý negatívny vzťah medzi SMF (PU) Túžbou po účinku a obdobím pri zahájení pravidelného pitia (r = -0,202); významný negatívny slabý vzťah medzi SMF (EXP) Vplyv rodiny a vekom pri experimentovaní (r = -0,218); významný pozitívny vzťah medzi SMF (EXP) Vplyv skupiny (rovesníkov) a vekom pri experimentovaní s alkoholom (r = 0,244).

Diskusia a závery

Cieľom štúdie prezentovanej v príspevku bolo overiť spoľahlivosť, faktorovú štruktúru Dotazníka SMF a možnosti jeho použitia v rôznych populačných vzorkách. Tiež sme zisťovali vzťahy definovaných faktorov s inými premennými (osobnostné, vek pri experimentovaní, pri zahájení pravidelného pitia). Na základe výsledkov, ktoré sme v príspevku uvádzali len stručne a obmedzene z dôvodu limitovaného rozsahu, môžeme konštatovať spoľahlivé použitie Dotazníka SMF vo všetkých troch sledovaných skupinách (SŠ, VŠ, dospelí). V celej rôznorodej vzorke rovnako bola zistená vysoká spoľahlivosť a overená faktorová štruktúra v zhode s pôvodne navrhnutou štruktúrou. Deskriptívna analýza poukázala na potrebu tvorby noriem pre vekové skupiny najmä pre SMF pravidelného pitia, kde dospelí (nie VŠ) skórujú celkovo v nižších hodnotách. Pozoruhodné je, že tak nie je pri SMF experimentovania. Deskriptívna analýza tiež ukázala, že zatiaľ čo stredoškoláci (súčasní adolescenti) skórujú vo faktore experimentovania Vplyv rodiny, Vplyv rovesníkov, Zvedavosť nižšie ako ostatné dve skupiny, vo faktore Únik z problémov je skóre deskriptívne mierne vyššie. Tento poznatok chceme zdôrazniť, pretože poukazuje na to, že oproti starším generáciám dnešní stredoškoláci viac experimentovali s alkoholom za motivácie úniku z problémov, a tento faktor je podľa pôvodného výskumu rizikovým pre vznik problémových foriem alkoholového správania. Z toho vyplýva potreba zamerať preventívne intervencie do obdobia adolescencie, pričom tieto nemusia byť efektívne ak ide o prevenciu pitia alkoholu ako takého (abstinencia do 18. roku sa zdá byť nereálna), ale skôr pôsobenie na motivačnú

oblasť, alebo zamerať pozornosť na sociálne funkcie pitia. Na to nadväzuje skutočná aplikačná hodnota výsledkov, a to použitie Dotazníka SMF u stredoškolákov na akýsi skríning motívov, príčin, toho, čo vedie dospievajúcich k pitiu. Je tu možnosť zlepšenia identifikácie rizikových faktorov (k pitiu), zistenie napr. únikových tendencií a následne zefektívnenie práce školského, poradenského či klinického psychológa (zameranie na coping, adaptačné schémy, rodinné, školské, emocionálne problémy, a pod.). Pozornosť je potrebné zamerať aj na fenomén nárazového pitia, ktorý sa v posledných rokoch čoraz viac objavuje u adolescentov a tiež na fajčenie v tejto vekovej kategórií. Preto budeme ďalej pracovať na overovaní verzie Dotazníka situačno-motivačných faktorov pre nárazové pitie a pre fajčenie. Ďalšie informácie ohľadom metodiky a výskumov v oblasti situačno-motivačných faktorov drogového správania sú k dispozícii u autoriek.

Zoznam použitej literatúry

Čáp, J., & Boschek, P. (1994). *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině*. Bratislava, Slovakia: Psychodiagnostika, s. r. o.

Hawkins, J. D., Catalano, R.F., & Miller, J.Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*, *112*(1), 64–105.

Heinz, A., Löber, S., Georgi, A., Wrase, J., Hermann, D., Rey, S,... Mann, K. (2003). Reward craving and withdrawal relief craving: assessment of different motivational pathways to alcohol intake. *Alcohol & Alcoholism*, *38*(1), 35–39.

Kaplan, R.M., Sallis, J.F.Jr., & Patterson, T.L.(1996): *Zdravie a správanie človeka*. Bratislava, Slovakia: SPN.

Komárik, E. (1998). *Pedagogika emocionálne a sociálne narušených.* Bratislava, Slovakia: Univerzita Komenského.

Kolibáš, E., & Novotný, V. (1996). *Alkoholizmus a drogové závislosti*. Bratislava, Slovakia: Univerzita Komenského.

Presl, J. (1994). *Drogová závislost: Může být ohroženo i vaše dítě?* Praha, Czechia: Maxdorf.

Rojková, Z., & Popelková, M. (2010). Vzťahy medzi rodinnými, osobnostnými a situačno-motivačnými faktormi z perspektívy alkoholovej závislosti. *Psychologie a její kontexty, 1*(2), 149-160.

Ruisel, I., & Halama, P. (2003). *NEO päťfaktorový osobnostný inventár.* Praha, Czechia: Testcentrum- Hogrefe.

Sejčová, Ľ., & Malík, M. (2006). Postoje stredoškolskej mládeže k drogám. *Mládež a spoločnosť, 12*(2), 49-59.

Simantov, E., Schoen, C., & Klein, J. D. (2000). Health-compromising behaviours: Why do adolescents smoke or drink? Identifying underlying risk and protective factors. *Archives of pediatrics and adolescent medicine*, *154*, 1025–1033.

Spokojnosť s partnerským vzťahom v súvislostiach senzitivity voči nespravodlivosti

Relationship satisfaction in the context of justice sensitivity

Denisa Rovenská

denisa.andrasiova@gmail.com

Katedra psychológie FF UPJŠ v Košiciach

Abstrakt

Príspevok predstavuje časť dizertačného výskumného projektu, ktorého cieľom bolo zistiť existenciu súvislosti medzi senzitivitou voči nespravodlivosti a spokojnosťou s partnerským vzťahom. K splneniu uvedeného cieľa bol využitý súbor metodík, konkrétne Dotazník DSS (Justice Sensitivity Inventory) a Dotazník Couples Satisfaction Index (CSI). Snahou bolo tiež zachytiť možné rozdiely v senzitivite z hľadiska perspektívy osoby (senzitivita obete, vinníka, nadhodnoteného). V príspevku sú zhrnuté vybrané teoretické poznatky doplnené o zistenia z predchádzajúcich výskumov. Na základe získaných výsledkov je možné nazerať na senzitivitu voči nespravodlivosti ako na jednu z determinánt spokojnosti s partnerským vzťahom.
Kľúčové slová: spravodlivosť, senzitivita voči nespravodlivosti, spokojnosť so vzťahom, rod

Abstract

Presented study is a part of the dissertation research project in which the aim was to examine relations between justice sensitivity and relationship satisfaction. Set of methods, specifically Justice Sensitivity Inventory and Couples Satisfaction Index, was used to reach the main goals. The study also attempted to find out differences in justice sensitivity in term of components of justice sensitivity (victim sensitivity, beneficiary sensitivity, and perpetrator sensitivity). Some theoretical knowledge and empirical findings are summarized in this study. The result shown that justice sensitivity could be considered as predictor of relationship satisfaction.
Key words: justice, justice sensitivity, relationship satisfaction, gender

Úvod

Partnerské vzťahy majú pre jedincov dôležitú úlohu v životnej perspektíve, nakoľko majú potenciál napĺňať život láskou, dôverou, intimitou, pocitom spolupatričnosti, bezpečia a istoty. Groteová et al. (2004) sa domnievajú, že ak sú partneri vo vzťahu šťastní, iba málokedy uvažujú o otázkach nespravodlivosti. Miera ocenenia, férovosť a spravodlivosť sú úzko spojené so šťastím, spokojnosťou a stabilitou vzťahu (Aumer-Ryan et al., 2006). Inými slovami, jedinci, ktorí vnímajú zaobchádzanie zo strany svojej polovičky ako spravodlivé, sa cítia šťastnejší, spokojnejší a viac milovaní (Hatfield et al., 2008).

I keď každodenná rutina prináša istý, potrebný stereotyp a stabilitu vo vzťahu, interakcia s partnerom je dynamický proces, a riešenie vzťahových otázok môže v niektorých momentoch vyústiť do situácií, ktoré jedinec subjektívne vníma a hodnotí ako nespravodlivé či neférové voči sebe samému.

Každá osoba však môže vnímať a hodnotiť nespravodlivosť na inej úrovni prežívania. Táto tendencia vnímať správanie iného ako neférové alebo vnímať seba ako objekt neférového zaobchádzania je definovaná ako senzitivita voči nespravodlivosti (Lovaš, 1995). Senzitivita voči nespravodlivosti je považovaná za kognitívny štýl - stály spôsob, ako jednotlivci myslia, vnímajú a pamätajú si informácie, resp. ide o ich preferovaný spôsob vnímania a reagovania v situáciách nespravodlivosti (Žitný & Halama, 2011).

Senzitivita voči spravodlivosti odkazuje na interindividuálne rozdiely v intenzite, s akou je prežívaný istý nepokoj alebo rozhorčenie, keď je človek konfrontovaný

s nespravodlivosťou. Jedinci s vysokou mierou senzitivity sú hlboko zaujatí spravodlivosťou; nielenže majú vo zvyku interpretovať rozličné sociálne situácie v termínoch spravodlivosti, ale taktiež intenzívne prežívajú distres pri nespravodlivosti a najčastejšie tieto situácie zvládajú cez neustálu rumináciu. Na rozdiel od nich, ľudia s nízkou mierou senzitivity sú relatívne neovplyvniteľní faktormi spravodlivosti; vnímanie nespravodlivosti nie je kľúčovým bodom ich každodenného života a ani neovplyvňuje vo veľkom rozsahu ich emočné prežívanie (Schmitt et al., 2005).

Mieru senzitivity okrem iného ovplyvňuje aj situačný kontext, v ktorom človek vystupuje voči nespravodlivosti. Nie je to len obeť, ktorá je poškodená nespravodlivosťou, ale tiež vinník, ktorý je pôvodcom nespravodlivosti. Je možné hovoriť aj o pozorovateľovi, ktorý bol svedkom nespravodlivej situácie, a v neposlednom rade je tu možné zaradiť aj pozíciu nadhodnoteného, čo je osoba, ktorá síce priamo, aktívne nevyvolala nespravodlivosť, ale pasívne profituje z nespravodlivej situácie na úkor druhého. V krátkosti uvedieme významné špecifiká jednotlivých prípadov:

1. Pozorovateľ - reaguje na nespravodlivosť morálnym rozhorčením. Podľa pozorovateľa je primeranou reakciou na nespravodlivosť potrestanie vinníka a/alebo kompenzácia obete (Montada & Schneider, 1989).
2. Nadhodnotený - typickou odpoveďou na prežitú nespravodlivosť je vina (Mikula et al., 1998). Pocity viny sú charakteristické pre ľudí, ktorí profitujú z nespravodlivej situácie. Táto vina je spojená s ochotou pomáhať druhým. Daný druh pomoci zahŕňa obetovanie vlastných výhod pre prosperitu tých, ktorí ju potrebujú (Montada & Schneider, 1989).
3. Vinník - vina nie je len dominantnou emóciou pri senzitivite nadhodnoteného, ale je taktiež prítomná v prípade vinníka. Ľudia, ktorí cítia vinu z prečinu vykonanom na iných, sa snažia kompenzovať, resp. odčiniť obeť (Klass, 1978) alebo sa pokúšajú napraviť svoje správanie cez pomáhanie druhým (Ketelaar & Au, 2003).
4. Obeť - typickou emóciou obete pri prežitej nespravodlivosti je hnev. Obeť, ktorá je vo vysokej miere senzitívna na nespravodlivosť, sa zaujíma o spravodlivosť, ale na druhej strane sa obáva, že bude využívaná vlastným partnerom/partnerkou (Baumert et al., 2012). Konanie obete je poháňané hnevom s cieľom potrestať vinníka a znovunastoliť spravodlivosť (Schmitt & Maes, 2006; Vidmar, 2002).

Väčšina výskumných prác v kontexte senzitivity voči nespravodlivosti je zameraná na analýzu rôznorodých premenných (interkultúrne rozdiely, dôvera voči vedúcim, pracovná spokojnosť, subjektívna pohoda), obzvlášť v rámci sféry pracovných vzťahov (Kickul, Gundry, & Posig, 2005; Schmitt & Dörfel, 1999; Wu et al., 2014). Avšak, len pár výskumov zasadzuje koncept senzitivity do oblasti blízkych vzťahov. Príkladom môže byť výskum vzťahu senzitivity a odpustenia v partnerských vzťahoch (Gerlach et al., 2012) alebo skúmanie vplyvu senzitivity na prosociálne a antisociálne správanie (Gollwitzer et al., 2005).

Cieľom prezentovaného príspevku je preskúmať, či existujú významné rozdiely v senzitivite voči nespravodlivosti z hľadiska perspektívy osoby (t.j. senzitivita obete, vinníka, nadhodnoteného) a následne zistiť, či rôzne úrovne senzitivity voči nespravodlivosti ovplyvňujú spokojnosť s partnerským vzťahom.

Metódy

Výskumný súbor tvorilo 122 respondentov, 97 žien (79,5%) a 25 mužov (20,5%). Vek zúčastnených respondentov sa pohyboval v rozmedzí 25 až 35 rokov (priemerne 28,73 roka, SD=4,28). Všetci respondenti udržiavali heterosexuálny vzťah. Výskumný súbor bol získaný pomocou príležitostného výberu založeného na dostupnosti osôb a ich ochote podieľať sa na výskume. Účasť na zbere dát bola anonymná. Respondentom bol administrovaný súbor metodík, ktorý zahŕňal demografické otázky a nasledujúce časti:

- dotazník Justice Sensitivity Inventory (JSI) - *sebaposudzovacia metodika, ktorá zaznamenáva individuálne dispozície reagovania na nespravodlivé situácie. Meria individuálne rozdiely v štyroch oblastiach senzitivity voči nespravodlivosti: (a) senzitivita obete nespravodlivosti (osoba je znevýhodňovaná a ostatní sú zvýhodňovaní), (b) senzitivita pozorovateľa nespravodlivosti (osoba zistí, že niekto iný sa stal objektom neférového konania), (c) senzitivita nadhodnoteného (osoba je nejakým spôsobom zvýhodňovaná a ostatní sú znevýhodňovaní), (d) senzitivita vinníka (osoba sa správala neférovo voči niekomu). Pre potreby nášho výskumu boli využité iba tri subškály s následnými hodnotami vnútornej konzistencie: (a) senzitivita obete (α=0,90), (b) senzitivita nadhodnoteného (α=0,88), (c) senzitivita vinníka (α=0,90).*
- dotazník Couples Satisfaction Index (CSI) - *32-položkový dotazník na zisťovanie miery spokojnosti s partnerským vzťahom (Funk & Rogge, 2007). Koeficient vnútornej konzistencie daného dotazníka v našom výskume dosahoval hodnotu 0,96.*

Výsledky

Prvá časť analýzy dát bola štatisticky spracovaná pomocou metódy ANOVA pre opakované merania s cieľom zachytiť možné rozdiely v senzitivite z hľadiska perspektívy osoby (senzitivita obete, vinníka, nadhodnoteného). Priemery a štandardné odchýlky sú prezentované v Tab.1. Analýza ukázala, že existuje štatisticky významný rozdiel medzi úrovňami meranej premennej pre hlavný faktor „senzitivita voči nespravodlivosti“, pričom $F(1,70; 205,27) = 8,47$; $p = 0,001$; $\eta^2 = 0,065$. Signifikantný rozdiel na ukázal medzi úrovňou senzitivity: (a) obeť x vinník ($p = 0,005$) a (b) nadhodnotený x vinník ($p < 0,0001$).

Tabulka 1: Deskriptívna štatistika skóre senzitivity voči nespravodlivosti v troch úrovniach

	M	SD	N
Senzitivita obete	38,07	10,46	122
Senzitivita nadhodnoteného	38,22	9,33	122
Senzitivita vinníka	42,11	9,72	122

Druhá časť analýzy spočívala v spracovaní dát pomocou štatistickej metódy viacnásobnej lineárnej regresie. Ako prediktory spokojnosti s partnerským vzťahom boli testované tri úrovne senzitivity voči nespravodlivosti. Výsledky prezentuje Tab.2.

Tabulka 2: Prediktory spokojnosti s partnerským vzťahom

	Prediktory	R^2	β	t	P
Spokojnosť s partnerským vzťahom	Senzitivita obete	0,10	-0,20	-2,29	0,02
	Senzitivita nadhodnoteného		-0,02	-0,21	0,83
	Senzitivita vinníka		0,27	2,66	0,01

Úrovne senzitivity voči nespravodlivosti vysvetľovali 10% variability spokojnosti s partnerským vzťahom. Spokojnosť s partnerským vzťahom bola predikovaná senzitivitou vinníka (β=0,27) a senzitivitou obete (β= -0,20).

Diskusia a záver

Cieľom príspevku bolo zamerať sa na vzájomné súvislosti medzi senzitivitou voči nespravodlivosti a spokojnosťou s partnerským vzťahom. Výsledky poukázali na dva dôležité momenty, ktoré je potrebné hlbšie analyzovať v rámci diskusie.

Po prvé, existujú signifikantné rozdiely v senzitivite voči nespravodlivosti z hľadiska perspektívy osoby. V priemere najvyššiu mieru senzitivity dosahovali respondenti v pozícii vinníka, teda toho, kto nespravodlivosť vykoná. Inak povedané, respondenti najcitlivejšie vnímali nespravodlivosť, ak sa sami zachovali neférovo voči partnerovi/partnerke. Jedným z možných vysvetlení, prečo sa daný typ senzitivity objavuje ako najvýraznejší v partnerskom vzťahu, ponúkajú Schmitt et al. (2010), ktorí tvrdia, že senzitivita vinníka pozitívne koreluje so sociálne žiadúcimi rysmi (ako napríklad empatia, zodpovednosť, kooperácia), pretože senzitivita vinníka vo vysokej miere odráža záujem o spravodlivosť iných, zatiaľ čo senzitivita obete zahŕňa pocit strachu z využívania, preto reflektuje skôr záujem o vlastnú spravodlivosť. Senzitivita vinníka je spojená s úprimnosťou, morálnym aspektom prívetivosti. Taktiež pocit viny je relevantnou emóciou v prípade vinníka (Klass, 1978). Jednotlivec si uvedomuje svoje úmyselné nespravodlivé konanie voči blízkemu človeku, čo môže viesť k negatívnemu prežívaniu, ktoré môže byť ovplyvnené vlastnou morálkou či svedomím, pretože ubližuje niekomu, koho miluje a snaží sa odčiniť svoje zlé konanie.

V druhom rade, sa objavili významné rozdiely v zložkách senzitivity, preto bolo snahou zistiť, v akej miere budú predikovať spokojnosť s partnerským vzťahom. Ukázalo sa, že senzitivita vinníka a senzitivita obete najvýraznejšie determinovali spokojnosť s partnerským vzťahom. Medzi senzitivitou obete a spokojnosťou s partnerským vzťahom sa ukázal negatívny vzťah, z čoho vyplýva, že s vyššou mierou senzitivity obete súvisí nižšia miera spokojnosti s partnerským vzťahom. Takáto súvislosť je logická, nakoľko obeť nespravodlivosti sa cíti ukrivdená, sklamaná, správanie partnera/partnerky hodnotí ako podraz, oklamanie. Obeť môže vnímať nespravodlivosť ako konflikt, rozpor, čo vedie k prehodnocovaniu dôležitosti, významu vzťahu, pretože správanie obete sa vyznačuje predovšetkým podozrievavosťou, sebaochrannými tendenciami, egoizmom alebo potrebou odplaty. Obeť, ktorá je vo vysokej miere senzitívna, sa zaujíma o spravodlivosť, ale na druhej strane sa obáva, že bude využívaná vlastným partnerom/partnerkou (Baumert et al., 2012). To má za následok neprimeranú averziu k očakávaniam, že ostatní skrývajú svoje zámery (Gollwitzer & Rothmund, 2009). Dané spôsoby prejavovania či konania v smere znovunastolenia spravodlivosti negatívne ovplyvňujú kvalitu vzťahu a spokojnosť s ním,

pretože vo vzťahu nie sú plnohodnotne napĺňané potreby obete a nie je s ňou zaobchádzané s dôstojnosťou a rešpektom.

Medzi senzitivitou vinníka a spokojnosťou s partnerským vzťahom bol definovaný pozitívny vzťah, teda so zvyšujúcou sa mierou senzitivity vinníka stúpa aj miera spokojnosti s vlastným partnerským vzťahom. Túto súvislosť je možné vysvetliť nasledovne - pretože udalosti vo vzťahu sa vyvíjajú podľa predstáv vinníka, vzťah tým pádom napĺňa jeho potreby; vinníkovi nebolo ukrivdené, nebol poškodený, z daného dôvodu je spokojný so súčasným stavom okolností. Ale na druhej strane, si je vedomý, že jeho spokojnosť ide na úkor poškodenej osoby (v tomto prípade partnera/partnerky), nakoľko získal nezaslúžené privilégiá. Vinník sa tak môže v budúcnosti snažiť kompenzovať obeť nespravodlivosti a napraviť svoje neférové, nečestné konanie. Avšak, zatiaľ nebol uskutočnený výskum, ktorý by sa explicitne zameriaval na perspektívu vinníka v kontexte ďalších premenných z hľadiska spravodlivosti v partnerskom vzťahu. Taktiež je potrebné brať do úvahy závažnosť nespravodlivej situácie, časové hľadisko a spôsob získavania dát. Išlo o samovýpovede respondentov, ktoré mohli zaznamenávať údaje z krátkodobého hľadiska. Nespravodlivá situácia nemusela narušiť kvalitu vzťahu, teda bola vyriešená predtým ako mohla mať negatívny dopad alebo jej miera závažnosti nebola vysoká. Nadväzujúce štúdie by sa preto mali zamerať na zisťovanie vzájomných súvislostí medzi postavením vinníka a ďalšími významnými faktormi v kontexte spravodlivosti (napr. postoj partnera/partnerky - obete, emócie, spôsoby správania), pretože výskumy ukazujú, že vnímanie spravodlivosti môže výrazne ovplyvniť kvalitu partnerského vzťahu, predovšetkým v kontexte spokojnosti. Vnímaná nespravodlivosť medzi partnermi vedie ku konfliktu, a ten ovplyvňuje spokojnosť so vzťahom (Mikula et al., 2012). Mimo iného, je možné uvažovať aj o alternatívach pri zbere dát (napr. vedenie rozhovorov s oboma partnermi).

Limity výskumu sú tiež spojené s faktom, že senzitivita celkovo vysvetľovala iba 10% variability modelu, čo poukazuje na existenciu iných (možno významnejších) premenných, ktoré determinujú vo väčšej miere spokojnosť s partnerským vzťahom. Smerovanie budúceho výskumu by sa preto malo zamerať na identifikáciu daných premenných a ich zaradenie do celkovej analýzy spokojnosti s partnerským vzťahom v kontexte spravodlivosti. Výzvou je tiež hľadanie rozdielov z hľadiska rodu, typu vzťahu (partnerstvo x manželstvo), druhu domácnosti (samostatná x spoločná) či analyzovať partnerstvá zmiešaných kultúr.

Literatúra

Aumer-Ryan, K., Hatfield, E., & Frey, R. (2006). *Equity in romantic relationships: an analysis across self-construal and culture*. Unpublished manuscript. University of Texas, Austin, TX.

Baumert, A., Otto, K., Thomas, N., Bobocel, D. R., & Schmitt, M. (2012). Processing of unjust and just information: interpretation and memory performance related to dispositional victim sensitivity. *European Journal of Personality*, 26, 99-110.

Funk, J. L., & Rogge, R. D. (2007). Testing the ruler with item response theory: Increasing precision of measurement for relationship satisfaction with the Couples Satisfaction Index. *Journal of Family Psychology*, 21(4), 572-583.

Gerlach, T. M., Allemand, M., Agroskin, D., & Denissen, J. J. A. (2012). Justice sensitivity and forgiveness in close interpersonal relationships: The mediating role of mistrustful, legitimizing, and pro-relationship cognitions. *Journal of Personality*, 80(5), 1373-1413.

Gollwitzer, M., Schmitt, M., Schalke, R., Maes, J., & Baer, A. (2005). Asymmetrical effects of justice sensitivity perspectives on prosocial and antisocial behavior. *Social Justice Research*, 18(2), 183-201.

Gollwitzer, M., & Rothmund, T. (2009). When the need to trust results in unethical behavior: The Sensitivity to Mean Intentions (SeMI) model. In D. De Cremer (Ed.), *Psychological perspectives on unethical behavior and decision making* (pp.135-152). Charlotte, NC: Information Age.

Grote, N. K., Clark, M. S., & Moore, A. (2004). Perceptions of injustice in family work: The role of psychological distress. *Journal of Family Psychology*, 18(3), 480-492.

Hatfield, E., Rapson, R. L., & Aumer-Ryan, K. (2008). Social justice in love relationships: Recent developments. *Social Justice Research*, 21, 413-431.

Ketelaar, T., & Au, W. T. (2003). The effects of feelings of guilt on the behaviour of uncooperative individuals in repeated social bargaining games: An affect-as-information interpretation of the role of emotion in social interaction. *Cognition and Emotion*, 17(3), 429-453.

Kickul, J., Gundry, L. K., & Posig, M. (2005). Does trust matter? The relationship between equity sensitivity and perceived organizational justice. *Journal of Business Ethics*, 56(3), 205-218.

Klass, E. T. (1978). Psychological effects of immoral actions: The experimental evidence. *Psychological Bulletin*, 85(4), 756–771.

Lovaš, L. (1995). Nespravodlivosť v interpersonálnych vzťahoch. *Československá psychologie*, 39(3), 203-212.

Mikula, G., Riederer, B., & Bodi, O. (2012). Perceived justice in the division of domestic labor: Actor and partner effects. *Personal Relationships*, 19, 680-695.

Mikula, G., Scherer, K., R., & Athenstaedt, U. (1998). The role of injustice in the elicitation of differential emotional reactions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(7), 769-783.

Montada, L., & Schneider, A. (1989). Justice and emotional reactions to the disadvantaged. *Social Justice Research*, 3(4), 313-344.

Schmitt, M., & Dörfel, M. (1999). Procedural injustice at work, justice sensitivity, job satisfaction and psychosomatic well-being. *European Journal of Social Psychology*, 29(4), 443-453.

Schmitt, M., Gollwitzer, M., Maes, J., & Arbach, D. (2005). Justice sensitivity: Assessment and location in the personality space. *European Journal of Psychological Assessment*, 21, 202-211.

Schmitt, M., & Maes, J. (2006). Equity and justice. In Bryant, J., & Vorderer, P. (Eds.), *Psychology of entertainment* (pp.273-289). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Schmitt, M., Baumert, A., Gollwitzer, M., & Maes, J. (2010). The justice sensitivity inventory: factorial validity, location in the personality facet space, demographic pattern, and normative data. *Social Justice Research*, 23, 211-238.

Vidmar, N. (2002). Retributive justice: Its social context. In Ross, M., & Miller, D. T. (Eds.), *The justice motive in everyday life* (pp.291-313). Cambridge: Cambridge University Press.

Wu, M., Schmitt, M., Zhou, Ch., Nartova-Bochaver, S., Astanina, N., Khachatryan, N., & Han, B. (2014). Examining self-advantage in the suffering of others: Cross-cultural differences in beneficiary and observer justice sensitivity among Chinese, Germans, and Russians. *Social Justice Research*, 27(2), 231-242.

Žitný, P., & Halama, P. (2011). Self-esteem, locus of control and personality traits as predictors of sensitivity to injustice. *Studia Psychologica*, 53(1), 27-40.

Úloha serendipity vo vedeckom myslení

The role of serendipity in scientific thinking

Imrich Ruisel

expsrui@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Príspevok bol finančne podporený projektom VEGA č. 2/0116/15

Abstrakt

Serendipita predstavuje „*šťastnú náhodu*“ alebo „*príjemné prekvapenie*“. Pojem do literatúry zaviedol anglický literát Horace Walpole podľa perzskej rozprávky z 10. storočia, ktorej hrdinovia na cestách náhodou a dôvtipom objavovali niečo, čo nehľadali. Do vedeckého myslenia v 19. storočí zaviedol tento pojem chemik Eduard Solly. Serendipita je spojená s takými významnými objavmi, ako bol zákon gravitácie Newtona, objav penicilínu Fleminga, a podobne. V súčasnosti sa o serendipite diskutuje v súvislosti s náhodou vo vede. Neraz sa prehliada úloha dôvtipu pri spájaní zdanlivo neutrálnych faktov tak, aby priniesli hodnotné závery. Preto úspešní vedci prostredníctvom serendipity môžu generovať aktivity, prinášajúce významné poznatky. V podstate dochádza k prepojeniu cieleného a vyspelého poznávania s nečakanou náhodou. Serendipita pôsobí najmä na vedcov spoločne pracujúcich v prostrediach, ktoré aktivujú komunikáciu, hľadanie výskumných alternatív a objavovanie nových aplikácií. Často dochádza k výraznému pokroku v poznávaní, čo neraz aktívne rozvíja príbuzné technológie.
Kľúčové slová: Serendipita, myslenie, rozhodovanie, náhoda

Abstract

Serendipity is a „*good luck*“ or as a „*pleasant surprise*“. The concept introduced into English literature Horace Walpole by Persian fairy tales from the 10th century, whose heroes on the road appeared by chance and wit something not sought. To scientific thought in the 19th century this concept by chemist Eduard Solly was introduced. Serendipity is associated with such important discovery, as was Newton´s law of gravitation and the discovery of penicillin by Fleming and so on. At present, the serendipity discussion when considering the role of chance in science. Often overlooked role of wit in combining seemingly neutral facts to bring about valuable conclusions. Therefore, successful scientists through serendipity phneomena can generate activities that will bring important insights. Basically, there is a connection between the targeted learning with an unexpected accident. The serendipity occurs especially among scientists working together in an environment that enables communication, search of alternatives research and discovery of new application. Often there is a significant progress in cognition, which now leads to the development of related technologies.
Key words: serendipity, thinking, decision making, chance

Pojem serendipita je odvodený z arabského názvu republiky Sri Lanka (Serendip) a znamená *šťastnú náhodu* alebo *príjemné prekvapenie*. Na pôsobenie tejto kognitívnej funkcie upozornil britský spisovateľ a syn prvého premiéra Veľkej Británie Horace Walpole (1717 – 1797) v liste, ktorý poslal roku 1754 priateľovi a diplomatovi Horace Mannovi. Podľa H. Walpola „*tento objav je toho druhu, ktorý som nazval serendipitou, ide o značne expresívny pojem, ktorý som ešte pred Tebou nepoužil a preto sa Ti ho pokúsim vysvetliť. Ak ho odvodím, budeš mu rozumieť lepšie, než keby som ho definoval. Svojho času som čítal rozprávku o Troch princoch zo Serendipy; tieto tri Jasnosti dosiahli na svojich cestách náhodné a* dôvtipné *objavy alebo vyriešili problémy, ktoré predtým nevyhľadávali. Napríklad jeden z nich objavil, že jeho mulica je slepá na pravé oko, pretože chodila v poslednom čase*

po rovnakej strane, čo zistil podľa toho, že trávu spásala iba na ľavej strane – teraz už asi vieš, čo je serendipita" (Lewis, 1960, s.30).

Princovia napríklad stretli pohoniča tiav, ktorý chcel vedieť, či náhodou nevideli jeho zatúlanú ťavu. Zo žartu sa priznali, že ťavu videli a uviedli, že bola slepá na jedno oko, chýbali jej zuby a krívala, pričom niesla nielen ťarchavú ženu, ale aj vrecia s medom a s maslom. Z týchto presných detailov pohonič usúdil, že traja mladí muži ťavu nielen videli, ale aj ukradli. Preto ich udal a požiadal, aby ich uvrhli do väzenia. Onedlho sa však ťava našla a princov priviedli ku kráľovi Beramovi, ktorý chcel vedieť, ako zistili fakty, ktoré pri vypočúvaní uviedli bez toho. aby ťavu predtým videli.

Z ich odpovedí vyplynula vysoká úroveň deduktívneho myslenia, pretože uvedené fakty odvodili z nepatrných stôp, ktoré našli na ceste. Beramo ich bohato odmenil a prijal za svojich radcov. Príbeh mal však pokračovanie v rôznych dobrodružstvách, ktoré preukázali múdrosť a dôvtip pútnikov, až vyústil k šťastnému ukončeniu. Židovská verzia tohto príbehu, zaradená dokonca do Talmudu sa pripisovala rabínovi Jonatán ben Zakájovi (Remer, 1965) Motívy perzskej básne o troch bratoch použil aj Francois-Marie Arouet (Voltaire, 1694 – 1778) vo filozofickej fikcii s názvom *Zadig* (originálne *Zadig, ou la destinée. Historie orientale)*. Podľa tohto francúzskeho filozofa ľudský život spočíva v rukách osudu. Hlavný hrdina, údajný babylonský filozof *Zadig* sa zatúlal na ostrov Serendip, kde si získal úctu ako úspešný poradca a preto mu sudca a kráľ Nabissan zveril správu krajiny. V tretej kapitole príbehu, dedukoval podobne ako princovia zo stôp vlastnosti koňa alebo psa, napriek tomu, že ich nestretol.

Nie div, že táto deduktívna prax neskôr ovplyvnila aj francúzskeho prírodovedca Georga Cuviera (1769-1832), ktorý roku 1834 pri formovaní novej vedy paleontológie uviedol: „*Dnes každý, kto vidí iba odtlačok paznechtov kopyta, môže predpokladať, že zviera, ktoré ich vyhĺbilo, bolo prežúvavcom a tento záver je podobný poznatkom, ku ktorým sa dospieva aj vo fyzike alebo etike. Takéto stopy samé o sebe poskytnú pozorovateľovi informácie o zuboch, čeľustiach, chrbtici, dlhých kostiach, stehnách, ramenách a panvách zvieraťa, ktoré práve tadeto prešlo..."* (Rudwick, 1997, s. 36).

Aj fyziológ a anatóm, prívrženec Darwinovej teórie evolúcie Huxley (1825-1895), pokladal *Zadigov* prístup za inšpiratívny. Podľa neho základom *Zadigových* argumentov je predpoklad, na ktorom sú založené jednotlivé epizódy každodenných životov ľudí, pričom z predchádzajúcich podnetov možno zistiť príčiny, ktoré určitý jav vyvolávajú.

Zadig pravdepodobne inšpiroval aj amerického spisovateľa Edgara Allana Poea (1809-1849), aby v príbehu *Vražda v ulici Morgue* načrtol postavu amatérskeho detektíva Augusta Dupina a nazval ho *príbehom usudzovania*, v ktorom rozsah získaných informácií nezávisí ani tak od platnosti záverov, ako skôr od kvality pozorovania. V jeho stopách nepochybne kráčal aj neskorší tvorca Sherlocka Holmesa Sir Conan Doyle (1859-1930).

Pôsobenie serendipity vo vedeckom myslení propagoval v 19. storočí anglický chemik Eduard Solly (1819-1886). Tento vedec a bibliofil reagoval na anonymný prieskum publikovaný v periodiku *Notes and Queries* o Walpolovej poviedke *Princezna zo Serendip*. V odpovedi Solly uviedol, že *Horace Walpole* použil *serendipitu* na vyjadrenie *určitého druhu prirodzenej bystrosti* (Merton a Barber, 2004, s.51). Neskôr si tento pojem postupne osvojovali literárni vzdelanci. Do vedeckého myslenia sa v tridsiatych rokoch minulého storočia dostal najmä vďaka úsiliu amerického fyziológa, zakladateľa teórie homeostázy Waltera B. Cannona (1871-1945).

Ako sa už spomínalo, na pôsobenie serendipity od čias Walpola upozorňovali predstavitelia viacerých vedeckých smerov. Napríklad austrálsky patológ Beveridge (2005) tvrdil, že väčšina objavov v biológii a medicíne sa vyskytuje nielen nečakane, ale dokonca aj náhodne. Javy, ktoré lámu staré pravidlá, možno predvídať len ťažko, pretože často nie sú

v súlade so súčasnými trendmi poznania. Pochopiteľne, že mnohé vedecké objavy sa realizovali už dávno pred definovaním serendipity.

Napríklad Newtonov objav príťažlivosti údajne iniciovaný pádom jablka na hlavu pozorovateľa nie je len náhodným dôsledkom dobrej pozorovacej schopnosti geniálneho fyzika, alebo zdôraznením úlohy náhodného pozorovania. K vedeckým záverom o príčine tohto javu vedec dospel len vďaka expertným poznatkom uloženým v jeho deklaratívnej a procedurálnej pamäti. Podobne postupoval aj francúzsky fyzik, laureát Nobelovej ceny Becquerel (1852 – 1908), ktorého náhodné pôsobenie solí uránu na fotocitlivý materiál priviedlo k objavu rádioaktivity. Americkému astronómovi Tombaughovi (1906 – 1997) chybné výpočty kolegu Lowella (1855 – 1916) umožnili objaviť planétu Pluto. Kirk a Miller (1986) opísali viaceré nové objavy v biomedicínskych vedách, ku ktorým došlo v dôsledku mylných interpretácií, vrátane Flemingovho pomenovania penicilínu podľa plesne, ktorá sa dostala do vzoriek stafylokokovej kultúry a zničila baktérie. Medzi podobné udalosti sa zaraďuje aj objavenie Ameriky roku 1492 (Krištof Kolumbus), odhalenie podstaty elektromagnetizmu roku 1820 (Hans Christian Ørsted), objav štruktúry benzénu roku 1865 (Friedrich Kekule), ktorý umožnil sformovať nový odbor organickej chémie - chémiu aromatických zlúčenín, ale aj odhalenie podstaty röntgenového žiarenia v rokoch 1895 - 7 (laureát Nobelovej ceny za fyziku Wilhelm Conrad Röntgen). Ale autor tejto publikácie má aj vlastnú skúsenosť, keď ho dovolenka na Sicílii priviedla popri bežnom štúdiu histórie tohto regiónu k biografiám dvoch vynikajúcich stredovekých vladárov a amatérskych vedcov, predstaviteľov normánskej šľachty – Rogera II a Friedricha II Štaufského.

Popri fyzikálnych a medicínskych oblastiach sa serendipita významne uplatňuje aj vo farmaceutickom výskume. Napríklad väčšina moderných liekov na terapiu mentálnych chorôb sa objavila medzi rokmi 1940 až 1960. Podľa Bauermeistera et al. (2010) sa v tomto období do medicínskej praxe zaviedlo lítium, imipramin a fenobarbital a analyzoval sa halucinogenný efekt LSD. Ako upozornili autori, poučné je najmä používanie lítia, ktoré v psychiatrickej praxi využil austrálsky psychiater John Cade. Zistil, že lítium nielen uspokojuje manických pacientov, ale aj tlmí reaktivitu schizofrénnych pacientov. Preto sa tento produkt stal účinným liekom na liečenia bipolárnych porúch.

Serendipita tvorí aj významnú súčasť kognitívnej psychológie, najmä vzhľadom na pôsobenie kauzálneho vedeckého usudzovania, ktoré sa významne podieľa na zostavovaní výskumných plánov. Vedci si pri ich zostavovaní uvedomujú, že neočakávané zistenia sa vyskytujú pomerne často a vytvorili stratégie, ktoré umožňujú ich kontrolu. Formulujú rozdielne kauzálne modely svojich experimentov, pričom dbajú o dodržiavanie výskumných podmienok a kontrol, ktoré manifestujú doposiaľ neznáme mechanizmy. Vedci vytvárajú podmienky umožňujúce výskyt neočakávaných javov, a ak sa vyskytnú, majú k dispozícii kauzálne modely, ktoré im umožňujú presne určiť časti kauzálneho reťazca, v ktorých tieto neočakávané zistenia vznikajú. Podľa výsledkov týchto štúdií možno validnejšie vysvetliť rozdiely medzi tým, ako vedci i laici analyzujú a hodnotia svoje hypotézy (Ruisel, 2014).

Serendipita sa spomína aj v diskusiách o úlohe náhody vo vedeckom myslení. Jeden z dôležitých aspektov Walpolovej originálnej definície, ktorý sa však vždy nespomína, je nevyhnutnosť, aby jednotlivec svojim dôvtipom spojil zdanlivo neutrálne fakty tak, aby mu umožnili dospieť k platnému záveru. Pochopiteľne, že vedecké metódy poskytujú vedcom pri realizácii objavov príležitosť rôznym spôsobom využívať náhody. Úspešní vedci starostlivo skúmajú jednotlivé fakty, aby analyzovali určité javy z rôznych hľadísk. Najmä pri hľadaní odpovedí na otázky, na ktoré empirické pozorovania nedokážu jednoznačne odpovedať. Serendipitné aktivity umožňujú generovať dôležité výskumné závery, najmä o náhlom prepájaní cieleného poznania s nečakanou náhodou.

Serendipitu ako metódu vhodnú aj pre sociálne vedy vyzdvihol Merton (1968), najmä vo forme pomerne častého prežívania udalostí, vyplývajúcich z nepredpokladaných, anomálnych

a strategických podkladov, umožňujúcich vznik novej alebo rozšírenie existujúcej teórie. V publikácii *The Travels and adventures of serendipity* Merton s Barberom (2004) mapovali tento pojem najmä zo sémantického hľadiska. Podľa nich existuje bohatý literárny materiál o tom, *ako sociálni vedci premýšľajú, cítia a konajú*, ale len málo detailov opisuje to, *čo skutočne robia, cítia a myslia*. Preto neočakávané fakty môžu vykresať iskry, ktoré vyvolajú teoretické analýzy. Východiskové situácie vyvolávajúce serendipitu, charakterizujú tri vlastnosti: musia byť *nepredvídané*, *neobvyklé* a *strategické* (napríklad s významnými dôsledkami pre vývin určitej teórie).

Newtonovský príbeh objavovania je v súlade s dominujúcimi sociálne konštruktivistickými modelmi filozofie vedy, najmä s Kuhnovými úvahami formulovanými v publikácii *The structure of scientific revolutions*. Kuhn (1962) argumentoval, že vedecký pokrok je nepredvídateľný a nemožno ho priamo odvodiť bežnou vedeckou prácou, ale závisí od kritického a neočakávaného vhľadu, ktorý vedie k *lepšiemu* pochopeniu empirických vzťahov, to jest k novej paradigme. Táto úvaha nezdôrazňuje len predstavu, že vedecká práca je *neusporiadaný* proces, ale aj to, že v silách vedcov je, aby sa priblížili k pravdivému poznaniu. Na druhej strane humanitní vedci neraz menia rétoriku prírodných vedcov o objavovaní *nových a lepších poznatkov* predpokladom, že umožňujú *hlbšie chápanie vecí, ktoré si ľudia do značnej miery už uvedomujú* (Becker, 1982).

Aj inovácie v technických oblastiach poznania vytvárali jednotlivci, ktorým serendipita umožňovala tvorivo *vidieť mosty, kde iní vidia diery* a kreatívne kombinovať podnety, medzi ktorými sú určité (aj keď latentné) väzby. Serendipita získala popularitu aj pri realizácii úspešných obchodných vzťahov, najmä medzi manažérmi, ktorí hľadajú nové formy riešenia problémov a tým podnecujú rozvoj tvorivosti a inovácií.

Literatúra

Baumeister, A.A., & Hawkins, M.F., & López-Muňoz, F. (2010). Toward standardized usage of the word serendipity in the historiography of psychopharmacology. *Journal of the History of the Neuroscience,* 19, 253-270

Becker, H.S. (1982). *Art worlds*. Berkeley: University of California Press

Beveridge, W.I.B. (1957). *The art of scientific investigation*. New York: The Blackburn Press

Kirk, J., Miller, M.L. (1986). *Reliability and validity in qualitative research*. Sage: Beverly Hills

Kuhn, T.S. (1962). *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press

Lewis, W.S. (1960). *Horace Walpole´s correspondence*. Vol. 20. London: Oxford University Press

Merton, R.K. (1968). *Social theory and social structure*. New York: Free Press

Merton, R.T.,& Barber, E. (2004). *The travels and adventures of serendipity*. Princeton: Princeton University Press

Remer, T.G. (1965). *Serendipity and the Three princes of Serendip*. Norman: University of Oklahoma Press

Rudwick, M. (1997). *George Cuvier, fossil bones and geological catastrophes*. Chicago: University of Chicago Press

Ruisel, I., (2014). *Psychológia myslenia.* Nitra: UKF, FSVaZ

Črtová emocionálna inteligencia vo vzťahu k životnej spokojnosti

Trait emotional intelligence in relation to live satisfaction

Vladimír Salbot, Edita Slušná

vladimir.salbot@umb.sk

Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Príspevok je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0945/13.

Abstrakt

Prezentovaný príspevok rieši vzťahy medzi črtovou emocionálnou inteligenciou a životnou spokojnosťou. Zámerom autorov bolo tiež overiť vnútornú reliabilitu a konštruktovú validitu dotazníka TEIQue na meranie črtovej emocionálnej inteligencie. Výsledky výskumu preukázali dostatočnú vnútornú raliabilitu dotazníka TEIQue - adolescentná verzia. Výnimku tvorili len dimenzie impulzita, vzťahová kompetencia, adaptabilita, asertivita a sebamotivácia. Tieto dimenzie vykazovali hraničnú alebo dokonca nižšiu vnútornú konzistenciu. Konštruktová konvergentná validita dotazníka TEIQue voči konštruktu životnej spokojnosti bola dostatočná. Adolescenti s vyššou mierou črtovej emocionálnej inteligencie sú spokojnejší so svojim životom.

Kľúčové slová: črtová emocionálna inteligencia, životná spokojnosť, reliabilita, validita

Abstract

Presented contribution resolve relations between trait emotional intelligence and life satisfaction. Other authors intention was also confirm an internal reliability and constructing validity of questionaire TEIQ which is measuring an trait emotional intelligence. Research results vindicate enoughly an internal reliability of TEIQ - adolescent version. An exemptions was only dimensions as a impulsity, relationships, adaptability, assertiveness and self-motivation. This variable was limited or lower internal reliability. Convergent construct validity TEIQ to life satisfaction was enough. More life satisfaction had higher trait emotional intelligence adolescents.
Keywords: trait emotional intelligence, life satisfaction, reliability, validity

Úvod

Črtová emocionálna inteligencia je pomerne nový psychologický konštrukt, ktorý ešte nie je v psychologickej teórii plne akceptovaný. Stále pokračuje psychologický výskum, ktorého cieľom je potvrdiť opodstanenosť tohto konštruktu. Dôležitou súčasťou tohto procesu je mať k dispozícii reliabilné a validné meracie nástroje. Naopak, pojem životná spokojnosť ako súčasť kvality života (subjektívnej pohody), je v psychologickej teórii už dlhodobo skúmaný. Bolo už publikované veľké množstvo vedeckých štúdií na túto tému. Zámerom štúdie je preskúmať vzťahy medzi črtovou emocionálnou inteligenciou a životnotnou spokojnosťou človeka a overiť vnútornú konzistenciu a konštruktovú kovergentnú validitu dotazníka TEIQue na meranie črtovej emocinálnej inteligencie. Autorom tejto metodiky je K. V. Petrides. Podľa autorov Schulze a Roberts (2007) ide o najprepracovnejší model črtovej emocionálnej inteligencie v odbornej psychologickej literatúre. Petrides je autorom viacerých verzií dotázníkov TEIQue t. j. pre deti, adolescentov a dospelých. Dotazníky sú konštruované ako plné aj skrátené verzie.

Pérez, Petrides, Furnham (cit. podľa Schultze & Roberts, 2007, s. 201) chápu črtovú emocionálnu inteligenciu ako „behaviorálne dispozície vzťahujúce sa k emóciám a osobne vnímané schopnosti merané sebapopisnými metódami“. Vzhľadom k tomu, že je náš empirický výskum črtovej emocionálnej inteligencie realizovaný prostredníctvom dotazníka

TEIQue adolescentná verzia, priblížime jeho základnú charakteristiku. Dotazník TEIQue obsahuje 15 emocionálnych čŕt, 13 z nich vytvára štyri všeobecné faktory (emocionalita, sebakontrola, sociabilita, well-being) a dve sa chápu ako samostatné emocinálne črty. Črtové dimenzie sú tieto: adaptabilita, asertivita, emočná expresia, manžment emócií (druhých), emočná precepcia, emočná regulácia, nízka impulzivita, vzťahová kompetencia, sebaaúcta, sebamotivácia, sociálna uvedomelosť, zvládanie stresu, črtová empatia, črtové šťastie, optimizmus.

Je všeobecne známe, že životná spokojnosť predstavuje kognitívnu zložku osobnej (subjektívnej) pohody a znamená vedomé hodnotenie vlastného života. Blatný (2010, s. 198) spája životnú spokojnosť s osobnou pohodou a charakterizuje ju „ ako dlhodobý či pretrvávajúci emočný stav, v ktorom je reflektovaná celková spokojnosť človeka s vlastným životom“. Uvedený autor (tamtiež, s. 201-202), opierajúc sa o výskumy zahraničných autorov (napr. Costa & McCrae, 1984; Diener et al., 1992; DeNeve & Cooper, 1998) uvádza, že extraverti a emočne stabilné osoby sú spokojnejší so životom ako introverti a osoby emočne nevyrovnané.

Predpokladali sme, že životná spokojnosť bude súvisieť s emocionalitou osobnosti, konkrétne s črtovou emocionálnou inteligenciou operacionalizovanou modelom črtovej emocionálnej inteligencie K. V. Petridesa.

Metóda

Cieľom nášho výskumu bolo empiricky doložiť vzťah medzi črtovou EI a životnou spokojnosťou, a tým prispieť ku konštruktovej validizácii (aspekt konvergentnej validity) dotazníka TEIQue pre adolescentov. Zároveň sme chceli overiť reliabilitu v zmysle v nútornej konzistencie daného nástroja.

Výskumné otázky:

1. Je vnútorná konzistencia (reliabilita) slovenskej verzie dotazníka TEIQue vrátane jeho dimenzií a faktorov dostatočná?
2. Je konštruktová (konvergentná) validita dotazníka TEIQue vo zťahu ku konštruktu životnej spokojnosti dostatočná?

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorili tri samostatné výskumné súbory. Prvý výskumný súbor pozostával z 83 študentov gymnázií a stredných škôl z Banskej Bystrice, Levíc a Nitry vo veku 17 až 20 rokov. Druhý súbor tvorilo 101 študententov z gymnázií v Banskej Bystrici a v Brezne vo veku 17 až 19 rokov. Tretí výskumný súbor tvorilo 88 študentov z gymnázií v Banskej Bystrici a strednej školy v Bratislave vo veku 16 až 20 rokov. Použili sme metódu príležitostného výberu.

Výskumné metodiky

Na meranie črtovej emocionálnej inteligencie sme použili adolescentnú plnú verziu dotazníka TEIQue (v slovenčite totožnú s verziou pre dospelých s výnimkou jednej položky týkajúcej sa buď pracovného alebo školského prostredia). Na meranie životnej spokojnosti sme použili Fahrenbergov Dotazník životnej spokojnosti (Fahrenberg, Myrtek, Schumacher, & Brähler, 2000, preklad: Rodná & Rodný, 2001). Dotazník je určený na posúdenie celkovej životnej spokojnosti v reprezentatívnych oblastiach života. V našom prípade išlo o tieto oblasti života: zdravie, priatelia, príbuzní a známi, vlastná osoba, voľný čas a bývanie.

Výsledky

Tabuľka 1: Vnútorná konzistencia slovenskej verzie dotazníka TEIQ-ue adolescentná verzia N= 83

	Cronbachovo alfa	Počet položiek
Sebaúcta	,761	11
Emočná expresia	,857	10
Sebamotivácia	,309	10
Emočná regulácia	,749	12
Črtové šťastie	,844	8
Črtová empatia	,757	9
Sociálna uvedomelosť	,752	11
Nízka impulzivita	,703	9
Emočná percepcia	,704	10
Zvládanie stresu	,776	10
Manažment emócii (druhých)	,681	9
Optimizmus	,795	8
Vzťahová kompetencia	,608	9
Adaptabilita	,673	9
Asertivita	,452	9
Well-being	,840	pre 3 dimenzie
Sebakontrola	,700	pre 3 dimenzie
Emocionalita	,754	pre 4 dimenzie
Sociabilita	,805	pre 3 dimenzie
Globálna črtová EI	,884	pre 15 dimenzií

Tabuľka 2: Vnútorná konzistencia slovenskej verzie dotazníka TEIQ-ue adolescentná verzia N= 101

	Cronbachovo alfa	Počet položiek
Sebaúcta	,819	11
Emočná expresia	,847	10
Sebamotivácia	,518	10
Emočná regulácia	,809	12

Črtové šťastie	,903	8
Črtová empatia	,743	9
Sociálna uvedomelosť	,778	11
Nízka impulzivita	,416	9
Emočná percepcia	,702	10
Zvládanie stresu	,828	10
Manažment emócii (druhých)	,765	9
Optimizmus	,819	8
Vzťahová kompetencia	,650	9
Adaptabilita	,618	9
Asertivita	,394	9
Well-being	,839	pre 3 dimenzie
Sebakontrola	,703	pre 3 dimenzie
Emocionalita	,703	pre 4 dimenzie
Sociabilita	,783	pre 3 dimenzie
Globálna črtová EI	,860	pre 15 dimenzií

Tabuľka 3: Vnútorná konzistencia slovenskej verzie dotazníka TEIQ-ue adolescentná verzia N= 88

	Cronbachovo alfa	Počet položiek
Sebaúcta	,858	11
Emočná expresia	,823	10
Sebamotivácia	,608	10
Emočná regulácia	,756	12
Črtové šťastie	,881	8
Črtová empatia	,701	9
Sociálna uvedomelosť	,733	11
Nízka impulzivita	,664	9
Emočná percepcia	,679	10
Zvládanie stresu	,798	10
Manažment emócii (druhých)	,720	9
Optimizmus	,769	8
Vzťahová kompetencia	,608	9

Adaptabilita	,613	9
Asertivita	,597	9
Well-being	,850	pre 3 dimenzie
Sebakontrola	,694	pre 3 dimenzie
Emocionalita	,777	pre 4 dimenzie
Sociabilita	,782	pre 3 dimnzie
Globálna črtová EI	,878	pre 15 dimenzií

Ako vidieť z tabuiek 1, 2 a 3 Cronbachovo alfa skoro pri všetkých premenných vykazovalo také hodnoty, ktoré nás opravňujú konštatovať, že reliabilita v zmysle vnútornej konzistencie položiek, ktoré sa týkajú jednotlivých dimenzií a faktorov dotazníka TEIQ-ue, vrátane globálnej črtovej emocionálnej inteligencie, je dostatočná. Výnimku tvorili len dimenzie sebamotivácia, asertivita, nízka impulzivita, adaptabilita a vzťahová kompetencia, kde možno konštatovať hraničnú alebo dokonca nižšiu vnútornú konzistenciu daných dimenzií.

Naša druhá výskumná otázka smerovala k overovaniu konštruktovej konveregentnej validity dotazníka TEIQue-adolescentná verzia. Ako vidieť z tabuľky 4, skoro všetky dimenzie a faktory dotazníka TEIQue vrátane globálnej črtovej emocionálnej inteligencie štatisticky významne pozitívne korelujú so životnou spokojnosťou. Považujeme to za argument v prospech konštruktovej konvergentnej validity dotazníka TEIQue, resp. TEIQue-adolescentná verzia.

Pri podrobnejšom pohľade na analýzu korelačných vzťahov možno konštatovať, že z jednotlivých dimenzií dotazníka TEIQue najviac súviseli so životnou spokojnosťou: sebaúcta (r=0,46), črtové šťastie (r=0,35) a optimizmus (r=0,43) spolu s faktorom well-beingu (r=0,47), pod ktorý spadajú a ďalej emočná expresia (r=0,37), sociálna uvedomelosť (r=0,40), zvládanie stresu (r=0,43), asertivita (r=0,46) a faktor emocionality (r=0,40). Globálna črtová emocionálna inteligencia korelovala so životnou spokojnosťou pozitívne a relatívne tesne (r=0,51).

Tabuľka 4: Konvergentná validita dotazníka TEIQue adolescentná verzia voči konštruktu životnej spokojnosti (korelačné koeficienty) N=83

TEIQ-ue	Životná spokojnosť
Sebaúcta	,459**
Emočná expresia	,370**
Sebamotivácia	,277**
Emočná regulácia	,258**
Črtové šťastie	,346**
Črtová empatia	,173
Sociálna uvedomelosť	,397**
Nízka impulzivita	,213*

Emočná percepcia	,281**
Zvládanie stresu	,433**
Manažment emócií (druhých)	,189*
Optimizmus	,433**
Vzťahová kompetencia	,290**
Adaptabilita	,236*
Asertivita	,456**
Well-being	,470**
Sebakontrola	,364**
Emocionalita	,402**
Sociabilita	,399**
Globálna črtová EI	,510**

*p<0,05

**p<0,01

Diskusia

Ako sme už konštatovali, náš výskum ukázal, že vnútorná konzistencia dotazníka TEIQue adolescentná verzia na úrovni dimenzií, jednotlivých faktorov a globálnej črtovej emocionálnej inteligencie sa javí ako dostatočná, až na niektoré dimenzie (sebamotivácia, asertivita, adaptabilita, impulzivita a vzťahová komptencia). Výskum Freudenthalera a kol. (2008) ukázal, že 12 z 15 subškál dotazníka TEIQue malo vysokú vnútornú konzistenciu (0,71 až 0,91), pričom tri subškály (impulzivita, vzťahová kompetencia a sebamotivácia) mali Cronbachovo alfa pod 0,70. Avšak ako uvádzajú autori vnútorná konzistencia faktorov TEIQue bola excelentná. Výskumy Petridesa (2009) na vzorke 1721 respondentov taktiež poukazujú na vysokú vnútornú konzistenciu dotazníka TEIQue (Cronbachove koeficienty alfa sa pohybovali od 0,70 do 0,90). Cooper a Petrides (2010) uvádzájú, že Cronbachovo alfa dotazníka TEIQue-SF (skrátená verzia) bolo 0,89 (muži) a 0,88 (ženy), pričom výskum bol realizovaný na vzorke na 1119 respondentov. Výsledky výskumu Nábělkovej (2012) so slovenskou verziou TEIQue pre dospelých sú podobné našim zisteniam. Problematická sa javila subškála sebamotivácia, kde bolo Cronbachovo alfa nízke (0,46). Nižšiu vnútornú konzistenciu vykazovali aj subškály adaptabilita, asertivita a vzťahová kompetencia, kde boli hodnoty koeficientu alfa pod 0,70. Ďalšie výskumy (Salbot, Nábělková, & Kaliská, 2012) poukázali na akceptovateľnú vnútornú konzistenciu dotazníka TEIQue (Cronbachovo alfa sa pohybovlo u jednotlivých faktorov dotazníka TEIQue od 0,76 po 0,83 u plnej verzie a od 0,61 do 0,81 u skrátenej verzie; pri globálnej črtovej EI u plnej verzie bolo alfa 0,87 a u skrátenej verzie 0,86). Posledné výskumy autoriek Kaliskej a Nábělkovej (2015) dokladajú na vzorke adolescentov (N=923) dostatočnú vnútornú konzistenciu (Cronbachovo alfa nad 0,70) pre 8 dimenzií dotazníka TEIQue - adolescentná verzia, mierne nižšiu konzistenciu (alfa v rozpätí od 0,57 do 0,70) pre 6 dimenzií (percepcia emócií, nízka impulzivita, manažment emócií, vzťahová kompetencia, adaptabilita a asertivita) a problematickú konzistenciu pri dimenzii sebamotivácia (α=0,49).

Na základe korelačnej analýzy premenných črtová emocionálna inteligencia a životná spokojnosť sumarizujeme, že konštruktová validita dotazníka TEIQue sa zo skúmaného aspektu javí ako dostatočná.

Najvyššie korelácie so životnou spokojnosťou vykazovali dimenzie sebaúcta, zvládanie stresu, optimizmus a asertivita. Preukazné korelácie boli aj medzi jednotlivými faktormi, resp. globálnym skóre črtovej emocionálnej inteligencie a životnou spokojnosťou. Vzhľadom k tomu môžeme uvažovať, že adolescenti s vyššou mierou črtovej emocionálnej inteligencie sú spokojnejší so svojim životom. Výskum podobného charakteru realizoval Freudenthaler a kol. (2008) na vzorke 150 nemeckých respondentov. Zistil štatisticky významné korelačné vzťahy medzi jednotlivými faktormi TEIQue a životnou spokojnosťou. Pozitívne vzťahy medzi črtovou emocionálnou inteligenciou a životnou spokojnosťou nájdeme aj vo výskumoch Palmera, Donaldsona a Stougha (2002), Extremera a Fernandez-Berrocala (2005), Konga, Zhaoa a Youa (2012).

Záver

V rámci našich výskumných zámerov sa nám podarilo overiť a doložiť vnútornú konzistenciu a konštruktovú (konvergentnú) validitu dotazníka TEIQue-adolescentná verzia. Do budúcna bude potrebné zaoberať sa tými dmenziami dotazníka TEIQue a ich položkami, ktoré vykazujú nižšiu vnútornú reliabilitu a realizovať nové empirické skúmania s upravenými metodikami TEIQue a TEIQue-adoelscentná verzia. Našou štúdiou sme tiež potvrdili, že emocionalita osobnosti je jedným z nezanedbateľných korelátov životnej spokojnosti človeka.

Literatúra

Blatný, M., Hřebíčková, M., Millová, K., Plháková, A., Říčan, P., Slezáčková, A., & Stuchlíková, I. (2010). *Psychologie osobnosti*. Praha: Grada Publishing.

Cooper, A. & Petrides, K. V. (2010). A psychometric analysis of the trait emotional intelligence questionnaire – short form (TEIQue-SF) using item response theory. *Journal of Personality Assessment*, 92, 449-457.

Extremela, N. & Fernadez-Berrocal, P. (2005). Perceived emotional intelligence and life satisfaction: Predictive and incremental validity using the trait meta-mood scale. *Personality and Individual Differences*, 39, 937- 948.

Fahrenberg, J., Myrtek, M., Schumacher, J., & Brähler, E. (2001). *Dotazník životní spokojenosti*. Praha: Testcentrum. [Preklad a úprava: Rodná, K., Rodný, T.]

Freudenthaler, H. H., Neubauer, S. C., Gabler, P., Scherl, W.G., & Rindermann, H. (2008). Testing and validating the trait emotional inteligence questionnaire (TEIQue) in Geman-speaking sample. *Personality and Individual Differences*, 45, 673-678.

Kaliská, L. & Nábělková, E. (2015). *Psychometrické vlastnosti a slovenské normy Dotazníkov črtovej emocionálnej inteligencie pre deti, adolescentov a dospelých*. Banská Bystrica: Belianum.

Kong, F., Zhao, J., & You, X. (2012). Emotional intelligence and life satisfaction in Chinese university students: The mediating role of self-esteem and social support. *Personality and Individual Differences*, 53, 1039-1043.

Nábělková, E. (2012). Psychometrické vlastnosti Dotazníka črtovej emocionálnej inteligencie pre dospelých (TEIQue). In A. Heretik & E. Rošková (Eds.), *Psychologica Universitas Comeniana*. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave XLI (CD-rom; s. 657-675). Bratislava: Stimul a FFUK.

Petrides, K. V. (2009). *Technical manual for the trait emotional intelligence questionnaires (TEIQue)*. First Edition. London: London Psychometric Laboratory.

Palmer, B., Donaldson, C., & Stough, C. (2002). Emotional intelligence and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 33, 1091-1100.

Salbot, V., Nábělková, E., & Kaliská, L. (2012). Emocionálna seba-pôsobnosť: možnosti merania dotazníkmi radu TEIQue. In P. Halama, R. Hanák, & R. Masaryk (Eds.). *Sociálne procesy a osobnosť*. Zborník príspevkov z 15. ročníka medzinárodnej konferencie (s. 234-239) . Bratislava: Stimul.

Schultze, R. & Roberts, R. D. (2007). *Emoční inteligence*. Praha: Portál.

Sú rodičia vnímaví na prejavy autizmu u svojich detí? Porovnanie výsledkov diagnostických nástrojov ADOS-2 a ADI-R

Are parents sensible to autistic traits of their children? Comparism of the results from diagnostic tools ADOS-2 and ADI-R

Lenka Siklenková, Gabriela Kvasničková, Aneta Kubranská, Diana Filčíková, Mária Vidošovičová, Daniela Ostatníková

lenka.siklenkova@fmed.uniba.sk

Fyziologický ústav Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Príspevok bol vypracovaný v rámci grantu APVV-0254-11 „Sociálny, emočný a kognitívny obraz autizmu v interdisciplinárnych zrkadlách“.

Abstrakt

Autizmus je neurovývinové ochorenie s triádou príznakov v oblasti sociálnej interakcie, komunikácie a s výskytom stereotypných vzorcov správania. V diagnostike porúch autistického spektra (PAS) sa osvedčila kombinácia nástrojov Autism Diagnostic Observation Schedule, druhé vydanie (ADOS-2; Lord a spol., 2012) a Autism Diagnostic Interview-Revised (ADI-R; Rutter a spol., 2003), v zahraničí používaná ako „zlatý štandard“ v diagnostike PAS. Cieľom štúdie je porovnať vybrané behaviorálne parametre získané súčasne z ADOS-2 a ADI-R vyšetrení a overiť schopnosť náhľadu rodičov na prejavy autizmu u ich detí. Vo výskumnom súbore (N= 77 detí) sme pozorovali 9 vybraných parametrov. Výsledky naznačujú, že rodičia sú viac citliví na deficity v očakávaných sociálnych prejavoch ako na výskyt špecifického stereotypného správania. Toto správanie rodičia zvyčajne nepovažujú za súčasť symptomatiky porúch autistického spektra.
Kľúčové slová: Poruchy autistického spektra, ADOS-2, ADI-R, behaviorálne parametre

Abstract

Autism is a neurodevelopmental disorder characterised by triad of symptoms: deficits in social interaction, deficits in communication and restrictive repetitive behaviour. In the diagnostic process it is recommended to use combination of two diagnostic tools- Autism Diagnostic Observation Schedule– second edition (ADOS-2; Lord et al., 2012) and Autism Diagnostic Interview- Revised (ADI-R; Rutter et al., 2003). The aim of this study is to compare chosen behavioral parameters acquired from both ADOS-2 and ADI-R examinations and to evaluate ability of parents to see certain autistic symptoms in their children. In group of 77 children we examined 9 selected parameters. Results suggest that parents are more sensible to deficits in social interactions and less sensible to occurrence of stereotyped behaviour in their children. It seems that parents are not aware of these signs being part of symptomatology of autism spectrum disorders.
Key words: Autism spectrum disorders, ADOS-2, ADI-R, behavioral parameters

Východisko

Keďže autizmus má celosvetovo vzrastajúcu prevalenciu, čoraz častejšie sa s týmto ochorením stretávajú odborníci v klinickej a výskumnej praxi aj na Slovensku. I preto rastie potreba jednotného prístupu k diagnostike tejto nozologickej jednotky. Keďže aktuálne nie je diagnostika porúch autistického spektra (PAS) na Slovensku realizovaná na základe objektívnych metód, snaží sa Akademické centrum výskumu autizmu o zavedenie jednotného prístupu. Prevzali sme overenú kombináciu diagnostických nástrojov štandardne používaných v zahraničí a aplikujeme ju v diagnostickej a výskumnej praxi.

V diagnostickom procese PAS sa klinik opiera výhradne o behaviorálne prejavy. Informácie o správaní jedinca získava z dvoch zdrojov, a to priamo pozorovaním dieťaťa a nepriamo podrobným rozhovorom s rodičom, respektíve opatrovníkom dieťaťa. Oba zdroje

informácií sú bezpodmienečne potrebné pre správne stanovenie diagnózy. Ako „zlatý štandard“ diagnostiky PAS sa celosvetovo uznáva kombinácia nástrojov Autism Diagnostic Observation Schedule, druhé vydanie (ďalej len ADOS-2) a Autism Diagnostic Interview-Revised (ďalej len ADI-R). Spolu preukazujú 85% senzitivitu a 87% špecificitu v porovnaní s kritériami určenými v MKCH-10 a DSM-V (Matson a spol., 2012).

Diagnostický nástroj ADI-R (Rutter a spol., 2003) slúži na účely diferenciálnej diagnostiky v prípade podozrenia na poruchu autistického spektra (PAS). Je to semištrukturovaný rozhovor, ktorý vedie administrátor s rodičom, respektíve primárnym opatrovníkom, jedinca s podozrením na PAS. Skladá sa z 93 položiek, ktoré obsahujú niekoľko podotázok. Administrátor na základe výpovedí rodiča hodnotí správanie dieťaťa v rozmedzí od neurotypicky sa prejavujúcich detí až k deťom s typickými prejavmi autizmu. Rodič má v diagnostickom rozhovore možnosť uviesť charakteristické prejavy psychopatológie, ale aj znepokojujúce správanie, ktoré narúša rodinný život.

Autism Diagnostic Observational Schedule, druhé vydanie (ADOS-2; Lord a spol.; 2012) je semištruktúrované štandardizované hodnotenie komunikácie, sociálnej interakcie a tvorivosti pre ľudí s možnými sociálnymi komunikačnými ťažkosťami. ADOS-2 sa skladá z pološtruktúrovaných rozhovorov a aktivít, ktoré umožňujú pozorovateľovi/administrátorovi hodnotiť správanie, ktoré bolo identifikované ako dôležité pre diagnózu PAS. Je to objektívna vyšetrovacia metóda zostavená tak, aby vyvolala špecifické typy reakcií v štruktúrovaných aktivitách (Murín, 2013). ADOS-2 zachytáva iba „vzorku" sociálnej komunikácie a preto nemusí odrážať celú škálu silných stránok a problémov jedinca. Podmienkou objektívneho výsledku vyšetrenia je poznanie úrovne expresívnej reči a veku vyšetrovaného, na základe čoho administrátor volí adekvátny modul pre vyšetrenie.

Informácie o jednotlivých behaviorálnych prejavoch jedinca získané súčasne z ADOS-2 a ADI-R vyšetrení sa môžu niekedy líšiť. Táto odlišnosť v hodnotení behaviorálnych prejavov spočíva v ich troch základných rozdieloch. Zatiaľ čo pri nástroji ADOS-2 hodnotí správanie dieťaťa certifikovaný diagnostik, pri nástroji ADI-R vystupuje ako primárny posudzovateľ rodič. Pri ADOS-2 vyšetrení hodnotí administrátor správanie dieťaťa aktuálne počas vyšetrenia, ktoré trvá približne 40-60 minút. V nástroji ADI-R sa správanie pri niektorých položkách hodnotí od narodenia po súčasnosť, iné položky sa zameriavajú na výskyt správania v kritickom období medzi štvrtým a piatym rokom života.

Metodika

Vybrané behaviorálne parametre (viď tabuľku č. 1) získané z ADOS-2 vyšetrenia sme porovnali s korešpondujúcimi parametrami získanými z nástroja ADI-R.

V oboch nástrojoch sa každý parameter vyhodnocuje na škále od kódu „0“ (správanie vyskytujúce sa u neurotypických jedincov) po kód „2“, respektíve „3“ (správanie typické pre jedincov s PAS). Spektrum správania obsiahnutého v jednotlivých kódoch v nástrojoch ADOS-2 a ADI-R sa v niektorých behaviorálnych parametroch líši, preto bolo potrebné niektoré kódy na základe obsahovej analýzy položiek vzájomne zlúčiť.

Tabuľka 1: Vybrané behaviorálne parametre diagnostických nástrojov ADOS-2 a ADI-R

Vybrané parametre a ich definícia	
očný kontakt	použitie primerane modulovaného očného kontaktu na reguláciu sociálnej interakcie
sociálny úsmev	zmena výrazu tváre v reakcii na úsmev iných ľudí
manierizmy	nezvyčajné a repetitívne pohyby rúk, prstov alebo celého tela
senzorické záujmy	nezvyčajný záujem o senzorické charakteristiky predmetov, vyhľadávanie senzorických podnetov
stereotypné záujmy	nezvyčajné a repetitívne záujmy alebo prejavy, vrátane vyhraneného záujmu o nezvyčajné aktivity alebo predmety
stereotypná reč	časté používanie stereotypných výpovedí a zriedkavé používanie spontánnej reči bez stereotypných prejavov
ukazovanie	vizuálne zamerané odkazovanie k distálnym predmetom
gestá	primerané a spontánne používanie konvenčných alebo inštrumentálnych gest
zdieľanie radosti	dávanie najavo potešenie, ktoré je primerané vzhľadom na kontext a vyskytuje sa pri viacerých aktivitách

Výskumný súbor tvorilo 77 detí, z toho 13 dievčat a 66 chlapcov. Vekové rozpätie výskumného súboru bolo 3 až 6,9 roka (mean = 4,9). Následne ADOS-2 a ADI-R vyšetreniami bolo z týchto deti vyhodnotených 15 ako neurotypických, 14 spadalo do spektra autistických porúch a 48 spĺňalo kritériá pre diagnózu autizmu (viď graf č. 1). Z hľadiska modulov ADOS-2 bolo diagnostikovaných N = 61 detí modulom 1 a N = 16 detí modulom 2.

Graf 1: Zloženie výskumnej vzorky podľa diagnózy

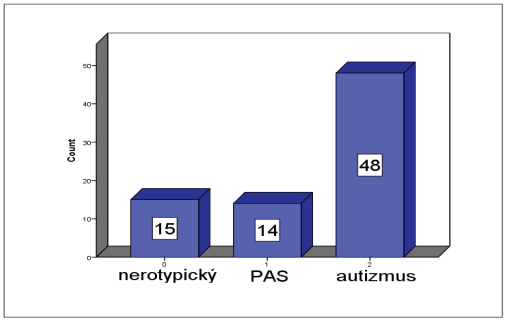

Výsledky

Vybrané behaviorálne parametre z ADOS-2 a ADI-R vyšetrení (viď tabuľku č. 1) sme testovali pomocou neparametrického Wilcoxonovho testu. Boli zistené významné rozdiely pre modul 1 v behaviorálnych parametroch ukazovanie ukazovákom a zdieľanie radosti.

Behaviorálny parameter sociálny úsmev poukázal na významný rozdiel medzi pozorovaním rodičov a diagnostika v module 1 i v module 2 (viď tabuľku č. 2). Rozdiely medzi hodnotením rodičom a diagnostikom v parametroch očný kontakt, manierizmy, senzorické záujmy, stereotypné záujmy, stereotypná reč a gestá neboli štatisticky významné.

Tabuľka 2: Výsledky štatistického testovania behaviorálnych parametrov pomocou Wilcoxonovho testu

vybrané parametre	Modul z ADOS-2	Priemerné poradie (diagnostik/ ADOS-2)	Priemerné poradie (rodič/ADI-R)	Z	p
sociálny úsmev	M1, M2	20,97	23,29	-2,248	*0,025*
ukazovanie ukazovákom	M1	11	16,04	3,44	*0,001*
zdieľanie radosti	M1	18	14	1,94	*0,05*

Vysvetlivky: M1- modul1; M2 - modul 2.

Diskusia

Diagnostici v priamom štruktúrovanom pozorovaní ADOS-2 hodnotili behaviorálny prejav *ukazovanie s cieľom vyjadriť záujem/ukazovanie ukazovákom* kritickejšie než rodičia (v našom prípade to znamená, že od diagnostika dieťa získalo vyšší kód). Najčastejšie sa vyskytovalo hodnotenie - minimálna alebo žiadna spontánna snaha vyjadriť ukazovaním záujem o predmety v diaľke. Rodičia registrovali u detí používanie ukazovania na referenčné predmety častejšie. Hodnotili ho ale ako málo flexibilné, s nižšou frekvenciou alebo bez koordinácie s pohľadom. Tento rozdiel v hodnotení môže vyplývať z rôznej časovej dĺžky hodnotenia správania dieťaťa, resp. skúsenosti práce s dieťaťom. Vyšetrenie ADOS-2 trvá približne 60 minút, pričom rodičia hodnotia omnoho dlhšie obdobie, v ktorom mohlo byť dieťa dostatočne motivované, aby poukázalo na predmet svojho záujmu. Dôležitou zložkou sociálnej komunikácie pri ukazovaní je koordinácia pohľadu na predmet a osobu, ktorú diagnostik pri hodnotení u detí vyžaduje. Vzhľadom na široké komunikačné problémy detí s PAS znižujú rodičia svoje očakávania, požiadavky na dieťa a považujú za ukazovanie len gesto s rukou alebo prstom bez koordinácie s pohľadom.

Kritickejšie hodnotili diagnostici i *sociálny úsmev* detí v module 1 (preverbálne deti a deti s jednoduchými frázami). Rodičia, v porovnaní s diagnostikmi, si úsmev svojich detí interpretovali ako predvídateľný recipročný sociálny úsmev na úsmevy rôznych ľudí (nie len rodičov). V štruktúrovanej úlohe ADOS-2 zameranej na sociálny úsmev však väčšina týchto detí zlyhala. Deti sa v reakcii na druhú osobu vôbec neusmievali alebo sa usmievali len v reakcii na šteklenie. Práve tento úsmev si mohli rodiča vysvetliť ako reakciu na sociálny kontakt, nie ako reakciu na fyzický kontakt, ktorou úsmev na šteklenie je. Zároveň ale môžeme predpokladať, že deti reagujú prirodzenejšie na svojich rodičov, než na administrátora. Ten je v procese diagnostiky novu osobou v cudzom prostredí. Preto môžeme predpokladať, že sa u detí môže sociálny úsmevy vyskytovať aj napriek tomu, že nebol v procese diagnostiky ADOS-2 zaregistrovaný.

V porovnaní s predchádzajúcimi výsledkami boli rodičia prísnejší v hodnotení *zdieľania radosti pri interakcii*. Častejšie registrovali prejavy radosti diagnostici. Reakcie detí hodnotili ako primerané na kontext a vyskytujúce s viac ako pri jednej aktivite. Rodičia pritom uvádzali, že dieťa zdieľa radosť minimálne. Tento výrazný rozdiel môže vyplývať z „kritickosti“ rodičov pri hodnotení prejavov. Diagnostik, na rozdiel od rodičov, registruje cielene aj jemné prejavy zdieľania radosti ako napr. podupkávanie, tlieskanie, rozbehnutie sa

k rodičovi a i. U starších detí (diagnostikovaných ADOS-2, modulom 2) sa tento výrazný rozdiel v hodnotení rodičova a diagnostika nepotvrdil. Staršie deti ovládajú viac komunikačných stratégií, dávajú lepšie najavo svoje potešenie.

Rozdiel v hodnotení sociálneho úsmevu, ukazovaní ukazovákom alebo iných behaviorálnych parametrov (aj keď nie signifikantne) môže vyplývať aj z rôznych faktorov v procese diagnostiky. Štúdie poukazujú na viacero faktorov ovplyvňujúcich zhodu nástrojov ADOS-2 a ADI-R. Sú to jednak odlišné skúsenosti i perspektíva náhľadu hodnotiteľov v danej problematike PAS. Ukazuje sa, že stanovenie diagnózy PAS je skoršie u tých detí, ktorých rodičia sa s týmto ochorením už v minulosti stretli, či už vo svojom okolí, alebo v rodine (Liu, 2010). Takisto skúsenosti rodičov s typickými prejavmi dieťaťa v období raného vývinu ovplyvňujú včasnosť záchytu tohto ochorenia. Zhodu nástrojov ovplyvňuje tiež mentálny a chronologický vek dieťaťa. Pri mentálnom zaostávaní klesá zhoda ADOS-2 a ADI-R na 63% (De Bildt, 2004). Rovnako aj pri vyšších moduloch v nástroji ADOS-2 (Papanikolaou, 2009), ktoré sú administrované deťom s dobre vyvinutou expresívnou zložkou reči. Takéto deti bývajú zväčša vyššieho veku a keďže sa symptomatológia autizmu časom zmierňuje, aj vďaka cielenej intervencii, deti pri ADOS-2 vyšetrení dokážu lepšie obstáť. Avšak v nástroji ADI-R sa rodič stále zameriava na kritické obdobie 4-5 rokov, kedy bola symptomatológia stále výrazná (Moore, 2003). Rovnako tak Lord (2006) upozorňuje na to, že ADOS-2 má nižšiu senzitivitu na repetitívne prejavy vo veku 2 rokov. Forma administrácie ADI-R môže tiež značne ovplyvniť zhodu s nástrojom ADOS-2 (Bishop, 2002; DeBildt, 2009).

Podľa Tomanik (2007) a Noterdaeme (2000) má ADOS-2 lepšiu špecificitu než senzitivitu. Pri nezhode výsledkov medzi ADOS-2 a ADI-R odporúča Tomanik (2007) doplniť diagnostiku o Vineland adaptive behavior scales, ktorá zlepší správnosť diagnostických záverov zo 75% na 84%.

Záver

Výsledky naznačujú, že rozdiely medzi hodnoteniami dvoch rôznych diagnostických pohľadov ADOS-2 a ADI-R nie sú také výrazné, ako sme predpokladali. Vo väčšine vybraných behaviorálnych parametroch sa rodičia a diagnostici zhodli. Rodičia sú viac citliví na deficity v očakávaných sociálnych prejavoch ako na sociálny úsmev, napriek tomu, že toto správanie rodičia zvyčajne nepovažujú za súčasť symptomaticky porúch autistického spektra. Rozdiely v hodnotení behaviorálnych prejavov mohli byť ovplyvnené i rozsiahlymi faktormi v procese diagnostiky.

Literatúra

Barton, M. L., Robins, D. L., Jashar, D., Brennan, L., & Fein, D. (2013). Sensitivity and specificity of proposed DSM-5 criteria for autism spectrum disorder in toddlers. *Journal of Autism and Developmental disorders*, *43*(5), 1184-1195.

Bishop, D. V., & Norbury, C. F. (2002). Exploring the borderlands of autistic disorder and specific language impairment: a study using standardised diagnostic instruments. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *43*(7), 917-929.

de Bildt, A., Mulder, E. J., Hoekstra, P. J., van Lang, N. D., Minderaa, R. B., & Hartman, C. A. (2009). Validity of the Children's Social Behavior Questionnaire (CSBQ) in children with intellectual disability: Comparing the CSBQ with ADI-R, ADOS, and clinical DSM-IV-TR classification. *Journal of autism and developmental disorders*, *39*(10), 1464-1470.

de Bildt, A., Sytema, S., Ketelaars, C., Kraijer, D., Mulder, E., Volkmar, F., & Minderaa, R. (2004). Interrelationship between autism diagnostic observation schedule-generic (ADOS-G), autism diagnostic interview-revised (ADI-R), and the diagnostic and statistical manual

of mental disorders (DSM-IV-TR) classification in children and adolescents with mental retardation. *Journal of autism and developmental disorders*, *34*(2), 129-137.

Falkmer, T., Anderson, K., Falkmer, M., & Horlin, C. (2013). Diagnostic procedures in autism spectrum disorders: a systematic literature review. *European child & adolescent psychiatry*, *22*(6), 329-340.

Kim, S. H., & Lord, C. (2012). Combining information from multiple sources for the diagnosis of autism spectrum disorders for toddlers and young preschoolers from 12 to 47 months of age. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *53*(2), 143-151.

Lemler, M. (2012). Discrepancy between parent report and clinician observation of symptoms in children with autism spectrum disorders. *Discussions*, *8*(2).

Lord, C., Risi, S., DiLavore, P. S., Shulman, C., Thurm, A., & Pickles, A. (2006). Autism from 2 to 9 years of age. *Archives of general psychiatry*, *63*(6), 694-701.

Lord, C., Rutter, M. (2012). Autism Diagnostic Observation Schedule, Second Edition (ADOS-2) .WPS.

Moore, V., & Goodson, S. (2003). How well does early diagnosis of autism stand the test of time? Follow-up study of children assessed for autism at age 2 and development of an early diagnostic service. *Autism*, *7*(1), 47-63.

Noterdaeme, M., Sitter, S., Mildenberger, K., & Amorosa, H. (2000). Diagnostic assessment of communicative and interactive behaviours in children with autism and receptive language disorder. *European child & adolescent psychiatry*, *9*(4), 295-300.

Papanikolaou, K., Paliokosta, E., Houliaras, G., Vgenopoulou, S., Giouroukou, E., Pehlivanidis, A., ... & Tsiantis, I. (2009). Using the Autism Diagnostic Interview-Revised and the Autism Diagnostic Observation Schedule-Generic for the diagnosis of autism spectrum disorders in a Greek sample with a wide range of intellectual abilities. *Journal of autism and developmental disorders*, *39*(3), 414-420.

Rutter, M., LeCouteur, A., Lord, C. (2003). Autism Diagnostic Interview, Revised (ADI-R) . WPS.

Tomanik, S. S., Pearson, D. A., Loveland, K. A., Lane, D. M., & Shaw, J. B. (2007). Improving the reliability of autism diagnoses: Examining the utility of adaptive behavior. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *37*(5), 921-928.

Wiggins, L. D., & Robins, D. L. (2008). Brief report: Excluding the ADI-R behavioral domain improves diagnostic agreement in toddlers. *Journal of autism and developmental disorders*, *38*(5), 972-976.

Vliv metody kartografické vizualizace na zapamatování a přesnost prostorové lokalizace cílových objektů: empirická studie ověřující možnost užití smíšeného výzkumného designu

Influence of cartographic visualization on memorizing and accuracy of spatial lokalization of targets: empirical study evaluating limits of applying of mixed research design

Čeněk Šašinka[1], Markéta Kukaňová[1], Zdeněk Stachoň [2], Michal Sedlák[1], Stanislav Popelka[3], Kamil Morong[1]

ceneksasinka@gmail.com

[1]*Psychologický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita*

[2]*Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita*

[3]*Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Palackého univerzita*

Centrum experimentální psychologie a kognitivních věd

Abstrakt

V příspěvku je představena interdisciplinární studie z oblasti kognitivní vizualizace. Ve studii byly porovnávány dvě alternativní metody vizualizace – běžná vojenská topografická mapa a kontextová transportní mapa, a to s ohledem na kognitivní a percepční zátěž uživatele. Pro účely studie byl zvolen smíšený výzkumný design, který nabízí kombinaci odlišných výzkumných postupů. V prezentované studii byla užita explorativní analýza dat v první fázi a poté byly užity kvantitativní metody sběru a analýzy dat ve fázi druhé. Pro druhou fázi výzkumu byla užita webová platforma Hypothesis, jež podporuje implementaci jak kartografických úloh, tak psychologických testů. Zároveň byla platforma propojena pomocí SW HypOgama se systémem eye-trackingu Eyetribe. Synchronizace datových souborů – informací o očních pohybech, v případě eye-trackingového systému, a o akcích a chování probanda v prostředí Hypothesis – poskytuje hloubkovou analýzu strategií řešení úloh uživatelů v rámci užití explorativní analýzy dat. Užitý smíšený výzkumný design tak kombinuje výhody jak nomotetických, tak idiografických metod. V kontextu výzkumu práce s mapou jsme schopni nejen statisticky ověřovat vztahy mezi definovanými proměnnými (metodou vizualizace, mírou zapamatování a kognitivním stylem) a zároveň hlouběji explorovat angažované kognitivní strategie.

Klíčová slova: kontextová vizualizace, kognitivní zátěž, percepční zátěž, smíšený výzkumný design; context visualization, cognitive load, perceptual load, mixed research design

Abstract

The paper presents the interdisciplinary study of cognitive visualisation. The study compares two different methods of visualisation - a common military topographic map and a transport context map. This comparison was regards to cognitive and perceptual load on the user. A mixed research design was elected for the purpose of the study, this design offers a combination of different research methods. In the first phase the exploratory data analysis was used and in the second phase quantitative methods of data collection and analysis. For the second phase of the research Hypothesis web platform was used, the Hypothesis supports the implementation of both cartographic task and psychological tests. The platform were also be connected with eyetracking EyeTribe by software HypOgama. Synchronizing data files - information about eye movements (in the case of eyetracking system), and on the action and behavior (in the environment proband Hpothesis) – provides in-depth analysis of the strategies of solving problems users in the use of exploratory data analysis. Used mixed research design combines the advantages of both nomothetical and ideographical methods. In the context of research work with a map, we are able not only to statistically verify the realtionship between the defined variables (using visualization, degree of recall and cognitive style) and also deeply committed exploration of cognitive strategies.

Úvod

Základní aspekt lidské kognice představuje pracovní paměť. Odkazuje na schopnost uchovat informace aktivní pro pozdější využití, a zároveň umožňuje jejich třídění, modifikaci a ochranu proti interferenci (Bledowski, Kaiser, & Rahm, 2010). To znamená, že pokud je materiál smysluplný, lépe se třídí a tudíž je odolnější vůči interferenci, a tím se i lépe pamatuje. U smysluplných podnětů je interference nižší, dokáže být více využívána resistence k proaktivní interferenci. Resistence k PI (proactive interference) odkazuje na schopnost ignorovat kognitivní distraktory, které byly dříve relevantní, nicméně nyní se stali vzhledem k novému cíli nedůležité (Smets, Wessel, & Raes, 2014). Podle Lavie et al. (2004) existují dva mechanismy selektivní pozornosti. Mechanismus percepční selekce (perceptual selection mechanism), jenž redukuje distraktory ve vnímání v situacích vysoké percepční zátěže, čímž vyprazdňuje percepční kapacitu ve zpracování relevantních stimulů. A mechanismus kognitivní kontroly (cognitive control mechanism), jež redukuje interferenci přijatých distraktorů tak dlouho, jak funkce kognitivní kontroly jsou schopny udržovat současné priority (nízká kognitivní zátěž).

Kartografická vizualizace představuje významný způsob v zobrazování geografických informací, zároveň nabízí mnoho různých metod v takovéto expresi. Současné informační technologie umožňují mnoho možností zobrazení podle individuálních požadavků jedince. Práce s mapou ve formě např. hledání vhodné cesty, je důležitou částí krizového řízení. Změna kartografické vizualizace může být důležitá pro to, aby se zdůraznil rozdílný kontext důležitý pro specifickou situaci. Což má pak pozitivní efekt na zpracování prezentovaných informací, současně však je snižována nebo zvyšována kognitivní zátěž ovlivňující uživatele. Na druhou stranu, kontextové mapy zdůrazňují jen nejdůležitější objekty, takže komplexita vizuální scény se snižuje. Kontextová vizualizace (Hauser, 2006) byla vyvinuta jako kombinace zobecňujícího zobrazení se současným zaměřením na detaily, to znamená, že některá data v mapách jsou sice potlačena do pozadí, nicméně stále zobrazena. Avšak přechod z jedné mapy na jinou zvyšuje požadavky na pracovní paměť, více ji zatěžuje a více ovlivňuje i proaktivní interferenci.

Cílem předkládaného příspěvku je porovnání dvou typů vizualizací - základní topografické vojenské a transportní kontextové mapy, a to s ohledem na kognitivní a percepční zátěž uživatele. V pilotní studii byly ověřeny jak metody a techniky sběru a analýzy dat, tak samotný užitý výzkumný design.

Smíšený výzkumný design

Pro účely studie byl zvolen smíšený výzkumný design (Štěrba, Šašinka, Stachoň, Kubíček, & Tamm, 2014), který nabízí kombinaci odlišných výzkumných postupů. V prezentované studii byla užita explorativní analýza dat v první fázi a poté byly užity kvantitativní metody sběru a analýzy dat ve fázi druhé. Pro druhou fázi výzkumu byla užita webová platforma Hypothesis (Štěrba, Šašinka, Stachoň, Štampach, & Morong, 2015), jež podporuje implementaci jak kartografických úloh, tak psychologických testů. Prostředí platformy Hypothesis umožňuje hromadný sběr dat za kontrolovaných podmínek a efektivní transformaci získaných dat do podoby vhodné pro statistickou analýzu. Zároveň byla platforma propojena pomocí SW HypOgama se systémem eye-trackingu Eyetribe. Synchronizace datových souborů – informací o očních pohybech, v případě eye-trackingového systému, a o akcích a chování probanda v prostředí Hypothesis – poskytuje hloubkovou analýzu strategií řešení úloh uživatelů v rámci užití explorativní analýzy dat. Užitý smíšený výzkumný design tak kombinuje výhody jak nomotetických, tak idiografických metod. V kontextu výzkumu práce s mapou jsme schopni nejen statisticky ověřovat vztahy

mezi definovanými proměnnými a zároveň hlouběji explorovat angažované kognitivní strategie.

Očekávání výzkumu

Smysluplný podnětový materiál může nabývat mnoha forem. Co je však efektivnější pro práci, resp. v jaké formě zobrazení bude nejvyšší kognitivní výkon? Kognitivním výkonem zde tedy rozumíme rychlé a bezchybné vyhledávání informací na mapách. V rámci práce s vizuálním podnětovým materiálem dochází ke kognitivní a percepční zátěži. Naučit se pracovat v rámci jedné formy zobrazení, kde jsou prezentovány všechny podněty najednou, nebo přeskakovat mezi více formami, v nichž jsou informace postupně distribuovány, resp. formami, kde jsou některé prvky zdůrazněny a jiné potlačeny? Pro efektivnější práci v rámci jednodušší (informace postupně distribuovány) formy hovoří to, že v rámci menšího počtu distraktorů, bude jednodušší orientace, bude nižší percepční zátěž. Nicméně bude zde více působit proaktivní interference, neboť bude nutné často střídat podnětový materiál, a tím pádem bude vyšší kognitivní zátěž. Práce tedy bude klást nároky na neustálé přizpůsobování se novým podmínkám, což samo o sobě působí zátěžově. Zde se tedy může nabízet, že efektivnější může být pracovat v rámci jedné komplexní formy zobrazení, kde přizpůsobení se novému podnětovému materiálu nebude, nicméně zde bude působit mnohem více distraktorů, bude docházet k vyšší percepční, ale nižší kognitivní zátěži. Současně však, jak píše Lavie, & Tsal (1994) hraje percepční zátěž hlavní roli v určení místa výběru ve vizuální pozornosti. *Kognitivní zátěž* se vztahuje k celkové výši duševního úsilí použitého v pracovní paměti a může být definována jako vícerozměrný konstrukt reprezentující zátěž, jež je kladena na kognitivní systém jedince při provádění konkrétního úkolu (Paas, & van Merriënboer, 1994). *Percepční zátěž* (Lavie, 1995; 2000; Lavie, Hirst, De Fockert, & Viding, 2004; Lavie, 2005; Paas, Tuovinen, Tabbers, van Gerven, 2003) odkazuje na množství podnětů působící na jedince, na jeho percepci. Týká se počtu distraktorů, které musí být pomocí selektivní pozornosti odsunuty do pozadí, a současně relevantní podnět musí zůstat ponechán.

Podnětový materiál

Důležitým konceptem při výzkumu kognitivních procesů, jež se účastní práce s externími reprezentacemi a při jejich srovnávání, je informační ekvivalence. Larkin a Simon (1987) uvádějí, že informačně ekvivalentní jsou dvě reprezentace tehdy, pokud všechny informace obsažené v jedné, jsou rovněž odvoditelné z druhé, a naopak. Každá reprezentace může být tedy rekonstruována na základě informací obsažených v té druhé. Mapy jsou příkladem externí reprezentace, kterou můžeme upravit, aby byla jednodušší nebo komplexnější, a vždy se jednalo o smysluplný podnětový materiál, což jsou i důvody volby map jako typu vizualizace ve studii. Pro účely výzkumu jsme zvolili mapy alternativní, tedy informačně ekvivalentní. *Základní topografická vojenská mapa* představuje komplexnější zobrazení, což znamená, že všechny prvky mapy jsou na stejné úrovni důležitosti. *Transportní kontextová mapa* (Čapek, 2009) je zobrazení, kde nedůležité informace jsou odsunuty do pozadí a zdůrazněny prvky dopravní infrastruktury. Takováto mapa je využívána např. u dispečerů krizového řízení, jež se potřebují rychle zorientovat a navést záchranné jednotky nejefektivnější cestou k místu nehody.

Obrázek 1: Příklady základní topografické vojenské mapy a transportní kontextové mapy

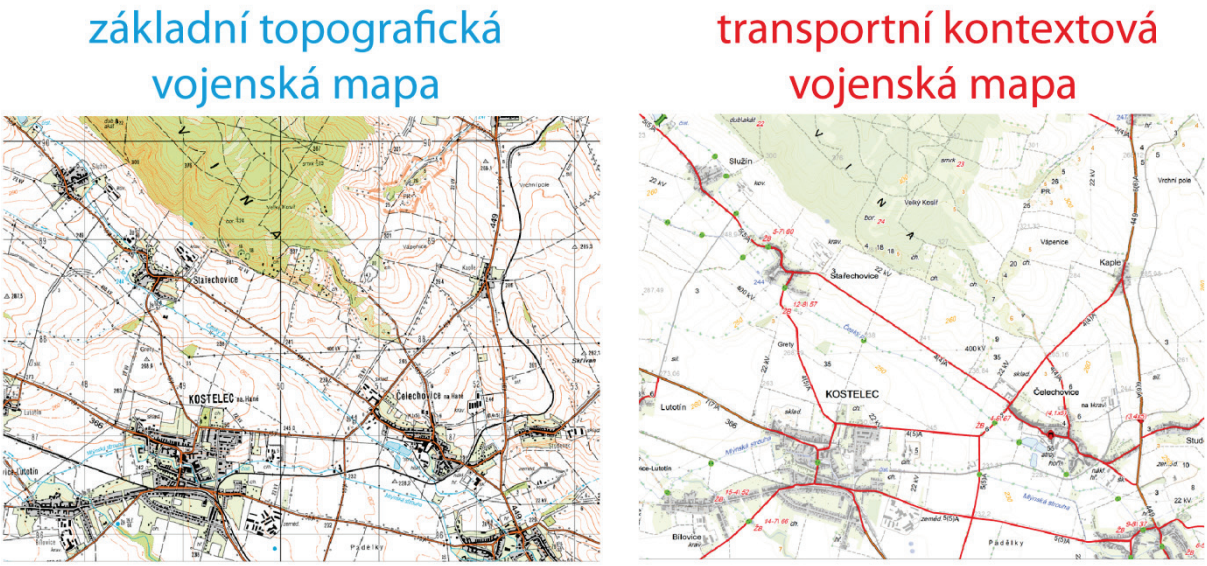

Nástroje

Hypothesis

Hypothesis (Štěrba et al., 2015) je interaktivní webové testovací prostředí, jež představuje možnost kombinace kvantitativního a kvalitativního sběru dat. Prostředí platformy Hypothesis umožňuje hromadný sběr dat za kontrolovaných podmínek a efektivní transformaci získaných dat do podoby vhodné pro statistickou analýzu.

Eye-tracking

Eye-tracking (Duchowski, 2007; Holmqvist, Nystrom, Andersson, Dewhurst, Jarodzka, & van de Weijer, 2015; Ooms, Dupont, Lapon, & Popelka, 2015; Brychtova, Popelka, & Vozenilek, 2012) je technologie sledování očních pohybů. V dnešní době existuje několik různých eye-trackingových systémů. V našem výzkumu používáme EyeTribe Tracker, neboť se jeho SW dá propojit se SW Hypothesis. *EyeTribe Tracker* je bezkontaktní nízkofrekvenční eye-tracker, jež pracuje na frekvence 30 nebo 60 Hz a má přesnost 0,5-1°. Tento tracker je propojen s aplikací *Ogama*, což je open-source aplikace pro záznam i analýzu pohybů očí i myši. Výstupem pak budou údaje o procesu zpracování jednotlivých úloh.

HypOgama

Aby bylo možné jednoduše provádět eye-trackingové studie v prostředí platformy Hypothesis, byla vyvinuta HypOgama (Popelka, & Stachoň, 2015). Jedná se o propojení EyeTribe + Hypothesis + OGAMA. Experiment probíhá v prostředí Hypothesis, a lze vytvořit záznam obrazovky v OGAMA pomocí EyeTribe.

Obrázek 2: Schéma propojení SW Hypothesis s Eye-trackingovým systémem EyeTribe a Ogamou

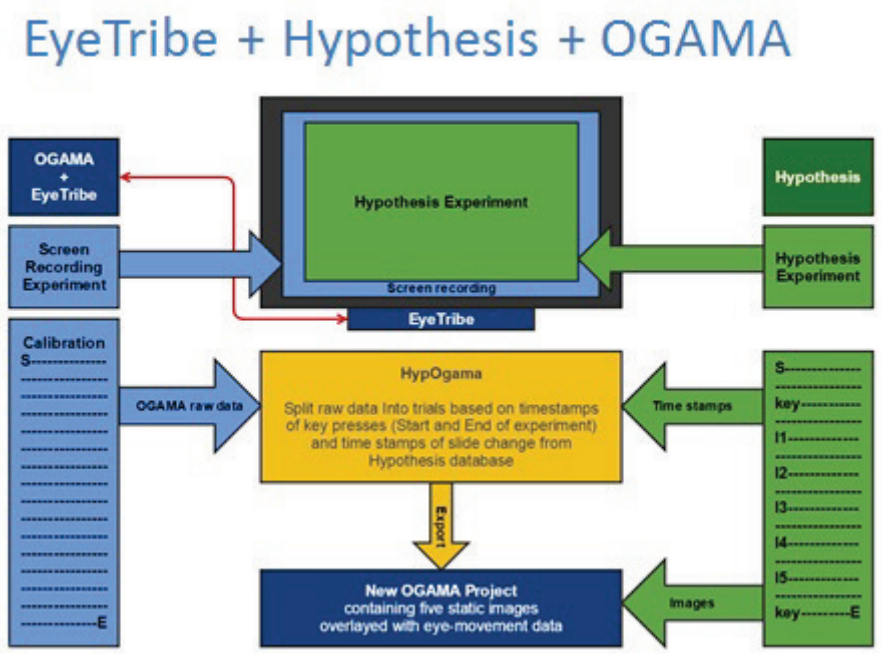

Procedura

Výzkum je zaměřen na porovnání dvou typů vizualizací. Výzkumný design je navržen pro dvě skupiny probandů, jedna pracující pouze se základní topografickou vojenskou mapou, druhá skupina pracuje jak s touto topografickou mapou, tak s transportní kontextovou mapou. V první části experimentu respondenti vyhledávají na mapách zadané objekty – vždy je obsažen zácvik a pak šest ostrých úloh. V druhé části se navíc musí soustředit na audio nahrávku, a kromě vyhledávání ještě reagovat na určité slovní spojení. Slova do audio nahrávky byla volena s ohledem na jejich možné užívání v krizovém řízení – byla tedy použita slova z mezinárodní fonetické abecedy – např. alfa, bravo, delta – současně však byl brán zřetel k českému jazyku a byla tedy ponechána jen slova převzatá či užívaná i v našem prostředí.

Experiment je rozdělen do dvou fází, první probíhá pouze na SW platformě Hypothesis, druhá je propojena s eye-trackingem. Obě fáze obsahují identickou testovou baterii. Eye-trackingová studie používá EyeTribe s frekvencí 60 Hz připojeným k displeji s rozlišením 1920 x 1080.

Obr. 3: Design experimentu

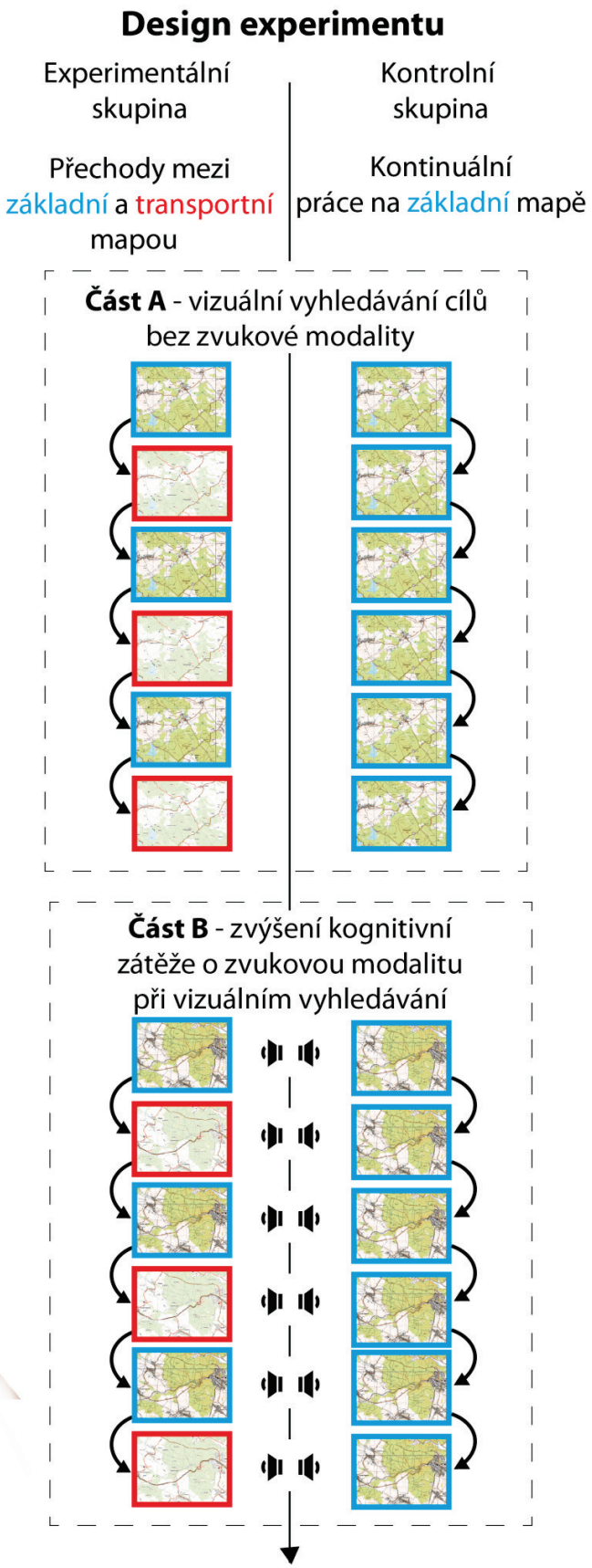

Závěr

V pilotní studii byly ověřeny jak metody a techniky sběru a analýzy dat, tak samotný užitý výzkumný design. Díky propojení jednotlivých nástrojů bylo možné vytvořit efektivní systém pro sběr dat a analýzu dat, který umožňuje sledovat behaviorální reakce resp. akce jedince a následně je metodami statistické analýzy dat zpracovat. Zároveň je stejná výzkumná baterie užita v kombinaci se systémem eye-trackingu a je možné na omezeném souboru získávat údaje o procesu zpracování úloh. Na základě rozhovorů, jež byly provedeny s respondenty po skončení experimentu, byla zjišťována i míra srozumitelnosti zadání a subjektivně prožívaná obtížnost položek resp. subtestů. Bylo zjištěno, že část respondentů se plně nekoncentrovala na instrukce zadání a pak selhávali ve vyhledávání či reagování na audio v důsledku nezapamatování si klíčových hesel. Na základě této informace byla navržena úprava baterie ve smyslu zpětnovazebných zácvičných úloh.

Literatura

Bledowski, Ch., Kaiser, J., & Rahm, B. (2010). Basic operations in working memory: Contributions from functional imaging studies. *Behavioural Brain Research, 214*, 172–179.

Brychtova, A., Popelka, S., & Vozenilek, V. (2012). The Analysis of the Eye Movement as a Tool for Evaluation of Maps and Graphical Outputs from GIS. Paper presented at the Proceedings of the *19th International Conference on Geography and Geoinformatics: Challenge for Practise and Education*. <Go to ISI>://WOS:000324279700019.

Čapek, J. (2009). Využití adaptabilní kartografie v operačně-taktickém systému velení a řízení. *Vojenský geografický obzor, 1*(9),1-8.

Duchowski, A. T. (2007). *Eye Tracking Methodology: Theory and Practice*. London: Springer.

Hauser, H. (2006). Generalizing Focus+Context Visualization. In G.-P. Bonneau, T. Ertl, & G. Nielson (Eds.), Scientific Visualization: The Visual Extraction of Knowledge from Data, (pp. 305-327). Berlin: Springer Berlin Heidelberg.

Holmqvist, K., Nystrom, M., Andersson, R., Dewhurst, R., Jarodzka, H, & van de Weijer, V. (2015). *Eye tracking: a comprehensive guide to methods and measures*. 1st pub. in pbk. Oxford: Oxford University Press.

Lavie, N., & Tsal, Y. (1994). Perceptual load as a major determinant of the locus of selection in visual attention. *Perception & Psychophysics, 56*(2), 183–197.

Lavie N. (1995). Perceptual load as a necessary condition for selective attention. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 21, 451–468.

Lavie N. (2000). Selective attention and cognitive control: Dissociating attentional functions through different types of load. In S. Monsell, & J. Driver (Eds.), *Attention and performance XVIII* (pp. 175–194). Cambridge, MA: MIT Press.

Lavie N., Hirst A., De Fockert J. W., & Viding E. (2004). Load theory of selective attention and cognitive control. *Journal of Experimental Psychology: General*, 133, 339–354.

Lavie N. (2005). Distracted and confused?: Selective attention under load. *Trends in Cognitive Sciences*, 9, 75–82.

Ooms, K., Dupont, L., Lapon, L., & Popelka, S. (2015). Accuracy and precision of fixation locations recorded with the low-cost Eye Tribe tracker in different experimental set-ups. *Journal of Eye Movement Research, 8*(1), 1-24.

Paas, F., & van Merriënboer, J. J. G. (1994). Instructional control of cognitive load in the training of complex cognitive tasks. *Educational Psychology Review, 6*, 51–71.

Paas, F., Tuovinen, J. E., Tabbers, H., van Gerven, P. W. M. (2003). Cognitive Load Measurement as a Means to Advance Cognitive Load Theory. *Educational Psychologist, 38*(1), 63–71.

Popelka, S., & Stachoň, Z. (2015, září). *Nové přístupy k hodnocení kartografických produktů: Představení a praktické ukázky low-cost eye-trackeru EyeTribe a testovací platformy Hypothesis*. Příspěvek prezentován na 21. kartografické konferenci, Lednice, Česká republika.

Smets, J., Wessel, I., & Raes, F. (2014). Reduced autobiographical memory specifity relatese to weak resistance to proactive interference. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry, 45*, 234 – 241.

Štěrba, Z., Šašinka, Č., Stachoň, Z., Kubíček, P., & Tamm, S. (2014). Mixed Research Design in Cartography: A Combination of Qualitative and Quantitative Approaches. *Kartographische Nachrichten, 64*(5), 262–269.

Štěrba, Z., Šašinka, Č., Stachoň, Z., Štampach, R., & Morong, K. (2015). *Selected Issues of Experimental Testing in Cartography*. Brno: Masaryk University.

Funkčnosť rodinného systému z pohľadu adolescentov z klinickej a neklinickej populácie

Functioning of clinical and nonclinical families from adolescents´ point of view

Gabriela Šeboková, Mária Halamová

gabriela.sebokova@gmail.com, baratova.maria@gmail.com

Katedra psychologických vied, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, UKF v Nitre

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA – Rodinný systém a interakčné stratégie adolescentov z hľadiska osobnostných a psychosociálnych faktorov. Projekt 1/0903/13.

Abstrakt

Cieľom príspevku je preskúmať konštruktovú validitu Škály rodinnej adaptability a kohézie IV, založenej na teórii kruhového modelu. Testovaná je schopnosť metodiky diskriminovať medzi rodinami z klinickej (rodiny s adolescentmi s diagnózou podľa MKCH 10) a neklinickej populácie (bez prítomnosti diagnózy). Výskumný súbor tvorilo 84 respondentov - 28 adolescentov (M_{vek}=13.31, SD=1.46) s emočnými a behaviorálnymi problémami a 56 adolescentov (M_{vek}=13.86, SD=.70) z bežnej populácie. Použité boli dotazníky Škála rodinnej adaptability a kohézie a Škála rodinnej komunikácie. Výsledky ukázali, že adolescenti s diagnózou skórovali vyššie na dimenziách prepletená a odcudzená kohézia a chaotická adaptabilita a rodiny vnímali ako menej funkčné. V rodinnej komunikácii sa sledované skupiny nelíšili. Výsledky výskumu priniesli dôkaz o uspokojivej diskriminačnej validite slovenskej verzie FACES IV (okrem škály rigidnej adaptability) a podporili krivkovú hypotézu kruhového modelu.
Kľúčové slová: kruhový model, FACES IV, rodiny z klinickej populácie, adolescenti

Abstract

The purpose of the study is to examine construct validity of The Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scale IV based on the Circumplex Model. The ability of the FACES IV to discriminate between clinical (families with adolescents diagnosed according to MKCH 10) and nonclinical families (without adolescents' diagnosis) was tested. Research sample consists of 84 respondents – 28 adolescents (M_{age}=13.31, SD=1.46) with diagnosis and 56 adolescents (M_{age}=13.86, SD=.70) from the intact population. The FACES IV and FCS were utilized. Results suggested that adolescents from clinical families in comparison to nonclinical families scored higher in dimensions: enmeshed and disengaged cohesion and chaotic adaptability, and lower in overall family functioning. Families did not differ in family communication. Results demonstrated sufficient discriminant validity of the Slovak version of the FACES IV (except of the rigid scale) and supported the curvilinear hypothesis.
Key words: Circumplex model, FACES IV, clinical families, adolescents

Úvod

V predkladanom príspevku sa zameriavame na analýzu fungovania rodinného systému v rodinách s adolescentmi s emočnými a behaviorálnymi problémami. Cieľom výskumu je overiť konštruktovú validitu metodiky FACES IV, ktorá je ukotvená v teórii cirkumplexiálneho (kruhového) modelu rodinného systému.

Teória kruhového modelu, založená na systémovom prístupe, charakterizuje funkčnosť rodiny s využitím 3 dimenzií: adaptability, kohézie a komunikácie. Dimenzia adaptability je definovaná ako kvalita a vyjadrenie vedenia a organizácie, rolí, vzťahových pravidiel a vyjednávania, a vypovedá o schopnosti rodiny balansovať medzi zmenou a

stabilitou (Olson, & Gorall, 2006). Dimenzia kohézie predstavuje emočné puto medzi jednotlivými členmi rodiny a vypovedá o schopnosti rodiny balansovať medzi separáciou a súdržnosťou. Dimenzia komunikácie má facilitujúcu funkciu a je charakterizovaná ako využívanie pozitívnych komunikačných zručností v rodine (Olson, & Gorall, 2006).

Dimenzie adaptability a kohézie sa môžu pohybovať od vyvážených hodnôt k nevyváženým. Vyvážená adaptabilita je spojená so stabilitou rolí a otvorenosťou zmenám, ak sú potrebné. Nevyvážené úrovne adaptability – príliš vysoká (chaotická) alebo príliš nízka (rigidná) indikujú problematické udržiavanie rovnováhy medzi zmenou a stabilitou. Vyvážené hodnoty kohézie sú charakteristické adekvátnym balansovaním medzi autonómiou jednotlivcov a vzájomnou spolupatričnosťou. Naopak, pre nevyvážené hodnoty kohézie je typická nedostatočná nezávislosť členov rodiny (prepletená kohézia) alebo naopak, nízka súdržnosť (odcudzená kohézia) (Olson, 2011).

Hlavná hypotéza teórie kruhového modelu predpokladá, že vyvážené hodnoty kohézie a adaptability indikujú zdravé fungovanie jednotlivcov a rodinných vzťahov, zatiaľ čo nevyvážené (extrémne) úrovne dimenzií znamenajú problematické fungovanie rodiny (Olson, & Gorall, 2003). Interpretácia kruhového modelu a metodiky FACES je tak postavená na tzv. krivkovej hypotéze – kurvilineárnom vzťahu dimenzií kohézie a adaptability so zdravým rodinným fungovaním.

Platnosť krivkovej hypotézy bola vo výskumoch testovaná komparáciou zdravých/neklinických a problémových/klinických rodín v miere funkčnosti – vyváženosti ich rodinných systémov. Autori vychádzali z predpokladu, že v rodinách, kde jeden z členov trpí psychickým alebo fyzickým ochorením, je rodinný systém menej funkčný ako v rodinách bez klinickej záťaže. Realizované výskumy (Barnett, & Hurnet, 2012; Kuisma et al., 1997; Trangkasombat, 2008) potvrdili, že klinické rodiny, čiže rodiny adolescentných a dospelých pacientov s rakovinou, schizofréniou, depresiou aj menej závažnými emočnými a behaviorálnymi problémami, vykazujú nižšiu funkčnosť v zmysle ťažkostí s riešením problémov, menej kvalitnej komunikácie a extrémov v kohézii a adaptabilite rodinného systému. Potvrdenie vyššej funkčnosti rodinného systému v neklinických rodinách podporilo validitu kruhového modelu a metodiky FACES.

Slovenská verzia metodiky FACES IV sa ukazuje ako validný a reliabilný merací nástroj funkčnosti rodiny v období adolescencie (Šeboková, Popelková, & Šukolová, 2013), avšak konštruktová validita na klinickej vzorke zatiaľ overovaná nebola. Cieľom realizovaného výskumu je preto overiť platnosť krivkovej hypotézy porovnaním rodín z klinickej populácie a rodín bez klinickej záťaže a tým testovať konštruktovú (diskriminačnú) validitu metodiky FACES IV. Keďže sa opakovane potvrdzuje, že diagnostikovaná porucha u adolescenta predstavuje záťaž nielen pre daného jednotlivca, ale aj pre celý rodinný systém (Marsac, & Aldorfer, 2011, Popelková, 2013), rodiny z klinickej populácie operacionalizujeme ako rodiny s adolescentmi s diagnostikovanou poruchou psychického vývinu podľa MKCH 10. Predpokladáme, že rodiny s klinickou záťažou budú adolescenti vnímať ako menej funkčné (v zmysle vyššieho skóre v extrémnych úrovniach dimenzií) v porovnaní s neklinickými rodinami. Potvrdenie krivkovej hypotézy v zmysle preukázania rozdielov v pohľade adolescentov s poruchou a bez poruchy na fungovanie rodinného systému považujeme v nadväznosti na predchádzajúce výskumy za dôkaz konštruktovej validity metodiky. Výskum predstavuje pilotnú analýzu a predbežné zistenia na klinickej vzorke slovenských adolescentov.

Metódy

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo celkovo 84 adolescentov, získaných príležitostným výberom. 28 adolescentov (M_{vek}=13.31, SD=1.46) bolo súčasťou tzv. klinickej vzorky. Podmienkou pre zaradenie adolescenta do klinickej vzorky bola prítomnosť poruchy v zmysle diagnózy podľa MKCH 10 (F81, F90-92). Participanti boli aktuálne klientmi klinických a poradenských psychológov pôsobiacich v troch slovenských mestách – Nitra, Čadca a Košice. Tzv. porovnávacia (komunitná) vzorka pozostávala z 56 adolescentov (M_{vek}=13.86, SD=.70), u ktorých nebola diagnostikovaná žiadna porucha psychického vývinu. Respondenti boli získavaní prostredníctvom základných škôl. Išlo o žiakov 8. a 9. ročníka s cieľom vekového vyrovnania porovnávaných skupín.

Použité nástroje

Škála rodinnej adaptability a kohézie FACES IV. (Olson, 2010) je 42-položkový sebavýpoveďový dotazník hodnotený na 5-stupňovej škále (1-vôbec nesúhlasím, 5-úplne súhlasím). Dotazník je tvorený 6 subškálami. Dve (vyvážená kohézia a vyvážená adaptabilita) merajú balansovanú úroveň dimenzií, zvyšné subškály merajú extrémne úrovne kohézie (prepletená a odcudzená) a adaptability (chaotická a rigidná). Pomerové skóre funkčnosti kohézie, adaptability a celkovej funkčnosti rodiny je dané pomerom vyvážených škál ku nevyváženým škálam. Slovenská verzia škály je vysoko vnútorne konzistentná a validná (Šeboková, Popelková, & Šukolová, 2013).

Škála rodinnej komunikácie FCS (Olson, & Barnes, 2010) je 10-položkový sebavýpoveďový dotazník hodnotený na 5-stupňovej škále (1-vôbec nesúhlasím, 5-úplne súhlasím), ktorý zisťuje mieru spokojnosti členov rodiny s výmenou faktických aj emočných informácií v rodine. Reliabilita a validita slovenskej verzie škály sú uspokojivé (Šeboková, Popelková, & Šukolová, 2013).

Metódy analýzy dát

Dáta sme spracovávali v programe SPSS for Windows v. 21.0. Použili sme deskriptívnu analýzu a postupy štatistickej inferencie. Vzhľadom na splnenú podmienku normality rozloženia dát sme na testovanie diskriminačnej sily FACES IV použili t-test pre dva nezávislé výbery.

Výsledky

Výsledky štatistických analýz poukázali na štatisticky a vecne významné rozdiely v percipovaní fungovania rodinného systému adolescentmi z klinických rodín a porovnávacej vzorky. Na úrovni škál sme zistili signifikantné rozdiely vo faktoroch odcudzená kohézia, prepletená kohézia a chaotická adaptabilita, v zmysle vyšších hodnôt u adolescentov z rodín z klinickej populácie. Z hľadiska vecnej významnosti boli tieto rozdiely stredne veľké ($d > .5$). V rodinnej komunikácii sme signifikantné rozdiely nezaznamenali. Výsledky analýz sú uvedené v tabuľke č. 1.

Tabulka 1: Porovnanie škál FACES IV a FCS vzhľadom na typ rodiny

		n	M	SD	t	df	sig	d
Vyvážená kohézia	klinická	28	27.54	4.74	.122	82	.903	.03
	neklinická	56	27.41	4.28				
Vyvážená adaptabilita	klinická	28	25.25	4.87	-1.30	82	.198	.29
	neklinická	56	26.55	4.06				
Odcudzená kohézia	klinická	28	18.82	4.97	2.46	82	**.016**	**.54**
	neklinická	56	16.41	3.83				
Prepletená kohézia	klinická	28	18.75	5.30	2.49	82	**.015**	**.55**
	neklinická	56	16.21	3.86				
Rigidná adaptabilita	klinická	28	20.39	5.22	1.11	82	.270	.25
	neklinická	56	19.09	5.00				
Chaotická adaptabilita	klinická	28	18.00	5.44	2.46	82	**.016**	**.54**
	neklinická	56	14.95	5.34				
Rodinná komunikácia	klinická	28	37.11	7.34	.39	82	.691	.09
	neklinická	56	36.46	6.78				

Výsledky analýz poukázali aj na rozdiely v pomerovom skóre, indikujúcom celkovú funkčnosť rodinného systému. Ako ilustruje tabuľka č. 2, štatisticky významné rozdiely sme zaznamenali v pomerovom skóre adaptability a celkovom pomerovom skóre, v zmysle vyšších hodnôt u adolescentov z rodín z porovnávacej skupiny. Z hľadiska vecnej významnosti možno konštatovať stredne silný efekt rozdielu medzi analyzovanými skupinami (d >. 45).

Tabulka 2: Porovnanie funkčnosti rodinného systému vzhľadom na typ rodiny

		n	M	SD	t	df	sig	d
Pomerové skóre kohézie	klinická	28	1.58	.55	-.1.43	82	.157	.32
	neklinická	56	1.74	.46				
Pomerové skóre adaptability	klinická	28	1.38	.43	-2.44	82	**.017**	**.55**
	neklinická	56	1.60	.37				
Celkové pomerové skóre	klinická	28	1.48	.46	-2.03	82	**.045**	**.45**
	neklinická	56	1.67	.38				

Diskusia

Cieľom príspevku bolo analyzovanie rozdielov vo fungovaní rodín z pohľadu adolescentov z klinickej a neklinickej populácie a tým získanie dôkazu o konštruktovej validite metodiky FACES IV a diskriminačnej sile teoretického modelu, v ktorom je testovaná metodika ukotvená. Našou hypotézou, vychádzajúcou z kruhového modelu fungovania rodinného systému, bolo, že rodiny s klinickou záťažou budú z pohľadu adolescentov vykazovať vyššiu dysfunkčnosť, než rodiny bez klinickej záťaže.

Výsledky analýz podporili naše predpoklady, čím priniesli dôkaz konštruktovej (diskriminačnej) validity metodiky. Klinické rodiny vykazovali vyšší výskyt extrémnych úrovní kohézie a adaptability a celkovej dysfunkčnosti rodinného systému, než rodiny v porovnávacej skupine. Adolescenti, aktuálne navštevujúci poradenského alebo klinického psychológa, v porovnaní s komunitnou vzorkou, vnímali svoje rodiny vo vyššej miere ako: a) odcudzené, s nedostatočne prejavovaným záujmom, podporou a spoločným riešením

problémov, b) prepletené, s nadmernou závislosťou a nedostatočnou autonómiou jej členov, a c) chaotické, s nedostatočným a nepredvídateľným vedením.

Adolescenti z klinickej vzorky tak skórovali vyššie vo všetkých extrémnych/nevyvážených škálach, okrem rigidnej adaptability. Tieto výsledky sú v súlade s našimi predchádzajúcimi zisteniami, v ktorých sa ukazuje nižšia validita a kultúrna podmienenosť rigidnej dimenzie. Zistenia naznačujú, že vyššia kontrola a dominantnosť rodičov nemusí v našich podmienkach indikovať problematické fungovanie (Šeboková, Popelková, & Šukolová, 2013).

Výsledky ukázali, že porovnávané rodiny sa nelíšili vo vyvážených škálach rodinného systému. Pomer skóre vo vyvážených a nevyvážených škálach však potvrdil naše predpoklady a poukázal na vyššiu percipovanú dysfunkčnosť rodinného systému rodín z klinickej populácie. Vzhľadom na naše zistenia by však bolo do budúcna vhodné bližšie skúmať a v skupinách porovnávať viaceré typy rodín na základe kombinácie rôzneho skóre v šiestich dimenziách dotazníka pomocou klastrovej analýzy.

V rodinnej komunikácii sme rozdiely medzi adolescentmi z rodín z klinickej a neklinickej populácie nezaznamenali. Naše výsledky korešpondujú so zisteniami Barnesa a Olsona (1983), ktorí preukázali rozdiely v percipovaní kvality rodinnej komunikácie len z pohľadu rodičov, avšak nie z pohľadu adolescentov.

Prekladaná štúdia má niekoľko limitov. Predovšetkým, popis fungovania rodinného systému je v našej štúdii založený na sebavýpovedi adolescentov. Ich vnímanie rodiny nemusí byť v súlade s vnímaním rodinného fungovania ostatných členov, čo konštantne potvrdzujú viaceré výskumy (Noller, & Callan, 1986; Uhláriková, & Koppanová, 2015). Naším zámerom ale bolo zistiť subjektívne vnímanie funkčnosti rodiny z pohľadu člena s poruchou vývinu. Do budúcna by však bolo vhodné výskum zopakovať a zahrnúť a porovnať pohľad viacerých členov rodiny.

Druhým limitom štúdie je veľkosť a heterogenita klinického súboru. Tvorilo ho len 28 adolescentov s rôznymi diagnózami podľa MKCH-10, líšiacimi sa z hľadiska závažnosti. Vzhľadom na nízky počet nebolo možné medzi jednotlivými diagnózami diferencovať, čo nám neumožnilo ich vzájomné porovnanie. Viaceré výskumy poukazujú na špecifickú psychopatológiu jednotlivých porúch a ich vplyv na rodinné fungovanie (Koyama, Akiyama, Miyake, & Kurita, 2004), čo je potrebné reflektovať v ďalších výskumoch. Pre účely pilotnej validizácie FACES IV na klinickej vzorke sme však považovali našu operacionalizáciu klinických rodín za dostačujúcu.

Napriek spomenutým limitom predstavuje predkladaná štúdia dôležitý príspevok k procesu validizácie slovenskej verzie FACES IV a je základom pre ďalšie overovanie metodiky v klinickej populácii.

Literatúra

Barnes, Olson, D.H. (1983). Parent-adolescent Communication and the Circumplex Model. *Child Development, 56*, 438-447.

Barnett, R.A., & Hurnet, M. (2012). Adjustment of Siblings of Children with Mental Health Problems: Behaviour, Self-Concept, Quality of Life and Family Functioning. *Journal of Child Family Studies*, *21*, 262–272.

Koyama, A., Akiyama, T., Miyake, Y., & Kurita, H. (2004). Family functioning perceived by patients and their family members in three Diagnostic and Statistical Manual-IV diagnostic groups. *Psychiatry and Clinical Neurosciences, 58*, 495-500.

Kuisma, M., Murtonen, I., Paunonen, M., Lehti, K., Koivula, M., & White, M. (1997). Family dynamics of families with mental health problems in Finland. *Journal of Advanced Nursing*, *26*, 1111–1116.

Marsac, M.L., & Alderfer, M.A. (2011). Psychometric Properties of the FACES-IV in a Pediatric Oncology Population. *Journal of Pediatric Psychology, 36*(5), 528-538.

Noller, P., & Callan, V. (1986). Adolescent and parent perceptions of family cohesion and adaptability. *Journal of Adolescence*, *9*, 97-106.

Olson, D.H. & Gorall, D.M. (2003). Circumplex Model of Marital and Family Systems. In F. Walsh (Ed), *Normal Family Processes* (pp. 514-547). New York: Guliford press.

Olson, D.H. (2010). *FACES IV Manual*. Minnesota: Life Innovations, Inc.

Olson, D.H. (2011). FACES IV and the Circumplex Model: Validation Study. *Journal of marital and family therapy*, *3*(1), 64-80.

Olson, D.H., & Barnes, H. (2010). *Family Communication*. Life Innovations, Inc.: Minnesota.

Olson, D.H., & Gorall, D.M. (2006). *FACES IV and the Circumplex Model*. Minnesota: Life Innovations, Inc.

Popelková, M. (2013). *Poruchy psychického vývinu v detstve a v dospievaní*. Nitra: UKF.

Šeboková, G., Popelková, M. & Šukolová, D. (2013). Vnútorná konzistencia a validita slovenskej verzie FACES IV a FCS – pilotné overenie. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, *47*(3), 214-230.

Trangkasombat, U. (2008). Family Functioning in Mental Illness: A Study in Thai Families with Depressive Disorders and Schizophrenia. *Journal of Family Psychotherapy*, 19(2), 187-201.

Uhláriková, J. & Kopanová, A. (2015). Funkčnosť rodinného systému z pohľadu rodičov a adolescentov. In M. Popelková, G. Šeboková, & M. Halamová (Eds.), *Vzťahy v rodine v adolescencii: zborník abstraktov* (pp.16). Nitra: UKF.

Význam vnímanej sociálnej opory od rodičov a spolužiakov v súvislosti s prežívaním strachu zo šikanovania

Importance of perceived social support from parents and classmates in relation to the survival of the fear of bullying

Jana Štrbková, Mária Dědová

strbkovaj@gmail.com, maria.dedova@gmail.com

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita

Príspevok vznikol v rámci grantového projektu Reg. číslo P 407/12/2325

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá významom percipovanej sociálnej opory od rodičov v kontexte prežívania strachu zo šikanovania v triede. Príspevok poukazuje na parciálne výsledky výskumu z medzinárodného projektu Školní šikana jako proces – sociálně kognitivní analýza třídní šikany. Výskumu sa zúčastnilo 302 žiakov 6. ročníkov základnej školy (145 chlapcov a 157 dievčat). Sociálna opora bola zisťovaná pomocou Škály Detskej a adolescentnej sociálnej opory (Child and Adolescent Social Support Scale-Revised; CASSS-R, Malecki et al., 2000), a pre analýzu šikanujúceho správania bola použitá skrátená verzia Dotazníka o šikanovaní pre žiakov základných škôl (Olweus, 2006) a adaptácia vrstovníckej nominácie Hádaj kto (Guess who, Coie & Dodge, 1988). Výsledky výskumu poukazujú na dôležitosť vnímania sociálnej opory dieťaťom zo strany rodičov, čo tvorí zároveň protektívny faktor pred šikanovaním.
Kľúčové slová: rodina, sociálna opora, strach zo šikanovania

Abstrakt

The paper deals with the perceived importance of social support from parents in the context of experiencing fear of bullying in the classroom. Post refers to the partial results of the research project of international school bullying as a process - social-cognitive analysis of class bullying. The sample consists of 302 students 6th grade of elementary school (145 boys and 157 girls). Social support was measured using the scale of child and adolescent social support (Child and Adolescent Social Support Scale-Revised; CASSS-R, Malecki et al., 2000), and for analyzing bullying behavior was used a shortened version of the questionnaire on bullying for primary school pupils (Olweus, 2006) and adaptation in their peer nominations Guess Who (Guess who, Coie & Dodge, 1988). The research results point to the importance of perception of social support child from the parents, which also constitutes a protective factor against victimization.
Key words: aggressor, defender, bullying, values

Úvod

Šikanovanie ako porucha vzťahov v skupine prináša mnohé dôsledky do života žiakov. Jedným z negatívnych dôsledkov šikanovania je prežívaný strach z opätovného šikanovania (Beale, in Smokowski, Kopasz, 2005). Prejavuje sa vyhľadávaním podporného správania u spolužiakov (Chan, Ireland, 2009), častým vyhýbaním sa situáciám, v ktorých môžu byť jednotlivci šikanovaní (Kim, 2006) alebo vyhýbaním sa školskej dochádzke a to aj z objektívnych zdravotných dôvodov (psychosomatické príznaky ako bolesti hlavy či žalúdka) (Smokowski, Kopasz, 2005).

V súvislosti so znížením strachu zo šikanovania ako aj samotným šikanovaním sa ukazuje ako významná práve sociálna opora (ďalej SO). Wang (2004) ju definuje ako zdroj, ktorý si jednotlivci s inými jednotlivcami alebo skupinami vymieňajú prostredníctvom sociálnych vzťahov. Ko, Wang, Xu (2013) rozlišujú nasledujúce typy sociálnej opory: *informačná* (poskytovanie informácií, rád a názorov), *emocionálna* (prejavenie empatie,

súcitu, pochopenia), *hodnotiaca* (pomáhajúca zvýšiť pocit spolupatričnosti ku danej skupine) a *inštrumentálna sociálna opora* (poskytnutie materiálneho tovaru alebo služby).

Eslem et al. (in Matsunaga, 2011) uvádzajú, že jednotlivci, ktorí úspešne prekonali strach z opätovného šikanovania, sa odvolávajú na podporu svojej rodiny. Aj Mohapatra et al. (2010) zistili signifikantnú súvislosť medzi mierou rodičovskej starostlivosti a mierou šikanovania v školskom prostredí. Deti rodičov s nepriateľskou, odmietavou a ľahostajnou výchovou (Smokowski, Kopasz, 2005) si svoju psychologickú úzkosť kompenzujú práve šikanovaním iných (Mohapatra et al., 2010).

Hoci agresori nedostávajú veľa sociálnej opory z rodinného prostredia, v školskom prostredí je to práve naopak. Spolu s nešikanovanými jednotlivcami majú najväčšiu sociálnu oporu od spolužiakov oproti obetiam šikanovania a agresor- obetiam (Pellegrini, Long, 2002). Sociálnu oporu od spolužiakov potrebujú práve obete šikanovania, pretože agresori si strategicky vyhľadávajú tých, ktorí nemajú stále sociálne postavenie alebo tých, ktorí nie sú schopní sami za seba bojovať (Matsunaga, 2011). Obete zažívajúce sociálnu oporu od spolužiakov vykazujú pozitívne zmeny vo správaní, nemajú strach uniknúť zo situácií, kde na nich čaká potenciálne nebezpečenstvo (Hunter, Borg, 2006).

Cieľ výskumu

Predkladaný výskum sa zameriava na odhalenie výskytu šikanovania v škole. Venuje sa analýze prežívania strachu zo šikanovania v súvislosti s vnímaním sociálnej opory od rodičov, spolužiakov u obetí a obrancov šikanovania. Cieľom je poukázať na rozdiely v prežívaní strachu u aktérov šikanovania. Zámerom príspevku je zistiť, aký je vzťah medzi vnímaním sociálnej opory od rodičov, spolužiakov, jednotlivými typmi sociálnej opory a prežívaním strachu zo šikanovania u obetí a obrancov šikanovania. Zaujíma nás, nakoľko počet kamarátov, obľúbenosť školy a videnie šikanovania v triede predikuje strach zo šikanovania.

Metóda

Výskumný súbor bol tvorený 302 žiakmi šiestych ročníkov základných škôl z Bratislavy, Trnavy, Hlohovca a Banskej Bystrice, z toho bolo 145 (48 %) chlapcov a 157 (52 %) dievčat.

Určenie jednotlivých rol pri šikanovaní bolo uskutočnené prostredníctvom vrstovníckej nominácie *Hádaj kto* (Guess Who - Coie, Dodge, 1988). Metodika je tvorená 11 otázkami, prostredníctvom ktorých žiaci vyznačujú mená spolužiakov, ktorí v triede šikanujú, sú viktimizovaní a vystupujú v roli obrancov. Analýzu jednotlivých rol šikanovania sme doplnili prostredníctvom sebaposudzovacieho *Dotazníka o šikanovaní* (Olweus Bully/Victim Questionnaire – Solberg, Olweus, 2003). V rámci tohto výskumu bola využitá skrátená verzia pre žiakov základných škôl obsahujúca 9 položiek. Z dotazníka o šikanovaní sme analyzovali počet kamarátov v triede, obľúbenosť školy, videnie šikanovania v triede, ako aj prežívanie strachu zo šikanovania. Prostredníctvom revidovanej, multidimenzionálnej *Škály detskej a adolescentnej sociálnej opory* (Child and Adolescent Social Support Scale – Revised; CASSS-R – Malecki, Demaray, 2002), ktorá je tvorená 36 položkami určenými pre žiakov 3. až 6. ročníkov základných škôl. Škála sa zameriava na odhalenie zdrojov sociálnej opory od rodičov, spolužiakov a učiteľov a zároveň typov sociálnej opory a to hodnotiacej, informačnej, emocionálnej a inštrumentálnej.

Výsledky

Jedným z cieľov výskumu bola analýza výskytu šikanovania v škole. Z celkového počtu žiakov sme identifikovali 14, 6% agresorov, 14,9% obetí, 20,2% obrancov a 3,6% žiakov zastávalo viaceré role pri šikanovaní. Z hľadiska medzipohlavných rozdielov sa ukázalo, že chlapci sú 2,5 krát častejšie v roli agresora a tiež 1,5 krát častejšie v roli obete v porovnaní s dievčatami.

Rozdiely v prežívaní strachu zo šikanovania v jednotlivých skupinách aktérov šikanovania zobrazuje Tabuľka č. 1.

Tabuľka 1: Anova-test prežívania strachu zo šikanovania medzi jednotlivými rolami pri šikanovaní

	Rola	Suma štvorcov	Priemerné poradie	F	Sig.
Strach zo šikanovania	medzi skupinami	15,525	3,881	5,102	0,001
		226,7	0,761		

Následná analýza LSD post hoc testom ukázala, že agresori signifikantne menej prežívajú strach zo šikanovania v porovnaní s obeťami ($p<0,05$), a obete prežívajú významne viac strach zo šikanovania v porovnaní s obrancami ($p<0,000$) a nezúčastnenými žiakmi ($p<0,000$). Najväčší strach zo šikanovania prežívali obete a najnižší obrancovia šikanovania.

Štatistická analýza výsledkov výskumu poukázala na signifikantne negatívny vzťah vnímanej sociálnej opory od rodičov a prežívaním strachu zo šikanovania, pričom ide o vzťah stredne silnej hodnoty. Uvedený vzťah sa však potvrdil iba u obetí šikanovania. Tabuľka č. 2 poukazuje, že vzťah medzi prežívaním strachu zo šikanovania a spolužiakmi ako významnými zdrojmi sociálnej opory nebol preukázaný.

Tabuľka 2: Koeficient korelačnej analýzy medzi prežívaním strachu zo šikanovania a vnímaním sociálnej opory od rodičov, spolužiakov u obetí a obrancov šikanovania

Rola		Zdroje sociálnej opory	Rodičia	Spolužiaci	Celková SO
Obete	Strach zo šikanovania	Pearsonova korelácia	-0,380	-0,253	-0,406
		Sig.	0,010	0,093	0,006
		N	45	45	45
Obrancovia	Strach zo šikanovania	Pearsonova korelácia	0,207	-0,242	0,271
		Sig.	0,110	0,060	0,034
		N	61	61	61

Na základe výsledkov v Tabuľke č. 3 možno konštatovať významné vzťahy medzi jednotlivými typmi sociálnej opory a prežívaním strachu zo šikanovania. Významne negatívny, stredne silný vzťah u obetí šikanovania bol preukázaný medzi emocionálnou, informačnou a hodnotiacou sociálnou oporou a prežívaním strachu zo šikanovania. U obrancov šikanovania negatívne signifikantný vzťah bol potvrdený medzi emocionálnou a inštrumentálnou sociálnou oporou a strachom zo šikanovania.

Tabuľka 3: Koeficient korelačnej analýzy medzi typmi sociálnej opory a prežívaním strachu zo šikanovania u obetí a obrancov šikanovania

Rola		Typy sociálnej opory	Emocionálna	Informačná	Inštrumentálna	Hodnotiaca
Obete	Strach zo šikanovania	Pearsonova korelácia	-0,372	-0,419	-0,277	-0,361
		Sig.	0,012	0,004	0,065	0,015
		N	45	45	45	45
Obrancovia	Strach zo šikanovania	Pearsonova korelácia	-0,333	-0,213	-0,039	-0,194
		Sig.	0,009	0,213	0,039	0,134
		N	61	61	61	61

Prostredníctvom regresnej analýzy sme zistili, že prežívanie strachu zo šikanovania nekoreluje s obľúbenosťou školy (B= -,007; t= -, 163, sig.= 0,871), počtom kamarátov v škole (B= -,258 ; t= - 5,361, p<0,01) a videním šikanovania v triede (B= ,178; t= 4, 815; p<0,01). Celkové prežívanie strachu zo šikanovania s danými prediktormi koreluje na úrovni R= 0, 402, (F=19, 219, p<0,01). Týmito prediktormi možno vysvetliť 16, 2% variancie prežívaného strachu zo šikanovania.

Diskusia

Skutočnosť, že šikanovanie je v súčasnosti stále častejšie sa vyskytujúci sociálny fenomén, potvrdzuje aj analýza výskytu šikanovania našej výskumnej vzorky, ktorá poukazuje na viac ako polovičnú angažovanosť žiakov v šikanovaní. Zistili sme, že existujú medzipohlavné rozdiely pri šikanovaní v roliach agresorov a obetí, v ktorých sa častejšie ocitajú chlapci. Naše zistenia sú v súlade aj s tvrdeniami Cooka et al. (2010), podľa ktorých sú chlapci viac zapojení do šikanovania ako dievčatá a to v každej z rolí: agresor, obeť, agresor- obeť. *Naším prvým zámerom* bolo zistiť rozdiely v prežívaní strachu medzi jednotlivými rolami pri šikanovaní. Zistili sme, že agresori signifikantne menej prežívajú strach zo šikanovania v porovnaní s obeťami. Podľa Kochanskej (1993) nízka miera strachu u agresorov súvisí s narušeným vývinom svedomia, empatie a zvnútornenia spoločenských noriem. Zároveň sme zistili, že obete šikanovania prežívajú najväčšiu mieru strachu oproti nielen agresorom, ale aj obrancom a nezúčastneným žiakom. Na základe toho súhlasíme so Saylor a Leach (2008), ktorí identifikovali tiež najväčší strach u obetí šikanovania.

Druhým cieľom bolo poukázať na súvislosť medzi poskytovaním sociálnej opory od rodičov a spolužiakov a mierou strachu zo šikanovania u obetí a obrancov šikanovania. Signifikantný negatívny vzťah stredne silnej hodnoty sa nám potvrdil len medzi sociálnou oporou rodičov a obeťami šikanovania. S našimi tvrdeniami súhlasia Eslemom et al. (Matsunaga, 2011), podľa ktorých obete šikanovania, ktoré majú len veľmi malú podporu z rodiny, majú tendenciu trpieť oveľa viac a dlhšie. Zistenie, že sociálna opora rodičov sa neprejavila na prežívanom strachu zo šikanovania u obrancov, je podľa nášho názoru pochopiteľné, nakoľko sme zistili, že samotní obrancovia prežívajú najmenšiu mieru strachu zo všetkých rol pri šikanovaní. Skutočnosť, že sociálna opora spolužiakov sa ani v jednej z rolí (obeť, obranca) neprejavila na prežívanom strachu, nás vedie k zamysleniu, do akej miery sú vzťahy so spolužiakmi blízke, emocionálne stabilné a na priateľstve založené. Nepredpokladáme však, že vzťahy medzi spolužiakmi musia byť priateľskými vzťahmi, z ktorých môžu obete šikanovania čerpať podporu a pomoc v školskom prostredí. Negatívom však je, že sociálna opora priateľov, nie zo školského prostredia, nezabezpečí obetiam ochranu a bezpečie, ktoré by práve v škole potrebovali.

Tretím zámerom bolo poukázať na to, ktoré typy sociálnej opory sú významné pri eliminovaní strachu zo šikanovania u obetí a obrancov. Výsledky naznačujú negatívny stredne

silný vzťah *u obetí* šikanovania medzi emocionálnou, informačnou a hodnotiacou sociálnou oporou a strachom zo šikanovania. Daný výsledok je v súlade s tvrdeniami Eslema et al. (in Matsunaga, 2011), podľa ktorých jednotlivci, ktorí úspešne prekonali šikanovanie a následný strach z jeho opätovného návratu, sa odvolávajú práve na emocionálnu sociálnu oporu. Bližšie túto súvislosť vysvetľujú Gianotta et al. (2009), podľa ktorých emocionálna sociálna opora vedie šikanované obete ku konštruktívnemu zvládaniu a lepšiemu prispôsobeniu. Inštrumentálna sociálna opora sa tu nepreukázala ako významná a preto stojí za zváženie porozmýšľať, na ktoré aspekty výchovy by sa mali rodičia, v rámci prevencie pred šikanovaním ich detí, zamerať. Hoci sú materiálne výdobytky doby pre žiakov stále veľmi populárne, očividne sú pre obete šikanovania nepostačujúce, pokiaľ ide o zaradenie sa do vrstovníckeho kolektívu. Zaujímavé je pre nás posledné zistenie, ktoré poukazuje na negatívne signifikantný vzťah medzi emocionálnou a inštrumentálnou oporou a strachom zo šikanovania *u obrancov.* Význam inštrumentálnej sociálnej opory si vysvetľujeme tým, že vlastnenie materiálnych výdobytkov môže žiakom zabezpečiť určité sociálne postavenie v triede, ktoré ak je pevné a stabilné, tak ak chcú, dokážu byť obrancami obete.

Posledným cieľom výskumu bolo zistiť, akú úlohu zohrávajú pri prežívanom strachu zo šikanovania aspekty ako počet kamarátov v škole, obľúbenosť školy či zhliadnutie šikanovania v triede. Výsledky poukazujú na pozitívne signifikantný vzťah medzi premennými ako počet kamarátov v škole a zhliadnutie šikanovania v triede. Možno preto konštatovať, že prežívaný strach zo šikanovania je multidimenzionálny fenomén, ktorý vo väčšej ši menšej miere súvisí s viacerými aspektmi školského a rodinného prostredia žiaka.

Literatúra

Cook, C. R., & Williams, K. R., & Guerra, N. G., & Kim, T. E., & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: a meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly,25,* 65-83.

Giannotta, F., Settanni, M., Kliewer, W., Ciairano, S. (2009). Results of an Italian schoolbased expressive writing intervention trial focused on peer problems. *Journal of Adolescence, 32,* 1377–1389.

Hunter, S. C., & Borg, M. G. (2006). The influence of emotional reaction on help seeking by victims of school bullying. *Educational Psychology, 26*, 813–826.

Chan, J. P. K., & Ireland, J. L. (2009). Fear of bullying among adult, young and juvenile prisoners: Its association with perpetration, victimisation and behavioural predictors. *International Journal of Prisoner Health, 5,* 223-232.

Kim, J. (2006). The effect of bullying prevention program on responsibility and victimization of bullied children in Korea. *International Journal of Reality Therapy, 26,* 4-8.

Ko, H. Ch., & Wang, L.L., & Xu, Y.T. (2013). Understanding the different types of social support offered by audience to A-List Diary and informative bloggers. *CyberPsychology, Behavior and Social Networking, 16,* 194-199.

Kochanska G. (1993). Toward a synthesis of parental socialization and child temperament in early development of conscience. *Child Development, 64,* 325–347.

Matsunaga, M. (2011). Underlying circuits of social support for bullied victims: An appraisal. Based perspective on supportive communication and postbullying adjustment. *Human Communication Research, 37*, 174-206.

Mohapatra, S., & Irving, H., & Paglia- Boak, A., & Wekerle, Ch., & Adlaf, E., & Rehm, J. (2010). History of family involvement with child protective services as a risk factor for bullying in Ontario schools. *Child and Adolescent Mental Health, 15,* 157- 163.

Smokowski, P.R., & Kopasz, K. (2005). Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics and intervention strategies. *Children and Schools, 27,* 101-110.

Wang, Y. F. (2004). Introduction of social support and psychological health [In Chinese]. *Psychological Science, 27,* 75-77.

Metakognícia vo vzťahu k dimenziám osobnosti

Metacognition in relation to personality dimensions

Jarmila Takáčová

jarmilla.takacova@zoznam.sk

Katedra psychológie, Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach

Štúdia je súčasťou grantovej úlohy VEGA 1/0849/14

Abstrakt

Štúdia vychádza z chápania metakognície ako kľúčového konštruktu a dôležitej premennej procesu učenia. Sústredili sme sa na konštrukt metakognitívnych stratégii študentov vo vzťahu k osobnostným dimenziám v snahe pochopiť ho komplexne. Cieľom štúdie bolo zistiť aký je vzťah medzi metakognitívnymi stratégiami študentov a osobnostnými dimenziami podľa modelu Big Five. Základný výskumný predpoklad bol: „Osobnostné dimenzie významne predikujú metakognitívne stratégie študentov“ Pracovali sme so 136 univerzitnými študentmi (131 žien a 35 mužov, s priemerným vekom 21 rokov, AM= 21,49, SD= 1,81) s využitím metód Inventáru metakognitívnych stratégii a NEO- päť-faktorového osobnostného dotazníka. Výsledky korelačnej štúdie potvrdili významný vzťah medzi metakognitívnymi stratégiami študentov a osobnostnými dimenziám modelu Big Five, okrem osobnostnej dimenzie prívetivosť. Regresná analýza potvrdila, že osobnostné dimenzie svedomitosť a otvorenosť významne pozitívne predikovali metakognitívne stratégie študentov, zatiaľ čo neuroticizmus predikoval metakognitívne stratégie negatívne. Diskusia a záver: Výsledky ponúkajú pohľad na osobnostné faktory, ktoré môžu mať významné spojenie s procesmi kognitívnej regulácie. Výsledky zdôrazňujú dôležitú úlohu svedomitosti, otvorenosti a neuroticizmu v kognitívno-regulačných stratégiách učiacich.

Kľúčové slová: metakognícia, osobnostné dimenzie, model Big Five

Abstract

The study issues from understanding metacognition as a pivotal construct and an important variable of learning proccess. We were concered with the concept of metacognition in relation to personality dimensions to understand it in its complexicity. The aim of the study was to find out the relation of metacognitive strategies of students and personality dimensions of the Big Five model. The main premise of the research was “Personality dimensions significantly predict metacognitive strategies of students “ We tested 136 university students (131 female and 35 male, AM=21,49 years old, SD= 1,81) with the Inventory of Metacognitive Strategies and Neo Five- Factor Inventory. The results of correlation study indicated significant relationships among metacognitive strategies and personality dimensions of the Big Five model except personality dimension of agreeableness. Regression analysis indicated that personality dimensions of conscientiousness and openness significantly positively predicted metacognitive strategies of students, while neuroticism negatively predicted metacognitive strategies. Discussion and conclusion: These results provide insight into personality factors that may have an important connection with processes of cognitive regulation. These findings highlight important role conscientiousness, openness and neuroticism play in the cognitive regulatory strategies of learners.

Key words: metacognition, personality dimensions, the Big five model

V posledných pätnástich rokoch sa u nás rýchlo vyvíja záujem o oblasť výskumu metakognitívnych procesov, ktoré sú predmetom skúmania zahraničných psychológov od 70-tých rokov minulého storočia. Koncept metakognície bol prvý krát popísaný Flavellom (1979), ktorý metakogníciu definuje ako myšlienkový proces vzťahujúci sa na vlastné poznávacie procesy, podieľajúci sa na ich riadení, kontrolovaní a regulácii. Podľa T.L. Dawsona (2008) sú metakognitívne spôsobilosti zvyčajne konceptualizované ako komplex vzájomne spolupracujúcich kompetencii dôležitých v procese učenia a myslenia. Jedinec si dokáže uvedomiť svoju vlastnú vnútornú reč pri riešení úlohy: jej charakteristiku, súvislostí s inými úlohami, stratégiami ktoré použil (Feuerstein, 1980). Výskumné štúdie prinášajú

podnetné zistenia o vzťahu metakognitívnych spôsobilostí a akademickej úspešnosti (Schraw, Dennison, 1994, Sperling et al. 2002, Mirzaei et al. 2012). Metakognitívne spôsobilosti umožňujú študentom zhodnotiť úroveň svojich vedomosti a skúseností, odhadnúť úroveň svojho budúceho výkonu a motivácie k činnosti. Na základe týchto poznatkov si stanoviť ciel a vytvárať plán s efektívnym repertoárom stratégii. Prostredníctvom metakognitívnych spôsobilostí môže učiaci sa vyberať a inovovať repertoár stratégii explicitne, premýšľaním o porozumení požiadaviek úlohy, uvedomovať si svoje kognitívne zdroje a skúseností s podobným typom problémovej úlohy, kontrolovať prípravu na úlohu, uvedomovať si jej náročnosť, monitorovať aplikované stratégie a hodnotiť dosiahnutý výkon (Efklides, 2011).

V súčasnosti je podnetné klásť dôraz na preskúmanie kognitívnych a metakognitívnych procesov v širšom rámci osobnosti. Analýza vzťahu osobnostných dimenzii a metakognície môže upozorniť na to, ktoré osobnostné dimenzie môžeme považovať za dôležité v súvislosti s metakognitívnym fungovaním jedinca. Detailnejšiu pozornosť sme venovali analýze vzťahu metakognitívnych procesov a piatich veľkých faktorov osobnosti podľa modelu Big Five (Costa, McCrae, 1987), ktoré môžu prispievať k tomu, akým spôsobom študenti využívajú metakognitívne spôsobilosti determinujúce školský prospech pozitívnym smerom. Osobnostná štruktúra môže veľmi významne súvisieť s metakognitívnym fungovaním jedinca.

Metóda

Formulácia problému

Vo výskume sme sa sústredili na analýzu vzťahu metakognitívnych spôsobilostí v kontexte osobnosti. Chceli sme zistiť, či existuje súvislosť medzi metakognitívnymi spôsobilosťami ako procesmi kognitívnej regulácie a dimenziami osobnosti. So zreteľom k otázke konceptualizácie metakognitívnych procesov dôležitých v procese učenia bola pozornosť venovaná vzťahu identifikovaných faktorov novo vyvíjanej metódy IMS na identifikáciu metakognitívnych stratégii pri učení a skúmaných osobnostných dimenzii modelu Big Five.

Použité metodiky

Metakognitívne stratégie boli merané pomocou vyvíjanej metodiky IMS- Inventáru metakognitívnych stratégii, ktorý sme vyvinuli na meranie metakognitívnych stratégii študentov v procese učenia. Inventár má 98 položiek pomocou ktorých respondenti hodnotia svoje stratégie pri učení. Je koncipovaný pre potreby školskej praxe. 98 položkový dotazník bol zhotovený na základe teoretického štúdia a pološtukturovaného interview so študentmi formou repertoárovej mriežky. Prostredníctvom štatistického spracovania bola vytvorená účelnejšia skrátená verzia inventáru s 38 položkami. Uvedená verzia bola použitá pre účely stanovených výskumných cieľov. Respondenti hodnotili každú položku na štvorbodovej škále od „ vôbec nesúhlasím“ až po „ úplne súhlasím“. Vyššie skóre indikuje vyššiu úroveň využívania metakognitívnych stratégii pri učení. Reliabilita metodiky bola overovaná Cronbachovou alfou. Boli zistené vysoké hodnoty vnútornej konzistencie metódy r= 0,94. Uvádzame hodnoty Cronbachovej alfy pri jednotlivých faktoroch: *Znalosti* α = 0,87, *Flexibilita* α = 0,77, *Plánovanie- Ciele* α = 0,84, *Reflexia tímu* α = 0,76, *Monitorovanie/ Reflexia* α = 0,67. Predbežné údaje o validite boli zisťované pomocou Dotazníka Metakognitívneho Uvedomenia MAI (Metacognitive Awareness Inventory, Schraw, Dennison 1994) na menšej vzorke v počte 31 respondentov. Hodnota korelačného koeficientu medzi metodikami dosiahla hodnotu r= 0,54. V štúdii sme pre použité výpočty použili hrubé skóre.
Osobnostné dimenzie podľa modelu Big Five od autorov Costu a McCraeho (1987) sme merali prostredníctvom 60 položkovej skrátenej slovenskej verzie NEO-FFI (Ruisel, Halama, 2007). Pre jednotlivé subškály sa Cronbachova α pohybovala v rozmedzí 0,67 až 0,82.

Výskumný súbor a spôsob zberu dát

Výskumný súbor tvorilo 136 respondentov, študentov Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach v dennej forme štúdia, z toho 131 žien a 35 mužov s priemerným vekom 21 rokov (AM=21,49, SD= 1,81) s priemerom známok (AM= 2,45, SD= 0,81). Respondentom boli administrované metodiky IMS a NEO-FFI a otázky identifikujúce parametre veku, rodu, vzdelania a priemeru známok.

Výsledky

Faktorovou analýzou bolo vyextrahovaných 5 faktorov dotazníka IMS, ktorých prínos k objasneniu celkovej variancie po rotácii VARIMAX je 50,22%.
Všetky tieto faktory úzko súvisia s efektívnosťou učenia a môžu byť využívané v pedagogickopsychologickej praxi pri identifikácii príčin školského zlyhávania alebo tvorby programov stimulácie vyšších kognitívnych funkcii. Uvádzame charakteristiku týchto faktorov s príkladom a stručným popisom základných štatistických ukazovateľov. Významné koeficienty udáva tabuľka 1.

Znalosti- Uvedený faktor zahŕňa 9 položiek. Jeho prínos k objasneniu celkovej variancie (% variancie) je 23,19 %. Zahŕňa uvedomovanie si a znalosti o vlastných kognitívnych procesoch a spôsoboch učenia.

Flexibilita- Zahŕňa 9 položiek, (% variancie= 9,590 %). Zahŕňa uvedomovanie si svojich kompetencii pri riešení nových a nečakaných problémových úloh a študijných situácii, flexibilné reagovanie na študijné povinnosti a požiadavky učiteľa.

Plánovanie- Ciele- Zahŕňa 8 položiek (% variancie= 7,083 %).- Zahŕňa uvedomovanie si svojich kompetencii pri stanovovaní cieľov, organizácie činností, tvorbe časového harmonogramu, rozvrhnutia množstva učiva.

Reflexia tímu- Zahŕňa 6 položiek (% variancie= 5,489%). Zahŕňa uvedomovanie si svojich kognitívnych procesov a kompetencii v tímovej práci, reflexiu seba v tíme, práce ostatných, spôsob ich motivácie a zabezpečenie efektívnosti tímovej spolupráce.
Monitorovanie/ reflexia- Zahŕňa 6 položiek (% variancie= 4,860%). Zahŕňa aktivity pri učení, ktoré možno označiť ako reflexívne, súvisiace s monitorovaním učenia.

Tabulka1: Faktorová analýza metodiky IMS

Položky IMS	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
Viem si zorganizovať čas na učenie			0,765		
Viem, že sa na sv. intelektové schopnosti môžem spoľahnúť	0,544	0,368			
Pri učení zadanej úlohy si viem rozvrhnúť čas, ktorý je potrebný	0,395		0,466		
Viem pracovať s textom tak, že mu porozumiem	0,643				
Rád sa púšťam do riešenia nových úloh		0,661			
Viem si zorganizovať svoje povinnosti			0,777		
Keď si stanovím určitý cieľ zotrvám pri ňom.			0,520		
Viem, že sa môžem na svoje schopnosti spoľahnúť aj pri nečakanom probléme	0,339	0,625			
Zaujímam sa aj o nové témy, ktoré sa nepreberajú na vyučovaní	0,510	0,341			
Vždy si viem veci dobre naplánovať			0,810		
Viem si presne rozvrhnúť povinnosti, aby som všetko stihol			0,824		
Keď sa učím, vždy sa mi podarí zapamätať si	0,740				

hlavnú myšlienku z textu					
Pred vyučovaním si vždy pripravím všetky potrebné pomôcky					0,641
Keď mi určitý spôsob riešenia problému nepomáha, viem rýchlo nájsť nový účinný postup.		0,594			
Dokážem pracovať na viacerých zadaniach v rovnakom časovom období	0,323	0,373			
Som šikovný v sledovaní najnovších informácii.		0,584			
Viem ako mám pri skupinovej práci motivovať spolužiakov k dobrým výkonom				0,734	
Viem úspešne rozdeliť pracovný tím tak, aby boli úlohy v tíme rozdelené podľa schopností, ktoré každý má.				0,716	
Viem zrozumiteľne vysvetliť učebnú látku tomu, kto jej nerozumie	0,469				0,405
Veci o ktorých sa učím prirovnávam k veciam z každodenného života.	0,381				0,568
Vyznám sa v poznatkoch, ktoré som v škole získal	0,520				
Mám poriadok v školských pomôckach					0,567
Ak som vystavený veľkému množstvu učiva, dokážem si ho roztriediť podľa účinného systému			0,607		
Spôsoby učenia, ktoré využívam by som odporučil aj ostatným spolužiakom			0,509		0,399
Premýšľam o veciach ktoré som sa naučil aj mimo vyučovania					0,490
Z textu, ktorý som si prečítal dokážem vytvoriť zmysluplný záver	0,710				
Snažím sa vyriešiť čo najviac úloh		0,460			0,448
Pri zložitej úlohe si robievam bočné výpisky alebo výpočty					0,418
Viem ako rozvíjať svoj potenciál v skupinovej práci		0,413		0,547	
Mojou silnou stránkou je, že viem prísť na zmysel úlohy a nemusím sa ju učiť mechanicky	0,447	0,526			
V škole sa môžem plne spoľahnúť na svoje schopnosti	0,655	0,368			
Keď sa vynorí nejaký problém, viem presne, ktoré moje schopnosti mi pri jeho riešení pomôžu.		0,684			
Pri skupinovej práci som pre skupinu prínosom	0,534	0,324		0,443	
Viem dobre rozvinúť hlavné myšlienky textu	0,423	0,516			
Po učení si položím otázku, či som sa učivo naučil dobre.					0,561
Vedel by som presne ktoré moje schopnosti by boli prospešné aj v tímovej práci	0,411			0,448	
Viem povedať ktoré moje schopnosti sú najlepšie				0,492	
Aj keď to ostatní v skupine vzdávajú, viem čo na nich platí aby som ich dostatočne motivoval				0,748	
Eigenvalue	8,816	3,644	2,691	2,086	1,847
% variancie	23,19	9,590	7,083	5,489	4,860
% variancie kumulatívne	23,19	32,78	39,87	45,36	50,22

Navrhnutú štruktúru vymedzených faktorov metódy IMS podporujú aj hodnoty interkorelačných koeficientov medzi faktormi. Tabuľka 2 znázorňuje signifikantné korelácie medzi extrahovanými faktormi.

Tabulka 2: Hodnoty interkorelačných koeficientov medzi faktormi metodiky IMS

	Znalosti	Flexibilita	Plánovanie	Reflexia tímu	Monitorovanie
Znalosti		0,659**	0,298**	0,446**	0,347**
Flexibilita			0,222**	0,469**	0,300**
Plánovanie				0,207*	0,281**
Reflexia tímu					0,137
Monitorovanie					

**p ≤ 0,01, * p ≤ 0,05

Metakognitívne stratégie a osobnostné dimenzie

Výsledky potvrdili štatistickú významnosť vzťahov medzi skúmanými metakognitívnymi stratégiami študentov a ich osobnostnými dimenziami. Pri osobnostnej dimenzii prívetivosť sa významnosť vzťahu k metakognitívnym stratégiám nepotvrdila. Výsledky znázorňuje tabuľka 3.

V dimenzii extraverzia bol potvrdený štatisticky významný pozitívny vzťah výlučne k faktoru *reflexia tímu, ktorý vypovedá o* schopnosti reflektovať svoje vlastné kognitívne kompetencie a poznatky v skupinovej práci. Vzťah extraverzie študentov k ostatným metakognitívnym faktorom potvrdený nebol.

Tabulka 3: Vzťah štruktúry osobnosti a metakognitívnych spôsobilostí

r	Extraverzia	Neuroticizmus	Svedomitosť	Otvorenosť	Prívetivosť
Plánovanie	0,129	-0,171*	0,610**	-0,082	-0,146
Znalosti	0,287	-0,354*	0,215*	0,431**	-0,014
Stratégie	-0,039	-0,012	0,373**	0,235**	0,023
Flexibilita	0,181	-0,413**	0,010	0,330**	-0,101
Tímová reflexia	0,440**	-0,213*	0,094	0,213*	0,078
Metakognícia súhrnne	0,298**	-0,341**	0,398**	0,339**	0,038

**p ≤ 0,01, * p ≤ 0,05

V rámci neuroticizmu sa potvrdil významný negatívny vzťah k všetkým metakognitívnym faktorom okrem faktoru *monitorovanie/reflexia*, pri ktorom významný vzťah k neuroticizmu potvrdený nebol. Vyššia miera neuroticizmu sa významne spája s nižšou úrovňou využívania metakognitívnych stratégii pri učení. Neuroticizmus nemá významný vzťah k aplikácii reflexívnych monitorovacích aktivít, ktoré študent aplikuje doma či na vyučovaní (poriadok v školských pomôckach, opakovanie predchádzajúceho učiva, premýšľanie o učive aj mimo vyučovania, otázky o prebratom učive), má však významný negatívny vzťah k uvedomeniu si svojho kognitívneho potenciálu, svojich znalostí (*znalosti*), vytvoreniu účinného systému študijných cieľov, plánu činností (ciele), uvedomeniu si svojich kompetencii pri riešení nových úloh a nečakaných situácii (*flexibilita*), uvedomovaniu si kognitívneho fungovania seba a ostatných spolužiakov v skupinovej práci (*reflexia tímu*).

Analýza potvrdila významný pozitívny vzťah medzi svedomitosťou študentov a ich metakognitívnymi stratégiami vo faktoroch *ciele*, *znalosti* a *monitorovanie/reflexia*. Vyššia svedomitosť študentov sa významne spája s vyššou schopnosťou stanovovania cieľov a plánovania postupov, organizáciou spätou s učením (*ciele*), s vyšším uvedomením si a poznaním svojho kognitívneho fungovania a osvojených znalostí (*znalosti*), s využívaním efektívnych praktických stratégii reflexívneho učenia (*monitorovanie/reflexia*).

Pri otvorenosti sa významnosť vzťahu v pozitívnom smere preukázala pri všetkých metakognitívnych faktoroch okrem faktoru *ciele,* pri ktorom sa významnosť vzťahu k tejto osobnostnej dimenzii nepotvrdila. Analýza tak nepotvrdila, že by mala otvorenosť študentov

vzťah k tomu ako identifikujú ciele štúdia, plánujú a organizujú svoje študijné povinnosti. Tabuľka 3 znázorňuje, že najvýznamnejší vzťah medzi otvorenosťou a metakogníciou bol potvrdený pri faktoroch *znalosti* a *monitorovanie/reflexia*. Vyššia otvorenosť študentov sa pozitívne spája s ich metakognitívnymi stratégiami umožňujúcimi vyššiu mieru poznania svojich kognícii a osvojených vedomostí (*znalosti*), aplikovaním efektívnych stratégii akými sú kontrola postupov učenia, príprava na vyučovanie, hodnotenie miery naučeného učiva (*monitorovanie/reflexia*).

V rámci uskutočnenej analýzy možno zhrnúť, že významný vzťah k metakognitívnym stratégiám majú všetky skúmané osobnostné faktory modelu Big Five okrem faktoru *prívetivosť*, pri ktorom sa štatistická významnosť vzťahu k metakognícii nepotvrdila.

V rámci uskutočnenej regresnej analýzy sme vytvorili model, ktorý vysvetľuje ako osobnosť predikuje metakognitívne stratégie učenia. Model viacnásobnej lineárnej regresie s využitím metódy enter potvrdil, že vybrané osobnostné faktory modelu Big Five významne predikujú metakognitívne stratégie študentov. Model je vysoko štatisticky významný, $p \leq 0{,}01$. Koeficient determinácie $R^2 = 38{,}6$ indikuje, že 38,6 % rozptylu hodnôt závisle premennej (súhrnné metakognitívne skóre) vysvetľuje náš model.

Tabulka 4: Osobnostné dimenzie modelu Big Five ako prediktory metakognitívnych stratégii učenia

	r	*Beta*	t	p
Extraverzia	0,298	0,136	0,748	0,083
Neuroticizmus	-0,344	-0,268	-3,568	0,001**
Svedomitosť	0,407	0,370	5,272	0,000**
Otvorenosť	0,335	0,310	4,494	0,000**
Prívetivosť	0,018	-0,058	-0,815	0,417

**$p \leq 0{,}01$, *$p \leq 0{,}05$

Tabuľka 4 znázorňuje, že svedomitosť a otvorenosť ako dimenzie osobnosti, štatisticky významne predikujú využívanie metakognitívnych stratégii pri učení. Svedomití študenti vykazujú lepšie schopnosti stanovovania cieľov, organizácie času na učenie, organizácie povinností. Vyššie skóre v otvorenosti predikuje vyššiu mieru poznania a uvedomovania si svojich kompetencii. Otvorení študenti lepšie percipujú svoje schopnosti a osvojené poznatky. Majú lepšie znalosti o vlastných kogníciách a účinných stratégiách, vyznajú sa v poznatkoch, ktoré v škole získali. Neuroticizmus predikuje metakognitívne stratégie negatívne. Miera prispôsobenia a odolnosť voči záťaži študentov (*neuroticizmus*) môže negatívne predikovať využívanie metakognitívnych stratégii učenia. Študenti môžu vykazovať nižšiu schopnosť metakognitívneho učenia v rámci aplikovania metakognitívnych stratégii.

Diskusia a záver

Problémy a situácie školského prostredia sa chápu komplexne. Riešiť ich možno iba kombináciou rôznych hľadísk. Mnoho autorov (Ruisel, 2004) vyzdvihuje úlohu skúmania kognitívnych procesov v kontexte osobnosti. Naša práca je sondou do skúmania problematiky metakognitívnych spôsobilosti študentov vo vzťahu k ich osobnostným dispozíciám. Ako uvádza výskum F. S. Hosseina (2012), možno hovoriť o signifikantnom vzťahu medzi metakognitívnymi stratégiami učenia a osobnosťou. Cieľom našej štúdie bolo zamerať sa v prvom rade na analýzu vzťahov medzi metakognitívnymi stratégiami študentov a štruktúrou osobnosti podľa modelu osobnostných dimenzii Big Five (Costa a McCrae

1987). Dôležitým zámerom štúdie bolo aj skúmanie osobnostných dimenzii ako možných prediktorov využívania metakognitívnych stratégii študentov pri učení.

Naše výsledky identifikovali vybrané osobnostné dimenzie ako významné prediktory metakognitívnych stratégii študentov. V súlade s našimi očakávaniami sme zistili významný vzťah medzi metakognitívnymi stratégiami študentov a osobnosťou v dimenziách svedomitosť, otvorenosť, extraverzia a neuroticizmus. Na záver možno povedať, že výsledky predbežnej štúdie potvrdzujú dôležitosť skúmania metakognitívnych procesov v širšom rámci osobnosti.

Literatúra

Dawson, T.L. Metacognition and learning in aldulthood. (2008). Developmental Testing Service, Northampton, Dostupné z https://dts.lectica.org/PDF/Metacognition.pdf.

Flavell, J.H. (1979). Metacognitive and cognitive monitoring: a new area of psychological inquiry. *American Psychologist*, 34, 906-911.

Feuerstein, R. (1980). Instrumental enrichment. An intervention program for cognitive modifiability, Baltimore, MD: University Park Press.

Hossein, F.S. (2012). Use of the metacognitive English language learning strategies based on personality traits. *Theory and Practice In Language Studies*, 2, (3), 531-539.

Efklides, A.(2011). Interactions of metacognition with motivation and affect in self-regulated learning: The MASRL model. *Educational psychologist*, 46, (1), 6-25.

McCrae, R. R.; Costa, P.T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (1), 81-90.

Mirzaei, F. et al. (2012). Mastery goals, performance goals, student' s beliefs and academic success: Metacognition as a mediator. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 46, 3603-3608.

Ruisel, I. (2004). *Inteligencia a myslenie*. Bratislava: Ikar.

Ruisel, I., Halama, P. *NEO päťfaktorový osobnostný inventár* (podľa NEO Five-Factor Inventory P.T. Costu a R.R. McCraeho). Praha: Testcentrum – Hogrefe, (2007), 45 s.

Schraw, G., Dennison, R.S., (1994). Assessing metacognitive awareness. *Contemporary Educational Psychology*, 19, 460-475.

Sperling, R.A. et al., (2002). Measures of children' s knowledge and regulation of cognition. *Contemporary Educational Psychology*, 27, 51-79.

Analýza vzťahovej väzby u adolescentiek s poruchami príjmu potravy

Analysis of attachment in adolescents with eating disorders

Jana Uhláriková, Veronika Bizubová, Mária Halamová

juhlarikova@ukf.sk, veronika.bizubova@student.ukf.sk, maria.halamova@ukf.sk

Katedra psychologických vied, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, UKF v Nitre

Abstrakt

Cieľom príspevku je analýza a komparácia vzťahovej väzby u adolescentiek s poruchami príjmu potravy (PPP) a u neklinickej vzorky respondentov. Výskumnú vzorku tvorilo 25 adolescentiek s diagnostikovanými PPP a 80 adolescentiek z neklinickej vzorky. Prostredníctvom dotazníka SCOFF na detekciu prítomnosti mentálnej anorexie a mentálnej bulímie sme neklinickú vzorku rozdelili na 40 adolescentiek s náchylnosťou na PPP a 40 adolescentiek bez náchylnosti na tieto poruchy. Vzťahovú väzbu sme zisťovali dotazníkom s-E.M.B.U., ktorý mapuje zapamätané rodičovské správanie (otca aj matky) v troch subškálach – odmietanie, emočná vrelosť a hyperprotektivita. Prostredníctvom jednofaktorovej analýzy rozptylu sme zistili, že medzi adolescentkami s PPP, s identifikovanou náchylnosťou na vznik a rozvoj PPP a bez PPP resp. bez náchylnosti na ich vznik existujú štatisticky významné rozdiely vo všetkých dimenziách zapamätaného rodičovského správania otca aj matky s výnimkou dimenzie odmietanie matky.
Kľúčové slová: vzťahová väzba, emočná vrelosť, odmietanie, hyperprotektivita, poruchy príjmu potravy, adolescencia

Abstract

The aim of the contribution is analysis and comparison of the attachment in adolescent girls suffering with eating disorders (PPP) and in the non-clinical sample. The research sample consisted of 25 adolescent girls diagnosed with eating disorders and 80 adolescent girls from non- clinical group. Using SCOFF questionnaire (to detect anorexia nervosa and bulimia nervosa) we divided non- clinical group into two parts- 40 adolescent girls with susceptibility to eating disorders and 40 adolescent girls without any susceptibility. To measure attachment we used s-E.M.B.U. questionnaire, which measures remembered parental behaviour in three subscales – rejection, emotional warmth and over control. Using one- factor analysis we found out, that between adolescents with PPP, identified susceptibility to PPP and without PPP are statistically significant differences in all dimensions of remembered parental behaviour mother and father except rejection of mother.
Key words: attachment, emotional warmth, rejection, over control, eating disorders, adolescence

Úvod

Pri úsilí o pochopenie vývinu určitej symptomatiky musíme brať do úvahy veľké množstvo faktorov, ktoré môžu v etiológii jednotlivých porúch zohrávať dôležitú úlohu. Ako uvádzajú Ein-Dor a Doron (2015) teória aj výskum indikujú, že korene mentálneho zdravia a psychopatológie možno hľadať v histórii interakcií človeka s inými ľuďmi, pričom rozhodujúci vplyv pre vznik, ako aj rozvoj psychopatologických symptómov je pripisovaný obdobiu raného detstva (Brisch, 2011). Bezpečný vzťah s neustále prítomnou a podporujúcou materskou postavou v období raného detstva je základom pre zdravý biologický, kognitívny, sociálny a psychologický vývin počas celého života a umožňuje dieťaťu regulovať emócie, vytvárať vzťahy s rovesníkmi, rozvíjať sociálne zručnosti, sebavedomie a identitu (Fallon, & Brabender, 2011). V prípade, ak dieťa v interakcii s väzbovou figúrou dostáva nedostatočné, nekonzistentné alebo žiadne odpovede na svoje potreby, dochádza častejšie k rozvoju neistej vzťahovej väzby (Brisch, 2011), ktorá môže viesť k nespokojnosti s vlastným telom, čoho dôsledkom môže byť odmietanie jedla vedúce až ku vzniku PPP, prejavujúcich sa mentálnou

anorexiou a mentálnou bulímiou. Pri mentálnej anorexii ide o hladovanie z vnútorného nutkania vedúce až k ohrozeniu života, na ktoré možno nazerať ako na dôsledok vykoľajenia vývinu, resp. osobného zrenia pri nepriaznivých pomeroch počas detstva (Obuch, 2007). Dieťa ňou môže vyjadrovať pasívnu vzburu vznikajúcu z problému osamostatniť sa a získať kontrolu nad vlastným rozhodovaním, na čo matka reaguje prehnanou úzkosťou čím vzniká hostilná závislosť dieťaťa na matke, kedy dieťa dokáže vyjadriť svoju agresiu len pasívne, cez agresiu voči sebe (Almássyová, 2009; Vágnerová, 2004). V súvislosti s problematickým vzťahom dieťaťa k jedlu býva charakterizovaný aj otec. Môže ísť o otca pasívneho a slabého, ktorý si udržiava emočný odstup alebo naopak dominantného, perfekcionistického otca s nesplniteľnými nárokmi, ktorému sa dieťa nedokáže vyrovnať (Krch et al., 1999). Na rozdiel od anorexie, pri ktorej je odmietanie potravy spôsobom získania kontroly, pri bulímii je konzumácia nezvyčajne veľkého množstva jedla, prejedanie a následne zvracanie, reakciou na distres. Ide o poruchu, ktorú charakterizujú opakujúce sa záchvaty nadmerného prejedania a prehnaná kontrola telesnej hmotnosti vedúca k používaniu neprimeraných opatrení na zmiernenie účinkov prijatej potravy na telesnú hmotnosť (Kafka, & Murcko, 1998).

Cieľom predkladanej štúdie je analýza a komparácia vzťahovej väzby u adolescentiek trpiacich PPP a u neklinickej vzorky respondentov, pričom sme sa špecificky zamerali na rozdiely v hodnotení komponentov zapamätaného rodičovského správania ako sú emočná vrelosť, odmietanie a hyperprotektivita, ktoré môžu mať podiel pri vzniku a rozvoji mentálnej anorexie a mentálnej bulímie.

Metódy

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorí 105 respondentiek vo veku 15-20 rokov (AM = 16.87). Prvou skupinou je 25 pacientiek trpiacich PPP, z toho 15 pacientov s mentálnou anorexiou a 10 s mentálnou bulímiou. Administráciou dotazníku SCOFF sme vyčlenili 40 respondentiek, ktoré sú náchylné na vznik porúch príjmu potravy. Treťou skupinou je 40 študentiek bez náchylnosti na poruchy príjmu potravy.

Použité nástroje

Dotazník SCOFF **(**Morgan et al., 1999) je 5-položkový merací nástroj, ktorý sa v súčasnosti využíva na screening mentálnej anorexie a mentálnej bulímie. Pozostáva z dichotomických položiek, na ktoré respondenti odpovedajú áno/nie. Za každú kladnú odpoveď sa priratáva 1 bod, pričom skóre 2 a viac bodov indikuje možný prípad PPP.

Skrátený dotazník zapamätaného rodičovského správania s-E.M.B.U**.** (Poliaková, Mojţišová, & Hašto, 2007) je 23 položkový dotazník, ktorý meria skóre v troch subškálach – emočná vrelosť (6 položiek zahŕňajúcich láskyplnosť, chválenie a podnecovanie), odmietanie (7 položiek zahŕňajúcich urážanie, trestanie, zahanbovanie, uprednostňovanie súrodenca pred probandom, odmietanie probanda ako indivídua) a hyperprotektivita (9 položiek zahŕňajúcich obavy a úzkosť o probandovu bezpečnosť, hyperangažovanosť a intruzívnosť).

Metódy analýzy dát

Dáta sme analyzovali s využitím štatistického programu PSPP. Použili sme metódy deskriptívnej analýzy a štatistickej inferencie. Na zisťovanie rozdielov v jednotlivých komponentoch zapamätaného rodičovského správania medzi tromi skupinami respondentov sme použili jednofaktorovú analýzu rozptylu (One-Way ANOVA). Na vzájomné porovnanie jednotlivých skupín v úrovni dimenzií, pre ktoré sme zistili štatisticky významné

medziskupinové rozdiely pomocou ANOVY, sme použili t-test pre dva nezávislé výbery, keďže program PSPP neumožňuje realizáciu post-hoc testov.

Výsledky

Jednofaktorová analýza rozptylu (One-way ANOVA) preukázala, že medzi adolescentkami s PPP, s identifikovanou náchylnosťou na vznik a rozvoj PPP a bez PPP resp. bez náchylnosti na ich vznik existujú štatisticky významné rozdiely vo všetkých dimenziách zapamätaného rodičovského správania otca aj matky s výnimkou dimenzie odmietanie matky. Výsledky analýz sú zosumarizované v tab. 1.

Tabulka 1: Rozdiel v jednotlivých dimenziách zapamätaného rodičovského správania matky a otca vzhľadom na prítomnosť poruchy príjmu potravy

		n	M	SD	F	sig
Emočná vrelosť otca	PPP	25	15.24	3.38		
	riziko PPP	36	15.56	4.05	**3.38**	**.04**
	bez PPP	38	17.37	3.40		
Emočná vrelosť matky	PPP	25	15.96	3.77		
	riziko PPP	40	16.38	3.48	**3.48**	**.03**
	bez PPP	40	18.07	3.51		
Odmietanie otca	PPP	25	10.88	3.13		
	riziko PPP	36	10.57	3.84	**3.09**	**.05**
	bez PPP	38	9.42	1.50		
Odmietanie matky	PPP	25	10.60	2.75		
	riziko PPP	40	11.30	3.74	1.56	.22
	bez PPP	40	10.15	1.94		
Hyperprotektivita otca	PPP	25	23.12	5.11		
	riziko PPP	36	21.64	5.24	**5.97**	**.00**
	bez PPP	38	19.13	3.67		
Hyperprotektivita matky	PPP	25	25.84	4.80		
	riziko PPP	40	22.13	4.32	**7.64**	**.00**
	bez PPP	40	21.50	4.63		

Výsledky t-testu pre dva nezávislé výbery naznačili štatisticky významné rozdiely medzi skupinou adolescentiek s PPP a neklinickou vzorkou v nasledujúcich dimenziách rodičovského správania: emočná vrelosť otca, matky, odmietanie zo strany otca, hyperprotektivita otca a matky (tab. 2). Adolescentky s PPP skórujú v dimenzii emočnej vrelosti nižšie a v dimenzii hyperprotektivity vyššie.

Štatisticky významné rozdiely sa preukázali aj medzi klinickou vzorkou adolescentiek v porovnaní s adolescentkami so zvýšeným rizikom vzniku PPP v hodnotení hyperprotektívneho správania matky, v zmysle vyššieho skóre u adolescentiek s PPP (tab. 3).

Signifikantné rozdiely sme zaznamenali aj medzi adolescentkami náchylnými na vznik PPP a adolescentkami bez PPP (tab. 4). Podobne ako vzorka z klinickej populácie, aj adolescentky, u ktorých je zvýšené riziko rozvoja PPP, sa od neklinickej vzorky líšia v miere emočnej vrelosti otca, aj matky, kedy skórujú nižšie, a v miere odmietania zo strany otca, a jeho hyperprotektívneho správania, kedy skórujú vyššie.

Tabulka 2: Rozdiel v jednotlivých dimenziách zapamätaného rodičovského správania matky a otca medzi skupinou adolescentiek s poruchami príjmu potravy a bez náchylnosti na poruchy príjmu potravy

	PPP			bez PPP					
	M1	**SD1**	**n1**	**M2**	**SD2**	**n2**	**t**	**df**	**p**
EVO	15.24	3.38	25	17.37	3.40	38	**-2.44**	61	**.02**
EVM	15.96	3.77	25	18.07	3.51	40	**-2.30**	63	**.02**
OO	10.88	3.13	25	9.42	1.50	38	**2.17**	61	**.04**
HO	23.12	5.11	25	19.13	3.67	38	**3.61**	61	**.00**
HM	25.84	4.80	25	21.50	4.36	40	**3.62**	63	**.00**

Legenda: EVO – Emočná vrelosť (otec), EVM – Emočná vrelosť (matka), OO – Odmietanie (otec), HO – hyperprotektivita (otec), HM – hyperprotektivita (matka)

Tabulka 3: Rozdiel v jednotlivých dimenziách zapamätaného rodičovského správania matky a otca medzi skupinou adolescentiek s poruchami príjmu potravy a s náchylnosťou na vznik porúch príjmu potravy

	PPP			riziko PPP					
	M1	**SD1**	**n1**	**M2**	**SD2**	**n2**	**t**	**df**	**p**
EVO	15.24	3.38	25	15.56	4.05	36	-0.32	59	.75
EVM	15.96	3.77	25	16.38	3.48	40	-0.45	63	.65
OO	10.88	3.13	25	10.97	3.84	36	-0.10	59	.92
HO	23.12	5.11	25	21.64	5.24	36	1.10	59	.28
HM	25.84	4.80	25	22.13	4.32	40	**3.23**	63	**.00**

Legenda: EVO – Emočná vrelosť (otec), EVM – Emočná vrelosť (matka), OO – Odmietanie (otec), , HO – hyperprotektivita (otec), HM – hyperprotektivita (matka)

Tabulka 4: Rozdiel v jednotlivých dimenziách zapamätaného rodičovského správania matky a otca medzi skupinou adolescentiek bez náchylnosti na vznik porúch príjmu potravy a s náchylnosťou na vznik porúch príjmu potravy

	bez PPP			riziko PPP					
	M1	**SD1**	**n1**	**M2**	**SD2**	**n2**	**t**	**df**	**p**
EVO	17.37	3.40	38	15.56	4.05	36	**-2.09**	72	**.04**
EVM	18.07	3.51	40	16.38	3.48	40	**-2.17**	78	**.03**
OO	9.42	1.50	38	10.97	3.84	36	**2.26**	72	**.03**
HO	19.13	3.67	38	21.64	5.24	36	**2.37**	72	**.02**
HM	21.50	4.36	40	22.13	4.32	40	0.62	78	.53

Legenda: EVO – Emočná vrelosť (otec), EVM – Emočná vrelosť (matka), OO – Odmietanie (otec), HO – hyperprotektivita (otec), HM – hyperprotektivita (matka)

Diskusia

Cieľom predkladanej štúdie bolo analyzovať kvalitu citového pripútania u adolescentiek s PPP v porovnaní s neklinickou vzorkou a s adolescentkami, u ktorých je zvýšené riziko vzniku PPP v zmysle troch dimenzií zapamätaného rodičovského správania: emočnej vrelosti, hyperprotektivity a odmietania zo strany rodičov.

Výsledky naznačili, že prítomnosť aj zvýšené riziko vzniku mentálnej anorexie alebo mentálnej bulímie sú spojené s nižšou kvalitou rodičovského správania. Adolescentky z klinickej populácie hodnotili oboch rodičov ako menej starostlivých a nadmerne ochraňujúcich, otca navyše ako odmietavého a hostílneho. Podobne riziková skupina adolescentiek v porovnaní s neklinickou populáciou vnímala matku ako menej emočne vrelú, otca ako málo starostlivého, odmietavého a príliš ochranárskeho.

Výsledky prispievajú k empirickej evidencii zahraničných výskumov, ktoré opakovane potvrdzujú, že patologické narušenie telesnej schémy je spojené so špecifickými vzorcami rodinnej interakcie (Caglar-Nazali, 2014; Canetti, Kanyas, Lerer, Latzer, & Bachar, 2008; Cella, Iannaccone, & Cotrufo, 2014; Lobera, Rios, & Med 2011; Miles-McLean, Liss, & Erchull, 2014; Tetley, Moghaddam, Dawson, & Rennoldson, 2014). Podľa Caglar-Nazali (2014) a Tetley et al. (2014) pacienti trpiaci PPP hodnotia svojich rodičov konštantne ako menej starostlivých a viac hyperprotektívnych. Nedostatok intimity, podpory a dôvery v rodinách, nadmerná kontrola, intruzívnosť a prevencia autonómie dieťaťa zo strany rodičov môžu spolupôsobiť ako faktory narúšajúce vytváranie identity v období adolescencie. Nízka rodičovská starostlivosť môže viesť k presvedčeniu, že dieťa nie je dosť dobré, má nejakú chybu a preto nie je možné, aby ho blízki milovali, zatiaľ čo vysoká hyperprotektivita rodičov sa môže spájať s internalizovaním predstáv o nízkej kompetencii. De Panfilis, Rabbaglio, Rossi, Zita, & Maggini (2003) uvádzajú, že nízka rodičovská starostlivosť súvisí s obavami týkajúcimi sa vlastného tela a s fóbiou z hmotnosti a nadmerne hyperprotektívne rodičovské správanie sa spája s kompulzívnym self-monitoringom. Narušenie normálneho telesného obrazu pri PPP je tak možné vnímať ako deficit sebarozvoja, ktorý vyplýva zo zlyhaní v rodičovskej interakcii.

Výsledky v súlade so zahraničnými výskumami (Jones, Harris, & Leung, 2005; Tereno et al., 2008) naznačujú, že odmietavé, hostilné, trestajúce a zahanbujúce správanie otca, avšak nie matky, predstavuje špecifický faktor rozvoja patologickej túžby po štíhlosti a PPP. Riziková skupina adolescentiek a adolescentky z klinickej populácie hodnotili správanie otca v porovnaní s adolescentkami bez PPP významne vyššie na dimenzii odmietania, zatiaľ čo rozdiel vo vnímaní matky ako odmietavejšej sa nepreukázal ako štatisticky významný. Podľa Jonesa et al. (2005), práve odmietanie a hostilita ako aspekty výchovného správania otca predikujú nespokojnosť dcér so svojou postavou a telesnou hmotnosťou a zohrávajú tak špecifickú rolu v rozvoji symptómov PPP.

Predkladaná štúdia má niekoľko limitov. Vzorka adolescentov z klinickej populácie je relatívne malá (čo je dané malým základným súborom) a heterogénna z hľadiska diagnóz. V budúcnosti je možné na predkladaný výskum nadviazať rozšírením výskumnej vzorky a porovnaním charakteristík rodičovského správania vzhľadom na konkrétne diagnózy PPP.

Ďalším limitujúcim faktorom štúdie je charakter metodiky s-E.M.B.U. Dotazník je sebavýpoveďový, čo zvyšuje riziko odpovedania sociálne žiaducim alebo očakávaným spôsobom, idealizácie alebo popieranie skutočnosti. Pre potreby nadväzujúceho výskumu vnímame ako prínosné multidimenzionálne posúdenie spôsobu citového pripútania kombináciou viacerých metodík napr. interview a dotazníkovej metódy.

Napriek spomenutým limitom predstavuje predkladaná štúdia príspevok k poznaniu faktorov rodinného prostredia, ktoré významným spôsobom súvisia so psychopatológiou PPP. Výsledky výskumu dokladajú, že dyadický vzťah dieťaťa s oboma rodičmi, matkou aj otcom, zohráva dôležitú rolu z hľadiska prítomnosti aj zvýšeného rizika rozvoja problémov so stravovaním.

Literatúra

Almássyová, G. (2009). *Poruchy príjmu potravy: etiopatogenéza a princípy liečby*. Bratislava: Lundbeck.

Arrindell, W. A. (1999). The development of a short form of the E.M.B.U.: Its appraisal with students in Greece, Guatemala, Hungary and Italy. *Personality ind Individual Differencies, 27*(4), 613-628.

Brisch, K. H. (2011). *Poruchy vztahové vazby: od teorie k terapii*. Praha: Portál.

Caglar-nazali, H. P. (2014). A systematic review and meta-analysis of 'Systems for Social Processes' in eating disorders. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, *42*(5), 55-92.

Canetti, L., Kanyas, K., Lerer, B., Latzer, Y, & Bachar, E. (2008). Anorexia Nervosa and Parental Bonding: The Contribution of Parent–Grandparent Relationships to Eating Disorder Psychopathology. *Journal of Clinical Psychology, 64*(6), 703-716.

Cella, S., Iannaccone, M, & Cotrufo, P (2014). How perceived parental bonding affects self-concept and drive for thinness: A community-based study. *Eating Behaviors, 15*(1), 110-115.

De Panfilis, C., Rabbaglio, P., Rossi, C., Zita G., & Maggini, C. (2003). Body image disturbance, parental bonding and alexithymia in patients with eating disorders. *Psychopathology*, *36*(5), 239-246.

Ein-Dor, T., & Doron, G. (2015). Psychopathology and attachment. In Simpson, J. A., & Rholes, W. S. (Eds.), *Attachment theory and research: New directions and emerging themes,* (pp346-374). New York: Gulford Press.

Fallon, A. E., & Brabender, V. M. (2011) A secure connection: The Tethering of Attachment and Good-Enough Maternal Care. In Akhtar, S. *The Mother and Her Child: Clinical Aspects of Attachment, Separation and Loss* (pp15-45).

Jones, C., Harris, G., & Leung, N. (2005). Core beliefs and eating disorder recovery. *European Eating Disorders Review*, *13*(4), 237-244. Plymouth:Jason Aronson.

Kafka, J., & Murcko, M. (1998). Psychické poruchy spojené s fyziologickými poruchami a somatickými faktormi. In Kafka, J. a kolektív (Eds.). *Psychiatria*: *učebnica pre lekárske fakulty* (195-205). Martin: Osveta.

Krch, F. D. a kol. (1999). *Poruchy příjmu potravy*. Praha: Grada.

Lobera, I. J., Rios, P. B., & . Med, O. G. C. (2011). Parenting styles and eating disorders. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, *18*(8), 728-735.

Miles-McLean, H., Liss, M., & Erchull, M. J. (2014). Fathers, daughters, and self-objectification: Does bonding style matter? *Body Image, 11*(4), 534-542.

Obuch, I. (2007). Poruchy príjmu potravy. In Heretik, A., Heretik, S. a kol (Eds.). *Klinická psychológia* (pp.381-400). Nové Zámky: Psychoprof.

Poliaková, M., Mojžišová, V., & Hašto, J. (2007). Skrátený dotazník zapamätaného rodičovského správania s-E.M.B.U. ako výskumný a klinický nástroj. *Psychiatria - Psychoterapia – Psychosomatika, 14*(2-3), 79-88.

Tereno, S., Soares, I., Martins, C., Celani, M., & Sampaio, D. (2008). Attachment Styles, Memories of Parental Rearing and Therapeutic Bond: A Study with Eating Disordered Patients, Their Parents and Therapists. *European Eating Disorders Review, 16*(1), 49-58.

Tetley, A., Moghaddam, N. G., Dawson, D. L., Rennoldson, M. (2014). Parental bonding and eating disorders: A systematic review. *Eating Behaviors, 15*(1), 49-56.

Vágnerová, M. (2004). *Psychopatologie pro pomáhajíci profese*. Praha: Portál.

Morgan, J. F., Reid, F., & Lacey, J. H. (1999). The SCOFF questionnaire: assessment of a new screening tool for eating disorders. *British Medical Journal, 319*(1), 1467-1468.

Optimizmus a sociálna opora seniorov vo vzťahu k ich správaniu súvisiacemu so zdravím

Optimism and social support of seniors in relation to their health behaviour

Eva Vargová[1], Jaroslava Dosedlová[1], Martin Šmíra[2]

383849@mail.muni.cz

[1]Psychologický ústav FF MU, [2]Psychologie FSS MU

Abstrakt

Práca je čiastkovou analýzou dát z výskumu „Chování zdraví podporující a zdraví ohrožující: determinanty, modely, konsekvence“. Pojednáva o vplyve vybraných konštruktov optimizmu − dispozičný optimizmus a defenzívny pesimizmus na správanie súvisiace so zdravím. Vplyv daných konštruktov skúmame i vo vzťahu k subjektívne vnímanému zdraviu. Rovnako sme preskúmali správanie súvisiace so zdravím a subjektívne vnímané zdravie vo vzťahu k sociálnej opore. Konkrétne − počtu blízkych osôb, spokojnosti s osobnými vzťahmi a pocitu osamelosti. Na záver sme preskúmali vplyv veku na vyššie uvedené oblasti. Jedná sa o kvantitatívny výskum, ktorého výskumný súbor je zložený zo 171 jedincov − seniorov vo veku 60 až 93 rokov. Pre zber dát boli použité vybrané metódy z komplexnej testovej batérie výskumu: Škála správania súvisiaceho so zdravím, Inventár zdravotných problémov, Dotazník sociálnej opory, Dotazník defenzívneho pesimizmu. Mieru dispozičného optimizmu sme merali pomocou Revidovaného testu životnej orientácie. Najsilnejšie vzťahy sa v prípade všetkých vyššie spomenutých premenných preukázali s faktorom Duševná hygiena. Dispozičný optimizmus a zložky sociálnej opory − počet blízkych osôb a spokojnosť s osobnými vzťahmi preukázali pozitívny vzťah k oblasti duševnej hygieny. Naopak defenzívny pesimizmus a pociťovanie osamelosti vplývajú na danú oblasť negatívne. Obdobné vzťahy sa preukázali i v oblasti subjektívneho zdravia. Optimistickí jedinci a jedinci spokojní so svojimi vzťahmi uvádzali menej zdravotných problémov v oblasti psychických problémov. Defenzívni pesimisti ako i jedinci často pociťujúci samotu vykazovali psychické problémy častejšie.
Kľúčové slová: dispozičný optimizmus; defenzívny pesimizmus; sociálna opora; seniori; zdravie; správanie súvisiace so zdravím

Abstract

The thesis is a partial analysis of data from the research „Health-Enhancing and Health-Threatening Behaviour: Determinants, Models, and Implications“. The thesis deals with the impact of selected constructs of optimism − dispositional optimism and defensive pessimism on health behaviour. The effect of these constructs on subjective health was also studied, as well as the health behaviour, subjective health and its relation to social support. Specifically the number of confidants, satisfaction with personal relationships and feelings of loneliness were examined. Finally the effect of age on the above mentioned areas was examined. The study is based on quantitative research. The research sample consists of 171 respondents − seniors aged 60 to 93 years. For the purpose of data collection selected methods from a complex research test battery were used: The Health Related Behaviour Scale, Subjective health inventory, Questionnaire of social support, Defensive Pessimism Questionnaire (DPQ). Dispositional optimism was measured by Life Orientation Test-Revised (LOT-R). The strongest relations were discovered between all previously described variables and the Mental hygiene factor. Dispositional optimism and components of social support like the number of confidants and satisfaction with personal relationships proved to have a positive impact on mental hygiene. Defensive pessimism and perceived loneliness on the other hand affect this area negatively. Similar relations have also been demonstrated in the field of subjective health. Optimistic individuals and those satisfied with their relationships reported fewer health problems specifically on the level of mental health. Defensive pessimists as well as individuals who often feel lonely evinced psychological problems more often.
Key words: dispositional optimism; defensive pessimism; social support; seniors; health; health behaviour

Úvod

Tematika zdravia a správania s ním súvisiaceho je dlhodobo zastúpená nielen v medicínskych ale i psychologických výskumoch. Svoje miesto si zasluhuje predovšetkým

vďaka nezastupiteľnosti na prvých priečkach rebríčku ľudských hodnôt. Na dôležitosti pridáva i fakt, že najväčším podielom (50%) sa na našom zdraví podieľa životný štýl, ktorý môžeme na rozdiel od genetického základu (s 20% vplyvom) či poskytovaných zdravotníckych služieb (10% podiel) sami ovplyvniť (Machová, 2009).

V štúdií sme sa venovali vplyvu optimizmu, sociálnej opory a veku na správanie súvisiace so zdravím, i subjektívne vnímané zdravie. Výsledky zahraničných výskumov opakovane preukazujú kladný vplyv optimizmu na subjektívne zdravie (Scheier & Carver, 1985; Segerstrom, 2006) či priamo na fyzické zdravie napr. v podobe zníženého rizika mŕtvice (Kim, Park, & Peterson, 2011). Pozitívny vplyv sa preukázal aj v oblasti správania súvisiaceho so zdravím − s vyššou mierou optimizmu bola spojená vyššia miera fyzickej aktivity a zdravého stravovania (Giltay a kol., 2007).

Obdobné výsledky vychádzajú aj zo štúdií skúmajúcich sociálnu oporu a zdravie jedincov. Priaznivý vplyv sociálnej podpory v oblasti depresie preukazujú štúdie Oxmana a kol. (1992) či Goldberga a kol. (1985). House, Landis a Umbersonová (1988) usudzujú, že okrem tzv. nárazníkového efektu má sociálna opora celkový kladný vplyv na zdravie jednotlivca.

Dôvodom pre opakované overovanie zistených vzťahov sú diskrepancie medzi zahraničnými štúdiami a výskumami prevádzanými na českej populácií (Dosedlová, Klimusová, & Slováčková, 2013; Fořtová, 2012; Hlavatá, 2014). Tunajšie výskumy nepreukázali rovnaký význam miery optimizmu ako prediktoru jednotlivých faktorov správania súvisiaceho so zdravím. Signifikantný vzťah sa naprieč všetkými výskumami preukázal len v oblasti duševnej hygieny. Na výskumy nadväzujeme zahrnutím konštruktu defenzívneho pesimizmu a súčasne pracujeme s populáciou seniorov, ktorá býva v daných výskumoch opomínaná (čiastočne sa jej venuje aj Hlavatá, 2014).

Metóda

Jedná sa o kvantitatívny výskum, prevedený formou korelačnej štúdie. Cieľom je overenie vzťahov vybraných konštruktov optimizmu, sociálnej opory a veku ku správaniu súvisiacim so zdravím i vnímaním subjektívneho zdravia. Výskumný súbor bol zložený zo 171 jedincov od 60 do 93 rokov. Z hľadiska pohlavia bol zložený zo 49 mužov (28,7 %) a 122 žien (71,3 %). Zber dát prebiehal v období jar 2014 až jar 2015. Dotazníky boli distribuované elektronickou i papierovou formou.

Pre účely tejto štúdie boli využité nasledujúce metódy vybrané z kompletnej testovej batérie použitej vo výskumnom projekte:

- Úvodná časť týkajúca sa demografických údajov
- Škála správania súvisiaceho so zdravím - zostavená na základe obsahovej analýzy, ktorá bola prevedená v rámci predvýskumu na vysokoškolských študentoch (Dosedlová, Klimusová, & Slováčková, 2011)
- Inventár zdravotných problémov (Osecká, Řehulková, & Macek, 1998)
- Revidovaný test životnej orientácie (LOT-R) – slúžiaci na meranie dispozičného optimizmu (Scheier, Carver, & Bridges, 1994)
- Dotazník defenzívneho pesimizmu (DPQ) (Norem, 2002)
- Dotazník sociálnej opory – časť testovej batérie štúdie Cefaia a Camilleriho (2009) mapujúca počet blízkych osôb, spokojnosť s danými vzťahmi a frekvenciu vnímanej samoty.

Štruktúru položiek Škály správania súvisiaceho so zdravím a Inventáru zdravotných problémov sme spracovali pomocou faktorovej analýzy (s rotáciou Varimax). Následne sme vytvorili faktory, ktoré boli použité pre ďalšie potreby analýzy a overovanie hypotéz. V prípade Škály správania súvisiaceho so zdravím boli extrahované kategórie: Zdravé

stravovanie, Duševná hygiena, Pevný režim, Nezdravé stravovanie, Prevencia a ochrana zdravia. Z Inventáru zdravotných problémov boli extrahované: Somatické, Vegetatívne a Psychické problémy. Za účelom overovania hypotéz a skúmania vzťahov medzi jednotlivými premennými boli využité korelácie - Spearmanov korelačný koeficient.

Výsledky

Prvá skupina hypotéz sa zaoberala vzťahmi jednotlivých korelátov a správania súvisiaceho so zdravím. Vzťahy medzi jednotlivými premennými a správaním súvisiacim so zdravím sú súhrnne predstavené v Tabuľke 1.

Tabuľka 10: Korelácie jednotlivých premenných a faktorov správania súvisiaceho so zdravím

	Zdravé stravovanie	Duševná hygiena	Režim	Nezdravé stravovanie	Prevencia
Dispozičný optimizmus	- 0,145	- 0,446**	0,220**	0,190*	- 0,109
Defenzívny pesimizmus	0,017	0,285**	- 0,147	- 0,202 *	0,080
Počet blízkych osôb	0,024	- 0,212**	- 0,016	- 0,064	- 0,106
Spokojnosť	0,083	- 0,435**	- 0,082	- 0,019	- 0,149
Pocity samoty	- 0,013	0,429**	0,007	- 0,023	0,159*

** označené korelácie sú signifikantné na p<0,01
* označené korelácie sú signifikantné na p<0,05

Signifikantné vzťahy medzi dispozičným optimizmom a správaním súvisiacim so zdravím sa preukázali vo faktoroch Duševná hygiena, Režim, Nezdravé stravovanie. Vzhľadom na použitie škály daných položiek, kde 1 = úplne pre mňa platí, znamená negatívna korelácia viac správania v danej kategórií (je pre daného jedinca typickejšie). V prípade Nezdravého stravovania boli položky škálované 1 = nikdy až 5 = veľmi často (kladná korelácia značí na častejšie nezdravé stravovanie). Hypotézu o kladnom vzťahu optimizmu a správaním súvisiacim so zdravím je možné prijať len čiastočne.

Čiastočne je možné prijať i hypotézu týkajúcu sa defenzívneho pesimizmu. Na základe teórie týkajúcej sa charakteristík defenzívnych pesimistov sme predpokladali so zvyšujúcou sa mierou defenzívneho pesimizmu zvýšenú aktivitu v oblasti prevencie zdravia.

Signifikantne významné vzťahy vo faktore Duševnej hygieny sa prejavili i naprieč jednotlivými zložkami sociálnej opory. Počet blízkych osôb, ako i spokojnosť s danými vzťahmi preukázali pozitívny vzťah. Naopak pocity osamotenia viedli k zníženiu miery aktivít v danej oblasti ako i v oblasti prevencie.

Nasledujúca séria hypotéz overovala vplyv jednotlivých premenných na subjektívne vnímané zdravie, skúmané pomocou faktorov zdravotných problémov. Korelácie daných premenných a subjektívneho zdravia sú zobrazené v Tabuľke 2.

Tabuľka 11: Korelácie subjektívneho zdravia a jednotlivých premenných

	Somatické problémy	Vegetatívne problémy	Psychické problémy
Dispozičný optimizmus	- 0,119	0,033	- 0,284**
Defenzívny pesimizmus	0,164*	- 0,097	0,258**
Počet blízkych osôb	- 0,041	- 0,209**	0,017
Spokojnosť	- 0,162*	- 0,163*	- 0,233**
Pocit osamelosti	0,283**	0,119	0,339**
Vek	0,245**	- 0,051	- 0,211**

** označené korelácie sú signifikantné na p<0,01
* označené korelácie sú signifikantné na p<0,05

Výsledky nadväzujú na zistenia o správaní súvisiacom so zdravím. V ich súlade sa preukázala signifikantne znížená miera uvedených psychických problémov u jedincov spokojných so svojimi vzťahmi, ako i u jedincov s vyššou mierou optimizmu. Naopak so zvyšujúcou sa mierou defenzívneho pesimizmu a prežívanej osamelosti dané problémy stúpali. V prípade stúpajúceho veku sa predpokladaná hypotéza narastajúceho počtu zdravotných problémov potvrdila v oblasti somatických problémov. Jedinci s vyšším vekom zároveň uvádzali signifikantne menej psychických problémov.

Na záver sme preskúmali výskumnú otázku zisťujúcu vzťah medzi vekom a správaním súvisiacim so zdravím (Tabuľka 3). Signifikantne významné vzťahy sa preukázali v pozitívnom smere v oblasti duševnej hygieny, režimu ako i nezdravého stravovania. V oblasti prevencie a ochrany zdravia sa prejavil opačný vplyv a to zníženou mierou tohto správania.

Tabuľka 3: Korelácie medzi vekom a faktormi správania súvisiaceho so zdravím

	Zdravé stravovanie	Duševná hygiena	Režim	Nezdravé stravovanie	Prevencia
Vek	- 0,009	- 0,158*	- 0,172*	- 0,170*	0,247**

*** označené korelácie sú signifikantné na p<0,01*
** označené korelácie sú signifikantné na p<0,05*

Diskusia

V prípade dispozičného optimizmu a správania súvisiaceho so zdravím sme predpokladali kladný vzťah medzi zvyšujúcou sa mierou optimizmu a mierou zdravie podporujúceho správania. Vzťah sa signifikantne preukázal len vo faktore Duševnej hygieny. V ostatných faktoroch sa preukázal dokonca i opačný vzťah ako sme predpokladali. Zistené výsledky sú tak v rozpore nielen so zahraničnými štúdiami, no napr. i s predpokladom tunajšej štúdie (Dosedlová, Klimusová, & Slováčková, 2013). V úvahách o vzťahu k veku sa predpokladalo, že optimizmus môže so sebou v mladosti prinášať pocit nezraniteľnosti a následne i menšej snahy o zdravie podporujúce chovanie. Tento optimistický postoj zrejme môže pretrvať až do obdobia staroby. V našom výskume však chýba práve obdobie dospelosti, v ktorom môže byť vplyv optimizmu odlišný. Pre preskúmanie vývoja vplyvu optimizmu v priebehu života pokladáme za vhodné zahrnúť všetky vekové kategórie.

Vzťah defenzívneho pesimizmu voči správaniu súvisiacemu so zdravím sa taktiež podarilo preukázať len čiastočne. Predpokladom bola zvýšená miera zdravie podporujúceho správania − z dôvodu zvýšenej úzkostlivosti jedincov a súčasnej aktívnej prípravy na rozličné negatívne možnosti a tým vyhnutie sa negatívnym dôsledkom (Norem, 2002). Na základe množstva informácií, týkajúcich sa zdravého životného štýlu, ktoré sú k dispozícií, sme predpokladali aktívnu snahu defenzívnych pesimistov o vyhnutie sa dôsledkom nevyváženého a nezdravého životného štýlu.

Výskumná otázka týkajúca sa vzťahu veku a správania súvisiaceho so zdravím vyvstala na základe nesúrodosti postojov jednotlivých zdrojov. Piťha a Poledne (2009) uvádzajú zníženú mieru zdraviu podporujúceho správania napr. kvôli výskytu mnohých ochorení obmedzujúcich pohyb, alebo nesprávne stravovanie z dôvodu finančného obmedzenia. Sarafino (1990) naopak argumentuje napr. uvedomovaním vlastnej zraniteľnosti, vedúcej k väčšej angažovanosti v zdravie podporujúcom správaní. V našom prípade sa

preukázal kladný vplyv veku na správanie v oblasti duševnej hygieny, režimu i nezdravého stravovania. V oblasti prevencie a ochrany zdravia sa prejavil opačný vplyv. Naše zistenia však môžu byť ovplyvnené výberom položiek, ktoré nemusia mať dostatočnú výpovednú hodnotu v tejto vekovej kategórií. Napr. používanie ochranných prostriedkov pri športe nemusí byť pri znižujúcej sa fyzickej aktivite aktuálne a i to môže byť dôvodom nízkeho skórovania jedincov − seniorov v danom faktore. Škála správania súvisiaceho so zdravím bola pôvodne vytvorená na základe predvýskumu s vysokoškolskými študentmi, preto je možné, že by niektoré položky bolo potrebné prispôsobiť iným vekovým kategóriám.

Možné limity práce vnímame i v príležitostnom výbere respondentov, ktorý bol vzhľadom na rozsah testovej batérie ovplyvnený ochotou a motiváciou respondentov batériu testov kompletne vyplniť. Na tomto základe teda nebolo možné dosiahnuť reprezentatívny výberový súbor. Napriek tomu veríme, že sa v jednotlivých demografických kategóriách podarilo obsiahnuť čo najširšie spektrum jedincov. Zároveň je v prípade niektorých škál odpovedí istá nejednoznačnosť. Napr. údaje týkajúce sa frekvencie „niekedy“, „občas“ a „často“ môžu byť vnímané veľmi subjektívne. Preto by pre lepšie zjednotenie mohlo byť vhodné doplniť dané položky škály o presnejšie časové údaje ako je to napr. v niektorých častiach dotazníka − „príležitostne (menej než 1x mesačne)“.

Záver

Cieľom výskumu bolo overenie vzťahov vybraných konštruktov optimizmu, sociálnej opory a veku ku správaniu súvisiacim so zdravím ako i vnímaním subjektívneho zdravia na českej populácií seniorov. Väčšinu našich hypotéz bolo možné čiastočne prijať, niektoré zistenia však boli v rozpore so zahraničnými výsledkami. Vybraným diskrepanciám sme sa venovali v diskusnej časti.

V oblasti vplyvu jednotlivých premenných na správanie súvisiace so zdravím sa preukázal signifikantne najsilnejší vplyv naprieč všetkými premennými vo faktore Duševná hygiena. V nadväznosti na dané výsledky sa prejavil i vplyv jednotlivých premenných predovšetkým v oblasti psychických problémov. Vyššia miera dispozičného optimizmu ako i spokojnosť s blízkymi vzťahmi sa podieľali na zvýšenej miere aktivity vo faktore Duševnej hygiene, čo sa prejavilo i v menšej frekvencií uvádzania psychických problémov. Hoci nie je v našich silách ovplyvniť stúpajúci vek, či dispozičné optimistické nastavenie, zistenie, že spokojnosť s osobnými vzťahmi a na druhej strane pocity osamelosti môžu mať vplyv na naše zdravie už možné využiť je.

Literatura

Cefai, C., & Camilleri, L. (2009). *Healthy Students Healthy Lives: The Health of Maltese University Students.* Malta: University of Malta.

Dosedlová, J. Klimusová, H. & Slováčková, Z. (2013). Optimismus ve vztahu k zdraví podporujícímu a zdraví ohrožujícímu chování. In J., Dosedlová, & Z. Slováčková. *Optimismem ke zdraví?: kognitivní a osobnostní determinanty zdraví podporujícího chování*. (s. 69−81). Brno: Tribun EU.

Fořtová, Š. (2012). *Optimismus, pesimismus a zdraví podporujícího chování.* Nepublikovaná diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno.

Hlavatá, P. (2014). Dispoziční *optimismus a defenzivní pesimismus ve vztahu k prevenci.* Nepublikovaná diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno.

Giltay, E. J., Geleijnse, J. M., Zitman, F. G., Buijsse, B., & Kromhout D. (2007). Lifestyle and dietary correlates of dispositional optimism in men: The Zutphen elderly study. *Journal of Psychosomatic Research,* 63 (5), 483−490.

Goldberg, E. L., Van Natta, P., & Comstock, G. W. (1985). Depressive symptoms, social networks and social support of elderly women. *American Journal of Epidemiology, 121 (3),* 448−456.

House, J. S., Landis, K. R., & Umberson, D. (1988). Social relationship and health. *Science,* 29 (241), 541−544.

Kim, E. S., Park, N., & Peterson, Ch. (2011). Dsipositional optimism protects older adults from stroke: The health and retirement study. *Stroke*, 42, 2855−2859.

Machová, J. (2009). Zdraví. In J. Machová, D. Kubátová et al., *Výchova ke zdraví* (s. 12−15). Praha: Grada.

Norem, J. K. (2002). Defensive pessimism, optimism, and pessimism. In E. C.Chang (Eds.) (2001). *Optimism & pessimism: Implications for theory, research, and practice.* Washington, DC: American Psychological Association.

Osecká, L., Řehulková, O., Macek, P. (1998). Zdravotní stesky u adolescentů. Struktura a rozdíly mezi pohlavím. In M. Svoboda, M. Blatný (Eds.), *Sociální procesy a osobnost* (s. 135−144). Brno: Masarykova univerzita.

Oxman, T. E., Berkman, L. F., Kasl, S., Freeman, D. H., Jr., & Barrett, J. (1992). Social Support and Depressive Symptoms in the Elderly. *American Journal of Epidemiology,* 134 (4), 356−368.

Piťha, J., & Poledne, R. (2009). *Zdravá výživa pro každý den*. Praha: Grada.

Sarafino, E. P. (1990). *Health psychology: Biopsychosocial interactions*. New York: John Wiley & Sons.

Segerstrom, S. C. (2006). Optimism and resources: Effects on each other and on health over 10 years. *Journal of Research in Personality,* 41, 772−786.

Scheier, M. F., & Carver, Ch. S. (1985). Optimism, coping, and health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology*, 4 (3), 219−247.

Scheier, M. F., Carver, C. S., & Bridges, M. W. (1994). Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self-esteem): a reevaluation of the Life Orientation Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67 (6), 1063−1078.

Ako je komu „sveta žiť“: poznámky k psychológii chudoby

What means „wealthy life“: comments to the psychology of poverty

Jozef Výrost

vyrost@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV

Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA č. 2/0172/15 s názvom „Vnímanie bezpečia v kontexte osobnosti a práce".

Abstrakt

Aktuálne analýzy vývoja chudoby vo svete (napr. NASA, OECD, OXFAM, Red Cross) ukazujú, že v dôsledku nadmerného využívania zdrojov a ich nerovnomerného rozdeľovania sa nožnice medzi bohatšou a chudobnejšou populáciou ďalej otvárajú. Zastúpenie strednej triedy, od obdobia priemyselnej revolúcie základného piliera spoločnosti, sa výrazne oslabuje. Profil chudoby produkuje pôsobenie viacerých faktorov, vo vyspelých krajinách najmä ekonomická aktivita osôb, štruktúra a veľkosť domácností, vek a regionálne rozdiely. Sociálna psychológia môže obohatiť komplexný pohľad na tento jav aj tým, že študuje vývoj a aktuálny stav postojov k chudobe v rôznych krajinách: pre ilustráciu budú v príspevku použité údaje Špeciálneho Eurobarometra č.321 z roku 2009. Alebo aj analýzou toho, ako chudobnejšia časť spoločnosti vníma seba, svoju životnú situáciu a prostredie/spoločnosť: pre ilustráciu budú použité údaje, získané od 291 686 respondentov 1. – 6. kola Európskej sociálnej sondy (European Social Survey). V závere sa rozvíjajú úvahy o možnostiach napĺňania humanistického poslania psychológie aj v praktických prístupoch k problému chudoby.
Kľúčové slová: chudoba, postoje k chudobe, vnímanie životnej situácie, vnímanie spoločnosti

Abstract

Actual analyses of development of poverty in the world (e.g. NASA, OECD, OFFAM, Red Cross) show, that in consequence of oversized exploit of sources and their disproportioned distribution the scissors are more and more opened between richer and poorer parts of population. Representation of middle class, from the period of industrial revolution the basic pillar of society, significantly weakened. The profile of poverty is influenced by several factors, in most developed countries mainly by economic activity, structure and size of households, age, and regional disparities. Social psychology can enrich the complex view on this phenomenon also by study of development of attitudes to poverty in different countries: as illustration the data of Special Eurobarometer No. 321 (2009). Or also by analysis of poorer part of society perceptions of themselves, their life situation and environment/society: as illustration the data of the European Social Survey Round 1.-6. (291 686 respondents) are used. As conclusion the reflections about possibilities of fulfillment of humanistic mission of psychology in practical access to the problem of poverty are discussed.
Keywords: poverty, attitudes to poverty, perception of life situation, perception of society

„Tretia svetová vojna blíži a táto vojna nebude medzi národmi. V tejto vojne pôjdeme spoločne proti chorobám, chudobe, zmene klímy - a verím, že to je naša budúcnosť“. Miliardár Jack Ma, podľa zoznamu Forbes 33. nabohatší človek sveta, v svojom vystúpení na zasadnutí Hospodárskeho klubu dňa 9. 6. 2015 v New Yorku.

Úvod

O matke Tereze sa hovorí, že skutočný ekonomický problém videla nie v nakŕmení chudobných, ale bohatých: „Zistila som, že bohatí sú omnoho chudobnejší. Niekedy sú vnútorne oveľa osamelejší. Nikdy nie sú spokojní. Vždy potrebujú niečo viac.“ [4] Bohatí a tí

[4] http://www.servelec.net/mothertheresa.htm

chudobnejší sú akoby dve strany jednej mince — rozhovor o jedných nemožno viesť bez tých druhých. Aká je teda aktuálna situácia a dominantné trendy vývoja tejto otázky vo svete?

Podľa The Wealth Report (2014) medziročne stúpol počet bohatých (majetok viac ako 30 mil. USD) o 3%. V období 2003-2013 bol ich nárast 59% a celkove ide o 167 669 osôb. U ultrabohatých (majetok viac ako 100 mil. USD) bol v období rokov 2003-2013 zaznamenaný nárast o 62% a celkom ide o 37 104 osôb. U miliardárov nárast o 80%, celkom ide o 1682 osôb.

Štúdia OXFAM za rok 2014 konštatuje (2014, 8), že 85 najbohatších ľudí planéty vlastní toľko, ako chudobnejšia polovica populácie. Extrémna, prehlbujúca sa nerovnosť, podľa OXFAM predstavuje najväčšiu bariéru znižovania chudoby. Analýzy dokumentujú, že trend „otvárajúcich sa nožníc“ sa dramaticky zrýchľuje. K dominantným príčinám tejto „explózie nerovnosti“ podľa uvedenej štúdie (2014, 13) patria trhový fundamentalizmus (že trvalý ekonomický rast možno zabezpečiť výlučne prostredníctvom voľného trhu, oslobodeného od intervencie štátu) a ovládnutie moci a politiky elitami.

Medzinárodná federácia organizácií Červeného kríža a Červeného polmesiaca v správe o ekonomickej kríze v Európe (2013) uvádza, že za 4 roky, 2009 – 2012, počet odkázaných na potravinovú pomoc Červeného kríža v 22 európskych krajinách stúpol o 75%.

Podľa výsledkov projektu NASA, publikovaných v Ecological Economics (Motesharrei, Rivas, Kalnay, 2014) existuje reálne riziko kolapsu ľudskej civilizácie, ktoré pramení z nadmerného využívania zdrojov a ich extrémne nerovnomerného rozdeľovania.

Ak by sme si teda premietli prebiehajúce zmeny na Gaussovej krivke normálneho rozdelenia: strmosť (skewness) krivky klesá, t. j. vychyľuje sa doľava (počet chudobných rastie) a špicatosť (kurtosis) krivky klesá tiež, teda krivka sa splošťuje – stredná trieda, od obdobia priemyselnej revolúcie základný pilier spoločnosti, sa oslabuje.

Podľa informatívnej správy Štatistického úradu SR o výsledkoch EU SILC 2014 (European Statistics on Income and Living Conditions) bola 1/5 obyvateľov Slovenska (19,8%) ohrozených rizikom chudoby a sociálneho vylúčenia. Správa konštatuje, že medzi najrizikovejšie faktory chudoby na Slovensku patria: ekonomická aktivita osôb (nedostatok pracovných príležitostí a nezamestnanosť), štruktúra a veľkosť domácností (neúplné domácnosti tvorené osamelými rodičmi a viacpočetné domácnosti), vek (najohrozenejšou skupinou boli deti vo veku do 18 rokov) a regionálne rozdiely (kým podiel osôb, ohrozených rizikom chudoby v Bratislavskom kraji je 6,3%, v Prešovskom je to až 19,9%. Bratislava je šiesty najbohatší región Európy – v rebríčku predstihla aj Viedeň či Prahu). Regionálne disparity na Slovensku výrečne ilustruje obrázok nočného osvetlenia v Strednej Európe a na Slovensku v roku 1992 (vľavo) a v roku 2000. Trend možno zreteľne zaregistrovať: kým v okolitých štátoch, a tiež v Bratislave a okolí, sa „svetlá rozžiarili“, zvyšok Slovenska zostáva „Polnočným kráľovstvom“.

Obrázok 1: European Space Agency: Nočné osvetlenie v Strednej Európe a na Slovensku 1992 a 2000.
(http://www.esa.int/Our_Activities/Observing_the_Earth/Earth_from_Space_Night_lights)

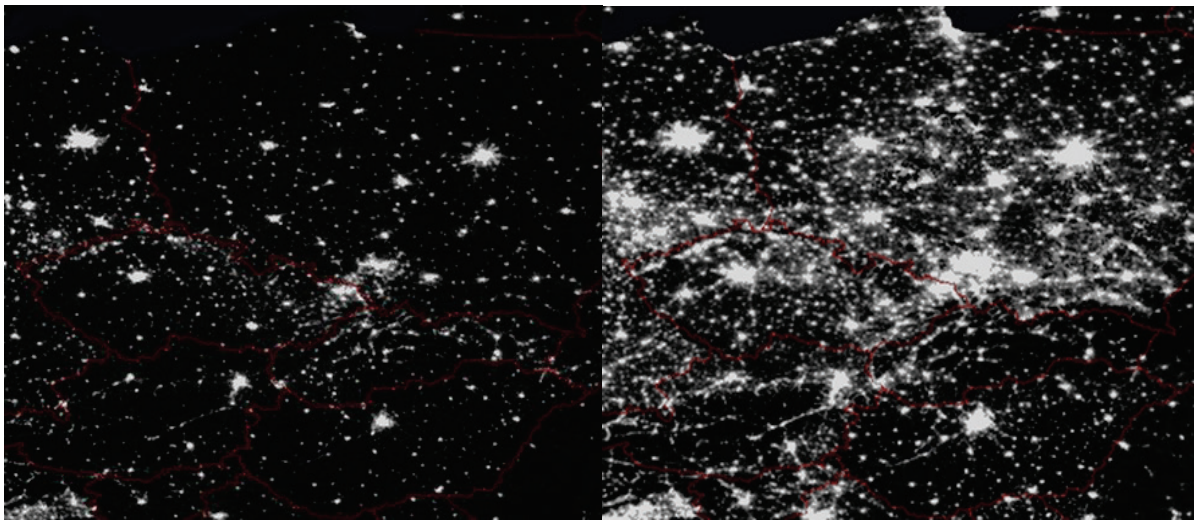

Ako spoločnosť vníma chudobných?

Fenomén chudoby, ako možno vidieť, expanduje. O to viac sa zdôrazňuje rastúca potreba nezaujatých vedeckých analýz, nepoplatných politickým záujmom. Predpokladá sa, že významnú úlohu by tu mala zohrať o. i. aj aplikácia psychologického poznania.

Sociálne vedy môžu obohatiť komplexný pohľad na tento jav aj tým, že študujú vývoj a aktuálny stav postojov spoločnosti k chudobe v rôznych krajinách: V období august – september 2009 sa uskutočnil zber dát Špeciálneho Eurobarometra č.321 na tému „Poverty and Social Exclusion“. Zúčastnilo sa ho 26 719 respondentov (1050 zo SR a 1007 z ČR) z 27 členských krajín EÚ (ešte bez Chorvátska). Z výsledkov o. i. vyplýva, že obyvatelia EU chápu chudobu rôzne: S názorom, že „chudobní sú ľudia, ktorých zdroje sú obmedzené do tej miery, že sa nemôžu plnohodnotne zúčastňovať na živote spoločnosti“ sa stotožnilo 24% respondentov celej vzorky (v SR 17%). „Chudobní sú tí ľudia, ktorí si nemôžu dovoliť veci potrebné na pokrytie základných potrieb“, tento názor vyjadrilo 22% respondentov celej vzorky (v SR 0%). „Chudobní sú tí ľudia, ktorí sú závislí od charity alebo verejných dávok“, s týmto názorom sa stotožnilo 21% respondentov celej vzorky (v SR 23%).

Otázka „Prečo sú, podľa Vášho názoru, ľudia, ktorí žijú v biede?” bola v prieskume Špeciálneho Eurobarometra použitá aj v roku 2007, teda pred prejavením sa ekonomickej krízy, čo dalo možnosť do istej miery posúdiť posun v názoroch respondentov. Odpoveď „Pretože v našej spoločnosti je veľa nespravodlivosti“ v marci 2007 zvolilo 37%, v septembri 2009 už 47% respondentov. Druhá v poradí bola odpoveď „Kvôli lenivosti a nedostatku silnej vôle“, ktorú v roku 2007 uviedlo 20%, v roku 2009 už len 16% respondentov (2010, 54).

V odpovedi na otázku „Ktoré sú podľa Vášho názoru najdôležitejšie príčiny chudoby?“ 35% respondentov celej vzorky (a 37% zo SR) sa domnieva, že je to „uplatňovanie nesprávnych alebo zle nastavených politík“, ako v poradí druhá príčina bol „nedostatočný hospodársky rast“ - 32% celkove, 41% v SR, a ako tretia v poradí „honba za ziskom“ - 29% celkove a 34% v SR (2010, 56).

V odpovedi na otázku „Kto je, podľa Vás, v prvom rade zodpovedný za znižovanie chudoby?“ sa väčšina respondentov priklonila k názoru, že je to „vláda krajiny“ – 53% celkove a 56% v SR, v poradí druhá bola odpoveď, že sú to „občania sami“ – 13% celkove

a 16% v SR, a ako tretia v poradí bola „Európska únia“ – tento názor vyjadrilo 9% respondentov celkove a 12% v SR (2010, 108 - 109).

Ako chudobní vnímajú seba a spoločnosť?

Pre ilustráciu použijeme údaje, získané od 291 686 respondentov 1. – 6. kola Európskej sociálnej sondy (ESS, European Social Survey). Projekt beží od roku 2002 v 2-ročnom cykle. Uvedených 6-kôl ESS sa zúčastnilo celkom 291 686 respondentov starších ako 15 rokov z viac ako 30 európskych krajín. Kritériom pre rozdelenie respondentov do 2 skupín bola odpoveď na otázku: „Ktorý z popisov vystihuje Váš názor na príjem vašej domácnosti v tomto období?“ 1 – pohodlne vyžujeme zo súčasného príjmu (N=75649), 2 – máme to veľmi ťažké so súčasným príjmom (N=25047).

Dôvera v ľudí: Respondenti na 11 bodových škálach (kde 0 = nedôvera, 10 = dôvera) vyjadrovali svoj názor na otázky:

A – „Väčšine ľudí možno veriť, alebo sa treba mať na pozore, keď sa jedná s ľuďmi?“

B – „Väčšina ľudí by sa pokúsila Vás využiť, keby mali príležitosť, alebo by sa snažili byť čestní?“

C – „Povedali by ste, že väčšinou sa ľudia snažia pomôcť, alebo sa väčšinou starajú len o seba?“

Graf 1: Odpovede respondentov 2 skupín (1 – majetnejší, 2 – chudobnejší) na položky ESS, týkajúce sa dôvery v ľudí (rozdiely medzi skupinami sú signifikantné na hladine p < 0.001).

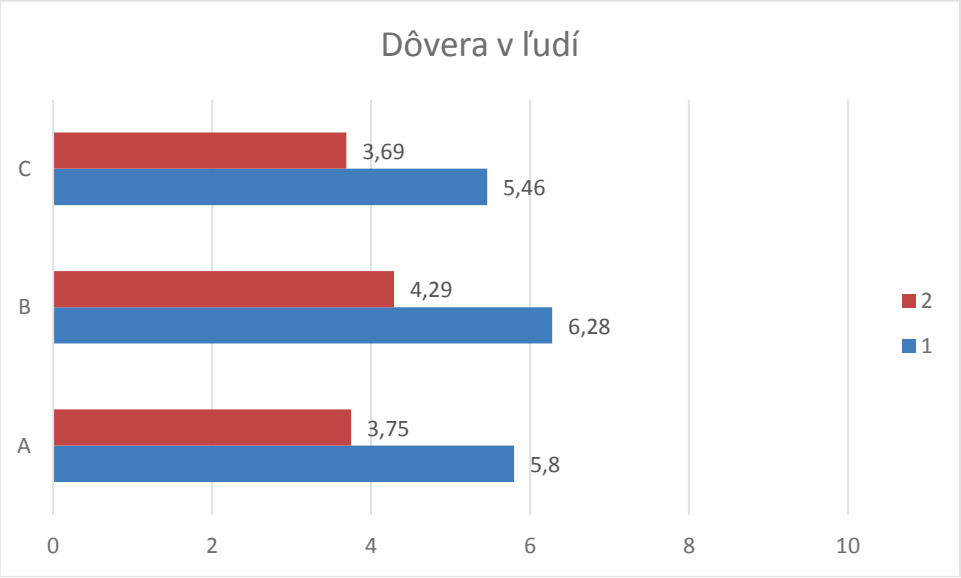

Diskusia a záver

Psychológia patrí medzi pomáhajúce profesie a teda nielen že môže byť nápomocná pri znižovaní chudoby, ale je to aj jej povinnosť (napr. O’Neill Berry et al., 2009). Nebude to však ľahké. Laura Smith v svojej knihe (2010), v časti o psychoterapeutickej práci s chudobnými upozorňuje aj na jej vážne úskalia: “Chudobní ľudia sú nútení zápasiť s toľkými neprekonateľnými každodennými problémami, že často nemajú žiadne využitie pre to, čo im psychológ môže ponúknuť“. A na druhej strane „aj psychológ môže vnímať svoje intervencie, hoci užitočné, ako bezvýznamné“ (2010, 83, 85).

Objektívna potreba i spoločenská objednávka využitia potenciálu psychologického poznania tu zjavne existuje: po mnoho desaťročí, ako uvádzajú Anand a Lea (2011) makro

a mikro-ekonomické pohľady tvorili rámec pre formulovanie politík, zameraných na redukciu chudoby. Problém je, že tieto politiky striktne vychádzali z predpokladu, že subjekty „boja proti chudobe“ sú výlučne racionálne a nepochybne motivované pre získanie zamestnania a vzdelania. Reálna sila psychologického poznania v aplikácii do danej oblasti, podľa autorov, je v individuálnom prístupe k posilňovaniu spoločenského postavenia (empowerment) takýchto osôb.

Fell a Hewstone (2015) v svojej správe pre Jozeph Rowntree Foundation o výsledkoch doterajšieho psychologického výskumu, týkajúceho sa príčin a dôsledkov chudoby, identifikovali 4 tematické oblasti: sociálne procesy**,** mentálne zdravie**,** genetické a environmentálne faktory, neurologické a kognitívne faktory. Chudoba má zároveň, ako sa ukazuje, vážne psychologické dôsledky, ktoré vedú k takým formám ekonomického správania, ktoré ju prehlbujú: chudoba produkuje stres a negatívne afektívne stavy ... tieto vedú k neprezieravému rozhodovaniu a neochote podstúpiť riziko... vzniká tak bludný kruh, ktorý redukuje šance vymaniť sa z chudoby (Haushofer, Fehr, 2014).

Na záver skúsme sami sebe položiť otázku: V súlade s humanistickým poslaním psychológie a jej etickým kódexom má byť jej prirodzenou a prvoplánovou úlohou teda: poskytovanie kvalifikovanej podpory a pomoci osobám na to odkázaným, teda chorým, chudobným a slabým, či (materiálne zjavne výhodnejšie) „ofukovanie pomyselných otlakov“ tých šťastnejších?

Literatúra

Anand, P., & Lea, S. (2011). The psychology and behavioural economics of poverty. *Journal of Economic Psychology*, 32, 284-293.

European Social Survey. Round 1 – 6 cumulative data. Dostupné na internete: [http://www.europeansocialsurvey.org/downloadwizard/284-293].

Fell, B., & Hewstone, M. (2015). *Psychological perspectives on poverty*. Report. Joseph Rowntree Foundation. Dostupné na internete: [https://www.jrf.org.uk/report/psychological-perspectives-poverty]

Haushofer, J., & Fehr, E. (2014). On the psychology of poverty. *Science*, 344, 6186, 862-867. Dostupné na internete: [http://www.sciencemag.org/content/344/6186/862.full]

Informatívne správy Štatistického úradu SR: *Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností EU SILC 2014*. Dostupné na internete: [http://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/83ec5b46-5c4c-4dcb-a704-2b5f57a03c48/EU_SILC_2014.pdf?MOD=AJPERES]

International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (2013). *Think differently. Humanitarian impacts of the economic crisis in Europe.* IFRC, Geneva. Dostupné na internete: [https://www.ifrc.org/PageFiles/134339/1260300-Economic%20crisis%20Report_EN_LR.pdf]

Motesharrei, S., Rivas, J., & Kalnay, E. (2014). Human and nature dynamics (HANDY): Modeling inequality and use of resources in the collapse or sustainability of societies. *Ecological Economics*, 101, 90-102.

O'Neill Berry, M., Reichman, W., Klobas, J., MacLachlan, M., Hui, H. C., & Carr, S. C. (2011). Humanitarian work psychology: The contributions of organizational psychology to poverty reduction. *Journal of Economic Psychology*, 32, 240-247.

Smith, L. (2010). *Psychology, poverty, and the end of social exclusion*. New York, Teachers College Press.

Special Eurobarometer 321 (2010). Poverty and social exclusion. Brussels. TNS Opinion. Dostupné na internete: [http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_321_en.pdf]

The OXFAM 2014 Study (2014*). Even it up. Time to end extreme inequality*. Dostupné na internete: [https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/cr-even-it-up-extreme-inequality-291014-en.pdf]

The Wealth Report (2014). *The global perspective on prime property and wealth*. Knight Frank. Dostupné na internete: [http://internationalcommunity.dk/Files//Files/PDFer/2014%20The%20wealth%20report.pdf]

Vývinové ciele v období nastupujúcej dospelosti v kontexte adaptívnej sebaregulácie

Developmental tasks in emerging adulthood in the context of adaptive self-regulation

Veronika Zibrinyiová, Beáta Ráczová

v.zibrinyiova@gmail.com

Katedra psychológie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Grantová podpora: VEGA 1/0924/15 (Procesy sebaregulácie v dosahovaní distálnych cieľov)

Abstrakt

Nastupujúca dospelosť je tranzitívnym vývinovým obdobím, v ktorom sa mladí ľudia vo veku od 18 do 25 rokov len postupne zaoberajú životnými úlohami príznačnými pre dospelosť. Ciele, kedysi typické už pre obdobie adolescencie, sa v modernej spoločnosti presúvajú do čoraz vyššieho veku (Arnett, 2006). Tieto úlohy sú aktualizované len postupne a ich dôležitosť narastá s vekom, preto jedným zo zámerov tohto výskumu bolo objasniť, do akej miery sú pre mladých ľudí vývinové ciele tohto obdobia dôležité, aké ciele konkrétne preferujú a zistiť či sa z tohto hľadiska muži a ženy odlišujú. Čo sa týka procesu dosahovania cieľov je vysvetľovaný prostredníctvom konceptu sebaregulácie (Carver & Scheier, 2011) ako schopnosti nielen si voliť a dosahovať ciele, ale aj modifikovať správanie tak, aby smerovalo k ich dosiahnutiu (Lovaš, 2011). Prechodové obdobia, akým je aj nastupujúca dospelosť, so sebou prinášajú potrebu prehodnocovania a úpravy (angl. *goal adjustment*) životných cieľov. Schopnosť vzdať sa, ako aj preformulovať nedosiahnuteľné ciele, je prejavom tzv. adaptívnej sebaregulácie (Wrosch et al., 2003a,b). Výskumnému súboru (N=102, 51 žien, 51 mužov) boli administrované tri metodiky: novovytvorený Dotazník dôležitosti vývinových úloh, Dotazník sebaregulácie (SSRQ, Carey, Neal & Collins, 2004) a Škála úpravy cieľov (GAS, Wrosch et al., 2003b). Získané výsledky v kontexte prínosov a limitov výskumu boli hodnotené v diskusii a závere príspevku.
Kľúčové slová: nastupujúca dospelosť, vývinové ciele, adaptívna sebaregulácia

Abstract

Emerging adulthood is a transitive developmental period, in which young people at the age of 18-25 are only gradually dealing with life tasks typical for adulthood. Goals, once characteristic for adolescence, are in modern societies moved to the higher age (Arnett, 2006). Tasks of the adult age are updated increasingly, and their importance grows with age, therefore one of the aims of this research was to examine how important are these tasks for young people, which specific tasks they prefer and to find out if there are any gender differences. The process of goal achievement is explained by the concept of self-regulation (Carver & Scheier, 2011) as the ability not only to choose and achieve the goals, but also modify the behavior in such way, that it will lead to their achievement (Lovaš, 2011). Transitive periods, such as emerging adulthood, are connected with the need to review and adjust one's life goals. The ability for goal disengagement and reengagement of unattainable goals is a manifestation of adaptive self-regulation (Wrosch et al., 2003a, b). Research sample (N=102, 51 females, 51 males) filled in three research methods: newly constructed questionnaire The Importance of Developmental Tasks, Short Self-Regulation Questionnaire (SSRQ, Carey, Neal & Collins, 2004) and Goal Adjustment Scale (GAS, Wrosch et al., 2003b). Results in the context of benefits and limitations are discussed in the conclusion.
Key words: Emerging Adulthood, Developmental Tasks, Adaptive Self-Regulation

Úvod

Obdobie nastupujúcej dospelosti je obdobím, v ktorom sa mladý človek rozhoduje o svojej budúcnosti. Podstatné je preto práve v tomto období sledovať ciele, ktoré mladí ľudia považujú za dôležité. V prezentovanej výskumnej štúdii skúmame tému vývinových cieľov z pohľadu adaptívnej sebaregulácie.

Nastupujúca dospelosť (angl. *emerging adulthood*) je nestále tranzitívne životné obdobie, ktoré sa začína v neskorom adolescentnom veku a pretrváva až do veku 18 až 25 rokov (Arnett, 2000, 2006). Vekové ohraničenie vývinového obdobia nastupujúcej dospelosti nie je striktné. V novších prácach uvádza Jensen a Arnett (napr. 2012) rozmedzie 18-29

rokov, v škandinávskych krajinách je horná hranica okolo 30 rokov (Arnett, 2006), v Španielsku dokonca 34 rokov (Buhl & Lanz, 2007). Dominantnou snahou je nezávislé skúmanie vlastnej identity, a to tak v oblasti vzťahov, ako aj práce (Arnett & Eisenberg, 2007). Ide zároveň o vývinové obdobie, kedy mladí ľudia postupne orientujú svoje snahy na vývinové úlohy dospelosti. Tie by sme mohli zhrnúť do nasledujúcich kategórií: získanie nezávislosti na primárnej rodine, vstup do manželstva, založenie rodiny, profesijný štart a i. V rámci výskumu používame pojmy vývinový cieľ a vývinová úloha ako synonymá. Vývinový cieľ, ktorý je pre jedinca dôležitý sa stáva osobným cieľom (Negru, 2008).

Spočiatku sú síce mladí ľudia v období prechodu do dospelosti relatívne nezávislí na sociálnych rolách a normatívnych očakávaniach (Arnett, 2001; Baumgartner, 2007), avšak v priebehu obdobia nastáva zmena. V rámci širokého repertoáru aktuálnych možností dochádza k postupnej selekcii a vytváraniu osobnej hierarchie cieľov (Roberts, O'Donnell & Robins, 2004; Skaletz & Seiffge-Krenke, 2010). Tlak vývinových úloh, špecifických pre toto obdobie, narastá a moderuje rozhodnutia a voľby cieľov mladých ľudí. Celkovo možno konštatovať, že zmeny ich osobných cieľov priamo odrážajú zmeny vo vývinových úlohách, rolových tranzíciách a životných situáciách (Salmela-Aro, Aunola & Nurmi, 2007). Podľa výsledkov longitudinálnej štúdie (Salmela-Aro et al., 2007) sa mladí ľudia v tomto období postupne odpútavajú od cieľov súvisiacich so vzdelávaním, priateľmi a cestovaním a zaoberajú sa cieľmi súvisiacimi s prácou, rodinou a zdravím.

Schopnosť nielen si voliť a dosahovať ciele, ale aj modifikovať správanie tak, aby smerovalo k dosiahnutiu cieľov je označované ako sebaregulácia (Lovaš, 2011; Carver & Scheier, 2011). Niekedy však nie sledovanie, ale naopak vzdanie sa cieľa dáva príležitosť pracovať na dobrom výsledku v iných oblastiach života (Wrosch, Scheier, Carver, & Schulz, 2003a). Schopnosť vzdať sa cieľa (angl. *goal disengagement*), resp. jeho zmeny (angl. *goal reengagement*) je považovaná za jeden zo základných aspektov adaptívnej sebaregulácie (Wrosch, Scheier, Miller, Schulz, & Carver, 2003b), ktorá môže byť v takomto dynamickom životnom období veľkým prínosom.

Vo výskume sa sústreďujeme na vývinové úlohy naznačujúce vstup do dospelosti, ktoré sú odrazom spoločenských hodnôt. Cieľom štúdie je preskúmať, aký význam mladí ľudia týmto úlohám pripisujú, a ktoré z nich preferujú vzhľadom na rod. Okrem toho, prostredníctvom úrovne sebaregulácie zisťujeme, do akej miery sú mladí ľudia schopní nasledovať tieto ciele a súčasne, akú stratégiu úpravy cieľov v prípade, že sú nedosiahnuteľné volia (ich zmenu, resp. vzdanie sa). V rámci preskúmania problematiky vývinových cieľov v kontexte sebaregulácie je našim cieľom porovnanie respondentov v preferencii cieľov a adaptívnej sebaregulácii vzhľadom k úrovni sebaregulácie.

Metódy

Výskumný súbor tvorilo 102 respondentov, študentov, 51 žien (priemerný vek 22 rokov, SD 1,30, min. 20, max. 26 rokov; 68,6% žijúcich v meste; 60,8% sú v stálom partnerskom vzťahu; 88,2% býva s rodičmi, 9,8% s partnerom a 2% samé) a 51 mužov (priemerný vek 21,1 rokov, SD 1,66, min 20, max. 29 rokov; 62,8% žijúcich v meste; 45,1% sú v stálom partnerskom vzťahu; 94,1% býva s rodičmi, 5,9% žijú sami). Všetci respondenti boli slobodní a bezdetní.

Údaje sme získavali nasledujúcimi metodikami:

1. *Dotazník dôležitosti vývinových úloh:* dotazník vytvorený pre účely výskumu na základe preštudovania teoretických východísk a predvýskumu (pološtrukturovaný rozhovor s respondentmi z cieľovej skupiny). Na základe výsledkov položkovej a faktorovej analýzy sme získali 23 položiek (Cronbachova alfa 0,878), ktoré respondenti hodnotia na škále *1 - nedôležité* až *5 - veľmi dôležité*. Faktorová analýza preukázala existenciu štyroch faktorov:

- zábava (6 položiek, napr. „Užívať si život“, „Tráviť čas s priateľmi“, Cronbachova alfa 0,761),
- starostlivosť o seba (8 položiek, napr. „Dodržiavať zásady zdravého životného štýlu“, „Starať sa o svoje psychické zdravie“, Cronbachova alfa 0,837),
- sebarealizácia (6 položiek, napr. „Niečo v živote dosiahnuť“, „Mať prácu, ktorá by ma bavila“, Cronbachova alfa 0,743),
- nové role (3 položky, napr. „Mať stabilného partnera/partnerku“, „Založiť si rodinu, mať deti“, Cronbachova alfa 0,749).

2. *Škála adaptívnej zmeny cieľov (Goal Adjustment Scale – GAS; (Wrosch, Scheier, Miller, Schulz, & Carver, 2003):* Obsahuje 10 položiek, ktoré sýtia dve subškály: škálu zachytávajúcu schopnosť vzdať sa nedosiahnuteľného cieľa (Cronbachova alfa 0,757) a škálu na zachytenie schopnosti meniť ciele a stanoviť si nové ciele (Cronbachova alfa 0,766). Cronbachova alfa pre celý dotazník bola 0,737.
3. *Dotazník sebaregulácie (SSRQ, Short Self-Regulation Questionnaire; Carey, Neal & Collins (2004):* 31 položiek meria úroveň sebaregulácie ako všeobecnej schopnosti regulovať správanie smerom k dosiahnutiu cieľov. Hodnota vnútornej konzistencie dotazníka bola 0,852.

Výsledky

Výsledková časť je vzhľadom na komplexnosť problematiky rozdelená na štyri časti.

1. Dôležitosť vývinových cieľov v období nastupujúcej dospelosti

V tejto časti nás zaujímalo, na ktoré ciele sa mladí ľudia orientujú vo svojom snažení a či v tomto ohľade existujú rodové rozdiely. Z Tabuľky 1 vieme identifikovať základné deskriptívne údaje. Uvádzame priemernú škálovú hodnotu vo faktoroch s ohľadom na odlišný počet položiek (hrubé skóre/počet položiek). Pre mužov aj ženy sú jednotlivé faktory nad hranicou strednej hodnoty (na škále 1 – nedôležitá až 5 – veľmi dôležité), z čoho usudzujeme, že všetky skúmané vývinové úlohy hodnotili respondenti za skôr dôležité ako nedôležité. Ako najdôležitejšie hodnotili respondenti faktor nazvaný „Nové role“, následne „Sebarealizácia“, „Starostlivosť o seba“ (tieto dva faktory hodnotili ženy ako rovnako dôležité, priemer 4,42) a ako najmenej dôležitý označili faktor „Zábava“. Výsledky t-testov pre dva nezávislé výbery poukazujú na rodové rozdiely, a to nie tak v poradí, ako v hodnotení faktorov. Ženy hodnotili v porovnaní s mužmi všetky oblasti cieľov ako dôležitejšie v porovnaní s mužmi.

Tabuľka 12: Rodové rozdiely v preferencii vývinových cieľov

		priemer	SD	t	df	p_α
F1 Zábava	**ženy**	3,97	0,57	-3,645	100	0,000
	muži	3,56	0,5			
F2 Starostlivosť o seba	**ženy**	4,42	0,40	-4,363	90,702	0,000
	muži	4,01	0,55			
F3 Sebarealizácia	**ženy**	4,42	0,46	-2,939	100	0,004
	muži	4,15	0,45			
F4 Nové role	**ženy**	4,57	0,57	-2,318	100	0,023
	muži	4,28	0,67			

2. Adaptívna sebaregulácia a jej aspekty

V tejto časti sme sa sústredili na hľadanie odpovede na otázku, ako mladí ľudia riešia situáciu, ak sú ich ciele nedosiahnuteľné. Keďže t-test v tejto premennej nepreukázal rodové rozdiely, pristupujeme ku vzorke ako ku celku (výsledky v záujme dodržania stanoveného rozsahu neuvádzame). Zaujímalo nás, či sa mladí ľudia skôr vzdajú nedosiahnuteľného cieľa alebo sa zamerajú na jeho zmenu (preformulovanie či vytvorenie nového). Výsledky t-testu pre opakované merania (Tabuľka 2) naznačujú, že mladí ľudia bez ohľadu na rod skôr svoje ciele menia, prípadne preformulujú (M=3,76), namiesto toho, aby sa ich vzdali (M=2,58).

Tabuľka 13: Preferencia stratégií adaptívnej regulácie

	Priemer	SD	t	df	pα
Vzdanie sa cieľa	2,58	0,73	-14,732	101	0,000
Zmena cieľa	3,76	0,50			

3. Úroveň sebaregulácie v období nastupujúcej dospelosti

V tejto časti hodnotíme rodové rozdiely a úroveň sebaregulácie u skúmanej vzorky. V dotazníku SSRQ platí, že čím vyššie je hrubé skóre (ďalej len HS), tým vyššia je úroveň sebaregulácie (min 31b, max 155). Priemerné HS (110,17), ktoré respondenti vykazovali bolo vyššie ako je stredná hodnota získaných bodov v dotazníku SSRQ (93). Teda mladí ľudia v našom výskumnom súbore vykazujú nadpriemernú úroveň sebaregulácie. Ďalej sme sa venovali zisťovaniu rodových rozdielov v schopnosti dosahovať zvolené ciele, ktorá sa odráža v úrovni sebaregulácie. Výsledky t-testu pre dva nezávislé výbery (Tabuľka 3) významné rodové rozdiely v sebaregulácii nepreukázali.

Tabuľka 14: Rodové rozdiely v úrovni sebaregulácie

		Priemer	SD	t	df	p_α
Sebaregulácia	**ženy**	110,21	10,52	-0,41	100	0,967
	muži	110,12	13,28			

4. Porovnanie respondentov v preferencii vývinových cieľov a adaptívnej sebaregulácii vzhľadom k úrovni sebaregulácie

Respondentov sme v závislosti od mediánu (110) rozdelili na dve skupiny, tých, ktorí dosiahli vyššie hrubé skóre v sebaregulácii a tých, ktorí ho dosiahli nižšie. Následne sme t-testami pre dva nezávislé výbery overili rozdiely v preferencii vývinových cieľov a v zložkách adaptívnej sebaregulácie (vzdanie sa nedosiahnuteľného cieľa a jeho zmena). Uvádzame opäť (viď Tabuľka 4) priemerné škálové hodnoty vo faktoroch (hrubé skóre/počet položiek). Výsledky nenaznačujú štatisticky významné rozdiely medzi týmito skupinami v žiadnej z kategórií. Úroveň sebaregulácie v našom výskumnom súbore teda nezohráva úlohu v preferencii vývinových cieľov ani v preferencii stratégií, ak sa mladí ľudia nachádzajú v situácii, keď sú ich ciele nedosiahnuteľné.

Tabuľka 4: Porovnanie respondentov v preferencii vývinových cieľov a adaptívnej sebaregulácii vzhľadom k úrovni sebaregulácie

		N	Priemer	SD	t	df	p_α
F1 Zábava	**nižšia SR**	54	3,71	0,64	-0,914	100	0,363
	vyššia SR	48	3,82	0,57			
F2 Starostlivosť o seba	**nižšia SR**	54	4,13	0,55	-1,814	100	0,073
	vyššia SR	48	4,31	0,48			
F3 Sebarealizácia	**nižšia SR**	54	4,24	0,46	-0,956	100	0,341
	vyššia SR	48	4,33	0,05			
F4 Nové role	**nižšia SR**	54	4,43	0,59	0,121	100	0,904
	vyššia SR	48	4,41	0,7			
Vzdanie sa cieľa	**nižšia SR**	54	2,58	0,71	0,04	100	0,968
	vyššia SR	48	2,57	0,77			
Zmena cieľa	**nižšia SR**	54	3,77	0,5	0,356	100	0,722
	vyššia SR	48	3,74	0,5			

Diskusia

Na úvod je potrebné uviesť, že mladí ľudia v našom výskumnom súbore hodnotili všetky skúmané vývinové ciele skôr za dôležité ako nedôležité. Čo sa týka poradia, ako najdôležitejšie hodnotili nové role (manželstvo, rodina), následne ciele spojené so sebarealizáciou (práca, výkon), starostlivosťou o seba (v zmysle starostlivosti o psychické aj fyzické zdravie) a ako najmenej dôležitý z týchto cieľov hodnotili cieľ zábava (priatelia, cestovanie). Tieto výsledky sú v súlade s poznatkami fínskych autorov Salmela-Aro et al. (2007), ktorí uvádzajú, že mladí ľudia v období nástupu dospelosti sa postupne odpútavajú od cieľov súvisiacich so vzdelávaním, priateľmi a cestovaním a zaoberajú sa cieľmi súvisiacimi s prácou, rodinou a zdravím. Podľa Nashovej (2005), autorky výskumu v Českej republike, by mladá generácia mala najprv dosiahnuť osobné ciele a až potom zakladať rodinu. Primárnym cieľom je dosiahnutie finančnej nezávislosti prostredníctvom práce. Skaletz a Seiffge-Krenke (2010) pre zdravý prechod do dospelosti zdôrazňujú význam zamerania sa, výberu a sekvencie vývinových cieľov. Aktívny proces tvarovania a moderovania vlastného života (v zmysle adaptívnej sebaregulácie), ako aj selekcie cieľov a spôsobov ich dosahovania, ovplyvňuje psychické zdravie.

Mladí ľudia v období nastupujúcej dospelosti preferujú skôr zmenu nedosiahnuteľného cieľa (preformulovanie, resp. hľadanie nového), než vzdanie sa ho. Súhlasíme s názorom Wroscha et al. (2003a), ktorí uvádzajú, že vzdanie sa má v západných kultúrach zlú reputáciu. "Víťazi sa nikdy nevzdávajú a tí, čo to vzdali, nikdy nevyhrajú!" znie krédo amerického športu a biznisu, ktoré je však podľa nášho názoru aplikovateľné aj na mnohé európske kultúry. Podľa nášho názoru je možné, že tento fakt zohral úlohu aj v našom dotazníkovom výskume, kde je pravdepodobnosť sociálne žiaducich odpovedí vysoká.

Nami skúmaní mladí ľudia vykazujú pomerne vysokú úroveň na cieľ orientovaného správania (v podobe sebaregulácie). Rodové rozdiely sa nepreukázali, mladí muži a ženy vykazujú približne rovnakú úroveň sebaregulácie. Podobne sa nepreukázali ani rozdiely v preferencii vývinových cieľov a stratégiách úpravy nedosiahnuteľných cieľov v kontexte úrovne sebaregulácie. Respondenti s odlišnou úrovňou sebaregulácie hodnotili dané vývinové ciele podobne. Tento výsledok poukazuje na fakt, že úroveň sebaregulácie ako na cieľ

orientovaného správania, nemusí vcelku priamo súvisieť s obsahom cieľa, o ktorý sa mladý človek usiluje. Vyššia úroveň sebaregulácie teda nemusí zaručovať aj adekvátnu selekciu cieľov, ktoré sú pre dané vývinové obdobie normatívne. Ďalej sa respondenti neodlišujú ani v preferencii stratégií úpravy cieľov (aspekty adaptívnej sebaregulácie). Domnievame sa, že vzťah medzi úrovňou sebaregulácie a stratégiami úpravy cieľov nie je lineárny a vstupujú tu ďalšie možné premenné. To je inšpiráciou pre ďalší výskum v tejto oblasti.

Záver

Aktuálna problematika cieľov mladých ľudí na prahu dospelosti prináša hlbší vhľad do nového, v slovenských podmienkach dosiaľ málo preskúmaného vývinového obdobia nastupujúcej dospelosti. Za limit nášho výskumu považujeme použitú metodiku na zisťovanie dôležitosti vývinových úloh. Aj napriek postačujúcim hodnotám reliability ponúka obmedzené výstupy. Respondenti nezoraďujú jednotlivé ciele do poradia podľa dôležitosti, ale hodnotia ciele samostatne. Nedokážeme teda povedať, ktorý cieľ v kontexte ostatných považujú respondenti za najdôležitejší. Podľa nášho názoru je potrebné hľadať cesty na podrobnejšie zachytenie vývinových cieľov. Do budúcna sa ponúka aj podrobnejšie skúmanie vývinových cieľov v kontexte osobných cieľov.

Použitá literatúra

Arnett, J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469-480.

Arnett, J. J. (2001). Conceptions of the transition to adulthood: Perspectives from adolescence to midlife. *Journal of Adult Development*, 8, 133–143.

Arnett, J. J. (2006). Emerging adulthood in Europe: A response to Bynner. *Journal of Youth Studies*, 9, 111-123.

Arnett, J. J., & Eisenberg, N. (2007). Introduction to the special section: Emerging adulthood around the world. *Child Development Perspectives*, 1, 66-67.

Baumgartner, F. (2007). Nastupujúca dospelosť ako perióda osobnostného vývoja vo svetle empirických zistení projektu ESS. Humpolíček, P., Svoboda, M., & Blatný, M. (Eds.), *Sociální procesy a osobnost 2007* (pp. 34-43). Brno: MSD.

Buhl, H. M. & Lanz, M. (2007). Emerging Adulthood in Europe: Common Traits and Variability Across Five European Countries. *Journal of Adolescent Research*, 22, 439-443.

Carey, K. B., Neal, D. J., & Collins, S. E. (2004). A psychometric analysis of the self-regulation questionnaire. *Addictive Behaviors*, 29, 253-260.

Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2011). Self-Regulation of action and affect. In Vohs, K. D., & Baumeister, R. F. (Eds.), *Handbook of Self-Regulation* (pp. 3-21). New York: The Guilford Press.

Jensen, L. A. & Arnett, J. J. (2012). Going Global: New Pathways for Adolescents and Emerging Adults in a Changing World. *Journal of Social Issues*, 68, 473-492.

Lovaš, L. (2011). Teoretické otázky sebakontroly. In Lovaš, L. (Ed.), *Osobné a situačné kontexty sebakontroly* (pp. 8-34). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra psychológie.

Nash, R. (2005). The economy of birthrates in the Czech Republic. In Douglass, C., (Ed.), *Barren States. The Population „implosion“ in Europe* (pp. 93-114). Berg: Oxford, New York.

Negru, O. (2008). Personal goals: Structures and processes in adult development. *Cognition, Brain, Behavior,* 12, 265-283.

Roberts, B. W., O'Donnell, M., & Robins, R. W. (2004). Goal and personality trait development in emerging adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 541-550.

Salmela-Aro, K., Aunola, K., & Nurmi, J.-E. (2007). Personal goals during emerging adulthood. A 10-Year Follow-Up. *Journal of Adolescent Research,* 10, 1-26.

Skaletz, C., & Seiffge-Krenke, I. (2010). Models of developmental regulation in emerging adulthood and links to symptomatology. In S. Shulman & J.-E. Nurmi (Eds.), *The role of goals in navigating individual lives during emerging adulthood. New Directions for Child and Adolescent Development, 130* (pp. 71–82). New York: Wiley.

Wrosch, C., Scheier, M. F., Carver, C. S., & Schulz, R. (2003a). The importance of goal disengagement in adaptive self-regulation: When Giving up is Beneficial. *Self and Identity*, 2, 1-20.

Wrosch, C., Scheier, M. F., Miller, G. E., Schulz, R., & Carver, C. S. (2003b). Adaptive self-regulation of unattainable goals: Goal disengagement, goal reengagement, and subjective well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1494-1508.

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST 2015
OTÁZKY A VÝZVY

SBORNÍK PŘÍSPĚVKŮ

Editoři: Katarína Millová, Alena Slezáčková,
Pavel Humpolíček, Mojmír Svoboda

Vydala Masarykova univerzita
1., elektronické vydání, 2016
ISBN 978-80-210-8298-4

www.phil.muni.cz/psych